BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
7 C
30

68-7-E.30

HOC VOLVMINE CONTINENTVR HAEC.

Commentariorum de bello Gallico	libri VIII.
De bello ciuili pompeiano.	libri IIII.
De bello Alexandrino.	liber I.
De bello Africano.	liber I.
De bello Hiſpanienſi.	liber I.

Pictura totius Galliæ, & Hiſpaniæ ſecundum C. Cæſaris Commentarios.

Nomina locorum, urbiumq; , & populorum Galliæ, & Hiſpaniæ, ut olim dicebantur latine, & nunc dicuntur, ſecundum ordinem alphabeti.

Pictura Pontis in Rheno. Item Auarici. Alexiæ. Vxelloduni. Maſſiliæ.

93

x Bibliotheca Scholasticorum S.J. S. Andreæ.

AL DVS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Probationis S. Andreae Soc. Iesu de Urbe

D.PROB.ROM.S.J.

ALDVS LECTORI. S.

Et ſi potes ſtudioſe lector per te ipſe legendo cogno
ſcere, cur nam C. Cæſar rerũ ab ſe geſtarum conſcripſe-
rit commentarios, tum & quos & quot confecerit, ta-
men non inutile futurum exiſtimaui, ſi hic id prom-
ptius tibi fieret mea cura. Res geſtæ ab C. Cæſa
re in Gallia nouem annis, quib. in ea cum imperio fu
it, octo libris ſcriptæ ſunt, Primo & reliquis uſq; ad
octauum ab ipſo Cæſare tanta elegantia, tantoq; di-
cendi ornatu, ut, licet et hi, et tres primi de bello ciuili
aduerſus Pompeium, editi ſint, ne ſcientia tantarum
rerum geſtarum ſcriptoribus deeſſet, tamen prærepta
potius, quam præbita illis ſit ſcribendi facultas. Octa
uo autem ab A. Hircio, qui et de bello Alexandrino,
& Africano commentarios uidetur ſcripſiſſe. id quod
ex ipſius præfatione in octauum librum de bello Gal
» lico colligi poteſt. ibi enim ſic ait. Cæſaris noſtri com-
» mentarios rerum geſtarum Galliæ non comparandos
» ſuperioribus, atq; inſequentibus eius ſcriptis contexui,
» nouiſſimeq; imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ
» confeci uſq; ad exitum, non quidem ciuilis diſſenſionis,
» cuius finem nullum uidemus, ſed uitæ Cæſaris. Hæc
ille. ex quibus uidemur poſſe inferre, ſi confecit Hircius
geſta Cæſaris uſq; ad illius uitæ exitum, ergo reliqui
commentarij præter decem ſupradictos Cæſaris, eſſe il
lius uidentur, nec extare quidem, quæ ſcripſit, o-
mnia, quandoquidem uſq; ad exitum uitæ Cæſaris
ſcripſiſſe ſe ait. Cõmentarios tamen de bello Hiſpanię
ſi non modo non eſſe Hircij dixerim, ſed ne eruditi

quidem cuiuſquam. Sūt enim admodū quàm incon
diti, ac barbari. De ijs ipſis Cæſaris Commentarijs
quid ſenſerit M. Tullius in libro de claris oratoribus,
operæ pretium uiſum eſt ſubiungere. Cuius hæc
» ſunt uerba. Commentarios ſcripſit ualde quidem
» probandos. nudi ſunt, recti, & uenuſti omni ornatu
» orationis tanquam ueſte detracta. Sed dum uoluit
» alios habere paratam, unde ſumerēt, qui uellent ſcri
» bere, hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui illa
» uolunt calamiſtris inurere, ſanos quidem homines à
» ſcribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud inſuper addi
derim, bonam partem eorum quæ his commentarijs
ſcripta ſunt, haberi etiam in epiſtolis M. Tullij ad At
ticum, in quibus, cum quid noui geſtum erat à Cæſa
re, ſtatim Atticum, Quintum'ue Ciceronem fratrem,
aut M. Brutum certiorem faciebat. Id qđ maximo teſti
monio eſt, ueriſſima eſſe, quæcunq; his commentarijs
ſcripta habentur. Vale. Venetijs Menſe No
uembri. M. D. XIII.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

britanie
insule
pars.
celetes
morini
BEL
axona fl.
ambiani
veromandui
uenelli
armorici
suessio.
parisij
ſequana fl.
curioſolites
cenomani
carnutes
ligeris. fl.
veneti
turones
auaricũ
rhedones
lemonices
pictones
CELTAE
uxelodunũ
petragorij
cadurci
ſanctones
sarũna. fl.
AQVITANICVS
SINVS
AQVI
burdigala
tarbeli
TANI
uaſte
bigerones
OCCIDENTA LIS OCEANVS

pyrenei m.
emporie
rhoda
oſcenſes
ſicoris f.
OR
gerunda
cinga f.
ilergetes
barchinon
Iberus flu.
ceſarea auguſta
ilerda
auſetani
RACO
celtiberi
lacetani
tarraco.
octogeſa
RI
tertoſa
minor
maior inſ.
ſaguntum
CITE
valentia
ebuſus
ophiuſſa
durius fl.
NENSIS
ſcombraria pro.
ſucro fl.
IBERICVM MARE
ſetabū
carthago noua
dianium
abdera

Nomina locorũ. Vrbium. Populorũ Galliæ, quæ his in commentarijs habentur, quo nomine, & olim latine, & nunc dicuntur gallice, per ordinem literarum.

A

Aduatici Boſleduc
Agendicum Aprouins.
Alexia Lauſſoys en bourguogne
Alduaſdubis Ledoux
Allobroges Dauphinoys, & Sauoie
Ambarri Semar & monthar
Ambuariti Pars Barbãtiæ
Andes Angiers.
Aquitania Guienne.
Arar Sone.
Arduẽna ſylua, Foreſte Dardena.
Armoricæ ciuitates Bertagne toute
Ambiani Amiens
Artomici Armignac
Attrebates Arras.
Auaricũ uiarõ en berry
Auerni Auergne.
Aulerci Roan.
Axona Deſne.

B

Bacenis ſylua foreſte negre.
Batavi Holande
Bellocaſſij Bayeux.
Bellouaci Beauuois.
Betere Beſies en guienne.
Bibracte beuray dautũ.
Bibrax Bray enla conte de Rhetel.
Bituriges Burges.
Boij Bourbonnoys, & Bauiere en almagne
Brannouices La ual de moriana.

C

Cabillunũ Chiallon ſur le ſone
Cadurci Caors.
Cadetes Hipercorentin en Bertegne.
Calete Cales.
Carnutes Chartres.
Cenomani Semans.
Centrones Saitron au pais de liege
Centrones de Tarentaſij, en Sauoie.
Curioſolites cornouaille

D

Diablitres Leon doul en Bertegne.

E

Ebrodunum Ambrum.
Eburones Liege.
Eburonices Ebreux
Elauer Alier
Eſſui Reteolis oul tre tournay.

G

Gabelli Lodeue uauert
Garumna Garonne.
Genebum Orleans.
Geneua Geneue.
Gergobia Clarmont en Auergne.
Gorduni Gantois
Grudij Louain.

H

Harudes Conſtance.
Hedui Autum
Heluetij Suiſſes
Heluij Albin.
Hiſara Liſera.

I

Icius portus Calais.
Iura mons S.Claude.

L.

Lacus lemanus Lozanne.
Lemouices Limoſins
Lexobij Lieſieux.
Ligeris Loire.
Lingones Langres
Lutecia Pariſij.

M

Matrona Marne.
Matiſcon Macon.
Mediomatrices Mecz.
Melodunum Mellon.
Menapij Gheler, & cleues.
Morini Terouanne.
Moſa Meuze.

N

Narbona Narbone
Nannetes Nantes.
Neruij Tournay.
Nitiobriges Vzes monpolier.
Nouiodunum Noion

O

Oſiſini Landriger en Bertegne.

P

Petragorij Pirregort.
Pleumoſij Flandrois.
Pictones Poitiers.

R

Rauraci Baſilea
Rhemi Rains.

Rhedones Renes.
Rhenus Ren.
Rhodanus Roſne
Rhuteni Rhodes.

S

Sabis Sambre
Santones Saintgonge.
Seduni Seon.
Seguſiani Breſſe.
Senones Sens.
Sequana Seina.
Sequani Bourgougnons.
Siambri Nauſo de heſſem
Sueſſiones Soiſſons.

T

Tarbelli Tarbe.
Taruſatij Turſe.
Tigurinus pagus Zurich de Suiſſes.

Treuiri Treues.
Tribores Strambourg.
Turones Tours

V

Vellaunodunum Villenoue in Lorene.
Vellaunij San Flor.
Veneti Vanes.
Veragri San Mauriæ
Vertodunum Verdon in Lorene.
Veromandui Vermandois
Veſontio Beſanſon.
Virodunum Verdō ſourla ſone
Vnelli Percherons.
Volci Auignon
Vſipetes Franc fort.

Nomina quarūdam urbium & locorum Hiſpaniæ.

Anas fl.	Guadiana
Aſtures	Aſturia
Betica	El regno de granata
Barcinon	Barcelona
Betis fl.	Guadachibir
Baleares	maior & minor
Cæſarea auguſta	Saragoſa
Caſtulon	Caſtiglia

Libro quarto.

Pontem, eadem forma & ratione, bis fecit Cæſar ſupra Rhenum flumen latiſſimum, rapidiſſimum, & altiſſimum, Primum in Menapijs contra Sicambros. Deinde paululũ ſupra eum locum in finibus Treuirorũ, ex quo trãſitus erat ad Vbios Cæſaris amicos.

a Tigna bina ſeſquipedalia paulum ab imo præacuta dimenſa ad altitudinem fluminis. & c.

b Trabes bipedales immiſsæ ſuper utraq; tigna, quæ binis utrinq; fibulis ab extrema p̃te diſtinebantur.

c Fibulæ quæ diſcluſæ diſtinent bipedales trabes.

d Vbi fibulæ diſcluſæ in contrariã p̃tẽ reuinciũtur.

e Materia directa, quæ iniecta ſupra bipedales trabes totum opus contexebat.

f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete ſubiectæ, & cum omnia opere coniunctæ, uim fluminis exciperent.

g Fiſtucæ, qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc utraq;, inſuper bipedalibus trabibus immiſſis. Hunc locum ſic corrigendum puto. Hæc utraq; inſuper, bipedales trabes immiſsæ, hac ratione, ut inſuper ſit præpoſitio, & hæc utraq;, ſit accuſandi caſus. Quod ſi duriuſculum hoc quiſquam exiſtimarit, ſciat Cæſarem ipſum ſimili uſum conſtructione in ſecundo de bello ciuili in expugnatione Maſſiliæ his uerbis. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum paſſum eſt, laterculo aſtruxerunt, ſciat et Vitruuium in quinto, ubi agit de

portubus & ſtucturis in aqua faciendis ſimilem feciſ ſe conſtructionem. Tunc proclinatio ea impleatur arena & exequetur cum margine & planitia puluini, deinde inſuper eam exæquationem, pila quã magna conſtituta fuerit, ibi ſtruatur. Quare ſi ſic, ut puto, perſeuerat corruptus librariorum uitio locus, neq; ſenſus conſtabit, neq; conſtructio, niſi implexa et litigioſa grãmaticis. Sed ut uraq; conſtent, ſenſus ſcilicet, & conſtructio tam ingenioſis, quam grãmaticis, & operi uerba ſint conformia, & opus uerbis, animaduertendum eſt, quod poſtquam Cæſar deſcripſit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam ſtabilitatem & firmitatem aſſecuta ſunt, uertit ſe ad bipedales trabes, quæ tranſuerſam totius põtis latitudinem perficiebant, & qua ratione poſſint, & quo modo ſuſtinerentur, docet. dicens, quod ſup̄ hæc utraq;.i.ſup̄ bina tigna quæ et in parte ſuperiori, et ea quæ in ꝑte inferiori poſita erant bipedales trabes immiſſæ, quantum eorũ tignorũ iunctura diſtabat, binis utrinq; fibulis, ab extrema ꝑte diſtinebantur. Quibus diſcluſis et in contrariã partem reuinctis, et c. in hanc eandem ſententiã mecum uenire uidetur Leo baptiſta Albertus uir & ingenio & literis clarus in ſuo de architectura, qui eiuſdem cæſariani pontis deſcriptiõem repetens nõ aliter ei uiſum fuit potuiſſe ſibi ipſi ſatisfacere, niſi his uerbis. Huiuſmodi autem immiſſæ trabes binis utrinq; fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, & cætera. Quid autem ſit fibula, & quomodo diſcludatur & reuinciatur, nõ omnibus peruia eſt notitia, quamuis eius ſit quottidianus uſus. Vtuntur autem ea, uiri ac mulieres ad capita cingulo-

Libro ſecundo de bello ciuili.

Maſſiliæ deſcriptio quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

a Maſſiliæ mœnia & turres.

b Turris ex opere lateritio tabulatorum ſex, ab legionarijs extructa contra maſſilienſium eruptiones.

c Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendentes contra hoſtium tela atq; tormenta, quibus tecti milites turrim conſtruebant.

d Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, nequid ignis hoſtium nocere poſſet.

e Muſculus ab ipſo Cæſare deſcriptus à turri lateritia ad ſuffodiendum, & diſijciendum hoſtium turrem, & murum.

f Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.

g Vallum.

h Plutei.

i Cerui.

k Pinnæ.

IOAN. IVCVNDVS VERONEN. IVLIANO MEDICI. S. P. D.

SI DILIGENTIVS *quis conſideret Iuliane illuſtriſſime quot is, qui corrupta antiquorum ſcripta, ut emendata in manus hoīum exeant, curat: labores exhauriat: quam uero nullius, uel pexiguæ admodum apud plurimos laudis particeps fiat: admiretur profecto, cur ſibi q̄ſquam id oneris aſſumat: quo in perferendo, cum maxime enitendum ſit: minimam tamen mercedē conſequatur. quod. n. in alieno elaboret: neq; ſuum aliquod ipſe edat: id apud multos eiuſmodi eſt: ut oēm, quē pro laboribus mereretur laudis fructum, intercipiat. q̄ mihi q̄dem, ſiqui ſunt, iniqui eſſe uidentur rerum æſtimatores. nihilo. n. magis æquū eos ſentire exiſtimo: quam ſiq̄s ei, q̄ derelictum cuiuſpiā, ac ſentibus occupatum agrum ſuo labore expurgarit: colueritq;: nullā tamen inde enatarum frugum partem deberi arbitretur. elaborat certe is in alieno ſolo: laborū tamen eſt quoddā iure præmium conſtitutum. Ac mihi q̄dē longe uidetur ſecus: atq; eū, q̄ munus hoc recte exequatur: ſeu rei ipſius difficultatem ſpectes: ſeu quā inde literarum ſtudioſi utilitatem conſequantur, cōſideres: in primis laudandum cenſeo. atq; (ut uere dicam, quod ſentio) non multo fortaſſe minus, opus hoc exiſtimo: quā ſi ex te aliq̄d componas. acrioris illud ingenij. exactioris hoc iudicij. latiore ibi campo euagari licet. anguſtiſſimis hic finibus coercemur. ibi, cum ingenij habenas effuderis, ferri quocunq; uolueris potes. hic ingenio ita moderādū eſt:*

ut cum maxime eo opus ſit: circunſcriptis tamen qui-
buſdam terminis continendum ſit. non unum quodli-
bet ſolum perlegendum, ſed plurima conferenda exem-
plaria. ex uaria lectione, non quæ tibi maxime pla-
ceat eligenda: ſed quæ cæteris authoris ipſius ſcriptis
magis accommodata eſſe uideatur: ita ut illius tibi pro-
pè animus induendus ſit. at uero ita parce, ubi quip-
piam corruptum ſit: ex ſe aliquid addendum: ut niſi cer
tiſſimis indicijs ducaris: quæ quandoq; tamē occurrūt:
corrupta potius lectio relinquēda ſit. quæ omnia quāti
laboris, quātæ induſtriæ ſint: quilibet, qui id experia-
tur, facillime iudicabit. Vtilitatem uero ſi conſideres:
multo hinc profecto maior reperietur. atq; hoc tamē ita
uelim accipi: uti à me dicitur. neq;. n. tam ignarus rerū
ſum: uti quemlibet librum emendare (cum multi præ
ſertim ſint: quos corruptos eē expediat) utilius putem:
quam ſi poſſis tuum aliquid ſcribere. neq; ſi talia quæ-
dam, qualia ea ſunt quæ emendes, cōponere poſſis: hoc
potius agendum. Sed hoc dico: cum permulta antiquo-
rum ſint ſcripta: quibus ne ſperandum quidem nobis
ſit, ut æquales eſſe poſſimus: cumq; omnis noſtra lati
næ locutionis peritia inde emanet: eaq; corruptiſſima
circunferantur: qui in eo uires intendit ſuas: ut emenda
tiora legantur: non ſolum id agit: ut ipſa, et intelligi me
lius, & libentius legi, ſed id etiam non minus, ut re-
ctius quoq;, ſiquis quid ſcribere uoluerit: id agi poſſit.
ac tanquam qui turbidum aliquē cœno fontem, unde
multi in omnes partes riui deducantur: perpurgat: non
id ſolum facit: ut fons ipſe nitidior ſit: ſed & ut riuuli
quoq; ipſi, qui lutulenti prius ac ſordidi fluebant: pu-

, riore unda accepta, & aſpectu gratiores, & potu ſua-
, uiores fiant. Sic is, qui corrupta antiquorum ſcripta
; corrigit: quaſi fontem ipſum perpurgat: nec id faciat
, modo: ſed ut ea etiam, quæ à nobis edita, ab fonte illo,
, quaſi quidam riuuli deriuantur: elegantiora eſſe poſ-
ſint. Non iniuria igitur, cum id omne hinc ſit: hoc illĩ
à nobis anteferri munus uidetur. Sed, ne ego, dum id
laudo, in quo ætatis plurimum conſumpſi: meipſum
laudare uidear: de hoc ſatis, ac nimis fortaſſe multa.
Nam ut laudem nullam mercatur: eo fortaſſe magni-
ficentius cuiquam uideri poſſit. cum enim tam mul-
ti propoſiti labores ſint: nulla laudis præmia: maxi-
mam tantum utilitatem ſtudioſi hinc omnes adipiſcã-
tur: magni cuiuſdam animi cenſendum eſt: tot nul
lo propoſito præmio labores ſubire: ac propriam lau-
dem communi utilitati condonare. Sed ut ad te, me
tandẽ conuertam Iuliane Illuſtriſſime: C. Iulij Cæſa-
ris commentaria, cura noſtra emendata in manus eru
ditorum ſub tuo nomine exeunt. quæ quanto reliquis,
quæ hactenus impreſſa circunferuntur: caſtigatiora
ſint: cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facil-
limum. Ego quidem in eo multum elaboraui: conquiſi-
ui multa tota gallia exemplaria: qua in prouincia,
quod multa eò ſemper ex Italia trãslata ſunt: atque
ea minus prædæ expoſita, ac bellis, fuerunt: multo in-
corruptiora uolumina cuiuſq; generis reperiuntur: con
tuli omnia: diligenter excuſſi: neque meo tantum iudi-
cio contentus fui: ſed cum multa undiq; collegiſſem:
eruditos plures demum Venetijs conuocaui: eorumq;
ingenijs omnia ſubieci iudicanda: neque quicquam non

perpenſum. ex quo effectum eſt: ut paucæ admodum reſtent: quæ in ſuum nitorem reſtituta non ſint. ſed & eas fortaſſe aliquis aliquando maculas deterget: nobis id ſatis ſit egiſſe: ut perpaucæ omnino reliquæ ſint. Hos autem labores meos multis de cauſis, tibi potiſſimum dicandos duximus. Primo quidem, quod tibi omnes omnium qui in literis uerſantur, labores, lucubrationesq;, quodam gentilitio iure, deberi uidentur. ex ea enim familia es: quæ ſemper literatos mire fouit. nam ut uetuſtiores prætercam: qui & ipſi tamen hoc magnificentiſſime egerunt: Laurentius pater ita id enixe egit: ut eius beneficentia ex fœda illa proximorum ſeculorum barbarie, in eum, in quo nunc ſunt, gradum, tam latinæ, quàm græcæ literæ prouectæ eſſe uideantur. Frater uero ita ſemper literatos omnes amplexus eſt: uti non immerito ſpes ea enata uideatur: quæ nunc iam in omnium animis inſedit: eo ad ſummum pontificatus culmen euecto, non chriſtianam ſolum rempublicam felicem futuram: ſed & bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus propè exaruerant: tam feliciter prouenturas: ut omne præteritorum annorum incommodum ſarciatur. qua in re, tu quoq; ita animatus cognoſceris: ut non adiuturus fratrem ſolum, non imitaturus patrem, ſed & per te ipſe, totum hoc munus geſturus, & tanto omnes tuos ſuperaturus ſis: quanto illi cæteris excelluerunt. Ad hanc cauſam accedit: quod Iuliano Iulij commentaria, quod candidiſſimis animi tui moribus, candidiſſimum hoc opus maxime conueniens uidetur munus: quod ego non hoc ſolum, ſed quicquid in me ingenij eſt: quicquid in li-

TECA NAZ. ROMA VITT... EMANUELE

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER PRIMVS.

g

GALLIA EST OMNIS DIuiſa in parteis treis, quarũ unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipſorum lingua Celtæ, noſtra Galli appellantur. Hi omnes lingua, inſtitutis, legibus inter ſe differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequãna diuidit. Horum omnium fortiſſimi ſunt Belgæ, propterea quod à cultu, atq; humanitate prouinciæ lõgiſſime abſunt, minimé q; ad eos mercatores ſæpe cõmeant, atq; ea, quæ ad effœminandos animos pertinẽt, importãt, proximiq; ſunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, qbus cum continenter bellũ gerunt. Qua de cauſa Heluetij quoq; reliquos Gallos uirtute præcedunt, quod ferè quotidianis prælijs cum Germanis contendunt, cum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorũ una pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit à flumine Rhodano, continetur´q; Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam à Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum. uergit ad ſeptẽtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur, pertinent ad inferiorẽ partẽ fluminis Rheni, ſpectant in ſeptentriones, et orientem ſolẽ. Aquitania à Garumna flumine ad pyrenæos monteis, & eã

a

partem Oceani, quæ ad Hiſpaniam ꝑtinet, ſpectat inter occaſum ſolis, et ſeptẽtriones. Apud Heluetios longe nobiliſſimus, et ditiſſimus fuit Orgetorix. Is. M. Meſſala et. L. Piſone cõſulibus, regni cupiditate inductus coniurationẽ nobilitatis fecit, et ciuitati ꝑſuaſit, ut de finibus ſuis cũ omnibus copijs exirẽt, perfacile eẽ, cũ uirtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis perſuaſit, quod undiq; loci natura tuti Heluetij continentur, una ex ꝑte flumine Rheno latiſſimo, atq; altiſſimo, qui agrum Heluetiũ à Germanis diuidit, altera ex parte monte Iura altiſſimo, qui eſt inter Sequanos, & Heluetios. Tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam noſtrá ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre poſſent. Qua de cauſa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autẽ hominum, & pro gloria belli, atq; fortitudinis anguſtos ſe fines habere arbitrabantur, qui in lõgitudinẽ millia paſſuum. cc. xl. in latitudinẽ. c. lxxx. patebãt. His rebus adducti, et authoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt ea, quæ ad proficiſcendum ꝑtinerent, comparare. Iumentorum, et carrorũ q̃ maximũ numerũ coemere, ſementes q̃ maximas facere, ut in itinere copia frumenti ſuppeteret, cũ proximis ciuitatibus pacem, et amiciciam confirmare, ad eas res conficiendas bienniũ ſibi ſatis eſſe duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant, ad eas res conficiẽdas Orgetorix deligitur. Is ſibi legationem ad ciuitates ſuſcepit, in eo itinere perſuadet Caſtico Cata-

mantaledis filio Sequano, cuius pater regnum in Se-
quanis multos annos obtinuerat, et à ſenatu populóq;
Ro. amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate ſua
occuparet, quod pater ante habuerat, itemq; Dumno-
rigi Heduo fratri Diuitiaci, qui eo tempore principa-
tum in ciuitate ſua obtinebat, ac maxime plebi acceptus
erat, ut idem conaretur perſuadet, eiq; filiã ſuam in
matrimoniũ dat, perfacile factu eſſe illis probat, co-
nata perficere, propterea quod ipſe ſuæ ciuitatis impe-
rium obtenturus eſſet, nõ eſſe dubiũ, quin totius Gal-
liæ plurimum Heluetij poſſent, ſe ſuis copijs, ſuóq;
exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac ora
tione adducti, inter ſe fidem, et iuſiurandum dant, et
regno occupato per treis potentiſſimos, ac firmiſſimos
populos totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant. Ea res,
ut eſt Heluetijs per indicium enuntiata, moribus ſuis
Orgetorigem ex uinculis cauſam dicere coegerunt, da
mnatũ pœnam ſeq oportebat, ut igni cremaretur. Die
conſtituta cauſæ dictionis Orgetorix ad iudiciũ omnẽ
ſuam familiam ad hominum millia decem undiq; co-
egit, & omneis clienteis, obæratóſq; ſuos, quorum ma
gnum numerum habebat, eódem conduxit, per eos ne
cauſam diceret, ſe eripuit, cum ciuitas ob eam rẽ inci-
tata armis ius ſuũ exequi conaretur, multitudinemq;
hominum ex agris magiſtratus cogerent, Orgetorix
mortuus eſt, neq; abeſt ſuſpitio, ut Heluetij arbitrãtur,
quin ipſe ſibi mortem conſciuerit. Poſt eius mortem ni-
hilo minus Heluetij id qđ conſtituerant, facere conãtur,
ut è finibus ſuis exeant. Vbi iam ſe ad eam rem para-
tos eẽ arbitrati ſunt, oppida ſua omnia numero ad duo

decim, uicos ad quadrigẽtos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne præterq̃ quod ſecum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis ſpe ſublata paratiores ad oĩa pericula ſubeunda eſſent, trium menſium molita cibaria ſibi quenq; domo efferre iubent. Perſuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobricis finitimus, uti eodem uſi conſilio, oppidis ſuis, uicisq; exuſtis una cum his proficiſcantur. Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrũ noricum tranſierant, Noreiamq; oppugnarãt, receptos ad ſe ſocios ſibi aſciſcunt. Erant omnino itinera duo, q̃bus itineribus domo exire poſſent. Unũ per Sequanos anguſtum, et difficile inter montem Iuram, et flumen Rhodanũ, uix qua ſinguli carri ducerentur. Mons autem altiſſimus impendebat, ut facile perpauci prohibere poſſent. Alterum per prouinciam noſtrã multo facilius, atq; expeditius, propterea quod iter fines Heluetiorũ, et Allobrogum, qui nuper populo ro. pacati erãt, Rhodanus fluit, isq; nõnullis locis uado tranſitur. extremum oppidum Allobrogum eſt, proximumq; Heluetiorum finibus Geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet, Allobrogibus ſeſe uel perſuaſuros, quod nondum bono animo in populum Ro. uiderẽtur, exiſtimabant, uel ui coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripã Rhodani omnes conueniãt. Is dies erat. ad. V. calẽdarũ aprilis. L. Piſone, Aulo Gabinio cõſulibus, Cæſari cũ id nuntiatũ eſſet, eos per prouinciã noſtrã iter facere conari, maturat ab urbe proficiſci, et q̃ maximis itineribus poteſt in

Galliam ulteriorē contēdit, et ad Geneuā peruenit, prouīciæ toti quā maximū pōt militū numerū īperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una, pontem, q̄ erat ad Geneuam, iubet reſcindi. Vbi de eius aduētu Heluetij certiores facti ſunt, legatos ad eū mittunt nobiliſſimos ciuitatis, cuius legatiōis Numeius, et Verodoctius principē locū obtinebant, q̄ dicerent ſibi eſſe in animo ſine ullo maleficio iter per prouīciā facere, propterea q̄ iter haberent nullū aliud, rogare, ut eius uolūtate id ſibi facere liceat. Cæſar q̄ memoria tenebat, Luciū Caſſiū conſulē occiſum, exercitū'q; eius ab Heluetijs pulſum, et ſub iugū miſſum, concedēdū non putabat, neq; hoīes inimico animo data facultate ꝑ prouinciā itineris faciūdi tēperaturos ab iniuria et maleficio exiſtimabat, tamē ut ſpatiū intercedere poſſet, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis reſpondit, diem ſe ad deliberandum ſumpturū, ſiquid uellēt, ad idus Aprilis reuerterētur. Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibus'q;, q̄ ex prouincia conuenerant à lacu Lemano, qui in flumē Rhodanū influit ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia paſſuum decemnouē, murū in altitudinem pedū ſexdecim, foſſam'q; perducit. Eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella cōmunit, quò facilius ſi ſe īuito trāſire conarētur, prohiberi poſſent. Vbi ea dies, quam conſtituerat cū legatis, uenit, et legati ad eū reuerterunt, negat ſe more, et exēplo populi Ro. poſſe iter ulli per prouinciā dare, et ſi uim facere conētur, prohibiturū oſtendit. Heluetij ea ſpe deiecti, nauibus iūctis, ratibus'q; cōpluribus factis, alij

uadis Rhodani qua minima altitudo fluminis erat, nõ nunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrũpere poſſent conati, operis munitione, et militũ concurſu, et telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequănos uia, qua Sequănis inuitis propter anguſtias ire non poterant, Iis cum ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad Dũnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequănis hoc impetrarent. Dũnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Heluetijs erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, & cupiditate regni adductus, nouis rebus ſtudebat, & quamplurimas ciuitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas uolebat. Itaque rem ſuſcipit, et à Sequănis impetrat, ut per fines ſuos Heluetios ire patiantur, obſidésque uti inter ſe ſe dent, perficit, Sequăni ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetij, ut ſine maleficio, et iniuria tranſeant. Cæſari renuntiatur Heluetijs eſſe in animo per agrum Sequănorum, & Heduorũ iter in Santonum fines facere, qui non longe à Toloſatium finibus abſunt, quæ ciuitas eſt in prouĩcia. Id ſi fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurũ, ut homines bellicoſos populi. R. inimicos locis patentibus, maximéq; frumentarijs finitimos haberet, ob eas cauſas ei munitioni, quam fecerat. T. Labienum legatum præfecit. Ipſe in Italiă magnis itineribus contendit, duaſq; ibi legiones conſcribit, et treis, quæ circũm Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit, & qua proximum erat iter per alpeis in ulteriorem Galliă, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Cētro-

nes,et Garoceli,et Caturiges locis ſuperioribus occu-
patis,itinere exercitum prohibere conantur,compluri
bus his prælijs pulſis,ab Ocelo,quod eſt citerioris pro
uinciæ extremum in fines Vocontiorum ulterioris pro
uinciæ,die ſeptimo peruenit,inde in Allobrogũ fines,
ab Allobrogibus i Sebuſianos exercitũ ducit. Hi ſunt
extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij
iam per anguſtias,et fines Sequanorũ ſuas copias tra
duxerant,et in Heduorũ fines peruenerãt, eorumq́;
agros populabantur. Hedui cum ſe,ſuaq́; ab his defen
dere nõ poſſent, legatos ad Cæſarem mittunt roga-
tum auxiliũ,ita ſe omni tempore de populo Ro. meri
tos eſſe,ut pene in conſpectu exercitus noſtri,agri ua=
ſtari,liberi eorum in ſeruitutem abduci,oppida expu=
gnari nõ debuerint. Eodẽ tẽpore quo Hedui, Ambar
ri quoq; neceſſarij,et conſanguinei Heduorũ Cæſarem
certiorem faciũt, ſe ſe depopulatis agris nõ facile ab
oppidis uim hoſtiũ prohibere. itẽ Allobroges,q̃ trans
Rhodanum uicos,poſſeſſionesq́; habebant, fuga ſe ad
Cæſarem recipiunt,et demonſtrãt ſibi præter agri ſo
lũ nihil eſſe reliqui. Quibus rebus adductus Cæſar
non expectandũ ſibi ſtatuit, dum omnibus fortunis
ſociorũ conſumptis,in Santones Heluetij peruenirẽt.
Flumen eſt Arar, quod per fines Heduorũ,et Sequa
norũ in Rhodanũ influit incredibili lenitate, ita ut
oculis in utram partem fluat,iudicari non poſſit. Id
Heluetij ratibus,ac lintribus iunctis trãſibant. Vbi
per exploratores Cæſar certior factus eſt tres iam
copiarũ partes Heluetios id flumẽ trãſduxiſſe, quar
tam uero partem citra flumen Ararim reliquã eſſe,

de tertia uigilia cũ legionibus tribus è caſtris profe-
ctus, ad eã partem peruenit, quæ nondum flumen
trãſierat. Eos ĩpeditos, et iopinanteis aggreſſus, ma
gnam partẽ eorum concĩdit. reliqui ſe ſe fugæ man-
darunt, atque ĩ proximas ſyluas abdiderunt. Is pa-
gus appellabatur tigurinus. Nam omnis ciuitas Helue-
tia in quattuor pagos diuiſa ẽ. Hic pagus unus cũ do
mo exiſſet, patrum noſtrorũ memoria. L. Caſſium
conſulẽ interfecerat, & eius exercitũ ſub iugum mi-
ſerat, ita ſiue caſu, ſiue conſilio deorum immortalium,
quæ pars ciuitatis Heluetiæ inſignẽ calamitatem po
pulo Ro. intulerat, ea priceps pœnas perſoluit. Qua
in re Cæſar non ſolũ publicas, ſed etiã priuatas in-
iurias ultus eſt, quod eius ſoceri. L. Piſonis auũ. L. Pi
ſonem legatũ Tigurini eodẽ prælio, quo Caſſiũ, in-
terfecerãt. Hoc prælio facto reliquas copias Heluetio
rũ ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendum
curat, atque ita exercitũ traducit. Heluetij repentino
eius aduẽtu cómoti, cũ id quod ipſi diebus. xx. æger
rime cõfecerant, ut flumen tranſirent, illum uno die-
feciſſe intelligerẽt, legatos ad eum mittunt, cuius lega
tionis Diuico priceps fuit, qui bello Caſſiano dux Hel
uetiorũ fuerat. Is ita cũ Cæſare egit, Si pacẽ populus
Ro. cũ Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atq; ibi
futuros Heluetios, ubi eos Cæſar cõſtituiſſet, atque eſſe
uoluiſſet. Sin bello perſequi perſeueraret. reminiſcere
tur et ueteris incómodi populi. R. et priſtinæ uirtutis
Heluetiorum. Quod improuiſo unum pagũ adortus
eſſet, cũ hi, qui flumen tranſiſſent, ſuis auxilium ferre
non poſſent, ne ob eã rẽ, aut ſuæ magnopere uirtuti

tribueret, aut ipſos deſpiceret, ſe ita à patribus, maioribusq; ſuis didiciſſe, ut magis uirtute, q̃ dolo contēderent, aut inſidijs niterētur. Quare ne cōmitteret, ut is locus ubi cōſtitiſſent, ex calamitate populi. R. et internitione exercitus nomē caperet, aut memoriā proderet. His Cæſar ita reſpōdit, eò ſibi minus dubitatiōis dari, ꝙ eas res, quas legati Heluetij cōmemoraſſent, memoria teneret, atq; eò grauius ferre, quò minus merito populi. R. accidiſſet, q̃ ſi alicuius iniuriæ ſibi cōſcius fuiſſet, nō fuiſſe difficile cauere, ſed eo deceptū, ꝙ neq; cōmiſſum à ſe intelligeret, quare timeret, neq; ſine cauſa timendū putaret. Quod ſi ueteris contumeliæ obliuiſci uellet, num etiā recentium iniuriarum, quod eo inuito iter per prouinciā, per uim tentaſſent, quod Heduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexaſſent, memoria deponere poſſet? Quod ſua uictoria tā inſolēter gloriarētur, quodq; ſe tandiu ipune tuliſſe iniurias admirarētur, eodē pertinere. Cōſueſſe enim Deos immortales: quò grauius homines ex cōmutatione rerū doleant, quos pro ſcelere eorū ulciſci uelint, his ſecundiores interdū res, et diuturniorem impunitatem concedere. Cū ea ita ſint, tamen ſi obſides ab his ſibi dētur, uti ea quæ polliceantur facturos intelligat, & ſi Heduis de iniurijs, quas ipſis, ſocijsq; eorū intulerint. Item ſi Allobrogibus ſatisfaciāt, ſe ſe cū his pacē eſſe facturum. Diuico reſpōdit, ita Heluetios à maioribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, nō dare conſueuerint, eius rei populū Ro. eſſe teſtem. Hoc reſpōſo dato, diſceſſit. Poſtero die caſtra ex eo loco mouēt. Idem Cæſar facit, equitatumq; omnem ad numerū

quatuor millium, quem ex omni prouincia & Heduis, atque eorum ſocijs coactum habebat, præmittit, qui uideant quas i parteis hoſtes iter faciant, qui cupidius nouiſſimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt, & pauci de noſtris cadunt. Quo prælio ſublati Heluetij, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius ſubſiſtere, nónunquam ex nouiſſimo agmine, prælio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos à prælio continebat, ac ſatis habebat in præſentia, hoſtem rapinis, populationibusq; prohibere, ita dies circiter. XV. iter fecerũt, uti inter nouiſſimum hoſtiũ agmen, et noſtrum primum non amplius quinis, aut ſenis millibus paſſuũ intereſſet. interim quotidie Cæſar Heduos frumentum, quod eſſent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia ſub ſeptentrionibus, ut ante dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant, à quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui, conferri, comportari, adeſſe, dicere. Vbi ſe diutius duci intellexit Cæſar, et Diẽ inſtare, quod die frumẽtum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorũ magnam copiã in caſtris habebat, in his Diuitiaco, et Liſco, qui ſummo magiſtratui præerant, quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, et uitæ, necisq; in ſuos habet poteſtatẽ, grauiter eos accuſat, quod cum

neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab his non ſubleuetur, præſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum ſuſceperit, multo etiam grauius, quod ſit deſtitutus queritur. Tum demum Liſcus oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit eſſe nonnullos, quorũ authoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus poſſint, q̃ ipſi magiſtratus, hos ſeditioſa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præſtare debeant. Si iam principatum Galliæ obtinere non poſſent, gallorũ q̃ Romanorũ Imperia præferre, neq; dubitare debeant, quin ſi Heluetios ſuperauerint Romani, unà cum reliqua Gallia Heduis libertatem ſint erepturi ab iiſdem noſtra conſilia, quæq; in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari. Hos à ſe coerceri nõ poſſe, quinetiam quod neceſſariã rem coactus Cæſari enuntiarit, intelligere ſe ſe quante id cum periculo fecerit, et ob eã cauſam q̃diu potuerit, tacuiſſe. Cæſar hac oratione Liſci Dũnorigem Diuitiaci fratrem deſignari ſentiebat, ſed quod pluribus preſentibus eas res iactari nolebat, celeriter conciliũ dimittit, Liſcum retinet, quærit ex ſolo ea, quæ in conuentu dixerat, dicit liberius, atq; audacius, eadẽ ſecretò ab aliis quærit, reperit eſſe uera, ipſum eſſe Dũnorigem ſumma audacia, magna apud plebẽ propter liberalitatem gratia, cupidum nouarũ rerũ, cõplureis annos portoria, reliquaq; omnia Heduorũ uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea ꝙ illo licente contraliceri audeat nemo, his rebus, et ſuam rem familiarẽ auxiſſe,

& facultates ad largiendũ magnas comparaſſe, magnum numerũ equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe habere, neq; ſolum domi, ſed etiã apud finitimas ciuitates largiter poſſe, atq; huius potentiæ cauſa matrem in Biturigibus homini illic nobiliſſimo, ac potẽtiſſimo collocaſſe, ipſum ex Heluetijs uxorẽ habere, ſororẽ ex matre, et propinquas ſuas nuptũ in alias ciuitates collocaſſe, fauere, et cupere Heluetijs, propter eã affinitatẽ, odiſſe etiã ſuo nomine Cæſarem, et Romanos, quod eorũ aduentu potentia eius deminuta, ei Diuitiacus frater in antiquũ locum gratiæ, atq; honoris ſit reſtitutus. Siquid accidat Romanis ſummã in ſpẽ regni obtinẽdi per Heluetios uenire, Imperio po. Ro. nõ modo de Regno, ſed ẽt de ea, quã habeat, gratia deſperare. Repeiebat ẽt Cæſar inqrẽdo, qđ præliũ equeſtre aduerſum paucis ante diebus factũ, initiũ eius fugæ factum à Dumnorige, atq; eius equitibus. (Nã equitatui, quem auxilio Cæſari Hedui miſerãt, Dumnorix præerat,) eorumq; fuga reliquum eſſe eqtatũ perteritũ. qbus rebus cognitis, cum ad has ſuſpitiones certiſſimæ res accederent, quod per fines Sequanorũ Heluetios traduxiſſet, quod obſides iter eos dãdos curaſſet, quod ea omnia non modo iniuſſu ſuo, et ciuitatis, ſed etiã inſcientibus ipſis feciſſet, quod à magiſtratu Heduorũ accuſaretur, ſatis eſſe cauſæ arbitrabatur, quare in eũ aut ipſe animaduerteret, aut ciuitatẽ animaduertere iuberet. His omnibus rebus unũ repugnabat, quod Diuitiaci fratris ſummũ in populũ Romanũ ſtudiũ, ſummmã in ſe uolũtatẽ, egregiam fidẽ, iuſtitiam, temperantiã cognouerat. Nam

ne eius ſupplicio Diuitiaci animum offenderet, uereba tur. itaq; priuſquam quicq̃ conaretur, Diuitiacum ad ſe uocari iubet, et quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum principem Galliæ prouinciæ, familiarẽ ſuum, cui ſummam rerum omnium fidẽ habebat, cum eo colloquitur, ſimul commonefacit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dũnorige ſint dicta, et oſtendit, quæ ſeparatim quiſq; de eo apud ſe dixerit, petit, atq; hortatur, ut ſine eius offenſione animi, uel ipſe de eo cauſa cognita ſtatuat, uel ciuitatẽ ſtatuere iubeat. Diuiaticus multis cum lacrymis Cæſarẽ complexus, obſecrare cœpit, nequid grauius in fratrẽ ſtatueret, ſcire ſe illa eſſe uera, nec quẽq̃ ex eo plus, quàm ſe doloris capere, propterea ꝙ cum ipſe gratia plurimum domi, atq; in reliqua Gallia ille minimum propter adoleſcentiã poſſet, per ſe creuiſſet, quibus opibus, ac neruis non ſolum ad minuendã gratiam, ſed penè ad perniciem ſuã uteretur, ſe ſe tamẽ et amore fraterno, et exiſtimatione uulgi commoueri. Quod ſiquid ei à Cæſare grauius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſua uluntate factum, qua ex re futurũ, uti totius Galliæ animi à ſe auerterentur. Hæc cũ pluribus uerbis flẽs à Cæſare peteret, Cæſar eius dexterã prehendit, conſolatus rogat, finem orandi faciat, tanti eius apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti & rei publicæ iniuriam, et ſuum dolorẽ eius uoluntati ac precibus condõnet. Dũnorigem ad ſe uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehẽdat oſtendit, quæ ipſe intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit, monet ut in reliquum tem-

pus omneis ſuſpitiones uitet, præterita ſe Diuitiaco fra
tri condõnare dicat, Dumnorigi custodes ponit, ut quæ
agat, quibus cum loquatur ſcire poſſit. Eodem die ab
exploratoribus certior factus, hoſtes ſub monte conſediſ
ſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo, qualis eſſet na
tura montis, & qualis in circuitu aſcenſus, qui cognoſ
ſceret, miſit. Renũtiatum ẽ facilẽ eſſe, de tertia uigilia
T. Labienum legatum propere cum duabus legioni-
bus, et iſdẽ ducibus, qui iter cognouerãt, ſummũ iu-
gum montis aſcẽdere iubet, quid ſui conſilij ſit, oſten-
dit. Ipſe de quarta uigilia eodem itinere, quo hoſtes ie-
rant, ad eos contendit, equitatumq; omnẽ ante ſe mit-
tit, P. Cõſidius, q rei militaris peritiſſimus habebatur,
et in exercitu. L. Syllæ, & poſtea in. M. Craſſi fue
rat cum exploratoribus præmittitur. prima luce cum
ſummus mons à. T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſti-
um caſtris non longius mille et quingentis paſſibus ab
eſſet, neq; (ut poſtea ex captiuis comperit) aut ipſius ad-
uẽtus, aut Labieni cognitus eſſet, Cõſidius equo admiſſo
ad eum accurrit, dicit montem, quem à Labieno occu-
pari uoluerit, ab hoſtibus teneri, id ſe à gallicis armis,
atq; inſignibus cognouiſſe, Cæſar ſuas copias in proxi
mum collem ſubducit, aciem inſtruit. Labienus, ut erat
ei præceptum à Cæſare, ne prælium committeret, niſi
ipſius copiæ propè hoſtium caſtra uiſæ eſſent, ut un-
diq; uno tempore in hoſteis impetus fieret, monte oc-
cupato noſtros expectabat, prælioq; abſtinebat. Multo
deniq; die per exploratores Cæſar cognouit, & mon-
tem à ſuis teneri, et Heluetios caſtra mouiſſe, et Conſi-
dium timore perterritum, quod non uidiſſet, pro uiſo ſi

bi renuntiaſſe, eo die quo conſuerat, interuallo hoſteis
ſequitur, & millia paſſuum tria ab eorũ caſtris ca-
ſtra ponit. Poſtridie eius diei, quod omnino biduũ ſu
pererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et
quod à Bibracte oppido Heduorũ longe maximo, ac
copioſiſſimo non amplius millibus paſſuum. XVIII.
aberat, rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimauit,
iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit.
Ea res per fugitiuos. L. Aemilij decurionis equitum
Gallorum hoſtibus nuntiatur. Heluetij ſeu quod ti-
more perterritos Romanos diſcedere à ſe exiſtima-
rent, eò magis, quod pridie ſuperioribus locis occu-
patis prælium non commiſiſſent, ſiue eo quod re fru-
mentaria intercludi poſſe confiderent, commutato
conſilio, atq; itinere conuerſo, noſtros à nouiſſimo
agmine inſequi, ac laceſſere cœperunt. Poſtquam id
animaduertit, copias ſuas Cæſar in proximum col-
lem ſubducit, equitatumq́; qui ſuſtineret hoſtium
impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio tripli
cem aciem inſtruxit, legionum quatuor ueteranorũ,
ita uti ſupra ſe in ſummo iugo duas legiones, quas in
Gallia citeriore proxime conſcripſerat, & omnia au
xilia collocarit, ac totum montem hominibus comple-
rit, interea ſarcinas in unum locum conferri, &
eum ab his, qui in ſuperiore acie conſtiterant, mu-
niri iuſſit. Heluetij cum omnibus ſuis carris ſecuti,
impedimenta in unũ locum contulerunt, ipſi confer-
tiſſima acie reiecto noſtro equitatu, phalange facta
ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt. Cæſar pri-
mum ſuo, deinde omnium è conſpectu remotis equis,

ut æquato omnium periculo ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos prælium commiſit, milites è loco ſuperiore pīlis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt. ea diſiecta gladijs diſtrictis in eos impetū fecerunt, Gallis magno ad pugnā erat impedimento, quod pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis, et colligatis, cum ferrum ſe inflexiſſet, neq; euellere, neq; ſiniſtra impedita, ſatis commode pugnare poterāt, multi ut diu iactato brachio præoptarent ſcutū manu emittere, et nudo corpore pugnare, tandem uulneribus defeſſi, & pedem referre, & quod mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boij et Tulingi, qui hominū millibus circiter. XV. agmen hoſtium claudebant, & nouiſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi circumuenire, et id cōſpicati Heluetij, q in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & præliū redintegrare cœperunt. Romani cōuerſa ſigna bipartito intulerunt, prima, ac ſecūda acies ut uictis, ac ſummotis reſiſteret, tertia ut uenientes ſuſtineret, ita ancipiti prælio diu, atq; acriter pugnatum eſt, diutius cū noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent, alteri ſe (ut cœperant) in montē receperunt, alteri ad impedimenta, & carros ſuos ſe contulerunt. Nam hoc toto prælio cū ab hora ſeptima ad ueſperum pugnatum ſit, auerſum hoſtem uidere nemo potuit, ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt, propterea quod pro uallo carros obiecerant, & è loco ſuperiore in noſtros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros, rotasq; mazaras ac tragulas ſubijciebāt, noſtrosq; uulnerabant.

nerabant. Diu cum eſſet pugnatum, impedimentis ca-
ſtriſq́; noſtri potiti ſunt. ibi Orgetorigis filia, atq; unus
e filijs captus eſt. Ex eo prælio circiter millia hominũ
c.xxx. ſuperfuerunt, eaq́; tota nocte continenter ie-
runt, nullam partẽ noctis itinere intermiſſo, in fines
Lingõnum die quarto peruenerunt, cum & propter
uulnera militum, & propter ſepulturam occiſorum,
noſtri triduũ morati eos ſequi non potuiſſent. Cæſar
ad Lingõnes literas nuntioſq́; miſit, ne eos frumento,
neúe alia re iuuarent, qui ſi iuuiſſent ſe eodẽ loco il-
los, quo Heluetios habiturum. Ipſe triduo intermiſſo,
cum omnibus copijs eos ſequi cœpit. Heluetij omnium
rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum
miſerunt, qui cum eum in itinere cõueniſſent, ſeq́; ad
pedes proiecisſent, ſuppliciterq́; locuti, flentes pacem pe
tiſſent, atq; eos in eo loco, quo tum eſſent, ſuum aduen-
tum expectare iuſſiſſet, paruerunt. Eò poſtquam Cæ
ſar peruenit, obſides, arma, ſeruos, qui ad eos ꝑfugiſ-
ſent, popoſcit. Dũ ea conquirũtur, & conferũtur, nocte
intermiſſa circiter hominum millia ſex eius pagi, qui
uerbi genus appellatur, ſiue timore perterriti, ne ar-
mis traditis ſupplicio afficerẽtur, ſiue ſpe ſalutis īducti,
quod in tanta multitudine dedititiorum ſuam fugam,
aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarẽt,
prima nocte ex caſtris Heluetiorum egreſſi, ad Rhe-
num, fineſq́; Germanorum contẽderunt. Quod ubi
Cæſar reſciuit, quorũ per fines ierant, his uti conqui
rerent, et reducerent, ſi ſibi purgati eſſe uellent, impe-
rauit, reductos in hoſtium numero habuit. Reliquos
omnes obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditio-

nem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines ſuos, unde erant profecti, reuerti iuſſit, & quod omnibus frugibus amiſſis domi nihil erat, quo famẽ tolerarent, Allobrogibus imperauit ut his frumenti copiam facerent, ipſos, oppida, uicoſq́;, quos incenderant, reſtituere iuſſit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eũ locum, unde Heluetij diſceſſerant, uacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, è ſuis finibus in Heluetiorum fines tranſirẽt, & finitimi Galliæ prouinciæ, Allobrogibusq́; eſſent, Boios petentibus Heduis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus ſuis collocarent, conceſſit, quibus illi agros dederunt, eoſq́; poſtea in parẽ iuris, libertatiſq́; conditionem, atq; ipſi erant, receperunt. in caſtris Heluetiorum tabulæ repertæ ſunt literis græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exiſſet eorum, qui arma ferre poſſent, & item ſeparatim pueri, ſenes, mulieresq́;, quarum omnium rerum ſumma erat, capitũ Heluetiorũ millia. CCLXIII. Tuligorum millia. XXXVI. Latobrigorũ. XIIII. Rauracorum. XXIII. Boiorũ. XXXII. Ex his, q̃ arma ferre poſſent, ad millia nonagintaduo. Sũma omniũ fuerũt ad millia. CCC. LXVIII. Eorũ, qui domũ redierũt cenſu habito, ut Cæſar imperauerat, repertus eſt numerus millium. C. et. X. Bello Heluetiorũ confecto, totius ferè Galliæ legati, principes ciuitatum ad Cæſarẽ gratulatum conuenerunt. intelligere ſe ſe tametſi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Ro. ab his pœnas bello repetiſſet, tamen eam rem nõ minus ex uſu terræ

Galliæ, q̃ populi Ro. accidiſſe, propterea quod eo conſi-
lio florentiſſimis rebus domos ſuas Heluetij reliquiſſent,
uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioq́; potiren=
tur, locumq́; domicilio ex magna copia deligerēt, quē
ex omni Gallia opportuniſſimum, ac fructuoſiſſimum
iudicaſſent, reliquasq́; ciuitates ſtipendiarias haberēt.
Petierunt, uti ſibi concilium totius Galliæ in diem cer
tam indicere, idq́; Cæſaris uoluntate facere liceret. Se
ſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab
eo petere uellent. Ea re permiſſa diem concilio conſtitue
runt, & iureiurando nequis enuntiaret, niſi quibus
communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt.
Eo concilio dimiſſo, ijdem principes ciuitatum qui ante
fuerant, ad Cæſarem reuerterunt, petieruntq́; uti ſibi
ſecretò, in occulto de ſua, omniumq́; ſalute cū eo age=
re liceret. Ea re impetrata, ſeſe omnes flētes Cæſari ad
pedes proiecerunt. Non minus ſe id contendere, & la-
borare, ne ea quæ dixiſſent, enuntiarentur, quàm
uti ea, quæ uellent, impetrarent, propterea quod ſi
enuntiatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe uenturos
uiderent. Locutus eſt pro his Diuitiacus Heduus, Gal
liæ totius factiones eſſe duas. Harum alterius principa
tum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cum tan-
topere de potentatu inter ſe multos annos cōtenderēt, fa
ctū eſſe, uti ab Aruernis, Sequānisq́; Germani mercede
accerſerentur. Horū primo circiter millia. XV. Rhenū
trāſiſſe, poſteaq̃ agros, et cultū, et copias Gallorū homi
nes feri, ac barbari adamaſſent, traductos plureis, nūc
eſſe in Gallia ad. C. & . XX. milliū numerum. Cū his
Heduos, eorumq́; clientes ſemel, atq; iterū armis contē

diſſe, magnã calamitatem pulſos accepiſſe, omnẽ nobilitatem, omnem ſenatum, omnem equitatũ amiſiſſe. Quib. prælijs calamitatibusq; fractos, q̃ et ſua uirtute, et populi Ro, hoſpitio, atq; amicitia plurimum ante in Gallia potuiſſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatẽ obſtringere, ſe ſe neq; obſides repetituros, neq; auxiliũ à popolo Ro. īploraturos, neq; recuſaturos, quo minus perpetuo ſub illorum ditione, atq; imperio eſſent. Vnum ſe eſſe ex omni ciuitate Heduorũ, qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut ſuos liberos obſides daret. Ob eã rem ſe ex ciuitate profugiſſe, & Romam ad Senatum ueniſſe auxiliũ poſtulatũ, quod ſolus neq; iureiurãdo, neq; obſidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequãnis, q̃ Heduis uictis accidiſſe. propterea quod Arioniſtus Rex germanorum in eorũ finibus conſediſſet, tertiamq; partem agri Sequãni, qui eſſet optimus totius Galliæ, occupauiſſet, & nunc de altera parte tertia Sequãnos decedere iuberet, propterea quod paucis menſibus ante, Harudum millia hominum uigintiquatuor ad eum ueniſſent, quibus locus, ac ſedes pararẽtur, futurum eſſe paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenũ tranſirent. Neq; enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum agro, neq; hanc conſuetudinem uictus cũ illa cõparandam. Arioniſtum autem, ut ſemel Gallorũ copias prælio uiceret, quod prælium factum ſit Amagetobriæ ſuperbe, & crudeliter imperare obſides nobiliſſimi cuiuſq; liberos poſcere, & in eos omnia exempla, cruciatuſq; edere, ſi qua res non ad nutum, aut ad

uoluntatem eius facta ſit, hominem eſſe barbarū, iracundum, temerarium, non poſſe eius Imperia diutius ſuſtineri. Niſi quid in Cæſare, populoq́; Ro. ſit auxilij omnibus Gallis idem eſſe faciendū, quod Heluetij fecerunt, ut domo emigrent, aliud domiciliū, alias ſedes remotas à Germanis petant, fortunamq́;, quæcunq; accidat, experiantur. Hæc ſi enuntiata Ariouiſto ſint, nō dubitare, quin đ omnibus obſidibus qui apud eū ſint, grauiſſimum ſupplicium ſumat. Cæſarē uel authoritate ſua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine populi Ro. deterrere poſſe, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamq́; omnē ab Ariouiſti iniuria poſſe defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes qui aderant, magno fletu auxilium à Cæſare petere cœperunt. animaduertit Cæſar unos ex omnibus Sequanos, nihil earum rerū facere, quas cæteri facerent, ſed triſtes capite demiſſo terrā intueri. eius rei, quæ cauſa eſſet, miratus ex ipſis queſiuit, Nihil Sequani reſpondere, ſed in eādem triſtitia taciti permanere. Cum ab his ſæpius quereret, neque ullam omnino uocem exprimere poſſet, idem Diuitiacus Heduus reſpondit, hoc eſſe miſeriorem, et grauiorē fortunam Sequanorum, q̃ reliquorum, quod ſoli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, abſentiſq́; Ariouiſti crudelitatem, uelut ſi coràm adeſſet, horrerent, propterea quod reliquis tantū fugæ facultas daretur. Sequanis uero, qui itra fines ſuos Ariouiſtum recepiſſent, quorum oppida omnia in poteſtate eius eſſent, omnes cruciatus eſſent preferendi. His rebus cognitis Cæſar Gallorum animos uerbis con

firmauit, pollicitusq́; eſt ſibi eam rem curæ futuram, magnā ſe habere ſpem, & beneficio ſuo, et authoritate adductum Ariouiſtum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimiſit, et ſecundum ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam, & ſuſcipiendam putaret, in primis quod Heduos fratres, conſanguineosq́; ſæpenumero ab Senatu appellatos, in ſeruitute, atq; in ditione uidebat Germanorum teneri, eorumq́; obſides eſſe apud Ariouiſtum, ac Sequanos intelligebat, quod in tanto Imperio populi Ro. turpiſſimum ſibi, et Reipublicæ eſſe arbitrabatur. Paulatim autem Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, populo Ro. periculoſum uidebat, neque ſibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos exiſtimabat, quin, cum omnem Galliam occupaſſent, ut ante Cimbri, Teutoniq́; feciſſent, in Prouinciā exirent, atq; inde in Italiam contenderent, præſertim cum Sequanos à prouincia noſtra Rhodanus diuideret. Quibus rebus, quam maturrime ocurrendum putabat. Ipſe autem Ariouiſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouiſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, ut aliquem locum medium utriuſq; colloquio deligeret, uelle ſe ſe de Republica, & ſummis utriuſque rebus cum eo agere. Et legationi Ariouiſtus reſpondit, ſiquid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſe ſe ad eum uenturum fuiſſe, ſiquid ille à ſe uelit, illum ad ſe uenire oportere. præterea ſe neque ſine exercitu in eas parteis Galliæ uenire audere, quas Cæſar poſſideret, neque

exercitum ſine magno commeatu, atque emolumento in unum locum contrahere poſſe, ſibi autem mirũ uideri, quid in ſua Gallia, quam bello uiciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo Ro. negocij eſſet. His reſponſis ad Cæſarem relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mittit. quoniam tanto ſuo, populiq; Ro. beneficio affectus, cum in conſulatu ſuo rex, atq; amicus à Senatu appellatus eſſet, hanc ſibi, populoq; Ro. gratiam referret, ut in colloquiũ uenire inuitatus grauaretur, neq; de communi re dicendum ſibi, et cognoſcendum putaret, hæc eſſe, quæ ab eo poſtularet. Primum, ne quam multitudinem hominũ amplius trãs Rhenum in Galliam traduceret, deinde obſides, quos haberet ab Heduis redderet, Sequanisq; permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret, ne'ue Heduos iniuria laceſſeret, ne'ue his, ſocijsq; eorum bellum inferret. Si id ita feciſſet, ſibi, populoq; Romano perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram, ſi non impetraret, quoniam. M. Meſſala. L. Piſone conſulibus, Senatus cenſuiſſet, utĩ quicunque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere poſſet, Heduos, cæteros'que amicos populi Romani defenderet, ſe Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Arioviſtus reſpondit, ius eſſe belli, ut qui uiciſſent, ijs, quos uiciſſent, quẽadmodum uellent, imperarent, item populum Ro. uictis nõ ad alterius præſcriptum, ſed ad ſuum arbitriũ imperare conſueſſe, ſi ipſe populo Ro. non præſcriberet, quẽadmodũ ſuo iure uteretur, non oportere ſe à populo. R. in ſuo iure impediri. Heduos ſibi, quoniã bel-

li fortunam tentaſſent, & armis congreſſi, ac ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. Magnam Cæſarem iniuriam facere, qui ſuo aduentu uectigalia ſibi deteriora faceret. Heduis ſe obſides redditurum nó eſſe, neq; ijs, neq; eorum ſocijs iniuria bellum illaturum, ſi in eo manerent, quod conueniſſent, ſtipendiũq; quotannis pendĕrent. Si id non feciſſent, longe his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quod ſibi Cæſar denuntiaret, ſe Heduorum iniurias non neglecturũ, neminem ſecum ſine ſua pernicie cótendiſſe, cum uellet, congrederetur. Intellecturum quid inuicti Germani, exercitatiſſimi i armis, qui intra annos. xiiij. tectũ non ſubiſſent, uirtute poſſent. Hæc eodem tempore Cæſari mandata referebãtur, et legati ab Heduis et Treuiris ueniebãt. Hedui queſtum quod Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſent, fines eorum popularentur, ſe ſe ne obſidibus quidem datis pacem Arioiſti redimere potuiſſe. Treuiri autẽ pagos centũ Sueuorum ad ripam Rheni conſediſſe. qui Rhenũ tranſire conarentur, his præeſſe Naſuam, et Cimberiũ fratres, quibus rebus Cæſar uehementer cómotus, maturandum ſibi exiſtimauit, ne ſi noua manus Sueuorum cũ ueteribus copijs Ariouiſti ſe ſe coniunxiſſet, minus facile reſiſti poſſet. Itaq; re frumentaria q̃ celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariouiſtum cótendit. Cum tridui uiam proceſſiſſet, nuntiatum eſt ei, Ariouiſtum cum ſuis omnibus copijs ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequãnorum contendere, triduiq; uiam à ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magnopere præcauendũ ſibi Cæ

ſar exiſtimabat. Nanq; omniũ rerum, quę ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo oppido difficultas, idq́; natura loci ſic muniebatur, ut magnam adducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Alduabis, ut circino circunductum penè totum oppidum cingit, reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedũ ſexcentorum, qua flumen intermittit, mons cõtinet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circundãtus arcem efficit, et cum oppido coniungit. Huc Cæſar magnis diurnis, nocturnisq́; itineribus contendit, occupatoq́; oppido, ibi præſidiũ collocat. Dum paucos dies ad Veſontionem rei frumentariæ, commeatusq́; cauſa moratur, ex percunctatione noſtrorũ, uocibusq́; Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos incredibili uirtute, atque exercitatione in armis eſſe prædicabãt, ſæpenumero ſe ſe cum his congreſſos ne uultum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potuiſſe, tantus ſubito timor omnẽ exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, animosq́; perturbaret. Hic primum ortus eſt à trbunis militum, ac præfectis, reliquisq́;, qui ex urbe amicitiæ cauſa Cæſarem ſecuti nõ magnum periculũ miſerabãtur, quod non magnum in re militari uſum habebãt, Quorum alius alia cauſa illata, q̃ ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret, petebat ut eius uoluntate diſcedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris ſuſpitionem uitarent, remanebant. Hi neq; uultum fingere, neq; interdum lacrymas tenere poterant, abditi in tabernaculis, aut ſuum fatum querebantur, aut

cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabã-
tur, uulgo totis caſtris teſtamenta obſignabantur. Ho-
rum uocibus, ac timore paulatim etiam hi, qui ma-
gnum in caſtris uſum habebant, milites, centurionesq́;,
quiq́; equitatui præerant, ꝑtubabantur. qui ſe ex his
minus timidos exiſtimari uolebant, non ſe hoſtem ue-
reri, ſed anguſtias itineris, & magnitudinem ſylua-
rum, quæ inter eos, atque Arioviſtum intercederent,
aut rem frumentariam, ut ſatis commode ſupportari
poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renun-
tiabant, cum caſtra moueri, ac ſigna ferri iuſſiſſet, non
fore dicto audientes milites, neq; propter timorem ſigna
laturos. Hæc cum animaduertiſſet Cæſar conuocato con-
cilio, omniumq́; ordinum ad id conciliũ adhibitis cen-
turionibus, uehementer eos incuſauit. Primum, quod
aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi
quærendum, aut cogitandum putarent. Arioviſtum ſe
conſule cupidiſſime populi. R. amicitiam appetiſſe, cur
hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum iu-
dicaret. ſibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtula-
tis, atque æquitate conditionis perſpecta, eum neq; ſu-
am, neque populi Ro. gratiam repudiaturum. quod ſi
furore, atq; amentia impulſus, bellum intuliſſet, quid
tandem uererentur? aut cur de ſua uirtute, aut de ipſius
diligentia deſperarent? factum eius hoſtis periculum
patrum noſtrorum memoria, cum, Cimbris, & Teuto
nis à C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus,
q̃ ipſe Imperator meritus eſſe uidebatur. Factum etiã
nuper in Italia ſeruili tumultu, quos tamẽ aliquis uſus
ac diſciplina, quam à nobis accepiſſent, ſubleuaret. Ex

quo iudicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtan tia, propterea quod, quos aliquandiu inermes ſine cau ſa timuiſſent, hos poſtea armatos, ac uictores ſuperaſ ſent. deniq; hos eſſe eoſdem Germanos, quibus cum ſæpenumero Heluetij congreſſi non ſolum in ſuis ſedi bus, ſed etiam in illorum finibus, plerunq; ſuperaſſent, qui tamen pares eſſe noſtro exercitui non potuerint. Si quos aduerſum prælium, et fuga Gallorum commoue ret, hoc ſi quærerent, reperiri poſſe diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouiſtum cum multos menſes ca ſtris, ac paludibus ſe continuiſſet, neq; ſui poteſtatem fe ciſſet, deſperantes iam de pugna, & diſperſos ſubito ad ortum magis ratione, ac conſilio, q̃ uirtute uiciſſe, cui ra tioni contra homines barbaros, atq; imperitos locus fuiſ ſet. Hac ne ipſum quidem ſperare noſtros exercitus ca pi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimu lationem, anguſtiaſq; itineris conferrent, facere arro ganter, cum aut de officio Imperatoris deſperare, aut ei præſcribere auderent. Hæc ſibi eſſe curæ, frumentum Sequănos, Leucos, Lingŏnas ſubminiſtrare, iamq; eſſe in agris frumenta matura. De itinere ipſos breui tem pore iudicaturos. Quod non fore dicto audientes, neq; ſigna laturi dicantur, nihil ſe ea re commoueri. Scire. n. quibuſcunq; exercitus dicto audiens non fuerit, aut ma le re geſta fortunā defuiſſe, aut aliquo facinore comper to, auaritiam eſſe conuictam, Suam innocentiam perpe tua uitæ felicitate Heluetiorum bello eſſe perſpectam. Itaq; ſe quod in longiorem diem collaturus eſſet, repræ ſentaturum, et proxima nocte de quarta uigilia caſtra moturum, ut quamprimum intelligere poſſet, utrum

apud eos pudor, atq; officium, an timor plus ualeret. Quod ſi præterea nemo ſequatur, tamē ſe cum ſola decima legione iturum, de qua non dubitaret, ſibiq; eam prætoriam cohortem futuram. Huc legioni Cæſar & indulſerat præcipue, & propter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum immodū conuerſæ ſunt omnium mentes, ſummáq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata eſt, Pricepſq; decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de ſe optimum iudicium feciſſet, ſeq; eſſe ad ballū gerēdum paratiſſimam confirmauit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum, et primorū ordinum cēturiones egerunt, uti Cæſari ſatisfacerēt, ſe neq; unquā dubitaſſe, neq; timuiſſe, neq; de ſumma belli ſuum iudicium, ſed imperatoris eſſe exiſtimauiſſe, Eorum ſatisfactione acceptа, et itinere exquiſito per Diuitiacū, quod ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret de quarta uigilia, ut dixerat, profectus eſt. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt, Arioniſti copias à noſtris millibus paſſuū quatuor, & .xx. abeſſe. Cognito Cæſaris aduentu, Arioniſtus legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniā propius acceſſiſſet, ſeq; id ſine periculo facere poſſe exiſtimaret. Nō reſpuit conditionem Cæſar, iamq; eū ad ſanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegaſſet, ultro polliceretur, magnamq; in ſpē ueniebat, pro ſuis tātis, populiq; Ro. in eū beneficijs, cognitis ſuis poſtulatis, fore uti ꝑtinacia deſiſteret. Dies

colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. Interim cum ſæ
pe ultro citroq; legati inter eos mitterentur, Ariouiſtus
poſtulauit, ne quem peditem ad colloquiũ Cæſar ad-
duceret, uereri ſe, ne per inſidias ab eo circumuenire=
tur, uterq; cum equitatu ueniret, alia ratione ſe nõ eſſe
uẽturum. Cæſar quod nec colloquiũ interpoſita cauſa
tolli uolebat, neq; ſalutem ſuam Gallorum equitatui cõ
mittere audebat, commodiſſimum eſſe ſtatuit omnibus
equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò mili-
tes legionis decimæ, cui q̃ maxime confidebat, ĩpone-
re, ut præſidium q̃ amiciſſimũ, ſi quid opus facto eẽt,
haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex
militibus decimæ legionis dixit, plus, q̃ pollicitus eſſet,
Cæſarem facere, pollicitum eſſe in cohortis præto-
riæ loco decimam legionem habiturum, ad equum
reſcribere. Planicies erat magna, & in ea tumu-
lus terreus ſatis grandis. Hic locus æquo ferè ſpa-
tio ab caſtris utriuſq; aberat. eò, ut erat dictũ, ad col
loquiũ uenerunt, legionem Cæſar, quam equis deue
xerat, paſſibus ducentis ab eo tumulo conſtituit. Item
equites Ariouiſti pari interuallo conſtiterunt, Arioui=
ſtus, ut ex equis colloquerẽtur, et præter ſe denos, ut ad
colloquium adducerent, poſtulauit. Vbi eò uentum eſt,
Cæſar initio orationis, ſua ſenatuſq; in eum beneficia
commemorauit, quod rex appellatus eſſet à ſenatu, qđ
amicus, quod munera ampliſſime miſſa. Quam rem
& paucis contigiſſet, et à Romanis pro maxime homi=
num officijs cõſueuiſſe tribui docebat. Illum cum neq;
aditũ, neq; cauſam poſtulandi iuſtam haberet, benefi
cio, ac liberalitate ſua, ac ſenatus, ea præmia conſecu=

tum. Docebat etiam q̃ ueteres, quamq́; iuſtæ cauſæ neceſſitudinis ipſis cum Heduis intercederent, quæ ſenatuſcõſulta, quoties, quãq́; honorifica in eos facta eſſent, ut omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuiſſent, prius etiã q̃ noſtrã amicitiam appetiſſent. Populi Ro. hanc eſſe conſuetudinem, ut ſocios, atq; amicos non modo ſui nihil deperdere, ſed gratia, dignitate, honore auctiores uelit eſſe. Quod uero ad amicitiam populi Ro. attuliſſent, id his eripi, quis pati poſſet? Poſtulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum ſocijs bellũ inferret, obſides redderet, ſi nullam partem Germanorum domũ remittere poſſet, at ne quos amplius Rhenum tranſire pateretur. Ariouiſtus ad poſtulata Cæſaris pauca reſpondit, de ſuis uirtutibus multa prædicauit, tranſiſſe Rhenum ſeſe non ſua ſponte, ſed rogatum, et accerſitum à Gallis, non ſine magna ſpe, magniſq́; præmijs domum, propinquoſq́; reliquiſſe, ſedes habere in Gallia ab ipſis conceſſas, obſides ipſorum uoluntate datos, ſtipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere conſueuerint, non ſeſe Gallis, ſed Gallos ſibi bellum intuliſſe, omneis Galliæ ciuitates ad ſe oppugnandum ueniſſe, ac contra ſe caſtra habuiſſe, eas omneis copias uno ab ſe prælio fuſas, ac ſuperatas eſſe, ſi iterum experiri uelint, paratũ ſe decertare, ſin pacẽ malint. iniquum eſſe de ſtipendio recuſare, quod ſua uoluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Ro. ſibi ornamento, & præſidio, non detrimento eſſe oportere, idq́; ſe ea ſpe petiſſe. Si per populum Ro. ſtipẽdium remittatur, & dedititij ſubtrahãtur, non minus liben

ter ſeſe recuſaturum populi Ro. Amicitiam, q̄ appetie-
rit. Quod multitudinem Germanorum in Galliã tra
ducat, id ſe ſui muniendi, non Galliæ oppugnandæ
cauſa facere, eius rei teſtimoniũ eſſe, quod niſi rogatus
non uenerit, & quod bellum non intulerit, ſed defen
derit. Se prius in Galliam ueniſſe, q̄ populũ Ro. Nun=
quam ante hoc tempus exercitum populi Ro. Galliæ
prouinciæ finibus egreſſum. quid ſibi uellet, cur in ſu
as poſſeſſiones ueniret. Prouinciã ſuam eſſe hãc Galli=
am, ſicuti illam noſtram. ut ipſi concedi non oporteret,
ſi in noſtros fines impetum faceret, ſic item nos eſſe inĩ
quos, quod in ſuo iure ſe interpellaremus. Quod ex
S.C. Heduos appellatos amicos diceret, non ſe tam bar
barum, neq; tam imperitum eſſe rerum, ut non ſciret,
neq; bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis au=
xilium tuliſſe, neq; ipſos in his contentionibus, quas He
dui ſecum, & cum Sequanis habuiſſent, auxilio popu
li Ro. uſos eſſe. debere ſe ſuſpicari ſimulata Cæſarem
amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, ſui oppri=
mendi cauſa habere. Quod niſi decedat, aut exercitum
deducat ex his regionibus, ſeſe illum nõ pro amico, ſed
pro hoſte habiturum, Quodſi eum interfecerit, multis
ſeſe nobilibus, principibuſq; populi Ro. gratum eſſe fa
cturum, Id ſe ab ipſis per eorũ nũtios compertum ha
bere, quorum omniũ gratiam, atq; amicitiã eius mor
te redimere poſſet. Quodſi diſceſſiſſet, ac liberam ſibi
poſſeſſionẽ Galliæ tradidiſſet, magno ſe illũ præmio re
muneraturũ, et quæcũq; bella geri uellet, ſine ullo eius
labore, et ꝑiculo cõfecturũ. Multa à Cæſare in eã ſen
tentiam dicta ſunt, quare negocio deſiſtere nõ poſſet, et

neq; ſuam, neq; populi Ro. cõſuetudinẽ pati, uti optime meritos ſocios deſereret, neq; ſe iudicare Galliã potius eſſe Arioviſti, q̃ populi Ro. Bello ſuperatos eſſe Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignouiſſet, neq; in prouinciã redegiſſet, neq; ſtipẽdiũ impoſuiſſet. Quod ſi antiqſſimũ quodq; tempus ſpectari oporteret, populi Romani iuſtiſſimum eſſe in Gallia imperium. Si iudicium Senatus ſeruari oporteret, liberam debere eſſe Galliã, quam bello uictam ſuis legibus uti uoluiſſet. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæſari nuntiatũ eſt equites Arioviſti propius tumulũ accedere, & ad noſtros adequitare, lapides, teláq; in noſtros conijcere. Cæſar loquendi finẽ fecit, ſéq; ad ſuos recepit, ſuiśq; imperauit, ne quod omnino telum in hoſtes reijcerent. Nam & ſi ſine ullo periculo legionis delectæ, commiſſum cum eqtatu prælium fore uidebat, tamen committendũ non putabat, ut pulſis hoſtibus dici poſſet, eos à ſe per fidẽ in colloquio circumuentos. Poſteaquam in uulgus militum relatum eſt, qua arrogantia in colloquio Arioviſtus uſus, omni Gallia Romanis interdixiſſet, impetumq; in noſtros eius equites feciſſent, eáq; res colloquium ut diremiſſet, multo maior alacritas, ſtudiumq; pugnãdi maius exercitui iniectum eſt. Biduo poſt Arioviſtus legatos ad Cæſarẽ mittit, uelle ſe de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neq; perfectæ eſſent, agere cũ eo, uti iterum colloquio diẽ conſtitueret, aut ſi id minus uellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret. Colloquẽdi Cæſari cauſa uiſa non eſt, et eò magis qđ pridie eius diei Germani retineri non poterant, qui in noſtros tela conijcerent.

conijcerent. Legatum ex ſuis ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, et hominibus feris obiecturum, exiſtimabat. Cómodiſſimum uiſum eſt. M. Valerium Procillum. C. Valerij Caburi filium ſumma uirtute, et humanitate adoleſcentem, cuius pater à. C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, et propter fidem, et propter linguæ Gallicæ ſcientiam, qua multa iam Arioviſtus longinqua conſuetudine utebatur, & quod in eo peccandi Germanis cauſa non eſſet, ad eum mittere, et Marcum Titium, qui hoſpitio Arioviſti uſus erat. His mãdauit, ut quæ diceret Arioviſtus, cognoſcerent, et ad ſe referrent. Quos cum apud ſe in caſtris Arioviſtus cõſpexiſſet, exercitu ſuo præſente, conclamauit, quid ad ſe uenirent? an ſpeculandi cauſa? Conãtes dicere prohibuit, et in catenas coniecit. Eodem die caſtra promouit, et millibus paſſuum ſex à Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. Poſtridie eius diei præter caſtra Cæſaris ſuas copias traduxit, & millibus paſſuum duobus ultra eum caſtra fecit, eo conſilio, uti frumento commeatuq́;, qui ex Sequãnis & Heduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinq; Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit, ut, ſi uellet Arioviſtus prælio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Arioviſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit. Equeſtri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant ſex, totidem numero pedites uelociſſimi, ac fortiſſimi, quos ex omni copia ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſa delegerant. Cum his in prælijs uerſabantur, ad eos ſe equites recipiebant. Hi ſiquid

erat durius cõcurrebant. Si qui grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circunſiſtebant. Si quo erat lõgius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum ſubleuati, curſum adæquarent. Vbi eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit, ne diutius cõmeatu prohiberetur, ultra eum locũ, quo in loco Germani conſederãt circiter paſſus ſexcentos ab his caſtris idoneũ locũ delegit, acieq́; triplici inſtructa, ad eũ locũ uenit. Primam, et ſecundam aciem in armis eſſe, tertiã caſtra munire iuſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcẽtos (uti dictum eſt) aberat, eò circiter hominũ numero. XVI. Millia expedita cũ omni equitatu Ariouiſtus miſit, quæ copiæ noſtros perterrerẽt, et munitione prohiberẽt. Nihilo ſecius Cæſar, ut ante conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare, tertiã opus perficere iuſſit. Munitis caſtris duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorũ, quatuor reliquas in caſtra maiora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar ex caſtris utriſq; copias ſuas eduxit, paululũq; à maiorbus caſtris progreſſus, aciem inſtruxit, hoſtibusq́; pugnandi poteſtatem fecit. Vbi ne tum quidẽ eos prodire intellexit, circiter meridiẽ exercitum in caſtra reduxit. Tũ demum Arioniſtus partẽ ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrinq; uſq; ad ueſperũ pugnatũ ẽ. Solis occaſu ſuas copias Ariouiſtus multis, et illatis, et acceptis uulneribus, in caſtra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæſar quam obrẽ Arioniſtus prælio nõ decertaret, hãc reperiebat cauſam. Quod apud Germanos ea cõſuetudo eẽt,

ut matresfamilias eorum ſortibus, et uaticinationibus de[c]ararent, utrum prælium cõmitti ex uſu eſſet, nec ne. Eas ita dicere nõ eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante nouam lunã prælio contẽdiſſent. Poſtridie eius dieĩ Cæſar præſidiũ utriſq; caſtris, quod ſatis eſſe uiſum eſt, reliquit. Omnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit, quo minus multitudine militum legionariorũ pro hoſtium numero ualebat, ut adſpeciem alarijs uteretur. Ipſe triplici inſtructa acie uſq; ad caſtra hoſtiũ acceſſit. Tum demum neceſſario Germani ſuas copias è caſtris eduxerũt, generatimq; conſtiterũt, paribusq; interuallis. Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Sueuos, omnemq; aciem ſuam rhedis, et carris circundederũt, neq aſpes in fuga relinqueretur. Eò mulieres impoſuerunt. Quæ in præliũ proficiſcentes milites paſſis manibus, flentes implorabant, ne ſe in ſeruitutẽ Romanis traderent. Cæſar ſingulis legionibus, ſingulos legatos, et quæſtorem præfecit, uti eos teſtes ſuæ quiſq; uirtutis haberet. Ipſe à dextro cornu, quod eam partem minime firmã hoſtium eſſe animaduerterat, prælium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes ſigno dato, impetum fecerunt. Itaq; hoſtes repẽte, celeriterq; procurrerunt, ut ſpatium pila in hoſtes conijciẽdi nõ daretur. Reiectis pilis cõminus gladijs pugnatum eſt. At Germani celeriter ex cõſuetudine ſua phalange facta, impetus gladiorũ exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalãgas inſilirent, et ſcuta manibus reuellerẽt, & deſuper uulnerarent. Cum hoſtiũ acies à ſiniſtro cornu pulſa, atq; in fugam cõuerſa

eſſet, à dextro cornu uehementer multitudine ſuorum, noſtram aciem premebant. Id cum animaduertiſſet. P. Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat quàm hi, qui inter aciem uerſabãtur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. Ita prælium reſtitutum eſt, atq; omnes hoſtes terga uerterunt, neq; prius fugere deſtiterunt, quàm ad flumen Rhenũ millia paſſuum ex eo loco circiter quinq; peruenerunt. Ibi perpauci, aut uiribus confiſi, tranare contẽderunt, aut lintribus inuẽtis ſalutem ſibi petierunt. In his fuit Arioniſtus, qui nauiculam deligatam ad ripã nactus, ea profugit. Reliquos omneis equites conſecuti noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioniſti uxores, una Sueua natiõe, quàm domo ſecum adduxerat, altera Norica, regis Voccionis ſoror, quam in Gallia duxerat à fratre miſſam. Vtraq; in ea fuga periit. Duæ filiæ harũ, Altera occiſa, altera capta eſt. M. Valerius Procillus cũ à cuſtodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipſum Cæſarem hoſtium equitatum perſequentem incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorẽ quàm ipſa uictoria uoluptatem attulit, quod hominem honeſtiſſimum prouinciæ Galliæ, ſuum familiarem & hoſpitem, ereptum è manibus hoſtium, ſibi reſtitutum uidebat. neq; eius calamitate de tanta uoluptate et gratulatione quicq̃ fortuna diminuerat. Is ſe præſente de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrum igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſeruaretur. Sortiũ beneficio ſe eſſe incolumen. Item Marcus Titius repertus, et ad eum reductus eſt. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueui qui ad ripas Rheni uenerant, domũ reuer=

ti cœperunt, quos ubi q̃ proximi Rhenũ incolunt, perterritos ſenſerunt inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar una æſtate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo q̃ tempus anni poſtulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit. Hybernis Labienum præpoſuit. Ipſe in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SECVNDVS.

VM ESSET CAESAR IN citeriore Gallia in hybernis (ita uti ſupra demonſtrauimus) crebri ad eum rumores afferebãtur, literiſq; item Labieni certior fiebat omneis Belgas, quam tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus, contra populum Ro. coniurare, obſideſq; inter ſe dare, Coniurandi has eſſe cauſas. Primũ quod uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noſter adduceretur. Deinde quod ab nõnullis Gallis ſollicitarentur. Partim, qui ut Germanos diutius in Gallia uerſari noluerãt, ita populi Ro. exercitum hyemare, atq; inueteraſcere ĩ Gallia moleſte ferebãt. Partim, q mobilitate, et leuitate animi nouis imperijs ſtudebant. Ab nõnullis etiam quod in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgo regna occupabantur qui minus faci

le eam rem in Imperio naſtro conſequi poterant. Iis nuntijs literiſq; commotus Cæſar, duas legiones ĩ citeriore Gallia nouas conſcripſit, et ineunte æſtate in ulteriorem Galliam, q̃ deducæret. Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, cum primũ pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum uenit. Dat negocium Senonibus, reliquiſq; Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant, ſeq; de his rebus certiorẽ faciãt. Hi conſtanter omnes nũtiauerunt manus cogi, exercitus in unum locum cõduci. Tũ uero dubitandum nõ exiſtimauit, quin ad eos proficiſceretur. Re frumẽtaria comparata, caſtra mouet, diebuſq; circiter. XV. ad fines Belgarum peruenit. Eò cum de improuiſo, celeriuſq; omniũ opinione ueniſſet, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium primos ciuitatis ſuæ miſerunt, qui dicerẽt ſe, ſuaq; omnia in fidem, atq; poteſtatem populi Ro. permittere, neq; ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neq; cõtra populum Ro. omnino coniuraſſe, paratoſq; eſſe & obſides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento, cæteriſq; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis eſſe. Germanoſq;, qui ripas Rheni incolunt, ſeſe cum his coniunxiſſe, tantumq; eſſe eorum omnium furorẽ, ut ne Sueſſones quidem fratres, conſanguineoſq; ſuos, qui eodem iure, iiſdem legibus utantur, unũ Imperium, unumq; magiſtratum cum illis habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent. Cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq; ĩ armis eſſent, et quid in bello poſſent, ſic reperiebat. Pleroſq; Belgas eſſe ortos à Germanis. Rhenũq; antiqui-

tus tranſductos propter loci fertilitatem ibi conſediſſe, Gallosq́;, qui ea loca incolerent, expuliſſe, ſolosq́; eſſe, qui patrum noſtrorũ memoria omni Gallia uexata, Teutones, Cimbrosq́; ĩtra fines ſuos ingredi prohibuiſſent. Qua ex re fieri, uti earũ rerum memoria magnam ſibi authoritatẽ, magnosq́; ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorũ omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propĩquitatibus, affinitatibusq́; coniuncti, quantã quiſq; multitudinem in communi Belgarũ concilio ad id bellum pollicitus eſſet, cognouerant. Plurimũ inter eos Bellouacos, et uirtute, et authoritate, et hominũ numero ualere. Hos poſſe conficere armata millia cẽtũ, pollicitos ex eo numero lecta millia. LX. totiusq́; belli Imperium ſibi poſtulare. Sueſſones ſuos eſſe finitimos, latiſſimos, feraciſſimosq́; agros poſſidere. Apud eos fuiſſe regem noſtra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potẽtiſſimum, qui cum magnæ partis harum regionũ, tum etiam Britãniæ Imperiũ obtinuerit, nũc eſſe Regem Galbam. Ad hunc propter iuſtitiam, prudẽtiamq́; ſummam totius belli omniũ uoluntate deferri, oppida habere numero. XII. Polliceri millia armata q̃nquaginta, Totidẽ Neruios, qui maxime feri inter ipſos habeantur, longiſſimeq́; abſint. XV. millia Atrebates. Ambianos. X. millia. Morinos. XV. millia. Menapios VII. millia. Caletos. X. millia. Verocaſſes, et Veromãduos totidẽ. Catuacos. XXIX. millia Cõdruſos, Eburones, Cæræſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæſar Rhemos cohortatus, liberaliterq́; oratione proſecu-

tus, omnem Senatum ad ſe cõuenire, principumq́; libe ros obſides ad ſe adduci iuſſit, quæ omnia ab his dili genter ad diẽ facta ſunt. Ipſe Diuitiacum Heduũ ma gnopere cohortatus, docet quantopere Reip. cõmunis'q; ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendũ ſit. Id fieri poſ- ſe, ſi ſuas copias Hedui in fines Bellouacorum intro- duxerint, et eorum agros populari cœperint. His mã datis eum ab ſe dimittit. Poſtquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad ſe uenire uidit, neq; iam longe abeſſe ab his, quos miſerat, exploratoribus, et ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod eſt in extremis Rhemorũ finibus, exercitum traducere ma- turauit, atq; ibi caſtra poſuit. Quæ res, & latus unũ caſtrorum ripis fluminis muniebat, & poſt eum quæ eſſent, tuta ab hoſtibus reddebat, et commeatus ab Rhe- mis, reliquis'q; ciuitatibus, ut ſine periculo ad eum por tari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præ ſidium ponit, & in altera parte fluminis. Q. Titeriũ Sabinum legatum cum ſex cohortibus reliquit. caſtra in altitudinem pedũ duodecim uallo, foſſa'q; duo de ui ginti pedũ munire iubet. Ab ipſis caſtris oppidũ Rhe morum nomine Bibrax aberat millia paſſuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœ- perunt. Aegre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum ea- dem, atq; Belgarum oppugnatio eſt. Hi ubi circũiecta multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in murũ lapides iaci cœpti ſunt, murus'q; defenſoribus nudatus eſt, teſtudine facta portis ſuccedunt, murumq́; ſubru- unt. Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo la

pides, ac tela conijciebant, ut in muro conſiſtendi potestas eſſet nulli. Cum finem oppugnandi nox feciſſet, Iccius Rhemus ſumma nobilitate et gratia inter ſuos, qui tum oppido præfuerat, unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæſarē uenerant, nuntios ad eum mittit, niſi ſubſidium ſibi mittatur, ſe ſe diutius ſuſtinere non poſſe. Eò de media nocte Cæſar ijſdem ducib. uſus, qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas et Cretas ſagittarios, et funditores Baleares ſubſidio oppidanis mittit. Quorū aduentu, & Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem de cauſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaq; pauliſper apud oppidum morati, agrosq́; Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ædificijsq́;, quo adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris cum omnibus copijs contenderunt, & à millibus paſſuum minus duobus caſtra poſuerunt. Quæ caſtra, ut fumo, atq; ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuū octo in latitudinem patebant. Cæſar primo & propter multitudinem hoſtium, et propter eximiam opinionem uirtutis prælio ſuperſedere ſtatuit. Quotidie tamen equeſtribus prælijs, quid hoſtis uirtute poſſet, et quid noſtri auderēt, periclitabatur. Vbi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris ad aciem inſtruendam natura opportuno, atq; idoneo, quod is collis, ubi caſtra poſita erant, paululum ex planicie editus, tantum aduerſus in latitudinem patebat, quantum loci acies īſtructa occupare poterat, atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, et in fronte leuiter faſtigatus, paulatim ad planiciem redibat, ab utroq; latere eius collis tranſuerſam foſſam obduxit circiter paſ

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ſuum quandrigentorũ, et ad extremas foſſas caſtella conſtituit. ibiq; tormenta collocauit, ne cum aciẽ inſtruxiſſet, hoſtes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus ſuos pugnantes circumuenire poſſent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis, ut ſi quo opus eẽt, ſubſidio duci poſſẽt, reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerunt. Palus erat nõ magna inter noſtrum, atq; hoſtium exercitũ. Hanc ſi noſtri tranſirẽt, hoſtes expectabant. Noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret, ut impeditos aggrederẽtur parati i armis erant. Interim prælio equeſtri inter duas acies cõtẽdebatur. Vbi neutrĩ trãſeundi initiũ faciunt, ſecundiore equitum noſtrorũ prælio Cæſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumẽ Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratũ eſt. Ibi uadis repertis, partem ſuarum copiarũ traducere conati ſunt, eo conſilio, ut ſi poſſent, caſtellum, cui præerat. Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interſcinderent, ſin minus poſſent, agros Rhemorũ popularẽtur, qui magno nobis uſui ad bellum gerendũ erant, commeatusq; noſtros ſubſtinebãt. Cæſar certior factus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ numidas, funditores, ſagittariosq; pontem traducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum eſt. Hoſtes impeditos noſtri in flumine aggreſſi, magnum eorũ numerum occiderunt. Per eorũ corpora reliquos audaciſſime tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt. Primos, qui trãſierant equitatu circũuentos, in-

terfecerunt. Hoſtes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine tranſeundo ſpẽ ſe fefelliſſe intellexerunt, neque noſtros in locum iniquiorem progredi pugnandi cauſa uiderũt, atque ipſis res frumẽtaria deficere cœpit, concilio conuocato, conſtituerunt optimum eſſe, domum ſuam quenq; reuerti, & quorũ in fines primum Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos undiq; conuenirent, ut potius in ſuis, quàm in alienis finibus decertarent, & domeſticis copijs rei frumentariæ uterentur. Ad eam ſententiam cum reliquis cauſis, hæc quoq; ratio eos deduxit, qđ Diuitiacũ quoque, atque Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant his perſuaderi, ut diutius morarẽtur, neq; ſuis auxilium ferrent, nõ poterat. Ea re conſtituta ſecũda uigilia magno cum ſtrepitu, ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine, neq; Imperio, cũ ſibi quiſque primum itineris locum peteret, & domũ peruenire properaret, fecerunt, ut conſimilis fugæ profectio uideretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognita, inſidias ueritus, quod qua de cauſa diſcederent nõdum perſpexerat, exercitum, equitatumq; caſtris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouiſſimũ agmen moraretur, præmiſit, ei'que. Q. Pedium. et. L. Aurunculeiũ Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus ſubſequi iuſſit. Hi nouiſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, conſiſterent, fortiterq; impetum noſtrorum mili

tum ſuſtinerent, priores, quod abeſſe à periculo uiderẽ tur, neq; ulla neceſſitate, neque Imperio continerẽtur, exaudito clamore, pertubatis ordinib. omnes in fuga ſibi ſubſidium poſuerunt. Ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fu it diei ſpatium, ſub occaſumq́; ſolis ſequi deſtiterunt, ſeq́; in caſtra, uti erat imperatum, receperũt. Poſtridie eius Diei Cæſar priuſquam ſe hoſtes ex pauore, ac fu ga reciperent in fines Sueſsõnum, q̃ proximi Rhemis erant, exercitum duxit, & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppu gnare conatus, quod uacuum ab defenſoribus eſſe au diebat, propter latitudinem foſsæ, muriq́; altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Caſtris munitis uineas agere, quæq́ue ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueſſo num multitudo, in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, agere iacto, turri- busq́; conſtitutis magnitudine operum, quæ neq; uide rant ante Galli, neq; audierant, et celeritate Romano rum permoti, legatos ad Cæſarẽ deditione mittunt, & petentibus Rhemis, ut conſeruarentur, impetrant, Cæſar obſidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipſius Galbæ regis duobus filijs, armisq́; omnibus ex oppi- do traditis, in deditionẽ Sueſſones accepit, exercitumq́; in Bellouacos ducit, qui cum ſe, ſuaq́; omnia in oppidũ Bratuſpantium contuliſſent, atq; ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum quinq; abeſſet, o- mnes maiores natu ex oppido egreſſi, manus ad Cæſa rem tendere, et uoce ſignificare cœperunt ſeſe in eius fi

dem, ac poteſtatẽ uenire, neq; contra populũ Ro. armis contendere. Item cum ad oppidum acceſſiſſet, caſtráq; ibi poneret, pueri, mulierésq; ex muro paſſis manibus ſuo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum dimiſſis Heduorum copijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuiſſe. Impulſos à ſuis principibus, qui dicerẽt Heduos à Cæſare in ſeruitutem redactos omnes indignitates contumeliasq; perferre, & ab Heduis defeciſſe, & populo Ro. bellum intuliſſe. Qui huius conſilij principes fuiſſent, quod intelligerent quantam calamitatem ciuitati intuliſſent, in Britãniam profugiſſe. Petere non ſolum Bellouacos, ſed etiam pro his Heduos, ut ſua clementia ac manſuetudine in eos utatur. Quod ſi fecerit, Heduorum authoritatem apud omneis Belgas amplificaturũ, quorũ auxilijs, atq; oppibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare conſueuerint. Cæſar honoris Diuitiaci, atq; Heduorum cauſa ſeſe eos in fidem recepturum, et conſeruaturum dixit. Sed quod erat ciuitas magna, et inter Belgas authoritate, ac hominum multitudine præſtabat, ſexcentos obſides popoſcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. Qui ſe, ſuáq; omnia ſine mora dediderunt. Eorum fines Neruij attingebant, quorum de natura moribusq; Cæſar cũ quæreret, ſic reperiebat. Nullum aditum eſſe ad eos mercatoribus, nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relangueſcere animos, eorumq; remitti uirtutẽ exiſtimarẽt. Eſſe homines feros, magnæq;

uirtutis. Increpitare, atq; incuſare reliquos Belgas, qui ſe populo Ro. dedidiſſent, & patriā uirtutem proieciſſent, cōfirmare ſe ſe, neq; legatos miſſuros, neq; ullam conditionem pacis accepturos. Cum per eorū fines triduo iter feciſſet, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab caſtris ſuis, non amplius millia paſſuū decē abeſſe. Trās id flumē omnes Neruios conſediſſe, aduētumq; ibi Romanorū expectare unà cum Atrebatibus, & Veromanduis finitimis ſuis. Nam his utriſq; perſuaſerant, ut eādem belli fortunam experirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atq; eſſe in itinere. Mulieres, quiq́; per ætatem ad pugnā inutiles uiderētur, in eum locum conieciſſe, quo propter paludes exercitui aditus nó eſſet. Cæſar his rebus cognitis exploratores, centurionesq́; præmittit, qui locū caſtris idoneum deligant. Cū ex deditiţijs Belgis, reliquisq́; Gallis complures Cæſarem ſecuti unà iter facerent, quidā ex his, ut poſtea ex captiuis cognitū eſt, eorum dierū conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Neruios peruenerūt, atq; his demonſtrarunt inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neq; eſſe quicquā negocij, cum prima legio in caſtra ueniſſet, reliquæq; legiones magnum ſpatium abeſſent, hāc ſub ſarcinis adoriri. Qua pulſa, impedimētisq́; direptis, futurū, ut reliquæ contra conſiſtere nó auderent. Adiuuabat etiam eorum conſiliū, qui rem deferebant, quod Neruij antiquitus cū equitatu nihil poſſent, neq; enim ad hoc tēpus ei rei ſtudēt, ſed quicquid poſſunt pedeſtribus ualent copijs, quò facilius finitimorū equitatum, ſi præ-

dandi cauſa ad eos ueniſſet impedirent, teneris arboribus inciſis, atq; inflexis, crebriſq; in latitudinẽ ramis enatis, et rubis, ſentibuſq; interiectis effecerãt, ut inſtar muri hæ ſepes munimenta præberent, quo nõ modo non intrari, ſed ne perſpici quidẽ poſſet. Iis rebus cum iter agminis noſtri ĩpediretur, nõ omittendum ſibi conſilium Neruij exiſtimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum noſtri caſtris delegerant. Collis ab ſummo æqualiter decliuis, ad flumẽ Sabin, quod ſupra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari ac cliuitate collis naſcebatur, aduerſus huic, & contrarius, paſſus circiter ducentos, infimus apertus, ab ſuperiore parte ſylueſtris, ut non facile introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſyluas hoſtes in occulto ſeſe continebant. In aperto loco ſecundum flumen paucæ ſtationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum triũ. Cæſar equitatu præmiſſo ſubſequebatur omnibus copijs. Sed ratio, ordóq; agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nã quod hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſua Cæſar. VI. legiones expeditas ducebat. Poſt eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximæ conſcriptæ erant, totum agmẽ, claudebant, præſidióq; impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus, ſagittarijſq; flumen tranſgreſſi, cum hoſtium equitatu prælium commiſerunt. Cum ſe illi identidem in ſyluas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſylua in noſtros impetum facerent, neq; noſtri longius quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedẽtes inſequi auderent, interim legiones ſex,

quæ primæ uenerant, opere dimenſo caſtra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta noſtri exercitus ab his in ſyluis abditi latebant, uiſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra ſyluam aciem, ordineſq́; conſtituerant, atq; ipſi ſeſe confirmauerant, ſubito omnibus copijs prouolarunt, impetumq́; in noſtros equites fecerũt. His facile pulſis, ac perturbatis, icredibili celeritate ad flumen decurrerũt, ut penè uno tempore & ad ſyluas, et in flumine et iã in manibus noſtris hoſtes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerſo colle ad noſtra caſtra, atq; eos, q̃ in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tẽpore erant agenda. Vexillum proponendũ, quod erat inſigne, cum ad arma cõcurri oporteret. Signum tuba dandum. Ab opere reuocandi milites. qui paulo longius aggeris petendi cauſa proceſſerant, acerſcendi. Acies inſtruenda. Milites cohortandi. Signum dandum. Quarum rerum magnam partem, temporis breuitas, & incurſus hoſtium impediebat. His difficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſciẽtia, atq; uſus militum, quod ſuperioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, nõ minus commode ipſi ſibi præſcribere, q̃ ab alijs doceri poterant, & quod ab opere ſingulisq́; legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris uetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hoſtiũ, nihil iam Cæſaris imperium expectabant, ſed per ſe quæ uidebantur, adminiſtrabant. Cæſar neceſſarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quàm in partẽ ſors obtulit, decucurrit, et ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quàm

uti ſuæ

uti ſuæ priſtinæ uirtutis memoriā retinerent, neu perturbarentur animo, hoſtiumq; impetum fortiter ſuſtinerent. Et quia non longius hoſtes aberant, quàm quo telum adijci poſſet, prælij committendi ſignum dedit. Atq; item in alteram partem cohortandi cauſa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumq; tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutisq; tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quā quiſq; in partem ab opere caſu deuenit, quæq; prima ſigna conſpexit, ad hæc conſtitit, ne in quærendis ſuis pugnandi tempus dimitteret. Inſtructo exercitu magis ut loci natura, deiectusq; collis, et neceſſitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atq; ordo poſtulabat, cum diuerſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibusq; denſiſſimis, ut ante demōſtrauimus, interiectis, proſpectus impediretur, neq; certa ſubſidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus eſſet prouideri, neq; ab uno omnia īperia adminiſtrari poterant. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoq; euentus uarij ſequebantur. Legionis nonæ, et decimæ milites, ut in ſiniſtra parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis, curſu, ac laſſitudine exanimatos, uulneribusq; confectos Atrebates, nam his ea pars obuenerat, celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt. Et tranſire conantes, inſecuti gladijs magnam partem eorū impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitauerūt, et in locum iniquum progreſſi rurſus regreſſos, ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuerſæ duæ legiones

undecima, et octaua, profligatis Veromanduis, quibus cũ erãt congreſſi, ex loco ſupiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. Ac totis ferè caſtris à fronte, et à ſiniſtra parte nudatis, quod i dextro cornu legio duodecima, et non magno ab ea interuallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Neruij cõfertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperij tenebat, ad eum locũ cõtenderunt. Quorũ pars aperto latere legiones circũuenire, pars ſummum locum caſtrorũ petere cœpit. Eodem tempore equites noſtri, leuiſq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cum ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliam in partem fugã petebãt. Et calones, qui ab decumana porta, ac ſummo iugo collis noſtros uictores flumen trãſire cõſpexerãt, prædãdi cauſa egreſſi, cum reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris uerſari uidiſſent, præcipites ſe ſe fugæ mãdabant. Simul eorũ, q cum ĩpedimentis ueniebãt, clamor, fremituſq; exaudiebatur. Aliĳq; aliam in partem perteriti ferebãtur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorũ inter Gallos uirtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſa à ciuitate miſſi ad Cæſarẽ uenerant, cũ multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, & pene circũuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuerſos, diſſipatoſq; in omneis partes fugere uidiſſent, deſperatis noſtris rebus domum contẽderunt. Romanos pulſos, ſuperatoſq;, caſtris impedimentiſq; eorũ hoſtes potitos ciuitati renuntiauerunt. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrũ cornu

profectus, ubi ſuos urgeri, ſignisq́; in unum locum col latis duodecimæ legionis milites confertos, ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento, quartæ cohortis omni bus centurionibus occiſis, ſigniferoq́; interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus ferè centu- rionibus, aut uulneratis, aut occiſis, in his primipilo. P. Sextio Baculo, fortiſſimo uiro multis grauibusq́; uulneribus cōfecto, ut iā ſe ſuſtinere nō poſſet, reliquos eſſe tardiores, & nōnullos à nouiſſimis deſertos, præ lio excedere, ac tela uitare, hoſtes neq; à fronte ex iſe riore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroq; latere inſtare, et rem eſſe in anguſto uidit, neq; ullum eſſe ſub ſidium, quod ſummitti poſſet, ſcuto ab nouiſſimis uni militi detracto, quod ipſe eò ſine ſcuto uenerat, in primam aciem proceſſit, centurionibusq́; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inferre, & manipulos laxare iuſſit, quo facilius gladijs uti poſſent. Huius aduentu ſpe illata militibus, ac redin tegrato animo, cum pro ſe quiſq; in conſpectu impera toris etiam in extremis ſuis rebus operam nauare cu- peret, paulum hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar cum ſeptimam legionem, quæ iuxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte uidiſſet, tribunos militum monuit, ut paulatim ſe ſe legiones coniungerēt, et conuerſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto, cum alijs alij ſubſidi um ferrēt, neq; timerent, ne auerſi ab hoſte circūueni rētur, audacius reſiſtere, ac fortius pugnare cœperūt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouiſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant, prælio nūtia to, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpicie-

bantur. Et Titus Labienus caſtris hoſtiũ potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. Qui cum ex equitum, et calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantóq; in periculo, & caſtra, & legiones, & imperator uerſaretur, cognouiſſent, nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri etiam, qui uulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi prælium redintegrarent. Tum calones perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uero, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo ſe legionarijs militibus præferrent. At hoſtes etiam in extrema ſpe ſalutis tantam uirtutem præſtiterunt, ut cum primi eorum cecidiſſent, proximi iacentibus inſiſterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, et coaceruatis cadaueribus, q ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conijcerent, piláq; intercepta remitterent, ut non nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberet, auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum, quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, et propè ad internitionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos unà cum pueris mulieribusq; in æſtuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui ſupererant conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſéq; ei dediderunt. Et in cómemoranda ciuitatis calamitate, ex ſexcentis ad tres

Senatores, ex hominum millibus ſexaginta, uix ad qn
gentos, qui arma ferre poſſent, ſe ſe redactos eſſe dixe-
runt. Quos Cæſar, ut in miſeros, ac ſupplices, uſus mi-
ſericordia uideretur, diligentiſſime conſeruauit, ſuiſq;
finibus, atque oppidis uti iuſſit, & finitimis impera-
uit, ut ab iniuria, & maleficio ſe, ſuoſq; prohiberent.
Aduatici (de quibus ſupra ſcripſimus) cum omnibus
copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata
ex itinere domum reuerterunt, cunctis oppidis, caſtel
liſq; deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregie
natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus
in circuitu partibus altiſſimas rupes, deſpectuſq; ha-
beret, una ex parte leniter accliuis aditus, in latitudi
nem nō amplius ducentorum pedum relinquebatur.
Quem locum duplici altiſſimo muro munierant. Tum
magni ponderis ſaxa et præacutas trabes in muro col
locarant. Ipſi erant ex Cimbris, Teutoniſq; procreati,
qui cum iter in prouinciam noſtram, atque Italiam fa
cerent, his impedimentis, quæ ſecum agere, ac portare
non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis, cuſtodiæ
ex ſuis, ac præſidio ſex millia hominum unà relique-
runt. Hi poſt eorum obitum multos annos à finitimis
exagitati, cum aliâs bellum inferrent, aliâs illatum
defenderent, conſenſu eorum omnium pace facta, hūc
ſibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu
exercitus noſtri crebras ex oppido excurſiones facie-
bant, paruuliſq; prælijs cum noſtris contendebāt. Po
ſtea uallo pedū. XII. in circuitu, XV. milliū, crebriſq;
caſtellis circummuniti, oppido ſeſe continebant. Vbi ui
neis actis, aggere extructo, turrim conſtitui procul ui-

tus, omnem Senatum ad ſe cóuenire, principumq́; libe
ros obſides ad ſe adduci iuſſit, quæ omnia ab his dili
genter ad diẽ facta ſunt. Ipſe Diuitiacum Heduũ ma
gnopere cohortatus, docet quantopere Reip. cõmuniſq́;
ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta
multitudine uno tempore confligendũ ſit. Id fieri poſ-
ſe, ſi ſuas copias Hedui in fines Bellouacorum intro=
duxerint, et eorum agros populari cœperint. His mã
datis eum ab ſe dimittit. Poſtquam omneis Belgarum
copias in unum locum coactas ad ſe uenire uidit, neq;
iam longe abeſſe ab his, quos miſerat, exploratoribus,
et ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod eſt in
extremis Rhemorũ finibus, exercitum traducere ma-
turauit, atq; ibi caſtra poſuit. Quæ res, & latus unũ
caſtrorum ripis fluminis muniebat, & poſt eum quæ
eſſent, tuta ab hoſtibus reddebat, et commeatus ab Rhe=
mis, reliquiſq́; ciuitatibus, ut ſine periculo ad eum por
tari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præ
ſidium ponit, & in altera parte fluminis. Q. Titeriũ
Sabinum legatum cum ſex cohortibus reliquit. caſtra
in altitudinem pedũ duodecim uallo, foſſáq; duo de ui
ginti pedũ munire iubet. Ab ipſis caſtris oppidũ Rhe
morum nomine Bibrax aberat millia paſſuum octo.
Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœ=
perunt. Aegre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum ea-
dem, atq; Belgarum oppugnatio eſt. Hi ubi circũiecta
multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in murũ
lapides iaci cœpti ſunt, muruſq́; defenſoribus nudatus
eſt, teſtudine facta portis ſuccedunt, murumq́; ſubru-
unt. Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo la

pides, ac tela conijciebant, ut in muro conſiſtendi poteſtas eſſet nulli. Cum finem oppugnandi nox feciſſet, Iccius Rhemus ſumma nobilitate et gratia inter ſuos, qui tum oppido præfuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæſarē uenerant, nuntios ad eum mittit, niſi ſubſidium ſibi mittatur, ſe ſe diutius ſuſtinere non poſſe. Eò de media nocte Cæſar iiſdem ducib. uſus, qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas et Cretas ſagittarios, et funditores Baleares ſubſidio oppidanis mittit. Quorū aduentu, & Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem de cauſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaq; pauliſper apud oppidum morati, agrosq́; Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ædificijsq́;, quo adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris cum omnibus copijs contenderunt, & à millibus paſſuum minus duobus caſtra poſuerunt. Quæ caſtra, ut fumo, atq; ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuū octo in latitudinem patebant. Cæſar primo & propter multitudinem hoſtium, et propter eximiam opinionem uirtutis prælio ſuperſedere ſtatuit. Quotidie tamen equeſtribus prælijs, quid hoſtis uirtute poſſet, et quid noſtri auderēt, periclitabatur. Vbi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris ad aciem inſtruendam natura opportuno, atq; idoneo, quod is collis, ubi caſtra poſita erant, paululum ex planicie editus, tantum aduerſus in latitudinem patebat, quantum loci acies īſtructa occupare poterat, atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, et in fronte leuiter faſtigatus, paulatim ad planiciem redibat, ab utroq; latere eius collis tranſuerſam foſſam obduxit circiter paſ

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ſuum quandrigentorū, et ad extremas foſſas caſtella
conſtituit·ibiq́; tormenta collocauit, ne cum aciē inſtru
xiſſet, hoſtes (quod tantum multitudine poterant) à la
teribus ſuos pugnantes circumuenire poſſent·Hoc facto
duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in ca=
ſtris relictis, ut ſi quo opus eēt, ſubſidio duci poſſēt, re
liquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit· Hoſtes
item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerunt·Palus
erat nō magna inter noſtrum, atq; hoſtium exercitū·
Hanc ſi noſtri tranſirēt, hoſtes expectabant · Noſtrī
autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret, ut impedi=
tos aggrederētur parati i armis erant·Interim præ
lio equeſtri inter duas acies contēdebatur·Vbi neutrī
trāſeundi initiū faciunt, ſecundiore equitum noſtrorū
prælio Cæſar ſuos in caſtra reduxit·Hoſtes protinus
ex eo loco ad flumē Axonam contenderunt, quod eſſe
poſt noſtra caſtra demonſtratū eſt·Ibi uadis repertis,
partem ſuarum copiarū traducere conati ſunt, eo con
ſilio, ut ſi poſſent, caſtellum, cui præerat·Q· Titurius
legatus, expugnarent, pontemq́; interſcinderent, ſin
minus poſſent, agros Rhemorū popularētur, qui ma
gno nobis uſui ad bellum gerendū erant, commea=
tuſq́; noſtros ſubſtinebāt·Cæſar certior factus à Titu=
rio, omnem equitatum & leuis armaturæ numidas,
funditores, ſagittarioſq́; pontem traducit, atque ad eos
contendit· Acriter in eo loco pugnatum eſt·Hoſtes im=
peditos noſtri in flumine aggreſſi, magnum eorū nu
merum occiderunt·Per eorū corpora reliquos auda=
ciſſime tranſire conantes, multitudine telorum repule=
runt·Primos, qui trāſierant equitatu circūuentos, in=

*terfecerunt. Hoſtes, ubi & de expugnando oppido, &
de flumine tranſeundo ſpē ſe fefelliſſe intellexerunt,
neque noſtros in locum iniquiorem progredi pugnan
di cauſa uiderũt, atque ipſis res frumẽtaria deficere
cœpit, concilio conuocato, conſtituerunt optimum eſſe,
domum ſuam quenq; reuerti, & quorũ in fines pri-
mum Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defen=
dendos undiq; conuenirent, ut potius in ſuis, quàm in
alienis finibus decertarent, & domeſticis copijs rei fru
mentariæ uterentur. Ad eam ſententiam cum reliquis
cauſis, hæc quoq; ratio eos deduxit, q̃d Diuitiacũ quo-
que, atque Heduos finibus Bellouacorum appropin-
quare cognouerant his perſuaderi, ut diutius morarẽ
tur, neq; ſuis auxilium ferrent, nó poterat. Ea re con
ſtituta ſecũda uigilia magno cum ſtrepitu, ac tumultu
caſtris egreſſi, nullo certo ordine, neq; Imperio, cũ ſi-
bi quiſque primum itineris locum peteret, & domũ
peruenire properaret, fecerunt, ut conſimilis fugæ pro
fectio uideretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculato-
res cognita, inſidias ueritus, quod qua de cauſa diſce=
derent nódum perſpexerat, exercitum, equitatumq́;
caſtris continuit. Prima luce, confirmata re ab ex-
ploratoribus, omnem equitatum, qui nouiſſimũ ag-
men moraretur, præmiſit, ei'que. Q. Pedium. et. L.
Aurunculeiũ Cottam legatos præfecit. T. Labienum
legatum cum legionibus tribus ſubſequi iuſſit. Hi no
uiſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti,
magnam multitudinem eorum fugientium concide-
runt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum
erat, conſiſterent, fortiterq́; impetum noſtrorum mili*

tum ſuſtinerent, priores, quod abeſſe à periculo uiderẽtur, neq; ulla neceſſitate, neque Imperio continerẽtur, exaudito clamore, pertubatis ordinib. omnes in fuga ſibi ſubſidium poſuerunt. Ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium, ſub occaſum'q; ſolis ſequi deſtiterunt, ſe'q; in caſtra, uti erat imperatum, receperũt. Poſtridie eius Diei Cæſar priuſquam ſe hoſtes ex pauore, ac fuga reciperent in fines Sueßonum, q̃ proximi Rhemis erant, exercitum duxit, & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foßæ, muri'q; altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Caſtris munitis uineas agere, quæ'que ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueſſonum multitudo, in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, agere iacto, turribus'q; conſtitutis magnitudine operum, quæ neq; uiderant ante Galli, neq; audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæſarẽ deditione mittunt, & petentibus Rhemis, ut conſeruarentur, impetrant, Cæſar obſidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipſius Galbæ regis duobus filijs, armis'q; omnibus ex oppido traditis, in deditionẽ Sueſſones accepit, exercitum'q; in Bellouacos ducit, qui cum ſe, ſua'q; omnia in oppidũ Bratuſpantium contuliſſent, atq; ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum quinq; abeſſet, omnes maiores natu ex oppido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, et uoce ſignificare cœperunt ſeſe in eius fi

dem, ac poteſtatẽ uenire, neq; contra populũ Ro. armis contendere. Item cum ad oppidum acceſſiſſet, caſtráq; ibi poneret, pueri, muliĕresq; ex muro paſſis manibus ſuo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum dimiſſis Heduorum copijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuiſſe. Impulſos à ſuis principibus, qui dicerẽt Heduos à Cæſare in ſeruitutem redactos omnes indignitates contumeliasq; perferre, & ab Heduis defeciſſe, & populo Ro. bellum intuliſſe. Qui huius conſilij principes fuiſſent, quod intelligerent quantam calamitatem ciuitati intuliſſent, in Britãniam profugiſſe. Petere non ſolum Bellouacos, ſed etiam pro his Heduos, ut ſua clementia ac manſuetudine in eos utatur. Quod ſi fecerit, Heduorum authoritatem apud omneis Belgas amplificaturũ, quorũ auxilijs, atq; oppibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare conſueuerint. Cæſar honoris Diuitiaci, atq; Heduorum cauſa ſeſe eos in fidem recepturum, et conſeruaturum dixit. Sed quod erat ciuitas magna, et inter Belgas authoritate, ac hominum multitudine præſtabat, ſexcentos obſides popoſcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. Qui ſe, ſuáq; omnia ſine mora dediderunt. Eorum fines Neruij attingebant, quorum de natura moribusq; Cæſar cũ quæreret, ſic reperiebat. Nullum aditum eſſe ad eos mercatoribus, nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relangueſcere animos, eorumq; remitti uirtutẽ exiſtimarẽt. Eſſe homines feros, magnæq;

uirtutis. Increpitare, atq; incuſare reliquos Belgas, qui ſe populo Ro. dedidiſſent, & patriã uirtutem proieciſſent, cõfirmare ſe ſe, neq; legatos miſſuros, neq; ullam conditionem pacis accepturos. Cum per eorũ fines tri duo iter feciſſet, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab caſtris ſuis, non amplius millia paſſuũ decẽ abeſſe. Trãs id flumẽ omnes Neruios conſediſſe, aduẽtumq; ibi Romanorũ expectare unà cum Atrebatibus, & Veromanduis finitimis ſuis. Nam his utriſq; perſuaſerant, ut eãdem belli fortunam experirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atq; eſſe in itinere. Mulieres, quiq; per ætatem ad pugnã inutiles uiderẽtur, in eum locum conieciſſe, quo propter paludes exercitui aditus nõ eſſet. Cæſar his rebus cognitis exploratores, centurioneſq; præmittit, qui locũ caſtris idoneum deligant. Cũ ex dedititijs Belgis, reliquiſq; Gallis complures Cæſarem ſecuti unà iter facerent, quidã ex his, ut poſtea ex captiuis cognitũ eſt, eorum dierũ conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Neruios peruenerũt, atq; his demonſtrarunt inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neq; eſſe quicquã negocij, cum prima legio in caſtra ueniſſet, reliquæq; legiones magnum ſpatium abeſſent, hãc ſub ſarcinis adoriri. Qua pulſa, impedimẽtiſq; direptis, futurũ, ut reliquæ contra conſiſtere nõ auderent. Adiuuabat etiam eorum conſiliũ, qui rem deferebant, quod Nerui antiquitus cũ equitatu nihil poſſent, neq; enim ad hoc tẽpus ei rei ſtudẽt, ſed quicquid poſſunt pedeſtribus ualent copijs, quò facilius finitimorũ equitatum, ſi præ-

dandi cauſa ad eos ueniſſet impedirent, teneris arboribus inciſis, atq; inflexis, crebriſq; in latitudinẽ ramis enatis, et rubis, ſentibuſq; interiectis effecerãt, ut inſtar muri hæ ſæpes munimenta præberent, quo nõ modo non intrari, ſed ne perſpici quidẽ poſſet. Iis rebus cum iter agminis noſtri ĩpediretur, nõ omittendum ſibi conſilium Neruij exiſtimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum noſtri caſtris delegerant. Collis ab ſummo æqualiter decliuis, ad flumẽ Sabin, quod ſupra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis naſcebatur, aduerſus huic, & contrarius, paſſus circiter ducentos, infimus apertus, ab ſuperiore parte ſylueſtris, ut non facile introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſyluas hoſtes in occulto ſeſe continebant. In aperto loco ſecundum flumen paucæ ſtationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum triũ. Cæſar equitatu præmiſſo ſubſequebatur omnibus copijs. Sed ratio, ordoq; agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nã quod hoſtis apropinquabat, conſuetudine ſua Cæſar. VI. legiones expeditas ducebat. Poſt eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximæ conſcriptæ erant, totum agmẽ, claudebant, præſidioq; impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus, ſagittarijſq; flumen tranſgreſſi, cum hoſtium equitatu prælium commiſerunt. Cum ſe illi identidem in ſyluas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſylua in noſtros impetum facerent, neq; noſtri longius quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedẽtes inſequi auderent, interim legiones ſex,

quæ primæ uenerant, opere dimenſo caſtra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta noſtri exercitus ab his in ſyluis abditi latebant, uiſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra ſyluam aciem, ordinesq; conſtituerant, atq; ipſi ſeſe confirmauerant, ſubito omnibus copijs prouolarunt, impetumq; in noſtros equites fecerũt. His facile pulſis, ac perturbatis, icredibili celeritate ad flumen decurrerũt, ut penè uno tempore & ad ſyluas, et in flumine et iã in manibus noſtris hoſtes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerſo colle ad noſtra caſtra, atq; eos, q̃ in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tẽpore erant agenda. Vexillum proponendũ, quod erat inſigne, cum ad arma cõcurri oporteret. Signum tuba dandum. Ab opere reuocandi milites. qui paulo longius aggeris petendi cauſa proceſſerant, accerſendi. Acies inſtruenda. Milites cohortandi. Signum dandum. Quarum rerum magnam partem, temporis breuitas, & incurſus hoſtium impediebat. His difficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſciẽtia, atq; uſus militum, quod ſuperioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, nõ minus commode ipſi ſibi præſcribere, q̃ ab alijs doceri poterant, & quod ab opere ſingulisq; legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris uetuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hoſtiũ, nihil iam Cæſaris imperium expectabant, ſed per ſe quæ uidebantur, adminiſtrabant. Cæſar neceſſarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quàm in partẽ ſors obtulit, decucurrit, et ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quàm

uti ſuæ

uti ſuæ priſtinæ uirtutis memoriā retinerent, neu perturbarentur animo, hoſtiumq́; impetum fortiter ſuſtinerent. Et quia non longius hoſtes aberant, quàm quo telum adijci poſſet, prælij committendi ſignum dedit. Atq; item in alteram partem cohortandi cauſa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumq́; tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutiſq́; tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quā quiſq; in partem ab opere caſu deuenit, quæq́; prima ſigna conſpexit, ad hæc conſtitit, ne in quærendis ſuis pugnandi tempus dimitteret. Inſtructo exercitu magis ut loci natura, deiectuſq́; collis, et neceſſitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atq; ordo poſtulabat, cum diuerſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibuſq́; denſiſſimis, ut ante demóſtrauimus, interiectis, proſpectus impediretur, neq; certa ſubſidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus eſſet prouideri, neq; ab uno omnia ĩperia adminiſtrari poterant. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoq; euentus uarij ſequebantur. Legionis nonæ, et decimæ milites, ut in ſiniſtra parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis, curſu, ac laſſitudine exanimatos, uulneribuſq́; confectos Atrebates, nam his ea pars obuenerat, celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt. Et tranſire conantes, inſecuti gladijs magnam partem eorũ impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitauerũt, et in locum iniquum progreſſi rurſus regreſſos, ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuerſæ duæ legiones

undecima, et octaua, profligatis Veromanduis, quibus cũ erãt congreſſi, ex loco ſupiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. Ac totis ferè caſtris à fronte, et à ſiniſtra parte nudatis, quod ĩ dextro cornu legio duodecima, et non magno ab ea interuallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Neruij cõfertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperij tenebat, ad eum locũ cõtenderunt. Quorũ pars aperto latere legiones circũuenire, pars ſummum locum caſtrorũ petere cœpit, Eodem tempore equites noſtri, leuis'q; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cum ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliam in partem fugã petebãt. Et calones, qui ab decumana porta, ac ſummo iugo collis noſtros uictores flumen trãſire cõſpexerãt, prædãdi cauſa egreſſi, cum reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris uerſari uidiſſent, præcipites ſe ſe fugæ mãdabant. Simul eorũ, ꝗ cum ĩpedimentis ueniebãt, clamor, fremitus'q; exaudiebatur. Alij'q; aliam in partem perteriti ferebãtur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorũ inter Gallos uirtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſa à ciuitate miſſi ad Cæſarẽ uenerant, cũ multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, & penè circũuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuerſos, diſſipatos'q; in omneis partes fugere uidiſſent, deſperatis noſtris rebus domum contẽderunt. Romanos pulſos, ſuperatos'q;, caſtris impedimentis'q; eorũ hoſtes potitos ciuitati renunciauerunt. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrũ cornu

profectus, ubi ſuos urgeri, ſignisq; in unum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos, ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoq; interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus, aut uulneratis, aut occiſis, in his primipilo. P. Sextio Baculo, fortiſſimo uiro multis grauibusq; uulneribus cõfecto, ut iã ſe ſuſtinere nõ poſſet, reliquos eſſe tardiores, & nõnullos à nouiſſimis deſertos, prælio excedere, ac tela uitare, hoſtes neq; à fronte ex iſeriore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroq; latere inſtare, et rem eſſe in anguſto uidit, neq; ullum eſſe ſubſidium, quod ſummitti poſſet, ſcuto ab nouiſſimis uni militi detracto, quod ipſe eò ſine ſcuto uenerat, in primam aciem proceſſit, centurionibusq; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inferre, & manipulos laxare iuſſit, quo facilius gladijs uti poſſent. Huius aduentu ſpe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro ſe quiſq; in conſpectu imperatoris etiam in extremis ſuis rebus operam nauare cuperet, paulum hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar cum ſeptimam legionem, quæ iuxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte uidiſſet, tribunos militum monuit, ut paulatim ſe ſe legiones coniungerẽt, et conuerſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto, cum alijs alij ſubſidium ferrẽt, neq; timerent, ne aduerſi ab hoſte cicũuenirẽtur. audacius reſiſtere, ac fortius pugnare cœperũt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouiſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant, prælio nũtiato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpicie-

bantur. Et Titus Labienus caſtris hoſtiũ potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, con ſpicatus, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. Qui cum ex equitum, et calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantóq; in periculo, & caſtra, & legiones, & impe rator uerſaretur, cognouiſſent, nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum com mutatio eſt facta, ut noſtri etiam, qui uulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi prælium redintegrarent. Tum calones perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uero, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugna bant, quo ſe legionarijs militibus præferrent. At hoſtes etiam in extrema ſpe ſalutis tantam uirtutem præſtite runt, ut cum primi eorum cecidiſſent, proximi iacenti bus inſiſterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, et coaceruatis cadaueribus, q ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conijcerent, piláq; intercepta remitterent, ut non nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberet, auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum, quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, et propè ad internitionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos unà cum pueris mulieribuśq; in æſtuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui ſupererant conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſéq; ei dediderunt. Et in cõ memoranda ciuitatis calamitate, ex ſexcentis ad tres

Senatores, ex hominum millibus ſexaginta, uix ad qn
gentos, qui arma ferre poſſent, ſe ſe redactos eſſe dixe-
runt. Quos Cæſar, ut in miſeros, ac ſupplices, uſus mi
ſericordia uideretur, diligentiſſime conſeruauit, ſuisq;
finibus, atque oppidis uti iuſſit, & finitimis impera-
uit, ut ab iniuria, & maleficio ſe, ſuosq; prohiberent.
Aduatici (de quibus ſupra ſcripſimus) cum omnibus
copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata
ex itinere domum reuerterunt, cunctis oppidis, caſtel
lisq; deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregie
natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus
in circuitu partibus altiſſimas rupes, deſpectusq; ha-
beret, una ex parte leniter accliuis aditus, in latitudi
nem nõ amplius ducentorum pedum relinquebatur.
Quem locum duplici altiſſimo muro munierant. Tum
magni ponderis ſaxa et præacutas trabes in muro col
locarant. Ipſi erant ex Cimbris, Teutoniſq; procreati,
qui cum iter in prouinciam noſtram, atque Italiam fa
cerent, his impedimentis, quæ ſecum agere, ac portare
non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis, cuſtodiæ
ex ſuis, ac præſidio ſex millia hominum unà relique-
runt. Hi poſt eorum obitum multos annos à finitimis
exagitati, cum aliâs bellum inferrent, aliâs illatum
defenderent, conſenſu eorum omnium pace facta, húc
ſibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu
exercitus noſtri crebras ex oppido excurſiones facie-
bant, paruulisq; prælijs cum noſtris contendebãt. Po
ſtea uallo pedũ. XII. in circuitu, XV. milliũ, crebrisq;
caſtellis circummuniti, oppido ſeſe continebant. Vbi ui
neis actis, aggere extructo, turrim conſtitui procul ui-

derunt, primũ irridere ex muro, atq; increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtrueretur. Quibus nã manibus, aut quibus uiribus præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam plerunq; omnibus Gallis præ magnitudine corporum ſuorum breuitas noſtra contemptui eſt) tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare confiderent. Vbi uero moueri et appropinquare mœnibus uiderunt, noua atq; inuſitata ſpecie cõmoti, legatos ad Cæſarẽ de pace miſerunt. Qui ad hunc modum locuti. Non ſe exiſtimare Romanos ſine ope deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare poſſent. Se, ſuáq; omnia eorum poteſtati permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari, ſi forte pro ſua clementia, ac manſuetudine, quam ipſi ab alijs audiſſent, ſtatuiſſet Aduaticos eſſe conſeruandos, ne ſe armis diſpoliaret. Sibi omnes ferè finitimos eẽ inimicos, ac ſuæ uirtuti inuidere, à quibus ſe defendere traditis armis nõ poſſent. Sibi præſtare, ſi in eũ caſum deducerentur, quamuis fortunã à populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari conſueſſent. Ad hæc Cæſar reſpõdit, ſe magis conſuetudine ſua, quàm merito eorum ciuitatem conſeruaturum, ſi prius, quam aries murũ attigiſſet, ſe dedidiſſent, ſed deditionis nullam eſſe conditionem, niſi armis traditis, ſe id, quod in Neruios feciſſet, facturum, finitimisq; imperaturũ, ne quam dediticijs populi Romani iniuriam inferrent. Renuntiata ad ſuos, illi ſe, quæ imperarẽtur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in foſſam, quæ

erat ante oppidũ iacta, ſic ut propè ſummam muri, aggeriſq; altitudinem acerui armorum adęquarent. Et tamen circiter parte tertia (ut poſtea compertum eſt) cælata, atque in oppido retenta, portis pateſactis, ea die pace ſunt uſi. Sub ueſperum Cæſar portas claudi, militesq; ex oppido exire iuſſit, ne quã noctu oppidani à militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito (ut intellectũ eſt) conſilio, quod deditione facta, noſtros præſidia deducturos, aut denique indulgentius ſeruaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerãt, et cælauerant armis, partim, ſcutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ ſubito (ut temporis exiguitas poſtulabat) pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus ad noſtras munitiones aſcenſus uidebatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionẽ fecerunt. Celeriter (ut ante Cæſar imperauerat) ignibus ſignificatione facta, ex proximis caſtellis eò concurſum ẽ, pugnatumq; ab hoſtibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema ſpe ſalutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo, turribuſq; tela iacerent, pugnari debuit, cũ una uirtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. Occiſis ad hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti ſunt. Poſtridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromiſſis militibus noſtris, ſectionem eius oppidi uniuerſam Cæſar uendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt millium quinquaginta trium. Eodem tempore à P. Craſſo, quem cum legione una miſerat ad Venetos, Vnellos, Oſiſmos, Curioſolitas, Seſuuios, Aulercos, Rhodones, quæ ſunt maritimæ ciuitates, Oceanumq;

attingunt, certior factus eſt, omnes eas ciuitates in deditionem, poteſtatemq; populi Ro. eſſe redactas. His rebus geſtis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata eſt, uti ab his nationib. quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæſar, quod in Italliam, Illyricumq; properabat, inita proxima æſtate, ad ſe reuerti iuſſit. Ipſe in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, ubi bellum geſſerat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus eſt. Ob eaſq; res ex literis Cæſaris dies. XV. ſupplicatio decreta eſt. Quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER TERTIVS.

C VM IN ITALIAM PROficiſceretur Cæſar, Seruium Galbam cum Legione duodecima, et parte equitatus in Antuates, Veragros, Seduneſq; miſit, qui à finibus Allobrogum et lacu Lemāno et flumine Rhodano ad ſummas alpes pertinent. Cauſa mittendi fuit, quod iter per alpes, quò magno cum periculo, magniſq; portorijs mercatores ire conſueuerant, patefieri uolebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, uti in ijs locis legionem hyemandi cauſa collocaret. Galba, ſecundis aliquot prælijs factis, ca

ſtellisq́; compluribus eorum expugnatis, miſſis ad eũ undiq; legatis, obſidibusq́; datis, & pace facta, conſtituit cohortes duas in Antuatibus collocare, et ipſe cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur octodorus, hyemare. Qui uicus poſitus in ualle, non magna adiecta planicie, altiſſimis montibus undiq; cõtinetur. Cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hyemandum conceſſit, alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum uallo, foſſáq; muniuit. Cum dies hybernorum complures tranſiſſent, frumentumq́; eò comportari iuſſiſſet, ſubito per exploratores certior factus eſt, ex ea parte uici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, monteſq́;, qui impendērent, à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri, Id aliquot de cauſis acciderat, ut ſubito Galli belli renouandi, legioniſq́; opprimendæ conſilium caperent. Primum, quod legionem, neq; eam pleniſſimam detractis cohortibus duabus, et compluribus ſingillatim, qui commeatus petendi cauſa miſſi erant, abſentibus, propter paucitatē deſpiciebant. Tum etiã, ꝙ propter iniquitatē loci, cum ipſi ex montibus in uallem decurrerent, & tela conijcerent, ne primum quidem poſſe impetum ſuum ſuſtineri exiſtimabant. Accedebat, quod ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant, & Romanos non ſolum itinerũ cauſa, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina alpium occupare conari, et ea loca finitimæ Prouinciæ adiũgere, ſibi ꝑſuaſum habebant. His nuntijs acceptis Galba, cũ neq; opus hybernorum, munitioneſq́; plenè eſſent per

fectæ, neque de frumēto, reliquoq́; commeatu ſatis eēt prouiſum, quod deditione facta, obſidibusq́; acceptis, nihil de bello timendū exiſtimauerat, concilio celeriter conuocato ſentētias exquirere cœpit. Quo in concilio cum tantū repentini periculi præter opinionem accidiſſet, ac iam omnia ferè ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerētur, neq; ſubſidio ueniri, neq; cōmeatus ſupportari, interclusis itineribus, poſſet, propè iam deſperata ſalute, nonnullæ huiuſmodi ſententiæ dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, iiſdem itineribus, quibus eò perueniſſent, ad ſalutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reſeruato ad extremum conſilio, interim rei euentum experiri, et caſtra defendere. Breui ſpatio interiecto, uix ut his rebus, quas conſtituiſſent, colloquēdis, atque adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes ex omnib. partibus, ſigno dato decurrere, lapides, geſſáq; in uallum conijcere. Noſtri primo integris uiribus fortiter repugnare, neque ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere, ut quæq; pars caſtrorum nudata defenſoribus premi uidebatur, eò occurrere, & auxilium ferre. Sed hoc ſuperari, quod diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi, cum prælio excedebant, alij integris uiribus ſuccedebant. Quarū rerum à noſtris propter paucitatē fieri nihil poterat, ac non modo defeſſo ex pugna excedendi, ſed ne ſaucio quidem eius loci, ubi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi facultas dabatur. Cum iam amplius horis ſex continēter pugnaretur, ac non ſolum uires, ſed etiam tela noſtris deficerent, atq; hoſtes acrius inſtarent, languidioribusq́; noſtris uallū

ſcindere, et foſſas complere cœpiſſent, res'q; eſſet iam ad extremũ perducta caſum. P. Sextius Baculus prĩmipili cẽturio (quem neruico prælio compluribus confectum uulneribus diximus) & item. C. Voluſenus tribunus militum, uir et conſilij magni, et uirtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaq; cõuocatis cẽturionibus, celeriter milites certiores facit, pauliſper intermitterent prælium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſe'q; ex labore reficerent. Poſt ſigno dato e caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in uirtute ponerent. Quod iuſſi ſunt, faciunt, ac ſubito omnibus portis eruptione facta, neq; cognoſcendi, quid fieret, neq; ſui colligendi hoſtib. facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, q in ſpem potiendorũ caſtrorum uenerant, undiq; circumuentos, interficiunt, & ex hominum millibus amplius triginta, quẽ numerum barbarorũ ad caſtra ueniſſe conſtabat, plus tertia parte iterfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt, ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnib. hoſtiũ copijs fuſis, armis'q; exutis, ſe in caſtra, munitiones'q; ſuas recipiunt. Quo prælio facto, quod ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atq; alio ſe ſe in hyberna conſilio ueniſſe meminerat, alijs occurriſſe rebus uiderat, maxime frumenti, cõmeatus'q; inopia p motus, poſtero die omnibus eius uici ædificijs incẽſis, in prouinciã reuerti contendit, ac nullo hoſte prohibẽte, aut iter demorãte, incolumẽ legionẽ in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibiq; hyemauit. His rebus geſtis, cum omnibus

de cauſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret, ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atq; ita inita hyeme in Illyricum profectus eſſet, qđ eas quoq; nationes adire, et regiones cognoſcere uolebat, ſubitum bellũ in Gallia cohortum eſt. Eius belli hæc fuit cauſa. P. Craſſus adoleſcens cum legione ſeptima proximus Oceano in Andibus hyemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunoſq; militum compluꝛes in finitimas ciuitates frumenti commeatuſq; petendi cauſa dimiſit. Quo in numero erat. T. Terraſidius miſſus in Vnellos. M. Trebius Gallus in Curioſolitas. Q. Velanius cum. T. Sillio in Venetos. Huius ciuitatis eſt longe ampliſſima authoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britãniam nauigare conſueuerunt, et ſcientia, atq; uſu nauticarum rerũ cæteros antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipſi, omnes ferè, qui eodẽ mari uti conſueuerũt, habẽt uectigales. Ab iis fuit initiũ retinendi Silij, atq; Velanij, quod per eos ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. Horum authoritate finitimi adducti (ut ſunt gallorum ſubita & repentina conſilia) eadem de cauſa Trebium, Terraſidiumq; retinent, et celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe coniurant, nihil niſi communi conſilio acturos, eundemq; omnis fortunæ exitũ eſſe laturos, reliquaſq; ciuitates ſollicitant, ut in ea libertate, quam à maioribus acceperant, permanere, quàm Romanorum ſeruitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad ſuam

ſententiam perducta, cõmunem legationem ad P. Craſſum mittunt. Si uelit ſuos recuperare, obſides ſibi remittat. Quibus de rebus Cæſar à Craſſo certios factus, ꝙ ille aberat longius, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in oceanũ, remiges ex prouincia inſtitui, nautas gubernatoresq́; comparari iubet. His rebus celeriter adminiſtratis, ipſe, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæ'que ciuitates cognito Cæſaris aduentu, ſimul quod quantum in ſe facinus admiſiſſent intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes ſanctum, inuiolatumq́; ſemper fuiſſet, retentos ab ſe, & in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad uſum nauium pertinerent, prouidere inſtituunt, hoc maiore ſpe, quod multum natura loci confidebant, pedeſtria eſſe itinera concisa æſtuarijs, nauigationem impeditam propter inſcitiam locorum, paucitatemq́; portuum ſciebant. Neq; noſtros exercitus propter frumenti inopiã diutius apud ſe morari poſſe confidebant. Ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum nauibus poſſe Romanos, neque ullam facultatem habere nauium, neq; eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, uada, portus, inſulasq́; nouiſſe, ac longe aliam eſſe nauigationem in concluſo mari, atque in uaſtiſſimo, ac apertiſſimo oceano perſpiciebant. His initis conſilijs, oppida muniũt, frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum geſturum eſſe conſtabat, q̃plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmos, Lexobios, Nãnetes, Ambilia

tes,Morinos,Diablintres,Menapios aſciſcunt. Auxi=lia ex Britãnia,quæ contra eas regiones poſita eſt,ac=cerſunt. Erãt hæ difficultates belli gerendi,quas ſupra oſtendimus. Sed multa tamen Cæſarem ad id bellum incitabant,iniuriæ retentorum equitum Romanorũ, rebellio facta poſt deditionem,defectio datis obſidibus, tot ciuitatum coniuratio, í primis ne hac parte negle-cta,reliquæ nationes idẽ ſibi licere arbitrarẽtur. Itaq; cum intelligeret omneis ferè Gallos nouis rebus ſtude re,et ad bellum mobiliter celeriterq́; excitari,omneis autem homines natura libertati ſtudere,et conditionẽ ſeruitutis odiſſe,prius,q̃ plures ciuitates cõſpirarẽt,par tiendum ſibi,ac latius diſtribuendum exercitum puta uit. Itaq;. T. Labienũ legatum in Treuioros,qui pro=ximi Rheno flumini ſunt,cum equitatu mittit. Huic mãdat Rhemos,reliquosq́; Belgas adeat,atq; in offi-cio contineat. Germanosq́;,qui auxilio à Belgis accerſi ti dicebantur,ſi per uim nauibus flumen trãſire conẽ tur,prohibeat. P. Craſſum cũ cohortibus legionarijs. XII. et magno numero equitatus in Aquitaniam pro ficiſci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur,ac tantæ nationes coniũgantur. Q. Tituri um Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnel los,Curioſolitas,Lexobiosq́; mittit,qui eã manum di=ſtinẽdam curet. Decium Brutum adoleſcentem claſſi, Gallicisq́; nauibus,quas ex Pictonibus, et Santonis, reliquisq́; pacatis regionibus conuenire iuſſerat,præfe cit, & cum primũ poſſet in Venetos proficiſci iubet. Ipſe eò pedeſtribus copijs contendit. Erant eiuſmodi ferè ſitus oppidorum, ut poſita in extremis lingulis

promontorijſq́;,neq; pedibus aditum haberent, cũ ex alto ſe æſtus incitauiſſet, quod bis ſemper accidit horarum duodecim ſpatio, neq; nauibus, quod rurſus minuente æſtu, naues in uadis afflictarentur. Ita utraq; re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac ſi quando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere, ac molibus, atq; his ferme mœnibus adæquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant, magno numero nauium appulſo, cuius rei ſummam facultatem habebant, ſua omnia deportabant, ſéq; in proxima oppida recipiebant. Ibi ſe rurſus iiſdẽ opportunitatibus loci defendebant. Hæc eò facilius magnam partem æſtatis faciebant, quod noſtræ naues tempeſtatibus detinebãtur, ſummáq; erat uaſto, atq; aperto mari, magnis æſtibus, raris, ac propè nullis portibus difficultas nauigandi. Nanq; ipſorum naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant. Carinæ aliquãto planiores, quàm noſtrarum nauiũ, quo facilius uada, ac decœſſum æſtus excipere poſſent. Proræ admodum erectæ, atq; itẽ puppes ad magnitudinem fluctuum, tempeſtatumq́; accommodatæ. Nauesq́; totæ factæ ex robore, ad quã uis uim, & contumeliam perferendam. Tranſtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis craſſitudine. Ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. Pelles pro uelis, alutæq; tenuiter confectæ, ſiue propter lini inopiam, atq; eius uſus inſcitiam, ſiue, quod eſt magis ueriſimile, quod tantas tempeſtates oceani, tantóſque impetus uentorum ſuſtineri, ac tanta onera nauium regi uelis, non ſatis commode arbitrabantur. Cum his nauibus

noſtræ claſſi eiuſmodi congreſſus erat, ut una cele-
ritate, & pulſu remorum præſtaret. Reliqua pro lo-
ci natura, pro ui tempeſtatum illis eſſent aptiora, et ac-
commodatiora. Neq; enim his noſtræ roſtro nocere po
terant, tanta in his erat firmitudo, neq; propter altitudi
nem facile telum adigebatur, et eadem de cauſa minus
commode ſcopulis continebantur. Accedebat, ut cum
ſæuire uentus cœpiſſet, & ſe uento dediſſent, & tempe
ſtatem ferrent facilius, et in uadis conſiſterent tutius, et
ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa, et cautes timerent. Qua
rum rerum omnium noſtris nauibus caſus erat exti
meſcendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæſar
ubi intellexit fruſtra tantum laborem ſumi, neq; hostiū
fugam, captis oppidis reprimi, neq; his noceri poſſe, ſta
tuit expectandam claſſem. Quæ ubi conuenit, ac pri=
mum ab hoſtibus uiſa eſt, circiter. CC. XX. naues corū
paratiſſimæ, atq; omni genere armorum ornatiſſimæ
è portu profectæ noſtris aduerſæ conſtiterunt. Neq; ſa=
tis Bruto, qui claſſi præerat, uel tribunis militum, cen
turionibusq;, quibus ſingulæ naues erāt attributæ, cō=
ſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſte
rent. Roſtro enim noceri non poſſe cognouerant. Tur
ribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex
Barbaris nauibus ſuperabat, ut neq; ex inferiore loco
ſatis commode tela adijci poſſent, et miſſa à Gallis gra
uius acciderent. Vna erat magno uſui res præparata
à noſtris, falces præacutæ inſertæ, affixæq; longurijs
non ab ſimili forma muralium falcū. His cum funes
qui antennas ad malos diſtinebant, comprehenſi, ad-
ductiq; erant, nauigio remis incitato prærumpebātur.

Quibus

Quibus abſciſis, antennæ neceſſario concidebant; ut cũ omnis gallicis nauibus ſpes in uelis, armamentisq́; conſiſteret, his ereptis omnis uſus nauium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitũ in uirtute, qua noſtri milites facile ſuperabant. atq; eò magis, quod in conſpectu Cæſaris, atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere poſſet. Omnes enim colles, & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur. Diſiectis (ut diximus) antennis, cum ſingulas binæ, aut ternæ naues circunſteterant, milites ſumma ui tranſcendere in hoſtium naues contendebant. Quod poſtquam Barbari fieri animaduerterũt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga ſalutem petere contendebant. Ac iam conuerſis in eam partem nauibus, quò uẽtus ferebat, tanta ſubito malacia, ac trãquillitas extitit, ut ſe loco mouere non poſſent. Quæ quidem res ad negocium conficiendum maxime fuit opportuna. Nam ſingulas noſtri conſectati expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora ferè quarta, uſq; ad ſolis occaſum pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, totiusq́; oræ maritimæ confectum eſt. Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid conſilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum nauium, quod ubiq; fuerat, unum in locum coegerant, quibus amiſſis, reliqui neq; quò ſe reciperẽt, neq; quem ad modum oppida defenderent, habebant. Itaq; ſe, ſuaq́; omnia Cæſari dediderũt. In quos eò grauius Cæſar uindicandum ſtatuit, quò diligentius in re

liquum tempus à Barbaris ius legatorum conſeruare tur. Itaq; omni ſenatu necato, reliquos ſub corona uēdidit. Dum hæc in Venetis gerūtur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæſare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. Iis præerat Viridouix, ac ſummam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant. Ex quibus exercitū, magnasq; copias coegerat. Atq; his paucis diebus Aulerci. Eburonices. Lexouijq; ſenatu ſuo interfecto, quod authores belli eē nolebant, portas clauſerunt, ſeq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominum, latronūq; cōuenerat, quos ſpes prædandi, ſtudiūq; bellandi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco caſtris ſe ſe tenebat, cū Virdouix cōtra eum duum milliū ſpatio conſediſſet, quotidieq; productis copijs pugnandi poteſtatem faceret, ut iam nō ſolum hoſtibus in contemptum Sabinus ueniret, ſed etiam noſtrorum militum uocibus non nihil carperetur. Tantamq; opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. Id, ea cauſa faciebat, quod cum tanta multutidine hoſtiū præſertim eo abſente, qui ſummam imperij teneret, niſi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandū, non exiſtimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneū quendam hominem, & callidum delegit gallum, ex ijs, quos auxilij cauſa ſecum habebat. Huic magnis præmijs, pollicitationibusque perſuadet, uti ad hoſtes tranſeat, & quid fieri uelit, edŏcet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorē Romanorū pro-

ponit. Quibus anguſtijs ipſe Cæſar à Venetis prema
tur docet, neq; longius abeſſe, quin proxima nocte Sabi
nus clā ex caſtris exercitum educat, & ad Cæſarem
auxilij ferendi cauſa proficiſcatur. Quod ubi auditū
eſt, conclamāt omnes occaſionem negocij bene gerēdi
amittendā non eſſe, ad caſtra iri oportere. Multæ res
ad hoc conſiliū Gallos hortabātur. Superiorum die-
rū Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia ci-
bariorū, cui rei parum diligenter ab his erat proui
ſum, ſpes Venetici belli, & quod ferè libēter homines,
id, quod uolūt, credunt. Is rebus adducti, nō prius
Viridouicem, reliquosq; duces ex cōſilio dimittunt, q̄
ab his ſit cōceſſum arma uti capiant, & ad caſtra con
tendāt. Qua re conceſſa, læti uelut explorata uicto=
ria, ſermentis, uirgultisq; collectis, quibus foſſas Roma
norū compleāt, ad caſtra pergunt. Locus erat caſtro-
rum editus, & paulatim ab imo accliuis circiter paſ
ſus mille. Huc magno curſu contēderunt, ut quàm mi
nimū ſpatij ad ſe colligendos, armandosq; Romanis da
retur, exanimatíque peruenerūt. Sabinus ſuos horta
tus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus pro-
pter ea, quæ ferebant onera, ſubito duabus portis eru=
ptionem fieri iubet. Factum eſt opportunitate loci, ho
ſtium inſcitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac ſu=
periorum pugnarum exercitatione, ut ne unum qui=
dem noſtrorum impetum ferrent, ac ſtatim terga uer
terent. Quos impeditos, integris uiribus milites no=
ſtri conſecuti, magnum numerum eorum occiderunt;
reliquos equites conſectati, paucos, qui ex fuga eua-
ſerant, reliquerunt. Sic uno tempore et de nauali pu

gna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæſar certior factus eſt, ciuitatesq́; omnes ſe ſtatim Titurio dediderũt. Nam ut ad bella ſuſcipienda Gallorũ alacer, ac promptus eſt animus, ſic mollis, ac minime reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorũ eſt. Eodem ferè tempore P. Craſſus cum in Aquitaniam perueniſſet, quæ pars (ut ante dictum eſt) & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ eſt exiſtimanda, cum intelligeret in illis locis ſibi bellum gerẽdum, ubi paucis ante annis. L. Valerius præconius legatus exercitu pulſo, interfectus eſſet, atq; unde. L. Mallius proconſul impedimentis amiſſis profugiſſet, nõ mediocrem ſibi diligentiam adhibendã intelligebat. Itaq; re frumentaria prouiſa, auxilijs, equitatuq́; comparato, multis præterea uiris fortibus Toloſa, & Narbone, quæ ſunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq́;, quo plurimum ualebant, in itinere agmen noſtrũ adorti, primũ equeſtre prælium commiſerunt, deinde equitatu ſuo pulſo, atq; inſequẽtibus noſtris, ſubito pedeſtres copias, quas in conualle in inſidijs collocauerant, oſtenderunt. Hi noſtros diſiectos adorti, prælium renouauerũt. Pugnatũ eſt diu, atq; acriter. cum Sontiates ſuperioribus uictorijs freti, in ſua uirtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent. Noſtri autem, quid ſine imperatore, & ſine reliquis legionibus adoleſcentulo duce efficere poſſent, perſpici cuperent. Tandem confecti uulneribus, hoſtes terga uertere. Quorum magno numero interfecto, Craſ

ſus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit. Quibus fortiter reſiſtentibus, uineas, turreſq; egit. Illi aliâs eruptione tentata, aliàs cuniculis ad aggerem, uineaſq; actis, cuius rei ſunt longe peritiſſimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos, ærariæ ſecturæ ſunt, ubi diligentia noſtrorum nihil his rebus proficí poſſe intellexerunt, legatos ad Craſſum mittunt, ſeq; in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iuſſi, faciunt. Atq; in ea re omniũ noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcãtuannus, qui ſummam Imperij tenebat, cum ſexcentis deuotis, quos illi ſoldurios appellant, quorum hæc eſt conditio, ut omnibus in uita commodis unà cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dediderint. Si quid ijs ꝑ uim accidat, aut eundẽ caſum unà ferant, aut ſibi mortem conſciſcant, neq; adhuc hominum memoria repertus eſt quiſquam, qui eo interfecto, cuius ſe amicitiæ deuoiſſet, mori recuſaret. Cũ ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis ſublato, cum ad arma milites concurriſſent, uehementerq; ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidũ eſt, uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Craſſo impetrauit. Armis, obſidibuſq; acceptis, Craſſus in fines Vocõtiorum, et Taruſatium profectus eſt. Tum uero Barbari commoti, quod oppidum et natura loci, et manu munitum paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo uerſus dimittere, cõiurare, obſides inter ſe dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ ſunt citerioris Hiſpaniæ finitimæ Aquitaniæ, inde auxilia, du=

ceſq; accerſuntur. Quorũ aduentu magna cum authoritate, et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uero hi deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, ſummamq́; ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur. Ii conſuetudine Populi Ro. loca capere, caſtra munire, commeatib. noſtros intercludere inſtituunt. Quod ubi Craſſus animaduertit, ſuas copias propter exiguitatem non facile diduci, hoſtem et uagari, et uias obſidere, & caſtris ſatis præſidij relinquere, ob eam cauſam minus commode frumentum, cõmeatumq́; ſibi ſupportari, in dies hoſtium numerum augeri, nõ cunctandum exiſtimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad conciliũ delata, ubi omneis idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnæ conſtituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie inſtructa, auxilijs in mediam aciẽ collocatis, quid hoſtes conſilij caperent, expectabat. Illi, &ſi propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitateq́; noſtrorum ſe tutò dimicaturos exiſtimabant, tamen tutius eſſe arbitrabãtur, obſeſſis uijs, cõmeatu intercluſo, ſine ullo uulnere uictoria potiri. Etſi propter inopiam rei frumentariæ Romani ſeſe recipere cœpiſſent, impeditos i agmine, et ſub ſarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc conſilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, ſe ſe caſtris tenebant. Hac re perſpecta Craſſus cum ſua cunctatione, atq; opinione, timidiores hoſteis, noſtros milites alacriores ad pugnandũ effeciſſet, atque omnium uoces audirẽtur, expectari diutius nõ oportere, qui ad caſtra iretur, cohortatus ſuos, omnibus cupiẽtibus ad hoſtium caſtra con-

tendit. Ibi cum alij foſſas complerent, alij multis telis coniectis, defenſores uallo, munitionibusq; depellerẽt, auxiliaresq;, quibus ad pugnam nõ multum Craſſus confidebat, lapidibus, telisq; ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem, atque opinionem pugnantium præberent, cum item ab hoſtibus conſtanter, ac nõ timide pugnaretur, teláq; ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderent, equites circuitis hoſtiũ caſtris, Craſſo renuntiauerunt, non eadem eſſe diligentia ab decumana porta caſtra munita, facilẽq; aditum habere. Craſſus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq; ſuos excitarẽt, quid fieri uelit, oſtendit. Illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortibus quæ, præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erãt, et longiore itinere circunductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent, omnium oculis, mentibusq; ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerũt. Atq; his proruptis, prius in hoſtium caſtris conſtiterũt, ꝙ plane ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum uero clamore ab ea parte audito, noſtri redintegratis uiribus, quod plerunq; in ſpe uictoriæ accidere cõſueuit, acrius impugnare cœperunt. Hoſtes undiq; circũuenti, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones deijcere, & fuga ſalutem petere intenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisque ueniſſe conſtabat, uix quarta parte relicta, multa nocte ſe in caſtra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ ſe ſe Craſſo dedidit, obſidesque

ultro miſit. Quo in numero fuerũt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Fluſtates, Garites, Auſci, Garũni, SibutZates, Cocoſateſq́;, Paucæ ultimæ nationes anni tempore confiſæ, quod hyems ſuberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempore Cæſar, & ſi propè exacta iam æſtas erat, tamen quod omni Gallia pacata Morini, Menapijſq́; ſupererant, qui in armis eſſent, neq; ad eum unquam legatos de pace miſiſſent, arbitratus id bellum celeriter confici poſſe, eò exercitum adduxit. Qui longe alia ratione, ac reliqui Galli bellũ gerere cœperũt. Nam qđ intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendiſſent pulſas, ſuperataſq́; eſſe, cõtinẽteſq́; ſyluas, ac paludes habebãt, eò ſe, ſuáq; omnia contulerunt. Ad quarum initium ſyluarũ cum peueniſſet Cæſar, caſtráq; munire inſtituiſſet, neq; hoſtis interim uiſus eſſet, diſperſis in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſyluæ euolauerunt, et in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celeriter arma cœperunt, eoſq́; in ſyluas repulerũt, et compluribus interfectis, longius impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deſyderauerunt. Reliqs deinceps diebus Cæſar ſyluas cædere inſtituit, & nequis inermibus, imprudentibuſq́; militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam, quæ erat cæſa, conuerſam ad hoſtem collocabat, et pro uallo ad utrunq; latus extruebat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto, cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab noſtris tenerẽtur, ipſi denſiores ſyluas peterent, eiuſmodi tẽpeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites conti

neri non poſſent. Itaq; uaſtatis omnibus eorum agris, uicis, ædificijsq; incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Auleras, Lexobijsq;, reliquis item ciuitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hybernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER QVARTVS.

e A, QVAE SECVTA EST, *hyeme, qui fuit annus Cn. Pompeio. M. Craſſo cõſulibus, Vſipẽtes, Germani, et item Tenchtheri magna cũ multitudine hominum flumen Rhenum trãſierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. Cauſa tranſeundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur. Et agricultura prohibebantur. Sueuorum gens eſt longe maxima, et bellicoſiſſima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicũtur. Ex quibus quotannis ſingula millia armatorũ bellandi cauſa ſuis ex finibus educunt. Reliqui, q̃ domi remanſerint, ſe, atq; illos alunt. Hi rurſus inuicem anno poſt in armis ſunt, Illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, atq; uſus belli intermittitur. Sed priuati, ac ſeparati agri apud eos nihil eſt. Neque longius anno remanere uno in loco incolendi cauſa licet. Neq; multum frumẽto, ſed maximam partem lacte, atque pecore uiuunt, multumq; ſunt in uenationibus, Quæ res et cibi genere, & quotidiana exercitatione,*

& libertate uitæ, quod à pueris nullo officio, aut diſci-
plina aſſuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faci=
ant, & uires alit, et immani corporum magnitudine
homines efficit. Atque in eã ſe conſuetudinem addu=
xerunt, ut locis frigidiſſimis, neque ueſtitus, præter pel-
lers habeant, quarum propter exiguitatem magna
eſt corporis pars aperta, & lauentur in fluminibus.
Mercatoribus eſt ad eos aditus magis eò, ut quæ bello
cœperint, quibus uendant, habeant, q̃ quo ullam rem
ad ſe importari deſyderent. Quin etiã iumentis, qui-
bus maxime Galli delectantur, quæq; impenſo parãt
pretio, Germani importatis non utuntur, ſed quæ ſunt
apud eos nata praua, atq; deformia, hæc quotidiana
exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt. Equeſtri-
bus prælijs ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus præ-
liantur, equosq; eodem remanere ueſtigio aſſuefaciũt.
ad quos ſe celeriter, cum uſus poſcit, recipiunt. Neq; eo
rũ moribus turpius quicquam, aut inertius habetur,
q̃ ephippijs uti. Itaq; ad quemuis numerum ephippiato
rũ equitum, quamuis pauci adire audent. Vinum ad
ſe omnino importari nõ ſinunt, quod ea re ad laborẽ
ferendum remolleſcere homines, atq; effoeminari arbi-
trantur. Publicæ maximam putant eſſe laudem, q̃ latiſ
ſime à ſuis finibus uacare agros. Hac re ſignificari ma
gnum numerum ciuitatum ſuam uim ſuſtinere nõ po=
tuiſſe. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia paſſu
um ſexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partẽ
ſuccedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atq; florẽs,
ut eſt captus Germanorũ et paulo, q̃ ſunt eiuſdem ge
neris etiã cæteris humaniores, propterea q̃d Rhenum

*attingunt, multiq; ad eos mercatores uentitant, & ipſi
propter propinquitatem, quod gallicis ſunt moribus, aſ
ſuefacti. Hos cũ Sueui multis ſæpe bellis experti, pro-
pter amplitudinẽ, grauitatemq; ciuitatis, finibus ex-
pellere non potuiſſent, tamen uectigales ſibi fecerunt,
ac multo humiliores, infirmioresq; redegerũt. In ea-
dem cauſa fuerunt Vſipetes, et Tenchtheri, quos ſupra
diximus, qui cum plures annos Sueuorũ uim ſuſti-
nuerint, ad extremum tamen agris expulſi, et multis
locis Germaniæ trienniũ uagati, ad Rhenũ peruene-
runt. Quas regiones Menapij incolebant, et ad utrãq;
ripam fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant. Sed
tantæ multitudinis aduẽtu perterriti, ex his ædificijs,
quæ trans flumẽ habuerant, demigrauerunt, & cis
Rhenum diſpoſitis præſidijs, Germanos tranſire prohi-
bebant. Illi omnia experti, cum neq; ui contẽdere, pro
pter inopiam nauium, neq; clam tranſire, propter cu-
ſtodias Menapiorũ poſſent, reuerti ſe in ſuas ſedes, re
gionesq; ſimulauerunt. Et tridui uiam progreſſi, rur-
ſus reuerterunt, atq; omni hoc itinere una nocte equi-
tatu confecto, inſcios, inopinantesq; Menapios oppreſ-
ſerunt, Qui de Germanorum diſceſſu per explora-
tores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos
uicos remigrauerant. His interfectis, nauibusq; eo-
rum occupatis, priuſquam ea pars Menapiorum, quæ
citra Rhenum erat, certior fieret, flumen tranſierunt,
atque omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam
partem hyemis ſe eorum copijs aluerunt. His de re-
bus Cæſar certior factus, et infirmitatẽ Gallorũ ueri-
tus, quod ſunt in conſilijs capiendis mobiles, & nouis*

plerunq; rebus ſtudent, nihil his committendum exiſtimauit. Eſt autem hoc gallicæ conſuetudinis, ut et uiatores etiam inuitos conſiſtere cogant, et quod quiſq; eorum de quaq; re audierit, aut cognouerit, quærant, et mercatores in oppidis uulgus circunſiſtat, quibus ex regionibus ueniant, quaſq; res ibi cognouerint, pronunciare cogant, et his rumoribus, atq; auditionibus permoti, de ſummis ſæpe rebus cõſilia ineunt, quorum eos è ueſtigio pœnitere neceſſe eſt, cum incertis rumoribus ſeruiãt, et pleriq; ad uoluntatem eorum ficta reſpondeant. Qua conſuetudine cognita Cæſar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quã conſueuerat, ad exercitum proficiſcitur. Eò cũ ueniſſet, ea, quæ fore ſuſpicatus erat, facta cognouit. Miſſas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatoſq; eos, uti ab Rheno diſcederent, omniaq;, quæ poſtulaſſent ab ſe fore parata. Qua ſpe adducti Germani latius iã uagabãtur, et in fines Eburonum, et Condruſonum, qui ſunt Treuerorũ clientes, peruenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæſar ea, quæ cognouerat, diſſimulãda ſibi exiſtimauit, eorumq; animis permulſis, et confirmatis, equitatuq; imperato, bellum cũ germanis gerere conſtituit. Re frumentaria comparata, equitibuſq; delectis iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abeſſet, legati ab iis uenerunt, quorum hæc fuit oratio. Germanos neq; priores populo Ro. bellum inferre, neq; tamẽ recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant, quod Germanorum cõſuetudo hæc ſit à maioribus tradita, quicunq; bellum inferant reſiſtere, neq; deprecari. Hoc ta

men dicere, ueniſſe inuitos, eiectos domo. Si ſuam gratiam Romani uelint, poſſe eis utiles eſſe amicos, uel ſibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis poſſederint. Se ſe unis Sueuis concedere, quibus ne Dij quidem immortales pares eſſe poſſint. Reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem nō ſuperare poſſint. Ad hæc Cæſar quæ uiſum eſt, reſpondit. Sed exitus fuit orationis, ſibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe, ſi in Gallia remanerent. Neq; uerum eſſe, qui ſuos fines tueri non potuerint, alienos occupare, neq; ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præſertim multitudini ſine iniuria poſſint. Sed licere, ſi uelint, in Vbiorū finibus conſidere, quorum ſint legati apud ſe, et de Sueuorum iniurijs querantur, & à ſe auxilium petant. Hoc ſe ab Vbijs impetraturum. Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt, et re deliberata poſt diem tertium ad Cæſarem reuerſuros. Interea ne propius ſe caſtra moueret, petierunt. Ne id quidem Cæſar ab ſe impetrari poſſe dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus ante, prædandi, frumētandiq; cauſa ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. Hos expectari equites, atq; eius rei cauſa moram interponi arbitrabatur. Moſa profluit ex monte Voſego, qui eſt in finibus Lingonum, & parte quadam Rheno recepta, quæ appellatur Vacalos, inſulam efficit Batauorum, Neq; longius ab eo millibus paſſuum. LXXX. in oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, q alpes incolunt, & longo ſpatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorū, Mediomatricum, Tribucorum, Treuerorum citatus fertur, et ubi Oceano appro

pinquauit, in plureis diffluit ꝑteis, multis, ĩgentibusq;
insulis effectis, quarũ pars magna à feris, barbarisq;
nationibus incolitur. Ex quibus ſunt qui piſcibus, atq;
ouis auium uiuere exiſtimantur, multisq; capitibus in
oceanum influit. Cæſar cum ab hoſte nõ amplius paſ-
ſuum. XII. millibus abeſſet, ut erat conſtitutum, ad eũ
legati reuertuntur. Qui in itinere congreſſi, magnope
re, ne longius progrederetur, orabant. Cũ id non im-
petraſſent, petebant uti ad eos equites, qui agmẽ ante-
ceſſiſſent, præmitteret, eosq; pugna prohiberet. Sibiq;
uti poteſtatem faceret, in Vbios legatos mittendi. Quo-
rum ſi principes, ac Senatus ſibi iureiurando fidem fe-
ciſſent, ea conditione, quæ à Cæſare ferretur, ſe uſuros
oſtẽdebant. Ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatiũ
daret. Hæc omnia Cæſar eodem illò pertinere arbitra
batur, ut tridui mora interpoſita, eq̃tes eorũ, qui ab-
eſſent, reuerterentur. Tamen ſeſe non longius millibus
paſſuum quatuor aquationis cauſa proceſſurum, eo die
dixit. Huc poſtero die quàm frequentiſſimi conueni-
rent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad
præfectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit
qui nuntiarent, ne hoſtes prælio laceſſerent, & ſi ipſi
laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu pro
pius acceſſiſſet. At hoſtes ubi primum noſtros equites
conſpexerunt, quorũ erat quinq; millium numerus,
cum ipſi non amplius octingentos equites haberẽt, qđ
hi, qui frumentandi cauſa ierant trãs Moſam, nondũ
redierant, nihil noſtris timentibus, quod legati eorũ
paulo ante à Cæſare diſceſſerant, atq; is dies inducijs
erat ab ijs petitus, ĩpetu facto celeriter noſtros ꝑturba

uerunt. Rurſus reſiſtentibus, conſuetudine ſua ad pedes deſilierunt, ſuffoſſiſq; equis, compluribúſque noſtris deiectis, reliquos i fugam coniecerunt, atq; ita perterritos egerunt, ut nō prius fuga deſiſterent, quàm in conſpectum agminis noſtri ueniſſent. In eo prælio ex equitibus noſtris interficiūtur quatuor & LXX. In his uir fortiſſimus Piſo Aquitanus ampliſſimo genere natus, cuius auus in ciuitate ſua regnū obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. Hic cum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illū ex periculo eripuit, ipſe equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortiſſime reſtitit. Cū circumuentus multis uulneribus acceptis cecidiſſet, atq; id frater, qui iā prælio exceſſerat, procul animaduertiſſet, incitato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atq; iterfectus eſt. Hoc facto prælio, Cæſar neq; iam ſibi legatos audiendos, neq; conditiones accipiendas arbitrabatur, ab his qui per dolum, atq; inſidias, petita pace, ultro bellum intuliſſent. Expectare uero dum hoſtium copiæ augerentur, equitatuſq; reuerteretur, ſummæ dementiæ eſſe iudicabat, & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hoſtes uno prælio authoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat. Quibus ad conſilia capienda nihil ſpatij dādum exiſtimabat. His conſtitutis rebus, & conſilio cum legatis, & quæſtore, communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportuniſſima res accidit, quod poſtridie eius diei mane eadem & perfidia, & ſimulatione uſi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribuſq; natu adhibitis, ad eum in caſtra uenerunt. Simul (ut dicebatur) ſui purgandi cauſa, quod contra,

atque eſſet dictum, & ipſi petiſſent, prælium pridie commiſiſſent. Simul, ut ſiquid poſſent, de inducijs fallendo impetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gauiſus retineri iuſſit. Ipſe omnes copias caſtris eduxit, equitatumq́;, quod recenti prælio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi iuſſit. Acie triplici inſtructa, et celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hoſtium caſtra peruenit, q̃ quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate aduentus noſtri, & diſceſſu ſuorum, neq; conſilij habendi, neq; arma capiendi ſpatio dato, ꝑturbabãtur, ut copias ne aduerſus hoſtẽ educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere neſcirẽt quid præſtaret. Quorum timor cum fremitu, et concurſu ſignificaretur, milites noſtri priſtini diei perfidia incitati, ĩ caſtra irruperunt. Quo in loco, q celeriter arma capere potuerũt, pauliſper noſtris reſtiterunt, atq; inter carros, impedimentaq́; prædium commiſerunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumq́; (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, rhenumq́; tranſierant) paſſim fugere cœpit. Ad quos conſectandos Cæſar equitatum miſit. Germani poſt tergo clamore audito, cum ſuos interfici uiderent, armis abiectis, ſignisq́; militaribus relictis, ſe ex caſtris eiecerunt, et cum ad confluentem Moſæ, et Rheni perueniſſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitauerunt, atq; ibi timore, laſſitudine, & ui fluminis oppreſſi perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, ex tãti belli timore, cum hoſtium numerus capitum. CCCC. XXX. millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar

cæperunt. Cæſar ijs, quos in caſtris retinuerat, diſcedē di poteſtatē fecit. Illi ſupplicia, cruciatusq; Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere ſe apud eum uelle dixerunt. Iis Cæſar libertatem conceſſit. Germanico bello confecto, multis de cauſis Cæſar ſtatu it ſibi Rhenum eſſe tranſeundum, quarum illa fuit iuſtiſſima, quod cum uideret Germanos tam facile im pelli, ut in Galliam uenirent, ſuis quoq; rebus eos time re uoluit, cum intelligerent, & poſſe, et audere populi Romani exercitum Rhenum tranſire. Acceſſit etiam, quod illa pars equitatus Vſipetum, & Tenchtherorū, quam ſupra cōmemoraui, prædādi frumentādiq; cau ſa Moſam tranſiſſe, neq; prælio interfuiſſe, poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in fines Sicambrorum rece perat, ſeq; cum ijs coniunxerat. Ad quos cum Cæſar nuntios miſiſſet, qui poſtularent, eos, qui ſibi, Galliæq; bellū intuliſſent, uti ſibi dederent, reſpōderunt. Populi Romani imperium Rhenum finire. Si ſe inuito Ger manos in Galliam tranſire, non æquum exiſtimaret, cur ſui quicquam eſſe imperij, aut poteſtatis trans Rhe num poſtularet? Vbij autem, qui uni ex tranſrhenanis, ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, ob ſides dederant, magnopere orabant, ut ſibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur, uel ſi id facere occupationibus populi Romani prohiberetur, exercitum modo Rhenum tranſportaret. Id ſibi ad au xilium, ſpemq; reliqui temporis ſatis futurum. Tantū eſſe nomen, atque opinionem, exercitus Romani Ario uiſto pulſo, et hoc nouiſſimo prælio facto, uti etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia

populi Romani tuti eſſe poſſint. Nauium magnam cōpiam ad tranſportandum exercitum pollicebātur. Cæſar his de cauſis, quas commemoraui, Rhenū tranſire decreuerat. Sed nauibus tranſire, neq; ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neq; ſuæ, neq; populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaq; & ſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinem'q; fluminis, tamen id ſibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum exiſtimabat. Rationem igitur pōtis hanc inſtituit. Tigna bina ſexquipedalia, paulū ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum īter ſe iungebat. Hæc cum machinationibus immiſſa in flumine defixerat, fiſtucaſ'q; adegerat, nō ſublicæ modo directa ad ꝑpendiculum, ſed prona, ac faſtigata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte, contra uim atq; impetum fluminis conuerſa ſtatuebat. Hæc utraq;, inſuper bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorū iunctura diſtabat, binis utrinq; fibulis ab extrema parte diſtinebātur. Quibus diſcluſis, atq; in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq; ea rerū natura, ut quo maior uis aquæ ſe incitauiſſet, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexebātur, ac longurijs, cratibuſ'q; conſternebantur. Ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorē partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariēte ſubiectæ, & cum omni opere coniūctæ, uim fluminis exciperent. & aliæ item ſu-

pra pontem mediocri ſpatio, ut ſi arborũ trunci, ſiue
naues deijciendi operis cauſa eſſent à barbaris miſſæ,
his defenſoribus earum rerum uis minueretur, neu
ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cœpta
erat comportari, omni opere effecto exercitus traduci-
tur. Cæſar ad utrãq; partem pontis firmo præſidio
relicto in fines Sicambrorum contendit. Interim à cõ
pluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt, quibus
pacem, atq; amicitiam petentibus, liberaliter reſpon-
dit, obſidesq́; ad ſe adduci iubet. Sicambri ex eo tem-
pore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fuga comparata, hor-
tãtibus ijs, quos ex Tenchtheris, atq; Vſipetibus apud
ſe habebãt, finibus ſuis exceſſerant, ſuaq́; omnia ex-
portauerant, ſeq́; in ſolitudinẽ, ac ſyluas abdiderant.
Cæſar paucos dies in eorũ finibus moratus, omnibus
uicis, ædificijsq́; icenſis, frumentisq́; ſuccẽſis, ſe in fines
Vbiorum recepit, atque his auxilium ſuum pollicitus,
ſi à Sueuis premerẽtur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos
poſtquam per exploratores pontẽ fieri comperiſſent,
more ſuo conſilio habito, nuntios in oẽs partes dimiſiſ-
ſe, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, ſuáque
omnia in ſyluas deponerẽt, atque omnes, q arma fer-
re poſſent, unũ in locum conuenirent, hunc eſſe de-
lectum medium ferè regionum earũ, quas Sueui ob-
tinerent, hic Romanorum aduentum expectare, atq;
ibi decertare conſtituiſſe. Quod ubi Cæſar comperit, o-
mnibus his rebus confectis, quarũ rerum cauſa exerci-
tum traducere conſtituerat, ut Germanis metum inijce-
ret, ut Sicambros ulciſceretur, ut Vbios obſidione libe-
raret, diebus omnino. XVIII. trãs Rhenũ cõſumptis,

ſatis, & ad laudem, & ad utilitatem perfectum arbi
tratus, ſe in Galliam recepit, pontemq́; reſcidit. Exigua
parte æſtatis reliqua Cæſar, & ſi in his locis, quod o-
mnis Gallia ad ſeptentrionem uergit, maturæ ſunt hye
mes, tamen in Britāniam proficiſci contendit, quod o-
mnibus ferè gallicis bellis, hoſtibus noſtris, inde ſubmi
niſtrata auxilia intelligebat, & ſi tempus anni ad bel
lum gerēdum deficeret, tamen magno ſibi uſui fore ar
bitrabatur, ſi modo inſulam adiſſet, & genus hominū
perſpexiſſet, loca, portus, aditus cognouiſſet. quæ o-
mnia ferè Gallis erant incognita. Neq; enim temere
præter mercatores adit ad illos quiſquam, neque ÿs
ipſis quicquam præter orā maritimam, atq; eas regio=
nes, quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. Itaq; conuoca
tis ad ſe undiq; mercatoribus, neque quanta eſſet inſu
læ magnitudo, neq; quæ, aut quātæ nationes incolerēt,
neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis
uterentur, neque qui eſſent ad maiorum nauium mul
titudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc co-
gnoſcenda priuſquā periculū faceret, idoneum eē ar-
bitratus. C. Voluſenū cum naui longa præmittit. Huic
mandat, ut exploratis omnibus rebus, ad ſe q̄primum
reuertatur. Ipſe cum omnibus copÿs in Morinos profi
ciſcitur, quod inde erat breuiſſimus in Britāniá traie=
ctus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, et quā
ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem,
iubet conuenire. Interim cōſilio eius cognito, et per mer
catores perlato ad Britānos, à compluribus eius inſu=
læ ciuitatibus ad eū legati ueniunt, qui polliceātur obſi
des dare, atq; imperio populi Ro. obtēperare. Quibus

auditis liberaliter pollicitus, hortatusq́; ut in ea ſenten
tia permanerent, eos domum remiſit. Et cum his unà
Comium, quem ipſe Atrebatibus ſuperatis, regem ibi
conſtituerat, cuius & uirtutem, et conſiliũ probabat,
& quem ſibi fidelem eſſe arbitrabatur, cuiusq́; au-
thoritas ĩ his regionib. magni habebatur, mittit. Huic
imperat, quas poſſit, adeat ciuitates, horteturq́; ut po-
puli Ro. fidem ſequantur, ſeq́; celeriter eò uenturũ nũ
tiet. Voluſenus perſpectis regionibus, quantum ei facul
tatis dari potuit, qui naui egredi, ac ſe barbaris com
mittere nõ auderet, quinto die ad Cæſarem reuertitur,
quæq́; ibi perſpexiſſet, renuntiat. Dum in his locis Cæ
ſar nauiũ parandarũ cauſa moratur, ex magna par-
te Morinorũ legati ad eum uenerunt, q ſe de ſuperio
ris temporis conſilio excuſarent, quod homines barba
ri, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellũ populo Ro.
feciſſent. Seq́; ea, quæ imperaſſet, facturos pollicentur.
Hæc ſibi ſatis opportune Cæſar accidiſſe arbitratus, qđ
neque poſt tergum hoſtem relinquere uolebat, neque
belli gerẽdi propter anni tempus facultatem habebat,
neq; has tantularum rerum occupationes Britãniæ an
teponendas iudicabat, magnum his numerum obſidũ
imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit. Naui
bus circiter. LXXX. onerarijs coactis, cõtractisq́;, quot
ſatis eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat,
quicquid præterea nauium longarum habebat, quæ-
ſtori, legatis, præfectisq́; diſtribuit. Huc accedebant
XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus paſ
ſuum octo, uento tenebantur, quò minus in eundem
portum peruenire poſſent. Has eqtibus diſtribuit. Re-

liquum exercitum. Q. Titurio Sabino, & L. Au-
runculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; ĩ eos pagos
Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant,
ducendum dedit. P. Sulpitiũ Rufum legatum cum eo
præſidio, quod ſatis eſſe arbitrabatur, portum tenere
iuſſit. His conſtitutis rebus, nactus idoneã ad nauigã-
dum tempeſtatem, tertia ferè uigilia ſoluit, equiteſq́;
in ulteriorẽ portum progredi, et naues conſcendere, ac
ſe ſequi iuſſit, ab quibus cum paulo tardius eſſet ad-
miniſtratum, ipſe hora circiter diei quarta, cũ primis
nauibus Britãniã attigit, atque ibi in omnibus colli-
bus expoſitas hoſtium copias armatas cõſpexit. Cuius
loci hæc erat natura, atq; ita montib. anguſtis mare cõ-
tinebatur, uti ex locis ſuperioribus in litus telũ adigi
poſſet. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum
arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent,
ad horã nonam in anchoris expectauit. Interim lega-
tis, tribũisq́; militum conuocatis, et quæ ex Voluſeno
cognouiſſet, et quæ fieri uellet, oſtendit, monuitq́;, ut
rei militaris ratio, maximeq́;, ut res maritimæ po-
ſtularẽt, ut quã celerẽ, atq; inſtabilẽ motũ haberẽt,
ad nutum, & ad tempus omnes res ab his adminiſtra-
rẽtur. His dimiſſis & uentum, & æſtum uno tempo-
re nactus ſecundum, dato ſigno, & ſublatis anchoris,
circiter millia paſſuum octo ab eo loco progreſſus, aper-
to, ac plano litore naues cõſtituit. At barbari conſilio
Romanorũ cognito, præmiſſo equitatu, et eſſedarijs,
quo plerunq; genere ĩ prælijs uti cõſuerunt, reliquis
copijs ſubſecuti, noſtros nauibus egredi prohibebant.
Erat ob has cauſas ſumma difficultas, quod naues pro-

ꝑter magnitudinem, niſi in alto conſtitui nõ poterant. Militibus autem, ignotis locis, ĩpeditis manibus, magno, & graui onere armorũ preſſis, ſimul & de nauibus deſiliendum, & in fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis audacter tela conijcerẽt, et equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti, atq; huius omnino generis pugnæ imperiti. non omnes eãdem alacritate, ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti prælijs conſueuerant, utebantur. Quod ubi Cæſar animaduertit, naues longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paululũ remoueri ab onerarijs nauibus, et remis incitari, & ad latus apertum hoſtiũ conſtitui, atque inde fundis, tormentis, ſagittis, hoſtes propelli, ac ſubmoueri iuſſit, quæ res magno uſui noſtris fuit. Nam et nauium figura, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorũ permoti barbari conſtiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt. At noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris qui decimæ legionis aquilam ferebat, conteſtatus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, deſerite inquit milites ſi uultis, aquilam, atque hoſtibus prodite. ego certe meũ Reip. atq; Imperatori officium præſtitero. Hoc cũ magna uoce dixiſſet, ſe ex naui proiecit, atq; in hoſteis aquilã ferre cœpit. Tum noſtri cohortati inter ſe ne tantũ dedecus admitteretur, uniuerſi ex naui deſilierũt. Hos itẽ alij ex primis proximis nauib. cũ cõſpexiſſent, ſubſecuti, hoſtib. appropiquarũt. Pugna

tum eſt ab utriſq; acriter. Noſtri tamen, qood neq; ordines ſeruare, neq; firmiter inſiſtere, neq; ſigna ſubſequi poterant, atq; alius alia ex naui quibuſcũq; ſignis occurrerat, ſe aggregabat, magnopere perturbabantur. Hoſtes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos ſingulares ex naui egredientes conſpexerant, incitatis equis, impeditos adoriebãtur. Plures paucos circunſiſtebant. Alij ab latere aperto in uniuerſos tela cõijciebant. quod cum animaduertiſſet Cæſar, ſcaphas longarum nauium, item ſpeculatoria nauigia militibus compleri iuſſit, & quos laborantes conſpexerat, ijs ſubſidia ſummittebat. Noſtri ſimul in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atq; eos in fugam dederunt, neq; longius proſequi potuerunt, quod equites curſum tenere, atq; inſulam capere non potuerunt. Hoc unum ad priſtinã fortunam Cæſari defuit. Hoſtes prælio ſuperati, ſimul atq; ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt. obſides daturos, quæq; imperaſſet, ſeſe facturos polliciti ſunt. Vnà cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem ſupra demonſtraueram, à Cæſare in Britãniam præmiſſum. Hunc illi è naui egreſſum, cum ad eos Imperatoris mandata ꝑferret, comprehenderant, atq; in uincula coniecerant. Tũc facto prælio, remiſerunt, et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, et propter imprudẽtiã, ut ignoſceretur, petiuerunt. Cæſar quæſtus, quod cum ultro in continentem legatis miſſis, pacem à ſe petiſſent, bellum ſine cauſa intuliſſent, ignoſcere imprudẽtiæ dixit, obſidésque imperauit, quorum illi partem

ſtatim dederunt, partem ex longinquioribus locis accer ſitam, paucis poſt diebus ſeſe daturos dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros iuſſerunt, principesq́; undiq; conuenere, & ſe, ciuitatesq; ſuas Cæſari commendarunt. His rebus pace firmata, poſt diem quartum, quàm eſt in Britãniam uentum, naues. XVIII. de quibus ſupra demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiori portu leni uẽto ſoluerunt. Quæ, cum appropinquarent Britãniæ, et ex caſtris uiderentur, tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet. Sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propius ſolis occaſum, magno ſui cum periculo deijcerentur. Quæ tamen anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario aduerſa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut eſſet luna plena, quæ maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſueuit. Noſtriśq; id erat incognitum. Ita uno tempore et lõgas naues, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curauerat, quasq́; in aridum ſubduxerat, æſtus complebat, & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat. Neq; ulla noſtris facultas, aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cum eſſent, funibus, anchoris, reliquisq́; armamentis amiſſis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod neceſſe erat accidere) totius exercitus perturbatio facta eſt. Neque enim naues erant aliæ, quibus reportari poſſent, et omnia deerant, quæ ad reficiendas eas uſui ſunt, & quod omnibus conſtabat, hyemare in

Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemē prouiſum nō erat. Quibus reb. cognitis, principes Britāniæ, qui poſt præliū factum ad ea quæ iuſſerat Cæſar facienda conuenerant, inter ſe collocuti, cū equites, & naues, et frumentū Romanis deeſſe intelligerēt, et paucitatem militum ex caſtrorū exiguitate cognoſcerent, quæ hoc erant etiā anguſtiora, ꝙ ſine impedimētis Cæſar legiones tranſportauerat, optimū factu eſſe duxerūt, rebellione facta, frumento, cōmeatuq́; noſtros prohibere, et rē in hyemē producere, quod his ſuperatis, aut reditu intercluſis, neminem poſtea belli inferendi cauſa in Britāniam tranſiturum confidebāt. Itaq; rurſus cōiuratione facta, paulatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clàm ex agris deducere cœperūt. At Cæſar, et ſi nondum eorū conſilia cognouerat, tamen et ex euētu nauium ſuarum, et ex eo, quod obſides dare intermiſerāt, fore id, quod accidit, ſuſpicabatur. Itaq; ad omneis caſus ſubſidia cōparabat. Nam et frumentū ex agris in caſtra quotidie conferebat, et quæ grauiſſime afflictæ erant naues, earū materia, atq; ære ad reliquas reficiendas utebatur, & quæ ad eas res erāt uſui, ex continenti cōportari iubebat. Itaque cum id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur, duodecī nauibus amiſſis, reliquis ut nauigari cōmode poſſet, effecit. Dū ea geruntur, legione ex cōſuetudine una frumētatū miſſa, quæ appellabatur ſeptima, neq; ulla ad id tempus belli ſuſpitione interpoſita, cum pars hominū in agris remaneret, pars etiā in caſtra uētitaret, hi, qui pro portis caſtrorū in ſtatione erant, Cæſari renuntiarunt, puluerem maiorem, quā conſuetudo ferret in

ea parte uideri, quã in partẽ legio iter feciſſet. Cæſar, id, quod erat ſuſpicatus aliquid noui à barbaris initũ conſilij, cohortes, quæ in ſtationibus erant, ſecum in eã partem proficiſci, duas ex reliquis in ſtationẽ ſuccede re, reliquas armari, et confeſtim ſe ſubſequi iuſſit. Cũ paulò longius à caſtris proceſſiſſet, et ſuos ab hoſtibus premi, atque ægre ſuſtinere, et conferta legione, ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. Nã quod omni ex reliquis partibus demeſſo frumẽto, una pars erat reliqua, ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe uenturos, noctu in ſyluis delituerant. Tũ diſperſos depoſitis armis, in metendo occupatos ſubito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant, ſimul equitatu, atque eſſedis circundederant. Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ, primo per omnes partes perequitant, et tela conijciunt, atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarum ordines plerunq; perturbant, & cum ſe inter equitũ turmas inſinuauere, & ex eſſedis deſiliũt, et pedites præliantur. Aurigæ interim paulũ è prælio excedunt, atque ita ſe collõcant, ut ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptũ habeant. Ita mobilitatẽ equitũ, ſtabilitatem peditum in prælijs præſtant, ac tantũ uſu quotidiano, et exercitatione efficiũt, ut ĩ decliui, ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, et breui moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, et ĩ iugo inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſime recipere conſueuerint. Quibus rebus, perturbatis noſtris nouitate pugnæ, tẽpore opportuniſſimo Cæſar auxiliũ tulit. Nanq; eius aduentu hoſtes conſtiterunt. Noſtri ex timore ſe recepe

runt. Quo facto ad laceſſendum hoſtem, & commit
tendum prœliũ, alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe
loco continuit, & breui tempore intermiſſo, in caſtra
legiones reduxit. Dũ hæc gerũtur, noſtris omnibus oc
cupatis, qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secu
tæ ſunt continuos complures dies tempeſtates, quæ &
noſtros in caſtris continerent, et hoſtem à pugna prohi
berent. Interim Barbari nuntios in omneis partes di
miſerunt, paucitatem'q; noſtrorum militum ſuis prædi
cauerunt. Et quanta prædæ faciẽdæ, atq; in perpetuũ
ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris ex-
puliſſent, demonſtrauerunt. His diebus celeriter ma-
gna multitudine peditatus, equitatus'q; coacta, ad ca-
ſtra uenerũt. Cæſar, et ſi idem quod ſuperioribus die-
bus acciderat, fore uidebat, ut ſi eſſent hoſtes pulſi, ce
leritate periculũ effugerent, tamen nactus equites cir-
citer. XXX. quos Comius Atrebas, de quo ante dictũ
eſt, ſecum tranſportauerat, legiones in acie pro caſtris
conſtituit. Commiſſo prælio, diutius noſtrorũ militum
impetum hoſtes ferre nõ potuerunt, ac terga uerterũt,
quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu, et uiribus effi
cere potuerunt, complures ex his occiderunt, deinde o-
mnibus longe, late'q; ædificijs incenſis, ſe in caſtra re-
ceperunt. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi, ad Cæſa-
rem de pace uenerũt. His Cæſar numerũ obſidũ, quem
antea imperauerat, duplicauit, eos'q; in cõtinentẽ ad-
duci iuſſit. Quod propinqua die æquinoctij infirmis
nauibus hyemis nauigationem ſubeundã non exiſti-
mabat, ipſe idoneã tempeſtatem nactus, paulopoſt me-
diam noctem naues ſoluit. Quæ omnes incolumes ad

continentem peruenerunt. Ex his onerariæ duæ eoſdē portus, quos reliquæ capere non potuerunt, ſed paulo infra delatæ ſunt. Quibus ex nauibus cum eſſent expoſiti milites circiter. CCC. atq; in caſtra contenderent, Morini, quos Cæſar in Britāniam proficiſcens, pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primo non ita magno ſuorū numero circunſteterūt, ac ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere iuſſerunt. cum illi orbe facto ſeſe defenderēt, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia ſex conuenerunt. Qua re nuntiata, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt, atq; amplius horis quatuor fortiſſime pugnauerunt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Poſtea uero q̄ equitatus noſter in conſpectum uenit, hoſtes abiectis armis, terga uerterunt, magnuſq; eorum numerus eſt occiſus. Cæſar poſtero die. T. Labienū legatum cum his legionibus, quas ex Britānia reduxerat, in Morinos, q̃ rebellionem fecerant, miſit. Qui cum propter ſiccitates paludum, quò ſe reciperent, non haberent, quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi, omnes ferè in poteſtatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uaſtatis, frumentis ſuciſis, ædificiiſq; incenſis, quod Menapij omnes ſe in denſiſſimas ſyluas abdiderāt, ad Cæſarem ſe receperūt. Cæſar in Belgis omnium legionum hyberna conſtituit. Eò duæ omnino ciuitates ex Britānia obſides miſerūt. Reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex literis Cæſaris dierū XX. ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER QVINTUS.

LVCIO DOMITIO, APPIO Claudio conſulibus, diſcedens ab hybernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere cōſueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quam plurimas poſſent hyeme naues ædificandas, ueteresq́; reficiendas curarēt. Earum modum, formamq́; demōſtrat. ad celeritatem onerandi, ſubductionesq́;, paulò facit humiliores, quàm quibus ī noſtro mari uti conſueuimus. Atque ideo magis, quod propter crebras commutationes æſtuū magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, et ad multitudinem iumentorū trāſportandā, paulò latiores, quàm quibus in alio mari uti aſſueuerant. Has oēs actuarias imperat fieri. quā ad rem humilitas multum adiuuat. Ea, quæ ſunt uſui, ad armādas naueis ex hiſpania apportari iubet. Ipſe conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiſcitur, quod à Piruſtis finitimam partem prouinciæ incurſionibus uaſtari audiebat. Eò cū ueniſſet, ciuitatibus milites imperat. Certumq́; in locum cōuenire iubet. Qua renuntiata, Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum conſilio, ſeſeq́; paratos eſſe demōſtrant, omnibus rationibus de iniurijs ſatisfacere. Accepta oratione eorum, Cæſar obſides imperat, eóſque ad certam diem

adduci iubet. Niſi ita fecerint, ſeſe bello ciuitatem perſecuturum demonſtrat. Iis ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros iter ciuitates dat, qui litem æſtimēt, pœnamq́; conſtituant. His confectis rebus, conuentibusq́; peractis, in citeriorem galliam reuertitur, atq; inde ad exercitum proficiſcitur. Eò cum ueniſſet, circuītis omnibus hybernis, ſingulari militū ſtudio, in ſumma rerū omnium inopia, circiter ſexcentas, eius generis, cuius ſupra demōſtrauimus, naueis, et lōgas, duo de triginta inuēnit inſtructas, neq; multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. Collaudatis militibus, atq; iis, qui negocio præfuerant, quid fieri uelit, oſtendit, atq; omneis ad portum Iccium conuenire iubet. Quo ex portu commodiſſimum in Britāniam traiectum eſſe cognouerat circiter millium paſſuum XXX. tranſmiſſum à continenti. Huic rei, qđ ſatis eſſe uiſum eſt militum, reliquit. Ipſe cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuirorum proficiſcitur, quod hi neque ad concilia ueniebant, neq; imperio parebant, Germanosq́; trāsrhenanos ſolicitare dicebantur. Hæc ciuitas longe plurimum totius Galliæ equitatu ualet, magnas'que habet copias peditum, Rhenumq́; (ut ſupra demonſtrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter ſe contendebant. Induciomarus, & Cingetorix, ex quibus alter ſimulatque de Cæſaris legionūq; 'aduentu cognitum eſt, ad eum uenit, ſe, ſuosq́; omneis in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit, quæq; in Treuiris gererētur oſtendit. At Induciomarus equitatum, peditatumq́;

cogere, iiſq; qui per ætatem in armis eſſe non poterãt, in ſyluam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum pertinent, bellum parare inſtituit. Sed poſteaq̃ nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, et aduentu noſtri exercitus perterriti, ad Cæſarem uenerunt, & de ſuis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati conſulere nó poſſent, ueritus ne ab omnibus deſereretur, Indutiomarus legatos ad Cæſarem mittit, ſeſe iccirco à ſuis diſcedere, atq; ad eum uenire noluiſſe, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudentiam laberetur. Itaq; ciuitatem in ſua poteſtate eſſe, ſeq́; , ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra uenturum, et ſuas, ciuitatiſq́; fortunas eius fidei permiſſurum. Cæſar & ſi intelligebat, qua de cauſa ea dicerentur, quæq́; eum res ab inſtituto conſilio deterreret, tamẽ ne æſtatem in Treuiris cóſumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad ſe cum. CC. obſidibus uenire iuſſit. His adductis, & filio, propinquiſq́; eius omnibus, quos nominatim euocauerat, conſolatus Indutiomarum, hortatuſq́; eſt, uti in officio ꝑmaneret. Nihilo tamen ſecius principibus Treuirorũ ad ſe conuocatis, eos ſingilatim Cingetorigi conciliauit. Quod cum merito eius à ſe fieri intelligebat, tum magni inter eſſe arbitrabatur, eius authoritatem inter ſuos q̃pluri-mum ualere, cuius tam egregiam in ſe uolũtatem perſpexiſſet. Id factum grauiter tulit Indutiomarus ſuá gratiam inter ſuos minui, & qui iam ante inimico in

nos animo fuiſſet multo grauius hoc dolore exarſit. Iis rebus conſtitutis, Cæſar ad portum Icium cum legionibus ꝑuenit. ibi cognoſcit. XL. naueis, quæ in Meldis factæ erant, tempeſtate reiectas, tenere curſum non potuiſſe, atq; eodem, unde erant profectæ, relatas, reliquas paratas ad nauigandum, atq; omnibus rebus inſtructas inuenit. Eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium quatuor, principesq; ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos (quorum in ſe fidem perſpexerat) relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere, decreuerat, quod cum ipſe abeſſet, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cum cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos authoritatis cognouerat. Accedebat huc, ꝙ iam in concilio Heduorũ Dumnorix dixerat, ſibi à Cæſare regnum ciuitatis deferri, quod dictum Hedui grauiter ferebant, neq; recuſandi, aut deprecandi cauſa legatos ad Cæſarem mittere audebant. Id factum ex ſuis hoſpitibus Cæſar cognouerat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod inſuetus nauigandi mare timeret, partim quod religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinate ſibi negari uidit, omni ſpe impetrandi adempta, principes Galliæ ſingulos ſolicitare, reuocare, hortariq; cœpit ut in continenti remanerent, metu territare, nõ ſine cauſa fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur. id eſſe conſiliũ Cæſaris, ut quos in cõſpectu Galliæ iterficere uereretur, hos omneis in Bri-

tāniam traductos necaret. Fidé reliquis interponere, iuſiurãdum poſcere. ut quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, cõmuni cõſilio adminiſtrarent. Hæc à compluribus ad Cæſarem deferebãtur. Quare cognita, Cæſar, quod tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, cohercẽdum, atq; deterrẽdum quibuſcunq; rebus poſſet Dumnori gẽ ſtatuebat, quod lógius eius amentiã progredi uidebat, proſpiciendum, nequid ſibi, ac reipub. nocere poſſet. Itaq; dies circiter. XXV. ĩ eo loco commoratus, quod chorus uentus nauigationem impediebat, qui magnã partem omnis temporis in his locis flare conſueuit, dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen ſecius omnia eius conſilia cognoſceret. Tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites, equitesq; conſcendere naues iubet. At impeditis omniũ animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à caſtris inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Quare nuntiata, Cæſar intermiſſa profectione, atq; omnibus rebus poſtpoſitis, magnã partem equitatus ad eum inſequendũ mittit, retrahiq; imperat, Si uim faciat, neq; pareat, interfici iubet. Nihil hunc ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. Ille autem reuocatus reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorumq; fidem implorare cœpit, ſæpe clamitans liberum ſe, liberæq; ciuitatis eſſe. Illi, ut erat imperatum, circũſiſtunt, hominemq; interficiunt. At Hedui equites ad Cæſarem omnes reuertuntur. His rebus geſtis, Labieno in continente cum tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rei frumẽtariæ prouideret, quæq;

in Gallia gereretur, cognoſceret, et cõſilium pro tẽpo re, et pro re caperet, ipſe cũ legionibus quinq;, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad ſolis occaſum naues ſoluit, et leni Africo prouectus media circiter nocte uento intermiſſo, curſum nõ tenuit, et longius delatus æſtu, orta luce, ſub ſiniſtra Britãniam relictã conſpexit. Tum rurſus æſtus commutationem ſecutus, remis cõtẽdit, ut eam partem inſulæ caperet, qua optimũ eſſe egreſſum ſuperiore æſtate cognouerat. Qua in re admodum fuit militũ uirtus laudãda, qui uectorijs, grauibuſq; nauigijs non intermiſſo remigãdi labore, lõgarum nauium curſum adæquauerunt. Acceſſum eſt ad Britãniam omnibus nauibus meridiano fere tẽpore, neq; in eo loco hoſtis eſt uiſus. Sed ut poſtea Cæſar ex captiuis comperit, cũ magnæ manus eò conueniſſent, multitudinẽ nauiũ perterritæ, quæ cũ annotinis, priuatiſq;, quas ſui quiſq; commodi cauſa fecerat, amplius octingẽtæ uno erant uiſæ tẽpore à litore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderãt. Cæſar expoſito exercitu, ac loco caſtris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hoſtium copiæ cõſediſſent, cohortibus decem ad mare relictis, et eqtibus trecentis, qui præſidio nauibus eſſent, de tertia uigilia ad hoſtes cõtẽdit, eò minus ueritus nauibus, quod in litore molli, atq; aperto deligatas ad anchoras relinquebat, & præſidio nauibus. Q. Atriũ præfecit. Ipſe noctu progreſſus millia paſſuum circiter. XII. hoſtiũ copias conſpicatus eſt. Illi eqtatu, atq; eſſedis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, & prælium committere cœperunt, repulſi

ab equitatu, ſe in ſyluas abdiderunt. locum nacti e gre
gie, & natura, et opere munitum, quem domeſtici belli
(ut uidebatur) cauſa iam ante præparauerãt. Nam cre
bris arboribus ſucciſis, omnes introitus erant præclu=
ſi. Ipſi ex ſyluis rari propugnabant, noſtroſq; intra
munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis ſe
ptimæ teſtudine facta, & aggere ad munitiones adie
cto, locum cœperunt, eoſq; ex ſyluis expulerunt, pau
cis uulneribus acceptis. Sed eos fugiẽteis lõgius Cæſar
perſequi uetuit, & quod loci naturam ignorabat, &
quod magna parte diei conſumpta, munitioni caſtrorũ
tempus relinqui uolebat. Poſtridie eius diei mane, tri
partito milites equiteſq; in expeditionem miſit, ut eos,
qui fugerant, perſequerentur. Iis aliquantum itineris
progreſſis, cum iam extremi eſſent in conſpectu, equi
tes à Q. Atrio ad Cæſarem uenerunt, qui nuntiarẽt
ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate, propè o=
mneis naueis afflictas, atq; in litus eiectas eẽ, quod ne
que anchoræ, funeſq; ſubſiſterẽt, neq; nautæ guberna
toreſq; uim tempeſtatis pati poſſent. Itaq; ex eo concur
ſu nauium, magnum eſſe incommodum acceptum. His
rebus cognitis, Cæſar legiones, equitatumq; reuocari,
atq; itinere deſiſtere iubet. Ipſe ad naueis reuertitur.
Eadem ferè quæ ex nuntijs, literiſq; cognouerat, co=
ràm perſpicit, ſic ut amiſſis circiter. XL. nauibus, reli
quæ tamen refici poſſe magno negocio uiderẽtur. Itaq;
ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios ac
cerſiri iubet. Labieno ſcribit, ut q̃plurimas poſſet, his
legionibus, quæ ſunt apud eũ, naueis inſtituat. Ipſe, et
ſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen cõmodiſſimũ

eſſe ſtatuit, omneis naueis ſubduci, & cum caſtris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies. X. conſumit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. ſubductis nauibus, caſtriſq; egregie munitis, eaſdem copias, quæ antea præſidio nauibus fuerant, relinquit. ipſe eodem unde redierat, proficiſcitur. Eò cum ueniſſet, maiores iam undiq; in eum locũ copiæ Britãnorum conuenerant. Summa imperij, belliq; adminiſtrandi communi conſilio permiſſa eſt Caſſiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumẽ diuidit, quod appellatur Thameſis, à mari circiter millia paſſuũ. LXXX. Huic ſuperiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella itercæſſerant. Sed noſtro aduentu permoti Britãni, hũc toti bello, imperioq; præfecerant. Britãniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferẽdi cauſa ex belgio tranſierant, qui omnes ferè ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerũt, et bello illato ibi remanſerunt, atq; agros colere cœperunt. Hominum eſt infinita multitudo, creberrimaq; ædificia ferè gallicis conſimilia, pecoris magnus numerus, utuntur autem numo æreo, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo. Naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus. in maritimis ferrũ, ſed eius exigua eſt copia, ære utuntur importato. Materia cuiuſq; generis, ut in Gallia eſt, præter fagum, atq; abiëtem. Lepörem, et gallinam, & anſerem guſtare fas non putant. Hæc tamẽ alunt animi, uoluptatiſq; cauſa. Loca ſunt temperatio-

ra, quàm in Gallia remiſſioribus frigoribus. Inſula
natura triquetra, cuius unũ latus eſt contra Galliam,
huius lateris alter angulus, qui eſt ad Cantiũ, quo ſe
rè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem
ſolem, inferior ad meridiem ſpectat. Huius latus tenet
circiter millia paſſuum quingenta. Alterũ uergit ad
Hiſpaniam, atq; occidentem ſolem, qua ex parte eſt
Ibernia dimidio minor (ut exiſtimatur) quàm Britã
nia, ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atq; ex Gallia eſt in
Britãniam. In hoc medio curſu ẽ inſula, quæ appella
tur Mona. Cõplures præterea minores obiectæ inſulæ
exiſtimantur, de q̃bus ĩſulis nõnulli ſcripſerunt, dies
continuos triginta ſub bruma eſſe noctem. Nos nihil de
eo pcũctationibus reperiebamus, niſi q̃d certis ex
aqua mẽſuris breuiores eſſe noctes, q̃ in cõtinẽte uide
bamus. Huius eſt lõgitudo lateris, ut fert illorũ opinio,
ſeptingentorũ millium paſſuum. Tertium eſt contra
ſeptentrionem, cui parti nulla eſt obiecta terra, ſed
eius angulus lateris maxime ad Germaniã ſpectat.
Hoc millia paſſuũ octingenta in lõgitudinẽ eẽ arbi=
trãtur. Ita omnis inſula ẽ in circuitu uicies cẽtena mil
lia paſſuũ. Ex his omnibus lõge ſunt humaniſſimi, q̃
Cantium incolũt, quæ regio eſt maritima omnis, neq;
multum à Gallica differunt conſuetudine. Interiores
pleriq; frumenta non ſerunt, ſed lacte, & carne uiuũt,
pellibus'que ſunt ueſtiti, omnes uero ſe Britãni glaſto
inficiunt, quod cœruleum efficit colorem, atq; hoc hor=
ribiliore ſunt in pugna aſpectu, capilloq; ſunt promiſ
ſo, atq; omni parte corporis raſa, præter caput, & la=
brum ſuperius. Vxores habent deni, duoniq; inter

ſe communes, et maxime fratres cũ fratribus, et parẽ
tes cum liberis. Sed ſiqui ſunt ex his nati, eorũ habẽ
tur liberi, à qbus primũ uirgines quæq; ductæ ſunt.
Equites hoſtiũ, eſſedarijq́; acriter prælio cum equi-
tatu noſtro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut noſtrĩ
omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque eos in ſyl-
uas, colleśq; compulerint, ſed compluribus iterfectis,
cupidius inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. At illi
intermiſſo ſpatio, imprudẽtibus noſtris, atq; occupa-
tis in munitione caſtrorum, ſubito ſe ex ſyluis eiecerũt,
impetuq́; in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris
collocati, acriter pugnauerũt, duabuśq; miſſis ſubſidio
cohortibus à Cæſare, atq; his primis legionũ duarũ,
cum hæ intermiſſo perexiguo loci ſpatio, inter ſe cõſti
tiſſent, nouo genere pugnæ perterritis noſtris per me-
dios audaciſſime proruperunt, ſeq́; inde icolumes rece
perunt. Eo die. Q. Laberius Durus tribunus militũ
interficitur. illi pluribus ſubmiſſis cohortibus repellũ-
tur. toto hoc in genere pugnæ cum ſub oculis omniũ,
ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt noſtros pro
pter grauitatem armorum quod neq; inſequi cedentes
poſſent, neq; ab ſignis diſcedere auderent, minus aptos
eſſe ad huius generis hoſtem, equites autem magno cũ
periculo dimicare, propterea quod illi etiam conſulto
plerunq; cederent, et cum paululum ab legionibus no
ſtros remouiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pedibus di-
ſpari prælio cõtenderẽt. Equeſtris autem prælij ratio
& cedentibus, & inſequentibus par, atq; idẽ pericu
lum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti,
ſed rari, magniśq; interuallis præliarẽtur, ſtatióesq;

diſpoſitas haberent, atq; alios alij deinceps exciperēt, integriq́;, et recentes defatigatis ſuccederēt. Poſtero die procul à caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt, rariq́; ſe oſtendere, et lentius quā pridie noſtros equites prælio laceſſere cœperūt. Sed meridie, cum Cæſar pabulandi cauſa tres legiones, atq; omnem eqtatum cum C. Trebonio legato miſiſſet, repēte ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerūt. Sic uti ab ſignis, legionibusq́; non abſiſterent, noſtri acriter in eos impetu facto repulerūt, neq; finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio cōfiſi equites (cum poſt ſe legiones uiderēt) præcipites hoſtes egerunt. magnoq́; eorū numero interfecto, neq; ſui colligendi, neq; conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi facultatē dederūt. Ex hac fuga protinus quæ undiq; conuenerāt auxilia, diſceſſerūt. neq; poſt id tempus unquā ſummis nobiſcū copijs hoſtes contenderūt. Cæſar cognito cōſilio eorū ad flumē Thameſim in fines Caſſiuellauni exercitum duxit, quod flumen uno oīno loco pedibus, atq; hoc ægre trāſiri poteſt. Eo cum ueniſſet, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas. Ripa autē erat acutis ſudibus præfixiſq; munita. Eiuſdemq́; generis ſub aqua defixæ ſudes flumine tegebātur. ijs rebus cognitis à captiuis, perfugiſq; Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi iuſſit. Sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite ſolo ex aqua extarēt, ut hoſtes impetum legionum, atq; equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſq; dimitterent, ac ſe fugæ mandarēt. Caſſiuellaunus (ut ſupra demonſtrauimus) omni ſpe depoſita contentionis, dimiſſis amplioribus copijs, mil-

libus circiter quatuor eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſeruabat, paululumq́; ex uia excedebat, locisq́; impeditis, atque ſylueſtribus ſeſe occultabat, atq; ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atq; homines ex agris in ſyluas compellebat. Et cum equitatus noſter liberius uaſtandi, prædãdiq́; cauſa ſe in agros effunderet, omnibus uijs notis, ſemitisq́; eſſedarios ex ſyluis emittebat, et cum magno periculo noſtrorũ equitum cum his confligebat, atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neq; lõgius ab agmine legionũ diſcedi Cæſar pateretur, & tantum in agris uaſtandis, incendijsq́; faciendis hoſtibus noceretur. quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobantes propè firmiſſima earũ regionum ciuitas, ex qua Mãdubratius adoleſcens Cæſaris fidem ſecutus ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, ĩterfectusq́; erat à Caſſiuellauno, ipſe fuga mortem uitauerat, legatos ad Cæſarem mittunt, pollicenturq́; ſeſe ei dedituros, et imperata facturos, petunt, ut Mãdubratiũ ab iniuria Caſſiuellauni defendat, atq; in ciuitatem mittat, qui præſit, Imperiumq́; obtineat. His Cæſar imperat obſides quadraginta, frumentumq́; exercitui. Mãdubratiũq́; ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt. obſides ad numerum, frumentumq́; miſerunt. Trinobantibus defenſis, atq; ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segõtiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi legatiõibus miſſis ſeſe Cæſari dediderunt. Ab his cognoſcit nõ lõge ex eo loco oppidum Caſſiuelauni abeſſe, ſyluis, pa

ludibusq; munitũ, quo ſatis magnus hominum, peco- riſq; numerus conuenerit. Oppidum autem Britãni uocant, cũ ſyluas impeditas uallo, atque foſſa munie- runt, quò incurſionis hoſtiũ uitandæ cauſa cõuenire conſueuerũt, eò proficiſcitur cũ legionibus, locum re- perit egregie natura, atq; opere munitum. Tamẽ hũc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes pau liſper morati militum noſtrorũ impetum non tule- runt, ſeſéq; ex alia parte oppidi eiecerũt. Magnus ibi numerus pecorũ repertus, multiq; in fuga ſunt compre henſi, atq; interfecti. Dũ hæc in his locis gerũtur, Caſ ſiuellaunus ad Cantiũ, quod eſſe ad mare, ſupra de monſtrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præ- erant, Cigetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit, atque his imperat, ut coactis omnibus copijs, caſtra naualia de improuiſo adoriãtur, atq; op pugnent. Hi cũ ad caſtra ueniſſent, noſtri eruptione facta, multis eorũ interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, ſuos incolumes reduxerunt. Caſſiuellau- nus hoc prælio nũtiato, tot detrimẽtis acceptis, uaſta tis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuita- tum, legatos per Atrebatem Comiũ de deditione ad Cæſarem mittit. Cæſar cũ ſtatuiſſet hyemare in con- tinente propter repẽtinos Galliæ motus, neque mul- tum æſtatis ſupereſſet, atq; id facile extrahi poſſe intel- ligeret, obſides imperat, et quid i annos ſingulos uecti galis populo Ro. Britãnia pẽdẽret, conſtituit. Interdi- cit, atq; imperat Caſſiuellauno ne Mãdubratio, neu Trinobantibus noceat. Obſidibus acceptis, exerci- tum reducit ad mare, naues inuẽnit refectas. His de-

ductis, quod et captiuorum magnum numerum ha-
bebat, et nonnullæ tẽpeſtate deperierant naues, duo-
bus commeatibus exercitum reportare cõſtituit. Ac ſic
accidit, ut ex tãto nauiũ numero, tot nauigationibus,
neq; hoc, neq; ſuꝑiore ãno ulla oĩno nauis, quæ mili-
tes portaret, deſyderaretur. At ex ijs, quæ inanes ex
cõtinẽte ad eũ remitterẽtur, et prioris cõmeatus expo
ſitis militibus, et quas poſtea Labienus faciendas cu-
rauerat, numero. LX. perpaucæ locũ caperent, reli-
quæ fere omnes reijcerẽtur. Quas cũ aliquándiu Cæ
ſar fruſtra expectaſſet, ne anni tempore nauigatione
excluderetur, quod æquinoctiũ ſuberat, neceſſario an-
guſtius milites collocauit. Ac ſummam tranquillitatem
cõſecutus, ſecũda inĩta cũ ſoluiſſet uigilia, prima luce
terrã attigit, omnesq́; incolumes naues ꝑduxit. Subdu
ctis nauibus, concilioq́; Gallorum Samarobrinæ per
acto, quod eo anno frumentum in Gallia propter ſicci-
tates anguſtius prouenerat, coactus eſt aliter, ac ſupe-
rioribus annis exercitum in hybernis collocare, legio-
nesq́; in plures ciuitates diſtribuere, ex quibus unam
in morinos ducẽdam. C. Fabio legato dedit. Alterã
in neruios. Q. Ciceroni. Tertiam in eſſuos. L. Roſcio.
Quartã in Rhemis cũ. T. Labieno in cõfinio Treui
rorũ hyemare iuſſit. Tres ĩ Belgio collocauit. His. M.
Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, &
C. Trebonium legatos præfecit, unam legionem, quã
proxime trãs Padum conſcripſerat, et cohortes. V. in
Eburones quorũ pars maxima eſt ĩter Moſam, et Rhe
nũ, ꝗ ſub Imꝑio Ambiorigis et Catiuulci erãt, miſit.
His militibus. Q. Titurium Sabinũ, & L. Aurun-

culeium. Cottam legatos præeſſe iuſſit. Ad hũc modũ diſtributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimauit. Atq; harũ tamen omniũ legionum hyberna (præter eam, quã. L. Roſcio in pacatiſſimam, & quietiſſimam partem ducendam dederat) millibus paſſuum centum continebantur. Ipſe interea quoad legiones collocaſſet, munitáq; hiberna cognouiſſet, in Galliam morari conſtituit. Erat in carnutibus ſummo loco natus Taſgetius, cuius maiores in ſua ciuitate regnũ obtinuerant. Huic Cæſar pro eius uirtute, atq; in ſe beneuolentia, quod in omnibus bellis ſingulari eius opa fuerat uſus, maiorũ locum reſtituerat. Tertium iã hunc annum regnantem inimici palàm multis etiã ex ciuitate authorib. interfecerũt. Defertur ea res ad Cæſarẽ. Ille ueritus (quod ad plures res ptinebat) ne ciuitas eorũ impulſu deficeret. L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in carnutes proficiſci iubet, ibiq; hyemare, quorum opera cognouerat Taſgetium interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis, quæſtoribusq;, quibus legiones tradiderat certior factus eſt in hyberna peruentum. Locumq; hybernis eſſe munitũ. Dieb. circiter. XV qbus in hyberna uentum eſt, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige, et Catiuulco, qui cum ad fines regni ſui Sabino, Cottæq; præſto fuiſſent, frumentũq; in hyberna cõportauiſſent. Indutiomari treuiri nuntijs impulſi ſuos concitauerũt, ſubitóq; oppreſſis lignatoribus magna manu ad caſtra oppugnanda uenerunt. Cum celeriter noſtri arma cepiſſent, uallũq; aſcendiſſent, atq; una ex parte Hiſpanis

equitibus emiſſis equeſtri prælio ſuperiores fuiſſent, de ſperata re, hoſtes, ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum ſuo more conclamauerunt, uti aliqui ex noſtris ad colloquium prodirent, habere ſeſe, quæ de re cõmuni dicere uellent, quibus controuerſias minui poſſe ſperarent. Mittitur ad eos colloquendi cauſa. C. Carpineius eques Romanus familiaris. Q. Titurij, et. Q. Iunius ex Hiſpania quidã, qui iam ante miſſu Cæſaris ad Ambiorigẽ uẽtitare conſueuerat. Apud quos Ambiorix in hunc modũ locutus eſt. Seſe pro Cæſaris in ſe beneficijs plurimum ei confiteri debere, quod eius opera ſtipendio liberatus eſſet, quod Aduaticis finitimis ſuis pendere conſueſſet, quodq; ei et filius et fratris filius ab Cæſare remiſſi eſſent, quos Aduatici obſidum numero miſſos apud ſe in ſeruitute, & cathenis tenuiſſent, neque id, quod fecerat de oppugnatione caſtrorũ, aut iudicio, aut uoluntate ſua feciſſe, ſed coactu ciuitatis, ſuaq; eſſe eiuſmodi Imperia, ut non minus haberet in ſe iuris multitudo, quã ipſe in multitudinem. ciuitati porrò hanc fuiſſe belli cauſam, quod repentinæ Gallorum coniurationi reſiſtere non potuerit. Id ſe facile ex humilitate ſua probare poſſe, ꝙ non adeo ſit imperitus rerum, ut ſuis copijs populum Ro. ſe ſuperare poſſe confidat, ſed eſſe Galliæ commune conſilium, omnibus hybernis Cæſaris oppugnandis hunc eſſe dictum diẽ, ne qua legio alteri legioni ſubſidio uenire poſſet, non facile Gallos Gallis negare potuiſſe, præſertim cũ de recuperanda communi libertate conſilium initum uideretur, quibus quoniam pro pietate ſatisfecerit, habere ſe nũc rationem officij, pro beneficijs Cæſaris monere,

orare Titurium pro hoſpitio, ut ſuæ, ac militum ſaluti conſulat, magnam manum Germanorum conductam Rhenum tranſiſſe, hanc affore biduo, ipſorum eſſe conſiliũ, uelint ne prius, quã finitimi ſentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienũ deducere, quorũ alter millia paſſuũ circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his abſit. Illud ſe polliceri, & iureiurando confirmare, tutum ſe iter ꝑ fines ſuos daturũ, quod cum faciat & ciuitati ſeſe conſulere, quod hybernis leuetur, et Cæſari pro eis meritis gratiã referre. Hac oratione habita diſcedit Ambiorix. Carpineius, et Iunius, quæ audierant ad legatos deferunt. illi repẽtina re perturbati, & ſi ab hoſte ea dicebãtur, nõ tamen negligenda exiſtimabãt. Maximeq; hac re permouebãtur, quod ciuitatem ignobilem, atq; humilem eburonũ ſua ſponte populo Ro. bellum facere auſam, uix erat credẽdum. Itaq; ad concilium rẽ deferunt, magnáq; iter eos ex his tot cauſis cõtrouerſia orta eſt. L. Aurũculeius, compluresq; tribuni militũ, & primorũ ordinum centuriones nihil temere agendum, neq; ex hybernis iniuſſu Cæſaris diſcedẽdũ exiſtimabãt, quãtasuis magnas copias etiã Germanorum ſuſtineri poſſe munitis hybernis docebant, rem eſſe teſtimonio, ꝙ primum hoſtium impetum multis ultro uulneribus illatis fortiſſime ſuſtinuerint, re frumentaria non premi. Interea et ex proximis hybernis, et à Cæſare cõuentura ſubſidia, poſtremo quid eſſet leuius, aut turpius, ꝗ authore hoſte de ſummis rebus capere conſilium? Cõtra ea Titurius ſerò facturos clamitabat, cũ maiores manus hoſtiũ adiunctis Germanis conueniſ-

ſent,aut cum aliquid calamitatis in proximis hyber nis eſſet acceptum, breuem conſulendi eſſe occaſionem. Cæſarem arbitrari profectum in Italiam,nec aliter carnutes interficiendi Taſgetij conſilium fuiſſe captu- ros,neq; eburones,ſi ille adeſſet,tanta cum contẽptione noſtri ad caſtra uenturos eſſe,nõ hoſtem authorem,ſed rem ſpectare,ſubeſſe Rhenum, magno eſſe Germanis dolori Ariouiſti mortẽ,et ſuperiores noſtras uictorias, ardere Galliã tot contumelijs acceptis,ſub populi Ro. Imperiũ redactam,ſuperiore gloria rei militaris ex tincta.poſtremo quis hoc ſibi perſuaderet ſine certa re Ambiorigem ad eiuſmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in utranq; partem eſſe tutam, ſi nil ſit du- rius,nullo cum periculo ad proximam legionem ꝑuen turos, Si Gallia omnis cum Germanis conſentiat,unã eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottæ quidem,atq; eorum,qui deſſentirent conſilium,quem haberet exi tum?in quo ſi non præſens periculum, ac certe longa obſidione fames eſſet pertimeſcenda.Hac in utranque partem habita diſputatione, cum à Cotta, primisq; ordinibus acriter reſiſteretur,uincite inquit,ſi ita uul tis,Sabinus,& id clariore uoce,ut magna pars mili- tum exaudiret. Neq; is ſum,inquit, qui grauiſſimo ex uobis mortis periculo terrear.Ii ſapient,et ſi gra uius quid acciderit,abs te rationem repoſcẽt.qui ſi ꝑ te liceat perendino die cũ proximis hybernis coniun cti communem cum reliquis belli caſum ſuſtineant,ne reiecti & relegati longe ab cæteris,aut ferro,aut fame intereant.Conſurgitur ex concilio,cõprehendũt utrũq; & orant ne ſua diſſenſione, & pertinacia rem in

ſummum periculum deducant, facilè eſſe rem ſeu maneant, ſeu proficiſcantur, ſi modo unum omnes ſentiãt, ac probent. Contra in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere. Res diſputatione ad mediam noctem perducitur, tandem dat Cotta permotus manus, ſuperat ſententia Sabini, pronuntiatur prima luce ituros, conſumitur uigilijs reliqua pars noctis cum ſua quiſq; miles circunſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur, et langore militum, et uigilijs periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, nõ ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, magnis'q; impedimẽtis. At hoſtes poſteaq̃ ex nocturno fremitu, uigilijs'q; de profectione eorum ſenſerunt, collocatis inſidijs, bipartito in ſyluis opportuno, atque occulto loco à milli bus paſſuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant. Et cum ſe maior pars agminis in magnam conuallem demiſiſſet ex utraq; parte eius uallis ſubito ſeſe oſtenderunt, nouiſſimos'q; premere, & primos prohibere aſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prælium cõmittere cœperunt. Tum denum Titurius, uti qui nihil ante prouidiſſet trepidare, et concurſare, cohortes'q; diſponere, hæc tamen ipſa timide, atque ut eum omnia deficere uiderentur, quod plerunq; his accidere cõſueuit, qui in ipſo negocio conſiliũ capere coguntur. At Cotta qui cogitaſſet hæc poſſe in itinere accidere, atq; ob eam cauſam profectionis author nõ fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat, et in appellandis,

cohortandis'q;,

cohortandiſq; militibus Imperatoris, et in pugna mili
tis officia præſtabat. Cūq; propter longitudinem agmi
nis minus facile per ſe omnia obire, & quid quoquo lo
co faciendum eſſet prouidere poſſent, iuſſerunt pronun
tiari, ut impedimenta relinquerent, atq; in orbem con
ſiſterent, quod conſilium, et ſi in eiuſmodi caſu repre=
hendendum non eſt, tamen incommode accidit, nam et
noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnan=
dum alacriores effecit, qđ non ſine ſummo timore, et
deſperatione id factum uidebatur. Præterea accidit,
quod fieri neceſſe erat, ut uulgo milites ab ſignis diſce=
derent, quæq; quiſq; eorū cariſſima haberet ab īpedi-
mentis petere, atq; arripere properaret, et clamore, ac
fletu omnia complerentur. At barbaris conſiliū nō de
fuit, nam duces eorum tota acie pronuntiare iuſſerunt,
nequis ab loco diſcederet. Illorum eſſe prædam, atq;
illis reſeruari, quæcunq; Romani reliquiſſent, proinde
omnia in uictoria poſita exiſtimarent. Erant et uirtu
te, & numero pugnandi pares noſtri, tametſi à duce,
et à fortuna deſerebantur, tamen omnem ſpem ſalutis
in uirtute ponebant, & quoties quæq; cohors procurre
rat, ab ea parte magnus hoſtium numerus cadebat,
quare animaduerſa Ambiorix pronuntiari iubet, ut
procul tela conĳciant, neu propius accedant, & quam
in partem Romani impetum fecerint, cedant. Leuitate
armorum, et quotidiana exercitatione nihil his noceri
poſſe, rurſus ſe ad ſigna recipientes, inſequantur. Quo
præcepto ab his diligentiſſime obſeruato, cum quæpiā
cohors ex orbe exceſſerat, atque impetum fecerat, ho-
ſtes uelociſſime refugiebant. Interim ea parte nudarī

neceſſe erat, et ab latere aperto tela recipi. Rurſus cũ in eum locum unde erant egreſſi reuerti cœperãt, et ab ijs qui ceſſerãt, & ab ijs, qui proximi ſteterant, cir cumueniebantur. Sin autem locũ tenere uellent, neq; uirtuti locus relinquebatur, neq; à tanta multitudine cõiecta tela à cõfertis uitari poterãt. Tamẽ tàm mul tis incõmodis cõflictati, multis uulneribus acceptis re ſiſtebãt, et magna parte diei conſumpta, cum à prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipſis eſſet indignũ, committebant. Tum. T. Baluentio, qui ſuperiore anno primumpilũ duxerat, uiro forti, & magnæ authoritatis, utrunq; femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiuſdem ordinis fortiſſime pugnans dũ circumuento filio ſubuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordineſq; adhortans, in aduerſum os funda uulneratur. His rebus permotus. Q. Titurius cum procul Ambiorigem ſuos cohortantem cõſpexiſſet, interpretem ſuum Cn. Pompeium ad eum mittit, roga tum, ut ſibi, militibuſq; parcat. Ille appellatus reſpon dit, ſi uelit ſecũ colloqui, licere, ſperare à multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat, ipſi uero nihil nocitum iri. i'nque, eam rem ſe, ſuamq; fidem interponere. Ille cũ Cotta ſaucio communicat, ſi uideatur pugna ut excedant, et cũ Ambiorige unà colloquantur. ſperare ſe ab eo ſuam, ac militum ſalutẽ impetrari poſſe. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atq; in eo pſeuerat. Sabinus, quos in præſentia tribunos militum circum ſe habebat, et primorum or dinum centuriones, ſe ſequi iubet, & cum propius Am biorigem acceſſiſſet, iuſſus arma abijcere imperata fa

cit, ſuisq́; ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter ſe agunt, lõgiorq́; cõſultò ab Ambiorige inſtituitur ſermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uero ſuo more uictoriam conclamãt, atq; ululatum tollunt, impetuq́; ĩ noſtros facto, ordines ꝑturbant. ibi. L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi. ex quibus. L. Petroſidius aquilifer, cum magna multitudine hoſtiũ premeretur, aquilam intra uallũ proiecit. ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur. alij ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent, noctu ad unũ omnes, deſperata ſalute, ſeipſi interficiunt. pauci ex prælio elapſi incertis itineribus ꝑ ſyluas ad. T. Labienũ legatum in hyberna perueniunt, atque eũ de rebus geſtis certiorem faciunt. Hac uictoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduaticos, qui erãt eius regno finitimi, proficiſcitur, neq; diem, neq; noctẽ intermittit, peditatũq; ſe ſubſequi iubet. Re demõſtrata, Aduaticiſq́; cõcitatis, poſtero die in Neruios peruẽnit, hortaturq́;, ne ſui in ꝑpetuũ liberandi, atque ulciſcendi Romanos pro his, quas acceperint, iniurijs occaſionem dimittant. Interfectos eẽ legatos duos, magnamq́; partẽ exercitus interiſſe demõſtrat, nihil eſſe negocij ſubito oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici, ſe ad eã rẽ profitetur adiutorẽ. Facile hac oratione Neruijs ꝑſuadet. Itaq; cõfeſtim dimiſſis nuntijs ad Ceutrones, Grudios, Leuacos, Pleumoſios, Gordunnos, qui oẽs ſub eorũ Imperio ſunt, quã maximas manus poſſunt, cogunt, et de improuiſo ad Ciceronis hyberna aduolãt,

non dum ad eũ fama de Titurij morte plata. Huic quoque accidit, quod fuit neceſſe, ut nonnulli milites, qui lignationis, munitionisq́; cauſa in ſyluas diſceſſiſſent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu eburones, aduatici, neruij, atq; horum omnium ſocij, et clientes legionem oppugnare incipiunt. noſtri celeriter ad arma concurrunt, uallum conſcendunt, ægre is dies ſuſtentatur, quod omnẽ ſpem hoſtes in celeritate ponebant, atque hanc adepti uictoriam in perpetuum ſe fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæſarem confeſtim à Cicerone literæ, magnis propoſitis præmijs, ſi pertuliſſent, obſeſſis omnib. uijs miſſi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis cauſa comportauerant, turres CXX. excitantur incredibili celeritate, quæ deeſſe operi uidebantur, perficiuntur. Hoſtes poſtero die multo maioribus copijs coactis, caſtra oppugnãt, foſſam complẽt. à noſtris eãdem ratione, qua pridie, reſiſtitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non ægris, nõ uulneratis facultas quietis datur. Quæcunq; ad proximũ diei oppugnationem opus ſunt, noctu cõparantur. multæ præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur, turres contabulantur, pinnæ, loricæ'que ex cratibus attexuntur. ipſe Cicero, cum tenuiſſima ualetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concurſu, ac uocibus ſibi parcere cogeretur. Tũc Duces, Principesq́; neruiorum, qui aliquem ſermonis aditum, cauſamq́; amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui ſeſe uelle dicunt. Facta po

teſtate, eadẽ, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, omnem eſſe in armis Galliam, Germanos Rhenum tranſiſſe, Cæſaris, reliquorumq́; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte, ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſa, errare eos dicunt, ſi quicquam ab his præſidij ſperent, qui ſuis rebus diffidant, ſeſe tamen ſcire hoc eſſe in Ciceronem, populũq; Romanum animo, ut nihil niſi hyberna recuſent, atq; hanc inueteraſcere conſuetudinẽ nolint, licere illis incolumibus per ſe ex hybernis diſcedere, et in quaſcũq; parteis uelint ſine metu proficiſci. Cicero ad hæc unũ modo reſpondit, non eſſe conſuetudinem populi Ro. ullam accipere ab hoſte armato conditionem, ſi ab armis diſcedere uelint, ſe adiutore utantur, legatosq́; ad Cæſarẽ mittat. ſperare ſe pro eius iuſtitia, quæ petierint imperaturos. Ab hoc ſpe repulſi neruij, uallo pedum XI. & foſſa pedum. XV. hyberna cingunt. hæc ex ſuperiorum annorum conſuetudine à noſtris cognouerant, & quoſdã de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. Sed nulla ferramentorũ copia, quæ eſſet ad hũc uſum idonea, gladijs ceſpites circũcidere manibus, ſagulisq́; terrã exhaurire cogebantur. Qua qdem ex re hominum multitudo cognoſci potuit. nã minus horis tribus decem millium paſſuũ in circuĩtu munitionem perfecerunt, reliquisq́; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, teſtudinesq́;, quas ijdem captiui docuerant, parare, ac facere cœperũt. Septimo oppugnationis die, maximo coborto uento, feruentes fuſili ex argilla glandes, fundis, et feruefacta iacula in caſas, quæ more Gallico ſtramentis erant tectæ, iacere cœperunt.

Hæ celeriter ignem comprehenderũt, et uenti magnitudine in omnem caſtrorũ locum diſtulerunt. Hoſtes maximo clamore inſecuti quaſi parta iam, atq; explorata uictoria, turres, teſtudinesq́; agere, et ſcalis uallũ aſcẽdere cœperunt. At tanta militum uirtus, atq; ea præſentia animi fuit, ut cũ undique flamma torrerẽtur, maximaq́; telorũ multitudine premerẽtur, ſuaq́; omnia ĩpedimẽta, atq; omnes fortunas conflagrare intelligerent, nõ modo demigrandi cauſa de uallo decederet nemo, ſed penè ne reſpiceret quidem quiſquã, ac tũ oẽs acerrime, fortiſſimeq́; pugnarẽt. Hic dies noſtris longe grauiſſimus fuit, ſed tamẽ hũc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hoſtiũ uulneraretur, atque interficeretur, ut ſe ſub ipſo uallo cõſtypauerãt, receſſumq́; primis ultimi nõ dabant. Paulum quidem intermiſſa flamma, et quodam loco turri adacta, et contingente uallũ tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo ſtabant loco, receſſerunt, ſuosq́; omnes remouerunt, nutu, uocibusq́; hoſtes ſi introire uellent, uocare cœperunt, quorum progredi auſus eſt nemo, tũ ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq́; ſuccenſa eſt. erant in ea legione fortiſſimi uiri cẽturiones, qui iã primis ordinibus appropinquarẽt. T. Pulfio. & L. Varenus. Ii perpetuas cõtrouerſias inter ſe habebãt, uter alteri anteferretur, omnibusq́; annis de loco ſummis ſimultatibus contendebant. Ex ijs Pulfio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, quid dubitas inquit Varene? aut quẽ locum probãdæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies, hic dies de noſtris cõtrouerſijs iudicabit. Hæc dũ dixiſſet, procedit extra munitiones,

et quæ pars hoſtium conſertiſſima uiſa ẽ, in eam erũpit, ne Varenus quidem tũ uallo ſeſe continet, ſed omnium ueritus exiſtimationem, ſubſequitur mediocri ſpatio relicto. Pulſio pilũ in hoſteis mittit, atque unũ ex multitudine procurrentem traijcit, quo percuſſo, et exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, et in illum uniuerſi tela conijciunt, neq; dant regrediẽdi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulſioni, et uerutum in balteo defigitur. Auertit hic caſus uaginã, et gladiũ educere conantis dextram moratur manum, impeditũq; hoſtes circunſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus et laboranti ſubuẽnit, ad hunc ſe confeſtim à Pulſione omnis multitudo conuertit. Illũ ueruto transfixum arbitrãtur. Varenus gladio cominus rem gerit, atq; uno interfecto, reliquos paulũ propellit, dum cupidius inſtat in locum inferiorẽ deiectus cõcidit. Huic rurſus circumuẽto fert ſubſidium Pulſio, atque ambo incolumes compluribus interfectis ſumma cũ laude ſeſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contẽtione, & certamine utrũque uerſauit, ut alter alteri inimicus auxilio, ſalutiq; eſſet, neque dijudicari poſſet, uter utri uirtute anteferendus uideretur. Quanto erat in dies grauior, atque aſperior oppugnatio, et maxime, quod magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defenſorum peruenerat, tanto crebriores literæ, nuntijq; ad Cæſarem mittebantur, quorum pars deprehenſa in conſpectu noſtrorũ militum cum cruciatu necabatur. Erat unus ĩtus Neruius nomine Vertico, loco natus honeſto, q̃ à prima obſidione ad Ciceronem profugerat, ſuamq; ei fidem præſtiterat, hic

ſeruo ſpe libertatis magniſq; perſuadet præmijs, ut li=
teras ad Cæſarem deferat. Has ille in iaculo illigatas
tas effert, & Gallus inter Gallos ſine ulla ſuſpitione
uerſatus, ad Cæſarem peruenit. ab eo de periculo Ci
ceronis, legioniſq; cognoſcit. Cæſar acceptis literis circa
ter hora XI. diei, ſtatim nuntiũ in Bellouacos ad. M.
Craſſum quæſtorem mittit, cuius hyberna aberant
ab eo millia paſſuum XXV. iubet media nocte legio
nem proficiſci, celeriterq; ad ſe uenire, exijt cum nũtio
Craſſus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in
Atrebatium fines legionẽ adducat, quia ſibi iter faciẽ
dum ſciebat. Scribit Labieno, ſi Reip. commodo facę-
re poſſet, cum legione ad fines neruiorum ueniat, reli
quam partem exercitus, quod paulò aberat longius,
non putat expectandam, equites circiter quadringẽtos
ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab an
tecurſoribus de Craſſi aduẽtu certior eſt factus. Eo die
millia paſſuũ. XX. progreditur. Craſſum Samarobri
næ præficit, legionemq; ei attribuit. quod ibi impedi=
menta exercitus, obſides ciuitatum, literas publicas, fru
mentumq; omne, quod eò tolerandæ hyemis cauſa de=
uexerat, relinquebat. Fabius ut imperatum erat, nõ
ita multum moratus in itinere cum legione occurrit.
Labienus interitu Sabini, et cæde cohortũ cognita, cũ
omnes ad eum Treuerorum copiæ ueniſſent, ueritus ſi
ex hybernis fugæ similẽ profectionẽ feciſſet, ut hoſtiũ
impetũ ſuſtinere nõ poſſet, præſertim quos recẽti uicto
ria efferri ſciret, literas Cæſari remittit, quãto cũ peri
culo legionẽ ex hybernis educturus eſſet, rẽ geſtam in
eburonibus pſcribit, docet omnes peditatus, eqtatuſq;

copias Treuerorũ tria millia paſſuum longe ab ſuis caſtris conſediſſe. Cæſar conſilio eius probato, & ſi opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat, tamen unum communis ſalutis auxiliũ in celeritate ponebat, uenit magnis itineribus in Neruiorum fines, ibi ex captiuis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantóq; in periculo res ſit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs perſuadet, uti ad Ciceronẽ epiſtolam deferat. Hanc græcis conſcriptam literis mittit, ne intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur, ſi adire non poſſit, monet, ut tragulã cum epiſtola ad amentum deligata, intra munitiones caſtrorum abijciat. In literis ſcribit ſe cum legionibus profectum celeriter affore, hortatur, ut priſtinam uirtutem retineat. Gallus periculũ ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc caſu ad turrim adhæſit, neq; ab noſtris biduo animaduerſa. Tertio die à quodam milite conſpicitur. dempta ad Ciceronem defertur, ille perlectam in conuentu militum recitat, maximáq; omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebãtur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt. ad Cæſarem omnibus copijs contendunt. Eæ erant armatorũ circiter millia. LX. Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſupra demonſtrauimus, repetit, qui literas ad Cæſarẽ deferat, hũc admonet, iter caute, diligenterq; faciat, perſcribit in literis hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemq; ad eum multitudinem conuertiſſe, quibus literis circiter media nocte Cæſar allatis ſuos facit certiores, eosq; ad dimicandum

dum animo confirmat. Poſtero die luce prima mouet caſtra, et circiter millia paſſuum quatuor progreſſus trás uallem magnam, et riuũ hoſtium multitudinẽ conſpicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen quoniá liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, æquo animo remittẽdum de celeritate exiſtimabat, cóſedit, et quàm æquiſſimo loco poteſt, caſtra communit, atq; hæc, & ſi erant exigua, per ſe uix hominum millium ſeptem, præſertim nullis cũ impedimentis, tamen anguſtijs uiarum quá maxime poteſt contrahit, eo conſilio, ut in ſummam cótemptionem hoſtibus ueniat. interim ſpeculatoribus in omneis partes dimiſſis explorat, quo cómodiſſime itinere uallem tranſire poſſet. Eo die paruulis equeſtribus prælijs ad aquá factis utriq; ſeſe ſuo loco continẽt. Galli ꝙ ampliores copias, quæ nó dum conuenerát, expectabát, Cæſar ſi forte timoris ſimulatione hoſteis in ſuum locũ elicere poſſet, citra uallẽ, ut pro caſtris prælio cótenderet, Si id efficere non poſſet, ut exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuumq́; tranſiret. Prima luce hoſtiũ equitatus ad caſtra accedit, præliumq́; cum noſtris equitibus cómittit. Cæſar conſultò, equites cedere, ſeq́; i caſtra recipere iubet, ſimul ex omnibus partibus caſtra altiore uallo muniri, portasq́; obſtrui, atq; in his adminiſtrádis rebus quammaxime concurſari, et cum ſimulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus hoſtes inuitati, copias traducunt, aciemq́; iniquo loco conſtituunt. noſtris uero etiá de uallo deductis propius accedunt, et tela intra munitionẽ ex omnibus partibus conijciũt.

præconibusq́; circũmiſſis, pronuntiari iubent, ſeu q̃s
Gallus, ſeu Romanus uelit ante horã tertiã ad ſe trãs
ire, ſine periculo licere, poſt id tẽpus non fore poteſta
tem, ac ſic noſtros contẽpſerunt, ut obſtructis in ſpeciẽ
portis ſingulis ordinibus cæſpitum, quod ea non poſſe
introrũpere uidebantur, alij uallum manu ſcindere,
alij foſſas complere inciperent. Tunc Cæſar omnibus
portis eruptione facta, eqtatúq; emiſſo, celeriter hoſteis
dat in fugã ſic, ut omnino pugnandi cauſa reſiſteret
nemo, magnumq́; ex his numerũ occĩdit, atq; omneis
armis exuit. Longius proſequi ueritus, ꝙ ſyluæ, palu-
desq́; intercedebãt, neque etiam paruulo detrimento
illorũ locũ relinqui uidebat, omnibus ſuis incolumi
bus copijs, eodẽ die ad Ciceronẽ peruenit. Inſtitutas
turres, teſtudines, munitionesq́; hoſtiũ admiratur, le-
gione producta, cognoſcit nõ decimum quenq; eſſe re-
lictum militem ſine uulnere. ex his oĩbus iudicat re
bus quãto cum periculo, et quãta cum uirtute ſint res
adminiſtratæ. Ciceronẽ pro eius merito, legionemq́;
collaudat, cẽturiones ſigillatim, tribunosq́; militũ ap
pellat, quorũ egregiam fuiſſe uirtutem teſtimonio Ci-
ceronis cognouerat. de caſu Sabini, et Cottæ certius ex
captiuis cognoſcit. Poſtero die contione habita rẽ ge-
ſtam proponit, milites conſolatur, et confirmat, quod
detrimẽtum culpa, & temeritate legati ſit acceptum,
hoc æquiore animo ferendũ docet, quod beneficio deo
rum immortaliũ, & uirtute eorum expiato incom-
modo, neq; hoſtibus diutina lætitia, neq; ipſis lõgior do
lor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos
incredibili celeritate de uictoria Cæſaris fama perfer-

tur, ut cum ab hybernis Ciceronis millia paſſuum quinquaginta abeſſet, eóq; poſt horam nonam diei Cæſar perueniſſet, ante mediam noctem ad portas caſtrorum clamor oriretur, quo clamore ſignificatio uictoriæ, gratulatióq; ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treueros perlata Induciomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq; omneis in Treueros reducit. Cæſar Fabiū cum legione in ſua remittit hyberna, ipſe cum tribus legionibus circum Samarobrinā trinis hybernis hyemare cōſtituit, et quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hyemē ipſe ad exercitū manere decreuit. Nā illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ ciuitates de bello conſultabāt. nūtios, legationesq; in omneis partes dimittebant, & quid reliqui conſilij caperent, atq; unde initiū belli fieret, explorabāt, nocturnáq; in locis deſertis concilia habebant, neq; ullum ferè totius hyemis tempus intercœſſit ſine ſolicitudine Cæſaris, quin aliquem de concilijs, & motu gallorum nuntiū acciperet. In his ab L. Roſcio legato quē legioni tertiædecimæ præfecerat, certior eſt factus, magnas Gallorū copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi ſui cauſa conueniſſe, neq; longius millia paſſuum octo ab hybernis ſuis abfuiſſe, ſed nuntio allato de uictoria Cæſaris, diſceſſiſſe, adeo, ut fugæ ſimilis diſceſſus uideretur. At Cæſar principibus cuiuſq; ciuitatis ad ſe uocatis, aliâs territādo cum ſe ſcire, quæ fierent, denūtiaret, aliâs cohortando magnā partem Galliæ in officio tenuit, tamen Senones, quæ eſt ciuitas in primis firma, et magnæ inter Gallos authoritatis,)

Cauarinum, quem Cæſar apud eos regem cōſtituerat, cuius frater Moritaſgus aduentu in Galliam Cæſaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere pu blico cōſilio conati, cum ille præſenſiſſet, ac profugiſſet, uſq; ad fines inſecuti, regno, domóq; expulerunt. & miſſis ad Cæſarem ſatisfaciundi cauſa legatis, cum is omnem ad ſe Senatum uenire iuſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros ualuit eſſe repertos aliquos principes belli inferendi, tantámq; omnium uoluntatis commutationem attulit, ut præter Heduos, et Rhemos, quos præcipuo ſemper honore Cæ ſar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populū Romanum fide, alteros pro recentibus belli Gallici offi cijs, nulla ferè fuerit ciuitas non ſuſpecta nobis. Idq; adeo haud ſcio mirādum ne ſit, cum compluribus alijs de cauſis, tum maxime, quod qui uirtute belli omnibus gentibus præferebātur, tantū ſe eius opinionis deper-didiſſe, ut populi Romani imperia perferrent grauiſ-ſime dolebant. Treueri uero, atq; Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhe nū legatos mitterēt, ciuitates ſolicitarent, pecunias pollī cerentur, magna parte exercitus noſtri interfecta, mul to minorem ſupereſſe dicerent partem, neq; tamen ullī ciuitati germanorū perſuaderi potuit, ut Rhenum tran ſiret, cum ſe bis expertos dicerent, Arioniſti bello, & tenchtherorum tranſitu, nō eſſe fortunam amplius ten taturos. Hac ſpe lapſus Induciomarus nihilominus co pias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules, damnatóſq; tota Gallia magnis præmijs ad ſe allicere cœpit, ac tantam ſibi iam his rebus in Gallia authorī

tatem cõparauerat, ut undiq; ad eum legationes con=
currerent, gratiamq́;, atq; amicitiam publice, priua
timq́; peterent. Vbi itellexit ultro ad ſe ueniri, altera
ex parte Senõnes, Carnutesq́;, cõſcientia facinoris inſti
gari, altera Neruios, Aduaticosq́;, bellũ Romanis pa
rare. neq; ſibi uoluntariorũ copias dé fore, ſi ex fini
bus ſuis progredi cœpiſſet, armatum cõcilium indicit.
Hoc more Gallorũ eſt initium belli, quo lege commu-
ni oẽs puberes armati cõuenire coguntur, et ꝗ ex his
nouiſſimus uenit, in conſpectu multitudinis, omnibus
cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cigetori-
gem alterius principẽ factionis generum ſuũ, quem
ſupra demonſtrauimus, Cæſaris ſecutũ fidem, ab eo
nõ diſceſiſſe, hoſtem iudicandum curat, bonaq́; eius
publicat. His rebus confectis, in concilio pronũtiat ac-
cerſitum ſe à Senonibus, & Carnutibus, alijsq́; com=
pluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iter facturũ per fi-
nes Rhemorũ, eorumq́; agros populaturum, ac pri-
us, quam id faciat, caſtra Labieni oppugnaturũ, quæq;
fieri uelit, præcipit. Labienus cum & loci natura, &
manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret, de ſuo, ac le=
gionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occaſionẽ
rei bene gerẽdæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cigetori
ge, atq; eius propiquis oratione Induciomari cognita,
quam in cõcilio habuerat, nũtios mittit ad finitimas
ciuitates, equitesq́; undiq; cõuocat. Iis certam diem cõ
ueniẽdi dicit. Interim propè quotidie cum omni equi=
tatu Induciomarus ſub caſtris eius uagabatur, aliâs
ut ſitũ caſtrorũ cognoſceret, aliâs colloquendi, aut ter=
ritãdi cauſa, equites plerũq; omnes tela intra uallum

coniјciebant. Labienus ſuos intra munitiones contine-
bat, timoriſq; opinionē quibuſcunq; poterat rebus au-
gebat. Cū maiore indies cōtemptione Induciomarus
ad caſtra accederet, nocte una intromiſſis equitibus o-
mnium finitimarum ciuitatum, quos accerſendos cura
uerat, tanta diligētia omnes ſuos cuſtodijs intra caſtra
continuit, ut nulla ratione ea res enūtiari, aut ad Tre
ueros perferri poſſet. Interim ex cōſuetudine quotidia
na Induciomarus ad caſtra accedit, atq; ibi magnā par
tem diei cōſumit, equites tela conijciunt, & magna con
tumelia uerborum noſtros ad pugnam euocant, nullo
à noſtris dato reſponſo, ubi uiſum eſt ſub ueſperū di-
ſperſi, ac diſſipati diſcedunt, Subito Labienus duabus
portis omnem equitatum emittit, præcipit, atq; interdī
cit perterritis hoſtibus, atq; in fugā coniectis (quod fo-
re, ſicut accidit, uidebat) omnes unum peterēt Inducio
marū, neu quis quenq; prius uulneret, q̄ illum inter-
fectum uiderit, quod mora reliquorum illū ſpatium
nactum effugere nolebat, magna proponit, ijs qui occi
derint præmia, ſummittit cohortes equitibus ſubſidio.
Comprobat hominis conſilium fortuna, et cum unum
omnes peterēt, in ipſo fluminis uado deprehenſus In
duciomarus īterficitur, caputq; eius refertur in caſtra.
redeuntes equites, quos poſſunt conſectātur, atq; occi-
dūt. Hac re cognita omnes Eburonū, & Neruiorū,
quæ conuenerant copiæ, diſcedunt, pauloq; habuit
poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SEXTVS.

m

VLTIS DE cauſis Cæſar maiorē Galliæ motum expectās per M. Sylanum. C. Antiſtium reginū T. Sextium legatos delectum habere inſtituit. Simul ab Cn. Pompeio proconſule petit, quoniam ipſe ad urbem cum imperio reipub. cauſa maneret, quos ex ciſalpina Gallia conſulis ſacramento rogauiſſet ad ſigna conuenire, & ad ſe proficiſci iuberet, magni intereſſe etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ exiſtimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut ſiquid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore ſarciri, ſed etiam maioribus adaugeri copijs poſſet, quod cum Pompeius, & reipub. & amicitiæ tribuiſſet, celeriter confecto per ſuos delectu tribus ante exactam hyemem, & conſtitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat, & celeritate, et copijs docuit, qd populi Romani diſciplina, atq; opes poſſent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treueris imperiū defertur. Illi finitimos, atq; Germanos ſolicitare, & pecuniam polliceri non deſiſtunt, cum ab proximus impetrare non poſſent, ulteriores tentant, inuētis nonnullis ciuitatibus iureiurando inter ſe cōfirmant, obſidibusq; de pecunia cauent. Ambiorigem ſibi ſocietate, et fœdere adiungunt. Quibus

rebus cognitis

rebus cognitis Cæſar, cum undiq; bellum parari uide ret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis ciſrhe nanis omnibus Germanis eſſe in armis. Senõnes ad im peratum non uenire, et cum Carnutibus, finitimiſq; ci uitatibus conſilia communicare, à Treueris Germanos crebis legationibus ſolicitari, maturius ſibi de Bello co gitandum putauit. Itaq; non dum hyeme confecta, pro ximis quatuor legionibus coactis, de improuiſo in fi- nes Neruiorum contendit, et prius, q̃ illi aut conuenire, aut profugere poſſent, magno pecoris, atq; hominũ nu mero capto, atq; ea præda militibus conceſſa, uaſtatiſq; agris, in deditionem uenire, atq; obſides ſibi dare coe- git. Eo celeriter confecto negocio rurſus legiones in hy- berna reduxit. Conſilio Galliæ primo uere (ut inſtitue rat) indicto, cum reliq præter Senõnes, Carnutes, Tre ueroſq; ueniſſent, initium belli, ac defectionis hoc eſſe arbitratus, ut omnia poſtponere uideretur, cõciliũ in Lutetiam Pariſiorum transfert. (Confines erant hi Se nonibus, ciuitatemq; patrum memoria coniunxerant, ſed ab hoc conſilio abfuiſſe exiſtimabãtur.) Hac re pro ſuggeſtu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Se nõnes proficiſcitur, magniſq; itineribus eò p̃uenit. Co gnito eius aduentu Acco, qui princeps eius conſilij fue rat: iubet in oppida multitudinem conuenire, Conanti- bus, prius q̃ id effici poſſet, adeſſe Romanos nuntiatur: neceſſario ſententia deſiſtunt, legatoſq; deprecandi cau ſa ad Cæſarem mittunt, Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas, libẽter Cæſar petentibus Heduis, dat ueniam, excuſationemq; accipit, quod æſti uum tempus inſtantis belli, nõ quæſtionis eſſe arbitra

batur. Obſidibus imperatis centum hos Heduis cuſto-
diendos tradit. eodem Carnutes legatos, obſidesq́; mit
tunt, uſi deprecatoribus Rhemis, quorum erãt in cliẽ
tela, eãdem ferunt reſponſa. peragit concilium Cæſar,
equitesq́; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ paca
ta totus & mente, & animo in bellum Treuerorum,
& Ambiorigis inſiſtit. Cauarinum cum equitatu Se-
nonum ſecum proficiſci iubet, nequis aut ex huius ira
cũdia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus
exiſtat. His rebus cõſtitutis, q̃ pro explorato habebat
Ambiorigem prælio nõ eſſe concertaturũ, reliqua eius
conſilia animo circunſpiciebat. Erant Menapij propin-
qui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, ſyluisq́;
muniti, qui uni ex Gallia de pace, ad Cæſarem legatos
nunquam miſerant, cum ijs eſſe hoſpitium Ambiorigi
ſciebat. item per Treueros ueniſſe Germanos in ami-
citiam cognouerat. Hæc prius illi detrahenda auxilia
exiſtimabat, quàm ipſum bello laceſſendum, ne deſpe-
rata ſalute, aut ſe in Menapios arderet, aut cum tranſ
rhenanis congredi cogeretur. Hoc inito conſilio totius ex
ercitus impedimẽta ad Labienum in Treueros mittit,
duasq́; legiones ad eum proficiſci iubet, Ipſe cum legio
nibus expeditis quinq; in Menapios proficiſcitur. Illi
nulla coacta manu loci præſidio freti in ſyluas, palu-
desq́; confugiunt, ſuaq́; eodem conferunt. Cæſar parti
tis copijs cum C. Fabio legato, & M. Craſſo quæſtore,
celeriterq́; effectis pontibus, adijt tripartito, ædificia, ui
cosq́; incendit, magno pecoris, atq; hominum numero
potitur. Quibus rebus coacti Menapij legatos ad eũ
pacis petendæ cauſa mittunt. Ille obſidibus acceptis ho-

ſtiū ſe habiturum numero confirmat, ſi aut Ambiorī gē, aut eius legatos finibus ſuis recepiſſent. His cōfirmatis rebus Comiū Atrebatem cum equitatu, cuſtodis loco in Menapijs reliquit. ipſe in Treueros proficiſcitur. Dum hæc à Cæſare gerūtur, Treueri magnis coactis peditatus, equitatusq; copijs, Labienum cū una legione, quæ in eorū finibus hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo nō lōgius bidui uia aberāt, cum duas ueniſſe legiones miſſu Cæſaris cognoſcunt, poſitis caſtris à millibus paſſuū. XV. auxilia Germanorū expectare conſtituūt, Labienus hoſtium cognito conſilio ſperās temeritate eorum fore aliquā dimicādi facultatem, quinq; cohortium præſidio impedimentis relicto cū uigintiquinq; cohortibus, magnoque equitatu, contra hoſtē proficiſcitur, & mille paſſuum intermiſſo ſpatio caſtra cōmunit. Erat inter Labienum, atque hoſtē difficili tranſitu flumen, ripisq; præruptis. Hoc neque ipſe trāſire habebat in animo, neque hoſteis trāſituros exiſtimabat. augebatur auxiliorū quotidie ſpes, loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicuntur, ſeſe ſuas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, et poſtero die prima luce caſtra moturū. Celeriter hæc ad hoſteis deferūtur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militū, primisque ordinibus cōuocatis, quid ſui cōſilij ſit, proponit, & quò facilius hoſtibus timoris det ſuſpitionē, maiore ſtrepitu, et tumultu quàm populi Romani, fert conſuetudo, caſtra moueri iubet. His rebus fugæ ſimilem profectio-

nem efficit, Hæc quoq; per exploratores ante lucem in tanta propinquitate caſtrorũ ad hoſteis deferuntur. Vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat, cum Galli cohortati inter ſe, ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent, longum eſſe, perterritis Romanis germanorum auxilium expectare. neque ſuam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præſertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant, flumen tranſire, & iniquo loco prælium cõmittere non dubitant. Quæ fore ſuſpicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem uſus ſimulatione itineris, placide progrediebatur, tum præmiſſis paulũ impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, habetis inquit milites, quam petiſtis facultatem, hoſtem impedito, atq; iniquo loco tenetis. præſtate eandem nobis ducibus uirtutem, quam ſæpenumero imperatori, præſtitiſtis, eum adeſſe, & hæc coràm cernere exiſtimate. Simul ſigna ad hoſtem conuerti, aciem'q; dirigi iubet, et paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri clamore ſublato pila in hoſteis iaciunt. Illi ubi præter ſpem quos fugere credebant infeſtis ſignis ad ſe ire uiderũt, impetum modo ferre non potuerũt, ac primo concurſu in fugam coniecti proximas ſyluas petiuerũt, quos Labienus eqtatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus ciuitatẽ recipit. Nam germani, qui auxilio ueniebant, percepta Treuerorum fuga, ſeſe domum contulerunt. Cum ijs propinqui Induciomari, qui defectionis authores fuerãt, comitati eos ex ciuitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab ini-

tio permanſiſſe in officio demonſtrauimus, principatus,
atq; imperium eſt traditum, Cæſar poſt, quã ex me=
napijs in Treueros uenit, duabus de cauſis Rhenũ trã
ſire conſtituit. Quarum erat altera, quod auxilia con
tra ſe Treueris miſerãt. Altera ne Ambiorix receptũ
ad eos haberet. His conſtitutis rebus paulũ ſupra eũ
locum, quo antea exercitum traduxerat, facere pontẽ
inſtituit. nota atq; inſtituta ratione, magno militũ ſtu
dio, paucis diebus opus efficitur, firmo in Treueris præ
ſidio ad pontem relicto, ne quis ab his ſubito motus ori=
retur, reliquas copias, equitatumq́; traducit. Vbij qui
ante obſides dederant, atq; in deditionem uenerant
purgandi ſui cauſa ad eũ legatos mittunt, qui doceãt,
neque ex ſua ciuitate auxilia in Treueros miſſa, neq;
ab ſe fidem læſam, petunt, atq; orant, ut ſibi parcat,
ne communi odio Germanorũ, innocentes pro nocen=
tibus pœnas pẽdant. ſi amplius obſidũ uellet, dare pol
licentur. cognita Cæſar cauſa, reperit ab Sueuis auxi=
xilia miſſa eſſe. Vbiorũ ſatisfactionem accepit, aditus,
uiasq́; in Sueuos perquirit. Interim paucis poſt die-
bus fit ab Vbijs certior, Sueuos omneis in unũ locum
copias cogere, atq; his nationibus, quæ ſub eorũ ſunt
imperio denuntiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq́;
mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam proui
det, caſtris idoneũ locũ deligit. Vbijs imperat, ut pe-
cora deducant, ſuaq́; omnia ex agris in oppida confe=
rant, ſperans barbaros, atq; imperitos homines inopia
cibariorum adductos, ad iniquã pugnãdi conditionẽ
poſſe deduci. Mãdat, ut crebros exploratores in Sueuos
mittant, quæq́; apud eos gerantur, cognoſcant. Illi im

perata faciunt, & paucis diebus intermiſſis referunt Sueuos oẽs, poſteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorũ uenerant, cum omnibus, ſuis ſociorumq́; copijs, quas coegiſſent, penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe. Syluã eſſe ibi īfinitæ magnitudinis, quæ ap=pellatur Bacenis, ac lõge introrſus pertinere, et pro natiuo muro obiectã, Cheruſcos à Sueuis, Sueuosq́; à Cheruſcis iniurijs, incurſionibusq́; prohibere, ad eius initiũ ſyluæ Sueuos aduentũ Romanorũ expectare conſtituiſſe. Quoniã ad hũc locum peruentum eſt nõ alienũ eſſe uidetur de Galliæ, Germaniæq́; moribus, et quo differãt eæ nationes inter ſeſe, proponere. In Gallia nõ ſolũ in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibusq́;, ſed penè etiam in ſingulis domibus factiones ſunt, earumq́; factionũ ſunt principes, qui ſummam authoritatem eorũ iudicio habere exiſtimantur, quorũ ad arbitrium, iudiciumq́; ſumma omniũ rerum, conſiliorumq́; redeat. Id'que eius rei cauſa antiqtus inſtitutum uidetur, nequis ex plebe contra potẽtiorẽ auxilij egeret. Suos enim opprimi quiſq;, et circũueniri nõ patitur, neq; aliter ſi faciat ullam inter ſuos ha=bet authoritatẽ. Hæc eadẽ ratio eſt in ſumma totius Galliæ. nãq; oẽs ciuitates ĩ duas partes diuiſæ ſunt. Cum Cæſar in Galliam uenit alterius factionis prĩcipes erãt Hedui, alterius Sequãni. Ii cũ per ſe minus ualerẽt, quod ſumma authoritas antiquitus erat ĩ Heduis, magnæq́; eorũ erant clientelæ, Germanos, atq; Arioviſtum ſibi adiunxerant, eosq́; ad ſe magnis ia=cturis, pollicitationibusq́; perduxerant. Prælijs uero compluribus factis ſecundis, atq; omni nobilitate He=

duorum interfecta,tantũ potẽtia anteceſſerãt, ut ma
gnam partem clientiũ ab Heduis ad ſe traducerent,
obſidesq; ab his principũ filios acciperent, et publice
iurare cogerent, nihil ſe cõra Sequănos cõſilij initu-
ros, & partẽ finitimi agri per uim occupatam poſſi
derent, Galliæq; totius principatum obtinerent. qua
neceſſitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi cauſa
Romã ad Senatũ profectus, infecta re redierat. Ad=
uẽtu Cæſaris facta cõmutatione rerũ, obſidibus Hedu
is redditis, ueteribus cliẽtelis reſtitutis, nouis per Cæ-
ſarem comparatis, quod ij, qui ſe ad eorum amicitiã
aggregauerant, meliore cõditione, atq; Imperio æquio
re ſe uti uidebant. reliquis rebus eorũ, gratia, digni=
tateq; amplificata Sequăni principatum dimiſerant.
In eorũ locũ Rhemi ſucceſſerant, quos, ꝙ adæquare
apud Cæſarẽ gratia intelligebatur, ij, qui propter ue
teres inimicitias nullo modo cũ Heduis coniungi pote
rant, ſe Rhemis in cliẽtelã dicabant. Hos illi diligẽ=
ter tuebantur, ita et nouam, et repẽte collectam autho
ritatem tenebant. Eo tum ſtatu res erat, ut lõge prĩci=
pes haberẽtur Hedui, ſecundum locũ dignitatis Rhe
mi obtinerent. In omni Gallia eorũ hominum, qui in
aliquo ſunt numero, atque honore, genera ſunt duo.
nã plebs penè ſeruorũ habetur loco, quæ per ſe nihil
audet, et nulli adhibetur conſilio. Plerique cũ aut ære
alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria po=
tentiorũ premuntur, ſeſe in ſeruitutem dicant nobi-
libus. In hos eadem omnia ſunt iura, quæ Dominis
ĩ ſeruos. Sed de his duobus generibus alterũ ẽ Drui-
dũ, alterũ equitũ. illi rebus diuinis ĩterſunt. ſacrificia

publica, ac priuata procurant, religiones interpretan tur. ad hos magnus adoleſcentiũ numerus diſciplinæ cauſa concurrit, magnóq; ij ſunt apud eos honore. Nã ferè de omnibus controuerſijs publicis, priuatiſq; con ſtituunt, et ſiquod eſt admiſſum facinus, ſi cædes facta, ſi de hæreditate, de finibus controuerſia eſt, ijdem diſcernunt, præmia, pœnaſq; conſtituunt. Siquis aut priuatus, aut populus eorũ decretò non ſtetit, ſacrificijs interdicunt. Hæc pœna apud eos eſt grauiſſima, quibus ita eſt interdictum, ij numero impiorum, ac ſceleratorũ habentur, ab ijs omnes decedunt, aditum eorũ, ſermonemq; defugiunt, nequid ex contagione incommodi accipiant, neque ijs petentibus ius redditur, neq; honos ullus communicatur. His autẽ omnibus Druidibus præeſt unus, qui ſummam inter eos habet authoritatem. Hoc mortuo, ſiquis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit, at ſi ſunt plures pares ſuffragio Druidũ ad legitur, nónunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, conſidũt in loco conſecrato, huc omnes undiq; qui controuerſias habent, cóueniunt, eorumq; iudicijs, decretiſq; parent. Diſciplina in Britãnia reperta, atq; inde in Galliam trãslata eſſe exiſtimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoſcere uolunt, plerunq; illò diſcendi cauſa proficiſcuntur, Druides à bello abeſſe cóſueuerunt. neq; tributa unà cum reliquis pẽdunt, militiæ uacationẽ, omniumq; rerũ habent im̃unitatem, tãtis excitati præmijs, & ſua ſponte multi in diſciplinam conueniunt, et à propinquis, parẽtibuſq; mittũtur, magnũ ibi numerũ

uerſuum ediſcere dicuntur. Itaq; nonnulli annos uicæ
nos in diſciplina permanent, neq; fas eſſe exiſtimant
ea literis mandare, cū in reliqs ferè rebus publicis, pri
uatiſq; rationibus græcis literis utantur. Id mihi dua
bus de cauſis inſtituiſſe uidentur, ꝙ neq; in uulgum di
ſciplinā efferri uelint, neq; eos, qui diſcunt, literis confi
ſos minus memoriæ ſtudere, qđ ferè pleriſq; accidit, ut
præſidio literarū diligentiam in perdiſcendo, ac memo
riam remittant. In primis hoc uolunt perſuadere, nō
interire animas, ſed ab alijs poſt mortem tranſire ad
alios, atq; hoc maxime ad uirtutē excitari putant, metu
mortis neglecto. multa præterea de ſyderibus, atq; eo=
rum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de re
rum natura, de Deorum immortaliū ui, ac poteſtate
diſputant, et iuuentuti tradunt. Alterū genus eſt equi
tum. ij, cum eſt uſus, atq; aliquod bellū incidit, quod
ante Cæſaris aduentum ferè quotannis accidere ſole-
bat, uti aut ipſi iniurias inferrent, aut illatas propul
ſarent, omnes in bello uerſantur, atq; eorū ut quiſq;
eſt genere, copijſq; ampliſſimus, ita plurimos circum ſe
ambactos, clienteſq; habet. Hanc unā gratiā, poten
tiamq́; nouerūt. Natio eſt omniū Gallorū admodum
dedita religionibus, atq; ob eā cauſam, qui ſunt affecti
grauiorib. morbis, quiq́; in prælijs, periculiſq; uerſan
tur, aut pro uictimis homines immolant, aut ſe immo
laturos uouent, adminiſtriſq; ad ea ſacrificia Druidi=
bus utuntur, quod pro uita hominis, niſi uita hominis
reddatur, non poſſe Deorū immortaliū numen placa
ri arbitrantur, publicæq; eiuſdem generis habent in-
ſtituta ſacrificia. alij immani magnitudine ſimulacra

habent, quorũ contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus ſuccenſis circumuẽti flamma exanimãtur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia ſint comprehẽſi, gratiora Dijs immortalibus eſſe arbitrantur. Sed cũ eius generis copia deficit, etiam ad innocentiã ſupplicia deſcendunt. Deum maxime Mercuriũ colunt, huius ſunt plurima ſimulacra. Hũc omnium inuẽtorẽ artium ferunt, hunc uiarum, atque itinerũ ducem, hunc ad quæſtus pecuniæ, mercaturaſq; habere uim maximam arbitrantur. Poſt hũc Appollinẽ, et Martem, et Iouẽ, et Mineruam. de his eandem ferè, quam reliquæ gentes habent opinionẽ. Apollinem morbos depellere. Mineruã operum, atque artificiorum initia tradere. Iouem Imperiũ cœleſtium tenere. Martem bella regere. Huic cum prælio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunq; deuõuent, quæ ſupeaurerint animalia capta immolãt, reliquaſq; res in unũ locum conferunt. Multis in ciuitatibus harũ rerũ extructos cumulos locis conſecratis conſpicari licet, neque ſæpe accidit, ut neglecta quiſpiã religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet, grauiſſimumq; ei rei ſuppliciũ cum crutiatu cõſtitutum eſt. Galli ſe omnes ab Dite Patre prognatos prædicant. Id'que ab Druidibus proditum dicunt. ob eã cauſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium finiunt, & dies natales, & menſium, & annorũ initia ſic obſeruant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis uitæ ĩſtitutis hoc ferè ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, niſi cum adoleuerint, ut mu-

nus militiæ ſuſtinere poſſint. palàm ad ſe adire nõ
patiantur, filiumq́; in puerili ætate in publico in con
ſpectu patris aſſiſtere turpe ducunt. Viri quãtas pe-
cunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas
ex ſuis bonis æſtimatione facta cum dotibus commu-
nicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habe-
tur, fructusq́; ſeruantur. uter eorũ uita ſuperarit, ad
eum pars utriusq; cum fructibus ſuperiorum tempo-
rũ peruenit. Viri in uxores ſicuti in liberos uitæ, ne-
cisq; habent poteſtatem, et cum paterfamilias illuſtrio
re loco natus deceſſit, eius propinqui conueniũt, & de
morte, ſi res in ſuſpitionẽ uenit, de uxoribus in ſerui-
lem modum quæſtionẽ habent, & ſi compertum eſt,
igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiũt.
Funera ſunt pro cultu Gallorũ magnifica, et ſumptuo
ſa, omniaq́;, quæ uiuis cordi fuiſſe arbitrãtur, in ignẽ
inferũt, etiã animalia, ac paulò ſupra hanc memo-
riam ſerui, et cliẽtes, quos ab ijs dilectos eẽ cõſtabat,
iuſtis funeribus cõfectis, unà cremabãtur. Quæ ciui
tates cõmodius ſuam Rempublicã adminiſtrare exi-
ſtimãtur, habẽt legibus ſancitum. Siquis quid de Rep.
à finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magi
ſtratũ deferat, ne'ue cũ quo alio cõmunicet, ꝙ ſæpe
homines temerarios, atq; imperitos falſis rumoribus,
terreri, et ad facinus ĩpelli, et de ſummis rebus cõſiliũ
capere cognitũ eſt. Magiſtratus, quæ uiſa ſunt occul-
tant, quæq; eẽ ex uſu iudicauerint, multitudini pro-
dunt. De Rep. niſi per conciliũ loqui non conceditur.
Germani multũ ab hac conſuetudine differunt, nam
neq; Druides habẽt, ꝗ reb. diuinis præſint, neq; ſacri

ficijs ſtudent. deorum numero eos ſolos ducunt, quos
cernunt, & quorum opibus aperte iuuantur. Solem
et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem ac=
ceperunt. Vita omnis in uenationibus, atq; in ſtudijs
rei militaris conſiſtit, ab paruulis duritiæ, ac labori
ſtudent. qui diutiſſime impuberes permanſerunt, ma
ximam inter ſuos ferunt laudem. Hoc ali ſtaturam,
ali hoc uires, neruoſq; confirmari putant. Intra annũ
uero uigeſimum fœminæ notitiã habuiſſe, in turpiſſi=
mis habent rebus, cuius rei nulla eſt occultatio, quod
et promiſcue in fluminibus perluũtur, et pellibus, aut
paruis Rhenonũ tegumentis utuntur. magna corporis
parte nuda. Agriculturæ non ſtudent, maiorq; pars
uictus eorũ in lacte, et caſeo, et carne conſiſtit, neq; q̃ſ
quã agri modum certum, aut fineis proprios habet,
ſed magiſtratus, ac principes in annos ſingulos genti-
bus, cognationibuſq; hominũ, qui unà coierunt, quã=
tum eis, et quo loco uiſum eſt, attribuũt agri, atq; anno
poſt, aliò trãſire cogunt. Eius rei multas afferunt cau
ſas, ne aſſidua conſuetudine capti, ſtudium belli geren
di, agricultura cõmutent, ne latos fineis parare ſtu-
deant, potentioreſq; humiliores poſſeſſionibus expel-
lant, ne accuratius ad frigora, atq; æſtus uitandos ædi
ficent, ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re fa
ctiones, diſſenſioneſq; naſcuntur, ut animi æq̃tate plebẽ
cõtineant, cum ſuas q̃ſq; opes cum potentiſſimis æqua=
ri uideat. Ciuitatibus maxima laus eſt, quã latiſſimas
circum ſe uaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc pro
prium uirtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos ce
dere, neq; quenquam prope ſe audere conſiſtere. Simul

hoc ſe fore tutiores arbitrãtur, repentinæ incurſionis ti more ſublato. Cum bellum ciuitas, aut illatum defendit, aut infert, magiſtratus, qui ei bello præſint, ut uitæ necisq; habeant poteſtatem, deliguntur. In pace nullus communis eſt magiſtratus, ſed principes regionum, atq; pagorum inter ſuos ius dicunt. controuerſiasq; minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt, atq; ea iuuentutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſa fieri prædicant. Atq; ubi quis ex principibus in concilio ſe dixit ducem fore, qui ſequi uelint profiteantur, conſurgunt ij, qui et cauſam, et hominem probant, ſuumq; auxilium pollicentur, atq; ab multitudine collaudantur, qui ex ijs ſecuti non ſunt in deſertorum, ac proditorum numero ducũtur, omniumq; rerum ijs poſtea fides derogatur. Hoſpites uiolare fas non putant, qui quaq; de cauſa ad eos uenerũt ab iniuria prohibent, ſanctosq; habent, ijs omnium domus patent, uictusq; communicatur. Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli uirtute ſuperarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agriq; inopiam trans rhenũ colonias mitterẽt. Itaq; ea, quæ fertiliſſima ſunt Germaniæ loca circum Hercyniam ſyluam (quam Eratoſteni, et quibuſdam græcis fama notam eſſe uideo, quam illi Orciniam appellant (uulgo tectoſages occuparunt, atq; ibi conſederunt. Quæ gens ad hoc tẽpus his ſedibus ſe continet, ſummamq; habet iuſtitiæ, et bellicæ laudis opinionẽ. Nunc quod in eadem inopia, egeſtate, patientiaq; Germani permanent, eodem uictu, & cultu corporis utuntur, Gallis autem propinquitas, & tranſmarinarum

verũ notitia, multa ad copiã, atq; uſus largitur. pau latim aſſuefacti ſuperari, multiſq; uicti prælijs, ne ſe qdẽ ipſi cum illis uirtute comparant. Huius hercyniæ ſyluæ, quæ ſupra demõſtrata eſt latitudo nouem dierum iter expedito patet. nõ enim aliter finiri poteſt, neque menſuras itinerũ nouerunt. Oritur ab Heluetiorũ, & Nemetum, et Rauracorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorũ, & Anartiũ. hinc ſe flectit ſiniſtrorſus, diuerſis à flumine regionibus, multaruḿque gentiũ fines propter magnitudinem attingit. Neq; quiſquam eſt huius Germaniæ, qui ſe aut audiſſe, aut adiſſe ad initiũ eius ſyluæ dicat cũ dierum inter. LX. proceſſerit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea genera ferarũ naſci conſtat, quæ reliquis in locis uiſa nõ ſint, ex qbus quæ maxime differãt ab cæteris, & memoriæ prodẽda uideãtur, hæc ſunt. Eſt bos cerui figura, cuius à media frõte inter aures unũ cornu exiſtit excelſius, magiśque directũ his, quæ nobis nota ſunt cornibus, ab eius ſummo ſicut palmæ, ramíque late diffundũtur. eadẽ eſt fœminæ, mariśque natura, eadẽ forma, magnitudóque cornuum. Sunt item quæ appellãtur alces. Harũ eſt conſimilis capris figura, & uarietas pellium, ſed magnitudine paulò antecedũt, mutilǽque ſunt cornibus, & crura ſine nodis, articuliſq; habẽt, neq; quietis cauſa procumbunt, neq; ſiquo afflictæ caſu cõciderũt, erigere ſeſe, aut ſubleuare poſſunt. His ſunt arbores pro cubilibus, ad eas ſe applicãt, atq; ita paulũ modo reclinatæ quietem capiunt, quarũ ex ueſtigijs, cũ ẽ animaduerſum à uenatoribus, quò ſe recipe=

re conſueuerit, omnes eo loco, aut à radicibus ſubruũt,
aut abſcidunt arbores tantum, ut ſumma ſpecies earũ
ſtantium relinquatur. huc cum ſe conſuetudine recli=
nauerint, infirmas arbores pondere affligũt, atq; unà
ipſæ concidũt. Tertium eſt genus eorũ, qui Vri appel
lantur. ij ſunt magnitudine paulò infra Elephantos,
ſpecie, & colore, & figura tauri, magna uis eſt eorũ,
& magna uelocitas, neq; homini, neq; feræ, quã cõſpe
xerunt, parcunt. hos ſtudioſe foueis captos interficiũt,
Hoc ſe labore durant adoleſcentes, atq; hoc genere ue=
nationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerũt,
relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio, ma-
gnam ferunt laudẽ. Sed aſſueſcere ad homines, et man
ſuefieri, ne paruuli quidẽ excepti poſſunt. amplitudo
cornuum, & figura, et ſpecies multum à noſtrorũ bo=
um cornibus differt. Hæc ſtudioſe conqſita ab labris
argento circumcludunt, atq; in ampliſſimus epulis pro
poculis utũtur. Cæſar poſtq̃ per Vbios exploratores cõ
perit Sueuos ſeſe in ſyluas recepiſſe, inopiam frumẽti
ueritus, quod ut ſupra demonſtrauimus, minime omnes
Germani agriculturæ ſtudent, conſtituit non progredi
lõgius, ſed ne omnino metum reditus ſui barbaris tolle
ret, atq; ut eorũ auxilia tardaret, reducto exercitu
partem ultimam põtis, quæ ripas Vbiorũ contigebat
in lõgitudinẽ pedum ducentorum reſcindit, atq; i ex
tremo ponte turrim tabulatorũ quatuor cõſtituit, præ
ſidiũq; cohortiũ duodecim pontis tuendi cauſa ponit,
magniſq; eũ locũ munitionibus firmat. Ei loco, præſi
dioq; C. Volcatiũ Tullum adoleſcentem præfecit. ipſe
cũ matureſcere frumenta inciperent, ad bellũ Ambio=

rigis profectus, per arduēnā ſyluā, quæ eſt totius Galliæ maxima, atq; ab ripis Rheni, finibuſq; Treuerorū ad Neruios pertinet, millibuſq; amplius quingentis in longitudinem patet. L. Minutium Baſilium cum omni equitatu præmittit, ſiquid celeritate itineris, atq; opportunitate temporis proficere poſſit, monet, ut ignes fieri in caſtris prohibeat, nequa eius aduentus procul ſignificatio fiat, ſeſe confeſtim ſubſequi dicit. Baſilius ut imperatum eſt, facit, celeriter cōtráq; omnium opinionē cōfecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit, eorū indicio ab ipſum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna poteſt, nā magno accidit caſu, ut in ipſum incautum, atq; etiam imparatum incideret, priuſq; eius aduētus ab hominibus uideretur, quàm fama, ac nūtijs afferretur, ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari inſtrumento, quod circum ſe habebat, erepto, rhedis, equiſq; comprehenſis ipſum effugere mortem. Sed hoc quoq; factū eſt, qđ ædificio circundáto ſylua, ut ſunt ferè domicilia Gallorū, qui uitandi æſtus cauſa plerunq; ſyluarum, ac fluminum petunt propinquitates, comites familiareſq; eius anguſto in loco equitum noſtrorum uim pauliſper ſuſtinuerunt, ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex ſuis intulit, fugientem ſyluæ texerunt. ſic ad ſubeundū periculum, & ad uitandum, multum fortuna ualuit. Ambiorix an copias ſuas iudicio nō conduxerit, quod prælio dimicandum non exiſtimauerit, an tempore excluſus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit cum reliquum exercitum ſubſequi crederet dubiū

eſt. Sed

eſt. Sed certe clàm dimiſſis per agros nuntijs ſibi queq; conſulere iuſſit, quorũ pars in arduennam ſyluam, pars in cõtinẽtes paludes profugit. Qui proximi ocea no fuerunt, ij in inſulis ſeſe occultauerũt, quas æſtus efficere cõſuerũt. Multi ex ſuis finibus egreſſi, ſe, ſuáq; omnia alieniſſimis crediderunt. Catiuulcus rex dimi diæ partis Eburonũ, qui unà cum Ambiorige conſiliũ inierat, ætate iam confectus, cum laborem, aut belli, aut fugæ ferre nõ poſſet, omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui eius conſilij author fuiſſet, taxo, cu ius magna in Gallia Germaniáq; copia eſt, ſe exani mauit. Segni, Condruſiq; ex gente, et numero Germa norum, qui ſunt inter Eburones Treuerosq; legatos ad Cæſarem miſerunt oratum, ne ſe in hoſtium nume ro duceret, neùe omniũ Germanorũ, qui eſſent citra Rhenum cauſam eſſe unam iudicaret, nihil ſe de bello cogitaſſe, nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe. Cæſar ex plorata re quæſtione captiuorũ, ſi qui ad eos Eburones ex fuga conueniſſent, ad ſe ut reducerentur imperauit. Si ita feciſſent, fines eorum ſe uiolaturũ negauit. Tum copijs in tres parteis diſtributis, impedimenta omni um legionũ ad Vatucam contulit. Id caſtelli nomẽ eſt, hoc ferè eſt in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atq; Auruncûleius hyemandi cauſa conſederãt. Hũc cum reliquis rebus locum probabat Cæſar, tum quod ſuperioris anni munitiones integræ manebãt, ut mili tum laborem ſubleuaret. Præſidio impedimentis le gionem quartamdecimam reliquit, unam ex his tri bus, quas proxime conſcriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, caſtriſq; Quintũ Tulliũ Ciceronem præ

ſecit, ducentosq; equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cũ legionibus tribus ad Oceanum uerſus in eas ptes, quæ Menapios attingunt proficiſci iubet, C. Trebonium, cum pari legionum numero ad eã regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulãdam mittit. Ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldem quod influit in Moſam, extremasq; Arduennæ parteis ire cõſtituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat, diſcedens poſt diem ſeptimũ ſeſe reuerſurũ confirmat, quã ad diẽ ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur deberi frumentũ ſciebat, Labienũ, Treboniumq; hortatur, ſi rei publicæ commodo facere poſſint, ad eam diem reuertãtur, ut rurſus communicato cõſilio, exploratisq; hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poſſint. Erat, ut ſupra demonſtrauimus, manus certa nulla, non præſidium, nõ oppidum, quod ſe armis defenderet, ſed ĩ omneis ptes diſperſa multitudo, ubi cuiq;, aut uallis abdita, aut locus ſylueſtris, aut palus impedita, ſpem præſidij, aut ſalutis aliquã offerebat, conſederat. Hæc loca uicinitatibus erãt nota, magnamq; res diligentiam requirebat, nõ in ſumma exercitus tuẽda (nullũ enim poterat uniuerſis perterritis, ac diſperſis periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruãdis, quæ tamen ex parte res, ad ſalutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, ac ſyluæ incertis, occultisq; itineribus confertos adire prohibebant. Si negociũ confici, ſtirpemq; hominum ſceleratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erãt milites. Si cõtinere ad ſigna manipulos uellet (ut inſtituta ra-

tio, & conſuetudo exercitus Romani poſtulabat) locus ipſe erat præſidio barbaris, neq; ex occulto inſidiãdi, et diſperſos circumueniẽdi ſingulis deerat audacia, ut in eiuſmodi difficultatibus, quãtum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocẽdo aliqđ omitteretur (& ſi omnium anim ad ulciſcẽdum ardebant) q̃ cũ aliquo detrimento militũ noceretur. Cæſar ad finitimas ciuitates nũtios dimittit. omneis euocat ſpe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in ſyluis Gallorũ uita, q̃ legionariorum periclitaretur, ſimul ut magna multitudine circũfuſa pro tali facinore ſtirps ac nomẽ ciuitatis tollatur. Magnus undiq; numerus celeriter conuenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, dieſq; adpetebat ſeptimus, quẽ ad diem Cæſar ad impedimenta legionemq; reuerti conſtituerat. Hic quantum in bello fortuna poſſit, & quantos afferat caſus cognoſci potuit. diſſipatis, ac perterritis hoſtibus (ut demõſtrauimus) manus erat nulla, quæ paruam modo timoris cauſam afferret. Trãs Rhenũ ad Germanos peruẽnit fama, diripi Eburones, atq; ultro omneis ad prædã euocari, cogunt equitũ duomillia Sicãbri, qui ſunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga tenchtheros, atq; uſipetes, ſupra docuimus, tranſeuntes Rhenũ nauibus ratibuſq; triginta millibus paſſuum, infra eum locum ubi pons erat imperfectus, præſidiumq; ab Cæſare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga diſperſos excipiũt; magno pecoris numero, cuius ſunt cupidiſſimi barbari, potiũtur. Inuitati præda longius procedũt. nõ hos palus in bello latrocinijſq; natos, non ſyl-

uæ morantur, q̄bus in locis ſit Cæſar, ex captiuis quæ runt, profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt, atq; unus ex captiuis quid uos inquit hanc miſeram, ac tenuem ſectamini prædam, q̄bus iam licet eſſe fortunatiſſimis, tribus horis ad Vatucam uenire poteſtis. Huc omneis ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit, præſidij tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat, oblata ſpe Germani quā nacti erant prædā, in occulto relinquunt. ipſi ad Vatucam contendunt, uſi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero qui per omneis ſuperiores dies præceptis Cæſaris ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi paſſus eſſet, ſeptimo die diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſeruaturum, quod longius eum progreſſum audiebat, neq; ulla de eius reditu fama afferebatur, ſimul corū permotus uocibus, q̄ illius patientiam penè obſeſſionem appellabant, ſiquidem ex caſtris egredi non liceret, nullum eiuſmodi caſum expectans, quo, nouem oppoſitis legionibus, maximóq; equitatu, diſperſis, ac penè deletis hoſtibus, in millibus paſſuum tribus offendi poſſet, quinq; cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter, & caſtra unus omnino collis intererat, Cōplures erāt in caſtris ex legionibus ægri relicti, ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerant circiter. CCC. ſub uexillo unà mittuntur, magna præterea multitudo calonū, magna uis iumentorū, quæ in caſtris ſubſederat, facta poteſtate ſequitur. hoc ipſo tempore, & caſu Germani

equites interueniũt, protinusq; eodẽ illo, quo uenerant cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius sunt uisi obiectis ab ea parte syluis, quã castris appropinquarent usq; eò, ut qui sub uallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re noua pertubantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet, circunfunduntur hostes ex reliquis partibus, siquem aditum reperire possent, ægre nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioq; defendit, totis trepidatur castris, atq; alius ex alio causam tumultus quærit, neq; quo signa ferantur, neque quam in partem quisq; conueniat, prouident. Alius iam capta castra pronunciat, alius deleto exercitu, atq; Imperatore uictores barbaros uenisse contendit, pleriq; nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæq;, et Tituri calamitatem, qui in eodem occiderint castello ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidiũ. perrũpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunã ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio relictus. P. Sextius Baculus, qui primũ pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prælijs fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suæ, ac omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit, uidet imminere hosteis, atque in summo esse rem discrimine, capit arma à proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. Paulisper prælium unà sustinent. relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneri-

bus. Deficiens ægre per manus tractus ſeruatur. Hoc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant, tantū ut in munitionibus cōſiſtere audeant, ſpeciemq; defenſorū præbeant. Interim confecta frumētatione, milites noſtri clamorē exaudiunt, præcurrunt equites, quanto res ſit in periculo, cognoſcūt. Hic uero nulla munitio eſt, quæ perterritos recipiat. modo conſcripti, atq; uſus militaris imperiti ad tribunū militum, Cēturionesq; ora cōuertunt, quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo eſt tam fortis, qui nō rei nouitate perturbetur. barbari ſigna procul conſpicati ab oppugnatione deſiſtūt, rediſſe primo legiones credunt, quas longius diſceſſiſſe ex captiuis cognouerant. poſtea deſpecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt. calones in proximum tumulum procurrunt, hinc celeriter deiecti ſe in ſigna, manipulosq; coniiciūt. Eò magis timidos perterrent milites. alij cuneo facto, ut celeriter perrumpant, cenſent, quoniam tam propinqua ſint caſtra, etſi pars aliqua circumuēta ceciderit, at reliquos ſeruari poſſe confidunt, alij ut in iugo conſiſtant, atque eundem omnes ferant caſum, hoc ueteres non probant milites, quos ſub uexillo unà profectos docuimus, itaq; inter ſe cohortati duce C. Trebonio equite Romano, q̄ eis erat præpoſitus, per medios hoſtes perrumpunt, incolumesq; ad unū in caſtra perueniunt omnes, hos ſubſecuti calones, equitesq; eodem impetu, militum uirtute ſeruantur. At ij, qui in iugo conſtiterant nullo etiam nunc uſu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerāt conſilio permanere, ut ſe loco ſuperiore defenderent, neque eā, quam profuiſſe alijs uim, celeri=

tatemq; uiderant, imitari potuerunt, ſed ſe in caſtra recipere conati, iniquum in locum demiſerunt. Cētu- riones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus re liquarum legionum cauſa uirtutis in ſuperiores erāt ordines huius legionibus traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortiſſime pugnantes con ciderunt, militum pars horum uirtute ſummotis hoſti- bus præter ſpem incolumis in caſtra peruenit, pars à barbaris circumuenta perijt. Germani deſperata ex- pugnatione caſtrorum, quod noſtros iam conſtitiſſe in munitionibus uidebant, cum ea præda, quam in ſyl- uis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. ac tā tus fuit etiā poſt diſceſſum hoſtium, terror, ut ea nocte, cum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra uenif ſet, fidem non haberent, adeſſe cum incolumi Cæſa- rem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaue rat, ut penè alienata mēte, deletis oībus copijs, equi tatum ſe ex fuga recepiſſe dicerent, neq; incolumi exer citu Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contende- rent. quem timorem Cæſaris aduentus ſuſtulit. Reuer ſus ille, euētus belli non ignarus, unum, quod cohor- tes ex ſtatione, & præſidio eſſent emiſſæ queſtus, ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium aduentu potuiſſe iu- dicauit. multo etiam amplius, quod penè ab ipſo ual- lo, portisq; caſtrorum barbaros auertiſſent. Qua- rum omnium rerum maxime admirandum uideba- tur, quod Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſie- rant, ut Ambiorigis fines depopularētur, ad caſtra Ro manorum delati optatiſſimum Ambiorigi beneficiū

obtulerant. Cæſar ad uexãdos rurſus hoſtes profectus magno coacto numero ex finitimis ciuitatib. in omneis parteis dimittit, omnes uici, atq; omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incendebantur. præda ex omnibus locis agebatur. frumenta nõ ſolum à tanta multitudine iumentorum, atq; hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore, atq; imbribus procubuerãt, ut ſi qui etiam in præſentia ſe occultaſſent, tamen ijs deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur, ac ſæpe in eũ locum uentum eſt tanto in omneis parteis diuiſo æqtatu, ut nõ modo uiſum ab ſe Ambiorigem in fuga circunſpicerent captiui, ſed nec planè etiam abiſſe ex conſpectu contenderent, ut ſpe conſequendi illata, atq; infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, penè naturam ſtudio uincerent, ſemperq; paulum ad ſummam felicitatem defuiſſe uideretur, atq; ille latebris, aut ſyluis, aut ſaltibus ſe eriperet, et noctu occultatus, alias regiones, parteisq; peteret nõ maiore equitum præſidio, quàm quatuor, quibus ſolis uitam ſuam committere audebat. Tali modo uaſtatis regionibus exercitum Cæſar duarum cohortium damno Durocortum Rhemorum reducit, concilioq; in eum locum Galliæ indicto de cõiuratione Senonum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit, & de Accone, qui princeps eius conſilij fuerat grauiore ſententia pronuntiata more maiorũ ſupplicium ſumpſit. Nõnulli iudicium ueriti profugerũt, quibus cum aqua, atque igni interdixiſſet, duas legiones ad fineis Treuerorum, duas in lingonibus, ſex reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collo

cauit, frumētóq; exercitui prouiſo, ut inſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER SEPTIMVS.

QVIETA GALLIA, CAEſar, ut conſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiſcitur. Ibi cognoſcit de Clodij cæde, de Senatusq; conſulto certior factus, ut omnes Italiæ Iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere inſtituit. Eæ res in Galliam tranſalpinam celeriter perferūtur. Addūt ipſi et affingunt rumoribus Galli (quod res poſcere uidebatur) retineri urbano motu Cæſarē, neq; in tantis diſſenſionibus ad exercitū uenire poſſe. Hac impulſi occaſione, qui iam ante ſe populi Romani Imperio ſubiectos dolerent, liberius, atq; audacius de bello cōſilia inire incipiūt. Indictis inter ſe principes Galliæ concilijs, ſylueſtribus, ac remotis locis, querūtur de Acconis morte, hunc caſum ad ipſos recidere poſſe demonſtrant. Miſerantur communem Galliæ fortunam, omnibus pollicitationibus, ac præmijs depoſcunt, qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. Eius in primis rationem habēdam eſſe dicunt, prius quam eorum clandeſtina conſilia efferantur, ut Cæſar ab exercitu intercludatur. Id eſſe facile, quod neq; legiones, abſente Imperatore au-

deant ex hybernis egredi, neq; Imperator ſine præſidio ad legiones peruenire poſſit, poſtremo i acie præſtare interfici, quàm non ueterem belli gloriă, libertatemq́;, quam à maioribus acceperant, recuperare. Iis rebus agitatis, profitentur Carnutes, ſe nullū periculum communis ſalutis cauſa recuſare, principesq́; ſe ex omnibus bellum facturos pollicentur, & quoniā in præſentia de obſidibus cauere inter ſe non poſſent, ne res efferatur, ut iureiurādo, ac fide ſanciatur, petūt, collatis militaribus ſignis (quod more eorū grauiſſima cærimonia cōtinetur) ne facto initio belli à reliquis deſerantur. Tūc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei conſtituto, ab concilio diſceditur. Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, et Conetoduno ducibus, deſperatis hominibus Genabū dato ſigno concurrunt, ciuesq́; Romanos, qui negociandi cauſa ibi conſtiterant, in iis C. Fuſium Cottam honeſtum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iuſſu Cæſaris præerat, interficiunt, bonaq́; eorū diripiunt. celeriter ad omneis Galliæ ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atq; illuſtrior incidit res clamore per agros, regionesq́; ſignificāt, hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit, nam quæ Genabi oriente ſole geſta eſſent ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita ſunt, quod ſpatium eſt millium paſſuum circiter. CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius Aruernus ſummæ potētiæ adoleſcēs, cuius pater principatū Galliæ totius obtinuerat, & ob eam cauſam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfe-

ctus, conuocatis ſuis clientibus, facile eos incēdit. cognito eius conſilio ad arma cōcurritur, ab Gobanitione patruo ſuo, reliquisq́; principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant, expellitur ex oppido Gergobia, non tamen deſiſtit, atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. Hac coacta manu quoſcunq; adit ex ciuitate, in ſuam ſententiam perducit. hortatur, ut communis libertatis cauſa arma capiant, magnisq́; coactis copijs aduerſarios ſuos, à quibus pauloante erat eiectus expellit ex ciuitate, Rex ab ſuis appellatur, dimittit quoquo uerſus legationes, obteſtatur, ut in fide maneant. celeriter ſibi Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemouices, Andos, Reliquosq́; omneis, qui Oceanum attingunt, adiungit, omnium conſenſu ad eum defertur Imperium, qua oblata poteſtate omnibus his ciuitatibus obſides imperat, certum numerum militum celeriter ad ſe adduci iubet. Armorum quantum quæq; ciuitas domi, quodq́; ante tempus efficiat, conſtituit. In primis equitatui ſtudet, ſummæ diligentiæ ſummam Imperij ſeueritatē addit, magnitudine ſupplicij dubitantes cogit. nam maiore commiſſo delicto, igni, atq; omnibus tormentis necat, leuiore de cauſa, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis domum remittit, ut ſint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreāt alios. His ſupplicijs celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum ſummæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Rutenos mittit, ipſe ĩ Bituriges proficiſcitur. eius aduentu Bituriges ad Heduos quorum erant in fide, legatos mittunt ſubſidium ro

gatum, quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Hedui de conſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitũ reliquerat, copias equitatus, peditatusq; ſubſidio Biturigibus mittunt, q cum ad flumen Ligerim ueniſſent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum reuertuntur, legatisq; noſtris renuntiant ſe Biturigum perfidiam ueritos reuertiſſe, quibus id conſilij fuiſſe cognouerint, ut ſi flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi, altera Aruerni ſe circunſiſterent. Id ea ne de cauſa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis conſtat, non uidetur pro certo eſſe ponendum, Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Auernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæſari nuntiatis, cum iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorẽ in ſtatum peueniſſe intelligeret, in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. eò cum ueniſſet magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitũ peruenire poſſet. Nam ſi legiones in prouinciam accerſeret ſe abſente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat. ſi ipſe ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, ſuam ſalutem recte committi uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos miſſus eam ciuitatem Aruernis cõciliat. progreſſus in Nitiobriges, et Gabalos. ab utriuſque obſides accipit, et magna coacta manu in prouinciã Narbonem uerſus eruptionẽ facere contendit. Qua re nũtiata Cæſar omnibus conſilijs anteuertendum exiſtimauit, ut narbonem proficiſceretur. eò cum ueniſſet, timentes confirmat, præſidia in Rutenis, prouĩcialibus, uolcas, artomicis, toloſatibus, ar

cumq; Narbonem, quæ loca erant hoſtibus finitima, cõſtituit. partẽ copiarũ ex prouincia, ſupplementumq́;, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, q̃ fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, repreſſo iam Lucterio, & remoto, quod intrare intra præſidia periculoſum putabat, in Heluios proficiſcitur, et ſi mons Gebẽna, qui Aruernos ab Heluijs diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima niue iter impediebat, tamen diſcuſſa niue ſex in altitudinem pedũ, atq; ita uijs patefactis ſummo militũ labore ad fines Aruernorũ peruẽnit, q̃bus oppreſſis inopinantibus, quod ſe Gebenna, ut muro munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem homini, unquam eo tempore anni ſemitæ patuerant, eq̃tibus imperat, ut quamlatiſſime poſſent, uagentur, & quammaximum hoſtibus terrorẽ inferant. Celeriter hæc fama, ac nũtij ad Vercingetorigem perferuntur, quem perterriti omnes Aruerni circunſiſtunt, atq; obſecrant, ut ſuis fortunis cõſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur, præſertim cũ uideat omne ad ſe bellum translatum, quorũ ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus mouet in Aruernos uerſus. At Cæſar biduũ in his locis moratus, quod hæc de Vercingetorige uſu uentura, opinione p̃ceperat, per cauſam ſupplementi, equitatusq́; cogendi ab exercitu diſcedit, Brutum adoleſcentem his copijs præficit. Hunc monet, ut in omneis parteis eq̃tes quamlatiſſime peruagentur, daturum ſe operã, ne longius triduo ab caſtris abſit. His conſtitutis rebus omnibus, ſuis inopinantibus, quammaximis poteſt itineribus Viennã peruẽnit, ibi nactus recentem equitatum, quem multis

ante diebus eò præmiſerat, neq; diurno, neq; nocturno itinere intermiſſo, ꝑ fines Heduorũ in lingõnes cõtendit. ubi duæ legiones hyemabãt, ut ſiquid etiam de ſua ſalute ab Heduis iniretur conſilij, celeritate præcurreret. Eò cum perueniſſet, ad reliquas legiones mittit, priuſq; in unũ locum omneis cogit, q̃ de eius aduentu Aruernis nuntiari poſſet. Hac re cognita, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitũ reducit, atq; inde profectus Gergobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio uictos Cæſar collocauerat, Heduiſq; attribuerat, oppugnare inſtituit. Magnam hæc res Cæſari difficultatẽ ad cõſiliũ capiendũ afferebat, ſi reliquã partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne ſtipẽdiarijs Heduorũ expugnatis cũcta Gallia deficeret, ꝙ nullũ in eo amicis præſidiũ uideretur poſitũ eſſe, ſin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumẽtaria duris ſubuectionibus laboraret. præſtare uiſum eſt tamen, omneis difficultates perpeti, q̃ tanta cõtumelia accepta, omnium ſuorũ uoluntates alienare. Itaq; cohortatus Heduos de ſupportando commeatu præmittit ad Boios, qui de ſuo aduẽtu doceãt, hortenturq;, ut in fide maneant, atq; hoſtiũ impetum magno animo ſuſtineant, duabus Agẽdici legionibus, atq; impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiſcitur. Altero die cum ad oppidũ Senõnum Vellaunodunum ueniſſet, ne quẽ poſt ſe hoſtem relinqueret, quò expeditiore re frumẽtaria uteretur, oppugnare inſtituit. Idq; biduo circũuallauit. tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, ſexcẽtos obſides dari iubet, ea qui conficeret C. Trebonium

legatum relinquit. Ipſe ut quãprimũ iter faceret, Genabũ Carnutum proficiſcitur, qui tunc primum allato nũtio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rẽ ductum iri exiſtimarent, præſidium Genabi tuendi cauſa, quod eò mitterent cõparabãt. Huc biduo Cæſar peruẽnit, et caſtris ante oppidũ poſitis, diei tempore excluſus in poſterũ oppugnationẽ differt, quæq; ad eam rem uſui ſint, militibus imperat, et quod oppidum Genabũ pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones ĩ armis excubare iubet. Genabéſes paulo ante mediã noctem ſilentio ex oppido egreſſi flumen tranſire cœperunt. quare per exploratores nuntiata, Cæſar legiones quas expeditas eſſe iuſſerat, portis incẽſis intromittit, atq; oppido potitur, perpaucis ex hoſtiũ numero deſyderatis, quin cũcti caperentur, quod pontis, atq; itinerũ anguſtiæ multitudini fugam intercluſerant. oppidum diripit, atq; incendit, prædam militibus donat, exercitũ Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruẽnit. Vercingetorix ubi de Cæſaris aduẽtu cognouit, oppugnatione deſiſtit, atq; obuiam Cæſari proficiſcitur. Ille oppidũ Biturigum poſitum in uia Nouiodunum oppugnare inſtituerat. Quo ex oppido, cũ legati ad eũ ueniſſent oratum, ut ſibi ignoſceret, ſuæq; uitæ cõſuleret, ut celeritate reliquas res cõficeret, qua pleraq; erat conſecutus, arma proferri, equos produci, obſides dari iubet, parte iã obſidũ tradita, cum reliqua adminiſtrarẽtur, centurionibus, & paucis militibus intromiſſis, qui arma, iumentaq; cõquirerẽt, equitatus hoſtiũ procul uiſus eſt, qui agmẽ

Vercingetorigis anteceſſerat, quem ſimulatq; oppidani conſpexerunt, atq; in ſpem auxilij uenerunt, clamore ſublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cum ex ſignificatione Gallorū noui aliquid ab ijs iniri conſilij intellexiſſent, gladijs diſtrictis portas occupauerunt, ſuosq; omneis incolumes receperunt. Cæſar ex caſtris equitatum educi iubet, præliumq; equeſtre committit, laborantibus iam ſuis, Germanos equites circiter. CCCC. ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat, eorū impetum Galli ſuſtinere non potuerunt, atq; in fugam coniecti multis amiſſis, ſeſe ad agmen receperunt, quibus profligatis rurſus oppidani perterriti, comprehenſos eos quorum opera plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxerunt, ſeſeq; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæſar ad oppidū auaricum, quod erat maximum, munitiſſimumq; in finibus Biturigum, atq; agri fertiliſſima regiōe profectus eſt. q̄d eo oppido recepto ciuitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat. Vercingetorix tot continuis ĩcōmodis Vellaunoduni. Genabi. Nouioduni acceptis, ſuos ad conciliū conuocat, docet longe alia ratione eſſe bellum gerendum, atq; antea ſit geſtum, omnibus modis huic rei ſtudendum, ut pabulatione, et commeatu Romani prohibeantur. Id eſſe facile, quod equitatu ipſi abundent, & quod anni tempore ſubleuentur, pabulum ſecari nō poſſe, neceſſario diſperſos hoſteis ex ædificijs petere. hos omneis quotidie ab equitibus deleri poſſe. præterea ſalutis cauſa rei familiaris cōmoda negligenda, uicos atq; ædificia incendi oportere, hoc ſpatio à Boia

tio à Boia quoquo uerſus, quo pabulandi cauſa adire poſſe uideantur. Harum ipſis rerum copiam ſuppetere quod quorum in finibus bellum geratur eorũ opibus ſubleuentur, Romanos aut inopiã non laturos, aut magno cum periculo longius à caſtris progreſſuros, neq; intereſſe ipſos ne interficiant, impedimentis'ue exuãt, q̃bus amiſſis bellum geri non poſſit. præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione, et loci natura ab omni ſint periculo tuta, neu ſuis ſint ad detractandã militiam receptacula, neu romanis propoſita, ad copiã commeatus prædamq́; tollendã. hæc ſi grauia, aut acerba uideantur, multo illa grauius æſtimari debere, liberos, coniuges in ſeruitutem abſtrahi, ipſos interfici, quæ ſint neceſſe accidere uictis. omnium conſenſu hac ſententia probata, uno die amplius. XX. urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliq̃s ciuitatibus. in oĩbus partibus incendia conſpiciuntur, quæ et ſi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc ſibi ſolatij proponebãt, ꝙ ſe propè explorata uictoria celeriter amiſſa recuperaturos cõfidebant. deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam propè totius Glliæ urbẽ, quæ & præſidio, & ornamento ſit ciuitati, ſuis manibus ſuccendere cogerẽtur, facile ſe loci natura defenſuros dicunt, ꝙ propè ex oĩbus partibus flumine, et palude circundata uniũ habeat, et peranguſtum aditũ. datur petentibus uenia diſſuadente primo Vercingetorige, poſt concedẽte, et precibus ipſorum, et miſericordia uulgi defenſores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæſarẽ

itineribus ſubſequitur, et locum caſtris deligit, paludi bus ſyluiſq; munitum ab Auarico lõge millia paſſu= um. XV. ibi per certos exploratores i ſingula diei tem pora, quæ ad Auaricũ aggerẽtur, cognoſcebat, et q̃d fieri uellet, imperabat. omneis noſtras pabulationes frumentationeſq; obſeruabat. diſperſoſq;, cum longi- us neceſſario procederent, adoriebatur, magnoq; in= cõmodo afficiebat, et ſi quãtũ ratione prouideri pote= rat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis tẽporibus, di uerſiſq; itineribus iretur. Caſtris ad eã partem oppi di poſitis Cæſar, quæ intermiſſa à flumine, et palude aditum (ut ſupra diximus) anguſtũ habebat, aggerẽ apparare, uineas agere, turreis duas cõſtituere cœpit, nam circumuallare loci natura prohibebat. de re fru= mentaria Boios atq; Heduos adhortari nõ deſtitit, quo rũ alteri, quod nullo ſtudio agebant, nõ multum ad- iuuabant, alteri non magnis facultatibus, quod ciui= tas erat exigua et infirma, celeriter quod habuerũt, conſumpſerunt. ſumma difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia He- duorum, incendijs ædificiorum, uſq; eò, ut complureis dies milites frumẽto caruerint, et pecore è lõginquo- ribus uicis adacto, extremã famem ſuſtentarent. nul la tamẽ uox eſt ab his audita populi Romani maie= ſtate, et ſuperioribus uictorijs indigna, quinetiã Cæ- ſar cũ in opere ſingulas legiones appellaret, et ſi acer bius inopiã ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret, uniuerſi ab eo, ne id faceret, petebant, ſic ſe cõ= plureis annos illo imperante meruiſſe, ut nullã igno miniam acciperent, nunquam infecta re diſcederẽt,

hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptã oppugnatio nem reliqſſent, præſtare, omneis perferre acerbitates, q̃ non ciuibus Ro. qui Genabi perfidia Gallorum interiſſent, parẽtarẽt. Hæc eadem cẽturioribus, tribuniſq; militũ mandabant, ut per eos ad Cæſarẽ defer rẽtur. Cum iam muro appropinquaſſent turres, ex captiuis Cæſar cognouit, Verangetorigem cõſumpto pabulo caſtra mouiſſe propius Auaricũ, atq; ipſum, cũ equitatu expeditiſq;, qui inter equites præliari cõſueſ ſent, inſidiarũ cauſa eò profectum, quo noſtros poſte ro die pabulatum uẽturos arbitrabatur, quibus rebus cognitis media nocte ſilẽtio profectus, ad hoſtium caſtra mane peruenit. Illi celeriter per exploratores aduẽtu Cæſaris cognito, carros, impedimẽtaq; ſua in arctiores ſyluas abdiderũt, copias omneis in loco edito, atq; aperto iſtruxerũt. qua re nũtiata, Cæſar celeriter ſarcinas cõferri, arma expediri iuſſit. Collis erat leniter ab infimo accliuis, hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atq; impedita cingebat nõ latior pedibus qnquaginta, hoc ſe colle iterruptis põtibus Galli fiducia loci continebãt, generatimq; diſtributi i ciuitates, oĩa uada, ac ſaltus eius paludis certis cuſtodijs obtinebãt, ſic aĩo parati, ut ſi eã paludẽ Romani prũpere conarẽtur, hæſitanteis premerent ex loco ſuꝑiore, ut q propinqtatẽ loci uiderẽt paratos propè æquo marte ad dimicandũ exiſtimarent, q iniqtatem conditionis ꝓſpicerẽt, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſcerẽt. Indignãteis milites Cæſar, ꝗ conſpectũ ſuũ hoſtes ferre poſſent tantulo ſpatio interiecto, et ſignũ prælij expoſcẽteis, edocet q̃to detrimẽto, et quot uirorũ fortiũ

morte neceſſe eſſet cõſtare uictoriã, quos cum ſic aio paratos uideret, ut nullum pro ſua laude periculũ recuſarent, ſummæ ſe iniquitatis condẽnari debere, niſi eorum uitam ſua ſalute habeat cariorem. ſic milites conſolatus, eodem die reducit in caſtra, reliqua quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, adminiſtrare inſtituit. Vercingetorix cum ad ſuos rediſſet, proditionis inſimulatus, ꝙ caſtra propius Romanos mouiſſet, quod cũ omni equitatu diſceſſiſſet, ꝙ ſine imperio tantas copias reliquiſſet, ꝙ eius diſceſſu Romani tanta opportunitate, & celeritate ueniſſent, non hæc omnia fortuitu, aut ſine conſilio accidere potuiſſe, regnum illũ Galliæ malle Cæſaris conceſſu, q̃ ipſorum habere beneficio. tali modo accuſatus ad hæc reſpõdit, quod caſtra mouiſſet, factum inopia pabuli, etiam ipſis hortantibus, ꝙ propius Romanos acceſſiſſet, perſuaſum loci opportunitate, qui ſeipſum munitione defenderet, equitum uero operam, neq; in loco paluſtri deſyderari debuiſſe, & illic fuiſſe utilem, quo ſint profecti, ſummam imperij ſe conſulto nulli diſcedentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur. cui rei propter animi mollitiã ſtudere omneis uideret, quod diutius laborem ferre nõ poſſent. Romani ſi caſu interuenerint, fortunæ, ſi alicuius indicio uocati, huic habendã gratiã, quod et paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, & uirtutem deſpicere potuerint, qui dimicare non auſi, turpiter ſe in caſtra receperint. Imperiũ ſe à Cæſare per proditionem nullũ deſyderare, quod habere uictoria poſſet, quæ iã eſſet ſibi, ac omnibus Gallis explorata. quin etiam ipſis remitteret, ſi ſibi magis hono

rem tribuere, quàm ab ſe ſalutem accipere uideatur. Hæc ut intelligatis, inquit, ſincere à me pronũtiari, audite Romanos milites, producit ſeruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq; excruciauerat. ij iam ante edocti, quæ interrogati pronũtiarent, milites ſe eſſe legionarios dicunt, fame & inopia adductos clàm ex caſtris exiſſe, ſiquid frumenti, aut pecoris in agris reperire poſſent, ſimili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires ſufficere cuiuſquam, nec ferre operis laborem poſſe. Itaq; ſtatuiſſe Imperatorem, ſi nihil in oppugnatione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. Hæc inqt à me Vercingetorix beneficia habetis, quem proditionis inſimulatis, cuius opera ſine ueſtro ſanguine, tantum exercitum uictorem fame penè conſumptum uidetis, quem turpiter ſe ex fuga recipientem, ne qua ciuitas ſuis finibus recipiat, à me prouiſum eſt. Cõclamat omnis multitudo, et ſuo more armis concrepat, quod facere in eo cõſueuerunt, cuius orationem approbant, ſummum eſſe Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandũ, nec maiori ratione bellũ adminiſtrari poſſe. Statuũt, ut decem millia hominũ delecta ex omnibus copijs in oppidum ſummittantur, nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendã cenſent, ꝙ penè in eo, ſi oppidum retinuiſſent, ſummam uictoriæ conſtare intelligebant. Singulari militum noſtrorum uirtuti conſilia cuiuſq; modi Gallorum occurrebant, ut eſt ſummæ genus ſolertiæ, atq; ad omnia imitanda, atq; efficienda, quæ ab quoq; traduntur, aptiſſimum. nam et laqueis falces auertebant, quas cum deſtinauerant, tormentis

introrſus reducebant, & aggerem cuniculis ſubtrahe bant, eò ſcientius, ꝙ apud eos magnæ ſunt Ferrariæ, atq; omne genus cuniculorum notum, atq; uſitatum eſt. totum autem murum ex omni parte turribus cō tabu= lauerant, atq; has corijs intexerant, tum crebris diur= nis, nocturniſq; eruptionibus, aut aggeri ignem infe- rebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur, et noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quoti= dianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turriū malis adæquabant. & apertos cuniculos præuſta, & præacuta materia, & pice feruefacta, et maximi pon deris ſaxis morabantur, mœnibuſq; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè for- ma ſunt, trabes directæ perpetuæ in longitudinem pa= ribus interuallis diſtantes inter ſe binos pedes ī ſolo col= locantur. eæ reuinciuntur extrorſus, & multo aggere ueſtiuntur. ea autem, quæ diximus interualla, grādi= bus in frōte ſaxis effarciūtur, his collocatis, et coagmē tatis, alius inſuper ordo adijcitur, ut idem illud inter- uallū ſeruetur, neq; inter ſe cōtingant trabes, ſed pa- ribus intermiſſæ ſpatijs, ſingulæ ſingulis ſaxis interie= ctis, arcte contineantur. ſic deinceps omne opus cōtexi= tur, dum iuſta muri altitudo expleatur. hoc cum in ſpe ciem, uarietatemq; opus deforme nō eſt, alternis trabi bus, ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant, tū ad utilitatem et defenſionem urbium ſummam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis, et ab ariē= te materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes qua dragenos plerunq; introrſus reuincta, neq; perrumpi, neq; diſtrahi poteſt. his tot rebus impedita oppugna-

tione, milites cum toto tempore, frigore, et aſſiduis imbribus tardarentur, tamen continēti labore oīa hæc superauerunt. et diebus. XXV. aggerem latum pedes CCC. XXX. altum pedes. LXXX. extruxerunt. cū is murum hoſtium penè cōtingeret, et Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, militesq́; cohortaretur, ne qđ omnino tempus ab opere itermitteretur, pauloante tertiam uigiliam eſt animaduerſum fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant. Eodemq́; tempore toto muro clamore ſublato duabus portis ab utroq; latere turriū eruptio fiebat. Alij faces, atq; aridā materiē de muro in aggerē eminus iaciebant, picem, reliquasq́; res, quibus ignis excitari poteſt, fundebāt, ut quo primum curreretur, aut cui rei ferretur auxiliū, uix ratio iniri poſſet. tamē quod inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabāt, duæq́; partitis temporibus in opere erant, celeriter factum eſt, ut alij eruptionibus reſiſterent, alij turres reducerent, aggeremq́; interſcinderēt. Omnis uero ex caſtris multitudo ad reſtinguendū concurreret. cum in omnibus locis conſumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, ſempq́; hoſtibus ſpes uictoriæ redītegraretur. eò magis, quod deuſtos pluteos turrium uidebant, nec facile adire apertos ad auxiliādū animaduertebāt, ſempq́; ipſi recētes defeſſis ſuccederent, oēmq́; Galliæ ſalutem in illo ueſtigio temporis poſitā arbitrarētur, accidit ī ſpectātibus nobis, ꝙ dignum memoria uiſum prætermittendū nō exiſtimauimus. Quidā ante portā oppidi Gallus per manus ſeui, ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat, ſcorpione ab la-

tere dextro traiectus, exanimatusq́; concidit, hunc ex proximis unus iacentem tranſgreſſus, eodem illo mune re fungebatur, eadem ratione ictu ſcorpionis exanima to altero, ſucceſſit tertius, et tertio quartus, nec ille prius eſt à propugnatoribus uacuus relictus locus, quã reſtincto aggere, atq; omni parte ſummotis hoſtibus finis eſt pugnandi factus. omnia experti Galli, quod res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſilium cœperunt ex oppido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige, id ſilentio noctis conati, non magna iactura ſuorum ſeſe effecturos ſperabant, propterea quod neque longe ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad inſequẽdum tardabat, iamq́; hoc facere noctu apparabant, cũ ma tresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesq́; proiectæ ad pedes ſuorum omnibus precibus petierunt, ne ſe et communeis liberos hoſtibus ad ſupplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, et uirium infirmitas impediret, ubi eos perſtare in ſententiam uiderunt, quod plerũq; in ſummo periculo Timor miſericordiam non recipit. conclamare et ſignificare de fuga Romanis cœperunt, quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præocuparentur, conſilio deſtiterunt. Poſtero die Cæſar promota turri, perfectisq́; operibus, quæ facere inſtituerat, magno cohorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus eſt, quod paulò incautius cuſtodias in muro diſpoſitas uidebat, ſuosq́; languidius in opere uerſari iuſſit, et quid fieri uellet, oſtendit, legiones intra uineas in occulto expeditas cohorta

tur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum uicto-
riæ perciperent. iis, qui primi murũ aſcendiſſent, præ
mia propoſuit, militibusq; ſignum dedit. illi ſubito ex
omnibus partibus euolauerunt, murumq; celeriter cõ
plerunt, hoſtes re noua perterriti, muro, turribusq; de
iecti in foro, ac locis patentioribus cuneatim cõſtiterũt,
hoc animo, ut ſiqua ex parte obuiam contraueniretur,
acie inſtructa depugnarent, ubi neminem in æquum
locum ſeſe demittere, ſed toto undique muro circunfun
di uiderunt, ueriti ne omnino ſpes fugæ tolleretur, ab
iectis armis, ultimas oppidi parteis continenti impetu
petiuerunt, parsq; ibi, cum anguſto exitu portarũ ſeipſi
premerẽt, à militibus, pars iam egreſſa portis ab equi
tibus eſt interfecta, nec fuit quiſquam, qui prædæ ſtu
deret. ſic et Genabenſi cæde & labore operis incitati,
non ætate confectis, non mulieribus, nõ infantibus pe
percerunt. deniq; ex omni eo numero, qui fuit circiter
quadraginta milliũ, uix octingenti, qui primo clamo-
re audito, ſe ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercin
getorigem peruenerunt, quos ille multa iam nocte ſilen
tio ex fuga excepit, ueritus ne qua in caſtris ex eorum
cõcurſu, et miſericordia uulgi ſeditio oriretur, ut pro
cul in uia diſpoſitis familiaribus ſuis, principibusq; ci
uitatum diſparandos, deducendosq; ad ſuos curaret,
quæ cuiq; ciuitati pars caſtrorum ab initio obuenerat.
Poſtero die concilio conuocato, conſolatus, cohortatusq;
eſt, ne ſe admodum animo demitterent, ne perturba-
rentur incõmodo, nõ uirtute, neq; acie uiciſſe Romanos,
ſed artificio quodam, & ſcientia oppugnationis. cuius
rei fuerint ipſi imperiti, errare ſi qui in bello omneis

ſecundos rerum euentus expectent. ſibi nunquam placuiſſe Auaricum defendi, cuius rei teſtes ipſos haberet, ſed factum imprudentia Biturigum, & nimia obſequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur, id tamen ſe celeriter maioribus commodis ſanaturum. Nã, quæ ab reliquis Gallis ciuitates diſſentirẽt, has ſua deligentia adiuncturum, atq; unum cõſilium totius Galliæ effecturum. cuius conſenſu, ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere. Idq; ſe propè iam effectum habere. interea æquum eſſe ab ijs communis ſalutis cauſa impetrari, ut caſtra munire inſtituerent, quò facilius hoſtium repentinos impetus ſuſtinere poſſent. fuit hæc oratio nõ ingrata Gallis, maxime, quod ipſe animo non defecerat tanto accepto incommodo, neq; ſe in occultum abdiderat, & conſpectum multitudinis fugerat, plusq; animo prouidere, & præſentire exiſtimabatur, quod re integra, primo incendẽdum Auaricum, poſt deſerẽdum cenſuerat. itaq; ut reliquorum imperatorũ res aduerſæ authoritatẽ minuunt, ſic huius ex contrario dignitas incommimodo accepto in dies augebatur. ſimul in ſpem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiũgendis ciuitatibus, primumq; eo tempore Galli caſtra munire inſtituerũt, & ſic ſunt animo conſternati, homines inſueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, ſibi patienda & perferenda exiſtimarent, nec minus, q̃ eſt pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atq; earum principes donis, pollicitationibusq; alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorũ quiſq; aut oratione ſubdola, aut amicitia facillime capi poſſet. qui

Auarico expugnato refugerant, armandos, ueſtiendoſq; curat. ſimul ut deminutæ copiæ redintegrarētur, imperat, certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in caſtra adduci uelit, ſagittarioſq; omneis, quorum erat permagnus numerus in Gallia conquiri, & ad ſe mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. interim Teutomatus Olloniconis filius Rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu noſtro amicus erat appellatus, cū magno equitum ſuorum numero, & quos ex Aqtania conduxerat, ad eū peruenit. Cæſar Auarici compluresis dies commoratus, ſummamque ibi copiam frumenti, et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. iam propè hyeme confecta, cum ipſo anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet, ſiue eum ex paludibus, ſyluiſq; elicere, ſiue obſidione premere poſſet, legati ad eum principes Heduorum ueniunt oratum, ut maxime neceſſario tempore ciuitati ſubueniat, ſummo eſſe in periculo rem, quod cum ſinguli magiſtratus antiquitus creari, atque regiā poteſtatem annum obtinere conſueſſent, duo magiſtratum gerant, et ſe uterq; eorum legibus creatum eſſe dicat, horum eſſe alterum Conuictolitanem florentem, et illuſtrem adoleſcentem, alterū Cotum antiquiſſima familia natum, atque ipſum hominem ſummæ potentiæ, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundē magiſtratum geſſerit, ciuitatem omnem eſſe in armis, diuiſum Senatum, diuiſum populum, ſuas cuiuſq; eorū clientelas, qđ ſi diutius alatur cōtro-

uerſia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat. id ne accidat, poſitum in eius diligentia, atque authoritate. Cæſar et ſi à bello, atq; hoſte diſcedere detrimentoſum eſſe exiſtimabat, tamen non ignorans quanta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſueſſent, ne tanta, et tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipſe ſemper aluiſſet, omnibusq; rebus ornaſſet, ad uim, atq; ad arma deſcenderet, atq; ea pars, quæ minus ſibi cõfideret, auxilia à Vercingetorige accerſeret, huic rei præuertendum exiſtimauit, et quod legibus Heduorũ, ijs, qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, nequid de iure, aut legibus eorum diminuiſſe uideretur, ipſe in Heduos proficiſci ſtatuit, Senatumq; omnem, et quos inter controuerſia eſſet, etiam ad ſe euocauit. Cum propè omnis ciuitas eò conueniſſet, doceretur q;, paucis clàm uocatis, alio loco, alio tempore, atq; oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum, cum leges duos ex una familia, uiuo utroq;, non ſolum magiſtratus creari uetarent, ſed etiam in Senatu eſſe prohiberent, Cotum magiſtratum deponere coegit, Conuictolitanem, qui per Sacerdotes more ciuitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere iuſſit. Hoc decreto interpoſito cohortatus Heduos, ut controuerſiarum, ac diſſenſionum obliuiſcerentur, atq; omnibus omiſſis his rebus, huic bello ſeruirẽt, eaq;, quæ meruiſſent præmia, ab ſe deuicta Gallia expectarent, equitatumq; omnem, & peditum millia decem ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidijs rei frumẽtariæ cauſa diſponeret. exercitũ in duas parteis diuiſit, quatuor legiões ĩ Senões, pariſiosq; Labieno ducẽdas dedit. VI. ipſe

in Aruernos, ad oppidum Gergouiam ſecundū flu-
men Elauer duxit, eqtatus partem illi attribuit, par=
tem ſibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix omni
bus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Ela=
ueris parte iter facere cœpit, cum uterq; utriq; eſſet exer
citui in conſpectu, ferèq; è regione caſtris caſtra pone=
ret, diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Ro-
mani copias traducerent, erat in magnis Cæſaris dif=
ficultatibus res, ne maiorē æſtatis partem flumine im
pediretur, quod nō ferè ante autūnum Elauer uado
tranſiri ſoleat, itaq; ne id accideret, ſylueſtri loco caſtris
poſitis, è regione unius eorū pontiū, quos Vercingeto-
rix reſcindendos curauerat, poſtridie cum duabus le=
gionibus in occulto reſtitit, reliquas copias cū oibus im
pedimentis, ut conſueuerat miſit, dēptis quartis q̄busq;
cohortibus, uti numerus legionum conſtare uideretur,
ijs q̄ longiſſime poſſent progredi iuſſis, cum iam ex
diei tempore coniecturam caperet, in caſtra peruētū,
ijſdem ſublicis, quarū pars inferior integra remane
bat, pontem reficere cœpit, celeriter effecto opere, legio
nibusq; traductis, & loco caſtris idoneo delecto reli
quas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne cō
tra ſuam uolūtatem dimicare cogeretur magnis itine-
ribus anteceſſit. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergo
uiam peruenit, equeſtriq; prælio eo die leui facto, per
ſpecto urbis ſitu, quæ poſita in altiſſimo mōte omnes
aditus difficiles habebat, de expugnatione deſperauit.
de obſeſſione non prius agendum cōſtituit, q̄ rem fru
mentariam expediſſet. At Vercingetorix caſtris pro op
pido in monte poſitis mediocribus circum ſe interuallis

ſeparatim ſingularum ciuitatum copias collocauerat, atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, qua deſpici poterat, horribilē ſpeciem præbebat, principesq; earū ciuitatum, quos ſibi ad conſiliū capiendum delegerat, prima luce ad ſe quotidie conuenire iubebat, ſeu quid communicandum, ſeu quid adminiſtrādū uideretur, neq; ullum ferè diē intermittebat, quin equeſtri prælio interiectis ſagittarijs, quid in quoq; eſſet animi, ac uirtutis ſuorū periclitaretur. Erat è regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis egregie munitus, atq; ex omni parte circunciſus, quē ſi tenerent noſtri, & aquæ magna parte, et pabulatione libera prohibituri hoſtes uidebātur. Sed is locus præſidio ab ijs non nimis firmo tenebatur, tamen ſilētio noctis Cæſar ex caſtris egreſſus, prius q̄ ſubſidiū ex oppido uenire poſſet, deiecto præſidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, foſſamq; duplicē duodenum pedum à maioribus caſtris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hoſtium incurſu etiā ſinguli commeare poſſent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur Conuictolitanis Heduus, cui magiſtratum adiudicatum à Cæſare demōſtrauimus, ſolicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibuſdā adoleſcentibus colloquitur, quorum erat princeps Litauicus, atq; eius fratres, ampliſſima familia nati adoleſcētes. Cum ijs primū communicat, hortaturq; eos, ut ſe liberos, et imperio natos meminerint. unā eſſe Heduorū ciuitatem, quæ certiſſimā Galliæ uictoriā diſtineat, eius authoritate reliquas contineri, qua traducta, locū conſiſtendi Romanis in Gallia non fore, eſſe nonnullo ſe Cæſaris beneficio affectum, ſic tamen ut iuſtiſſimā

apud eum cauſam obtinuerit, ſed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Hedui de ſuo iure, et de legibus ad Cæſarem diſceptaturi, quàm Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adoleſcentibus, et oratione magiſtratus, et præmio deductis, cum ſe uel principes eius conſilij fore profiterētur, ratio perficiēdi quærebatur, quod ciuitatem temere ad ſuſcipiēdum bellum, adduci poſſe nõ confidebant, placuit, ut Litauicus decem illis millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præficeretur, atq; ea ducēda curaret, fratresq; eius ad Cæſarē præcurrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, conſtituunt. Litauicus accepto exercitu, cum millia paſſuum circiter. XXX. ab Gergouia abeſſet, conuocatis ſubito militibus lacrymās, quo proficiſcimur inqt, milites? oīs noſter equitatus, nobilitas omnis interijt, principes ciuitatis Eporedorix, et Viridomarus iſimulati proditionis ab Romanis indicta cauſa interfecti ſunt. Hæc ab his cognoſcite, qui ex ipſa cæde fugerunt. nam ego fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ geſta ſunt pronūtiare. producūtur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet, atque eadem, quæ Litauicus pronūtiauerat, multitudini exponunt, omnes equites Heduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerētur, ipſos ſe inter multitudinem militum occultaſſe, atq; ex media cæde profugiſſe. Conclamant Hedui, et Litauicū obſecrant, ut ſibi conſulat. quaſi uero, inqt ille, conſilij ſit res, ac nõ neceſſe ſit nobis Gergouiā contendere, et cum Aruernis noſmet coniūgere? an dubitamus quin nefario facinore admiſſo, Romani iam ad nos interfi-

ciendos concurrant? proinde ſiquid in nobis animi eſt, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſime interierunt, atq; hos latrones interficiamus. oſtendit ciues Romanos, qui eius præſidij fiducia unà erant, continuo magnum numerum frumenti, commeatusq; diripit. ipſos crudeliter excruciatos interficit. nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit, in eodem mendacio de cæde equitum, et principum permanet, hortatur ut ſimili ratione, atq; ipſe fecerit, ſuas iniurias perſequantur. Eporedorix Heduus ſummo loco natus adoleſcens, & ſummæ domi potentiæ, et unà Viridomarus pari ætate, et gratia, ſed genere diſpari, quem Cæſar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad ſummam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati, ijs erat inter ſe de principatu contentio, & in illa magiſtratuum controuerſia, alter pro Conuictolitanæ, alter pro Coto ſummis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix cognito Litauici conſilio, media ferè nocte rem ad Cæſarẽ defert. orat ne patiatur ciuitatem prauis adoleſcentium conſilijs ab amicitia populi Romani deficere, quod futurum prouideat, ſi ſe tot hominum millia cum hoſtibus coniunxerint, quorum ſalutem, neq; propinqui negligere, neq; ciuitas leui momento æſtimare poſſet. Magna affectus ſollicitudine hoc nuntio Cæſar, ꝙ ſemper Heduorum ciuitati præcipue indulſerat, nulla interpoſita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatumq; omnem ex caſtris educit, nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra, quod res in celeritate poſita eſſe uidebatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus caſtris

præſidio

præſidio relinquit. fratres Litauici cum comprehendi iuſſiſſet, paulo ante reperit ad hoſtes profugiſſe. adhortatus milites, ne neceſſario tempore itineris labore permoueantur, cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum. XXV. agmen Heduorum cóſpicatus, immiſſo equitatu, iter eorum moratur, atq; impedit, interdicitq; omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites uerſari, ſuosq; appellare iubet. His cognitis, et Litauici fraude perſpecta, Hedui manus tendere, & deditionem ſignificare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum ſuis clientibus, quibus nefas, more Gallorum eſt, etiam in extrema fortuna deſerere patronos, Gergouiam profugit. Cæſar nuntijs ad ciuitatem Heduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſeruatos docerent, quos iure belli interficere potuiſſet, tribusq; horis noctis exercitui ad quietem datis, caſtra ar Gergouiam mouit. Medio ferè itinere equites á Fabio miſſi, quanto res in periculo fuerit, exponunt, ſummis copijs caſtra oppugnata demonſtrant, cum crebro integri defeſſis ſuccederent, noſtrosq; aſſiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinẽ caſtrorum perpetuo eſſet ijſdem in uallo permanendũ, multitudine ſagittarum, atq; omnis generis telorũ multos uulneratos, ad hæc ſuſtinẽda magno uſui fuiſſe tormenta. Fabium diſceſſu eorum, duabus relictis portis, obſtruere cæteras, pluteosq; uallo addere, & ſe in poſterum diem, ſimilem ad caſum parare. His rebus cognitis Cæſar ſummo ſtudio militum ante ortum ſolis in caſtra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam gerũtur,

Hedui primis nuntiis à Litauico acceptis, nullum ſib ad cognoſcendum ſpatium relinquunt, impellit alio auaritia, alios iracundia, et temeritas, quæ maxime i li hominum generi eſt innata, ut leuem auditionem ha beant pro re comperta, bona ciuium Romanorum di= ripiunt, cædes faciunt, in ſeruitutem abſtrahunt. adiu uat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemq; ad fu rorem impellit, ut facinore admiſſo, ad ſanitatẽ reue ti pudeat. M. Ariſtium tri. militum iter ad legionem fa cietem, fide data ex oppido cauillono educunt. idem fa cere cogunt eos, qui negociandi cauſa ibi conſtiterant. hos continuo in itinere adorti omnibus impedimen- tis exuunt, repugnantes diem noctemq; obſident. mul tis utrinq; interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. interim nuntio allato, omneis eorum milite in poteſtate Cæſaris teneri, concurrunt ad Ariſtium, nihil publico factum conſilio demonſtrant, quæſtionẽ de bonis direptis decernunt. Litauici, fratrumq; bona publicant, legatos ad Cæſarẽ ſui purgandi gratia mi tunt, hæc faciunt recuperandorum ſuorum cauſa. Sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœ næ exterriti, conſilia clàm de bello inire incipiunt, ciui tatesq; reliquas legationibus ſolicitant, quæ tametſi Cæ ſar intelligebat, tamen quàm mitiſſime poteſt, legatos ap= pellat, nihil ſe propter inſcientiam, leuitatemq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neq; de ſua in Heduos be neuolentia diminuere. ipſe maiorẽ Galliæ motum ex pectans, ne ab omnibus ciuitatibus circũſiſteretur, cõſi lia inibat, quemadmodum à Gergouia diſcederet, ac

rurſus omnem exercitũ contraheret, ne profectio na-
ta à timore defectionis, ſimilis fugæ uideretur. Hæc
cogitanti accidere uiſa eſt facultas, bene rei gerẽdæ. nã
cum minora ĩ caſtra operis perſpiciẽdi cauſa ueniſ-
ſet, animaduertit collẽ, qui ab hoſtibus tenebatur, nu=
datum hominibus, qui ſuperioribus diebus uix præ
multitudine cerni poterat, admiratus quærit ex per=
fugis cauſam, quorum magnus ad eum quotidie nu-
merus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod iam
ipſe Cæſar per exploratores cognouerat, dorſum eſ-
ſe eius iugi propè æquũ, ſed ſylueſtrem, & angu=
ſtum, qua eſſet aditus ad alteram partem oppidi, ue-
hementer huic illos loco timere, nec iam aliter ſentire,
uno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſ-
ſent, quin penè circumuallati, atque omni exitu, &
pabulatione interclusi uiderentur, ad hunc munien=
dum locũ, omnes à Vercingetorige euocatos. Hac re
cognita Cæſar mittit cõplures equitum turmas cõde
media nocte, ijs imperat, ut paulo tumultuoſius omni-
bus ĩ locis peruagarentur, prima luce magnũ nume
rum impedimentorũ ex caſtris detrahi, mulioneſq;
cum caſſidibus equitum ſpecie, ac ſimulatione collibus
circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius
oſtentationis cauſa uagarẽtur, longo circuitu eaſdem
oẽs iubet petere regiones. hæc procul ex oppido ui=
debãtur, ut erat à Gergouia deſpectus ĩ caſtra, ne-
que tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat.
Legionem unam eodem iugo mittit, & paulum pro=
greſſam inferiore loco conſtituit, ſyluiſque occultat,
augetur Gallis ſuſpitio, atque omnes illò munitio-

num copiæ traducuntur, uacua castra hoſtium Cæſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum, occultatiſq; ſignis militaribus raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora traducit. legatiſq;, quos ſingulis legionibus præfecerat, qd fieri uellet, oſtendit. in primis monet, ut cõtineãt milites ne ſtudio pugnandi, aut ſpe prædæ longius progrediantur. quid iniquitas loci habeat incõmodi, proponit, hoc una celeritate poſſe uitari, occaſionis eſſe rem, non prælij. His rebus expoſitis, ſignum dat, et ab dextera parte alio aſcenſu eodem tempore Heduos mittit. oppidi murus ab planitie, atq; initio aſcenſus, recta regione, (ſi nullus anfractus intercederet) .M.CC. paſſus aberat. Quicquid huic circuitus ad moliendum cliuum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat, à medio ferè colle in lõgitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis ſex pedum murum, qui noſtrorum impetũ tardaret, produxerãt Galli, atq; inferiore omni ſpatio uacuo relicto, ſuperiorem partem collis uſq; ad murum oppidi denſiſſimis caſtris compleuerant. Milites ſigno dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; tranſgreſſi trinis caſtris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum ſubito in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix ſe ex manibus prædantium militum eriperet. conſecutus id, quod animo propoſuerat, Cæſar receptui cani iuſſit, legioniſq; decimæ, qua cum erat cõcionatus, ſigna conſiſtere. at reliquarum milites legionum non exaudito tubæ ſono, quod ſatis magna uallis intercede

bat, tamen à tribunis militum, legatiſq́;, ut erat à Cæſare præceptũ, retinebantur. Sed elati ſpe celeris uictoriæ, & hoſtium fuga, ſuperiorumq́; temporum ſecundis prælijs nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod non uirtute conſequi poſſent, neq; prius finem ſequẽdi fecerunt, quàm muro oppidi, portiſq́; appropinquarunt. tum uero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido eiecerunt, matresfamilias de muro ueſtem, argentumq́; iactabant, & pectore nudo prominentes paſſis manibus obteſtabãtur Romanos, ut ſibi parcerent, neu ſicut Auarici feciſſent, ne mulieribus quidem, atq; infantibus abſtinerẽt. nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tradebant. L. Fabius Cẽturio legionis octauæ, quẽ inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Auaricenſibus præmijs, neq; commiſſurũ, ut prius quiſquam murum aſcenderet, treis ſuos nactus manipulares, atq; ab his ſubleuatus murum aſcẽdit. eos ipſe rurſus ſingulos excœptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut ſupra demonſtrauimus, munitionis cauſa cõuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmiſſis equitibus magno concurſu eò contenderunt, eorum ut quiſq; primus uenerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumq́; pugnantium numerum augebat, quorũ cum magna multitudo conueniſſet, matresfamilias, quæ pauloante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, & more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberoſq́; in conſpectum

proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec nume=ro æqua cõtẽtio, ſimul et curſu, et ſpatio pugnæ defa=tigati, nõ facile recẽtes, atq; ĩtegros ſuſtinebant. Cæſar cum iniquo loco pugnari, hoſtiumq; augeri copias ui-deret. præmetuẽs ſuis ad T. Sextiũ legatum, quẽ mi-noribus caſtris præſidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, et ſub iſimo colle ab dex-tro latere hoſtiũ cõſtitueret, ut ſi noſtros depulſos loco uidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerẽtur, terreret. ipſe paulũ ex eo loco cũ legione progreſſus, ubi conſti terat, euentũ pugnæ expectabat, cũ acerrime cõmi-nus pugnaretur, hoſtes loco et numero, noſtri uirtute cõfiderẽt, ſubito ſunt Hedui uiſi, ab latere noſtris apto, quos Cæſar ab dextera parte alio aſcenſu manus diſtinẽdæ cauſa miſerat, ĭj ſimilitudine armorũ uehe-mẽter noſtros perterruerunt, ac tametſi dextris hu=meris exertis animaduertebãtur, quod inſigne paca-tis eſſe conſueuerat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. eodem tem=pore L. Fabius centurio, quiq; unà murũ aſcenderant circumuenti, atq; interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius eiuſdem legionis centurio, cum portas excin=dere conatus eẽt, à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſpe rans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erãt, quoniã inquit me unà uo-biſcum ſeruare nõ poſſum, ueſtræ quidem certe ſaluti proſpiciã, quos cupiditate gloriæ adductus, in pericu=lum deduxi, uos data facultate uobis cõſulite, ſimul ir rupit in medios hoſtes, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulum ſubmouit, conantibus auxiliari ſuis,

fruſtra inquit meæ uitæ ſubuenire conamini, quẽ iã ſanguis, uireſq; deficiunt, proinde hinc abite, dum eſt facultas, uoſq; ad legionem recipite. Ita pugnans poſt paulum concidit, ac ſuis ſaluti fuit. noſtri, cum undiq; premerentur. XLVI. cẽturionibus amiſſis deiecti ſunt loco. Sed intolerantius Gallos inſequentes legio decima tardauit, quæ pro ſubſidio paulo equiore loco conſtiterat. Hanc rurſus tertiædecimæ legionis cohortes exceperunt, quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato cœperant locum ſuperiorem. Legiones ubi primum planiciem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. eo die milites ſunt paulò minus ſeptingenti deſyderati. Poſtero die Cæſar concione aduocata, temeritatem, cupiditatemq; militum reprehẽdit, quod ſibi ipſi iudicauiſſent, quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neq; ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent, neq; à tribunis militum, legatiſq; retineri potuiſſent, expoſuit quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Auaricum ſenſiſſet; cum ſine duce, et ſine equitatu deprehenſis hoſtibus exploratam uictoriam dimiſiſſet, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet, quantopere corũ animi magnitudinem admiraretur, quos nõ caſtrorum munitiones, non altitudo montis, nõ murus oppidi tardare potuiſſet, tantopere licentiam, arrogantiamq; reprehendere, quod plus ſe, q̃ Imperatorem de uictoria, atque exitu rerum ſentire exiſtimarent, nec minus ſe in milite modeſtiam, & continentiam, q̃ uirtutem, atq; animi magnitudinẽ deſyderare. Hac ha

bita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus ne ob hanc cauſam animo permouerentur, neu quod iniquitas loci attuliſſet, id uirtuti hoſtium tribuerent. eadem de profectione cogitans, quæ ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit, aciemq; idoneo loco conſtituit. Cũ Vercingetorix nihilominus in æquum locum deſcenderet, leui facto equeſtri prælio, atq; eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. cum hoc idẽ poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtentationẽ minuendã, militumq; animos confirmandos factum exiſtimans, in Heduos caſtra mouit, ne tum quidem inſecutis hoſtibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traducit, ibi à Viridomaro, atq; Eporodorige Heduis appellatus, diſcit cum omni equitatu Litauicum ad ſolicitandos Heduos profectum, opus eſſe, et ipſos præcedere ad confirmandam ciuitatem. Et ſi multis iam rebus perfidiã Heduorum Cæſar perſpectam habebat, atq; horum diſceſſu admaturari defectionem ciuitatis exiſtimabat, tamen retinendos eos non cenſuit, ne aut inferre iniuriã uideretur, aut dare timoris aliquam ſuſpitionem. Diſcedentibus his breuiter ſua in Heduos merita expoſuit, quos & quàm humiles accepiſſet, compulſos in oppida, mulctatos agris, omnibus ereptis copijs, impoſito ſtipendio, obſidibus ſumma cũ contumelia extortis, et quã in fortunã, quamq; in amplitudinẽ deduxiſſet, ut nõ ſolum in priſtinum ſtatum rediſſent, ſed omnium temporum dignitatem, & gratiam anteceſſiſſe uiderentur. His datis mandatis eos ab ſe dimiſit. Nouiodunum erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco poſitum. huc Cæſar omnes obſides

Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atq;
exercitus impedimentorum magnam partem contule-
rat. huc magnum numerum equorum huius belli cau
ſa in Italia, atq; Hiſpania coemptorum miſerat. Eò cũ
Eporedorix, Viridomarusq́; ueniſſent, & de ſtatu ci-
uitatis cognouiſſent, Litauicum Bibracte ab Heduis
receptum, quod eſt oppidum apud eos maximæ autho
ritatis, Conuictolitanem magiſtratum, magnamq́; par
tem Senatus ad eum conueniſſe, legatos ad Vercingeri-
gem de pace et amicitia concilianda publicè miſſos, nõ
prætermittendum tantum commodũ exiſtimauerunt.
Itaq; interfectis Nouioduni cuſtodibus, quiq́; eò nego-
ciãdi, aut itineris cauſa conuenerãt, pecuniã, atq; equos
inter ſe partiti ſunt, obſides ciuitatum Bibracte ad ma
giſtratum deducendos curauerunt, oppidum, quod ab
ſe teneri nõ poſſe iudicabant, ne cui eſſet uſui Romanis,
incenderunt. frumenti quod ſubito potuerunt, nauibus
auexerunt, reliquum flumine, atq; incendio corrupe-
runt, ipſi ex finitimis regionibus copias cogere, præſi-
dia, cuſtodiasq́; ad ripas Ligeris diſponere, eqtatumq́;
omnibus locis iniiciendi timoris cauſa oſtentare cœpe
runt, ut ab re frumentaria Romanos excludere, aut
adductos inopia ex prouincia expellere poſſent, quã
ad ſpem multum eos adiuuabat, qđ Liger ex niuibus
creuerat, et omnino uado tranſiri nõ poſſe uideretur.
Quibus rebus cognitis Cæſar maturandũ ſibi cenſuit,
ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, ut pri-
us, quàm eſſent maiores eò copiæ coactæ, dimicaret.
Nam ut commutato conſilio iter in prouinciam conuer
teret, id ne tum quidem neceſſario faciũdum exiſtima-

bat, cum infamia, atq; indignitas rei, et oppoſitus mons Gebenna, uiarũq; difficultas impediebat, tum maxime, quod adiũgi Labieno, atq; his legionibus, quas unà miſerat uehemẽter cupiebat. Itaq; admodũ magnis diurnis, atq; nocturnis itineribus cõfectis, contra omnium opinionẽ ad Ligerim peruenit. uadóq; per equites inuento, pro rei neceſſitate oportuno, ut brachia modo, atq; humeri ad ſuſtinẽda arma liberi ab aqua eſſe poſſent, diſpoſito eqtatu, qui uim fluminis refringeret, atq; hoſtibus primo aſpectu perturbatis, incolumem exercitũ traduxit, frumẽtumq; in agris, et copiã pecoris nactus repleto his rebus exercitu, iter in Senõnes facere iſtituit. Dũ hæc apud Cæſarẽ gerũtur, Labienus eo ſupplemento, q nuper ex Italia uenerat, relicto Agẽdici, ut eſſet impedimẽtis præſidio, cum quatuor legionibus Lutetiã proficiſcitur. Id eſt oppidum Pariſiorũ, poſitum in inſula fluminis Sequãnæ, cuius aduẽtu ab hoſtibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulerco, qui propè cõfectus ætate, tamẽ propter ſingularem ſcientiam rei militaris, ad eum eſt honorẽ euocatus. Is cum animaduertiſſet perpetuam eſſe paludẽ, quæ influeret in Sequãnã, atq; illum omnem locũ magnopere impediret, hic conſedit, noſtrosq; trãſitu prohibere iſtituit. Labienus primo uineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur, poſtquam id difficilius cõfieri animaduertit, ſilentio è caſtris tertia uigilia egreſſus eodẽ, quo uenerat itinere, Melodunum peruenit. Id eſt oppidũ Senõnum in Inſula Sequãnæ

poſitum, ut pauloante Lutetiā diximus, deprehēſis nauibus circiter. L. celeriterq́; coniūctis, atque eò militibus impoſitis, et rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellū euocata, ſine contentione oppido potitur, refecto ponte, quem ſuperioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum traducit, & ſecundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hoſtes re cognita ab ijs, qui à Meloduno profugerant, Lutetiā incendi, pontesq́; eius oppidi reſcindi iubent. ipſi profecti palude in ripis Sequanæ è regione Lutetiæ cōtra Labieni caſtra conſidunt. Iam Cæſar à Gergouia diſceſſiſſe audiebatur, iam de Heduorum defectione, et ſecundo Galliæ motu rumores afferebantur, Galliq́; ī colloquijs īterclusūm itinere, et Ligere Cæſarem inopia frumēti coactum in prouinciam contendiſſe confirmabant. Bellouaci autē defectione Heduorum cognita, qui ante erāt per ſe īfideles, manus cogere, atq; aperte bellū parare cœperūt. Tum Labienus tanta rerum cōmutatione, longe aliud ſibi capiendum conſilium, atq; antea ſenſerat, intelligebat. Neq; iā ut aliquid acquireret, prælioq́; hoſtes laceſſeret, ſed ut incolumem exercitū Agendicū reducer et, cogitabat. Nāq; altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionē uirtutis, inſtabāt, alteram Camulogenus parato, atq; inſtructo exercitu tenebat. tū legiones à præſidio, atq; impedimētis ītercluſas maximū flumen diſtinebat. tantis ſubito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxiliū petendum uidebat, itaq; ſub ueſperū concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ imparaſſet, dili gēter, induſtrieq́; adminiſtrarēt, naues,

quas à Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit, et prima confecta uigilia, quatuor millia paſſuum ſecundo flumine progredi ſilentio, ibiq; ſe expectari iubet. quinq; cohortes, quas minime firmas ad dimicandum eſſe exiſtimabat, caſtris præſidio relinqt, quinq; eiuſdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerſo flumine magno tumultu proficiſci imperat. conquirit etiam lintres, has magno ſonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipſe poſt paulò, ſilentio egreſſus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naueis appelli iuſſerat, eò cum eſſet uētum, exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quod magna ſubito erat cohorta tempeſtas, ab noſtris opprimuntur. exercitus, equitatuſq; equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negocio præfecerat, celeriter trāſmittitur. Vno ferè tempore ſub lucem hoſtibus nuntiatur in caſtris Romanorum præter conſuetudinem tumultuari, et magnū ire agmen aduerſo flumine, ſonitumq; rhemorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra milites nauibus tranſportari. Quibus rebus auditis, quod exiſtimabant tribus locis trāſire legiones, atq; omneis perturbatos defectione Heduorum fugam parare, ſuas quoq; copias in treis partes diſtribuerunt. Nam et præſidio è regione caſtrorum relicto, & parua manu Metioſedū uerſus miſſa, quæ tantum progrederetur, quātum naues proceſſiſſent, reliquas copias contra Labienum duxerunt, prima luce et noſtri omnes erant trāſportati, & hoſtium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut ſuæ priſtinæ uirtutis, et tot ſecundiſ-

ſimorum prælioꝝ memoriam tenerent, atq; ipſum Cæſarem, cuius ductu ſæpenumero hosteis ſuperaſſent, adeſſe exiſtimarent, dat ſignum prælij. primo cõcurſu ab dextero cornu ubi ſeptima legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atq; in fugam conijciuntur, ab ſiniſtro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent, tamen acerrime reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpitionem fugæ qſquam, ipſe dux hoſtiũ Camulogenus ſuis aderat, atq; eos cohortabatur. at incerto etiam nunc exitu uictoriæ, cum ſeptimæ legionis tribunis eſſet nũtiatum, quæ in ſiniſtro cornu gererẽtur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignáq; intulerunt. ne eo quidem tempore quiſquam loco ceſſit, ſed circumuenti omnes, interfectíq; ſunt, eandem fortunam tulit Camulogenus. At ij, qui præſidio cõtra caſtra Labieni erant relicti, cũ prælium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemq; cœperunt, neq; noſtrorum militum, uictorumq; impetum ſuſtinere potuerunt. ſic cum ſuis fugientibus permixti, quos non ſyluæ, monteſq; texerunt, ab equitatu ſunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant, inde cum omnibus copijs ad Cæſarẽ peruẽnit. defectione Heduorum cognita, bellũ augetur. legationes in omneis parteis circummittuntur. quantum gratia, authoritate, pecunia ualent, ad ſollicitandas ciuitates nituntur, nacti obſides, quos Cæſar apud eos deposuerat, horum ſupplicio dubitanteis territát. petunt à Vercingetorige Hedui, ut ad ſe ueniat, rationeſq; belli gerendi cõmunicet, re impetrata, contendunt, ut ipſis

ſumma imperij tradatur, et re in controuerſia deducta totius Galliæ concilium Bibracte indicitur, eodem conueniunt undiq; frequẽtes multitudines. ſuffragijs res permittitur, ad unũ omnes Vercingetorigem probant imperatorẽ. Ab hoc cõcilio Rhemi, Lingõnes, Treueri abfuerunt. illi quod amicitiá Romanorum ſequebãtur, Treueri quod aberant lõgius, et ab Germanis premebãtur, quæ fuit cauſa, quare toto abeſſent bello, et neutris auxilia mitterent, magno dolore Hedui ferunt ſe deiectos principatu. queruntur fortunæ commutationẽ, & Cæſaris indulgentiam in ſe requirunt, neq; tamẽ ſuſcepto bello, ſuũ conſilium ab reliquis ſeparare audẽt. Inuiti ſummæ ſpei adoleſcentes Eporedorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obſides. deniq; ei rei conſtituit diẽ, huc omnes equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit, ſe fore contentũ dicit, neq; fortunam tentaturum, aut acie dimicaturũ. Sed quoniá abundet equitatu, perfacile eſſe factu frumẽtationibus pabulationibuſq; Romanos prohibere, æquo modo animo ſua ipſi frumẽta corrumpãt, ædificiaq; incendant, qua rei familiaris iactura, perpetuũ imperium, libertatemq; ſe conſequi uideãt. His cõſtitutis rebus, Heduis Seguſianiſq;, qui ſunt finitimi ei prouinciæ decẽ millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos. ijs præficit fratrẽ Eporedorigis, bellumq; infere Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximoſq; pagos Aruernorũ in Heluios. item Rutenos, Cadurcoſq; ad fines Volgarum, Aremicorumq; depopulá-

dos mittit. Hic nihilo minus clãdeſtinis nuntijs legationibusq́; Allobroges ſolicitat, quorũ mẽtes nõ dum à ſuperiore bello reſediſſe ſperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autẽ imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes caſus prouiſa erant præſidia cohortiũ duarũ & uiginti, quæ ex ipſa coacta prouĩcia ab L. Cæſare legato ad omnes partes opponebãtur. Heluij ſua ſponte cum finitimis prælio congreſſi pellũtur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe ciuitatis, compluribusq́; alijs interfectis, intra oppida murosq́; compellũtur. Allobroges crebris ad Rhodanũ diſpoſitis præſidijs, magna cum cura & diligentia ſuos fines tuẽtur. Cæſar, quod hoſtes equitatu ſuperiores eẽ intelligebat, et ĩterclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouĩcia, atq; Italia ſubleuari poterat, trans Rhenũ in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas ſuperioribus annis pacauerat, equitesq́; ab his accerſit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari cõſueuerãt, eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebãtur, à tribunis militũ reliquisq́; eqtibus Romanis, atq; euocatis equos ſumit, Germanisq́; diſtribuit. Interea dũ hæc gerũtur, hoſtiũ copiæ ex Aruernis, eqtesq́;, qui toti Galliæ erant imperati, conueniũt. magno horũ coacto numero, cum Cæſar in Sequanos per extremos Lingõnũ fines iter faceret, quo facilius ſubſidiũ prouĩciæ ferri poſſet, circiter millia paſſuũ decem ab Romanis trinis caſtris Vercingetorix cõſedit, cõuocatisq́; ad concilium præfectis equitum, ueniſſe tempus uictoriæ demoſtrat, fugere in prouinciam Romanos, Galliáq; excedere.

Id ſibi ad præſentem obtinendam libertatem ſatis eſſe, ad reliqui temporis pacem, atq; otium parum proficí, maioribus enim coactis copijs reuerſuros, neq; finem belli facturos, proinde agmine impeditos adoriantur, ſi pedites ſuis auxilium ferant, atq; in eo morentur, iter facere non poſſe. ſi id, quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, ſuæ ſaluti conſulant, et uſu rerum neceſſariarum, & dignitate ſpoliatum iri. Nam de equitibus hoſtium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare, id quo maiore faciant animo, copias ſe omnes pro caſtris habiturum, et terrori hoſtibus futurum. conclamant equites ſanctiſſimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hoſtium agmen perequitaſſet, probata re, atq; omnibus ad iuſiurandum adactis, poſtero die in treis partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies à duobus lateribus oſtendunt, una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæſar ſuum quoq; equitatum tripartito diuiſum, ire contra hoſtem iubet. pugnatur unà omnibus in partibus, conſiſtit agmen, impedimenta inter legiones recipiũtur. ſi qua in parte noſtri laborare, aut grauius premi uidebãtur, eò ſigna inferri Cæſar aciemq; conuerti iubebat. quæ res & hoſtes ad inſequendum tardabat, et noſtros ſpe auxilij confirmabat, tandem Germani ab dextro latere ſummũ iugum nacti hoſtes loco depellunt, fugienteis uſq; ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copijs cõſederat, perſequuntur, compluresq; interficiũt. Quare animaduerſa, reliq

ne circumuenirētur ueriti, ſe fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. Tres nobiliſſimi Hedui capti ad Cæſarem perducuntur. Cotus præfectus equitum, qui controuerſiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat, et Cauarillus, qui poſt defectionem Litauici pedeſtribus copijs præfuerat, & Eporedorix, quo Duce ante aduentum Cæſaris Hedui cum Sequănis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris collocauerat, reduxit, protinusq́; Alexiam, quod eſt oppidum Mandubiorum iter facere cœpit, celeriterq́; impedimenta ex caſtris educi, et ſe ſubſequi iuſſit. Cæſar impedimentis in proximū collem deductis, duabusq́; legionibus præſidio relictis, ſecutus quantum diei tempus eſt paſſum, circiter tribus millibus hoſtium ex nouiſſimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam caſtra fecit. perſpecto urbis ſitu, perterritisq́; hoſtibus, quod eqtatu, qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulſi, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare inſtituit. Ipſum erat oppidum in colle ſummo admodum edito loco, ut niſi obſidione expugnari non poſſe uideretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. ante id oppidum planities circiter millia paſſuum tria in longitudinē patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto ſpatio pari altitudinis faſtigio oppidum cingebāt. ſub muro quæ pars collis ad orientē ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, foſſamq́;, et maceriā ſex in altitudinem pedum produxerant. Eius munitionis quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus. XI. M. paſſuum tenebat. Ca-

ſtra opportunis locis erant poſita, ibiq́; caſtella uiginti-tria facta, in quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præſidijs tenebantur. Opere inſtituto fit equeſtre prælium in ea planicie, quam intermiſſam collibus trium millium paſſuũ in longitudinẽ patere ſupra demonſtrauimus. ſumma ui ab utriuſq; contenditur. laborantibus noſtris, Cæſar Germanos ſummittit, legionesq́; pro caſtris conſtituit, ne qua ſubito irruptio ab hoſtium peditatu fiat, præſidio legionum addito, noſtris animus augetur, hoſtes in fugam coniecti, ſeipſi multitudine impediunt, atque anguſtioribus portis relictis coarctantur, Germani acrius uſq; ad munitiones ſequuntur. fit magna cædes, nonnulli relictis equis foſſam tranſire, & maceriam tranſcendere conantur. Paulum legiones Cæſar, quas pro uallo cõſtituerat, promoueri iubet, non minus qui intra munitiones erant Galli perturbantur ueniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne caſtra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt. Vercingetorix priuſquam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit omnem à ſe equitatum noctu dimittere, diſcedentibus mandat, ut ſuam quiſq; eorũ ciuitatem adeat, omnesq́;, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant, ſua in illos merita proponit, obteſtaturq́;, ut ſuæ ſalutis rationem habeant. neu ſe de communi libertate optime meritum in cruciatum hoſtibus dedant. qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum octogin-

ta delecta ſecum interitura demonſtrat, ratione inita frumentum ſe exigue dierum triginta habere, ſed paulo etiam longius tolerare poſſe parcendo. His datis mãdatis, qua erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda uigilia ſilentio equitatum dimittit, frumentum omne ad ſe referri iubet. capitis pœnam ijs, qui non paruerint, conſtituit. pecus, cuius magna erat ab Mandunijs compulſa copia, uiritim diſtribuit. frumentum parce, & paulatim metiri inſtituit. copias omnes quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum adminiſtrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, et captiuis, Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. Foſſam ped. uiginti latam directis lateribus duxit, ut eius ſolum tantũdẽ pateret, quantum ſumma labra diſtabant. reliquas omnes munitiones ab ea foſſa pedibus. CCCC. reduxit. Id hoc cõſilio, quoniam tantum eſſet neceſſario ſpatium complexus, ne facile totum opus, militum corona cingeretur, ne de improuiſo, aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos conijcere poſſent. hoc intermiſſo ſpatio, duas foſſas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit, quarum interiorẽ campeſtribus, ac demiſſis locis aqua ex flumine deriuata compleuit. poſt eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit. huic loricam, pinnaſq; adiecit grãdibus ceruis, eminẽtibuſq; ad commiſſuras pluteorum, atque aggeris, qui aſcẽſum hoſtiũ tardarẽt, et turres toto opere circũdedit. quæ pedes. LXXX. inter ſe diſtarẽt. erat eo tẽpore, et materiari, & frumentari, et tantas munitiones fieri ne

ceſſe, diminutis noſtris copijs, quæ lõgius ab caſtris pro grediebantur, & nonnunquam opera noſtra Galli tentare, atq; eruptionem ex oppido pluribus portis facere, ſumma ui conabantur. Quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaq; truncis arborum, haud admodum firmis ramus abſciſis, atque horum delibratis, atque præacutis cacumnibus, perpetuæ foſſæ, quinos pedes altæ ducebantur. huc illi ſtipites demiſſi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant, quini erant ordines coniuncti inter ſe, atq; implicati, quo qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis uallis induebant, hos Cippos appellabant, ante hos obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim anguſtiore ad ſummum faſtigio. Huc teretes ſtipites fœminis craſſitudine ab ſummo præacuti, & præuſti demittebantur, ita, ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, et ſtabiliendi cauſa, ſinguli ab infimo ſolo pedes terra exculcabãtur, reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias uiminibus, ac uirgultis integebatur. huius generis octoni ordines ducti ternos inter ſe pedes diſtabant. id ex ſimilitudine floris lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribus'q; intermiſſis ſpatijs, omnibus locis diſſerebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis regiones ſecutus, quàm potuit æquiſſimas, pro loci natura quatuordecim millia paſſuum complexus, pares eiuſdem generis munitiones, diuerſas

ab his, contra exteriorem hoſtem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, ſi ita accidat, eius diſceſſu munitionum præſidia circunfundi poſſent, neu cum periculo ex caſtris egredi cogerentur, dierũ triginta pabulũ, frumentumq́; habere omnes conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiã gerũtur, Galli concilio Principum indicto, non omnes, qui arma ferre poſſent, ut cenſuit Vercingetorix, conuocandos ſtatuunt, ſed certum numerum, cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confuſa, nec moderari, nec diſcernere ſuos, nec frumenti rationem habere poſſent. Imperãt Heduis, atq; eorum clientibus, Seguſianis, Ambruarctis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs millia trigintaquinq;, parem numerum Aruernis, adiũctis Heleutetis, Cadurcis, Gaballis, Vellauijs, qui ſub Imperio Aruernorum eſſe conſueuerũt. Senõnibus, Sequãnis, Biturigibus, Xãthonibus, Rutenis, Carnutibus uigintiduo millia, Bellouacis decem, totidẽ Lemouicibus. octona Pictonibus, & Turonis, & Pariſijs, et Heluetijs, Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia. Aulercis Cenomanis totidẽ, Atrebatibus quatuor millia. Bellocaſſis, Lexouijs, Aulercis, Eburonibus terna. Rauracis, & Boijs triginta. Vniuerſis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum conſuetudine Armoricæ appellantur, quo ſunt in numero, Curioſolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Oſiſſimi, Lemonices, Vnelli, Sena. ex his Bellouaci ſuũ numerum non contulerũt, quod ſe ſuo nomine, atq; arbitrio cum Romanis bellum geſturos dicerent, neq; cuiuſquam Imperio obtemperaturos, rogati tamen a

Commio pro eius hoſpitio duo millia miſerunt. huius opera Cōmij, ita ut antea demonſtrauimus, fideli atq; utili ſuperioribus annis erat uſus in Britānia Cæſar, pro quibus meritis ciuitatem eius immunem eſſe iuſſerat, iura, leges'q; reddiderat, atq; ipſi Morinos attribuerat. tanta tamen uniuerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis uindicandæ, et priſtinæ belli laudis recuperādæ, ut neq; beneficijs, neq; amicitiæ memoria mouerentur, omnes'q; & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum. VIII. millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Heduorum finibus recenſebantur, numerus'q; inibatur, præfecti conſtituebantur. Commio Atrebati. Viridomaro & Eporedorigi Heduis, Vergaſillauno Aruerno conſobrino Vercingetorigis ſumma imperij traditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuūtur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. omnes alacres, et fiduciæ pleni ad Alexiā proficiſcuntur, nec erat omnium quiſquā, qui aſpectū modo tantæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur, præſertim ancipiti prælio cū ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantæ copiæ equitatus, peditatus'q; cernerentur. at ij, qui Alexiæ obſidebātur præterita die, qua ſuorum auxilia expectauerant, conſumpto omni frumento, inſcij quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum ſuarum conſultabant, ac uarijs dictis ſententijs, quarū pars deditionem, pars, dum uires ſuppeterent, eruptionem cenſebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati propter eius ſingularem, ac nefariam crudelitatem. Hic ſummo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus authoritatis,

Nihil inquit de eorum ſententia dicturus ſum, qui turpiſſimā ſeruitutem deditionis nomine appellant, neq; hos habendos ciuium loco, neq; ad conciliū adhibēdos cenſeo, cum iis mihi res ſit, qui eruptionē probāt, quorum in conſilio omnium ueſtrûm conſenſu priſtinæ reſidere uirtutis memoria uidetur. animi eſt iſta mollicies non uirtus, inopiam pauliſper ferre non poſſe. qui ſe ultro morti offerant, facilius reperiuntur, q̄ qui dolorem patienter ferant. Atq; ego hanc ſententiam probarem, (nam apud me multum dignitas poteſt) ſi nullam præterq̄ uitæ noſtræ iacturā fieri uiderē. Sed in conſilio capiendo omnem Galliā reſpiciamus, quā ad noſtrum auxilium concitauimus, quid hominū millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis, conſanguineiſq; noſtris animi fore exiſtimatis, ſi pene in ipſis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos ueſtro auxilio ſpoliare, qui ueſtræ ſalutis cauſa ſuum periculum neglexerint, nec ſtultitia, ac temeritate ueſtra, aut imbecillitate animi omnem Galliam proſternere, ac perpetuæ ſeruituti addicere. An quod ad diem non uenerint, de eorum fide, conſtantiáq; dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi ne cauſa quotidie exerceri putatis? ſi illorum nuntiis confirmari non poteſtis, omni aditu præſepto, iis utimini teſtibus appropinquare eorū aduentum, cuius rei timore exterriti, diē, noctemq; in opere uerſantur. Quid ergo? Mei cōſilij eſt facere, quod noſtri maiores nequaq̄ pari bello Cimbrorum, Teutonumq; fecerunt, qui in oppida compulſi, ac ſimili inopia ſubacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum uidebātur, uitā

toleraauerunt, neque ſe hoſtibus tradiderunt. cuius rei exemplum ſi non haberemus, tamen libertatis cauſa inſtitui, et poſteris prodi pulcherrimũ iudicarem. Nã quid illi ſimile bello fuit? depopulata Gallia, magnáq; illata calamitate Cymbri finibus noſtris aliquãdo ex ceſſerunt, atq; alias terras petierunt. iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani uero qđ petunt aliud, aut quid uolũt, niſi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentésq; bello cognouerũt, horum in agris, ciuitatibúsq; conſidere, atq; his æternam iniũgere ſer uitutem? neque enim unquam alia conditione bella geſſerunt. Quod ſi ea, quæ in longinquis nationibus geruntur ignoratis, reſpicite finitimã Galliã, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, ſecuribus ſubiecta, perpetua premitur ſeruitute. Sẽtentijs dictis conſtituunt, ut qui ualetudine, aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant, atq; omnia prius experiantur, q̃ ad Critognati ſententiam deſcendant. Illo tamen potius utendum conſilio, ſi res cogat, atq; auxilia morentur, q̃ deditionis, aut pacis ſubeundã conditionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atq; uxoribus exire coguntur, ij cum ad munitiones Romanorũ acceſſiſſent, flẽtes omnibus precibus orabant, ut ſe in ſeruitutẽ receptos cibo iuuarẽt. Hos Cæſar diſpoſitis in uallo cuſtodijs recipi prohibebat. Interea Commius, et reliqui duces, quibus ſumma imperij permiſſa erat, cum omnibus copijs ad Alexiã perueniunt, et colle exteriore occupato nõ longius quingentis paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. Poſtero die equitatu ex caſtris educto, omnem eã plani-

tiem, quam in longitudinem tria millia paſſuum pa tere demonſtrauimus, complent, pedeſtreſq; copias paulum ab eo loco abditas in locis ſuperibus conſtituunt. erat ex oppido Alexia deſpectus in campum. concurritur, his auxilijs uiſis fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiã excitantur, itaq; productis copijs ante oppidũ conſidũt, & proximã foſſam cratibus integunt, atq; aggere explent, ſeq; ad eruptionẽ, atq; omnes caſus comparant. Cæſar omni exercitu ad utrãq; partem munitionum diſpoſito, ut ſi uſus ueniat, ſuum quiſq; locum teneat, et nouerit, equitatum ex caſtris educi, et prælium cõmitti iubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ ſummũ undiq; iugũ tenebant deſpectus, atq; omnium militum intenti animi pugnæ euentum expectabant. Galli inter equites, raros ſagittarios, expeditoſq; leuis armaturæ interiecerant, qui ſuis cædẽtibus auxilio ſuccurrerent, & noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. ab his complures, de improuiſo uulnerati prælio excedebant. Cum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli confiderent, et noſtros premi multitudine uiderent, ex omnibus partibus, et ij, qui munitionibus continebantur, et ij, qui ad auxiliũ conuenerant clamore, & ululatu ſuorum animos confirmabant, ꝙ in conſpectu omniũ res gerebatur, neq; recte, aut turpiter factum celari poterat, utroſq; et laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutem excitabat. Cũ à meridie propè ad ſolis occaſum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hoſteis impetum fecerunt, eoſq; propulerunt. quibus in fugã coniectis, ſagittarij circũuẽti, interfectiq; ſunt. Item ex

reliquis partibus noſtri cædentes uſq; ad caſtra inſecu ti ſui colligendi facultatem non dederunt. At ij, qui ab Alexia proceſſerant, mœſti propè uictoria deſperata ſe in oppidum receperunt. Vno die intermiſſo, Galli, atque hoc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato, qua ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo aduentu cognoſcere poſſent, crates proijcere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de uallo deturbare, reliquáq;, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore clamore exaudito dat tuba ſignum ſuis Vercingetorix, atq; ex oppido educit. noſtri, ut ſuperioribus diebus, ſuus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis libralibus, ſudibusq;, quas in opere diſpoſuerant, ac gladibus Gallos perterrent. proſpectu tenebris adempto multa utrinq; uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte premi noſtros intellexerant, ijs auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſummittebant. dũ longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant, poſteaq̃ propius ſucceſſerunt, aut ſeipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi trãſ fodiebantur, aut ex uallo, et turribus traiecti, pilis muralibus interibant, multis undiq; uulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cũ lux appareret, ueriti ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumuenirẽtur, ſe ad ſuos receperũt, at interiores dũ ea,

quæ à Vercingetorige, ad eruptionem præparata erãt proferũt, priores foſſas explent, diutius in his rebus administrandis morati prius ſuos diſceſſiſſe cognouerũt, quàm munitionibus appropinquarent, ita re infecta in oppidũ reuerterunt. Bis magno cum detrimẽto repulſi Galli, quid agant, conſulunt, locorũ peritos adhibent, ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus, munitionesq́; cognoſcunt. Erat à ſeptentrionibus collis, quẽ quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti nõ potuerant noſtri, neceſſario penè iniquo loco, et leniter decliui caſtra fecerunt. Hæc C. Antiſtius Reginus, et L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant, cognitis per exploratores regionibus, duces hoſtiũ ſexaginta millia ex omni numero deligunt earũ ciuitatum, quæ maximã uirtutis opinionẽ habebant, quid quoq; pacto agi placeat, occulte inter ſe conſtituunt. adeundi tempus definiunt cũ meridies eſſe uideatur. iis copiis Vergaſillaunũ Aruernum unum ex quatuor ducibus propinquum Vercingetorigis præficiũt. Ille ex caſtris prima uigilia egreſſus propè confecto ſub lucem itinere, poſt montem ſe occultauit, militesq́; ex nocturno labore ſeſe reficere iuſſit, cum iam meridies appropinquare uideretur, ad ea caſtra, quæ ſupra demonſtrauimus, contendit, eodemq́; tempore equitatus ad campeſtres munitiones accedere, et reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtẽdere cœperũt. Vercingetorix ex arce Alexiæ ſuos cõſpicatus, ex oppido egreditur, à caſtris lõgurios, muſculos, falces, reliquaq́;, quæ eruptiõis cauſa parauerat, profert. pugnatur uno tpe oĩbus locis, atq; omnia tentantur. quæ minime uiſa pars firma eſſe,

huc concurritur, Romanorum manus, tantis munitio=nibus diſtinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multũ ad terrendos noſtros ualuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus extitit, ꝙ ſuum periculum in aliena ui dent uirtute conſiſtere. Omnia enim plerũq;, quæ abſunt, uehementius hominũ mentes perturbant. Cæſar idoneũ locũ nactus, quid quaq; in parte geratur cognoſcit, laborãtibus ſummittit, utriſq; ad omnia occurrit, unum illud eſſe tempus prædicat, quo maxime contendi conueniat. Galli niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant. Romani ſi rẽ obtinuerint, finẽ laborum omnium expectant. maxime ad ſuperiores munitiones laboratur, quo Vergaſillaunũ miſſum demonſtrauimus. Exiguum loci ad decliuitatem faſtigiũ magnum habet momentum. Alij tela conijciunt. alij teſtudine facta ſubeunt. defatigatis inuicem integri ſuccedunt. agger ab uniuerſis in munitionem coniectus, & aſcenſum dat Gallis, & ea, quæ in terram occultauerant Romani contegit, nec iam arma noſtris, nec uires ſuppetunt. Iis rebus cognitis, Cæſar Labienum cũ cohortibus ſex ſubſidio laborãtibus mittit, et imperat ſi ſuſtinere nõ poſſit, deductis cohortibus eruptione pugnaret, id niſi neceſſario nõ faciat. Ipſe adit reliquos, cohortatur, ne labori ſuccumbant, omnium ſuperiorũ dimicationum fructum in eo die, atq; hora docet conſiſtere. interiores deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex aſcenſu tentant. huc ea, quæ parauerant, conferunt, multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere, & cratibus aditus expediunt, falcibus uallum, ac

loricam reſcindunt. Cæſar mittit primo Brutum ado leſcentem cum cohortibus ſex, poſt cum alijs ſeptem Fabium legatum, poſtremo ipſe, cum uehementius pugnaretur, integros ſubſidio adducit, reſtituto prælio, ac repulſis hoſtibus eò, quo Labienum miſerat, contendit. cohortes quatuor ex proximo caſtello educit. equitum ſe partem ſequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hoſtes adoriri iubet. Labienus poſtquam neq; aggeres, neq; foſſæ uim hoſtium ſuſtinere poterāt coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidijs deductas fors obtulit, Cæſarem per nuntios facit certiorem, quid faciundū exiſtimet. accelerat Cæſar, ut prælio interſit. eius aduentu ex colore ueſtitus cognito, quo inſigni in prælijs uti conſueuerat, turmis equitum, et cohortibus uiſis, quas ſe ſequi iuſſerat, ut de locis ſuperioribus hæc decliuia, et deuexa cernebātur, hoſtes committunt præliū, utrinq; clamore ſublato, excipitur rurſus ex uallo, atq; omnibus munitionibus clamor. Noſtri emiſſis pilis, gladijs rem gerunt, repente poſt tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hoſtes terga uertunt, fugientibus equites occurrunt, fit magna cædes. Sedulius Dux, & princeps Lemouicum occiditur. Vergaſillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehēditur, ſigna militaria ſeptuaginta quatuor ad Cæſarem referuntur. pauci ex tanto numero ſe incolumes in caſtra recipiunt. conſpicati ex oppido cædem, & fugam ſuorum deſperata ſalute copias à munitionibus reducunt. fit protinus hac re audita ex caſtris Gallorum fuga, quod niſi crebris ſubſidijs, ac totius diei labore milites fuiſſent defeſſi, omnes

hoſtium copiæ deleri potuiſſent, de media nocte miſſus equitatus nouiſſimum agmen conſequitur. magnus numerus capitur, atq; interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt. Poſtero die Verangetorix Cōcilio cōuocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis cauſa demonſtrat, & quoniā ſit fortunæ cedēdum, ad utranq; rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu uiuū tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati, iubet arma tradi, principes produci. ipſe in munitione pro caſtris conſedit, eò Duces producuntur. Verangetorix deditur. arma proijciuntur, reſeruatis Heduis, atq; Aruernis, ſi per eos ciuitates recuperare poſſet, ex reliquis captiuis toto exercitui capita ſingula prædæ nomine diſtribuit. His rebus confectis in Heduos proficiſcitur. ciuitatē recipit, eò legati ab Aruernis miſſi, quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. imperat magnum numerū obſidū, legiones in hyberna mittit. captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruerniſq; reddidit. T. Labienū cū duabus legionibus, et eq̄tatu in Sequanos proficiſci iubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabiū et L. Minutiū Baſiliū cum duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quā à finitimis Bellouacis calamitatem accipiāt. C. Antiſtiū Reginū in ambibaretos, T. Sextiū in Bituriges, C. Caniniū Rebilū in Ruthenos cū ſingulis legionibus mittit. Q. Tulliū Ciceronē et P. Sulpicium Cabilonni, et Matiſconæ in Heduis ad Ararim rei frumētariæ cauſa collocat. ipſe Bibracte hyemare conſtituit. Huius anni rebus cognitis, Romæ dierum uiginti ſupplicatio indicitur.

A HIRCII DERELICTORVM DE BELLO GALLICO LIBER VIII.

c OACTVS ASSIDVIS *Tuis uocibus* Balbe, *cũ quotidiana mea recuſatio, nõ difficultatis excuſationem, ſed inertiæ uideretur deprecationẽ habere, difficillimam rem ſuſcepi.* Cæſaris *noſtri commentarios rerũ geſtarum* Galliæ *non cõparandos ſuperioribus, atq; inſequẽtibus eius ſcriptis, contexui, nouiſſiméq; imperfecta ab rebus geſtis* Alexandriæ *confeci, uſq; ad exitum nõ quidem ciuilis diſſenſionis, cuius finem nullum uidemus, ſed uitæ* Cæſaris, *quos utinam qui legent, ſcire poſſint, q̃ inuitus ſuſceperim ſcribendos, quò facilius caream ſtultitiæ, atq; arrogantiæ crimine, qui me medium interpoſuerim* Cæſaris *ſcriptis.* Conſtat *enim inter omnes, nihil tam operoſe ab alijs eſſe perfectum, quod nõ horum elegantia commentariorum ſuperetur, qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum geſtarũ ſcriptoribus deeſſet. adeóq; probantur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita facultas ſcriptoribus uideatur.* Cuius *tamen rei maior noſtra, quàm reliquorum eſt admiratio.* Cæteri *enim quàm bene, atque emendate, nos etiam quàm facile, atque celeriter eos perfecerit, ſcimus.* Erat *autem in* Cæſare *cum facultas, atque elegantia ſumma ſcribendi, tum ueriſſima ſuorum ſcientia cõſiliorũ explicandorum. mihi ne illud quidem accidit, ut* Alexandrino, *atque* Africano *bello intereſſem. quæ bella quãquam*

ex parte nobis Cæſaris ſermone ſint nota, tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirũ dum omnes excuſationis cauſas colligo, ne cum Cæſare conferar, hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quod me iudicio cuiuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæſar cum à ſuperiore æſtate nullũ bellãdi tempus intermiſiſſet, militesq́; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli conſilia nuntiabantur, coniurationesq́; facere, cuius rei ueriſimilis cauſa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum eſſet, neq; ulla multitudine in unum locum coacta reſiſti poſſe Romanis, nec ſi diuerſa bella complures eodem tempore intuliſſent ciuitates, ſatis auxilij, aut ſpatij, aut copiarum habiturũ exercitum populi Romani ad omnia perſequenda. non eſſe autem alicui ciuitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali mora reliquæ poſſent ſe uendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum cõfirmaretur, Cæſar M. Antonium Quæſtorẽ ſuis præfecit hybernis. ipſe equitatus præſidio pridie Calẽdarũ Ianuarij ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionẽ duodecimam, quam non lóge à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq́; adiungit legionẽ undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuẽda relictis, reliquũ exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit, q cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant

nis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq́; facerent. Repentino aduentu Cæſaris accidit, quod imparatis, defectisq́; fuit neceſſe, ut ſine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, q̃ confugere in oppida poſſent. nanq; etiam illud uulgare incurſionis ſignum hoſtium, quod incendijs ædificiorum intelligi conſueuit, Cæſaris id erat interdicto ſublatũ, ne aut copia pabuli, frumentiq; ſi longius progredi uellet, deficeretur, aut hoſtes incendijs terrerentur, multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hoſpitijs confiſi, aut ſocietate conſiliorum confugerant fruſtra. Nã Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli ciuitati ſpatium de aliena potius, quàm de domeſtica ſalute cogitandi, qua celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione propoſita Bituriges, cum ſibi uiderẽt clæmentia Cæſaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq́; ciuitates ſine ulla pœna dediſſe obſides, atq; in fidem receptas eſſe, idem fecerunt. Cæſar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſime permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus duo millia numûm prædæ nomine condonãda pollicetur, legionibusq́; in hyberna remiſſis, ipſe ſe recepit die. XL. Bibracte, ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitũ contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Qua re cognita, cum nõ amplius decẽ et octo dies

in hybernis eſſet commoratus, legiones quartãdecimã & ſextam ex hybernis ab Arare educit, quas ibi collocatas, explicãdæ rei frumẽtariæ cauſa ſuperiore commentario demõſtratũ eſt. Ita cum duabus legionibus ad perſequẽdos Carnutes proficiſcitur. Cũ fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate cæterorũ ducti Carnutes deſertis uicis oppidiſq́; , quæ tolerãdæ hyemis cauſa cõſtitutis repẽte, exiguis ad neceſſitatem ædificijs, incolebãt (nuper enim deuicti complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiũt. Cæſar erũpentes eo maxime tempore acerrimas tẽpeſtates cũ ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit, atq; in tecta, partim Gallorum, partim coniectis celeriter ſtramẽtis, quæ tentoriorum integendorum gratia erãt inædificata, milites cõtegit, equites tamen et auxiliarios pedites in omnes parteis mittit, quaſcũq; petiſſe dicebãtur hoſtes, nec fruſtra, nam plerunq; magna præda potiti noſtri reuertũtur. oppreſſi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulſi nullo loco diutius cõſiſtere auderent, nec ſyluarum præſidio tẽpeſtatibus duriſſimis tegi poſſent, diſperſi magna parte amiſſa ſuorũ, diſſipantur in finitimas ciuitates. Cæſar tẽpore anni difficillimo, cum ſatis haberet, cõueniẽtes manus diſſipare, nequod initiũ belli naſceretur, quantumq́; in ratione eſſet, exploratũ haberet, ſub tempus æſtiuorum nullum ſummũ bellũ poſſe conflari, C. Trebonium cum duabus legionibus, quas ſecũ habebat, in hybernis Genabi collocauit, ipſe, cum crebris legationibus Rhemorũ certior fieret, Bellouacos, q belli gloria Gallos omnes Belgaſq;

præſtabant, finitimasq́; ijs ciuitates, Duce Corbeo Bellouaco, et Commio Atrebate exercitum cõparare, atq; in unũ locum cogere, ut omni multitudine in fineis Sueſſionum, qui Rhemis erant attributi, facerẽt impreſſioné, pertinere autẽ nó tantum ad dignitatem, ſed etiã ad ſalutem ſuam iudicaret, nullam calamitatẽ ſocios optime de re publica meritos accipere, legionẽ ex hybernis euocat rurſus undecimã. Literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fineis Sueſſionũ legiones duas, quas habebat, abduceret, alterámq; ex duabus à T. Labieno accerſit. Ita quãtũ hybernorũ opportunitas, belliq; ratio poſtulabat, ꝑpetuo ſuo labore, íuicẽ legionibus expeditionũ onus iniungebat. His copijs coactis, ad Bellouacos proficiſcitur, caſtrisq́; in eorũ finibus poſitis, eqtũ turmas dimittit in omneis ꝑteis ad aliquos excipiẽdos, ex qbus hoſtiũ cõſilia cognoſceret. eqtes officio functi renunciãt paucos in ædificijs eſſe inuẽtos, atq; hos non q agrorũ incolendorum cauſa remãſiſſent (nãq; eẽ undiq; diligẽter demigratũ) ſed qui ſpeculãdi gratia eſſent remiſſi, à qbus cum quæreret Cæſar, quo loco multitudo eẽt Bellouacorũ, qđ ue eſſet conſiliũ eorũ, inueniebat Bellouacos omneis, qui arma ferre poſſent, in unũ locum conueniſſe. Itemq; Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocaſſos, Atrebates locum caſtris excelſum impedita circundatũ palude delegiſſe, omnia impedimẽta in ulteriores ſyluas contuliſſe, cõplures eſſe pricipes belli authores, ſed multitudinẽ maxime Corbeo obtẽperare, ꝙ ei ſummo odio eẽ nomẽ populi Ro. itellexiſſent. Paucis ante diebus, ex his caſtris Cõmiũ diſceſſiſſe ad auxilia Germanorũ

adducenda, quorum & uicinitas propinqua, et multitudo eſſet infinita. Conſtituiſſe autem Bellouacos omnium principū conſenſu, ſumma plebis cupiditate, ut ſi diceretur Cæſar cum tribus legionibus uenire, offerrēt ſe ad dimicandum, ne miſeriore, ac duriore poſtea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur, ſin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quē delegiſſent. pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum diſiecta eſſet, & frumentatione, et reliquo cōmeatu ex inſidijs prohibere Romanos. quæ Cæſar cum conſentiētibus plurimis cognouiſſet, atque ea quæ proponerentur conſilia plena prudentiæ, longéq; à temeritate Barbarorum remota eſſe iudicaret, omnibus rebus in ſeruiendū ſtatuit, quò celerius hoſtes contempta ſuorum paucitate prodirent in aciem. ſingularis enim uirtutis ueterrimas legiōes ſeptimam, octauā, & nonam habebat, ſummæ ſpei, delectæq; iuuentutis, undecimam, quæ octauo iam ſtipendio functa, tamē collatione reliquarum non dum eandem uetuſtatis, et uirtutis cœperat opinionem. Itaq; conſilio aduocato, rebus ijs, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis, animos multitudinis confirmat, ſi forte hoſtes trium legionum numero poſſet elicere ad dimicandū, agminis ordinē ita conſtituit, ut legio ſeptima, octaua, nona, ante omnia iret impedimenta. deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamē erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſueuit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſſent. Hac ratione penè quadrato agmine inſtructo, in conſpectu hoſtium celerius opinione eorum

exercitum adducit. Quas legiones repente inſtructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderēt, quorum erant ad Cæſarē plena fiduciæ conſilia perlata, ſiue certaminis periculo, ſiue ſubito aduētu, ſeu expectatione noſtri conſilij, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedūt. Cæſar, et ſi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hoſtiū ualle intermiſſa, magis in altitudinem depreſſa, q̄ late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. Hæc imperat uallo pedum XII. muniri, coroniſq; pro hac ratione eius altitudinis inædificari, foſſam duplicem, pedum quinum denum lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis, conſtratiſq; coniungi, quorū frontes uiminea loricula munirentur, ut hoſtis à duplici propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hoc audacius, lóguiſq; tela promitteret, alter, quo propior hoſtem in uallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur, portis fores, altioreſq; turres impoſuit. Huius munitionis duplex erat conſilium, nanq; et operū magnitudinem & timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturum, & cum pabulatum, frumentatumq; longius eſſet proficiſcendum, paruis copijs caſtra munitione ipſa uidebat poſſe defendi. Interim crebro paucis utrinq; procurrentibus inter bina caſtra palude interiecta, contendebatur, quā tamen paludē nonnunquam, aut noſtra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq; tranſibant, acriuſq; hoſtes inſequebātur, aut uiciſſim hoſtes eodem tranſgreſſi noſtros longius ſummouebant. Ac-

uidebat autē quotidianis pabulationibus id, quod accī dere erat neceſſe, cum raris, diſiectisq; ex ædificijs pabulum conquireretur, ut īpeditis locis diſperſi pabulatores circūuenirētur, quæ res et ſi mediocre detrimētū iumentorum, ac ſeruorū noſtris afferebat, tamē ſtultas cogitationes incitabat barbarorū. atq; eò magis, ꝙ Commius, quem profectum ad auxilia Germanorū accerſenda dixerā, cum equitibus uenerat, qui tametſi numero nō amplius erant quingentis, tamē Germanorum aduentu barbari inflabātur. Cæſar cū animaduerteret hoſtem complures dies caſtris palude, & loci natura munitis ſe tenere, neq; oppugnari caſtra eorū ſine dimicatione pernitioſa, nec locū munitionibus claudi, niſi à maiore exercitu poſſe, literas ad Trebonium mittit, ut quam celerrime poſſet, legionem. XIII. quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerſeret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad ſe ueniret, ipſe equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq; ciuitatum, quorum magnū numerū euocauerat, præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtiū incurſiones ſuſtinerent, quod cum quotidie fieret, ac iam conſuetudine diligentia minueretur, quod plerūq; accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditū, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſylueſtribus locis inſidias diſponunt. Eodemq; equites poſtero die mittunt, qui primū elicerent noſtros in inſidias, deinde circūuentos aggrederētur, cuius mala ſors incidit Rhemis, qbus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanq; ij, cum repēte hoſtium equites animaduertiſſent, ac numero ſuperiores

paucitatem contēpſiſſent, cupidius inſecuti a peditibus undiq; ſunt circūdati, quo facto perturbati, celerius, q̄ cóſuetudo fert equeſtris prælij, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco principe ciuitatis præfecto equitum, qui cum uix equo propter ætatem poſſet uti, tamē conſuetudine Gallorum, neq; ætatis excuſatione in ſuſcipienda præfectura uſus erat, neq; dimicari ſine ſe uoluerat, Inflātur, atq; incitātur hoſtiū animi ſecundo prælio, Principe, et Præfecto Rhemorū interfecto, noſtri detrimento admonētur, diligētius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedentē inſequi hoſtem. Non intermittūtur interim quotidiana prælia in cóſpectu utrorunq; caſtrorū, quæ ad uada, tranſituſq; fiebant paludis. qua cōtentione Germani, quos propterea Cæſar trāſduxerat Rhenum, ut equitibus interpoſiti præliarentur, cum cóſtantius uniuerſi paludem tranſiſſent, paucisq; reſiſtentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem eſſent inſecuti, perterriti non ſolum ij, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, ſed etiam, qui longius ſubſidiari conſueuerant, turpiter fugerunt. nec prius finem fugæ fecerūt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, q̄ ſe aut in caſtra ſuorū reciperēt, aut nōnulli pudore coacti longius profugerēt. Quorū periculo ſic oēs copiæ ſunt perturbatæ, ut uix iudicari poſſet, utrū ſecundis, minimiſq; rebus iſolētiores, an aduerſis mediocribus timidiores eſſent. Cópluribus diebus ijſdē i caſtris cóſumptis, cū propius acceſſiſſē legiones, et C. Treboniū legatū cognouiſſēt, duces Bellouacorū ueriti ſimilē obſeſſionē Alexiæ, noctu dimittūt eos, quos aut ætate aut uiribus

inferiores, aut inermes habebant, unáq; reliqua impedimenta, quorũ perturbatũ, et confuſum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos ſequi Gallos conſueuit) oppreſſi luce, copijs armatorum, caſtrorum uias inſtruunt, ne prius Romani perſequi ſe inciperent, quàm longius agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet. At Cæſar neq; reſiſtentes tanto collis aſcenſu laceſſendos iudicabat, neque nõ uſq; eò legiones admouẽdas, ut diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari militibus inſtãtibus nõ poſſent. Ita cum paludem impeditã à caſtris caſtra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatẽ inſequẽdi tardare poſſet, atq; id iugum, quod trans paludem, penè ad hoſtium caſtra pertineret, mediocri ualle à caſtris eorum interciſum animaduerteret, pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterq; in ſummam planiciem iugi peruenit, quæ decliui faſtigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus inſtructis ad ultimũ iugum peruenit, aciémq; eo loco conſtituit, unde tormẽto miſſa tela in hoſtiũ cuneos conijci poſſent. Barbari confiſi loci natura, cum dimicare non recuſarent, ſi forte Romani ſubire collem conarẽtur, paulatímq; copias diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi perturbarẽtur, in acie permanſerunt, quorum pertinacia cognita, Cæſar uiginti cohortibus inſtructis, caſtriſq; eo loco metatis muniri iubet caſtra, abſolutis operibus legiones pro uallo inſtructas collocat, eqtes frenatis equis in ſtationibus diſponit. Bellouaci cum Romanos ad inſequendum paratos uiderent, neq; pernoctare, aut diutius permanere ſine cibarijs eodem loco poſſent, tale cõ=

ſilium ſui recipiendi inierunt, faſces ubi conſederant (nã in acie ſedere Gallos conſueſſe ſuperioribus commentarijs declaratum eſt) per manus ſtramentorũ, ac uirgultorum, quorũ ſumma erat in caſtris copia, inter ſe traditos, ante aciẽ collocauerunt, extremóq; tempore diei, ſigno pronũtiato uno tempore incenderũt. Ita continens flamma copias omnes repente à conſpectu texit Romanorum, quod ubi accidit, barbari uehementiſſimo curſu fugerunt. Cæſar et ſi diſceſſum hoſtium animaduertere non poterat, incendijs oppoſitis, tamen id conſilium cum fugæ cauſa initum ſuſpicaretur, legiones promouet, et turmas mittit ad inſequẽdũ, ipſe ueritus inſidias, ne forte in eodem loco ſubſiſtere hoſtis, atq; elicere noſtros in locum conaretur iniquũ, tardius procedit. Equites cum intrare fumum, et flammam denſiſſimam timerent, ac ſiqui cupidius intrauerant, uix ſuorũ ipſi priores partes aduerterẽt, equorũ inſidias ueriti, liberã facultatem ſui recipiendi Bellouacis dederunt, Ita fuga timoris ſimul, calliditatisq; plena ſine ullo detrimento, millia non amplius decem progreſſi hoſtes, munitiſſimo loco caſtra poſuerunt. inde cum ſæpe in inſidijs equites, peditésq; diſponerent magna detrimenta Romanis in pabulationib. inferebant, quod cum crebrius accideret ex captiuo quodã comperit Cæſar Corbeũ Bellouacorũ ducem fortiſſimorũ millia ſex peditũ delegiſſe, equitésq; ex omni numero mille, quos in inſidijs eo loco collocaret, quẽ in locũ propter copiã frumẽti, ac pabuli Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito cõſilio, Cæſar legiones plures, q̃ ſolebat educit, equitatúmq;, qua con=

ſuetudine pabulatoribus mittere præſidio cõſueuerat, præmittit, huic interponit præſidia leuis armaturæ, ipſe cum legionibus, quam poteſt maxime appropinquat. hoſtes in inſidijs diſpoſiti, cũ ſibi delegiſſent cãpum ad rem gerendam non amplius patentem in omneis parteis paſſibus mille, ſyluis undiq; impeditiſſimis, aut altiſſimo flumine, uelut indagine munitum hunc inſidijs circundederunt, noſtri explorato hoſtiũ conſilio, ad præliandum animo, atq; armis parati, cũ ſubſequẽtibus legionibus nullam dimicationẽ recuſarẽt, turmatim in eũ locum deuenerunt. Quorum aduẽtu cum ſibi Corbeus oblatam occaſionem rei gerẽdæ exiſtimaret, primus cum paucis ſe oſtendit, atq; in proximas turmas impetum facit. noſtri cõſtanter impetum ſuſtinẽt inſidiatorum, neq; plures in unum locum conueniũt, ꝙ plerunq; equeſtribus prælijs, cum propter aliquẽ timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur, cum diſpoſitis turmis inuicem rari præliarẽtur, neq; ab lateribus circumueniri ſuos paterẽtur, erũpunt cæteri Corbeo præliante ex ſyluis. fit magna contentione diuerſum præliũ, quod cum diutius pari marte iniretur, paulatim ex ſyluis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites, quibus celeriter ſubueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui, turmisq; noſtrorum interpoſiti conſtanter præliantur, pugnatur aliquãdiu pari contẽtione, deinde ut ratio poſtulabat prælij, qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum hoc ipſo fiunt ſuperiores, quod nullũ ab inſidiãtibus imprudentes acceperant detrimentum. Ac-

cedunt propius interim longiones, crebriq; eodem tẽpore, et noſtris, & hoſtibus nuntij afferuntur, Imperatorem inſtructis copijs adeſſe. Qua re cognita præſidio cohortiũ confiſi noſtri acerrime præliantur, ne ſi tardius rem geſſiſſent, uictoriæ gloriá communicaſſe cum legionibus uiderẽtur. Hoſtes cócidunt animis, atque itineribus diuerſis fugam quærunt nequicquá. Nam quibus difficultatibus locorũ Romanos claudere uoluerát, his ipſi tenebãtur, uicti tamen, perculſiq; maiore parte amiſſa conſternati, quo ſors tulerat cõfugiunt, partim ſyluis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga à noſtris acriter inſequẽtibus cõficiuntur. Cum iterim nulla calamitate uictus Corbeus excedere prælio, ſyluasq; petere haud inuitantibus noſtris, ad deditionẽ potuit adduci, quin fortiſſime præliando, compluresq; uulnerádo, cogeret elatos iracundia uictores in ſe tela conijcere. Tali modo re geſta, recẽtibus prælij ueſtigijs, ingreſſus Cæſar, cum uictos tanta calamitate exiſtimaret hoſtes, nuntio accepto locum caſtrorũ relicturos, quæ non longius ab ea cæde abeſſe, plus minus octo millibus paſſuum dicebantur (tametſi flumine impeditũ tranſitum uidebat) tamẽ exercitu traducto progreditur. At Bellouaci, reliquæq; ciuitates repẽte ex fuga paucis, atque his uulneratis receptis, qui ſyluarum beneficio caſum euitauerát, omnibus aduerſis cognita calamitate, ĩterfecto Corbeo, amiſſo equitatu, & fortiſſimis peditibus, cum aduẽtare Romanos exiſtimarét, concilio repente cantu tubarũ conuocato, conclamant, ut legati, obſidesq; ad Cæſarem mittantur. Hoc omnibus probato conſi-

lio Cõmius Atrebas ad eos profugit Germanos, à qui
bus ad id bellũ auxilia mutuatus erat. Cæteri ueſti
gio mittunt ad Cæſarem legatos, petuntq́; ut ea pœna
ſit contentus hoſtium, q̃ ſi ſine dimicatione inferre inte=
gris poſſet, pro ſua clementia, atq; humanitate nũquã
profecto eſſet illaturus. afflictas opes equeſtri prælio
Bellouacorum eſſe, delectorum peditum multa millia
interyſſe, uix refugiſſe nuntios cædis, tamen magnũ, ut
in tanta calamitate Bellouacos eo prælio commodum
eſſe conſecutos, q Corbeus author belli concitator mul
titudinis eſſet interfectus. Nunquam enim Senatum tan
tam in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebẽ
potuiſſe. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæſar eo
dẽ tempore ſuperiore anno Bellouacos, cæterasq; Gal
liæ ciuitates ſuſcepiſſe bellum, pertinaciſſime, hos ex o=
mnibus in ſententia permanſiſſe. neq; ad ſanitatem reli
quorum deditione eſſe perductos. Scire atq; intelligere
ſe cauſam peccati facillime mortuis delegari. neminẽ
uero tantum pollere, ut inuitis principibus, reſiſtente
Senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu
plebis bellum concitare & gerere poſſet. Sed tamen ſe
contentum fore ea pœna, quam ſibi ipſi contraxiſſent.
Nocte inſequẽti legati reſponſa ad ſuos referũt, obſides
conficiunt. Cõcurrunt reliquarũ ciuitatum legati, quæ
Bellouacorũ ſpeculabantur euentum, obſides dant. im
perata faciunt. excepto Cõmio, quem timor cohibebat
cuiuſquam fidei ſuam committere ſalutem. Nam ſupe
riore anno T. Labienus Cæſare in Gallia citeriore ius
dicente, Cum Commium comperiſſet ſolicitare ciuita-
tes, et coniurationẽ contra Cæſarẽ facere infidelitatem

eius ſine ulla perfidia iudicauit comprimi poſſe, quem quia non arbitrabatur uocatum in caſtra uẽturum, ne tentando cautiorẽ faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum per ſimula tionẽ colloquij curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones, cum in colloquium uentum eſſet, & ut conuenerat, manum Commij Voluſenus arripuiſſet, Cẽturio uelut inſueta re permotus celeriter, à familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem nõ potuit, grauiter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. Cum utrinq; gladij diſtricti eſſent, non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit utrorũq; conſilium, noſtrorum quod mortifero uulnere Commium credebant affectum, Gallorum quod inſidijs cognitis plura quàm uidebant extimeſcebant. Quo facto ſtatuiſſe Commius dicebatur, nunquam in conſpectu cuiuſquam romani uenire. Bellicoſiſſimis gentibus deuictis, Cæſar cum uideret nullã iam eſſe ciuitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſteret, ſed nõnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præſens imperium euitandum, plures in partes exercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſtorem cum legione duodecima ſibi coniungit. C. Fabium Legatum cum cohortibus uigintiquinque mittit in diuerſiſſimam partem Galliæ, quod ibi quaſdam ciuitates in armis eſſe audiebat, neq; C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, ſatis firmas duas legiones habere exiſtimabat. T. Labienũ ad ſe euocat. Legionemq; duodecimam, quæ cũ eo fuerat in hybernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod ſimile incommodũ acci=

deret de incurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet, quia repētino latrocinio, atque impetu incolæ illorũ erant oppreſſi, ipſe ad deuaſtan dos depopulãdosq; fines Ambiorigis proficiſcitur, quē perterritũ, atq; fugientem cum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperaſſet, proximũ ſuæ dignitatis eſſe ducebat, adeo fines eius uaſtare ciuibus, ædificijs, peco re, ut odio ſuorũ Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet re= liquos nullũ reditum propter tantas calamitates ha- beret in ciuitatē, Cum in omneis fineis partiũ Am biorigis, aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet, atq; oĩa cædibus, incēdijs, rapinis uaſtaſſet, magno numero ho minum interfecto, aut capto, Labienũ cum duabus le gionibus in Treueros mittit, quorũ ciuitas propter Ger maniæ uicinitatē, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multũ à Germanis differebat, neque imperata unquã niſi exercitu coacta, faciebat. Inte= rim C. Caninius legatus cũ magnam multitudinem conueniſſe hoſtiũ in fineis Pictonum literis nũtijsq; Duracij cognouiſſet, qui perpetuo ĩ amicitia Romano rum permanſerat, quod pars quædã ciuitatis eius de feciſſet, ad oppidũ Lemouicum contēdit, quò cũ ad uentaret, atque ex captiuis certius cognoſceret, multis hominũ millibus, Dumnaco Duce Andium, Dura- cium clauſum, Lemouicũ oppugnari, neq; infirmas legiones hoſtibus cõmittere auderet, caſtra munito lo- co poſuit. Dumnacus cũ appropinquare Caninium cognouiſſet, copijs omnibus ad legiones cõuerſis, caſtra Romanorũ oppugnare inſtituit, Cum compluresdi es in oppugnatione conſumpſiſſet, et magno ſuorum

detrimēto nullā partem munitionum conuellere potuiſſet, rurſus ad obſidēdum Lemonicū redit. eodem tēporre C. Fabius legatus cōplures ciuitates in fidem recipit, obſidibus firmat, literiſq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerātur. Quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxiliū Duracio ferendum. ad Dūnacus aduētu Fabij cognito, deſperata ſalute, ſi tēpore eodē coactus eſſet, et Romanum et externum ſuſtinere hoſtem et reſpicere, ac timere oppidanos, repēte eo ex loco cū copijs recedit, nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumē Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinē cōſtratum, copias traduxiſſet. Fabius et ſi nondū in conſpectu uenerat hoſtium, neque ſe cum Caninio coniunxerat, tamē doctus ab ijs, qui locorum nouerāt naturā, potiſſimum credidit hoſtes ꝑterritos, eum locū, quē petebant, petituros. Itaq; cum copijs ad eundē pontem cōtendit, eqtatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionū, q̄tum cū proceſſiſſet ſine defatigatione equorū, in eadem ſe reciperent caſtra. Conſequūtur eqtes noſtri, ut erat præceptū, inuaduntq; Dūnaci agmē, & fugientes ꝑterritoſq; ſub ſarcinis ī itinere aggreſſi, magna præda, multis interfectis potiūtur. Itaq; re bene geſta ſe recipiūt in caſtra. inſequēti nocte Fabius eqtes præmittit ſic paratos, ut cōfligerēt, atq; omne agmē morarētur, dum cōſequeretur ipſe, cuius præceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus præfectus eqtū ſingularis, et animi et prudētiæ uir ſuos hortatur, agmenq; hoſtiū conſecutus turmas ꝑtim idoneis locis diſponit, partim eqtum prælium committit. conſiſtit audacius equitatus hoſtium

ſuccedentibus ſibi peditibus, qui toto agmine ſubſiſtentes equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine, nanq; noſtri contemptis pridie, ſuperatiſq; hoſtibus, cum ſubſequi legiones meminiſſent, & pudore cedendi, & cupiditate per ſe conficiendi prælij fortiſſime contra pedites præliantur, hoſteſq; nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus noſtri nacti occaſionem uidebātur, cum aliquandiu ſumma contentione dimicaretur, Dūnacus inſtruit aciē, quæ ſuis eſſet equitibus inuicem præſidio, tum repente confertæ legiones in conſpectu hoſtium ueniunt, quibus uiſis perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtiū perturbato impedimentorum agmine magno clamore diſcurſuq; paſſim fugæ ſe mādant, at noſtri equites qui pauloante cum reſiſtentibus fortiſſime cōflixerāt, læti etia uictoriæ elati, magno undiq; clamore ſublato, cedentibus circunfuſi, quantum equorum uires ad perſequendum, dextræq; ad cædendum ualent, tantum eo prælio interficiūt. itaq; amplius millibus. XII. aut armatorum, aut eorū qui timore arma proiecerant interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga cum conſtaret Drapetem Senōnem, qui primum defecerat Gallia collectis undiq; perditis hominibus, ſeruis ad libertatem uocatis, exulibus omniū ciuitatum acitis, receptis latronibus impedimenta, et commeatus Romanorum interceperat, nō amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis prouinciam petere, unaq; conſilium cum eo Luterium Cadurcum cepiſſe, quem in ſuperiore commentario, prima defe-

ctione Galliæ

ctione Galliæ facere in Prouinciã impetum uoluiſſe, cognitum eſt. Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos perſequẽdos contendit. ne de timore, aut detrimento Prouĩciæ magna infamia perditorũ hominum latrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu ĩ Carnutes, reliquasq; proficiſcitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe accitas ſciebat. Nõ enim dubitabat quin recenti calamitate ſummiſſiores eſſent futuræ, dato uero ſpatio, ac tempore, eodem inſtãte, Dumnaco poſſent cõcitari, qua in re ſumma felicitas celeritasq; ĩ recipiendis ciuitatibus Fabium cõſequitur. nam Carnutes, qui ſæpe uexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obſidibus ueniunt in deditionem, cæteræq; ciuitates poſitæ in ultimis Galliæ finibus oceano coniũctæ, quæ Armoricæ appellãtur, authoritate adductæ Carnutum, aduẽtu Fabij Legionumq;, imperata ſine mora faciunt. Dumnacus ſuis finibus expulſus errans latitansq; ſolus extremas Galliæ regiones petere coactus eſt. At Drapes unaq; Luterius cũ legiones Caniniũq; adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent Prouĩciæ fines intrare poſſe, nec iam liberã uagandi latrocinãdiq; facultatẽ haberent, conſiſtunt in agris Cadurcorum. Ibi cũ Luterius apud ſuos ciues quõdam integris rebus multũ potuiſſet, ſemperq; author nouorũ conſiliorum, magnam apud Barbaros authoritatẽ haberet, oppidum Vxellodunum, qđ in cliẽtela fuerat eius, natura loci egregie munitũ occupat ſuis et Drapetis copijs, oppidanosq; ſibi coniungit. Quo cũ cõfeſtim C. Caninius ueniſſet, animaduer

teretq; omnes oppidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quod defendente nullo, tamen armatis aſcendere eſſet difficile, magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ ſi clandeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent. tripartito cohortibus diuiſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit, à quibus paulatim quantũ copiæ patiebãtur, uallũ in oppidi circuitu ducere inſtituit. Quod cum animaduerterent oppidani, miſerrimáq; Alexiæ memoria ſoliciti ſimilem caſum obſeſſionis uererentur, maxime'que ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam, conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis, ad importandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt. Ii paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebãt, partim prohibere quo minus ſumerẽt, nõ poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nõ nunquam autẽ expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. Quã ob cauſam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatur, ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia. Magna copia frumenti comparata, conſidunt Drapes, & Luterius non longius ab oppido X. millibus paſſuum, unde paulatim frumentũ in oppidum ſupportarent, ipſi inter ſe prouincias partiuntur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarum reſti=

tit. Luterius agmen iumentorum ad oppidum adducit. diſpoſitis ibi præſidijs, hora noctis circiter decima, ſyluestribus anguſtiſq; itineribus frumentum importare in oppidum instituit, quorum ſtrepitum uigiles caſtrorum cum ſenſiſſent, exploratoreſq; miſſi quæ agerentur, renuntiaſſent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. ij repentino malo perterriti diffugiunt ad ſua præſidia, quæ noſtri, ut uiderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra. Re bene geſta, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum, cum Drapete eſſe in caſtris intra millia paſſuum decem. qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſſe, magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in caſtra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanoſq; pedites ſummæ uelocitatis omnes ad caſtra hoſtium præmittit. Ipſe legionem unam intra caſtra diſtribuit, alterā ſecum expeditam ducit, Cum propius hoſtem acceſſiſſet ab exploratoribus, quos præmiſerat, cognoſcit caſtra eorum, ut Barbarorum ferè conſuetudo eſt relictis locis ſuperioribus ad ripas fluminis eſſe demiſſa. At Germanos, equiteſq; imprudentibus omnibus de improuiſo aduolaſſe, & prælium commiſiſſe. Qua re cognita legionem armatam inſtructamque adducit, ita repente omnibus ex partibus ſigno dato, lo-

ca ſuperiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites ſignis legionis uiſis uehementiſſime prælian-tur. confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt, omnibus aut interfectis, aut captis magna præda potiuntur. Capitur ipſe eo prælio Drapes. Caninius feliciſſime re geſta ſine ullo penè militis uulnere ad obſidendos oppidanos reuertitur, externoq; hoſte deleto, cuius timore augere præſidia, & munitione oppidanos circundare prohibitus erat, opera undiq; imperat adminiſtrari. Venit eodem cum ſuis copijs poſtero die C. Fabius, partemq; oppidi ſumit ad obſidēdū. Cæſar interim M. Antonium queſtorē cum cohortibus. XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rurſus nouorū conſiliorum ad capiendum bellū facultas daretur, ipſe reliquas ciuitates adit, obſides plures imperat. timētes omnium animos cōſolatione ſanat. Cum in Carnutes ueniſſet, quorum conſilio in ciuitate ſuperiore commē-tario Cæſar expoſuit initiū belli eē ortum, ꝙ præcipue eos propter conſcientiam facti timere animaduertebat, quo celerius ciuitatē metu liberaret, principē ſceleris ipſius, & concitatorem belli Guturuatum ad ſupplicium depoſcit, qui & ſine ciuibus quidem ſuis ſe cōmittebat, tamē celeriter omnium cura quæſitus in caſtra perducitur. Cogitur in eius ſuppliciū Cæſar contra naturam ſuam, maximo militum conſenſu, qui omnia pericula, & detrimenta belli à Guturuato accepta referebant, adeo ut uerberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur. Ibi crebris literis Caninij fit certior, quæ de Drapete, & Luterio geſta eſſent, quóque in conſilio permanerent oppidani, quorum, &

ſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna eſſe afficiendam iudicabat, ne uniuerſa Gallia non uires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam putaret, ne'ue hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ, ſe uindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ prouinciæ, quam ſi ſuſtinere potuiſſent nullum ultra periculum uererētur. Itaq; C. Calenum legatum cum legiōibus duabus reliquit, qui iuſtis itineribus ſe ſubſequeretur. Ipſe cū omni equitatu q̄ poteſt cælerrime ad Caninium contendit. Cū contra expectationem omnium Cæſar Vxellodunum ueniſſet, oppidumq́; operibus clauſum animaduerteret, neq; ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione poſſe, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognoſceret. aqua prohibere hoſtem tentare cœpit. flumen infimam uallem diuidebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo poſitum erat præruptum undiq; oppidum Vxellodunum, hoc auertere loci natura prohibebat. ſic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullā in partē depreſſis foſſis deriuari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eo deſcenſus, ut prohibentibus noſtris ſine uulneribus ac periculo uitæ neq; adire flumē, neq; arduo ſe recipere poſſent aſcēſu. Qua difficultate eorum cognita, Cæſar ſagittarijs funditoribusq́; diſpoſitis, tormētis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis aqua fluminis prohibebat, oppidanos, quorū omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. ſub ipſius enim oppidi murum, magnus fons

prorumpebat, ab ea parte, quæ ferè pedum·CCC·interuallo fluminis circuitu uacabat·Hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos cum optarent reliqui, Cæſar unus uideret non ſine magno periculo, è regione eius, uineas agere aduerſus montem, & aggeres ſtruere cœpit magno cum labore & continua dimicatione·Oppidani enim loco ſuperiore decurrunt & eminus ſine periculo præliantur, multosq; pertinaciter ſuccedentes uulnerant, non deterrentur tamen milites noſtri uineas proferre et labore atq; operibus locorũ uincere difficultates·Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis·quod genus operis ſine ullo periculo & ſine ſuſpitione hoſtium facere licebat·Extruitur agger in altitudinem pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperare fontis faſtigium poſſet·Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus nec ſine periculo poſſent aquari oppidani, nõ tantum pecora atq; iumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur·quo malo perterriti oppidani, Cupas ſeuo, pice, ſcandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt·Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio reſtinguẽdo dimicationis periculo deterreant Romanos·Magna repente in ipſis operibus flamma exiſtit, quæcunq; enim per locum præcipitem miſſa erant, ea uineis & aggere ſuppreſſa comprehendebant id ipſum, quod morabatur. Milites contra noſtri, quãquam perículoſo genere prælij, locóq; iniquo premebantur, tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebant animo·Res enim gerebatur &

excelſo loco, & in conſpectu exercitus noſtri, magnuſq́; utrinq; clamor oriebatur, ita ut quiſq; poterat maxime inſignis, quo notior, teſtatiorq́; uirtus eius eſſet, telis hoſtium flammæq́; ſe offerebat. Cæſar cum complures ſuos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem aſcendere, & ſimulatione mœnium occupandorum clamorem undiq; iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis eſſent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq́; diſponunt. Ita noſtri fine prælij facto, celeriter opera flamma comprehenſa partim reſtingunt, partim interſcindunt. Cum pertinaciter reſiſterent oppidani, magna etiam parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanebant. Ad poſtremum cuniculis uenæ fontis interciſæ ſunt, atque auerſæ, quo facto repente fons perennis exauſtus, tantam attulit oppidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominũ cõſilio, ſed Deorum uoluntate factum putarẽt. Itaq; neceſſitate coacti ſe tradiderunt. Cæſar, cum ſuã lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque uereretur, nequid crudelitate naturæ uideretur aſperius feciſſe, neque exitum conſiliorum ſuorum animaduerteret, ſi tali ratione diuerſis in locis plures rebellare cœpiſſent, exemplo ſupplicij deterrendos reliquos exiſtimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq́; conceſſit, quo teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes quem captum eſſe à Caninio docui, ſiue indignatione & dolore uinculorum, ſiue timore grauioris ſupplicij, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atq; ita interijt. Eodem tempore Luterius,

quem profugiſſe ex prælio ſcripſi, cum in poteſtatem ueniſſet Epaſnacti Aruerni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat quod nuſquam diutius ſine periculo commoraturus uidebatur, cum ſibi conſcius eſſet, quàm inimicum deberet Cæſarem habere) hunc Epaſnactus Aruernus amiciſſimus populi Ro. ſine dubitatione ulla uinctũ ad Cæſarem duxit. Labienus interim in Treueris equeſtre præliũ ſecundũ facit, compluribuſq; Treueris interfectis & Germanis, qui nullis aduerſus Romanos auxilia denegabant, principes eorũ uiuos in ſuam redegit poteſtatem, atq; in iis Surum Heduũ, qui & uirtutis & generis ſummã nobilitatem habebat, ſoluſq; ex Heduis ad id tempus permãſerat in armis. Ea re cognita, Cæſar cũ in omnibus partibus Galliæ bene res geſtas uideret, iudicaretq; ſuperioribus æſtiuis Galliã deuictam & ſubactam eſſe, Aquitaniam nunquã ipſe adiſſet, ſed per P. Craſſum quadã ex parte deuiciſſet, cum duabus legionibus in eam partem eſt profectus, ubi extremũ tempus conſumeret æſtiuorum. Quam rem ſicut cætera celeriter feliciterq; confecit. nãq; omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miſerunt, obſideſq; ei dederũt. Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio Narbonem profectus eſt, exercitum per legatos in Hyberna deduxit, quatuor legiones in Belgio collocauit. cum M. Antonio, & G. Trebonio, & P. Vatinio, & Qu. Tullio legatis, duas in Heduos miſit, quorum in omni Gallia ſummam eſſe authoritatem ſciebat, duas in Turones ad fines Carnutum poſuit, quæ omnem regionem coniũctam oceano continerẽt.

Duas reliquas in Lemouicum fines non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu eẽt. Paucos dies ipſe ĩ prouincia moratus, cum celeriter omnes cõuentus percucurriſſet, publicas cõtrouerſias cognouiſſet, benemeritis præmia tribuiſſet, cognoſcẽdi enim maximam facultatẽ habebat, quali quiſq; animo in remp. fuiſſet totius Galliæ defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate atq; auxilijs prouinciæ illius. his rebus cõfectis ad legiões in Belgiũ ſe recipit, hybernauitq; Nemetocennæ. ibi cognoſcit Commiũ Atrebatem prælio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam cum Antonius ĩn Hyberna ueniſſet, ciuitasq; Atrebatum in officio maneret, Cõmius, qui poſt illam uulnerationem, quam ſupra cõmemoraui, ſemper ad omnes motus paratus ſuis ciuibus eſſe cõſueſſet, ne cõſilia belli quærẽtibus, author armorũ, duxq; deeſſet, parente Romanis ciuitate, cum ſuis equitibus, ſe ſuosq; latrocinijs alebat, infeſtisq; itineribus cõmeatus complures, qui comportabãtur in Hyberna Romanorũ intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Voluſenus quadratus, qui cũ eo hybernaret, hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam uirtutem, quæ ſingularis in eo erat magnum odiũ Cõmij adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaq; diſpoſitis inſidijs, ſæpius eius equites aggreſſus, ſecunda prælia faciebat. Nouiſſime cũ uehementius contenderetur, ac Voluſenus ipſius intercipiẽdi Cõmij cupiditate pertinacius eum cum paucis inſecutus eſſet, ille autem fuga uehementi Voluſenũ longius produxiſſet repente omnium ſuo-

rum inuocat fidem, atq; auxilium, ne ſua uulnera perfidia interpoſita paterētur inulta, conuerſóq; equo ſe à cæteris incautius permittit in Præfectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucoſq; noſtros cōuertunt, atque inſequuntur. Commius incenſum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceáq; infeſta medium femur eius magnis uiribus traijcit. Præfecto uulnerato, non dubitant noſtri reſiſtere, & conuerſi hoſtem pellere. Quod ubi accidit complures hoſtium magno noſtrorum impetu pulſi uulnerantur. & partim in fuga proteruntur, partim intercipiūtur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauiter uulneratus Præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in caſtra. Commius autem ſiue expiato ſuo dolore, ſiue magna parte amiſſa ſuorum, legatos ad Antonium mittit, ſéq; ibi futurum ubi præſcripſerit, & ea facturum, quæ imperauerit, obſidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum ueniat cuiuſquam Romani. quam poſtulationem, Antonius, cum iudicaret ab iuſto naſci timore, ueniam petenti dedit. obſides accepit.

SCIO Cæſarem ſingulorum annorū ſingulos commentarios fecisse, quod ego non exiſtimaui mihi eſſe faciendum, propterea quod inſequens annus L. Paulo, et C. Marcello conſulibus, nullas habet Galliæ magnopere res geſtas, ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar, exercitúsq; eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda, coniungendáq; huic Commentario ſtatui. Cæſar cum in Belgio hyemaret, unum illud propoſitum habebat, cōtinere in amicitia ciuitates, nulli ſpem, aut

cauſam dare armorũ, nihil enim minus uolebat, quã ſub diſceſſu ſuo neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine præſenti periculo ſuſciperet. Itaque honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmÿs afficiendo, nulla onera noua imponendo, defeſſam tot aduerſis prælÿs Galliam, conditione parendi meliore facile in pace continuit. Ipſe hybernis peractis contra conſuetudinem in Italiam quam maximis itineribus eſt profectus ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonÿ quæſtoris ſui commendaret ſacerdotÿ petitionem. Contendebat enim gratia, cum libenter pro homine ſibi coniunctiſſimo, quem pauloante præmiſerat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui M. Antonÿ repulſa Cæſaris recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc etſi Augurem prius factum, quam Italiam attingeret in itinere audierat, tamen non minus iuſtam ſibi cauſam municipia & colonias adeundi exiſtimauit, ut ÿs gratias ageret, quod frequentiam, atque officium ſuum Antonio præſtitiſſent. ſimul'q; ſe & honorem ſuum in ſequentis anni commendaret, propterea quod inſolenter aduerſarÿ ſui gloriarentur L. Lentulum, & C. Marcellum conſules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæſaris exſpoliarẽt, ereptum Sergio Galbæ conſulatum, cum is multo plus gratia, ſuffragÿsq; ualuiſſet, quod ſibi cõiunctus et familiaritate et neceſſitudine legationis eſſet. Exceptus eſt Cæſaris aduentus ab omnibus municipÿs et colonÿs incredibili honore, atq;

amore. Tũ primũ enim ueniebat ab illo uniuerſæ Gal lie bello. nihil reliquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerũ locorumq́; omnium, qua Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cũ liberis omnis multitudo obuiã procedebat. Hoſtiæ omnibus locis immolabantur, triclinijs ſtratis fora, tẽplaq́; occupabantur, ut uel expectatiſſimi triumphi lætitia percipi poſſet, tanta erat magnificentia apud opulẽtiores, cupiditas apud humiliores. Cũ omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percucurriſſet, ſumma celeritate ad exercitũ Nemetocennam redijt, legionibusq́; ex omnibus hybernis ad fines Treuerorũ euocatis, eo profectus eſt, ibiq́; exercitum luſtrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo maiore commendatione cõciliaretur ad conſulatus petitionẽ. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatis eſſe ad mutationẽ locorum propter ſalubritatem exiſtimabat. Ibi quanq̃ crebro audiebat Labienum ab inimicis ſuis ſolicitari, certiorq́; fiebat, id agi paucorũ conſilijs, ut interpoſita Senatus authoritate, aliqua parte exercitus ſpoliaretur, tamẽ neq; de Labieno credidit quicquã, neq; cõtra Senatus authoritatem, ut aliqd faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis ſententijs Patrum cõſcriptorũ cauſam ſuam facile obtineri. Nã C. Curio. tri. ple. cum Cæſaris cauſam dignitatemq́; defendẽdã ſuſcepiſſet, ſæpe erat Senatui pollicitus, ſi quẽ timor armorum Cæſaris læderet, & quoniam Pompeij Dominatio atq; arma non minimũ terrorẽ foro inferrent, diſcederet uterq; ab armis, exercitusq́; dimitteret, fore eo facto liberam et ſui iuris ciuitatem. neq; hoc tantũ pollicitus ẽ, ſed eti

am per ſe diſceſſionē facere cœpit, quod ne fieret Cōſules, amiciq; Pompeij iuſſerūt. atq; ita rem moderando, diſceſſerunt. Magnū hoc teſtimoniū Senatus erat uniuerſi, cōueniensq; ſuperiori facto. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæſaris dignitatē, contra legē Pompeij, & Craſſi, retulerat ante tempus ad Senatū de Cæſaris prouincijs, ſententijsq; dictis diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatē ex Cæſaris īuidia quærebat, Senatus frequēs in alia omnia trāſijt, quibus non frangebātur animi inimicorum Cæſaris, ſed admonebātur, quo maiores pararēt neceſſitudines, quibus cogi poſſet Senatus id probare, quod ipſi cōſtituiſſent. Fit deinde S.C. ut ad bellum Parthicū legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæſare mitterētur. neque obſcure hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legiōem primam quam ad Cæſarem miſerat cōfectam ex delectu prouinciæ, Cæſari eā tanquam ex ſuo numero dedit. Cæſar tamē cum de uoluntate aduerſariorum ſe expoliari nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit, & ſuo numero XV. quam in Gallia citeriore habuerat, ex S.C. iubet tradi. ī eius locū XIII legionem in Italiā mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidijs XV. deducebatur. Ipſe exercitū diſtribuit, per hyberna C. Treboniū cū legionibus IIII in Belgio collocat. C. Fabium cum totidē ī Heduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam, ſi Belgæ quorum maxima uirtus, et Hedui, quorū authoritas ſumma eſſet, exercitibus continerētur. Ipſe in Italiā profectus eſt. Quo cum ueniſſet, cognoſcit. per

M. Marcellum Conſ. legiones duas ab ſe remiſſas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum Bellum Duci Cn. Pompeio traditas, atq; in Italia retentas eſſe. Hoc facto, q̃q̃ nulli erat dubium quin arma contra Cæſarem pararentur, tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur, iure potius diſceptandi, quàm belligerendi.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER PRIMVS.

LITERIS A FABIO C. Cæſaris Conſulibus redditis, ægre ab ijs impetratum eſt ſumma Tribunorum Pleb. contẽtione, ut in Senatu recitarẽtur. Vt uero ex literis ad Senatum referretur impetrari non potuit. Referunt Conſules de rep. in ciuitate. L. Lentulus Conſul Senatui reiq; pub. ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter, ac fortiter ſententias dicere uelint, ſin Cæſarem reſpiciant, atq; eius gratiã ſequãtur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neq; Senatus authoritati obtemperaturum, habere ſe quoq; ad Cæſaris gratiam, atq; amicitiam receptum. In eãdem ſententiam loqtur Scipio, Pompeio eſſe in animo reip. nõ deeſſe, ſi Senatus ſequatur, ſi cunctetur, atq; agat lenius, nequicquã eius auxilium, ſi poſtea uelit, Senatum imploraturũ. Hæc Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur, Pom

peiusq; aderat, ex ipſius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis Leniorē ſententiā, ut primo M. Marcellus ingreſſus in eā orationem, non oportere ante de rep. ad Senatum referri, q̄ delectus tota Italia habiti, et exercitus cōſcripti eſſent, quo præſidio, tuto et libere Senatus, quæ uellet decernere auderet. ut M. Calidius, qui cenſebat, ut Pompeius in ſuas prouincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa, timere Cæſarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculū reſeruare, et retinere eas ad urbē Pompeius uideretur, ut M. Rufus, qui ſententiā Calidij paucis ferè mutatis uerbis ſequebatur. ij omnes conuitio L. Lentuli Conſ. correpti exagitabantur. Lētulus ſententiā Calidij pronuntiaturū ſe omnino negauit. Marcellus perterritus conuitijs à ſua ſententia diſceſſit. Sic uocibus Cōſulis, terrore præſentis exercitus, minis amicorū Pōpeij, pleriq; compulſi, inuiti, et coacti Scipionis ſententiam ſequūtur, uti ante certam diem Cæſar exercitum dimittat, Si nō faciat, eum aduerſus remp. facturum uideri. ĩtercedit M. Antonius, Q. Caſſius Tr. Pl. Refertur confeſtim de interceſſione Tribunorū, dicuntur ſententiæ graues, ut quiſq; acerbiſſime crudeliſſimeq; dixit, ita quā maxime ab inimicis Cæſaris collaudatur. Miſſo ad ueſperum Senatu, omnes qui ſunt eius ordinis à Pōpeio euocātur. Laudat Pōpeius, atq; in poſterū cōfirmat. ſegniores caſtigat, atq; ĩcitat, multi undiq; ex ueteribus Pōpeij exercitibus, ſpe præmiorū, atq; ordinū euocātur, multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ à Cæſare accerſuntur. Completur Vrbs, ad ius comitiorū Tribunos Pl. C. Curio euocat oēs. amici Cōſulū, neceſſa

rij Pompeij, atq; eorũ qui ueteres inimicitias cum Cæſare gerebant, coguntur in Senatum, quorũ uocibus, et concurſu terrẽtur infirmiores, dubij confirmãtur, pleriſq; uero libere poteſtas decernẽdi eripitur. pollicetur L. Piſo cẽſor ſeſe iturum ad Cæſarem. Item L. Roſcius prætor, qui de his rebus eũ doceãt. Sex dies ad eã rem conficiendã ſpatij poſtulant, dicuntur etiã à nõnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui uoluntatem Senatus ei proponant. omnibus his reſiſtitur, omnibusq; oratio conſ. Scipionis, Catonis, opponitur, Catonem ueteres inimicitiæ Cæſaris incitant, et dolor repulſæ, Lentulus æris alieni magnitudine, et ſpe exercitus, ac prouinciarum, et regum appellandorum largitionibus mouetur, ſeq; alterum fore Syllam iter ſuos gloriatur, ad quẽ ſumma imperij redeat. Scipionem eadem ſpes prouinciæ, atq; exercituũ impellit, Quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio arbitratur. ſimul iudiciorũ metus, adulatio, atq; oſtentatio ſui, & potentium, qui in rep. iudicijsq; tum plurimum pollebant. Ipſe Pompeius ab inimicis Cæſaris incitatus, quod neminem dignitate ſecũ exæquari uolebat, totum ſe ab eius amicitia auerterat, et cum cõmunibus inimicis in gratiã redierat, quorum ipſe maximam partem illo affinitatis tempore adiũxerat Cæſari. ſimul infamia duarũ legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ, Syriæq; ad ſuam potentiã, dominatumq; cõuerterat, rem ad arma deduci ſtudebat. His de cauſis aguntur omnia, raptim, atq; turbate, neq; docendi Cæſaris propinquis eius ſpaciũ datur, nec tribu. ple. ſui periculi deprecãdi, neq; etiã extremi iuris inter-

cæſſionem

ceſſionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur, ſed de ſua ſalute die ſeptimo cogitare cogun tur, q̃ illi turbulētiſſimi ſuperioribus temporibus Tr. ple. octauo deniq; menſe ſuarū actionum reſpicere, ac timere conſueuerant. Decurritur ad illud extremū atq; ultimum S.C. quo, niſi pene in ipſo urbis incēdio, atq; deſperatione omnium ſalutis, latorū audacia, nun quam ante diſceſſum eſt, dent operam Con. P. R. tr. pl. quiq; Con. ſunt ad urbem, nequid reſp. detrimenta ca- piat. Hæc S.C. ꝑſcribūtur ad. VII. Iduū Ianuarij. Itaq; quinq; primis diebus q̃bus haberi Senatus potuit, qua ex die conſulatum inijt Lentulus biduo excepto Comitiali, & de imperio Cæſaris, et de ampliſſimis uiris tr. pl. grauiſſime acerbiſſimeq; decernitur. profu giunt ſtatim ex Vrbe tr. pl. ſeſeq; ad Cæſarem confe- runt. Is eo tempore erat Rauēnæ, expectabatq; ſuis le uiſſimis poſtulatis reſponſa, ſi qua hominum æquitate, res ad ocium deduci poſſet. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadē illa, quæ per Sci pionē oſtenderat, agit. Senatus uirtutem conſtantiámq; collaudat. copias ſuas exponit. legiones habere ſeſe pa ratas. X. Præterea cognitum compertumq; ſibi alieno eſſe animo in Cæſarem milites, neq; ijs poſſe perſuade ri, uti eum defendant, aut ſequantur. Statim de reliqs rebus ad Senatum refertur, tota ut Italia delectus ha beatur. Fauſtus Sylla propere in Mauritaniā mittatur, pecunia uti ex ærario Pompeio detur. refertur etiā de rege Iuba, ut ſocius ſit, atque amicus. Marcellus uero paſſurū ſe in præſentia negat, De Fauſto impedit Phi lippus tr. pl. De reliquis rebus S.C. perſcribūtur, pro-

uinciæ priuatis decernuntur, duæ conſulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia, Philippus, et Marcellus priuato conſilio prætereũtur, neq; eorũ ſortes deijciũtur. In reliquas prouincias prætores mittuntur, neq; expectãt qđ ſuperioribus annis acciderat, ut de eorũ imperio ad populũ referatur, paludatiq; uotis nũcupatis exeunt, Conſules, quod ante id tempus acciderat nũquam, ex urbe proficiſcuntur, Lictoresq; habent in Vrbe ex capitolio priuatim, contra omnia uetuſtatis exempla, tota Italia delectus habẽtur, arma imperãtur, pecuniæ à municipijs exiguntur, et è fanis tolluntur omnia diuina, et humana iura permiſcentur. qbus rebus cognitis, Cæſar apud milites cõcionatur. omnium temporũ iniurias inimicorũ in ſe commemorat, à quibus et inductum, et deprauatum Pompeiũ queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis ſuæ, cuius ipſe honori, et dignitati ſemꝑ fauerit, adiutorq; fuerit. Nouum in rep. introductum exemplum queritur, ut Tribunitia ĩtercæſſio armis notaretur, atq; opprimeretur, quæ ſuperioribus annis armis eẽt reſtituta, Syllam nudata omnibus rebus Tribunitia poteſtate tamẽ intercæſſionẽ liberã reliquiſſe, Pompeium, qui amiſſam reſtituiſſe uideatur, dona etiã, quæ ante habuerat, ademiſſe. Quotieſcunq; ſit decretum, darẽt magiſtratus operã, nequid reſp. detrimẽti caperet, qua uoce, et quo S. C. populus Romanus ad arma ſit uocatus, factũ in pernicioſis legibus, in ui Tribunitia, in ſeceſſione Populi, tẽplis, locisq; editioribus occupatis, atq; hæc ſuperioris ætatis exempla expiata Saturnini, atq; Gracchorum caſibus docet. quarũ rerũ illo tempore,

nihil factum, nec cogitatum qdē, nulla lex promulgata, nō cum populo agi cœptum, nulla ſeceſſio facta, hortatur cuius imperatoris ductu nouē annis remp. feliciſſime geſſerint. plurimaq; prælia ſecunda fecerint, omnem Galliā, Germaniamq; pacauerint, ut eius exiſtimationem, dignitatemq; ab inimicis defendant. Cōclamant legionis terciædecimæ, quæ aderat, milites (hāc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nōdū conuenerant) ſeſe paratos eſſe imperatoris ſui, Tribunorumq; pl. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiſcitur, ibiq; Tr. pl. qui ad eum confugerāt, cōuenit. reliquas legiones ex hybernis euocat, & ſubſequi iubet. eò L. Cæſar adoleſcens uenit, cuius pater Cæſaris erat legatus. is reliquo ſermone confecto, cuius rei cauſa uenerat, habere ſe à Pompeio, ad eum priuati officij mādata demōſtrat, uelle Pompeium ſe Cæſari purgatum, ne ea quæ reip. cauſa egerit, in ſuam contumeliā uertat. ſemper ſe reip. commoda priuatis neceſſitudinibus habuiſſe potiora, Cæſarem quoq; pro ſua dignitate debere, et ſtudium, & iracundiam ſuam reip. dimittere, neq; adeo grauiter iraſci inimicis, ne cum illis nocere ſe ſperet, reipub. noceat, pauca eiuſdem generis addit cum excuſatione Pompeij coniuncta. eadem ferè, atq; eiſdem de rebus prætor Roſcius agit cum Cæſare, ſibiq; Pompeiū commemoraſſe demonſtrat, quæ res etſi nihil ad leuādas iniurias pertinere uidebantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet ad eū perferrētur, petit ab utroq;, quoniā Pōpeij mādata ad ſe detulerint, ne grauētur, ſua quoq; ad eū poſtulata deferre. ſi

paruo labore magnas controuerſias tollere, atq; omnẽ Italiam metu liberare poſſent, ſibi ſemper reip. primã fuiſſe dignitatem, uitáq; potiorem, doluiſſe ſe qđ P. Ro. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptóq; ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cuius abſentis rationem haberi proximis Comitijs populus iuſſiſſet, tamẽ hanc honoris iacturam ſui rei pub. cauſa æquo animo tuliſſe, cum literas ad Senatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent, ne id quidem impetrauiſſe, tota Italia delectus haberi, retineri legiones duas, quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ, ciuitatem eſſe in armis, quo nã hæc omnia, niſi ad ſuã perniciẽ pertinere? ſed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atq; omnia pati reip. cauſa, proficiſcatur Põpeius in ſuas prouincias, ipſi exercitus dimittantur, diſcedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atq; omnis resp. S. P. Q. R. permittatur. hæc quo facilius certisq; conditionibus fiant, et iureiurando ſanciãtur, aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere, fore uti per colloquia omnes controuerſiæ cõponantur. Acceptis mãdatis Roſcius cum. L. Cæſare Capuam peruenit, ibiq; conſules, Pompeiumq; inuenit, poſtulata Cæſaris renũtiat. Illi deliberata reſpondent, ſcriptáq; ad eum mandata ꝑ eos remittunt, quorũ hæc erat ſumma. Cæſar in Galliã reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret, quæ ſi feciſſet. Põpeiũ in Hiſpanias iturũ. Interea quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum quæ polliceretur, non intermiſſuros Conſules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua cõditio poſtulare, ut Cæſar Ari

mino excederet, atq; in Prouinciā reuerteretur. Ipſum & prouincias, et legiones alienas tenere, exercitū Cæſaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri ſe in prouinciam iturum, neq; ante quem diem iturus ſit, definire, ut ſi peracto Cæſaris conſulatu Pompeius profectus non eſſet, nulla tamen mendacij religione obſtrictus uideretur, tempus uero colloquio non dare, neq; acceſſurū polliceri, magnam pacis deſperationē afferebat. Itaq; ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinq; Arretium mittit. Ipſe Arimini cū duabus legionibus ſubſiſtit, ibi'que delectum habere inſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam ſingulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire. omniumq; eſſe Tigniorū optimā erga ſe uolūtatem, Curionē cum tribus cohortibus, quas Piſauri & Arimini habebat, mittit, cuius aduētu cognito, diffiſus municipij uolūtatis Thermus cohortes ex urbe educit et profugit, milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domū reuertuntur. Curio omniū ſumma uoluntate Tigniū recipit. Quibus rebus cognitis confiſus municipiorū uolūtatibus, Cæſar cohortes legionis. XIII. ex præſidijs deducit, Auximumq; proficiſcitur, quod oppidū Actius cohortibus introductis tenebat, delectumq; toto Piceno circūmiſſis ſenatoribus habebat, aduentu Cæſaris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt, docent ſui iudicij rem non eſſe, neq; ſe, neq; reliquos municipes pati poſſe C. Cæſarem imperatorem bene de rep. meritum, tantis rebus geſtis oppido, mœnibusq; prohiberi, proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui.

Quorũ oratione permotus Actius Varus, præſidiũ, quod introduxerat ex oppido, educit, et profugit. hũc ex primo ordine pauci Cæſaris cõſecuti milites, cõſiſtere cogũt, cõmiſſoq; prælio, deſeritur à ſuis Varus, nõnulla pars militũ domum diſcedit. reliqui ad Cæſarẽ perueniunt. atque unà cum ijs deprehẽſus L. Puppius primipili cẽturio adducitur, qui hunc eundem ordinẽ in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæſar milites Actianos collaudat. Puppium dimittit. Auximatibus agit gratias, ſeq; eorũ facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repẽte terror inuaſit, ut cũ Lentulus conſul ad aperiendum ærarium ueniſſet, ad pecuniam Pompeio ex Senatuſconſulto proferendam, protinus aperto ſanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæſar enim aduentare, iam iamq; adeſſe eius equites falsò nuntiabãtur. hũc Marcellus collega, et pleriq; magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæſare acceptas in Apulia hybernorũ cauſa diſpoſuerat, delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus uidetur. Capuæ primũ ſeſe confirmant, & colligunt, delectumq; colonorũ, qui lege Iulia Capuã deducti erãt, habere inſtituũt, gladiatoresq;, quos ibi Cæſar in ludo habebat in forũ productos Lentulus libertati confirmat, atq; ijs equos attribuit, & ſe ſequi iuſſit. quos poſtea monitus à ſuis, quod ea res omnium iudicio reprehẽdebatur, circum familiares conuentus campaniæ, cuſtodiæ cauſa diſtribuit. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit, cũcta

earum regionum Præfecturæ libentiſſimis animis eũ recipiunt ·exercitumq́; eius omnibus rebus iuuant· etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus conſtituera, ſuaq́; pecunia exædificauerat, ad eum lagati ueniunt, quæq́; imperauerit, ſeſe cupidiſſime facturos pollicẽtur · milites imperat, mittunt · iterea legio duodecima Cæſarem conſequitur · cum his duabus Aſculum Picenum proficiſcitur · Id oppidũ Lẽtulus Spinther decem cohortibus tenebat, qui Cæſaris aduentu cognito, profugit ex oppido · cohorteſq́; ſecum abducere conatus, à magna parte militum deſeritur · Relictus in itinere cũ paucis incidit in Vibulliũ Rufum miſſum à Pompeio in agrum Picenũ confirmandorum hominum cauſa, à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererẽtur, milites, ab eo accidit, ipſum dimittit · itẽ ex finitimis regionibus, quas poteſt cõtrahit cohortes ex delectibus Pompeianis, in ijs Camerino fugientem Vlallem Hirum cum ſex cohortibus, quas ibi in præſidio habuerat, excipit · quibus coactis, tredecĩ efficit, cum ijs ad Domitium Aenobarbũ Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæſaremq́; adeſſe cum legionibus duabus nuntiat · Domitius per ſe circiter uigĩti cohortes ex Alba, & Marſis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat · Recepto Aſculo, expulſoq́; Lentulo, Cæſar conquiri milites, qui ab eo diſceſſerãt, delectumq́; inſtitui iubet, ipſe unum diẽ ibi rei frumentariæ cauſa moratus, Corfinium contendit · eò cũ ueniſſet, cohortes quinq; præmiſſæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrũpebant, qui erat ab oppido millia paſſuũ circiter tria · ibi cũ antecurſoribus Cæſa

ris, prælio commiſſo, celeriter Domitiani à ponte repul ſi, ſe in oppidũ receperunt. Cæſar legionibus traductis ad oppidũ conſtitit. iuxtáq; murũ caſtra poſuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno propoſito præmio, cum literis mittit, qui petant, atq; orent, ut ſibi ſubueniat, Cæſarem duobus exercitibus & locorum anguſtijs facile intercludi poſſe, frumentóq; prohiberi, quod niſi fecerit, ſe cohortesq; amplius triginta, magnúmq; numerum ſenatorum, atq; equitum Romanorum in periculum eſſe uenturum. Interim ſuos cohortatus tormenta in muris diſponit, certásq; cuiq; partes ad cuſtodiam urbis attribuit, militibus in concione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur quadraginta in ſingulos iugera, & pro rata parte centurionibus euocatisq;. Interim Cæſari nũtiatur Sulmonenſes, quod oppidum à Corfinio ſeptem millium interuallo abeſt, cupere ea facere quæ uellet, ſed à Qu. Lucretio ſenatore, et Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum ſeptem cohortium præſidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legiõis octauæ cohortibus quinq;. Sulmonenſes ſimulatq; noſtra ſigna uiderunt, portas aperuerunt, uniuerſiq; & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Actius de muro ſe deiecerũt. Actius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæſarem mitteretur, Antonius cum cohortibus et Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo cõiunxit. Actiúmq; incolumẽ dimiſit, Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquasq; copias ex-

pectare inſtituit, eo triduo legio octaua ad eum uenit. cohorteſq; ex nouis Galliæ delectibus. XXII. equiteſq; à rege Norico circiter trecenti. quorum aduētu alteram caſtra ad alteram oppidi partem ponit. Iis caſtris Curionem præficit, reliquis diebus oppidum uallo caſtelliſq; circūmunire inſtituit, cuius operis maxima parte effecta eodem ferè tempore miſſi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis Domitius diſſimulans in conſilio pronuntiat Pompeium celeriter ſubſidio uenturum, hortaturq; eos ne animo deficiant quæq; uſui ad defendendum opidum ſint, parent. Ipſe Arcano cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliumq; fugæ capere conſtituit. Cum uultus Domitij cum oratione non cōſentiret, atque omnia trepidantius timidiuſq; ageret quam ſuperioribus diebus cōſueſſet, multumq; cum ſuis conſultandi cauſa ſecreto præter conſuetudinem colloqueretur, concilia conuentuſq; hominum fugeret, res diutius tegi, diſſimulariq; non potuit. Pompeius enim reſcripſerat ſeſe rem in ſummum periculū deducturum non eſſe, neq; ſuo conſilio aut uoluntate Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe. Proinde ſi qua facultas fuiſſet, ad ſe cum omnibus copijs ueniret. Id ne fieri poſſet obſidione atq; oppidi circūmunitione fiebat. Diuulgato Domitij cōſilio milites, qui erāt Corfinij prima ueſperi ſeceſſionem faciūt, atq; ita inter ſe per Tri. militum centurioneſq; atq; honeſtiſſimos ſui generis colloquuntur, obſideri ſe à Cæſare, opera munitioneſq; propè eſſe perfectas, Ducem ſuum Domitium cuius ſpe atque fiducia permanſerint, proiectis omnibus, fugæ conſilium capere, debere ſe ſuæ ſalutis ratio

nem habere. Ab his primo Marſi diſſentire incipiũt, eamq; oppidi partem, quæ munitiſſima uideretur, occupant, tantaq; inter eos diſſenſio extitit, ut manum conſerere, atque armis dimicare conarẽtur, poſt paulo tamẽ internũtijs ultro citroq́; miſſis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoſcunt. Itaque omnes uno cõſilio Domitium productum in publicum circunſiſtunt & cuſtodiunt, legatosq́; ex ſuo numero ad Cæſarem mittunt, ſeſe paratos eſſe portas aperire, quæq́; imperauerit facere, et L. Domitium uiuum in eius poteſtatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæſar & ſi magni intereſſe arbitrabatur quam primũ oppido potiri, cohortesq́; ad ſe in caſtra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falſis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quod ſæpe in bello paris momentis, magni caſus intercederent, tamen ueritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat, atque in oppidum dimittit, portas, murosq́; aſſeruari iubet. ipſe his operibus, quæ facere inſtituerat, milites diſponit, non certis ſpatijs intermiſſis, ut erat ſuperiorum dierum cõſuetudo, ſed perpetuis uigilijs ſtationibusq́;, ut contingant inter ſe, atq; omnem munitionem expleant. Tri. militum, et præfectos circummittit, atque hortatur, non ſolum ab eruptionibus caueant, ſed etiam ſingulorum hominum occultos exitus aſſeruent. neque eo tam remiſſo, ac languido animo quiſquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit, tanta erat ſumma rerum expectatio, ut nullus in aliam partem mente atque animo traheretur,

quid ipſis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quoſq; euentus exciperet, quarta uigilia circiter Lẽtulus Spinther de muro cũ uigiliis cuſtodibuſq; noſtris colloquitur, uelle ſi ſibi fiat poteſtas Cæſarem conuenire. Facta poteſtate, ex oppido mittitur, neque ob eo prius Domitiani milites diſcedunt, quàm in cõſpectum Cæſaris deducatur, cum eo de ſalute ſua orat, atque obſecrat, ſibi ut parcat, ueteremq; amicitiam commemorat. Cæſariſq; in ſe beneficia exponit, quæ erant maxima, ꝙ per eum in collegium põtificum uenerat, quod prouinciam Hiſpaniam ex prætura habuerat, ꝙ in petitione conſulatus ab eo erat ſubleuatus. cuius oratione̅ Cæſar interpellat, ſe non maleficij cauſa ex prouincia egreſſum, ſed uti ſe à cõtumelijs inimicorum defenderet, ut Tribunos Ple. ea re ex ciuitate expulſos ad ſuã dignitatem reſtitueret, ut ſe, et populum Ro. paucorum factione oppreſſum in libertate̅ uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lẽtulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit ꝙ de ſua ſalute impetrauerit, fore etiam reliqs ad ſuam ſpem ſolatio, adeo eſſe perterritos nonnullos, ut ſuæ uitæ durius cõſulere cogãtur, facta poteſtate diſcedit. Cæſar ubi illuxit, omnes Senatores, ſenatorumq; liberos, Tribunos militum, equiteſq; Romanos ad ſe produci iubet. Erant Senatorij ordinis L. Domitius, et P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sextus Quitilius, Varus Quæſtor, L. Rubrius. Præterea filius Domitij, alijque cõplures adoleſcentes, et magnus numerus eqtũ Romanorũ et Decurionũ, quos ex municipijs Domitius euocauerat, hos omnes productos à cõ-

tumelijs militum, cõuitijsq; prohibet, pauca apud eos loquitur, qđ ſibi aperte eorũ gratia relata nõ ſit, pro ſuis in eos maximis beneficijs, dimittit omnes incolumes. HS LX. quod aurũ adduxerat Domitius, atq; in publicũ depoſuerat, allatũ ad ſe ab Duumuiris Corfinienſibus Domitio reddit. ne continentior in uita hominum quàm in pecunia fuiſſet uideatur, & ſi eam pecuniam publicam eſſe conſtabat, datamq; à Pompeio in ſtipendium, Milites Domitianos ſacramẽtum apud ſe dicere iubet, atq; eo die caſtra mouet, iuſtumq; iter conficit, ſeptem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorũ, Ferentinorũ, Larinatũ in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceria proficiſcitur Canuſium, atq; inde Brunduſium, copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad ſe cogi iubet. ſeruos, paſtores armat, atq; his equos attribuit, ex ijs circiter trecentos equites conficit. L. Malius prætor Alba cum cohortibus ſex profugit. Rutilus Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, ſigna ad Curium transferunt, atq; ad eum tranſeunt. Item reliquis itineribus, nõnullæ cohortes in agmen Cæſaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehenſus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrũ Cn. Pompeij, quem Cæſar ad eum remittit cum mandatis, quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atq; ad ſe Brunduſium ſit uenturus, intereſſe, reipu. & communis ſalutis cauſa ſe cum Pompeio colloqui, neque uero idem perfici longo itineris ſpatio, cum per alios

conditiones ferantur, ac ſi coràm de omnibus conditio nibus diſceptetur. Is datis mandatis, Brunduſiũ cum legionibus ſex ꝑuenit. Veteranis quatuor, reliqs quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere compleuerat, Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miſerat, reperit Conſules Dyrrhachiũ profectos cum magna parte exercitus. Pompeium remanere Brunduſij cum cohortibus uiginti, neq; certum inueniri poterat, obtinẽdi ne cauſa Brunduſij ibi remanſiſſet, quo facilius oẽ Adriaticum mare extremis Italiæ partibus, regionibusq; græciæ, in poteſtatem haberet, atq; ex utraq; parte Bellũ adminiſtrare poſſet, an inopia nauiũ ib reſtitiſſet, ueritusq; ne Italiam ille dimittendã non exiſtimaret, exitus adminiſtrationesq; Brũduſini portus impedire inſtituit. quorum operum hæc erat ratio, qua fauces erant anguſtiſſimæ portus, molem atq; aggerem ab utraq; parte littoris iaciebat, quod his locis erat mare uadoſum longius progreſſus, cum agger altiore aqua contineri nõ poſſet, rates duplices, quoquo uerſus pedum triginta è regione molis collocabat, has quaternis anchoris ex quatuor angulis diſtinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis collocatisq;, alias deinceps pari magnitudine rates iũgebat, has terra, atq; aggere contegebat, ne aditus, atq; incurſus ad defendendũ impediretur, à fronte, atq; ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaq; earũ turres binorũ tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauium incendijsq; defenderet. Cõtra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brunduſino deprehẽderat, adornabat. Ibi tur-

res cū ternis tabulatis erigebat, eaſq; multis tormentis, et omni genere telorum completas ad opera Cæſaris appellebat, ut rates perrumperet, atq; opera diſturbaret, ſic quotidie utrique eminus fundis, ſagittis, reliquiſq; telis pugnabatur. Atq; hæc ita Cæſar adminiſtrabat, ut cōditiones pacis dimittendas non exiſtimaret, Ac tametſi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe nō remitti, atque ea res ſæpe tentata, & ſi impetus eius conſiliáq; tardabat, tamē omnibus rebus in eo perſeuerandū putabat. Itaq; Caninium Rebilium legatum familiarē, neceſſariumq; Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij cauſa, mandat ut Libonē de cōciliāda pace hortetur. In primis ut ipſe cū Pompeio colloqueretur, poſtulat. magnopere ſeſe confidere demonſtrat, ſi eius rei ſit poteſtas facta, fore, ut æquis cōditionibus ab armis diſcedatur, cuius rei magnā partem laudis, atq; æſtimationis ad Libonem peruēturā ſi illo authore, atq; agente ab àrmis ſit diſceſſum. Libo à colloquio Caninij digreſſus ad Pompeiū proficiſcitur. paulopoſt renūtiat, quod Conſules abſint, nihil ſine illis de cōpoſitione agi poſſe. Ita ſæpius rem fruſtra tentatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi iudicabat, et de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæſare effecta, diebuſq; i ea re conſumptis nouē, naues à Cōſulibus Dyrrhachio remiſſæ, quæ priorem partē exercitus eò deportauerant, Brunduſium reuertuntur. Pōpeius ſiue operibus Cæſaris permotus, ſiue etiā quod ab initio Italia excedere cōſtituerat, aduētu nauium profectionem parare incipit,

et quo facilius impetum Cæſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites oppidū irrumperent, portas obſtruit, uicos plateaſq; inædificat, foſſas trāſuerſas uijs perducit, atque ibi ſudes ſtipiteſq; præacutos defigit. Hæc leuibus cratibus, terráq; inæquat. aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portū ferebāt, maximis defixis trabibus, atq; eis præacutis præſepit. His paratis rebus, milites ſilētio naues conſcendere iubet, expeditos autē ex euocatis ſagittarijs, funditoribuſq; raros ī muro turribuſq; diſponit, hos certo ſigno reuocare cōſtituit, cū omnes milites naues cōſcendiſſent, atq; ijs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brunduſini, Pompeianorum militum iniurijs, atque ipſius Pōpeij contumelijs permoti, Cæſaris rebus fauebāt. Itaq; cognita Pompeij profectione, concurſantibus illis, atque ī ea re occupatis, uulgo ex tectis ſignificabāt. Per quos re cognita, Cæſar ſcalas parari, militeſq; armari iubet, ne quā rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit, q erāt in muro cuſtodiæ cauſa collocati, eo ſigno, quod cōuenerat, reuocātur. notiſq; itineribus ad naues decurrūt, Milites poſitis ſcalis muros aſcendūt, ſed moniti à Brunduſinis ut uallum cæcum, foſſaſq; caueāt, ſubſiſtunt, & longo itinere ab ijs circunducti ad portum perueniūt, duaſq; naues cum militibus, quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis lintribuſq; deprehēdunt, deprehenſaſq; excipiunt. Cæſar & ſi ad ſpem conficiendi negocij maxime probabat coactis nauibus, mare tranſire, & Pompeium ſequi, priuſquam ille ſeſe tranſmarinis auxilijs confirmaret, tamen rei

eius moram temporisq́; longinquitatem timebat, quod omnibus coactis nauibus Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſu ademerat. Relinquebatur ut ex lõginquioribus regionibus Galliæ, Piceniq́;, et à freto naues eſſent expectandæ, ſed id propter anni tempus longum, atque impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hiſpanias confirmari, quarũ altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia, equitatum parari. Galliam, Italiamq́; tentari ſe abſente nolebat. Itaq; in præſentia Pompeij inſequendi rationem omittit. In Hiſpaniam proficiſci conſtituit, Duũuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brunduſiũq́; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una ualerium legatum. in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus tribus. Eundem cum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam traducere exercitum iubet, Sardiniam obtinebat M. Cotta. Siciliam M. Cato. Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani ſimul ad ſe Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, ſua ſponte ex oppido Cottam eijciunt. Ille perterritus quod oẽm prouinciam conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues lõgas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat, hæc magno ſtudio agebat, In Lucanis Brutijsq́; ꝑ legatos ſuos, ciuium Romanorũ delectus habebat, equitum peditumq́; certum numerum à ciuitatibus Siciliæ exigebat, quibus rebus pene perfectis, aduẽtu Curionis cognito, queritur in concione ſeſe proiectum, ac proditũ à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imperatiſſimus, nõ

neceſſarium

neceſſarium bellum ſuſcepiſſet, & ab ſe, reliquiſq; in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta, ac parata confirmauiſſet, hæc in concione queſtus ex Prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero cum in Africam ueniſſet. inuenit in prouincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut ſupra demõſtrauimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atq; eam ſua ſponte uacuam occupauerat, delectuq́; habito duas legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, et uſu eius Prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex Prætura eam Prouinciam obtinuerat. hic ueniẽtem Vticam cum nauibus Tuberonem, portu atq; oppido prohibet neq; affectum ualetudine filiũ exponere in terram patitur, ſed ſublatis anchŏris excedere eo loco cogit. His rebus cõfectis, Cæſar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. Ipſe ad urbem proficiſcitur. coacto Senatu, iniurias inimicorũ commemorat, docet ſe nullum extra ordinarium honorem appetiſſe, ſed expectato legitimo tempore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quod omnibus ciuibus pateret, latum ab decem Tr. pl. contradicentibus inimicis, Catone uero acerrime repugnante, et priſtina conſuetudine dicendi mora dies extrahente, ut ſui ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Põpeio, qui ſi improbaſſet, cur fieri paſſus eẽt? Si probaſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet? Patiẽtiam proponit ſuam, cum de exercitibus dimittendis ultro poſtulauiſſet, in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipſe facturus

eſſet. Acerbitatem inimicorũ docet, qui quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarẽt, atque omnia permiſceri mallent, quàm imperiũ exercitúſq; dimittere. Iniuriam in eripiẽdis legionibus prædicat, crudelitatẽ & inſolentiam in circunſcribendis Tr. pl. Conditiones à ſe latas, & expetita colloquia et denegata cõmemorat. pro quibus rebus orat, ac poſtulat remp. ſuſcipiant, atque unà ſecum adminiſtrẽt. Sin timore defugiant, illis ſe honori non futurum, & per ſe remp. adminiſtraturũ. Legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere, neq; ſe reformidare quod ĩ Senatu paulò ãte Pompeius dixiſſet, ad quos legati mitterẽtur, ijs authoritatẽ attribui, timoremq́; eorũ qui mitterẽt ſignificari, tenuis atque infirmi hæc animi uideri, ſeuero ut operibus ante ſtuduerit, ſic iuſtitia & æquitate uelle ſuperare. Probat rem Senatus de mittendis legatis, ſed qui mitterẽtur, non reperiebantur, maximeq; timoris cauſa pro ſe qſque id munus legationis recuſabat. Pompeius enim diſcedẽs ab Vrbe in Senatu dixerat, eodẽ ſe habiturum loco, qui Romæ remãſiſſent, & qui in caſtris Cæſaris fuiſſent. ſic triduum diſputationibus, excuſationibusq́; extrahitur. Subijcitur etiam L. Metellus Tr. pl. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rẽ diſtrahat, reliquaſq; res quaſcunque agere iſtituerat, impediat. Cuius cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot cõſumptis, ne reliquũ tẽpus omittat, ĩfectis ijs quæ agere deſtinauerat, ab Vrbe proficiſcitur, atq; in ulteriorẽ Galliam peruẽnit. Quò cum ueniſſet, cognoſcit miſſum in Hiſpaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante

Corfinio captum ipſe dimiſerat, profectum item Domi tium ad occupandum Maſſiliam nauibus actuarijs ſeptẽ, quas Sicilia , et Sardinia priuatis coactis ſeruis liberiſq; colonis ſuis compleuerat, Præmiſſos etiã legatos Maſſiliẽſes domum nobiles adoleſcentes, quos ab Vrbe diſcedẽs Põpeius erat adhortatus, ne noua Cæſaris officia ueterũ ſuorũ beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maſſilienſes portas Cæſari clauſerunt. Albicos Barbaros homines, qui in eorũ fide antiquitus erant, monteſq; ſupra Maſſiliã incolebant, ad ſe uocauerant, Frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus caſtellis in Vrbẽ conuexerant, armorũ officinas in Vrbe inſtituerant, muros, claſſem, et portas reficiebãt. Euocat ad ſe Cæſar Maſſilienſiũ. XV. primos, cum his agit, ne initiũ inferendi belli à Maſſilienſibus oriatur, Debere eos Italiæ totius authoritatẽ ſequi potius, quàm unius hominis uolũtati obtemperare, reliquaſq;, quæ ad eorũ ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, cõmemorat. Cuius orationem domũ legati referunt, atq; ex authoritate hæc Cæſari renũtiant, Intelligere ſe, diuiſum eſſe populũ Romanum in partes duas, neq; ſui iudicij, neq; ſuarum eſſe uirium diſcernere, utra pars iuſtiorẽ habeat cauſam. Principes uero eſſe earũ partiũ Cn. Pompeiũ, et C. Cæſarem Patronos ciuitatis, quorũ alter agros Volgarũ, Arecomicorum, et Iluorũ publice his cõceſſerit, alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq; auxerit. quare paribus eorũ beneficijs parẽ ſe quoq; uolũtatẽ tribuere debere, et neutrũ eorũ cõtra alterũ iuuare. aut urbe, aut portibus re

cipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Maſſiliã peruẽnit, atq; ab ijs receptus urbi præficitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Eius imperio claſſem quoquouerſus dimittunt, onerarias naues, quas ubiq; poſſunt, deprehendunt, atq; in portum deducunt, earũ clauis, aut materia, atq; armamentis inſtructis, ad reliquas armandas reficiendasq́; utuntur. frumenti quod inuentum eſt, in publicum conferunt, reliquas merces commeatusq́; ad obſidionem Vrbis, ſi accidat, reſeruant. Quibus iniurijs ꝑmotus Cæſar, legiones treis Maſſiliã adducit, turres uineasq́; ad oppugnationem Vrbis agere, naues lõgas Arelate numero duodecim facere inſtituit. Quibus effectis armatisq́; diebus triginta, à qua die materia cæſa eſt, adductisq́ue Maſſiliam, his Decium Brutum præficit, C. Treboniũ legatum ad oppunationem Maſſiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; adminiſtrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumq́; ea loca hyemandi cauſa diſpoſuerat in Hiſpaniam præmittit, celeriterq́; Pyrenæos ſaltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidijs tenebantur. legiones reliquas, quæ lõgius hyemabant, ſubſequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præſidium ex ſaltu deiecit, magnisq́; itineribus ad exercitũ Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quẽ à Pompeio miſſum in Hiſpaniã demonſtratum eſt, Afranius & Petreius & Varro legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hiſpaniam citeriorem, Alter à ſaltu Caſtulonenſi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana, Vectonum agrum, Luſitaniamq́; pari numero legio=

num obtinebat,officia inter ſe partiuntur,ut Petreius ex Luſitania per Vectones cũ omnibus copijs ad Afranium proficiſcatur. Varro cum his,quas habebat legionibus omnem ulteriorem Hiſpaniam tueatur. His rebus conſtitutis,equites auxiliáq; totius Luſitaniæ à Petreio,Celtiberis,Cantabris, Barbarisq́; omnibus, qui ad oceanũ pertinẽt,ab Afranio imperantur. Quibus coactis,celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit cõſtituunt cõmuni cõſilio bellum ad Ilerdam propter ipſius loci opportunitatem gerere. Erant, ut ſupra demonſtratum eſt,legiones Afranij tres,Petreij duæ. præterea ſcutatæ citerioris prouĩciæ,et cetratæ ulterioris Hiſpaniæ cohortes circiter octoginta,equitum utriuſq; prouinciæ circiter quinq; millia. Cæſar legiones in Hiſpaniã præmiſerat,ad ſex millia auxilia peditum,equitum,tria millia quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat,et parem ex Gallia numerum, quem ipſe petiuerat,nominatim ex omnibus ciuitatibus nobiliſſimo & fortiſſimo quoq; euocato, Hinc optimi generis hominũ ex Aquitanis,Montanisq́; qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniã cum legionibus iter in Hiſpaniam facere confeſtimq; eſſe uenturum. Simul à Tri. militum,centurionibusq́; mutuas pecunias ſumpſit,has exercitui diſtribuit. Quo facto,duas res conſecutus eſt,ꝙ pignore animos centurionum deuinxit,& largitione redemit militum uolũtates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis,nũtijsq́; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos inter ſe diſtantes millia paſſuũ quatuor, his pontibus pabulatum mittebat,quod ea quæ citra

flumen fuerāt ſuperioribus diebus cōſumpſerat. Hoc idem ferè atq; eadē de cauſa Pompeiani exercitus duces faciebāt, crebróq; inter ſe equeſtribus prælijs contendebant. Huc, cum quotidiana conſuetudine cōgreſſæ pabulatoribus præſidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen trāſiſſent, impedimentáq; et omnis equitatus ſequeretur, ſubito iumentorum et aquæ magnitudine pons eſt interruptus, et reliqua multitudo equitū īterclusa. Quo cognito à Petreio et Afranio, ex aggere atq; cratibus, quæ flumine ferebātur, celeriter pōte Afranius, quē oppido caſtriſq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumq; omnem transiecit, duabuſq; Fabianis occurrit legionibus, cuius aduentu nūtiato L. Plācus qui legionibus præerat, neceſſaria re coactus, locū capit ſuperiorem, diuerſamq; aciem in duas partes conſtituit, ne ab equitatu circumueniri poſſet. Ita congreſſus impari numero magnos impetus legionū equitatuſq; ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prælio, ſigna duarum legionum procul ab utriſq; cōſpiciūtur, quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id, quod accidit, ut duces aduerſariorū occaſione, & beneficio fortunæ ad noſtros opprimēdos uterentur, quarum aduentu prælium dirimitur, ac ſuas uterq; legiōes reducit ī caſtra. Eo biduo Cæſar cū eqtibus nongentis, quos ſibi præſidio reliquerat, in caſtra peruenit. pons qui fuerat tempeſtate interruptus, penè erat refectus, hunc noctu perfici iuſſit. Ipſe cognita locorū natura ponti caſtriſq; præſidio ſex cohortes reliquit, atq; omnia impedimēta, et poſtero die omnibus copijs triplici inſtru-

cta acie, ad Ilerdam proficiſcitur, et ſub caſtris Afranij conſtitit, et ibi pauliſper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnãdi poteſtatem. Poteſtate facta, Afranius copias educit, et in medio colle ſub caſtris cóſtitit. Cæſar, ubi cognouit per Afranium ſtare quo minus prælio dimicaretur, ab iſimis radicibus mótis intermiſſis circiter paſſibus quadringẽtis, caſtra facere conſtituit, et ne in opere faciẽdo, milites repentino hoſtium incurſu exterrerẽtur, atq; opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri neceſſe erat, ſed à fronte contra hoſtem pedum quindecim foſſam fieri iuſſit. prima & ſecunda acies inarmis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat. Poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat. ſic omne prius eſt perfectum, q̃ intelligeretur ab Afranio caſtra muniri. Sub ueſperum Cæſar intra hác foſſam legiones reducit, atq; ibi ſub armis proxima nocte cóquieſcit. Poſtero die omnem exercitũ intra foſſam continet, et quod longius erat agger petendus, in præſentia ſimilé rationẽ operis inſtituit, ſingulaq; latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus muniẽda, foſſaſq; ad eandẽ magnitudinẽ perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas cótra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiusq; terrẽdi cauſa, atque operis impediendi copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceſſunt. Neq; idcirco Cæſar opus intermittit confiſus præſidio legionum trium & munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi copias in caſtra reducunt. Tertio die Cæſar uallo caſtra communit, reliquas cohortes, quas in

ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaq́; ad ſe traduci iubet. Erat in oppido Ilerda & proximo colle, ubi caſtra Petreius atq; Afranius habebāt, planicies circiter paſſuum trecētorum, atq; in hoc ferè medio ſpatio Tumulus erat paulo editior, quem ſi occupaſſet Cæſar, & communiſſet, ab oppido, et ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe interclуſurum aduerſarios cōfidebat. Hoc ſperans legiones treis ex caſtris educit, acieq́; in locis idoneis inſtructa, unius legionis anteſignanos præcurrere, atq; occupare eum Tumulum iubet. Qua re cognita celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, & ꝙ prius in Tumulum Afraniani uenerant, noſtri repelluntur, atq; alijs ſummiſſis præſidijs terga uertere, ſeq́; ad ſigna legionum recipere cogūtur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſeruarent, rari, diſperſiq; pugnarent, ſi premerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe exiſtimarent, Cum Luſitanis reliquisq́; barbaris genere quodam pugnæ aſſuefacti, quod ferè fit, quibus quisq; in locis miles inueterauerit, uti multum earum regionum conſuetudine moueatur, Hæc tamen ratio noſtros perturbat inſuetos huius generis pugnæ, circumiri enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis arbitrabantur, ipſi autem ſuos ordines ſeruare, neq; ab ſignis diſcedere, neq; ſine graui cauſa eū locum, quem cœperant dimitti cenſuerant oportere. Itaq; ꝑturbatis anteſignanis, legio, quæ in eo cornu con

ſtiterat, locum nõ tenuit, atq; in proximum collem ſeſe
recepit. Cæſar penè omni acie perterrita, quod præter
opinionem conſuetudinemq́; acciderat, cohortatus ſuos
legionem nonam ſubſidio ducit, hoſtem inſolẽtem, atq;
acriter noſtros inſequentem ſupprimit, rurſusq́; terga
uertere, ſeq́; ad oppidum Ilerdam recipere, et ſub mu
ro cõſiſtere cogit. ſed nonæ legionis milites elati ſtudio,
dum ſarcire acceptum detrimentum uolunt, temere inſe
cuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, &
ſub montem, in quo erat oppidum poſitum Ilerda ſuc
cedunt; hinc ſe recipere cum uellent, rurſus illi ex loco
ſuperiore noſtros premebant. præruptus locus erat
utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinem pa
tebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent,
et neq; ſubſidia à lateribus ſummitti, neq; equites labo
rantibus uſui eſſe poſſent, Ab oppido autem decliui fa=
ſtigio uergebat, in longitudinẽ paſſuũ circiter quadrin
gentorũ, hac noſtris erat receptus, ꝙ eò incitati ſtudio
inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco et pro
pter anguſtias iniquo, & quod ſub ipſis radicibus mon
tis conſtiterãt, ut nullum fruſtra telum in eos mittere-
tur, tamen uirtute & patientia nitebantur, atq; omnia
uulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ, atque ex
caſtris cohortes per oppidum crebro ſummittebãtur, ut
integri defeſſis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere co
gebatur, ut ſummiſſis in eundem locum cohortibus, de
feſſos reciperet. Hoc cum eſſet modo pugnatum continẽ
ter horis quinq;, noſtriq́; grauius à multitudine pre-
merentur conſumptis omnibus telis, gladijs diſtrictis,
impetum aduerſus montem, in cohortes faciũt, paucisq́;

deiectis, reliquos ſeſe conuertere cogunt. Sũmotis ſub murum cohortibus, ac nõnulla parte propter terrorẽ in oppidum compulſis, facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab utroq; latere, & ſi deiectis atq; inferioribus locis conſtiterat, tamen in ſummũ iugum uirtute cõnititur, atque interduas acies per equitans commodiorem ac tutiorem noſtris receptum dat. Ita uario certamine pugnatum eſt. Noſtri in primo cõgreſſu circiter ſeptuaginta ceciderũt, in his Q. u. Fulginius ex primo haſtato legionis quartædecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, uulnerãtur amplius ſexcenti. Ex Afranianis interficiuntur T. Cecilius Primipili Centurio, & præter eum centuriones quatuor. milites amplius ducenti, ſed hæc eius diei præfertur opinio, ut ſe utriq; ſuperiores diſceſſiſſe exiſtimarẽt. Afraniani, ꝗ cũ eſſe omnium iudicio inferiores uiderẽtur, cominus tamen diu ſtetiſſent, et noſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, & initio locum tumulumq; tenuiſſent, quæ cauſa pugnandi fuerat, et noſtros primo congreſſu terga uertere coegiſſent. noſtri autem ꝗ iniquo loco atque impari cõgreſſi numero, ꝗ quinq; horis prælium ſuſtinuiſſent, quod montem gladijs diſtrictis aſcendiſſent, quod ex loco ſuperiore terga uertere aduerſarios coegiſſent, atque in oppidum compuliſſent. Illi eũ tumulum, pro quo pugnatum eſt, magnis operibus muniuerunt, præſidiumq; ibi poſuerunt. Accidit etiam repentinum incommodũ biduo, quo hæc geſta ſunt. tanta enim tempeſtas cohoritur, ut nunq̃ illis locis maiores aquas fuiſſe conſtaret. tum autem ex omnibus monti-

bus nix proſluit, ac ſummas ripas fluminis ſuperauit, ponteſq; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die inter=rupit, quæ res magnas difficultates exercitui Cæſaris attulit. Caſtra enim, ut ſupra demonſtratum eſt, cum eſſent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, ſpatio millium triginta, neutrũ horum tranſiri poterat, ne=ceſſarioq; oẽs his anguſtijs continebantur, neq; ciuita tes, quæ ad Cæſaris amicitiam acceſſerant, frumẽtum ſupportare, neq; ij, qui pabulatum longius progreſſi erãt interclusi fluminibus, reuerti, neq; maximi comi tatus, qui ex Italia Galliáq; ueniebant, ĩ caſtra perue nire poterãt. tempus erat difficillimum, quo neq; fru=menta in hybernis erant, neq; multum à maturitate aberãt, ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius penè o=mne frumẽtum ante Cæſaris aduentum Ilerdã con-uexerat, reliqui ſiquid fuerat, Cæſar ſuperioribus die bus conſumpſerat, pecora, quod ſecundũ poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellũ finitimæ ciuitates lon=gius remouerãt. qui erant pabulandi, aut frumẽtan di cauſa progreſſi, hos leuis armaturæ Luſitani, pe=tiq; earũ regionum Cetrati citerioris Hiſpaniæ conſe ctabãtur, quibus erat procliue tranare flumẽ, quod cõſuetudo eorum omniũ eſt, ut ſine utribus ad exer citum nõ eant. At exercitus Afranij omnium rerum abũdabat copia, multum erat frumentum prouiſum, & conuectum ſuperioribus temporibus, multũ ex o=mni prouincia comportabatur, magna copia pabuli ſuppetebat, harũ rerũ omniũ facultates ſine ullo pe-riculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trãs flumen inte gra, quò omnino Cæſar adire nõ poterat, Eæ ꝑmãſe

runt aquæ dies quamplures. Conatus eſt Cæſar reficere pontes, ſed nec magnitudo fluminis permittebat, neq; ad ripam diſpoſitæ cohortes aduerſariorum perfici patiebantur, quod illis prohibere erat facile, tum ipſius fluminis natura, atq; aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atq; anguſtum locum tela iaciebantur, atque erat difficile eodē tempore rapidiſſimo flumine opera perficere, & tela uitare. nuntiatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem ad flumen conſtitiſſe, Venerant eò ſagittarij ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris, magniſq; impedimentis, ut fert Gallica conſuetudo. Erant præterea cuiusq; generis hominum millia circiter ſex cum ſeruis liberiſq;, ſed nullus ordo, nullum imperium certum, cum ſuo quiſq; conſilio uteretur, atq; omnes ſine timore iter facerent, uſi ſuperiorum temporum atq; itinerum licentia. Erant complures honeſti adoleſcentes Senatorum filij, & equeſtris ordinis, Erant legationes ciuitatum, erant legati Cæſaris, hos omnes flumina continebant, ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribuſq; legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudenteſq; antemiſſis equitibus aggreditur, celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, præliumq; committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere, ſed ubi ſigna legionū appropinquare cœperunt, paucis amiſſis, ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momētum, nacti enim ſpatiū ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſyderati ſunt eo die ſagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonum atq;

impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit, quæ ferè res inopia non ſolũ præſentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraueſcere conſueuit, iamq́; ad denarios quinquaginta in ſingulos modios annona peruenerat, & militum uireis inopia frumenti diminuerat, atq; incõmoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio. ac ſe fortuna inclinauerat, ut noſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, ſuperioresq́; haberentur. Cæſar iis ciuitatibus, quæ ad eius amicitiã acceſſerant, quo minor erat frumẽti copia, pecus imperabat, calones ad longinquiores ciuitates dimittebat, Ipſe præſentem inopiam, q̃bus poterat ſubſidiis, tutabatur. Hæc Afranius Petreiusq́;, & eorum amici pleniora etiam, atq; uberiora Romam ad ſuos perſcribebant, multa rumor fingebat, ut penè bellũ confectum uideretur. Quibus literis, nuntiiſq́; Romam perlatis, magni domum cõcurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebãt. Multi ex italia ad Cn. Pompeiũ proficiſcebantur. Alii ut principes talem nuntium attuliſſe, alii ne euentum belli expectaſſe, aut ex omnibus nouiſſimi ueniſſe uiderentur. Cum in his anguſtiis res eſſet, atq; omnes uiæ ab Afranianis militibus, equitibuſq́; obſiderentur, nec pontes perfici poſſent, imperat militibus Cæſar, ut naues faciant cuius generis eum ſuperioribus annis uſus Britãniæ docuerat. Carinæ primum, ac ſtatumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium uiminibus contextum coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia paſſuũ à caſtris. XXII.

militeſq; his nauibus flumen trāſportat, continētemq; ripæ collē improuiſo occupat. Hunc celeriter prius quàm ab aduerſarÿs ſentiatur, communit. huc legiōem poſtea traiecit, atque ex utraque parte pontē inſtitutum perficit biduo. Ita commeatus, et qui frumenti cauſa proceſſerāt, tuto ad ſe recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eodē die equitū magnam partem flumen traiecit, qui inopinātes pabulatores, et ſine ullo diſſipatos timore aggreſſi, quàm magnum numerū iumentorum, atque hominum intercipiunt, cohortibusq; centuriatis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuūt, alÿ, ut prædæ ſubſidio ſint, alÿ ut uenientibus reſiſtant, atque eos propellāt, unamq; cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciē procurrerat, ſecluſam à reliquis circumueniunt, atq; interficiunt, incolumeſq; cum magna præda eodem ponte in caſtra reuertuntur. Dū hæc ad Ilerdā geruntur, Maſſilienſes uſi L. Domitÿ cōſilio naues longas expediūt numero decemſeptem, quarū erant undecim tectæ, multa his minora nauigia addūt, ut ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur, magnum numerū ſagittariorum, magnū Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, imponūt, atque hos præmÿs, pollicitationibuſq; incitāt, certas ſibi depoſcit naues Domitius, atque has colonis, paſtoribuſq;, quos ſecum adduxerat complet. Sic omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naues procedūt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad inſulā, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebāt. erat multo inferior numero nauium Brutus, ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos

uiros anteſignanos, centuriones Cæſar ei claſſi attri=
buerat, ꝗ ſibi id muneris depopoſcerãt, ij manus fer
reas, atque harpagones parauerãt. magnoq́; nume=
ro pilorũ, tragularum, reliquorumq́; telorum ſe in-
ſtruxerant. Ita cognito hoſtiũ aduentu, ſuas naues ex
portu educũt, cum Maſſilienſibus confligunt, pugna-
tum utrinque eſt fortiſſime, atque acerrime, neq; mul
tum Albici noſtris uirtute cedebãt, Homines aſperi, et
montani exercitati in armis, atque ij modo digreſſi à
Maſſilieſibus recentem eorundem pollicitationem ani
mis cõtinebant, paſtoresq́; indomiti ſpe libertatis ex=
citati ſub oculis domini ſuam probare operam ſtude=
bant. Ipſi Maſſiliẽſes et celeritate nauium, & ſcien
tia gubernatorum confiſi, noſtros eludebant, impe-
tusq́; eorum excipiebant, & quod licebat latiore ſpa
tio, producta longius acie circuuenire noſtros, aut plu
ribus nauibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcur=
rentes detergere, ſi poſſent contendebãt, cum propius
erat neceſſario uẽtum, ab ſcientia gubernatorum, at=
que artificij, ad uirtutem montanorũ confugiebant.
Noſtri, quod minus exercitatis remigibus, minusq́; pe=
ritis gubernatoribus utebãtur, qui repente ex onera-
rijs nauibus erãt producti, neq; dum etiam uocabulis
armamentorum cognitis, tum etiã grauitate & tar-
ditate nauiũ impediebãtur, factæ enim ſubito ex hu-
mida materia, nõ eundem uſum celeritatis habebãt.
Itaque dũ locus comminus pugnandi daretur, æquo
animo ſingulas binis nauibus obijciebant, atque inie=
cta manu ferrea, et retenta utraque naue, diuerſi pu=
gnabant, atq; in hoſtiũ naues tranſcendebant, & ma=

gno numero Albicorum, & Paſtorum interfecto, par tem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus ca piunt, reliquas in portũ cõpellunt. Eo die naues Maſ ſilienſium cum ijs, quæ ſunt captæ, intereunt. IX. Hoc primum Cæſari ad Ilerdam nuntiatur, ſimul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur, Illi pterriti uirtute eq tum, minus libere, minus audacter uagabantur. aliâs non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerẽ receptũ haberent, anguſtius pabulabantur, aliâs longiore cir-cuitu cuſtodias ſtationesq́; eqtum uitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiſo, ex medio itinere proiectis ſarcinis fugiebãt, poſtremo etiam plu res intermittere dies, et præter conſuetudinẽ omniũ no ctu conſtituerant pabulari. Interim Oſcenſes et Cala guritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos, ſeſeq́; imperata facturos pollicentur, hos Taraconenſes, et Lacetani, & Auſetani, & paucis poſt diebus Illurgauonenſes, qui flumen Iberum attin gunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus, ut ſe frumento iuuent, pollicentur, atq; omnibus undiq; conquiſitis iu-mentis, in caſtra deportant tranſit etiam cohors Illur-gauonenſis ad eum, cognito ciuitatis conſilio, & ſigna ex ſtatione transfert. magna celeriter fit cõmutatio re-rum, perfecto ponte, magnis quinq; ciuitatibus ad ami citiam adiũctis, expedita re frumentaria, extinctis ru moribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur, multæ longinquiores ciuitates ab Afranio deſciſcunt, et Cæſaris amicitiam ſequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduerſa riorum, Cæſar ne ſemper magno circuitu per pontem

equitatus

equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum foſſas pedum triginta in latitudinem complures facere inſtituit. quibus partem aliquã Sicoris auerteret, uadumq́; in eo flumine efficeret. his pené effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq́; perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq́; intercluderẽtur, quod multum Cæſar equitatu ualebat. Itaq; conſtituunt ipſi locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quæ ſuperiore bello cũ L. Sertorio ſteterant, ciuitates uictæ nomen, atq; imperiũ abſentis timebant. quæ in amicitia manſerant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant, Cæſaris autem in Barbaris erat nomẽ obſcurius. Hic magnos equitatus, magnáq; auxilia expectabant, & ſuis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito conſilio toto flumine Ibero naues conquirere, et Octogeſam adduci iubẽt. Id erat oppidum poſitum ad Iberum, milliáque paſſuum à caſtris aberat. XX. ad eum locum fluminis nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesq́; duas flumẽ Sicorim traducũt, caſtráq; muniunt uallo pedum duodecim. Quare per exploratores cognita, ſummo labore militum Cæſar continuato diem noctemq́; opere in flumine auertendo, huc iam rẽ duxerat, ut equites, et ſi difficulter, atq; ægre fiebat, poſſent tamen, atque auderent flumen tranſire. Pedites uero tantummodo humeris, ac ſummo pectore extarent, ut, tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad tranſeundum impedirentur, Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, et in Sicori uadum

reperiebatur. Iam uero eò magis illi maturandũ iter exiſtimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præſidio relictis, omnibus copijs Sicorim trãſeũt, et cum duabus legionibus, quas ſuperioribus diebus traduxerãt, caſtra coniũgunt. Relinquebatur Cæſari nihil, niſi uti equitatu agmẽ aduerſariorũ male haberet, et carperet. pons enim ipſius magnum circuitum habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Iberũ peruenire poſſent. Equites ab eo miſſi flumẽ trãſeũt, et cum de tertia uigilia Petreius, atq; Afranius caſtra mouiſſent, repente ſeſe ad nouiſſimum agmen oſtendunt, et magna multitudine circunfuſa morari, atq; iter impedire incipiũt. Prima luce ex ſuperioribus locis, quæ Cæſaris caſtris erãt coniũcta, cernebatur, equitatus noſtri prælio nouiſſimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam ſuſtinere extremũ agmen, atque interrumpi, aliâs inferri ſigna, & uniuerſarũ cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus conuerſos inſequi. totis uero caſtris milites conturbari, & dolere hoſtem ex manibus dimitti, bellũ neceſſario lõgius duci. Centuriones Tribunoſq; militum adire, atq; obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, ne labori ſuo, neu periculo parceret, paratos eſſe ſeſe, poſſe, & audere eà tranſire flumẽ, quà traductus eſſet equitatus. quorũ ſtudio, & uocibus excitatus Cæſar, & ſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitũ obijcere, conandũ tamen, atq; experiendum iudicat. Itaq; infirmiores milites ex oĩbus cẽturijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur ſuſtinere non poſſe. hos cum legione una præſidio caſtris reliquit, re

liquas legiones expeditas educit, magnoq́; numero iumentorũ in flumine ſupra, atq; infra conſtituto traducit exercitũ, pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiũtur, ac ſubleuantur. interijt tamẽ nemo. Traducto icolumi exercitu copias iſtruit, tripliceḿq; aciem ducere incipit, ac tantum fuit in militibus ſtudiũ, ut millium ſex ad iter addito ad uadũ circuitu, magnáq; fluminis mora iterpoſita, eos qui de tertia uigilia exiſſent, ante horã diei nonã conſequerẽtur. Quos ubi Afranius procul uiſos cum Petreio conſpexit, noua re perterritus, locis ſuperioribus cóſtitit, acieḿq; inſtruit. Cæſar in campis exercitũ reficit, ne defeſſum prælio obijciat. Rurſus conantes progredi inſequitur, et moratur. Illi neceſſario maturius, q̃ cóſtituerát, caſtra ponunt. (Suberant enim montes, atq; à millibus paſſuũ quinq; itinera difficilia, atq; anguſta excipiebãt. hos intra mõtis ſe recipiebãt, ut equitatum effugerẽt Cæſaris, præſidijsq; i anguſtijs collocatis exercitum itinere prohiberẽt, ipſi ſine periculo, ac timore Iberũ copias traducerent, quod fuit illis conandũ, atq; omni ratione efficiẽdũ,) et totius diei pugna, atq; itineris labore defeſſi rem in poſterum diẽ diſtulerunt. Cæſar quoq; in proximo colle caſtra ponit. media circiter nocte ijs, qui adaquãdi cauſa longius à caſtris proceſſerát, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæſar, Duces aduerſariorũ ſilentio copias caſtris educere, quo cognito, ſignum dari iubet, & uaſa militari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti ſub onere confligere cogerẽtur, aut ne ab equitatu Cæſaris in anguſtijs te-

nerentur. iter ſupprimunt, copiasq́; in caſtris continēt. Poſtero die Petreius cum paucis eq̄tibus occulte ad exploranda loca proficiſcitur. hoc idem fit ex caſtris Cæſaris. Mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. uterque idem ſuis renuntiat, quinq; millia paſſuum proxima intercedere itineris campeſtris, inde excipere loca aſpera, et montuoſa, qui prior has anguſtias occupauerit, ab hoc hoſtem prohiberi nihil eſſe negocij. Diſputatur in concilio à Petreio et Afranio, & tempus profectionis quæritur. pleriq; cenſebāt ut noctu iter facerent, poſſe prius ad anguſtias ueniri, quàm ſentirentur, alij, quod pridie noctu conclamatū eſſet in caſtris Cæſaris, argumenti ſumebant loco, non poſſe clàm exiri. Circunfundi noctu equitatum Cæſaris, atq; omnia loca, atq; itinera obſideri, nocturnáq; prælia eſſe uitanda, quod perterritus miles in ciuili diſſenſione timori magis, quàm religioni conſulere conſueuerit, at lucem multum per ſe pudorem omniū oculis, multum etiam Tribunorum militum, et Cēturionum præſentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri ſoleant. Quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum, et ſi aliquo accepto detrimento, tamen ſumma exercitus ſalua, locum, quē petant, capi poſſe. Hæc uicit in concilio ſententia. et prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci. Cæſar exploratis regionibus, albēte cælo omnes copias caſtris educit, magnóq; circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. nāq; itinera, quæ ad Iberum, atq; Octogeſam pertinebāt, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur, ipſi erant tranſcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ, ſaxa multis locis præ

rupta iter impediebant, ut arma per manus neceſſario traderentur, militesq́; inermes, ſubleuatiq́; alij ab alijs magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo, quod eum omniũ laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere, et frumento prohibere potuiſſent, ac primo Afraniani milites uiſendi cauſa læti ex caſtris procurrebant, contumelioſisq́; uocibus proſequebantur, neceſſarij uictus inopia coactos fugere, atq; ad Ilerdam reuerti. Erat enim iter à propoſito diuerſum, contrariamq́; in partem iri uidebatur. duces uero eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quod ſe caſtris tenuiſſent, multumq́; eorum opinionem adiuuabat, quod ſine iumentis, impedimentisq́; ad iter profectos uidebant, ut non poſſe diutius inopiam ſuſtinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conſpexerunt, iamq́; primos ſuperare regionem caſtrorum animaduertunt, nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum, atq; occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atq; omnes copiæ paucis præſidio relictis cohortibus exeunt, rectoq́; ad Iberum itinere contendunt. erat in celeritate omne poſitum certamen, utri prius anguſtias, monteſq́; occuparent, ſed exercitum Cæſaris uiarum difficultates tardabant. Afranij copias equitatus Cæſaris inſequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſario deducta, ut ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent, ipſi periculũ uitarẽt. Impedimenta totius exercitus, cohorteſq́; in caſtris relictas, ſeruare non poſſent, quibus interclusis exercitu Cæſaris auxiliũ fer-

ri nulla ratione poterat. Conficit prior iter Cæſar, atq; ex magnis rupibus nactus planiciẽ, in hanc contra hoſtem aciem inſtruit, Afranius, cum ab equitatu nouiſſimum agmen premeretur, & ante ſe hoſtem uideret, collem quendam nactus, ibi conſtitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum cohortes in montem, qui erat in conſpectu omnium excelſiſſimus mittit. Hunc magno curſu concitatos iubet occupare, eo conſilio uti ipſe eodem omnibus copijs contenderet, et mutato itinere iugis Octogeſã perueniret. hũc cũ obliquo itinere Cetrati peterẽt, conſpicatus equitatus Cæſaris in cohortes impetum facit, nec minimam partẽ temporis equitum uim Cetrati ſuſtinere potuerũt, omneſq; ab his circumuenti, in conſpectu utriuſq; exercitus interficiuntur. erat occaſio bene gerendæ rei, neque uero id Cæſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimẽto, perterritum exercitũ ſuſtinere non poſſe, præſertim circundatum undiq; equitatu, cũ in loco æquo, atq; aperto confligeretur, idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati Centuriones, Tribuniq; militum, ne dubitaret prælium committere, omnium eſſe militum paratiſſimos animos. Afranianos contra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, ꝙ ſuis non ſubueniſſent, quod de colle nõ recederent, ꝙ uix equitum incurſus ſuſtinerẽt, collatiſq; in unum locum ſignis conferti, neq; ordines, neq; ſigna ſeruarẽt, ꝙ ſi iniquitatem loci timeret, datumiri tamen aliquo loco pugnãdi facultatem, quod certe inde decedendũ eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere poſſet. Cæſar in eã ſpem uenerat, ſe ſine pugna, et ſine uulnere ſuorum, rẽ con

ficere poſſe, quod re frumētaria aduerſarios interclu=
ſiſſet. cur etiā ſecundo prælio aliquos ex ſuis amitte-
ret? cur uulnerari pateretur optime meritos de ſe mili=
tes? cur deniq; fortunā periclitaretur? præſertim cum
nō minus eſſet imperatoris, cōſilio ſuperare, q̄ gladio.
mouebatur etiā miſericordia ciuiū, quos interficien-
dos uidebat, quibus ſaluis, atq; incolumibus rē obti-
nere malebat. Hoc conſilium Cæſaris à pleriſq; non
probabatur. Milites uero palàm inter ſe loquebantur,
quoniam talis occaſio uictoriæ dimitteretur, etiā cum
uellet Cæſar ſeſe nō eſſe pugnaturos. Ille ī ſua ſentē-
tia perſeuērat, et paulū ex eo loco digreditur, ut timo
rē aduerſarijs minuat. Petreius, atq; Afranius obla-
ta facultate in caſtra ſeſe referūt. Cæſar præſidijs mō
tibus diſpoſitis, omni ad Iberū intercluſo itinere, quā
proxime poteſt hoſtium caſtris caſtra communit. Poſte
ro die duces aduerſariorū perturbati, quod omnē rei
frumētariæ, fluminiſq; Iberi ſpem amiſerant, de reli
quis rebus cōſultabant. Erat unū iter, Ilerdā ſi reuer
ti uellent, alterū, ſi Tarraconē peterent. Hæc cōſultā
tibus eis, nūtiatur aquatores ab equitatu premi noſtro.
Qua re cognita, crebras ſtationes diſponūt equitum,
et cohortiū alariarum, legionariaſq; interijciunt co
hortes, ualluḿq; ex caſtris ad aquam ducere incipiūt,
ut intra munitionē, et ſine timore, & ſine ſtationibus
aquari poſſent. Id opus iter ſe Petreius, atq; Afranius
partiūtur, ipſiq; perficiēdi operis cauſa lōgius progrē
diūtur. Quorū diſceſſu liberā nacti milites colloquio
rū facultatē, uulgo procedunt, et quē quiſq; in caſtris
notū, aut municipē habebat, cōquirit, atq; uocat. Pri=

num agunt gratias omnes omnibus, quod ſibi perter ritis pridie peperciſſent, eorũ ſe beneficio uiuere. Dein de imperatoris fidẽ quærunt, rectẽ ne ſe illi ſint com miſſuri, et q̃d nõ ab initio fecerint, armáq; cum homi nibus neceſſarijs, et conſanguineis contulerint, conque runtur. His prouocati ſermonibus fidẽ ab imperatore de Petrei, & Afranij uita petunt, ne quod in ſe ſce lus cõcepiſſe, neu ſuos prodidiſſe uideantur. Quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna trãslaturos confir mant. Legatosq; de pace primorũ ordinũ centuriones ad Cæſarem mittunt. interim alij ſuos in caſtra inui tandi cauſa adducunt, alij ab ſuis adducuntur, adeo, ut una caſtra iam facta ex binis uiderentur. Compluresq; Tribuni militum, et Cẽturiones ad Cæſarem ue niunt, ſéq; ei cõmendãt. Hoc idẽ fit à Principibus Hi ſpaniæ, quos illi euocauerant, et ſecũ in caſtris habe bant obſidũ loco. ij ſuos notos, hoſpitesq; quærebant, per quem quiſq; eorum aditum commẽdationis habe ret ad Cæſarem. Afranij etiã filius adoleſcens de ſua, & parentis ſui ſalute cum Cæſare, per Sulpitium le gatum agebat. erant plena lætitia, et gratulatione o mnia, eorũ, qui tanta pericula uitaſſe, & eorum, qui ſine uulnere tantas res cõfeciſſe uidebantur, magnũq; fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omniũ iudicio Cæſar fe rebat. conſiliumq; eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſéq; in caſtrã recipit, ſic paratus, ut uidebatur, ut qui cunq; accidiſſet caſus, hunc quieto & æquo animo fer ret. Petreius uero non deſerit ſeſe, armat familiam, cum hac & prætoria cohorte Cetratorum, barbarisq;

equitibus paucis, beneficiarijs ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa habere conſueuerat, improuiſo ad uallum aduolat, colloquia militum interrumpit, noſtros repellit ab caſtris, quos deprehēdit interficit, reliqui coeunt inter ſe, & repentino periculo exterriti ſiniſtras ſagis inuoluunt, gladioſq; diſtringunt, atq; ita ſe à Cetratis, equitibuſq; defendūt, caſtrorum propinquitate confiſi, ſeq; in caſtra recipiunt, et ab his cohortibus, quæ erant in ſtatione ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militeſq; appellat, neu ſe, neu Pompeium abſentem imperatorem ſuum aduerſarijs ad ſupplicium tradant, obſecrat. Fit celeriter concurſus in prætoriū. Poſtulant, ut iurēt oēs ſe exercitum, duceſq; non deſerturos, neq; prodituros, neq; ſibi ſeparatim à reliquis conſiliū capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipſe, ad idem iuſiurandū adigit Afranium, ſubſequūtur Tribuni militum, centurioneſq;. centuriatim producti milites idē iurant, edicunt penes quē quiſq; ſit miles Cæſaris, ut producatur. productos palàm in prætorio interficiunt, ſed pleriq; quos cœperant, cœlant, noctuq; per uallū emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in ſupplicio, uana religio iuſiurandi, ſpem præſentis deditionis ſuſtulit, menteſq; militum conuertit, & rem ad priſtinam belli rationem redegit. Cæſar milites aduerſariorū, qui in caſtra per tempus colloquij uenerant ſumma diligentia conquiri, & remitti iubet. Sed ex numero Tribunorū militum, Centurionumq; nōnulli ſua uoluntate apud eum remanſerunt, quos ille poſtea magno in honore habuit. Centuriones, amplioriſq; ordinis equites Roma

nos in tribunitiũ reſtituit honorem. Premebãtur Afra-
niani pabulatione, aquabãtur ægre. frumẽti copiam
legionarij nõnulli habebant, ꝙ dierum uigintiduorũ
ab Ilerda *frumentũ iuſſi erãt efferre.* Cetrati, *au-*
xiliaresq́; nullã, quorum erant, & facultates ad pa-
randũ exiguæ, & corpora inſueta ad onera portan-
da. itaq; magnus eorũ quotidie numerus ad Cæſarẽ
perfugiebat. In *his erat anguſtijs res, ſed ex propoſi-*
tis conſilijs duobus explicitius uidebatur ad Ilerdam
reuerti, ꝙ ibi paululũ frumenti reliquerant. ibi ſe re-
liquum conſilium expleturos cõfidebãt. Tarraco *ab-*
erat longius quo ſpatio plures rẽ poſſe caſus recipere
intelligebant. Hoc *probato cõſilio, ex caſtris proficiſcũ-*
tur. Cæſar *equitatu præmiſſo, qui nouiſſimũ agmen*
carperet, atq; impediret, ipſe cũ legionibus ſubſequi-
tur, nullũ intercedebat tempus quin extremi cũ equi-
tibus præliarẽtur. Genus *erat hoc pugnæ; expeditæ*
cohortes nouiſſimum agmen claudebant, pluresq́; in
locis campeſtribus ſubſiſtebãt, ſi mons erat aſcenden-
dus, facile ipſa loci natura periculũ repellebat, quod
ex locis ſuperioribus qui anteceſſerant, ſuos aſcenden-
tes protegebant, cũ uallis, aut locus decliuis ſuberat,
neq; ij, qui anteceſſerãt, morantibus opem ferre pote-
rãt, equites uero ex loco ſuperiore in aduerſarios tela
conijciebant, tũ magno erat in periculo res, tum in-
quirebant, ut cũ eiuſmodi eſſet locis appropinquatũ,
legionũ ſigna conſiſtere iuberent, magnoq́; impetu
equitatũ repellerent. Eo *ſummoto, repente incitati cur-*
ſu, ſeſe in ualles uniuerſi dimitterẽt, atq; ita tranſgreſ-
ſi rurſus i locis ſuperioribus conſiſterent. nam tantum

ab equitum ſuorũ auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnũ, ut eos ſuperioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, ultroq; eos tuerétur, quorũ nulli ex itinere excœdere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur. tali dum pugnatur modo, léte, ac paulatim proceditur, crebroq; ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt, ut tũ accidit. millia enim progreſſi quatuor, uehemẽtiusq; peragitati ab equitatu, montem excelſum capiũt. ibiq; una fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neq; iumẽtis onera deponunt. Vbi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculáq; cóſtituta, & dimiſſos equites pabulãdi cauſa animaduertere, ſeſe ſubito proripiũt, hora circiter ſexta eiuſdem diei, & ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum, iter facere incipiũt. Quare animaduerſa, Cæſar relictis his legionibus, ſubſequitur, præſidio impedimẽtis paucas cohortes reliquit, hora decima ſubſequi, pabulatores, equitesq; reuocari iubet, celeriter eqtatus ad quotidianũ itineris officiũ reuertitur. pugnatur acriter ad nouiſſimũ agmẽ. adeo, ut pene terga cõuertant, compluresq; milites, etiá nõnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmẽ Cæſaris, atq; uniuerſum imminebat. Tum uero neq; ad explorandũ idoneum locum caſtris, neq; ad progrediendũ data facultate conſiſtunt neceſſario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco caſtra ponũt. Sed ijſdé de cauſis Cæſar, quæ ſupra ſunt demóſtratæ, prælio nõ laceſſit, et eo die tabernacula ſtatui paſſus nó ẽ, quo paratiores eſſent ad inſequendũ omnes, ſiue noctu, ſiue interdiu erũperẽt. illi animaduerſo uitio caſtrorũ, tota nocte munitiões proferũt,

caſtráq; caſtris cõuertunt. hoc idẽ poſtero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diẽ conſumunt, ſed quantum opere proceſſerãt, et caſtra protulerãt, tanto aberãt ab aqua longius, et præſenti malo alijs malis remedia dabãtur. Prima nocte aquandi cauſa nemo egreditur ex caſtris. Proximo die præſidio in caſtris relicto, uniuerſas ad aquã copias educunt, pabulatum emittitur nemo, his eos ſupplices malis Cæſar neceſſariam ſubire deditionem, quàm prælio decertare malebat. conatur tamen eos uallo, foſſáq; circummunire, ut q̃ maxime repentinas eorũ eruptiones demoretur, quo neceſſario deſcenſuros exiſtimabat. illi et inopia pabuli adducti, et quo eſſent ad id expeditiores, omnia ſarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus, conſilijſq; biduũ conſumitur. tertio die magna iam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi impediendæ rei, quæ munitionis cauſa fiebat, hora circiter octaua ſigno dato legiones educunt, aciemq; ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones reuocat, eqtatum oẽm conuenire iubet, aciẽ inſtruit. contra opinionẽ enim militum, famãq; omniũ uideri prælio diffugiſſe, magnum detrimentum afferebat, ſed eiſdem de cauſis quæ ſunt cognitæ, quo minus dimicare uellet, mouebatur, atq; hoc etiã magis, quod ſpatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduerſarijs, non multum ad ſummam uictoriæ iuuare poterat. Nõ enim amplius pedũ millibus duobus ab caſtris caſtra diſtabant. Hinc duas partes acies occupabãt. Tertia uacabat, ad incurſum, atq; impetum militum relicta, ſi prælium committeretur propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſa

conſtituerat ſigna inferentibus reſiſtere, prior prælio non laceſſere. Acies erat Afraniana duplex, legio q̃n ta & tertia in ſubſidijs locum Alariæ cohortis obtine bat. Cæſaris triplex, ſed primã aciẽ, quã ternæ cohor tes ex quinta legione tenebant, has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cuiuſq; legionis ſubſeque bãtur, ſagittarij, funditoreſq; media cõ tinebãtur acie eq̃tatus latera cingebat. tali iſtructa acie, tenere uterq; propoſitum uidebatur. Cæſar, ut niſi coactus prælium non committeret, ille ut opera Cæſaris impediret. pro ducitur tamen res, acieſq; ad ſolis occaſum continentur. Inde utriq; in caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere, illi uadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent. Qua re animaduer ſa, Cæſar Germanos leuis armaturæ, equitumq; par= tem flumen traycit, crebraſq; in ripis cuſtodias diſpo= nit. tandem omnibus rebus obſeſſi, quartum iam diem ſine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id ſi fieri poſſit, ſemoto à militibus loco, ubi id à Cæſare negatum, & palàm ſi colloq uellent, conceſſum eſt, datur obſidis loco Cæſa ri filius Afranij. uenitur in eum locum quẽ Cæſar de ligit. Audiente utroq; exercitu loquitur Afranius, non eſſe, aut ipſis, aut militibus ſuccenſendum, quod fidẽ er ga imperatorem ſuum Cn. Pompeium conſeruare uo- luerint. ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatiſq; ſupplicij tuliſ ſe, perpeſſos omnium rerum inopiam. Nunc uero pene ut fœminas circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingreſſu, neq; corpore dolorem, neq; animo ignominiã ferre poſſe. itaq; ſe uictos confiteri, orare, atq; obſecrare,

ſiquis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimū ſuppliciū progredi neceſſe habeat. Hæc quàm poteſt demiſſiſſime, atq; ſubiectiſſime exponit. Ad ea Cæſar reſpōdit, nulli omniū has parteis, uel querimoniæ, uel miſeratiōis minus cōueniſſe, reliquos enim omneis ſuū officium præſtitiſſe, ſe, qui etiam bona conditione, & loco, et tempore æquo confligere noluerit, ut q̃ integerrima eſſent ad pacē omnia, exercitū ſuum, q̃ iniuria etiā accepta, ſuiſq; interfectis, quos in ſua poteſtate habuit, cōſeruarit, et texerit, illius deniq; exercitus milites, q̃ per ſe de concilianda pace egerint, qua in re omnium ſuorū uitæ conſulendum putarunt, ſic omniū ordinū parteis in miſericordia cōſtitiſſe, ipſos Duces à pace abhorruiſſe, eos, neq; colloquij, neq; induciarū iura ſeruaſſe, et homines imperitos, & per colloquiū deceptos crudeliſſime interfeciſſe, accidiſſe igitur his, quod plerūq; hominibus nimia pertinacia, atq; arrogantia accidere ſoleat, uti eò recurrāt, et id cupidiſſime petant, q̃d pauloante contēpſerint, neq; nunc ſe illorū humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeātur opes ſuæ, ſed eos exercitus, quos cōtra ſe multos iā annos aluerit, uelle dimitti, neq; enim ſex legiones alia de cauſa miſſas in Hiſpaniā, ſeptimamq; ibi conſcriptā, neq; tot, tātasq; claſſes paratas, neq; ſummiſſos Duces rei militaris peritos, nihil horum ad pacādas Hiſpanias, nihil ad uſum Prouinciæ prouiſum, quæ propter diuturnitatem pacis nullū auxilium deſyderarit, omnia hæc iampridem contra ſe parari, in ſe noui generis imperia cōſtitui, ut idē ad portas urbanis præſideat rebus, & duas bel-

licoſiſſimas Prouĩcias abſens tot annos obtineat, in ſe iura magiſtratuũ cõmutari, ne ex prætura, & conſulatu, ut ſemper, ſed ꝑ paucos probati, et electi in Prouĩcias mittantur, ĩ ſe ætatis excuſationẽ nihil ualere; qđ ſuperioribus bellis probati ad obtinẽdos exercitus euocentur, in ſe uno nõ ſeruari, quod ſit omnibus datum ſemper imperatoribus, ut rebus feliciter geſtis, aut cũ honore aliquo, aut certe ſine ignominia domũ reuertantur, exercitumq́; dimittant. quæ tamẽ omnia, et ſe tuliſſe patiẽter, et eſſe laturum, neq; nunc id agere, ut ab illis abductũ exercitum teneat ipſe, qđ tamen ſibi difficile nõ ſit, ſed ne illi habeãt, quo cõtra ſe uti poſſint. proinde, ut eſſet dictũ, Prouincijs excederent, exercitumq́; dimitterent, ſi id ſit factum, nociturũ ſe nemini. hanc unã, atq; extremã pacis eſſe conditionẽ. Id uero militibus fuit pergratũ, et iucundum, ut ex ipſa ſignificatione potuit cognoſci, ut qui aliqđ uicti incõmodi expectauiſſent, ultro inde præmiũ miſſionis ferrẽt. Nã cum de loco, & tempore eius rei cõtrouerſia ĩferretur, et uoce, et manibus, uniuerſi ex uallo, ubi conſtiterãt ſignificare cœperunt, ut ſtatim dimitterẽtur, neq; omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tẽpus differetur. paucis cum eſſet in utranq; partẽ uerbis diſputatũ, res huc deducitur, ut ij qui habeãt domiciliũ, aut poſſeſſiones in Hiſpaniã, ſtatim, reliq̃ ad Varũ flumen dimittantur. neqđ eis noceatur, ne'ue q̃s inuitus ſacramento cogatur à Cæſare, cauetur. Cæſar ex eo tempore dum ad flumen Varum ueniatur, ſe frumẽtum daturũ pollicetur. addit etiam, ut, q̃d q́ſq; eorũ in bello amiſerit, quæ ſint penes milites

ſuos, iis q́ amiſerint reſtituatur, militibus æquã facta
æſtimatione pecuniã pro his rebus ſoluit. Quaſcũq; po
ſtea cõtrouerſias inter ſe milites habuerãt ſua ſpõte ad
Cæſarẽ introduxerũt. Petreius, atq; Afranius, cum ſti
pendiũ ab legionibus penè ſeditione facta flagitarẽtur,
cuius illi diẽ nõ dũ ueniſſe dicerent. Cæſar ut cognoſce
ret, poſtulatum eſt. Eóq; utriq; quod ſtatuit, contenti fue
rũt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimiſſa, du=
as legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi iuſſit, ut
non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent, eiq; negocio
Q. Fuſium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præ
ſcripto ex Hiſpania ad Varum flumen eſt iter factum,
atq; ibi reliqua pars exercitus dimiſſa eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER SECVNDVS.

VM HAEC IN HISPANIA
geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad
d oppugnationẽ Maſſiliæ relictus erat,
duabus ex partibus aggerem, uineas,
turresq́; ad oppidum agere inſtituit,
una erat proxima portui, naualibusq́;, altera ad par=
tem, qua eſt aditus ex Gallia, atq; Hiſpania ad id ma=
re, quod adigit ad hoſtium Rhodani. Maſſilia enim fe
rè ex tribus oppidi partibus mari alluitur. reliqua
quarta eſt, quæ aditum habet à terra, huius quoq; ſpa
tij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, et ual
le altiſſima munita longam, & difficilem habet oppu
gnationem.

gnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumētorū, atq; hominum multitudinem ex omni prouincia uocat. uimina, materiamq́; cōportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erāt antiquitus in oppido omnium rerū ad bellum apparatus, tantaq́; multitudo tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uineæ ſuſtinere poſſent. aſſeres enim pedum duodecim cuſpidibus præfixi, atq; hi maximis baliſtis miſſi per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaq; pedalibus lignis coniunctis inter ſe porticus integebātur, atq; hac agger inter manus proferebatur. antecedebat teſtudo pedum ſexaginta æquādi loci cauſa. facta item ex fortiſſimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, et lapides defendi poſſent. ſed magnitudo operum, altitudo muri, atq; turrium, multitudo tormentorum, omnem adminiſtrationē tardabat. crebræ tamen per albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq́; aggeri, & turribus inferebantur. quæ facile noſtri repellebant milites, magnisq́; ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant in oppidum reijciebant. Interim L. Naſidius ab Cn. Pompeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Maſſilienſibusq́; ſubſidio miſſus, freto Siciliæ imprudente, atq; inopinante Curione prouehitur. appulſisq́; Meſſanam nauibus, atq; inde propter repētinum terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues curſum Maſſiliam uerſus perficit, præmiſſaq; clàm nauicula Domitiū, Maſſilienſesq́; de ſuo ad

uētu certiores facit, eosq́; magnopere hortatur, ut rurſus cū Bruti claſſe additis ſuis auxilijs cōfligant. Maſſiliēſes poſt ſuperius incommodū ueteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, ſummaq́; induſtria armauerāt, remigum, gubernatorumq́; magna copia ſuppetebat, piſcatoriasq́; adiecerant, atq; contexerant, ut eſſent ab ictu telorū remiges tuti. Has ſagittarijs, tormentisq́; cōpleuerant. tali modo inſtructa claſſe omniū ſeniorum, matrumfamiliæ, uirginum precibus, et fletu excitati, ut extremo tēpore ciuitati ſubuenirēt, non minore animo, ac fiducia, quàm ante dimicauerāt, naues conſcendunt. cōmuni enim fit uitio naturæ, ut inuiſis, latitātibus, atq; incognitis rebus magis cōfidamus, uehemētiusq́; exterreamur, ut tū accidit. aduētus enim L. Naſidij ſumma ſpe, et uoluntate ciuitatem cōpleuerat. nacti idoneum uētum ex portu exeunt, et Taurenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perueniunt. Ibiq́; naues expediūt, rurſusq́; ſe ad cōfligendū animo cōfirmant, et conſilia communicant, dextra pars Maſſiliēſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. Eodē Brutus contēdit aucto nauiū numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerāt Arelatæ per Cæſarē, captiuæ Maſſiliēſiū acceſſerāt ſex. Has ſuperioribus refecerat diebus, atq; omnibus rebus inſtruxerat. Itaq; ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, ut uictos contēnerēt plenus ſpei bonæ, atque animi aduerſus eos proficiſcitur, facile erat ex caſtris C. Trebonij, atq; oībus ſuperioribus locis proſpicere in urbē, ut omnis iuuētus, quæ in oppido remāſerat, omnesq́; ſuperioris ætatis cū li

beris, atque uxoribus, publiciſq; cuſtodijs, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa deorum immortaliū adirent, & ante ſimulachra proiecti uicto riam ab dijs expoſcerent. Neque erat quiſquam omnium qui non in eius diei caſu ſuarum omniū fortunarum euentū conſiſtere exiſtimaret. Nam & honeſti ex iuuētute, et cuiuſque ætatis ampliſſimi nominatim euocati, atque obſecrati, naues cóſcenderāt, ut ſiquid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quicquā reliq̄ fore uiderent, ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis oppibus, uel externis auxilijs đ ſalute urbis cóſiderēt. Commiſſo prælio, Maſſiliēſibus res nulla ad uirtutē defuit, ſed memores eorum præceptorū, quæ pauloante ab ſuis acceperāt, hoc animo decertabant, ut nullū aliud tempus ad conandum habituri uiderētur, et quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multo ſe reliquorū ciuium fatum antecedere exiſtimarēt, quibus urbe capta, eadē eſſet belli fortuna patiēda, diductiſq; noſtris paulatim nauibus, & artificio gubernatorū mobilitati nauium locus dabatur, & ſiquādo noſtri facultatem nacti ferreis iniectis manibus nauē religauerant, undiq; ſuis laborātibus ſuccurrebant. Neque uero coniuncti Albicis comminus pugna deficiebāt, neque multum cedebant uirtute noſtris, ſimul ex minoribus nauibus magna uis eminus miſſa telorū, multa noſtris de improuiſo imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. Cóſpicatæque naues triremes duæ, nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facile agnoſci poterat, duabus ex partibus ſeſe in eam incitauerant, ſed tantum re proui-

ſa Brutus celeritate nauis eniſus eſt, ut paruo momento antecederet. Illæ adeo grauiter inter ſe icitatæ cõflixerunt, ut uehemẽtiſſime utræq; ex concurſu laborarẽt, altera uero perfracto roſtro tota collabefieret. Quare animaduerſa, quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciũt, celeriterq́; ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues nulli uſui fuerunt, celeriterq́; pugna excęſſerunt. Non enim has, aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculũ adire cogebant. Itaq; ex co numero nauium nulla deſyderata eſt, ex Maſſilienſium claſſe quinq; ſunt depreſſæ, quatuor captæ, una cũ Naſidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiuerunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, huius nuntij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit. Hac re cognita tãtus luctus excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem ueſtigio uideretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſegnius ad defenſionem Vrbis reliqua apparare cœperunt. Eſt animaduerſum ab legionarijs, q dexterã partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus, magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi pro caſtello, ac receptaculo turrim ex latere ſub muro feciſſent, quam primo ad repentinos incurſus humilem, paruamq́; fecerunt. huc ſe referebant. hinc ſi qua maior oppreſſerat uis, propugnabant, hinc ad repellẽdum, et proſequendum hoſtem procurrebant. Patebat hæc quoquouerſus pedes. XXX. ſed pariẽtum craſſitudo ped. V. Poſtea uero (ut eſt rerum omnium magiſter uſus) hominũ adhibita ſolertia, inuentũ eſt magno eſſe

uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinē turris elata. Id hac ratiōe perfectum eſt. Vbi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem, eam in pariētes inſtruxerūt, ita ut capita tignorum extrema pariētum ſtructura tegerentur, nequid emineret, ubi ignis hoſtium adhæreſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum paſſum eſt, laterculo aſtruxerunt, ſupraq; eum locum tigna tranſuerſa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus ſuſpēderent eam contignationem, quæ turri tegumento eſſet futura, ſupraq; ea tigna directo tranſuerſas trabes iniecerunt, easq; aſſeribus religauerūt, has trabes paulo lōgiores atq; eminentiores, q̄ extremi pariētes erant, effecerūt, ut eſſet, ubi tegumenta perpendere poſſent, ad defendēdos ictus, ac repellēdos. Cum inter eam cōtignationem pariētes extruerentur, eamq; contabulationem ſummam lateribus, lutoq; conſtrauerunt, nequid ignis hoſtium nocere poſſet, centonesq; inſuper iniecerunt, ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. ſtorias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietū turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq; ex tribus partibus, quæ ad hoſtes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt, quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo, neq; tormento traijci poſſe, ubi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita eſt ab omni ictu hoſtium, pluteos ad alia opera abduxerunt, turris tectum per ſeipſum prehenſionibus ex contignatione prima ſuſpendere, ac tollere cœperūt. Vbi quan-

tum ſtoriarũ demiſſio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumẽta abditi, atque muniti, parietes lateribus extruebãt, rurſusq́; alia prehenſione ad ædificandũ, ſibi locum expediebant, ubi tempus alterius cõtabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus inſtruebãt. Exq́; ea contignatione rurſus ſummam contabulationem, ſtoriasq́; eleuabãt. Ita tuto, ac ſine ullo uulnere, ac periculo ſex tabulata extruxerũt. feneſtrasq́;, quibus in locis uiſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruẽdo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circũ eſſent, opera tueri ſe poſſe cõfiſi ſunt, muſculũ ped. LX. longum, ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hoſtiũ turrẽ, murumq́; perducerẽt, facere inſtituerũt, cuius muſculi hæc erat forma. Duæ primũ trabes in ſolo æque lõgæ, diſtantes inter ſe pedes quatuor collocantur. Inq́; eis columnellæ pedũ in altitudinem. V. defiguntur. has inter ſe capreolis molli faſtigio coniũgũt, ubi tigna, quæ muſculi tegẽdi cauſa ponãt, collocentur, eo ſuper tigna bipedalia inijciũt, eaq́; laminis, clauisq́; religãt, ad extremũ muſculi tectũ, trabesq́; extremas, quadratas regulas quatuor patẽtes digitos defigũt, quæ lateres, q̃ ſuper muſculos ſtruãntur, cõtineant. Ita faſtigiato, atque ordinatim ſtructo, ut trabes erãt in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq́; muſculus, ut ab igne, q̃ ex muro iaceretur, tutus eſſet, cõtegitur, Super lateres Coria inducũtur, ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet. Coria autẽ, ne rurſus igni, ac lapidibus corrũpãtur, centonibus cõteguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipſam turrim perficiũt, ſubitoq́; inopinãti-

bus hoſtibus machinatione nauali, phalāgis ſubiectis, ad turrim hoſtiū admouent, ut ædificio iūgatur. quo malo perterriti ſubito oppidani ſaxa quàmmaxima poſſunt uectibus promouent, præcipitataq; muro in muſculū deuoluunt. Ictum firmatas materiæ ſuſtinet, et quicquid incidit, faſtigio muſculi delabitur. Id ubi uident, mutant conſiliū. Cupas tæda, ac pice refertas incēdunt, easq; de muro in muſculum deuoluunt. Inuolutæ labūtur, delapſæ ab lateribus longurijs, furcisq; ab opere remouētur. Interim ſub muſculo milites uectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Muſculus ex turri lateritia à noſtris, telis, tormentisq; defenditur, hoſtesq; ex muro, ac turribus ſubmouentur, non datur libera muri defendendi facultas, compluribus iam lapidibus ex ea, quæ ſuberat turri ſubductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua conſequens procumbebat. Tum hoſtes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculſi, Vrbis direptione perterriti, inermes cū infulis ſeſe porta foras uniuerſi proripiunt, Ad legatos, atque exercitū ſupplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit, militesque auerſi à prælio, ad ſtudium audiendi, & cognoſcendi feruntur. Vbi hoſtes ad legatos exercitumque peruenerunt, uniuerſi ſe ad pedes proijciunt. Orant, ut aduentus Cæſaris expectetur, captam ſuam urbem uidere, opera perfecta, turrem ſubrutam, itaque à defenſione diſiſtere, nullam exoriri moram poſſe, quo minus cum ueniſſet, ſi imperata

non facerent, ad nutum è ueſtigio diriperētur. docent, omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in urbem irrumperent, urbemq́; delerent. hæc, atq; eiuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cū miſericordia, fletuq́; pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordia facto, aduentus Cæſaris expectatur, nullum ex muro, nullum à noſtris mittitur telum, ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæſar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione ſui, & diutino labore omnes puberes interficerent, quod ſe facturos minabantur, ægreq́; tunc ſunt retenti, quin oppidum irrumperent, grauiterq́; eam rē pertulerunt, ꝙ ſtetiſſe per Trebonium quominus oppido potirentur, uidebatur. At hoſtes ſine fide tempus, atq; occaſionem fraudis, ac doli quærūt. Interiectis aliquot diebus, noſtris languentibus, atq; animo remiſſis, ſubito meridiano tempore, cum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet, arma uero omnia repoſita, contectaq́; eſſent, portis ſe foras erumpunt, ſecūdo, magnoq́; uento ignem operibus inferūt. Hunc ſic diſtulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormentaq́; flammam conciperent, et prius hæc omnia conſumerentur, quàm, quemadmodū accidiſſet, animaduerti poſſet. Noſtri repentina fortuna permoti, arma, quæ poſſunt, arripiunt. Alij ex caſtris

ſeſe incitant·fit in hoſtes impetus eorum, ſed muro, ſa
gittis, tormentisq́; fugientes perſequi prohibentur·illi
ſub murum ſe recipiunt·ibiq́; muſculum, turrimq́; la
teritiam libere incendunt·ita multorum menſium la-
bor hoſtium perfidia, & ui tempeſtatis puncto tempo
ris interijt·Tentauerunt hoc idem Maſſilienſes·po-
ſtero die eandē nacti tempeſtatem maiori cum fiducia
ad alteram turrē, aggeremq́; eruptione pugnauerunt,
multumq́; ignem intulerunt·Sed, ut ſuperioris tempo=
ris contentionem noſtri omnem remiſerant, ita proxi=
mi diei caſu admoniti omnia ad defenſionem paraue=
rant·Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in op
pidum repulerunt·Trebonius ea quæ ſunt amiſſa
multo maiore ſtudio militum adminiſtrare, & refice
re inſtituit·Nam ubi tantos ſuos labores, & appara-
tus male cecidiſſe uiderunt, inducijsq́; per ſcelus uiola
tis ſuam uirtutem irriſui fore perdoluerunt·quod un=
de agger omnino cōportari poſſet, nihil erat reliquum
omnibus arboribus longe, lateq́; in finibus Maſſilien=
ſium exciſis, & coniectis, aggerem noui generis, atque
inauditum ex lateritijs duobus muris, ſenum pedum
craſſitudine, atq; eorum murorum cōtignationem face
re inſtituerunt, æqua ferè latitudine, atq; ille congeſtus
ex materia fuerat agger·Vbi autem ſpatium inter mu
ros, aut imbecillitas materiæ poſtulare uideretur, pilæ
interponuntur, trāſuerſaria tigna inijciuntur, quæ fir
mamento eſſe poſſint·Et quicquid eſt contignatum, cra
tibus cōſternitur, cratesq́; luto integuntur·Sub tecto mi
les dextera, ac ſiniſtra muro tectus, aduerſus plutei
obiectu, operi quæcūq; uſui ſunt, ſine periculo ſuppor=

tat, celeriter res adminiſtratur, diuturni laboris detrimentũ ſolertia, et uirtute militum breui reconcinnatur. portæ quibus locis uidetur eruptionis cauſa in muro relinquũtur. Quod ubi hoſtes uiderunt, ea, quæ diu, lõgoq; ſpatio refici nõ poſſe ſperaſſent, paucorum dierum opera, et labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neq; eruptioni locus eſſet, neq; quicquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri poſſet, eodemq; exemplo ſentiunt totam urbẽ, qua ſit aditus ab terra, muro, turribusq; circumiri poſſe, ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, cum penè ædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia uiderẽtur, ac tela manu conijcerẽtur, ſuorumq; tormẽtorũ uſum, quibus ipſi magna ſperauiſſent, ſpatio propiquitatis interire, pariq; conditione è muro, ac turribus bellãdi data, uirtute ſe noſtris adæquare nõ poſſe intelligunt, ad eaſdem deditionis conditiones recurrũt. M. Varro in ulteriore Hiſpania initio cognitis his rebus, quæ, ſunt i Italia geſtæ, diffidẽs Põpeiãis rebus amiciſſime de Cæſare loquebatur, præoccupatũ ſeſe legatione, ab Cn. Pompeio teneri obſtrictum fide, neceſſitudinẽ quidem ſibi nihilo minorem cum Cæſare intercedere, neq; ſe ignorare quod eſſet officiũ legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires ſuæ, quæ uolũtas erga Cæſarem totius Prouinciæ. Hæc omnibus referebat ſermonibus, neque ſe in ullam partem mouebat. Poſtea uero, cũ Cæſarem ad Maſſiliam detineri cognouit, copias Petrei cũ exercitu Afranij eſſe coniũctas, magna auxilia conueniſſe, magna eſſe in ſpe, atq; expectatione, et cõſentire oẽm

citeriorem prouinciã, quæq; poſtea acciderant, de an
guſtijs ad Ilerdã rei frumẽtariæ accepit, atq; hæc ad
eum latius, atq; inflatius Afranius præſcribebat, ſe
quoq; ad motũ fortunæ mouere cœpit, delectum ha=
buit tota Prouincia. legionibus cõpletis duabus cohor
tes circiter triginta alarias addidit, frumẽti magnum
numerũ coegit, quod Maſſiliẽſibus, item qđ Afranio,
Petreioq; mitteret, naues lõgas. X. Gaditanis ut face=
rent, imperauit. Complures præterea in Hiſpali fa=
ciẽdas curauit, pecuniam omnem, omniáq; ornamẽ-
ta ex fano Herculis, in oppidũ Gades contulit. Eò ſex
cohortes præſidij cauſa ex prouincia miſit. Gaiumq;
Galloniũ eqtem Romanum familiarem Domitij, qui
eò procurãdæ hæreditatis cauſa uenerat miſſus à Do
mitio, oppido Gadibus præfecit, arma omnia priuata,
& publica in domũ Gallonij contulit. Ipſe habuit
graues in Cæſarem cõciones. Sepe ex tribunali præ
dicauit aduerſa Cæſarem prælia feciſſe, magnum nu=
merũ ab eo militum ad Afranium perfugiſſe, hæc ſe
certis nũtijs, certis authoribus comperiſſe. Quibus re=
bus perterritis ciuibus Romanis eius Prouĩciæ, ſibi ad
remp. adminiſtrãdam HS. CLXXXX millia, et ar=
genti põdo. XX millia. tritici modios. CXX millia pol
liceri cogit. Quas Cæſari eſſe amicas ciuitates arbitra
batur, ijs grauiora onera iniũgebat, qui uerba, atque
orationem aduerſus remp. habuiſſent, eorũ bona in
publicum addicebat, præſidiáq; eò deducebat, et iudi
cia in priuatos reddebat, Prouinciã omnem in ſua, et
Põpeij uerba per iuſiurãdũ adigebat. Cognitis his re=
bus, quæ ſunt geſtæ ĩ citeriore Hiſpaniã, parabat bellũ.

Ratio autem hæc erat belli, ut ſe cum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentumq́; omne ibi contineret, prouinciam enim omnem Cæſaris rebus fauere cognouerat. In Inſula frumento, nauibusq́; comparatis bellum duci non difficile exiſtimabat. Cæſar, etſi multis neceſſariyſq́; rebus in Italiam reuocabatur, tamen conſtituerat nullam partem belli in Hiſpanÿs relinquere, quod magna eſſe Pompeÿ beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia ſciebat. Itaq; duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpaniam cum Qu. Craſſio Tr. Pl. ipſe cum equitibus ſexcentis magnis itineribus progreditur, edictumq́; præmittit, ad quam diem magiſtratus, principesq́; omnium ciuitatũ ſibi eſſe præſto Cordubæ uellet. Quo edicto tota Prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret. Non ciuis Romanus paulo notior, quin ad diem conueniret. Simul ipſe Cordubæ cõuentus per ſe portas Varroni clauſit, cuſtodias, uigiliasq́; in muro, turribusq́; diſpoſuit. Cohortes duas quæ Colonicæ appellabantur, cum eò caſu ueniſſent, tuendi oppidi cauſa, apud ſe retinuit. ÿſdem diebus Carmonenſes, quæ eſt longe firmiſſima totius Prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præſidio, per ſe cohortes eiecit, portasq́; præcluſit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quã primum Gadis contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur, tanta ac tam ſecunda in Cæſarem uoluntas prouinciæ reperiebatur. Progreſſo ei paulo lõgius literæ à Gadibus reddũtur, ſimul atq; cognitũ ſit de edicto Cæſaris cõſenſiſſe Gaditanos prin-

capes cum IV. cohortium, quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, Vrbem, inſulamq́; Cæſari ſeruarẽt. Hoc inito conſilio, denuntiauiſſe Gallonio, ut ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus, ſi id non feciſſet ſibi conſilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus exceſſiſſe. His cognitis rebus, altera ex duabus legiõibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis aſtante, & inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſeq́; Hiſpali recepit, atq; in foro, & porticibus ſine maleficio conſedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad ſe quiſq; hoſpitio cupidiſſime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere cõuerſo ſeſe in Italiam uenturũ promiſiſſet, certior à ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas, tum uero omni intercluſus itinere ad Cæſarem mittit, paratum ſe eſſe legionẽ, cui iuſſerit, tradere. ille ad eũ Sex. Cæſarẽ mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubã ad Cæſarem uenit, relatis ad eum publicis rationibus cũ fide, quod penès eum eſt pecuniæ, tradit, et quod ubique habeat frumenti, ac nauium, oſtendit. Cæſar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit. Ciuibus Romanis, quod oppidum in ſua poteſtate ſtuduiſſent habere, Hiſpanis, quod præſidia expuliſſent, Gaditanis, quod conatus aduerſariorum infregiſſent, ſeſeq́; in libertatẽ uindicaſſent. Tribunis mil. centurionibusq́;, qui eò præſidij cauſa uenerant, quod eorum conſilia ſua uirtute confirmaſſent: pecunias, quas erant in publicum Varroni Ciues Rom. polliciti, remittit. Bona reſtituit ijs, quos liberius locutos hanc pœnam tu

liſſe cognouerat, tributis quibuſdam publicis, priuatisq́; præmijs, reliquos in poſterum bona ſpe complet; biduumq́; Cordubæ cōmoratus Gades proficiſcitur; pecunias, monumētaq́;, quæ ex Phano Herculis collata erant in priuatam domū, referri in templum iubet. Prouinciæ Q. Caſſium præficit, huic quatuor legiones attribuit. ipſe his nauibus, quas M. Varro, quasq́; Gaditani iuſſu Varronis fecerāt, Tarraconem paucis diebus peruēnit. ibi totius ferè citerioris Prouinciæ legationes Cæſaris aduētum expectabāt. Eadem ratione priuatim, ac publicæ quibuſdā ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit, pedibusq́; Narbonam, atque inde Maſſiliam peruenit, ibi legē de Dictatore latā, ſeſeq́; Dictatorē dictum à M. Lepido prætore cognoſcit. Maſſiliēſes omnibus defeſſi malis, rei frumentariæ ad ſummā inopiā adducti, bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, graui etiam peſtilētia cōflictati, ex diutina concluſione, et mutatione uictus. panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebātur, quod ad huiuſmodi caſus antiquitus paratum in publicum contulerant, deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituū deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem ueniſſe cognouerāt, ſeſe dedere ſine fraude cōſtituūt. Sed paucis ante, diebus L. Domitius cognita Maſſiliēſium uolūtate nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcēderat, nactus turbidā tempeſtatem eſt profectus; hunc cōſpicatæ naues, quæ miſſu Bruti conſuetudine quotidiana ad portum excubabant, ſublatis ancho-

ris ſequi cœperunt. Ex ijs unum ipſius nauigium con=
tendit, et fugere perſeuerauit, auxilioq́; tempeſtatis ex
cōſpectu abijt, duo perterrita concurſu noſtrarum na
uiū ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma, tor
mentaq́; ex oppido, ut eſt imperatum, proferunt. Na=
ues ex portu, naualibusq́; educūt, pecuniam ex publi
co tradunt. Quibus rebus confectis, Cæſar magis eos
pro nomine, et uetuſtate, quàm pro meritis i ſe ciuita-
tis cóſeruans, duas ibi legiones præſidio relinquit. Cæ
teras in Italiā mittit, ipſe ad urbem proficiſcitur. Iiſ
dem tēporibus C. Curio in Africam profectus ex Si
cilia, etiā ab initio copias P. Actij Varri deſpiciēs, du
as legiones ex quatuor, quas à Cæſare acceperat, &
quingentos eqtes tranſportabat, biduoq́;, et noctibus
tribus nauigatione cōſumptis, appulit ad eum locum,
qui appellatur Aqlaria. Hic locus abeſt à clupeis paſ
ſuum uigintiduo millia, habetq́; non incómodā æſta
te ſtationem, et duobus eminētibus Promontorijs con
tinetur. Huius aduētum L. Cæſar filius cum decem
lōgis nauibus ad clupeā præſtolās, quas naues Vti-
cæ ex prædonum bello ſubductas P. Actius reficiē-
das huius belli cauſa curauerat, ueritusq́; nauiū mul
titudinē ex alto refugerat, appulſáq́; ad proximum
littus trireme conſtrata, et in littore relicta, pedibus
Adrumentum profugerat. Id oppidum C. Conſidi=
us Longus unius legionis præſidio tuebatur. Reli-
quæ Cæſaris naues eius fuga Adrumentum ſe rece-
perunt. Hunc ſecutus M. Rufus quæſtor nauibus
duodecim, quas præſidio onerarijs nauibus Curio ex
Sicilia eduxerat, poſtquam relictam in littore na-

uem conſpexit, hanc remulco abſtraxit. ipſe ad Curionem cum claſſe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipſe eodem cum exercitu proficiſcitur, biduiq; iter progreſſus ad flumen Bagradam peruēnit, C. Caninium Rebillum legatum cum legionibus reliquit, ipſe cum equitatu antecedit ad caſtra exploranda Corneliana, qđ is locus peridoneus caſtris habebatur. Id autem eſt iugum directum, eminens in mare, utraq; ex parte præruptum, atq; aſperum, ſed paulo tamen leniore faſtigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit. abeſt directo itinere ab Vtica paulo amplius paſſus mille, ſed hoc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit longius, lateq; is locus reſtagnat, quem ſi quis uitare uoluerit, ſex millium circuitu in oppidū perueniet. Hoc explorato loco, Curio caſtra Varri conſpicit, muro oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipſo oppido Vticæ, altera Theatro, quod eſt ante oppidum ſubſtructionibus eius operis maximis aditu ad caſtra difficili, & anguſto. ſimul animaduertit multa undiq; portari, atq; agi pleniſſimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in Vrbem conferantur, huc equitatum mittit, ut diriperet, atq; haberet loco prædæ, eodemq; tempore his rebus ſubſidio ſexcenti equites Numidæ ex oppido, pediteſq; CCCC mittuntur à Varro, quos auxilij cauſa rex Iuba paucis diebus ante Vticā miſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebat, quod Tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnū Iubæ plublicauerat, concurrunt equites inter ſe, neq; uero primum impetum noſtrorum

tum noſtrorum Numidæ ferre potuerunt. ſed interfe-ctis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum re-ceperunt. Interim aduentu longarũ nauiũ, Curio pronuntiari onerarijs nauibus iubet, quæ ſtabant ad Vticam numero circiter CC, ſe in hoſtium habiturum loco, qui non è ueſtigio ad caſtra corneliana uela duxiſſet. qua pronunciatione facta temporis puncto ſublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum eſt, tranſeunt. quæ res omnium rerũ copia compleuit exercitum. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, atq; uniuerſi exercitus conclamatione imperator appellatur. Poſtero die Vticam exercitũ ducit, & propè oppidum caſtra ponit. Non dum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nuntiant, magna auxilia equitum, peditumq́; ab rege miſſa, Vticam uenire, eodéq; tempore uis magna pulueris cernebatur, & ueſtigio temporis primũ agmen erat in conſpectu. Nouitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant, ac morentur. Ipſe celeriter ab opere deductis legionibus, aciem inſtruit, equitesq́; committunt præliũ, et prius, quàm planè legiones explicari, et conſiſtere poſſent, tota auxilia Regis impedita, ac perturbata, ꝗ nullo ordine, & ſine timore iter fecerant, in fugam ſe conijciunt, equitatuq; omni ferè incolumi, quod ſe per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerũ interficiunt, Proxima nocte Centuriones Marſi duo ex caſtris Curionis, cum manipularibus ſuis uigintiduo ad Attium Varrũ perfugiunt. ij ſeu uere quã habuerant opinionem perferũt, ſiue etiam auribus Varri ſeruiunt. nam quæ uolumus,

et credimus libẽter, et quæ ſentimus ipſi, reliquos ſen tire ſperamus. Cõfirmãt quidem certe totius exercitus animos alienos eſſe à Curione, maximéq; opus eſſe in conſpectu exercitum uenire, et colloquẽdi dare facul tatem. qua opinione adductus Varrus, poſtero die ma ne legiones ex caſtris educit, facit idẽ Curio, atq; una ualle nõ magna iteriecta, ſuas uterq; copias inſtruit. Erat in exercitu Varri Sex. Quintilius Varrus, quẽ fuiſſe Corfini ſupra demonſtratum eſt. Hic dimiſſus à Cæſare, in Africam uenerat, legionésq; eas traduxe rat Curio, quas ſuperioribus tẽporibus Corfinio rece perat Cæſar, adeo ut paucis mutatis Cẽturionibus, iydẽ ordines, manipulíq; cõſtarẽt. Hãc nactus appellatio nis cauſam Quintilius circumire aciẽ Curionis, atq; obſecrare milites cœpit, ne primam ſacramenti, quod apud Domitiũ, atq; apud ſe quæſtorem dixiſſent, me moriã deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadẽ eſſent uſi fortuna, eademq; i obſidione perpeſſi, neu pro his pugnarent, à quibus in contumeliam per= fugæ appellarẽtur. His pauca ad ſpem largitionis ad dit, quæ ab ſua liberalitate, ſi ſe, atq; Acium ſecuti eſſent, expectare deberẽt. Hac habita oratione, nullã in partẽ ab exercitu Curionis fit ſignificatio, atq; ita ſuas uterq; copias reducit. atque in caſtris Curionis ma gnus omniũ inceſſit timor. Nam is uariis hominum ſermonibus celeriter augetur. unuſquiſq; enim opinio- nes fingebat, et ad id, quod ab alio audierat, ſui aliqd timoris addebat. Hoc ubi uno authore ad plures pma nauerat, atque alius alij tradiderat, plures authores eius rei uidebãtur, ciuile bellũ, genus hominũ, qđ li=

cœret libere facere, et ſequi, qđ uellēt, legiones hæ, quæ paulo ante apud aduerſarios fuerāt (nā etiam Cæſaris beneficiū mutauerat conſuetudo) quæ offerrentur, municipia etiam diuerſis partibus coniūcta. Neq; enim ex Marſis, Pelignisq; ueniebāt, ut q ſuperiore nocte in contubernijs, cōmilitesq;, nonnulli grauiores ſermones militum uulgo durius accipiebant, nōnulla etiam ab ijs qui diligētiores uideri uolebāt, fingebātur. quibus de cauſis concilio cōuocato, de ſumma rerū deliberare incipit. Erāt ſentētiæ, quæ conandum omnibus modis, caſtraq; Varri oppugnāda cenſerēt, q huiuſmodi militū cōſilijs ociū maxime contrariū eſſe arbitrarētur. Poſtremo præſtare dicebāt per uirtutem in pugna belli fortunā experiri, q̄ deſertos, et circūuētos à ſuis, grauiſſimū ſupplicium pati. porrò erāt, q cenſerent de tertia uigilia, in caſtra corneliana recedendū, ut maiore ſpatio tēporis iteriecto, militū mentes ſanarētur, ſimul ſiquid grauius accidiſſet, magna multitudine nauiū, et tutius, et facilius i Siciliā receptus daretur. Curio utrūq; imprŏbans cōſiliū, quātū alteri ſententiæ deeſſet animi, tantū alteri ſupereſſe dicebat. hos turpiſſimæ fugæ rationē habere, illos ēt iniquo loco dimicādū putare. Qua enim inquit fiducia, et opere, et natura loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe cōfidimus, aut uero qd proficimus, ſi accepto magno detrimēto, ab oppugnatione caſtrorū diſcedimus, quaſi nō et felicitas rerū geſtarū exercitus beneuolētiam imperatoribus, et res aduerſæ odia cōciliēt. Caſtrorū autem mutatio, quid habet niſi turpē fugam, et deſperationem omniū, & alienationē exercitus? Nā neq; prio

dentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi, neq; improbos, ſcire ſeſe timeri, quod illis licentiam timor augeat, noſtris ſtudia diminuat. Quodſi iam inquit hæc exploratа habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falſa, aut certe minora opinione eſſe confido, quanto hæc diſſimulare, & occultare, quàm per nos confirmari præſtat. An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda ſunt tegenda? ne ſpem aduerſarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiſcamur, addunt, quò maiorem credo licentiam habeant, qui peccare conentur. Nanq; huiuſmodi res aut pudore, aut metu tenētur. quibus rebus nox maxime aduerſaria eſt. Quare neq; tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnãda cenſeam, neq; tanti timoris, ut ipſe deficiam, atq; omnia prius experiēda arbitror, magnáq; ex parte iam me unà uobiſcum de re iudiciũ facturum confido. Dimiſſo concilio concionem aduocat militum, commemorat, quoſit eorũ uſus ſtudio ad Corfiniũ Cæſar, ut magnam partem Italiæ beneficio, atq; authoritate eorum ſuam fecerit. Vos enim, ueſtrumq; factum inquit omnia deinceps municipia ſunt ſecuta, neq; ſine cauſa et Cæſar amiciſſime de uobis, et illi grauiſſime iudicauerunt. Pōpeius enim nullo prælio pulſus ueſtri facti præiudicio demotus, Italia exceſſit. Cæſar me, quem ſibi cariſſimum habuit, prouinciáq; Siciliã, atq; Africam, ſine quibus urbem, atq; Italiam tueri nõ poteſt, ueſtræ fidei commiſit. Adſunt qui uos hortētur, ut à nobis deſciſcatis. quid enim eſt illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario ſcelere obſtringere? aut quid irati grauius de nobis

ſentire poſſunt, quàm ut eos prodatis, q ſe uobis omnia debere iudicant? Et in eorũ poteſtatem ueniatis, qui ſe per uos periſſe exiſtimant? An uero in Hiſpania res geſtas Cæſaris non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos Duces? duas receptas Prouincias? Hæc acta diebus XL, quibus in cóſpectum aduerſariorum uenerit Cæſar? An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem incerta uictoria Cæſarem ſecuti, diiudicata iam belli fortuna, uictum ſequamini? cum ueſtri officij præmia percipere debeatis. deſertos enim ſe, ac proditos à uobis dicunt, & prioris ſacramenti mentionem faciũt. Vos ne uero L. Domitium, an uos L. Domitius deſeruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non ſibi clàm uobis ſalutem fuga petiuit? non proditi per illum Cæſaris beneficio eſtis conſeruati? Sacramento quidem uos tenere qui potuit? cum proiectis faſcibus, & depoſito imperio priuatus, et captus ipſe, in alienam ueniſſet poteſtatem. Relinquitur noua religio, ut eo neglecto ſacramẽto, quo nũc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione Ducis, & capitis diminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarẽ probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non ſum, quæ ſunt adhuc & mea uoluntate, & ueſtra expectatione leuiora. Sed tamen ſui laboris milites ſemper euentu belli, præmia petiuerũt. qui, qualis ſit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligẽtiam quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit fortunamq; cur prætereã? An pœnitet uos, ꝙ ſaluũ, atq; incolumem exercitum, nulla omnino naue deſyderata traduxerim? ꝙ claſſem hoſtiũ primo impetu ad-

ueniens profligauerim? q bis per biduũ equeſtri præ=lio ſuperauerim? q ex portu, ſinúq; aduerſariorũ CC naues onerarias adduxerim? Eóq; illos cópulerim, ut neq; pedeſtri itinere, neq; nauibus cómeatu iuuari poſſint. Hac uos fortuna, atq; his Ducibus repudiatis, cor finiẽſem ignominiã, an Italiæ fugam, an Hiſpaniarum deditionẽ, an Africi belli præiudicia ſequimini? Equidẽ me Cæſaris militem dici uolui. uos me imperatoris nomine appellauiſtis, cuius ſi uos pœnitet, ueſtrum uobis beneficium remitto, mihi meum reſtituite nomen, ne ad cótumeliã honorem dediſſe uideamini. Qua oratione permoti milites, crebro etiã dicentem interpellabãt, ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpitionem ſuſtinere uiderẽtur. Diſcedẽtem uero ex cóncione, uniuerſi cohortãtur, magno ſit animo, neu dubitet præliũ committere, et ſuam fidem, uirtutemq; experiri. Quo facto cómutata omnium uolũtate, et opinione, conſenſu ſuo conſtituit Curio, cum primũ ſit data poteſtas prælio rem committere. Poſtero die productos loco eodem, quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat. Ne Varrus quidem Accius dubitat copias producere, ſiue ſolicitandi milites, ſiue æquo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut ſupra demonſtratum eſt, non ita magno, aut difficili, et arduo aſcenſu. Hanc uterque ſi aduerſariorum copiæ tranſire conarentur, expectabat, quo æquiore loco præliũ cómitteretur. ſimul à ſiniſtro cornu P. Accij, equitatus omnis, et unà leuis armaturæ interiecti cóplures, cum ſe in uallẽ dimitterent, cernebãtur. Ad eos Cu

rio equitatum, et duas Marrucinorũ cohortes mittit, quorum primum impetum equites hoſtium non tulerunt, ſed amiſſis equis, ad ſuos refugerunt, relicti ab ijs, qui unà procurerant leuis armaturæ, circũuenie bantur, atque interficiebantur ab noſtris. Huc tota Varri cõuerſa acies, ſuos fugere, & concidi uidebat. Tum Rebillus legatus Cæſaris, quẽ Curio ſecum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere uſum in re militari ſciebat, perterritum, inquit, hoſtem uides Curio, quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unũ elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie ſibi cõfirmaſſent, ſequi ſeſe iubet, & præcurrit ante omnes, adeóq; erat impedita uallis, ut in aſcenſu niſi ſubleuati à ſuis, primi non facile eniterentur. Sed præ occupatis animis Accianorũ militum timore, & fuga, & cæde ſuorũ, nihil de reſiſtendo cogitabant, omnesq; iam ſe ab equitatu circũueniri arbitrabãtur. Itaq; prius, quàm telum abijci poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Varri acies terga uertit, ſeq; i caſtra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidã ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium cõſecutus, magna uoce Varrum nomine appellãs requirebat, uti unus eẽ ex eius militibus, et monere aliqd uelle, ac dicere uideretur. Vbi ille ſæpius appellatur, aſpexit, ac reſtitit, et quis eſſet, aut quid uellet, quæſiuit. Humerũ apertũ gladio appetit, paulumq; abfuit, qn Varrũ interficeret, qđ ille periculũ, ſublato ad eius conatũ ſcuto uitauit. Fabius à proximis militibus circũuẽtus, interficitur, ac fugientium multitudine, ac turba portæ caſtrorũ occupãtur, atq;

iter impeditur, pluresq́; in eo loco ſine uulnere, quàm in prælio, aut fuga intereũt. Neq; Multum abſuit, quin etiam caſtris expellerentur, ac nonnulli protinus eodẽ curſu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura, & munitio caſtrorum adiri non poterat, qđ ad præliũ egreſſi Curionis milites, his rebus indigebant, quæ ad oppugnationẽ caſtrorum erant uſui. Itaq; Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus præter Fabiũ incolumibus. Ex numero aduerſariorum circiter ſexcentis interfectis, atq; uulneratis, q̄ omnes diſceſſu Curionis, multiq́; præterea per ſimulationem uulnerum ex caſtris in oppidum propter timorẽ ſeſe recipiunt. Qua re animaduerſa Varrus, & terrore exercitus cognito bucinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia ſilẽtio exercitum in oppidũ reducit. Poſtero die Curio Vticam obſidere, et uallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolẽs belli, diuturnitate ocij. Vticenſes pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficijs illi amiciſſimi conuentus, qui ex uarijs generibus conſtarẽt, terror ex ſuperioribus prælijs magnus. Itaq; de deditione omnes palàm loquebãtur. Et cum P. Accio agebãt, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerẽtur, nuntij præmiſſi ab Rege Iuba, uenerunt, qui illum cum magnis copijs adeſſe dicerent, et de cuſtodia, ac defenſione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos cõfirmauit. nũciabãtur hæc eadẽ Curioni, ſed aliquãdiu fides fieri non poterat. tantum habebat ſuarum rerum fiduciam. Iamq́; Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ in Africam nuntijs, ac literis perferebãtur. Qui-

bus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regē auſu rum exiſtimabat. Sed ubi certis authoribus cōperit mi nus V, & XX millibus longe ab Vtica eius copias ab eſſe, relictis munitionibus, ſeſe in caſtra corneliana re= cepit· Huc frumentum comportare, caſtra munire, mate riam conferre cœpit. Statimq; in Siciliā miſit, uti duæ legiones, reliquusq; equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, et ſalis copia, cuius magna uis iam ex proximis erat ſalinis eò congeſta, non materia multitudine arborum, non fru mentum, cuius erant pleniſſimi agri, deficere poterat. Itaq; ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His conſtitutis rebus, probatisq; conſilijs, ex perfugis quibuſdam oppi danis audit Iubam reuocatum finitimo bello, et contro uerſiis Leptitanorum reſtitiſſe in regno. Saburā eius præfectum cum mediocribus copijs miſſum, Vticæ ap propinquare. His authoribus temere credēs, conſilium cōmutat, & prælio rem committere conſtituit. multum ad hanc rem probādam adiuuat adoleſcentia, magni tudo animi, ſuperioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerēdæ. his rebus impulſus eqtatum omnem pri ma nocte ad caſtra hoſtium mittit ad flumen Bagra- dam, quibus preærat Sabura, de quo ante erat audi- tum. Sed rex cum omnibus copijs inſequebatur, & ſex millium paſſuum interuallo à Sabura conſederat. eq= tes miſſi nocte iter conficiunt. Imprudentes, atq; inopi= nantes hoſtes aggrediuntur. Numidæ enim quadam Barbara conſuetudine nullis ordinibus paſſim conſede

rant. Hos oppreſſos ſomno, et diſperſos adorti magnũ eorum numerũ interficiunt, multi pterriti profugiũt. quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt. Crio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus qnq; caſtris præſidio relictis, progreſſus millia paſſuum ſex equites conuenit. rẽ geſtã cognouit. ex captiuis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit, reſpondent Saburã, reliqua ſtudio itineris conficiendi querere prætermittit, proximaq; reſpiciens ſigna. Videtis ne inquit milites captiuorum orationem cũ perfugis conuenire, abeſſe regem, exiguas eẽ copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe nõ potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut iam de præmijs ueſtris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. erãt per ſe magna, quæ geſſerant equites, præſertim cum corũ exiguus numerus, cum tantæ multitudine numidarũ cõferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius cõmemorabantur, ut de ſuis homines laudibus libẽter prædicãt. multa præterea ſpolia præferrebãtur. capti homines, equitesq; producebãtur, ut quicquid intercederet temporis, hoc omne, uictoriã morari uideretur. Ita ſpei Curionis militũ ſtudia non deerãt, equites ſequi iubet ſeſe, iterq; accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi itinere totius noctis cõfecto, ſubſequi nõ poterãt. Atque alij alio loco reſiſtebãt. ne hæc quidem res Curionem ad ſpẽ morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hſpanorũ, & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa circũ ſe habere conſueuerat, et peditum eam partem, cui maxime

confidebat Saburæ ſubmittit, ipſe cum reliquis copiis, elephãtisq́; XL lentius ſubſequitur, ſuſpicatus præmiſſis equitibus ipſum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumq́; inſtruit, atq; his imperat, ut ſimulatione timoris paulatim cedant, ac pedẽ referant, ſeſe cum opus eſſet, ſignũ prælij daturum, et quod rẽ poſtulare cognouiſſet, imperaturũ. Curio ad ſuperiorem ſpem addita præſentis tẽporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campũ deducit, quibus ex locis cum lõgius eſſet progreſſus, cõfecto iam labore exercitu XVI millium ſpatio, conſiſtit. dat ſignum ſuis Sabura, aciem cõſtituit, et circuire ordines, atq; hortari incipit, ſed peditatu dũtaxat procul ad ſpeciem utitur. Equites in aciem mittit, nõ deeſt negocio Curio, ſuosq́; hortatur, ut ſpem omnẽ in uirtute reponãt, nec militibus quidẽ, ut defeſſis, neq; equitibus, ut paucis, et labore cõfectis, ſtudium ad pugnãdum, uirtusq́; deerat. Sed ij numero ducenti (Reliquĩ in itinere ſubſtiterãt) quancunq; in partem impetum fecerãt, hoſtes loco cedere cogebãt. Sed neque longius fugientes proſequi, nec uehemẽtius equos incitare poterãt. At equitatus hoſtium ab utroque cornu circuire aciem noſtram, et auerſos proterere incipit, Cum cohortes ex acie procurriſſent, Numidæ integri celeritate impetũ noſtrorum effugiebant, rurſusq́; ad ordines ſuos ſe recipientes, circumibant, & ab acie excludebãt. Sic neque in loco manere, ordinesq́; ſeruare, neque procurrere, & caſum ſubire, tutum uidebatur. hoſtium copiæ ſummiſſis ab Rege auxilijs crebro augebantur, noſtros uires laſſitudine dificiebant. ſi-

mul ij, qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hoſtium circundata tenebatur. Hi de ſua ſalute deſperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere conſuerunt, aut ſuam mortem miſerabātur, aut parentes ſuos cōmendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſeruare potuiſſet. Plena erāt omnia timoris, et luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neq; cohortationes ſuas, neq; preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus ſpem reliquā ſalutis eſſe abitratus, proximos colles capere uniuerſos, atq; eò inferri ſigna iubet. Hos quoque præoccupat miſſus à Sabura equitatus. Tum uero ad ſummam deſperationem noſtri perueniunt, et partim fugiētes ab equitatu interficiūtur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionē Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circunſiſtens, ut fuga ſalutem petat, atq; in caſtra contendat, & ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio nūquam amiſſo exercitu, quē à Cæſare fidei commiſſum acceperit, ſe in eius conſpectu reuerſurum confirmat, atq; ita prælians interficitur, equites perpauci ex prælio ſe recipiunt. Sed ij, quos ad nouiſſimum agmen equorum reficiendorū cauſa, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animaduerſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt, milites ad unum omnes interficiūtur. His rebus cognitis M. Rufus Quæſtor in caſtris relictus à Curione, cohortatur ſuos, ne animo deficiāt. illi orant, atq; obſecrant, ut in Siciliā nauibus reportentur. pollicetur, magiſtriſq; imperat nauium, ut primo ueſpere omnes ſcaphas ad litus appulſas habeāt. Sed tantus fuit omni

um terror, ut alij adeſſe copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus inſtare Varrum, iamq́; ſe puluerē uenientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alij claſſem hoſtium celeriter aduolaturam ſuſpicarētur. Itaq; perterritis omnibus, ſibi quiſq; conſulebat. qui in claſſe erant, proficiſci properabant. Horū fuga nauium onerariarum magiſtros incitabat. Pauci Lenunculi ad officium, imperiumq́; conueniebant. ſed tanta erat completis litoribus contentio, q̄ potiſſimum ex magno numero conſcenderent, ut multitudine, atq; onere nonnulli deprimerentur. reliq̄ hoc timore propius adīre tardarētur. quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresq́; familiæ, qui aut gratia, aut miſericordia ualerēt, aut naues adnare poſſent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, reliquæ copiæ miſſis ad Varrum noctu legatorum numero centurionibus, ſeſe ei dedide rūt, quorū cohortes militum Iuba poſtero die ante oppidum conſpicatus, ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iuſſit, paucos electos in regnum remiſit. Cum Varrus ſuam fidem ab eo lædī quereretur, neq; reſiſtere auderet, ipſe equo in oppidū uectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damaſippus, paucis diebus, quæ fieri uellet, Vticæ conſtituit, atq; imperauit, diebusq́; æque poſt paucis, ſe in regnum cū omnibus copijs recepit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER TERTIVS.

ICTATORE HABENTE
comitia Cæſare, conſules creantur
d Iu. Cæſar, & P. Seruilius. Is enim
erat annus, quo per leges ei cōſulē
fieri liceret. His rebus cōfectis, cum
fides tota Italia eſſet angiſtior, neq;
creditæ pecuniæ ſoluerētur, conſtituit, ut arbitri darē
tur, per eos fierēt æſtimationes poſſeſſionū, et rerū,
quanti quæq; earū ante bellum fuiſſent, atq; eæ cre
ditoribus traderētur. Hoc et ad timorem nouarum ta
bularum tollendum, minuendumq́;, qui fere bella, et
ciuiles diſſenſiones ſequi cōſueuit, et ad debitorū tu
endam exiſtimationem eſſe aptiſſimū exiſtimauit. Itē
prætoribus, Tribuniſq́; pl. rogationes ad populum fe-
rentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege dānatos, il
lis temporibus, quibus in Vrbem præſidia legionum
Pompeius habuerat, quæ iudicia alijs audientibus iu=
dicibus, alijs ſententiā ferentibus, ſingulis diebus erāt
perfecta, in integrum r ſtituit, qui ſe illi in ocio ciuī
lis belli obtulerāt, ſi ſua opera in bello uti uellet, pro
inde æſtimans, ac ſi uſus eſſet, quoniam ſuffeciſſent
poteſtatem. ſtatuerat enim hos prius iudicio populi de
bere reſtitui, quàm ſuo beneficio uideri receptos, ne
aut ingratus in referēda gratia, aut arrogans in præ
ripiendo Populi beneficio uideretur. His rebus, &

ferijs latinis, comitijsq; omnibus perficiundis XI dies tribuit, dictaturáque ſe abdicat, & ab Vrbe proficiſcitur. Brunduſium'que peruēnit. Eò legiones XII, equitatum omnem uenire iuſſerat, Sed tantum nauium reperit, ut anguſte XV millia legionariorum militum, et quingentos equites tranſportare poſſent. Hoc unū inopia nauium Cæſari ad conficiēdi belli celeritatem defuit, atq; eæ copiæ ipſæ hoc in frequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longum'q; iter ex Hiſpania magnum numerū diminuerat, et grauis Autumnus in Appulia, circum'q; Brunduſiū ex ſaluberrimis Galliæ, et Hiſpaniæ regionibus, omnē exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius anni ſpatium ad comparandas copias nactus, quod uacuū à Bello, atq; ab hoſte ocioſum fuerat, magnā ex Aſia, Cycladibus'q; inſulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Egypto claſſem coegerat, magnam omnibus locis ædificandā curauerat, magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, Regibus'q; omnibus, et Dynaſtis, et Tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniā exegerat, magnam ſocietates earū prouinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuiū Ro. IX. quinq; ex Italia, quas traduxerat, unā ex Sicilia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellā appellabat, unā ex Creta, et Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimiſſi à ſuperioribus imperatoribus in his Prouincijs cōſederant, duas ex Aſia, quas Lentulus conſul ſcribēdas curauerat. Præterea magnū numerū ex Theſſalia, Bœotia, Achaia, Epeiroq;, ſupplemē

ti nomine in legiones diſtribuerat. His Antonianos mi
lites admiſcuerat, præter has expectabat cum Scipione
ex Syria legiones duas, ſagittarios ex Creta, Lacedæ=
mone, Ponto, atq; Syria, reliquiſq; ciuitatibus tria mil
lia numero habebat, funditorum cohortes ſex, mercena
rias duas, equites ſeptem millia. ex qbus ſexcentos Gal
los Deiotarus adduxerat. quingētos Ariobarzanes ex
Cappadocia, ad eundem numerū Cotus ex Thracia de
derat, & Saſalem filium miſerat. Ex Macedonia CC
erant, qbus Raſcipolis præerat excellenti uirtute, quin
gētos ex Gabinianis Alexādria Gallos, Germanoſq;,
quos ibi A. Gabinius præſidij cauſa apud Regem Ptole
mæum reliquerat. Pompeius filius cum claſſe adduxe
rat DCCC, quos ex ſeruis ſuis, paſtorumq; ſuorum co
egerat. CCC Tarcundarius Caſtor, & Donilaus ex
Gallogræcia dederant. Horum alter unà uenerat, al
ter filium miſerat. CC ex Syria à Comageno Antio
cho, cui magna præmia Pompeius tribuit, miſſi erant,
in his pleriq; hippotoxotæ. Huc Bardanos, Beſſos, par
tim mercenarios, partim imperio, aut gratia compara
tos, Item Macedonas, Theſſalos, et reliquarū gentium,
& ciuitatum, adiecerat, atq; eum, quem ſupra demon
ſtrauimus, numerum expleuerat. frumenti uim maxi
mam ex Theſſalia, Aſia, Aegypto, Creta, Cyrenis, re
liqſq; regionibus cōparauerat. Hyemare Dyrrachio,
Apolloniæ, omnibuſq; oppidis maritimis conſtituerat,
ut mare Cæſarem tranſire prohiberet, eiuſq; rei cauſa
omni in ora maritima claſſem diſpoſuerat. præerat
Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Aſiaticis Decius
Lælius, & C. Triarius, Syracis C. Caſſius, Rhodijs

C. Marcellus,

C. Marcellus cum C. Pōponio Liburnicæ, atq; Achaicæ claſſi Scribonius Libo, & M. Octauius, toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpoſitus cuncta admini ſtrabat, ad hunc ſumma imperij reſpiciebat. Cæſar, ut Brunduſium uenit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum, ac periculorum eſſet peruētum, æquo animo mācipia, atq; impedimenta in Italia relinquerēt, ipſi expediti naues conſcenderent, quò maior numerus militum poſſet imponi, omniáq; ex uictoria, & ex ſua liberalitate ſperarent. Conclamantibus omnibus, imperaret, qđ uellet, quodcunq; imperauiſſet, ſe æquo animo eſſe facturos. II. Non. Ian. naues ſol uit, impoſitis, ut ſupra demonſtratum eſt, legionibus VII. poſtridie terram attigit græcorum, ſaxa inter et alia loca periculoſa quietam nactus ſtationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduerſarijs arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur Pharſalia, omnibus nauibus ad unam incolumibus, milites expoſuit. Erat Orici Lucretius Hiſpilo, & Minutius Rufus cum aſiaticis nauibus XVIII, quibus iuſſu D. Lælij præerat M. Bibulus cum nauibus CX Corcyræ, ſed neque ij ſibi confiſi ex portu prodire ſunt auſi. cum Cæſar omnino XII naues longas præſidio duxiſſet, in qbus erat & ipſe, neque Bibulus, impeditis nauibus, diſperſiſq; remigibus, ſatis mature occurrit, quod prius ad continentem uiſus eſt Cæſar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. expoſitis militibus naues eadem nocte Brunduſium à Cæſare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatuſq; tranſportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat Fuſius Calenus lega

tus, qui celeritatem in tranſportandis legionibus adhiberet. ſed ſerius à terra prouectæ naues, neq; uſæ nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæſaris, ſperans ſe alicui parti onuſtarum nauiũ occurrere poſſe, inanibus occurrit, et nactus circiter XXX, in eas diligentiæ ſuæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit, eodemq; igne nautas, dominosq; nauium interfecit, magnitudine penæ reliquos deterrere ſperans. Hoc confecto negocio à Salonis ad Orici portũ, ſtationes, litoraq; omnia longe, lateq; claſſibus occupauit, cuſtodijsq; diligentius diſpoſitis, ipſe grauiſſima hyeme in nauibus excubabat, neq; ullũ laborem, aut munus deſpiciens, neq; ſubſidiũ expectãs, ſi in Cæſaris cõplexũ ueniret. Sed poſt diſceſſum Lyburnarũ, ex illyrico M. Octauius cũ ijs, quas habebat nauibus Salonas peruenit, ibiq; concitatis Dalmatis, reliquisq; barbaris, Hiſſam à Cæſaris amicitia auertit, conuẽtum Salonis, cũ neq; pollicitationibus, neq; denuntiatiõe periculi ꝑmouere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit. Eſt autem oppidum, & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus, ſeſe munierũt, et cum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt, ſeruosq; omnes puberes liberauerunt, et præſectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. quorum cognita ſententia Octauius quinis caſtris oppidum circũdedit, atq; uno tempore obſidione, et oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabant. qua

de remiſſis ad Cæſarem legatis auxilium ab eo petebant, reliqua, ut poterant per ſe incommoda ſuſtinebant, & longo interpoſito ſpatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effeciſſet, nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu eorum, pueris, mulieribusq; in muro diſpoſitis, ne quid quotidianæ conſuetudinis deſyderaretur, ipſi manu facta cum ijs, quos nuper manumiſſos liberauerant, in proxima Octauij caſtra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti, Inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua, omnibusq; eos caſtris expulerũt, et magno numero interfecto, reliquos, atq; ipſum Octauiũ in naues confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hymes appropinquabat, & tantis detrimentis receptis, Octauius, deſperata oppugnatione oppidi, Dyrrachium ſeſe ad Pompeiũ recepit. Demóſtratum eſt L. Vibullium Rufum Pompeij præfectum, bis in poteſtatem perueniſſe Cæſaris, atq; ab eo eſſe dimiſſum, Semel ad Corfinium, iterum in Hiſpaniam. Huc pro ſuis beneficijs Cæſar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mittere, eundemq; apud Cn. Pompeium authoritatem habere ítelligebat. Erat autem hæc ſumma mandatorum, debere utrunq; pertinaciæ finem facere, & ab armis diſcedere, neque amplius fortunam periclitari, ſatis eſſe magna utrinq; incommoda accepta, quæ pro diſciplina, & præceptis habere poſſent, ut reliquos caſus timerent. illũ ab Italia expulſum, amiſſa Sicilia, & Sardinia, duabusq; Hiſpanijs, et cohortibus, Italia, atq; Hiſpania ciuiũ Romanorũ cẽtũ, atq; triginta, ſe morte Curióis, et detri-

mento Africani exercitus tanto, militumq́; deditione ad Corcyrã, proinde ſibi, ac reip. parcerent, quantumq́; in bello fortuna poſſet, iam ipſis incommodis ſuis ſatis eſſent documento. Hoc unum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi uterq; confideret, & pares ambo uiderentur. Si uero alteri paulum modo tribuiſſet fortuna, non eſſe uſurum conditionibus pacis eum, qui ſuperior uideretur, neq; fore æqua parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuiſſent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere. Interea & reip. et ipſis placere oportere, ſi uterq; in concione ſtatim iurauiſſet, ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum, depoſitisq́; armis, auxilijsq́;, quibus nunc confiderent, neceſſario populi, Senatusq́; iudicio fore utrunq; contentum. Hæc quo facilius Pompeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres, urbiumq́; copias dimiſſurum. Vibullius his expoſitis Corcyræ non minus neceſſarium eſſe exiſtimauit, de repẽtino aduentu Cæſaris Pompeium fieri certiorẽ, uti ad id conſilium capere poſſit, ante quàm de mandatis agi inciperet. Atq; ideo continuato, et nocte, & die itinere, atq; mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adeſſe Cæſarem omnibus copijs nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterq́; ex Macedonia in hyberna Apolloniam, Dyrrhachiumq́; habebat. Sed re noua perturbatus maioribus itineribus, Apolloniam petere cœpit, ne Cæſar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expoſitis militibus, eodem die Oricum proficiſcitur, quò cum ueniſſet L. Torquatus, qui iuſſu Põpeij oppido præerat, præſidiumq́; ibi par-

thinorum habebat, conatus portis clauſis oppidum de fendere, græcos murum aſcēdere, atq; arma capere iu bet. Illi autem, cum ſe contra imperium populi Roma ni pugnaturos eſſe negarent, oppidani autem ſua ſpon te Cæſarem recipere conarentur, deſperatis omnibus au xilijs, portas aperuit, et ſe, atq; oppidū Cæſari dedit, incolumisq́; ab eo conſeruatus eſt. Recepto Cæſar Orico nulla interpoſita mora Apolloniam proficiſcitur. eius aduentu audito, L. Straberius qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eā munire, obſidesq́; ab A polloniatibus exigere cœpit. Illi uero daturos ſe nega re, neq; portas cōſuli præcluſuros, neq; ſibi iudiciū ſum pturos contra, atq; omnis Italia, populusq́; romanus iu dicauiſſet, quorū cognita uoluntate clàm profugit, A polloniates ad Cæſarē legatos mittunt, oppidoq́; reci piunt. Hos ſequuntur Bellidenſes, Amatini, et reliquæ finitimæ ciuitates, totaq́; Epeirus, et legatis ad Cæſarē miſſis, quæ imperaret facturos pollicentur. At Pompe ius cognitis his rebus, quæ erāt Orici, atq; Apolloniæ geſtæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò, nocturnisq́; itine ribus contendit, ſimul ac Cæſar appropinquare dice batur, tantus terror incidit eius exercitui, qđ properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiſerat, ut pe nè omnes in Epeiro, finitimisq́; regionibus ſigna relin querent, complures arma proijcerent, ac fugæ ſimile iter uideretur. Sed cum propè Dyrrhachium Pompe ius conſtitiſſet, caſtraq́; metari iuſſiſſet, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq́; ſe eum non deſerturum, eundēq́; caſum ſubiturum, quē cunq; ei fortuna tribuiſſet. hoc idem reliqui iurant

legati. Hos Tr. militum, Centurionesq́; ſequuntur, atq; idem omnis exercitus iurat. Cæſar profecto occupato itinere ad Dyrrachiũ finem properandi facit, caſtraq́; ad flumen Apſum ponit, in finibus Apolloniatium, ut uigilijs, caſtellisq́; benemeritæ ciuitates tutæ eſſent, præſidio, ibiq́; reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, & ſub pellibus hyemare conſtituit. Hoc idẽ Pompeius facit, & trans flumen Apſum poſitis caſtris, eò copias omnes, auxiliaq́; conduxit. Calenus legionibus, equitibusq́; Brunduſii in naues poſitis, ut erat præceptum à Cæſare, quantum nauium facultatem habebat, naues ſoluit, paulumq́; à portu progreſſus, literas à Cæſare accipit, quibus eſt certior factus, portus, litoraq́; omnia claſſibus aduerſariorũ teneri. quo cognito, ſe in portum recipit, nauesq́; omnes reuocat, una ex his, quæ perſeuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat ſine militibus, priuatoq́; conſilio adminiſtrabatur. delata Oricum, atq; à Bibulo expugnata eſt, qui de ſeruis, liberisq́; omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore magno caſu totius exercitus ſalus conſtitit. Bibulus, ut ſupra demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum, et ſicut mari, portubus Cæſarem prohibebat, ita ipſe omni terra earũ regionum prohibebatur. præſidijs enim diſpoſitis, omnia litora à Cæſare tenebantur, neq; lignãdi, neq; aquandi, neq; naues ad terram religandi poteſtas fiebat. Erat res in magna difficultate, ſummisq́; anguſtijs rerum neceſſariarum premebantur, adeo ut cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna, atq; aquam Corcyra nauibus

onerariȷs ſupportare, atq; uno tempore accidit, ut diffi cilioribus uſi tempeſtatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur, quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neq; ſibi nudanda litora, & relinquendos portus exiſtimabant. Sed cum eſſent in quibus demonſtraui anguſtȷs, ac ſe Libo cũ Bibulo cõiunxiſſet, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præſidȷs terreſtribus præerat, uelle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ cauſa, ut de compoſitione acturi uiderentur. Interim poſtulant, ut ſint induciæ, atque ab his impetrant. magnum enim, quod afferebant uidebatur, & Cæſarem id ſumme ſciebant cupere, & perfecturum aliquid de Bibuli mandatis exiſtimabatur. Cæſar eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguſte utebatur. Erat autem ad Butrotum oppoſitum Corcyræ, ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de poſtulatis Libonis, & Bibuli legionem relinquit, ipſe Oricum reuertitur. eo cum ueniſſet, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excuſat Bibulum, quod is iracundia ſumma erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cum Cæſare ex ædilitate, & prætura conceptas. ob eam rem colloquium uitaſſe, ne res maximæ ſpei, maximeq; utilitatis eius iracundia impedirẽtur. Pompei ſummã eſſe, ac fuiſſe ſemper uoluntatem, ut componerentur, atq; ab armis diſcederetur. Sed poteſtatem ſe eius rei nullam

habere, propterea quod de conſilij ſententia ſummam belli, rerumq; omnium Pompeio permiſerint. ſed poſtulatis Cæſaris cognitis miſſuros ad Pompeium, atq; illũ reliqua perfecturum, hortantibus ipſis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri poſſet, ne'ue alter alteri noceret. Huc addit pauca de cauſa, et de copijs, auxilijsq; ſuis. Quibus rebus, neq; tum reſpondendum Cæſar exiſtimabat, neque nunc, ut memoriæ prodatur ſatis cauſæ putamus, Poſtulabat Cæſar, ut legatos ſibi ad Pompeium ſine periculo mittere liceret, idq; ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent, q̃d ad inducias pertineret, ſic belli rationem eſſe diuiſam, ut illi claſſe naues, auxiliaq; ſua impedirent, ipſe, ut aqua, terraq; eos prohiberet, etſi hoc ſibi remitti uellẽt, remitterent ipſi de maritimis cuſtodijs, ſi illud tenerẽt, ſe quoq; id retenturum, nihilominus tamen agi poſſe de compoſitione, ut hæc non remitterentur, neq; hanc rem eſſe impedimẽti loco. Illi neq; legatos Cæſaris recipere, neq; periculum præſtare eorum, ſed totam rẽ ad Pompeium reijcere, Vnum inſtare de inducijs, uehementiſſimeq; contendere, quæ ubi Cæſar intellexit, præſentis periculi, atq; inopiæ uitandæ cauſa omnem orationem inſtituiſſe, neq; ullam ſpem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationẽ belli ſeſe recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, et grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari poſſet, neq; ſuſceptum officium deſerere uellet, uim morbi ſuſtinere nõ potuit. eo mortuo ad neminem unum ſumma imperij redit, ſed ſeparatim ſuam quiſq; claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat. Vibullius ſedato tumultu quem

repentinus aduẽtus Cæſaris concitauerat. ubi primum rurſus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius conſueuerat, de mandatis Cæſaris agere inſtituit, eum ingreſſum in ſermonem Pompeius interpellauit, & loq. plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus eſt, quàm beneficio Cæſaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, niſi cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor bello perfecto. Ab his Cæſar hæc dicta cognouit, qui ſermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus eſt alijs rationibus per colloquia de pace agere, inter bina caſtra Pompeij, atq; Cæſaris unũ flumen tantum intererat Apſus, crebraq; inter ſe colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones colloquentiũ traijciebatur. mittit. P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacẽ pertinere uiderentur, ageret, & crebro magna uoce pronuntiaret. liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibusq; licuiſſet, præſertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. multa ſuppliciter locutus, ut de ſua, atq; omniũ ſalute debebat, ſilentioq; ab utrisq; militibus auditus, reſponſum eſt ab altera parte A. Varronem profiteri ſe altera die ad colloquium uenturum, atq; unà etiam utrinq; admodum tuto legati uenire, et quæ uellent exponere poſſent, certumq; ei rei tempus conſtituitur. quò cum eſſet poſtero die uentum, magna utrinq; multitudo conuenit, magnaq; erat eius rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem eſſe uidebantur, qua

ex frequentia T. Labienus prodijt, ſummiſſa oratione
loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit, quo
rum mediam orationem interrumpunt undiq; ſubito
tela immiſſa, quæ ille obtectus armis militum uitauit.
uulnerantur tamen complures. In his Cornelius Bal-
bus, M. Plotius, L. Tiburtius, cẽturiones, militesq; nõ=
nulli. Tum Labienus, deſinite ergo de compoſitione lo=
qui. nam nobis, niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nul
la poteſt. Iiſdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus
prætor cauſa debitorum ſuſcepta, initio magiſtratus tri
bunal ſuum iuxta C. Trebonij prætoris urbani ſellam
collocauit, & ſi quis appellauiſſet de æſtimatione, et de
ſolutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæſar præ
ſens conſtituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat
æqtate decreti, et humanitate Trebonij, qui his tempori
bus clemẽter, & moderate ius dicendum exiſtimabat,
ut reperiri non poſſet, à qbus initium appellandi na-
ſceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſare, et calamitatẽ
aut propriam ſuam, aut tẽporum queri, & difficulta=
tes auctionandi proponere, etiam mediocris eſt animi.
Integras uero tenere poſſeſſiones, qui ſe debere fateantur,
cuius animi, aut cuius impudẽtiæ ẽ? Itaq;, qui hoc
poſtularet, reperiebatur nemo, atq; ipſis ad quorum cõ
modum pertinebat, durior inuentus eſt Cælius, & ab
hoc profectus initio, ne fruſtra ingreſſus turpẽ cauſam
uideretur, legem promulgauit, ut ſexies ſeni dies ſine
uſuris creditæ pecuniæ ſoluantur. Cum reſiſteret Ser-
uilius conſul, reliquiq; magiſtratus, & minus opinione
ſua efficeret, ad hominũ excitanda ſtudia ſublata prio
re lege duas promulgauit. Vná, qua mercedes habita-

tionum annuas conductoribus donauit, aliam tabula
rum nouarum, impetuq; multitudinis in C. Treboniũ
facto, et nõnullis uulneratis, eum de tribunali deturba
uit, de quibus rebus Seruilius conſul ad Senatum retu
lit. Senatusq; Cælium ab rep. remouendũ cenſuit. hoc
decreto, eum conſul Senatu prohibuit, et concionari co=
nantem de roſtris deduxit. Ille ignominia, & dolore
ꝑmotus palàm ſe proficiſci ad Cæſarẽ ſimulauit, clàm
nuntijs ad Milonem miſſis, qui Clodio interfecto, eius
nomine erat damnatus. Atq; eo in Italiam euocato, q̃d
magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquas
habebat, ſibi coniunxit. atq; eum in Turinũ ad ſolici=
tandos paſtores præmiſit. Ipſe cũ Caſſilinum ueniſſet,
unóq; tempore ſigna eius militaria, atq; arma Capuæ
eſſent comprehenſa, familia Neapoli, uiſáq; proditione
oppidi apparere, patefactis conſilijs, excluſus Capua,
et periculũ ueritus, quod conuentus arma cœperat, atq;
eũ hoſtis loco habẽdũ exiſtimabat, cõſilio deſtitit, atq;
eo itinere ſeſe auertit. Interim Milo dimiſſis circũ mu
nicipia literis, ea, quæ faceret, iuſſu, atq; imperio facere
Põpeij, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent,
quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, ſolicitabat,
apud quos, cũ proficere nihil poſſet, quibuſdã ſolutis
ergaſtulis Coſam ĩ agro Turino oppugnare cœpit. eò
cum à Q. Pedio prætore cũ legione lapide ictus eſſet
ex muro, perijt, et Cælius profectus, ut dictitabat ad
Cæſarem, peruenit Turios. Vbi, cum quoſdã eius muni
cipij ſolicitaret, equitibusq; Cæſaris Gallis, atque Hi=
ſpanis, qui eò prædandi cauſa miſſi erant, pecuniam
polliceretur, ab his eſt interfectus. Itaq; magnarũ ini–

tia rerum, quæ occupatione magiſtratuum, & tempo-rum ſollicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum claſ ſe, cui præerat, nauium quinquaginta Brunduſium uenit, Inſulamq́; , quæ contra Brũduſinum portum eſt, occupauit, quod præſtare unum locũ arbitrabatur, qua neceſſarius noſtris erat egreſſus, quàm omnium litora, ac portus cuſtodia clauſos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quaſdam nactus incendit, & unã frumento onuſtam adduxit, magnumq́; noſtris terrorem iniecit, & noctu militibus, & ſagittariys in terrã expoſitis, præſidium equitum deiecit, & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, ſi uellet ſubduci, & refici iuberet, ſua claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brunduſij, qui uirtuti militum confiſus, ſcaphas nauium magnarum circiter ſexaginta cratibus, pluteisq́; contexit, eoq́; milites delectos impoſuit, atq; eas in litore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit, nauesq́; triremes duas, quas Brunduſij faciendas curauerat, per cauſam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iuſſit. Has cũ audacius progreſſas Libo uidiſſet, ſperans intercipi poſſe, quadriremes qnq; ad eas miſit. quæ cum nauibus noſtris appropinquaſſent, noſtri ueterani in portum refugiebant. Illi ſtudio incitati incautius ſequebantur. Iam ex omnibus partibus ſubito antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſtes incitauerunt, primoq́; impetu unã ex his quadriremem cũ remigibus, defenſoribusq́; ſuis cœperunt. reliquas turpiter fugere coegerunt, ad hoc detrimentum acceſſit, ut

equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, aqua prohiberētur. qua neceſſitate, et ignominia permotus Libo, diſceſſit à Brūduſio, obſeſſionemq; noſtrorum omiſit. Multi iam menſes tranſierant, & hyems præcipitauerat, neq; Brunduſio naues, legionesq; ad Cæſarem ueniebant, ac nōnullæ eius rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari uidebātur, quod certe ſæpe flauerant uenti, quibus neceſſario committendum exiſtimabat. Quantoq; eius amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacriores ad cuſtodias, q classibus præerant, maioremq; fiduciam prohibendi habebant, & crebris Pompeij literis caſtigabantur, quoniam primo uenientem Cæſarem non prohibuiſſent, ut reliquos eius exercitus impedirent, duriusq; quotidie tempus ad trāſportandum lenioribus uētis expectabant. Quibus rebus permotus Cæſar Brūduſium ad ſuos ſeuerius ſcripſit, ut nacti idoneum uentum, ne occaſionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, ſiue ad litora Apolloniatiū, curſum dirigerent, quod eò naues eijcere poſſent. Hæc à cuſtodibus claſſium loca maxime uacabant, quod ſe longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia, et uirtute, adminiſtrantibus M. Antonio, et Fuſio Caleno multum ipſis militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus, nacti auſtrum naues ſoluunt, atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumq; præteruehūtur, qui cum eſſent ex continenti uiſi. Q. Coponius, qui Dyrrhachij claſſi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, & cum iam noſtris remiſſiore uēto appropinquaſſent, idem auſter increbuit, noſtrisq; præſidio fuit. Neque uero ille ob

eam cauſam conatu deſiſtebat, ſed labore, & perſeuerantia nautarum, ſe uim tempeſtatis ſuperare poſſe ſperabat, prætereuectosq; Dyrrhachium magna ui uenti nihilo ſecius ſequebatur. Noſtri uſi fortunæ beneficio, tamen impetum claſſis timebant, ſi forte uentus remiſiſſet, nacti portum, qui appellatur Nymphæum ultra Lyſſum millia paſſuum tria, eò naues introduxerũt, qui portus ab Africo tegebatur, ab auſtro non erat tutus, leuiusq; tempeſtatis, q̃ claſſis periculum exiſtimauerunt, quò ſimulatq; intus eſt itum, incredibili felicitate Auſter, qui per biduum flauerat, in Africũ ſe uertit, hic ſubitam commutationem fortunæ uidere licuit, qui modo ſibi timuerant hos tutiſſimus portus recipiebat, qui noſtris nauibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. Itaq; tempore commutato, tempeſtas & noſtros texit, & naues Rhodias affiixit, ita, ut ad unum conſtratæ omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent. & ex magno remigum, propugnatorũq; numero pars ad ſcopulos alliſa interficeretur, pars à noſtris diſtraheretur, quos omneis conſeruatos Cæſar domum remiſit. noſtræ naues duæ tardius curſu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cepiſſent, contra Lyſſum in anchoris conſtiterunt. Has ſcaphis, minoribusq; nauigijs cõpluribus ſumptis, Octacilius Craſſus, qui Lyſſi præerat, expugnare parabat, ſimul de deditione eorũ agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione Tyronũ ſuſtulerat, altera ex ueterana paulo minus ducentis ſe cõpleuerat. Hic cognoſci licuit, quantum eſſet hominibus

præſidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudi ne nauium perterriti. & ſalo, nauſeaq; confecti, iure-iurando accepto, nihil his nocituros hoſtes, ſe Octacilio dediderunt. qui omnes ad eũ perducti contra religio-nem iuriſiurandi in eius conſpectu crudeliſſime inter-ficiuntur. At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempeſtatis, & ſentinæ uitijs, non ex priſtina uirtu te retinendum aliquid putauerunt, ſed tractandis con ditionibus, & ſimulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijce-re cogunt. ipſi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima miſſis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem oræ martimæ adſeruabant, circiter CCCC, quinq; eos armati ex præſidio ſecuti ſunt, ſe defenderunt, et nonnullis eo-rum interfectis incolumes ad noſtros ſeſe receperunt. Quo facto conuẽtus ciuium Romanorum, qui Lyſſum obtinebat, quod oppidũ his antea Cæſar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antoniũ recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius ſibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, qua rum erat ſumma ueteranorum triũ legionum, uni-usq; Tyronum, et equitum octingentorum pleraſq; na ues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitesq; tranſportandos. Pontones, quod eſt genus nauium gal-licarum Lyſſi reliquit, hoc conſilio, ut ſi forte Pompe-ius uacuam exiſtimans Italiam, eo traieciſſet exerci-tum, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæſar ad inſequẽdum facultatem haberet, nuntiosq; ad eũ celeriter mittit, qbus regionibus exercitum expoſuiſſet, et

quid militum tranſuexiſſet. Hoc eodem ferè tempore Cæſar, atq; Pompeius cognoſcunt. Nam præteruectas Apolloniam, Dyrrhachiumq́; naues uiderant, ipſi iter ſecũdum eas terras direxerant. Sed quò eſſent eæ delatæ, primis diebus ignorabant, cognitaq; re, diuerſa ſibi ambo conſilia capiunt, Cæſar, ut quamprimum ſe cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut uenientibus in itinere ſe opponeret, & ſi imprudentes ex inſidijs adoriri poſſet, eodemq́; die uterq; eorũ ex caſtris ſtatiuis à flumine Apſo exercitum educunt. Pompeius clàm, et noctu, Cæſar palàm, atque interdiu. Sed Cæſari circuitu maiore iter erat longius, aduerſo flumine, ut uado tranſire poſſet. Pompeius quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atq; ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit. Suosq́; omnes caſtris continuit, ignesq́; fieri prohibuit. quò occultior eſſet eius aduentus. Hæc ad Antoniũ ſtatim per græcos deferũtur. Ille miſſis ad Cæſarem nuntijs, unum diem ſeſe caſtris tenuit. Altero die ad eum ꝑuenit Cæſar, cuius aduentu cognito Põpeius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit; omnibusq́; copijs ad Aſparagum Dyrrhachinorũ perꝑuenit, atq; ibi idoneo loco caſtra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibuſdam circa montem Amanum acceptis, ſeſe imperatorem appellauerat. quo facto ciuitatibus, Tyrannisq́; magnas imperauerat pecunias, Item à Publicanis ſuæ prouinciæ, debitam biennij pecuniam exegerat, et ab eiſdem inſequentis anni mutuam præceperat, equitesq́; toti Prouinciæ imperauerat,

quibus coactis

quibus coactis finitimis hoſtibus, Parthis poſt ſe relictis, qui paulo ante M. Craſſum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obſidionem habuerant, legiones, equitesq́; ex Syria deduxerat, Summaq́; ſolicitudine, at timore parthici belli in Prouinciā cum ueniſſet, ac nonnullæ militum uoces audirentur, ſeſe contra hoſtem, ſi ducerentur, ituros, contra ciuem, & conſulem arma non laturos. deductis Pergamum, atq; in locupletiſſimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum cauſa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbiſſime imperatæ pecuniæ tota Prouincia exigebātur. multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita ſingula ſeruorum, ac liberorum tributum imponebatur. columnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabātur, cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias uidebatur, non ſolū urbibus, ſed penè uicis, caſtellisq́; ſingulis cum imperio præficiebātur. qui horum quid acerbiſſime, crudeliſſiméq; fecerat, is et uir, et ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum, & imperiorum Prouincia, conferta præfectis, atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias, ſuo etiam priuato imperio compendio ſeruiebant. Dictitabant enim ſe domo, patriaq́; expulſos, omnibus neceſſarijs egere rebus, ut honeſta præſcriptione rem turpiſſimam tegerent. Accedebant ad hæc grauiſſimæ uſuræ, quod in bello plerunq; accidere cōſueuit, uniuerſis imperatis pecunijs, quibus in rebus prolationem diei donationem eſſe dicebant. Itaq; æs alienum Prouinciæ, eo biēnio multiplicatum eſt, nec

minus ob eam cauſam ciuibus romanis eius Prouinciæ, ſed in ſingulos conuẽtus, ſingulaſq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuaſq; illas ex ſenatusconſulto exigi dictitabant. Publicanis uti in ſorte fecerant inſequentis anni uectigal promutuo. Præterea Epheſi à Phano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæteraſq; eius Deæ ſtatuas, cum in Phanũ uentum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem, properaret ad ſe cũ exercitu uenire, omniaq; poſt haberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipſe iter in Macedoniam parare incipit; paucisq; poſt diebus eſt profectus. hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutẽ attulit. Cæſar Antonij exercitu coniũcto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſa poſuerat, tentandas ſibi Prouincias, longiuſq; procedẽdum exiſtimabat, et, cum ad eum legati ueniſſent ex Theſſalia, Aetoliaq;, qui præſidio miſſo, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum legione tyronũ, quæ appellabatur uigeſimaſeptima, atq; equitibus ducentis in Theſſaliam, C. Caluiſium Sabinum cũ cohortibus quinq;, paucisq; equitibus in Aetoliam miſit, maxime eos, quod erant propinquæ regiones de re frumentaria, ut prouiderent hortatus eſt. Cn. Domitiũ Caluinum cũ legiõibus duabus undecima, et duodecima, et eq̃tibus q̃ngentis in Macedoniã proficiſci iubet, cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum, miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profiteba-

tur. Ex his Caluiſius primo aduentu ſumma omnium Aetolorum receptus uoluntate, præſidijs aduerſariorum Calidone, & Naupacto relictis, omni Aetolia potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione præuenit. Hic, cum eſſent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egeſaretos ueteris homo potentiæ pompeianis rebus ſtudebat. Petreius ſummæ nobilitatis adoleſcens ſuis, ac ſuorum opibus Cæſarē enixe iuuabat, eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit, &, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpiſſent, nuntiatum eſt adeſſe Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit, Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo millia paſſuum uiginti abfuiſſet, ſubito ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut ſimul adeſſe, & uenire nuntiaretur, & quo iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſalia diuidit, cum cohortibus octo præſidio impedimentis legionis reliquit, caſtellum'que ibi muniri iuſſit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad caſtra Caßij aduolauit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueuerat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis aduentu, uiſis'q; equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur, ad monteis ſe conuertit, qui Theſſaliam cingunt, atque ex his locis Ambrachiam uerſus iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, literæ ſunt conſecutæ, à M. Fauonio Domitium cum legionibus adeſſe, nec ſe præ=

ſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe. quibus literis acceptis conſilium Scipio, iterq; commutat. Caſſium ſequi deſiſtit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eũ peruẽnit tam opportuno tẽpore, ut ſimul Domitiani exercitus puluis cerneretur, et primi antecurſores Scipionis uiderentur. ita Caſſio induſtria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas ſalutẽ attulit. Scipio in caſtris ſtatiuis biduo moratus ad flumẽ, quod inter eum, & Domitij caſtra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado tranſducat, & caſtris poſitis, poſtero die mane, copias ante frontẽ caſtrorum ſtruit. Domitius tum quoq; ſibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum eſſet inter bina caſtra campus, circiter millium paſſuum ſex, Domitius caſtris Scipionis aciem ſuam ſubiecit. ille à uallo non diſcedere perſeuerauit. Attamen ægre retentis domitianis militibus, eſt factum, ne prælio cõtenderetur, & maxime, quod riuus difficilibus ripis, caſtris Scipionis ſubiectus, progreſſus noſtrorum impediebat, quorum ſtudium, alacritatemq; pugnãdi cum cognouiſſet Scipio, ſuſpicatus fore, ut poſtero die, aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia caſtris ſe contineret, q cum magna expectatione ueniſſet, temere progreſſus turpem habuit exitum, et noctu, neq; conclamatis quidem uaſis flumen tranſit, atq; in eandẽ partem, ex qua uenerat, redijt. Ibiq; prope flumen edito natura loco caſtra poſuit, paucis diebus interpoſitis noctu inſidias equitum collocauit, quo in loco ſuperioribus ferè diebus noſtri pabulari conſueuerant, et cum

quotidiana conſuetudine Q. Varrus præfectus equi-
tum Domitij ueniſſet, ſubito illi ex inſidijs conſurrexe-
runt. ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, cæle
riterq; ad ſuos quiſq; ordines redijt, atq; ultro uniuerſi
in hoſteis impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta
interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amiſſis,
in caſtra ſe receperunt. His rebus geſtis, Domitius ſpe-
rans Scipionē ad pugnam elici poſſe, ſimulauit ſeſe an
guſtijs rei frumentariæ adductum, caſtra mouere, ua-
ſisq; militari more conclamatis, progreſſus millia paſ-
ſuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum,
equitatumq; collocauit. Scipio ad ſequendum paratus,
eq̄tatum, magnamq; partem leuis armaturæ ad explo
randum iter Domitij, & cognoſcendum præmiſit, qui
cum eſſent progreſſi, primæq; turmæ inſidias ĩtrauiſ-
ſent, ex fremitu equorum illata ſuſpitione, ad ſuos ſe re
cipere cœperunt, quiq; hos ſequebantur, celerem eorũ
receptum conſpicati reſtiterunt. Noſtri cognitis inſidijs,
ne fruſtra reliquos expectarent, duas nacti hoſtiũ tur
mas exceperũt. In his fuit M. Opimius præfectus equi
tum, reliquos omneis earum turmarum aut interfecē
runt, aut captos ad Domitiũ deduxerũt. Deductis oræ
maritimæ præſidijs, Cæſar, ut ſupra demōſtratum eſt,
treis cohortes Orici oppidi tuēdi cauſa reliquit, iiſq; cu
ſtodiā nauium longarum tradidit, quas ex Italia tra-
duxerat. Huic officio, oppidoq; præerat Caninius le-
gatus. Is naues noſtras in interiorem partem poſt oppi
dum reduxit, & ad terram deligauit, faucibuſq; por
tus nauem onerariam ſubmerſam obiecit, & huic alte
ram coniunxit, ſuper quas turrim effectam ad ipſum

introitum portus oppoſuit, & militibus compleuit, tuẽdamq́; ad omnes repentinos caſus tradidit. Quibus cognitis rebus Cn. Põpeij filius, q̃ classi ægyptiæ præerat, ad Oricum uenit, ſummerſamq́; nauim remulco, multisq́; contendens funibus abduxit, atq; alteram nauem, quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus aggreſſus nauibus, in q̃bus ad libram fecerat turres, ut ex ſuperiori pugnans loco, integrosq́; ſemper defatigatis ſummittens, et reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis, & claſſe mœnia oppidi tentans, ut aduerſariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum noſtros uicit, deiectisq́; defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerãt, etiam nauem expugnauit, eodemq́; tẽpore ex altera parte molẽ tenuit naturalẽ obiectã, quæ penè inſulã cõtra oppidum effecerat, quatuor biremes ſubiectis ſcutulis, impulſas uectibus ĩ interiorẽ partẽ trãſduxit. Ita ex utraq; parte naues lõgas aggreſſus, quæ erãt deligatæ ad terram, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negocio D. Lælium ab aſiatica claſſe abductum reliquit, qui cõmeatus Biblide, atq; Mantinea importari in oppidum prohibebat. Ipſe Lyſſum profectus naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portũ aggreſſus, omnes incendit. Lyſſum expugnare conatus defendentibus ciuibus romanis, qui eius erant conuẽtus, militibusq́;, quos præſidij cauſa miſerat Cæſar, triduũ moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta inde diſceſſit. Cæſar poſtquam Pompeium ad Aſparagum eſſe cognouit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorũ, in quo Pompeius

præſidium habebat, tertio die in Macedoniã ad Pompeium peruenit, iuxtáq; eum caſtra poſuit, & poſtridie eductis omnibus copijs, acie inſtructa, decertãdi poteſtatem Pompeio fecit. ubi eum ſuis locis ſe tenere animaduertit, reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit. Itaq; poſtero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, anguſtóq; itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans Pompeiũ aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe, ꝙ omnẽ cõmeatum, totiusq; belli apparatũ eò contuliſſet, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius conſilium, ꝙ diuerſo ab ea regione itinere profectum uidebat, anguſtijs rei frumentariæ compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat. poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. quod fore ſuſpicatus Cæſar, militesq; adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermiſſo mane Dyrrhachium uenit, cum primũ agmen Põpeij procul cerneretur, atq; ibi caſtra poſuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propoſitũ tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrẽ, atq; eas à quibuſdam protegit uentis, caſtra communit, eò partem nauium longarum conuenire, frumẽtum, commeatumq; ab Aſia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæſar lõgius Bellũ ductumiri exiſtimans, et de italicis commeatibus deſperãs, qđ tanta diligentia omnia litora à põpeianis tenebãtur, claſſesq; ipſius, quas hyeme, in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabãtur, i Epeirũ rei frumẽtariæ cauſa, L. Ca

muleium legatū miſit, quod'q; hæ regiones aberant lon gius, locis certis horrea conſtituit, uecturas'q; frumen- ti finitimis ciuitatibus deſcripſit. Item Lyſſo, Parthi- nis'q;, & omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti conqui ri iuſſit. Id erat perexiguum, cum ipſius agri natura, quod ſunt loca aſpera, & montuoſa, ac plerunq; utun tur frumento importato, tum quod Pompeius hæc proui derat, et ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos ha buerat, frumentum'q; omne conquiſitum, ſpoliatis, effoſ ſis'q; eorum domibus, per equites comportauerat. Qui bus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci natu= ra. erant enim circum caſtra Pompeij permulti editi, atq; aſperi colles, hos primum præſidijs tenuit, caſtel- la'q; ibi communit, inde, ut loci cuiuſq; natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circūual- lare Pompeiū inſtituit. Hæc expectans, quod anguſta re frumentaria utebatur, quod'q; Pompeius multitudi= ne equitum ualebat, quò minore periculo undiq; fru= mentum, commeatum'q; exercitui ſupportare poſſet. ſi- mul uti pabulatione Pompeiū prohiberet, equitatum'q; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut au thoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum à Cæſare obſideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrhachio'q; diſcedere uolebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentum'q; exercitui nauibus ſupportabat, neq; munitiones Cæſaris prohibe re poterat, niſi prælio decertare uellet. quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut extrē

mam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occu paret, & quamlatiſſimas regiones præſidijs teneret, Cæſarisq; copias, quammaxime poſſet, diſtineret, idq; accidit. Caſtellis enim XXIIII effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur, multaq; erant intra eum locum manu ſata. quibus interim iumenta paſcerētur, atq; ut noſtri perpetuas munitiones uidebant perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erumperent pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirētur, timebant. Ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare, atq; ipſos à tergo circumuenire poſſent. Sed illi operibus uincebant, quod & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebát, quæ cum erant loca Cæſari capienda, & ſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non conſtituerat, tamē ſuis locis ſagittarios, funditoresq; mittebat, quorū magnum habebat numerū, multiq; ex noſtris uulnerabantur, magnusq; inceſſerat timor ſagittarum, atq; omnes ferè milites, aut ex ſubcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præſidijs magna ui uterq; utebatur. Cæſar, ut quamanguſtiſſime Pompeium contineret. Pompeius, ut quamplurimos colles quammaxime circuitu occuparet, crebraq; ob eam cauſam prælia fiebát. In his, cum legio Cæſaris nona præſidium quoddam occupauiſſet, & munire cœpiſſet, huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, noſtroſq; opere prohibere cœpit. et cum una ex parte propè æquum aditum haberet, primum ſagittarijs, fundi-

toribusq́; circuniectis, poſtea leuis armaturæ magna multitudine miſſa, tormentiſq́; prolatis, munitiones impediebat. Neq; erat facile noſtris uno tēpore propugnare, & munire. Cæſar cum ſuos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere ſe iuſſit, & loco excedere, erat per decliue receptus, illi autē hoc acrius inſtabāt, neq; regredi noſtros patiebantur, quod timore adducti locū relinquere uidebantur. Dicitur eo tēpore gloriās apud ſuos Pompeius dixiſſe, non recuſare ſe, quin nullius uſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimēto legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent inde, quò temere eſſent progreſſæ. Cæſar receptui ſuorum timens, crates ad extremum tumulū contra hoſtem proferri, et aduerſas locari, intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus obduci iuſſit, locumq́; in omneis parteis quammaxime impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipiētibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci iuſſit. pōpeiani hoc inſolentius, atq; audacius noſtros premere, & inſtare cœperunt, cratesq́; pro munitione obiectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod cum animaduertiſſet Cæſar ueritus ne non reducti, ſed reiecti uiderētur, maiusq́; detrimentum caperetur, à medio ferè ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atq; in hoſteis impetum fieri iuſſit, milites legionis nonæ ſubito conſpiciati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduerſus pilum incitati curſu præcipites pompeianos egerunt. quibus ad recipiendū crates directæ, lōguriiq́; obiecti, et inſtitutæ foſſæ magno impedimēto fuerunt. Noſtri uero, qui ſatis habebant ſine

detrimento diſcedere, compluribus interfectis, quinque omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt, pauloq; circa eum locum morati, alijs comprehenſis collibus, munitiones perfecerūt. erat noua, et inuſitata belli ratio, cum tot caſtellorum numero, tantoq; ſpatio, & tantis munitionibus, et toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunq; alterum obſidere conati ſunt, perculſos, atq; infirmos hoſtes adorti, aut prælio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerūt, cum ipſi numero militum, equitumq; præſtarent. cauſa autem obſidionis hæc fere eſſe conſueuit, ut frumento hoſtes prohibeantur. At tū integras, atq; incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat, cū illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undiq; nauium numerus conueniebat, quæ commeatum ſupportarēt, neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte ſecundū curſum haberet, Ipſe autem conſumptis omnibus longe, lateq; frumentis, ſummis erat in anguſtijs, ſed tamen hæc ſingulari patientia milites ferebant. recordabantur enim eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore, et patientia maximum bellū confeciſſe, meminerāt ad Alexiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum ſe gentium uictores diſceſſiſſe. Non illis hordeum, cum daretur, non legumina recuſabant, pecus uero, cuius rei ſumma erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. eſt etiam genus radicis inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admiſtum lacte multum inopiam leuat. Id ſimilitudinem panis

efficiebat, eius erat magna copia, ex hoc effectos panes cum in colloquijs Pompeiani famem noſtris obiectarēt, uulgo in eos iaciebāt, ut ſpem eorū minuerent. Iamq; frumenta matureſcere incipiebant, atq; ipſa ſpes inopiā ſuſtentabat, ꝙ celeriter ſe habituros copiā confidebant. Crebroq; uoces militum in uigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius ſe cortice ex arboribus uicturos, ꝗ Pompeium e manibus dimiſſuros. libenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum tolerari, reliqua uero iumenta interiſſe, uti autem ipſos ualetudine non bona, cum anguſtijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus inſuetos operum, tum aquæ ſumma inopia affectos, omnia enim flumina, atq; omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. atq; ut erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ uallium, has ſublicis in terram dimiſſis, præſepſerat, terramq; aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaq; illi neceſſario loca ſequi demiſſa, ac paluſtria, & puteos fodere cogebātur, atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebāt, qui tamen fontes à quibuſdam præſidijs aberant longius, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima ualetudine, ſummaq; aquæ copia utebatur, tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maioremq; ſpem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utriſq; bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animaduertiſſent ex ignibus nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilētio aggreſſi, uniuerſas in multitudinem

ſagittas conijciebāt, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. quibus rebus noſtri uſu docti hæc reperiebant reme-dia, ut alio loco ignes facerent. * Interim cer-tior factus P. Sylla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cu-ius aduentu facile ſunt repulſi pompeiani, neq; uero con-ſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt, primiſq; deiectis, reliqui ſe uerterunt, & loco ceſſerunt, ſed in-ſequentes noſtros, ne longius proſequerētur, Sylla reuo-cauit. At pleriq; exiſtimant, ſi acrius inſequi uoluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri, cuius conſilium reprehē-dendum nō uidetur. Aliæ enim ſunt legati partes, atq; imperatoris, alter omnia agere ad præſcriptum, alter libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sylla à Cæ-ſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit cōtentus, neq; prælio decertare uoluit. quæ res tamen fortaſſe aliquē reciperet caſum, ne imperatorias ſibi parteis ſumpſiſſe uideretur. pompeianis magna res ad receptum diffi-cultatem afferebat, nā ex iniquo progreſſi loco, in ſum-mo conſtiterant, ſi per decliue ſeſe reciperēt, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco uerebantur, neq; multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat. Spe enim conficiendi negocij prope in noctem rem deduxerant. Ita neceſſa-rio, atq; ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à noſtro caſtel-lo, ut telum tormentuḿue miſſum adigi nō poſſet, hoc conſedit loco, atq; eum communijt, omneſq; ibi copias continuit, eodem tempore duobus præterea locis pugna-tum eſt. Nam plura caſtella Pompeius pariter diſtinen-dæ manus cauſa tentauerat, ne ex proximis præſidijs

uoluiſſet, quod ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererētur. Scipionem ea authoritate eſſe, ut non ſolum libere, quæ probaſſet, exponere, ſed etiam ex magna parte compellere, atq; errātem regere poſſet. Præeſſe autē ſuo nomine exercitui, ut præter authoritatem uires quoq; ad coercendum haberet, quod ſi feciſſet quietem Italiæ, pacem Prouinciarum, ſalutem imperio, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium nō admittitur. Caſtigato Scipione à Fauonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus, infectáq; re, ſeſe ad Cæſarem recepit. Cæſar quò facilius equitatum pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duo, quos eſſe anguſtos demóſtrauimus, magnis operibus præmuniuit, caſtelláq; his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit. paucis intermiſſis diebus, rurſum eum nauibus ad ſe itra munitiones recepit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant, & cogebātur Corcyra, atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis ſpatio, pabulum ſupportare, quóq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modo hordeum, pabulúmq; omnibus in locis, herbæq; defectæ, ſed etiā fructus ex arboribus deficiebant. corruptis equis maciæ, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimauit. Erant apud Cæſarem ex equitum numero Al

lobroges duo

lobroges duo fratres, Roſcillus, et Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari uirtute homines, quorum opera Cæſar omnibus gallicis bellis optima, fortiſſimáq; erat uſus. His domi ob has cauſas, ampliſſimos magiſtratus mandauerat, atq; eos extra ordinẽ in Senatum legendos curauerat, agroſq; in Gallia ex hoſtibus captos, præmiáq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egẽtibus effecerat. hi propter uirtutem non ſolum apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur, ſed freti amicitia Cæſaris, & ſtulta, ac barbara arrogantia elati deſpiciebant ſuos, ſtipendiumq; equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant, quibus illi rebus permoti uniuerſi Cæſarem adierunt, palamq; de eorum iniurijs ſunt queſti, & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium auerterent. Cæſar neq; tempus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, et multa uirtuti eorum concedens, rem diſtulit totam, illos ſecretò caſtigauit, quod quæſtui equites haberent, monuitq; equites, ut ex ſua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis ſuis officijs reliqua ſperarent. magnam tamen hæc res illis offenſionem, & contemptionem ad omneis attulit. Idq; ita eſſe, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domeſtico iudicio, atq; animi conſcientia intelligebant, quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunam, nouaſq; experiri amicitias conſtituerunt, & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere aude

minus ob eam cauſam ciuibus romanis eius Prouinciæ, ſed in ſingulos conuẽtus, ſingulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex ſenatusconſulto exigi dictitabant. Publicanis uti in ſorte fecerant inſequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Epheſi à Phano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ ſtatuas, cum in Phanũ uentum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem, properaret ad ſe cũ exercitu uenire, omniaq; poſt haberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipſe iter in Macedoniam parare incipit; paucisq; poſt diebus eſt profectus. hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutẽ attulit. Cæſar Antonij exercitu coniũcto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſa poſuerat, tentandas ſibi Prouincias, longiusq; procedẽdum exiſtimabat, et, cum ad eum legati ueniſſent ex Theſſalia, Aetoliaq;, qui præſidio miſſo, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum legione tyronũ, quæ appellabatur uigeſimaſeptima, atq; equitibus ducentis in Theſſaliam, C. Caluiſium Sabinum cũ cohortibus quinq;, paucisq; equitibus in Aetoliam miſit, maxime eos, quod erant propinquæ regiones de re frumentaria, ut prouiderent hortatus eſt. Cn. Domitiũ Caluinum cũ legiõibus duabus undecima, et duodecima, et eqtibus qngentis in Macedoniã proficiſci iubet, cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum, miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profiteba-

tur. Ex his Caluiſius primo aduentu ſumma omnium Aetolorum receptus uoluntate, præſidijs aduerſariorum Calidone, & Naupacto relictis, omni Aetolia potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione præuenit. Hic, cum eſſent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egeſaretos ueteris homo potentiæ pompeianis rebus ſtudebat. Petreius ſummæ nobilitatis adoleſcens ſuis, ac ſuorum opibus Cæſarẽ enixe iuuabat, eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit, &, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpiſſent, nuntiatum eſt adeſſe Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit, Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo millia paſſuum uiginti abfuiſſet, ſubito ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut ſimul adeſſe, & uenire nuntiaretur, & quo iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Theſſalia diuidit, cum cohortibus octo præſidio impedimentis legionis reliquit, caſtellum'que ibi muniri iuſſit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad caſtra Caßij aduolauit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueuerat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis aduentu, uiſis'q; equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur, ad monteis ſe conuertit, qui Theſſaliam cingunt, atque ex his locis Ambrachiam uerſus iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, literæ ſunt conſecutæ, a M. Fauonio Domitium cum legionibus adeſſe, nec ſe præ-

ſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe. quibus literis acceptis conſilium Scipio, iterq; commutat. Caſſium ſequi deſiſtit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eũ peruẽnit tam opportuno tẽpore, ut ſimul Domitiani exercitus puluis cerneretur, et primi antecurſores Scipionis uiderentur. ita Caſſio induſtria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas ſalutẽ attulit. Scipio in caſtris ſtatiuis biduo moratus ad flumẽ, quod inter eum, & Domitij caſtra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado tranſducit, & caſtris poſitis, poſtero die mane, copias ante frontẽ caſtrorum ſtruit. Domitius tum quoq; ſibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum eſſet inter bina caſtra campus, circiter millium paſſuum ſex, Domitius caſtris Scipionis aciem ſuam ſubiecit. ille à uallo non diſcedere perſeuerauit. Attamen ægre retentis domitianis militibus, eſt factum, ne prælio cótenderetur, & maxime, quod riuus difficilibus ripis, caſtris Scipionis ſubiectus, progreſſus noſtrorum impediebat, quorum ſtudium, alacritatemq; pugnãdi cum cognouiſſet Scipio, ſuſpicatus fore, ut poſtero die, aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia caſtris ſe contineret, quã cum magna expectatione ueniſſet, temere progreſſus turpem habuit exitum, et noctu, neq; conclamatis quidem uaſis flumen tranſit, atq; in eandẽ partem, ex qua uenerat, redijt. Ibiq; prope flumen edito natura loco caſtra poſuit, paucis diebus interpoſitis noctu inſidias equitum collocauit, quo in loco ſuperioribus ferè diebus noſtri pabulari conſueuerant, et cum

quotidiana conſuetudine Q. Varrus præfectus equitum Domitij ueniſſet, ſubito illi ex inſidijs conſurrexerunt. ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad ſuos quiſq; ordines redijt, atq; ultro uniuerſi in hosteis impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amiſſis, in caſtra ſe receperunt. His rebus geſtis, Domitius ſperans Scipionē ad pugnam elici poſſe, ſimulauit ſeſe anguſtijs rei frumentariæ adductum, caſtra mouere, uaſisq; militari more conclamatis, progreſſus millia paſſuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocauit. Scipio ad ſequendum paratus, eqtatum, magnamq; partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognoſcendum præmiſit, qui cum eſſent progreſſi, primæq; turmæ inſidias ītrauiſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpitione, ad ſuos ſe recipere cœperunt, quiq; hos ſequebantur, celerem eorū receptum conſpicati reſtiterunt. Noſtri cognitis inſidijs, ne fruſtra reliquos expectarent, duas nacti hoſtiū turmas excæperūt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum, reliquos omneis earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitiū deduxerūt. Deductis oræ maritimæ præſidijs, Cæſar, ut ſupra demōſtratum eſt, treis cohortes Orici oppidi tuēdi cauſa reliquit, ijsq; cuſtodiā nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppidoq; præerat Caninius legatus. Is naues noſtras in interiorem partem poſt oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam ſubmerſam obiecit, & huic alteram coniunxit, ſuper quas turrim effectam ad ipſum

introitum portus oppoſuit, & militibus compleuit, tuē
damq; ad omnes repentinos caſus tradidit. Quibus
cognitis rebus Cn. Pōpeij filius, q classi ægyptiæ præ=
erat, ad Oricum uenit, ſummerſamq; nauim remulco,
multisq; contendens funibus abduxit, atq; alteram na=
uem, quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus
aggreſſus nauibus, in qbus ad libram fecerat turres, ut
ex ſuperiori pugnans loco, integrosq; ſemper defatiga=
tis ſummittens, et reliquis partibus ſimul ex terra ſca=
lis, & claſſe mœnia oppidi tentans, ut aduerſariorum
manus diduceret, labore, & multitudine telorum no-
ſtros uicit, deiectisq; defenſoribus, qui omnes ſcaphis ex
cepti refugerāt, etiam nauem expugnauit, eodemq; tē
pore ex altera parte molē tenuit naturalē obiectā, quæ
penè inſulā cōtra oppidum effecerat, quatuor biremes
ſubiectis ſ.utulis, impulſas uectibus ī interiorē partē
trāſduxit. Ita ex utraq; parte naues lōgas aggreſſus,
quæ erāt deligatæ ad terram, atq; inanes, quatuor ex
his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negocio D.
Lælium ab aſiatica claſſe abductum reliquit, qui cō
meatus Biblide, atq; Mantinea importari in oppidum
prohibebat. Ipſe Lyſſum profectus naues onerarias
triginta à M. Antonio relictas, intra portū aggreſſus,
omnes incendit. Lyſſum expugnare conatus defenden
tibus ciuibus romanis, qui eius erant conuētus, mili-
tibusq;, quos præſidij cauſa miſerat Cæſar, triduū mo
ratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta inde
diſceſſit. Cæſar poſtquam Pompeium ad Aſparagum
eſſe cognouit, eodem cum exercitu profectus, & expu=
gnato in itinere oppido Parthinorū, in quo Pompeius

præſidium habebat, tertio die in Macedoniã ad Pompeium peruenit, iuxtáq; eum caſtra poſuit, & poſtridie eductis omnibus copijs, acie inſtructa, decertãdi poteſtatem Pompeio fecit. ubi eum ſuis locis ſe tenere animaduertit, reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit. Itaq; poſtero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, anguſtóq; itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans Pompeiũ aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe, ꝙ omnẽ cõmeatum, totiúsq; belli apparatũ eò contuliſſet, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius conſilium, ꝙ diuerſo ab ea regione itinere profectum uidebat, anguſtijs rei frumentariæ compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat. poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. quod fore ſuſpicatus Cæſar, militéſq; adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermiſſo mane Dyrrhachium uenit, cum primũ agmen Põpeij procul cerneretur, atq; ibi caſtra poſuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propoſitũ tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrẽ, atq; eas à quibuſdam protegit uentis, caſtra communit, eò partem nauium longarum conuenire, frumẽtum, commeatumq; ab Aſia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæſar lõgius Bellũ ductumirĩ exiſtimans, et de italicis commeatibus deſperãs, qđ tanta diligentia omnia litora à põpeianis tenebãtur, claſſeſq; ipſius, quas hyeme, in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabãtur, ĩ Epeirũ rei frumẽtariæ cauſa, L. Ca

nuleium legatũ miſit, quodq́; hæ regiones aberant lon gius, locis certis horrea conſtituit, uecturasq́; frumenti finitimis ciuitatibus deſcripſit. Item Lyſſo, Parthinisq́;, & omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti conqui ri iuſſit. Id erat perexiguum, cum ipſius agri natura, quod ſunt loca aſpera, & montuoſa, ac plerunq; utuntur frumento importato, tum quod Pompeius hæc prouiderat, et ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq́; omne conquiſitum, ſpoliatis, effoſſisq́; eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci natura. erant enim circum caſtra Pompeij permulti editi, atq; aſperi colles, hos primum præſidijs tenuit, caſtellaq́; ibi communit, inde, ut loci cuiuſq; natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circũuallare Pompeiũ inſtituit. Hæc expectans, quod anguſta re frumentaria utebatur, quodq́; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum, commeatumq́; exercitui ſupportare poſſet. ſimul uti pabulatione Pompeiũ prohiberet, equitatumq́; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut authoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum à Cæſare obſideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrhachioq́; diſcedere uolebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq́; exercitui nauibus ſupportabat, neq; munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prælio decertare uellet. quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut extre

mam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occu
paret, & quamlatiſſimas regiones præſidijs teneret,
Cæſaris'q; copias, quammaxime poſſet, diſtineret, id'q;
accidit. Caſtellis enim XXIIII effectis, XV millia
paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur,
multa'q; erant intra eum locum manu ſata. quibus in
terim iumenta paſcerẽtur, atq; ut noſtri perpetuas mu
nitiones uidebant perductas ex caſtellis in proxima ca
ſtella, ne quo loco erumperent pompeiani, & noſtros
poſt tergum adorirẽtur, timebant. Ita illi interiore ſpa
tio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri
intrare, atq; ipſos à tergo circumuenire poſſent. Sed illi
operibus uincebant, quod & numero militum præſta
bant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebát,
quæ cum erant loca Cæſari capienda, & ſi prohibe-
re Pompeius totis copijs, & dimicare non conſtituerat,
tamẽ ſuis locis ſagittarios, funditores'q; mittebat, quorũ
magnum habebat numerũ, multi'q; ex noſtris uulne
rabantur, magnus'q; inceſſerat timor ſagittarum, atq;
omnes ferè milites, aut ex ſubcoactis, aut ex centonibus,
aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela
uitarent. In occupandis præſidijs magna ui uterq; ute-
batur. Cæſar, ut quamanguſtiſſime Pompeium contine
ret. Pompeius, ut quamplurimos colles quammaxime
circuitu occuparet, crebra'q; ob eam cauſam prælia fie
bát. In his, cum legio Cæſaris nona præſidium quod-
dam occupauiſſet, & munire cœpiſſet, huic loco propin
quum, & contrarium collem Pompeius occupauit, no
ſtros'q; opere prohibere cœpit. et cum una ex parte pro
pè æquum aditum haberet, primum ſagittarijs, fundi-

toribusq; circuniectis, poſtea leuis armaturæ magna multitudine miſſa, tormentisq; prolatis, munitiones im pediebat. Neq; erat facile noſtris uno tẽpore propugna re, & munire. Cæſar cum ſuos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere ſe iuſſit, & loco excedere, erat per decliue receptus, illi autẽ hoc acrius inſtabãt, neq; regredi noſtros patiebantur, quod timore adducti locũ relinquere uidebantur. Dicitur eo tẽpore glorias apud ſuos Pompeius dixiſſe, non recuſare ſe, quin nullius uſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimẽto legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent inde, quò temere eſſent progreſſæ. Cæſar receptui ſuorum timens, crates ad extremum tumulũ contra hoſtem proferri, et aduerſas locari, intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus obduci iuſſit, locumq; in omneis parteis quammaxime impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipiẽtibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci iuſſit. põpeiani hoc inſolentius, atq; audacius noſtros premere, & inſtare cœperunt, cratesq; pro munitione obiectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod cum animaduertiſſet Cæſar ueritus ne non reducti, ſed reiecti uiderẽtur, maiusq; detrimentum caperetur, à medio ferè ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atq; in hoſteis impetum fieri iuſſit, milites legionis nonæ ſubito conſpiciati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduerſus pilum incitati curſu præcipites pompeianos egerunt. quibus ad recipiendũ crates directæ, lõguriiq; obiecti, et inſtitutæ foſſæ magno im pedimẽto fuerunt. Noſtri uero, qui ſatis habebant ſine

detrimento diſcedere, compluribus interfectis, quinque omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt, paulóq; circa eum locum morati, alijs comprehenſis collibus, munitiones perfecerũt. erat noua, et inuſitata belli ratio, cum tot caſtellorum numero, tantóq; ſpatio, & tantis munitionibus, et toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunq; alterum obſidere conati ſunt, perculſos, atq; infirmos hoſtes adorti, aut prælio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerũt, cum ipſi numero militum, equitumq; præſtarent. cauſa autem obſidionis hæc fere eſſe conſueuit, ut frumento hoſtes prohibeantur. At tũ integras, atq; incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat, cũ illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undiq; nauium numerus conueniebat, quæ commeatum ſupportarẽt, neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte ſecundũ curſum haberet. Ipſe autem conſumptis omnibus longe, latéq; frumentis, ſummis erat in anguſtijs, ſed tamen hæc ſingulari patientia milites ferebant. recordabantur enim eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore, et patientia maximum bellũ confeciſſe, meminerãt ad Alexiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum ſe gentium uictores diſceſſiſſe. Non illis hordeum, cum daretur, non legumina recuſabant, pecus uero, cuius rei ſumma erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. eſt etiam genus radicis inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admiſtum lacte multum inopiam leuat. Id ſimilitudinem panis

efficiebat, eius erat magna copia, ex hoc effectos panes cum in colloquijs Pompeiani famem noſtris obiectarẽt, uulgo in eos iaciebãt, ut ſpem eorũ minuerent. Iamq; frumenta matureſcere incipiebant, atq; ipſa ſpes inopiã ſuſtentabat, ꝙ celeriter ſe habituros copiã confidebant. Crebróq; uoces militum in uigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius ſe cortice ex arboribus uicturos, q̃ Pompeium e manibus dimiſſuros. libenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum tolerari, reliqua uero iumenta interiſſe, uti autem ipſos ualetudine non bona, cum anguſtijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus inſuetos operum, tum aquæ ſumma inopia affectos, omnia enim flumina, atq; omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. atq;, ut erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ uallium, has ſublicis in terram dimiſſis, præſepſerat, terramq; aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaq; illi neceſſario loca ſequi demiſſa, ac paluſtria, & puteos fodere cogebantur, atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebãt, qui tamen fontes à quibuſdam præſidijs aberant longius, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima ualetudine, ſummáq; aquæ copia utebatur, tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maioremq; ſpem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utriſq; bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animaduertiſſent ex ignibus nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilẽtio aggreſſi, uniuerſas in multitudinem

ſagittas conijciebãt, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant: quibus rebus noſtri uſu docti hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent. * Interim certior factus P. Sylla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cuius aduentu facile ſunt repulſi pompeiani, neq; uero conſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt, primisq; deiectis, reliqui ſe uerterunt, & loco ceſſerunt, ſed inſequentes noſtros, ne longius proſequerētur, Sylla reuocauit. At pleriq; exiſtimant, ſi acrius inſequi uoluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri, cuius conſilium reprehēdendum nõ uidetur. Aliæ enim ſunt legati partes, atq; imperatoris, alter omnia agere ad præſcriptum, alter libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sylla à Cæſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit cõtentus, neq; prælio decertare uoluit. quæ res tamen fortaſſe aliquē reciperet caſum, ne imperatorias ſibi parteis ſumpſiſſe uideretur. pompeianis magna res ad receptum difficultatem afferebat, nã ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant, ſi per decliue ſeſe reciperēt, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco uerebantur, neq; multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat. Spe enim conficiendi negocij prope in noctem rem deduxerant. Ita neceſſario, atq; ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à noſtro caſtello, ut telum tormentumue miſſum adigi nõ poſſet, hoc conſedit loco, atq; eum communijt, omnesq; ibi copias continuit, eodem tempore duobus præterea locis pugnatum eſt. Nam plura caſtella Pompeius pariter diſtinendæ manus cauſa tentauerat, ne ex proximis præſidijs

uoluiſſet, quod ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererētur. Scipionem ea authoritate eſſe, ut non ſolum libere, quæ probaſſet, exponere, ſed etiam ex magna parte compellere, atq; errātem regere poſſet. Præeſſe autē ſuo nomine exercitui, ut præter authoritatem uires quoq; ad cœrcendum haberet, quod ſi feciſſet quietem Italiæ, pacem Prouinciarum, ſalutem imperio, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium nō admittitur. Caſtigato Scipione à Fauonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus, infectáq; re, ſeſe ad Cæſarem recepit. Cæſar quò facilius equitatum pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duo, quos eſſe anguſtos demóſtrauimus, magnis operibus præmuniuit, caſtelláq; his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit. paucis intermiſſis diebus; rurſum eum nauibus ad ſe itra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant, & cogebātur Corcyra, atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis ſpatio, pabulum ſupportare, quóq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modo hordeum, pabulumq; omnibus in locis, herbæq; deſectæ, ſed etiā fructus ex arboribus deficiebant. corruptis equis maciæ, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimauit. Erant apud Cæſarem ex equitum numero Al

lobroges duo

lobroges duo fratres, Roſcillus, et Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari uirtute homines, quorum opera Cæſar omnibus gallicis bellis optima, fortiſſimaq; erat uſus. His domi ob has cauſas, ampliſſimos magiſtratus mandauerat, atq; eos extra ordinē in Senatum legendos curauerat, agroſq; in Gallia ex hoſtibus captos, præmiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupleteſq; ex egētibus effecerat. hi propter uirtutem non ſolum apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur, ſed freti amicitia Cæſaris, & ſtulta, ac barbara arrogantia elati deſpiciebant ſuos, ſtipendiumq; equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant, quibus illi rebus permoti uniuerſi Cæſarem adierunt, palamq; de eorum iniurijs ſunt queſti, & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium auerterent. Cæſar neq; tempus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, et multa uirtuti eorum concedens, rem diſtulit totam, illos ſecretò caſtigauit, quod quæſtui equites haberent, monuitq; equites, ut ex ſua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis ſuis officijs reliqua ſperarent. magnam tamen hæc res illis offenſionem, & contemptionem ad omneis attulit. Idq; ita eſſe, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domeſtico iudicio, atq; animi conſcientia intelligebant, quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunam, nouaſq; experiri amicitias conſtituerunt, & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere aude

minus ob eam cauſam ciuibus romanis eius Prouinciæ,
ſed in ſingulos conuētus, ſingulaſq; ciuitates, certæ pecu-
niæ imperabantur, mutuaſq; illas ex ſenatuſconſulto
exigi dictitabant. Publicanis uti in ſorte fecerant inſe-
quentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Epheſi à
Phano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tol
li iubebat, cæteraſq; eius Deæ ſtatuas, cum in Phanū
uentum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorij ordinis,
quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pom-
peio, mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem, propera
ret ad ſe cū exercitu uenire, omniaq; poſt haberet. His
literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipſe iter in
Macedoniam parare incipit, paucisq; poſt diebus eſt
profectus. hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutē attulit. Cæ-
ſar Antonij exercitu coniūcto, deducta Orico legione,
quam tuendæ oræ maritimæ cauſa poſuerat, tentandas
ſibi Prouincias, longiuſq; procedēdum exiſtimabat, et,
cum ad eum legati ueniſſent ex Theſſalia, Aetoliaq;,
qui præſidio miſſo, pollicerentur earum gentium ciuita
tes imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum le
gione tyronū, quæ appellabatur uigeſimaſeptima, atq;
equitibus ducentis in Theſſaliam, C. Caluiſium Sabi-
num cū cohortibus quinq;, paucisq; equitibus in Aeto-
liam miſit, maxime eos, quod erant propinquæ regio-
nes de re frumentaria, ut prouiderent hortatus eſt. Cn.
Domitiū Caluinum cū legiōibus duabus undecima, et
duodecima, et eqtibus qngentis in Macedoniā proficiſci
iubet, cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appella
batur, Menedemus princeps earum regionum, miſſus
legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profiteba-

tur. Ex his Calviſius primo aduentu ſumma omnium Aetolorum receptus uoluntate, præſidijs aduerſariorum Calidone, & Naupacto relictis, omni Aetolia potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione præuenit. Hic, cum eſſent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egeſaretos ueteris homo potentiæ pompeianis rebus ſtudebat. Petreius ſummæ nobilitatis adoleſcens ſuis, ac ſuorum opibus Cæſarē enixe iuuabat, eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit, &, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpiſſent, nuntiatum eſt adeſſe Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit, Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo millia paſſuum uiginti abfuiſſet, ſubito ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut ſimul adeſſe, & uenire nuntiaretur, & quo iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſalia diuidit, cum cohortibus octo præſidio impedimentis legionis reliquit, caſtellum'que ibi muniri iuſſit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad caſtra Caßij aduolauit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueuerat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis aduentu, uiſis'q; equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur, ad monteis ſe conuertit, qui Theſſaliam cingunt, atque ex his locis Ambrachiam uerſus iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, literæ ſunt conſecutæ, à M. Fauonio Domitium cum legionibus adeſſe, nec ſe præ-

ſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe. quibus literis acceptis conſilium Scipio, iterq; commutat. Caſſium ſequi deſiſtit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eũ peruẽnit tam opportuno tẽpore, ut ſimul Domitiani exercitus puluis cerneretur, et primi antecurſores Scipionis uiderentur. ita Caſſio induſtria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas ſalutẽ attulit. Scipio in caſtris ſtatiuis biduo moratus ad flumẽ, quod inter eum, & Domitij caſtra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado tranſducat, & caſtris poſitis, poſtero die mane, copias ante frontẽ caſtrorum ſtruit. Domitius tum quoq; ſibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum eſſet inter bina caſtra campus, circiter millium paſſuum ſex, Domitius caſtris Scipionis aciem ſuam ſubiecat: ille à uallo non diſcedere perſeuerauit. Attamen ægre retentis domitianis militibus, eſt factum, ne prælio cótenderetur, & maxime, quod riuus difficilibus ripis, caſtris Scipionis ſubiectus, progreſſus noſtrorum impediebat, quorum ſtudium, alacritatemq; pugnãdi cum cognouiſſet Scipio, ſuſpicatus fore, ut poſtero die, aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia caſtris ſe contineret, q cum magna expectatione ueniſſet, temere progreſſus turpem habuit exitum, et noctu, neq; conclamatis quidem uaſis flumen tranſit, atq; in eandẽ partem, ex qua uenerat, redijt. Ibiq; prope flumen edito natura loco caſtra poſuit, paucis diebus interpoſitis noctu inſidias equitum collocauit, quo in loco ſuperioribus ferè diebus noſtri pabulari conſueuerant, et cum

quotidiana conſuetudine Q. Varrus præfectus equitum Domitij ueniſſet, ſubito illi ex inſidijs conſurrexerunt. ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq́; ad ſuos quiſq; ordines redijt, atq; ultro uniuerſi in hoſteis impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amiſſis, in caſtra ſe receperunt. His rebus geſtis, Domitius ſperans Scipionẽ ad pugnam elici poſſe, ſimulauit ſeſe anguſtijs rei frumentariæ adductum, caſtra mouere, uaſisq́; militari more conclamatis, progreſſus millia paſſuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatumq́; collocauit. Scipio ad ſequendum paratus, eqtatum, magnamq́; partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognoſcendum præmiſit, qui cum eſſent progreſſi, primæq; turmæ inſidias itrauiſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpitione, ad ſuos ſe recipere cœperunt, quiq́; hos ſequebantur, celerem eorũ receptum conſpicati reſtiterunt. Noſtri cognitis inſidijs, ne fruſtra reliquos expectarent, duas nacti hoſtiũ turmas excœperũt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum, reliquos omneis earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitiũ deduxerũt. Deductis oræ maritimæ præſidijs, Cæſar, ut ſupra demõſtratum eſt, treis cohortes Orici oppidi tuẽdi cauſa reliquit, iſq; cuſtodiã nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppidoq́; præerat Caninius legatus. Is naues noſtras in interiorem partem poſt oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam ſubmerſam obiecit, & huic alteram coniunxit, ſuper quas turrim effectam ad ipſum

introitum portus oppoſuit, & militibus compleuit; tuẽdamq; ad omnes repentinos caſus tradidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pōpeij filius, q̃ claſſi ægyptiæ præerat, ad Oricum uenit, ſummerſamq; nauim remulco, multisq; contendens funibus abduxit, atq; alteram nauem, quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus aggreſſus nauibus, in q̃bus ad libram fecerat turres, ut ex ſuperiori pugnans loco, integrosq; ſemper defatigatis ſummittens, et reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis, & claſſe mœnia oppidi tentans, ut aduerſariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum noſtros uicit, deiectisq; defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerāt, etiam nauem expugnauit, eodemq; tẽpore ex altera parte molẽ tenuit naturalẽ obiectā, quæ penè inſulā cōtra oppidum effecerat, quatuor biremes ſubiectis ſcutulis, impulſas uectibus ĩ interiorẽ partẽ trāſduxit. Ita ex utraq; parte naues lōgas aggreſſus, quæ erāt deligatæ ad terram, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negocio D. Lælium ab aſiatica claſſe abductum reliquit, qui cōmeatus Biblide, atq; Mantinea importari in oppidum probibebat. Ipſe Lyſſum profectus naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portũ aggreſſus, omnes incendit. Lyſſum expugnare conatus defendentibus ciuibus romanis, qui eius erant conuẽtus, militibusq;, quos præſidij cauſa miſerat Cæſar, triduũ moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta inde diſceſſit. Cæſar poſtquam Pompeium ad Aſparagum eſſe cognouit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorũ, in quo Pompeius

præſidium habebat, tertio die in Macedoniã ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum caſtra poſuit, & poſtridie eductis omnibus copijs, acie inſtructa, decertãdi poteſtatem Pompeio fecit. ubi eum ſuis locis ſe tenere animaduertit, reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit. Itaq; poſtero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, anguſtoq; itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans Pompeiũ aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe, ꝙ omnẽ cõmeatum, totiusq; belli apparatũ eò contuliſſet, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius conſilium, ꝙ diuerſo ab ea regione itinere profectum uidebat, anguſtijs rei frumentariæ compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat. poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. quod fore ſuſpicatus Cæſar, militesq; adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermiſſo mane Dyrrhachium uenit, cum primũ agmen Põpeij procul cerneretur, atq; ibi caſtra poſuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propoſitũ tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq; habet nauibus mediocrẽ, atq; eas à quibuſdam protegit uentis, caſtra communit, eò partem nauium longarum conuenire, frumẽtum, commeatumq; ab Aſia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæſar lõgius Bellũ ductumiri exiſtimans, et de italicis commeatibus deſperãs, ꝗ tanta diligentia omnia litora à põpeianis tenebãtur, claſſesq; ipſius, quas hyeme, in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabãtur, ĩ Epeirũ rei frumẽtariæ cauſa, L. Ca

nuleium legatũ miſit, quodq́; hæ regiones aberant lon gius, locis certis horrea conſtituit, uecturasq́; frumenti finitimis ciuitatibus deſcripſit. Item Lyſſo, Parthinisq́;, & omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti conquiri iuſſit. Id erat perexiguum, cum ipſius agri natura, quod ſunt loca aſpera, & montuoſa, ac plerunq; utuntur frumento importato, tum quod Pompeius hæc prouiderat, et ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq́; omne conquiſitum, ſpoliatis, effoſſisq́; eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci natura. erant enim circum caſtra Pompeij permulti editi, atq; aſperi colles, hos primum præſidijs tenuit, caſtellaq́; ibi communit, inde, ut loci cuiuſq; natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circũuallare Pompeiũ inſtituit. Hæc expectans, quod anguſta re frumentaria utebatur, quodq́; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum, commeatumq́; exercitui ſupportare poſſet. ſimul uti pabulatione Pompeiũ prohiberet, equitatumq́; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut authoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum à Cæſare obſideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrhachioq́; diſcedere uolebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq́; exercitui nauibus ſupportabat, neq; munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prælio decertare uellet. quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut extre

mam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occu paret, & quamlatiſſimas regiones præſidijs teneret, Cæſariſq́; copias, quammaxime poſſet, diſtineret, idq́; accidit. Caſtellis enim XXIIII effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur, multaq́; erant intra eum locum manu ſata. quibus interim iumenta paſcerētur, atq;, ut noſtri perpetuas munitiones uidebant perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erumperent pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirētur, timebant. Ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare, atq; ipſos à tergo circumuenire poſſent. Sed illi operibus uincebant, quod & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebát, quæ cum erant loca Cæſari capienda, & ſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non conſtituerat, tamē ſuis locis ſagittarios, funditoresq́; mittebat, quorũ magnum habebat numerũ, multiq́; ex noſtris uulnerabantur, magnusq́; inceſſerat timor ſagittarum, atq; omnes ferè milites, aut ex ſubcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præſidijs magna ui uterq; utebatur. Cæſar, ut quamanguſtiſſime Pompeium contineret. Pompeius, ut quamplurimos colles quammaxime circuitu occuparet, crebraq́; ob eam cauſam prælia fiebát. In his, cum legio Cæſaris nona præſidium quoddam occupauiſſet, & munire cœpiſſet, huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, noſtroſq́; opere prohibere cœpit. et cum una ex parte propè æquum aditum haberet, primum ſagittarijs, fundi-

toribuſq́; circumiectis, poſtea leuis armaturæ magna multitudine miſſa, tormentiſq́; prolatis, munitiones impediebat. Neq; erat facile noſtris uno tēpore propugnare, & munire. Cæſar cum ſuos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere ſe iuſſit, & loco excedere, erat per decliue receptus, illi autē hoc acrius inſtabāt, neq; regredi noſtros patiebantur, quod timore adducti locū relinquere uidebantur. Dicitur eo tēpore glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe, non recuſare ſe, quin nullius uſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimēto legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent inde, quò temere eſſent progreſſæ. Cæſar receptui ſuorum timens, crates ad extremum tumulū contra hoſtem proferri, et aduerſas locari, intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus obduci iuſſit, locumq́; in omneis parteis quammaxime impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipiētibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci iuſſit. pōpeiani hoc inſolentius, atq; audacius noſtros premere, & inſtare cœperunt, crateſq́; pro munitione obiectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod cum animaduertiſſet Cæſar ueritus ne non reducti, ſed reiecti uiderētur, maiuſq́; detrimentum caperetur, à medio ferè ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atq; in hoſteis impetum fieri iuſſit, milites legionis nonæ ſubito conſpirati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduerſus pilum incitati curſu præcipites pompeianos egerunt. quibus ad recipiendū crates directæ, lōguriíq; obiecti, et inſtitutæ foſſæ magno impedimēto fuerunt. Noſtri uero, qui ſatis habebant ſine

detrimento diſcedere, compluribus interfectis, quinque
omnino ſuarum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt, pau
loq; circa eum locum morati, alijs comprehenſis colli=
bus; munitiones perfecerũt. erat noua, et inuſitata bel
li ratio, cum tot caſtellorum numero, tantoq; ſpatio, &
tantis munitionibus, et toto obſidionis genere, tum etiam
reliquis rebus. Nam quicunq; alterum obſidere conati
ſunt, perculſos, atq; infirmos hoſtes adorti, aut prælio
ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerũt,
cum ipſi numero militum, equitumq; præſtarent. cau-
ſa autem obſidionis hæc fere eſſe conſueuit, ut frumen-
to hoſtes prohibeantur. At tũ integras, atq; incolumes
copias Cæſar inferiore militum numero continebat, cũ
illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim
magnus undiq; nauium numerus conueniebat, quæ
commeatum ſupportarẽt, neque ullus flare uentus po-
terat, quin aliqua ex parte ſecundũ curſum haberet,
Ipſe autem conſumptis omnibus longe, lateq; frumen-
tis, ſummis erat in anguſtijs, ſed tamen hæc ſingulari
patientia milites ferebant. recordabantur enim eadem
ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore, et pa
tientia maximum bellũ confeciſſe, meminerãt ad Ale
xiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam ma
iorem ad Auaricum, maximarum ſe gentium uicto-
res diſceſſiſſe. Non illi hordeum, cum daretur, non le-
gumina recuſabant, pecus uero, cuius rei ſumma erat
ex Epeiro copia, magno in honore habebant. eſt eti-
am genus radicis inuentum ab ijs, qui fuerant cum
Valerio, quod appellatur Chara, quod admiſtum
lacte multum inopiam leuat. Id ſimilitudinem panis

efficiebat, eius erat magna copia, ex hoc effectos panes cum in colloquijs Pompeiani famem noſtris obiectarēt, uulgo in eos iaciebāt, ut ſpem eorū minuerent. Iamq́; frumenta matureſcere incipiebant, atq; ipſa ſpes inopiā ſuſtentabat, ꝙ celeriter ſe habituros copiā confidebant. Crebroq́; uoces militum in uigilijs, colloquijsq́; audiebantur, prius ſe cortice ex arboribus uicturos, q̄ Pompeium e manibus dimiſſuros. libenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum tolerari, reliqua uero iumenta interiſſe, uti autem ipſos ualetudine non bona, cum anguſtijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus inſuetos operum, tum aquæ ſumma inopia affectos, omnia enim flumina, atq; omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. atq;, ut erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ uallium, has ſublicis in terram dimiſſis, præſepſerat, terramq́; aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaq; illi neceſſario loca ſequi demiſſa, ac paluſtria, & puteos fodere cogebātur, atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebāt, qui tamen fontes à quibuſdam præſidijs aberant longius, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima ualetudine, ſummaq́; aquæ copia utebatur, tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maioremq́; ſpem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utriſq; bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animaduertiſſent ex ignibus nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilētio aggreſſi, uniuerſas in multitudinem

ſagittas conijciebāt, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant.
quibus rebus noſtri uſu docti hæc reperiebant reme-
dia, ut alio loco ignes facerent. * Interim cer
tior factus P. Sylla, quem diſcedens caſtris præfecerat
Cæſar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cu
ius aduentu facile ſunt repulſi pompeiani, neq; uero con
ſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt, primiſq;
deiectis, reliqui ſe uerterunt, & loco ceſſerunt, ſed in=
ſequentes noſtros, ne longius proſequerētur, Sylla reuo
cauit. At pleriq; exiſtimant, ſi acrius inſequi uoluiſſet,
bellum eo die potuiſſe finiri, cuius conſilium reprehē
dendum nō uidetur. Aliæ enim ſunt legati partes, atq;
imperatoris, alter omnia agere ad præſcriptum, alter
libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sylla à Cæ
ſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit cōtentus, neq;
prælio decertare uoluit. quæ res tamen fortaſſe aliquē
reciperet caſum, ne imperatorias ſibi parteis ſumpſiſſe
uideretur. pompeianis magna res ad receptum diffi-
cultatem afferebat, nā ex iniquo progreſſi loco, in ſum
mo conſtiterant, ſi per decliue ſeſe reciperēt, noſtros ex
ſuperiore inſequentes loco uerebantur, neq; multum ad
ſolis occaſum temporis ſupererat. Spe enim conficiendi
negocij prope in noctem rem deduxerant. Ita neceſſa
rio, atq; ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum
quendam occupauit, qui tantum aberat à noſtro caſtel
lo, ut telum tormentumúe miſſum adigi nō poſſet, hoc
conſedit loco, atq; eum communijt, omneſq; ibi copias
continuit, eodem tempore duobus præterea locis pugna
tum eſt. Nam plura caſtella Pompeius pariter diſtinen
dæ manus cauſa tentauerat, ne ex proximis præſidijs

ſuaueri poſſet. Vno loco Volcatius Tullius impetum legionis ſuſtinuit cum cohortibus tribus, atq; eam loco depulit. Altero germani munitiones noſtras egreſſi cõ pluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt. Ita uno die ſex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachiũ, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio habe retur, ad duorum millium numero ex pompeianis cecidiſſe reperiebamus, euocatosq; Cẽturiones complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius, qui prætor Aſiam obtinuerat, ſignaq; ſunt ſex militaria relata. noſtri non amplius XX omnibus ſunt prælijs deſyderati, ſed in caſtello nemo fuit omnino militum, qui uulneraretur, quatuorq; ex una cohorte Centuriones oculos amiſerunt. & cum laboris ſui, periculiq; teſtimoniũ afferre uellent, millia Sagittarũ circiter triginta, in caſtellũ conieẽta, Cæſari renuntiauerunt, ſcutoq; ad eum relato Sceuæ centurionis, inuenta ſunt in eo foramina CCXXX quem Cæſar, ut erat de ſe meritus, & de rep. donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum ſe traducere pronuntiauit. Eius enim opera caſtellum conſeruatum eſſe magna ex parte conſtabat, cohortemq; poſtea duplici ſtipendio, frumentoq́ue, & ſpeciarijs, militaribusq; donis ampliſſime donauit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit, & in altitudinem pedum XV. effectis operibus uineis eam partem caſtrorum obtexit, & quinq; intermiſſis diebus, alteram noctem ſubnubilam nactus, extructis omnibus caſtrorũ portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, ſilentio exercitum eduxit, & ſe in

antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis, per Caſſium Longinum, & Caluiſium Sabinũ, ut demonſtrauimus, receptis, tentandã ſibi Achaiam, ac paulo longius progrediendum exiſtimabat Cæſar. itaq; eo Fuſium Calenũ miſit. et Q. Sabinũ, & Caſſium cum cohortibus adiungit, quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiã miſſus à Pompeio obtinebat, Iſthmum præmunire inſtituit, ut Achaia Fuſium prohiberet, Calenus, Delphos, Thebas, & Orchomenum de uolũtate ipſarum ciuitatum recepit, nõnullas urbes per uim expugnauit, reliquas ciuitates circũmiſſis legationibus amicitia Cæſaris conciliare ſtudebat. In his rebus ferè erat Fuſius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæſar exercitum in aciem æquum in locum produxit, ſi Pompeius prælio decertare uellet, ut pene caſtris Pompeij legione ſubijceret, tantumq; à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eã telo tormentoue adigi poſſet. Pompeius autem, ut famã, & opinionem hominum teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnisq; eius inſtructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi poſſet. Hæc cum ĩ Achaia, atq; apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq; in Macedoniam ueniſſe conſtaret, non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodium, ſuum, atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio, & commendatum in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat literas, mandataq; ad eum, quorum hæc erat ſumma, ſeſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum, quos eſſe authores eius rei

noluiſſet, quod ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererētur. Scipionem ea authoritate eſſe, ut non ſolum libere, quæ probaſſet, exponere, ſed etiam ex magna parte compellere, atq; errātem regere poſſet. Præeſſe autē ſuo nomine exercitui, ut præter authoritatem uires quoq; ad coercendum haberet, quod ſi feciſſet quietem Italiæ, pacem Prouinciarum, ſalutem imperio, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium nō admittitur. Caſtigato Scipione à Fauonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus, infectaq́; re, ſeſe ad Cæſarem recepit. Cæſar quò facilius equitatum pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duo, quos eſſe anguſtos demōſtrauimus, magnis operibus præmuniuit, caſtellaq́; his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit. paucis intermiſſis diebus, rurſum eum nauibus ad ſe itra munitiones recepit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant, & cogebātur Corcyra, atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis ſpatio, pabulum ſupportare, quoq́; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modo hordeum, pabulumq́; omnibus in locis, herbæq́; deſectæ, ſed etiā fructus ex arboribus deficiebant. corruptis equis maciæ, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimauit. Erant apud Cæſarem ex equitum numero Al

lobroges duo

lobroges duo fratres, Roſcillus, et Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari uirtute homines, quorum opera Cæſar omnibus gallicis bellis optima, fortiſſimaq́; erat uſus. His domi ob has cauſas, ampliſſimos magiſtratus mandauerat, atq; eos extra ordinē in Senatum legendos curauerat, agrosq́; in Gallia ex hoſtibus captos, præmiaq́; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq́; ex egētibus effecerat. hi propter uirtutem non ſolum apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur, ſed freti amicitia Cæſaris, & ſtulta, ac barbara arrogantia elati deſpiciebant ſuos, ſtipendiumq́; equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant, quibus illi rebus permoti uniuerſi Cæſarem adierunt, palamq́; de eorum iniurijs ſunt queſti, & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium auerterent. Cæſar neq; tempus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, et multa uirtuti eorum concedens, rem diſtulit totam, illos ſecreto caſtigauit, quod quæſtui equites haberent, monuitq́; equites, ut ex ſua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis ſuis officijs reliqua ſperarent. magnam tamen hæc res illis offenſionem, & contemptionem ad omnees attulit. Idq́; ita eſſe, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domeſtico iudicio, atq; animi conſcientia intelligebant, quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere à noſtris, & nouam tentare fortunam, nouasq́; experiri amicitias conſtituerunt, & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere aude

bant. primum conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere, ut poſtea bello cõfecto cognitũ ẽ, ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeiũ uiderẽtur, poſtq̃ id difficilius uiſum eſt, neq; facultas perficiendi dabatur, q̃ maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere, et fraudata reſtituere uellent, multis coemptis equis, ad Pompeium tranſierunt cũ ijs, quos ſui conſilij paticipes habebant. Quos Pompeius, q erãt honeſto loco nati, et inſtructi liberaliter, magnóq; comitatu, et multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebantur, et in honore apud Cæſarẽ fuerant, quodq; nouum, & præter conſuetudinẽ acciderat, per omnia ſua præſidia circũduxit, atq; oſtentauit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæſare ad Pompeium tranſierat, cum penè quotidie à Pompeio ad Cæſarem perfugerent. Vulgo uero uniuerſi in Epero, atq; Aetolia conſcripti milites, earumq; regionum omnium, quæ à Cæſare tenebãtur. Sed hi cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum nõ erat, ſeu quid à peritioribus rei militaris deſyderari uidebatur, temporibuſq; rerum, & ſpatijs locorum, et cuſtodiarum uera diligentia animaduerſa, prout cuiuſq; eorum, qui negocijs præerant aut natura, aut ſtudium ferebat, hæc ad Pompeiũ omnia detulerunt, q bus ille cognitis, eruptioniſq; iam ante capto conſilio, ut demonſtratum eſt, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, & ſagittariorum, aggeremq; omnem noctu in ſcaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes

ſexaginta ex maximis caſtris, præſidijsq; deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeq; à maximis caſtris Cæſaris aberant. Eodem naues, quas demonſtrauimus, agere, et leuis armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrhachium naues lõgas habebat, mittit. & quid à quoque fieri uelit, præcipit. ad eas munitiones Cæſar Lentulũ Marcellinum quæſtorem cum legione nona poſitum habebat. huic, quod ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Poſthumium adiutorem ſummiſerat. Erat eo loco foſſa pedum XV, & uallus contra hoſtem in altitudinem pedum X, Tantundemq; eius ualli agger in latitudinem patebat. ab eo intermiſſo ſpatio pedum ſexcentorum, alter conuerſus in contrariam partem erat uallus, humiliore paulò munitione. Hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne nauibus noſtri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut, ſi ancipiti prælio dimicaretur, poſſet reſiſti, ſed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia paſſuum in circuitu XVIII munitiones erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare tranſuerſum uallum, qui has duas munitiones contingeret, non dum perfecerat. quæ res nota erat Põpeio delata per Allobroges perfugas, magnumq; noſtris attulit incommodum. Nam, ut ad mare noſtræ cohortes nonæ legionis excubuerãt, acceſſere ſubito prima luce pompeiani exercitus, nouusq; eorum aduentus extitit, ſimulq; nauibus circũuecti milites in interiorem uallum tela iaciebant, foſſæq; aggere cõplebantur, & legionarij, interioris mu-

nitionis defenſores ſcalis admotis, tormentiſq; cuiusq; generis, teliſq; terrebant, magnaq; multitudo ſagittariorum ab utraq; parte circunfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum noſtris erat telum, uiminea tegumenta galeis impoſita defendebant. Itaq; cum omnibus rebus noſtri premerentur, atq; ægre reſiſterent, animaduerſum eſt uitium munitionis, quod ſupra demonſtratum eſt, atq; inter duos uallos, qua pfectum opus non erat, per mare nauibus expoſitis, in aduerſos noſtros, impetum fecerunt, atq; ex utraq; munitione deiectos, terga uertere coegerunt. hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborantibus ſummittit, quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neq; illos ſuo aduentu confirmare potuerunt, neq; ipſæ hoſtium impetum tulerunt. Itaq; quodcunq; addebatur ſubſidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prælio, cum graui uulnere eſſet affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conſpicatus equites noſtros, hãc ego inquit, et uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæſari reſtituo, nolite obſecro committere, quod ante in exercitu Cæſaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemq; ad eum referte. hoc caſu aquila conſeruatur, omnibus primæ cohortis Cẽturionibus interfectis, præter principem priorem, iamq; pompeiani magna cæde noſtrorum, caſtris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII deſcendens

ex loco ſuperiore cernebatur, cuius aduentus pompeia-nos compreſſit, noſtroſq; firmauit, ut ſe ex maximo ti-more colligerent. Neq; multo poſt Cæſar ſignificatione per caſtella fumo facta, ut erat ſuperioris temporis con-ſuetudo, deductis quibuſdam cohortibus ex præſidijs, eodem uenit, qui cognito detrimento, cum animaduertiſ ſet Pompeium extra munitiones egreſſum, caſtra ſecun dum mare, ut libere populari poſſet, nec minus aditum nauibus habere, commutata ratione belli, quoniam pro poſitum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iuſſit, qua perfecta munitione, animaduerſum eſt à ſpeculato ribus Cæſaris cohortes quaſdam, quod inſtar legionis uideretur, eſſe poſt ſyluam, et in uetera caſtra duci. Ca-ſtrorum hic ſitus erat. Superioribus diebus, cum ſe no na legio Cæſaris obiecisſet pompeianis copijs, atq; ope-ra, ut demonſtrauimus, circummuniret, caſtra eo loco poſuit. Hæc ſyluam quandam contingebant, neq; lon-gius à mari paſſibus CCCC aberant. poſt mutato conſilio quibuſdam de cauſis Cæſar paulò ultra eum lo cum caſtra tranſtulit, paucisq; intermiſſis diebus hæc eadem Pompeius occupauerat, & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorē adiecerat munitionem. Ita minora caſtra incluſa ma-ioribus, caſtelli, atq; arcis locum obtinebant. Item ab an gulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perdu-xerat, circiter paſſus CCCC, quò liberius, ac ſine pe riculo milites aquarentur. Sed is quoq; mutato conſilio, quibuſdam de cauſis, quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat. ita complures dies manſerant ca ſtra, munitiones quidē integræ omnes erant; eo ſigno

legionis illato, ſpeculatores Cæſari renuntiarunt. hoc idem uiſum ex ſuperioribus quibuſdam caſtellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij caſtris circiter paſſus D. Hanc legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, & cupiens eius diei detrimentum ſarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ ſpeciem munitionis preberent. ipſe diuerſo itinere, q̃ potuit occultiſſime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amiſſis Centurionibus, diminutóq; militum numero, ad legionem Pompeij, caſtráq; minora duplici acie duxit, neq; eum prima opinio fefellit, Nam, & peruenit prius, quàm Pompeius ſentire poſſet, et tametſi erant munitiones caſtrorũ magnæ, tamen ſiniſtro cornu, ubi erat ipſe, celeriter aggreſſus, pompeianos ex uallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic pauliſper eſt pugnatum, cum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent, fortiſſime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitũ C. Antonij demonſtrauimus, eo loco propugnante. Sed tamen noſtri uirtute uicerunt. excíſóq; Eritio primo ĩ maiora caſtra, poſt etiã ĩ caſtellũ, quod erat incluſum maioribus caſtris irruperunt, & quod eò pulſa legio ſeſe receperat, nónullos ſibi repugnãtes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimũ poteſt, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à caſtris ad flumen ſupra demonſtrauimus, dextri Cæſaris cornus cohortes ignorãtia loci ſunt ſecutæ, cũ portam quærerẽt caſtrorum, quod eam munitionem eſſe arbitrarentur, quod

cum eſſet animaduerſum coniunctam eſſe flumini, protinus his munitionibus defendente nullo tranſcenderunt, omniſq; noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus. Interim Pompeius hac longa ſatis interiecta mora, et re nuntiata, V legionem ab opere deductam ſubſidio ſuis duxit, eodemq; tẽpore equitatus eius noſtris equitibus appropinquabat, et acies inſtructa à noſtris, qui caſtra occupauerant, cernebatur. omniaq; ſunt ſubito mutata. pompeiana enim legio celeri ſpe ſubſidij confirmata, ab decumana porta reſiſtere conatur, atque ultro in noſtros impetum faciebat, equitatus Cæſaris, ꝙ anguſto itinere per aggeres aſcendebat, receptui ſuo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à ſiniſtro ſecluſum terrore equitum animaduerſo, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, ſeſe recipiebat, ac pleriq; ex ijs, ne in anguſtias inciderent, X pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitant, primiſq; oppreſſis, reliqui per horum corpora ſalutem ſibi, atq; exitum pariebant. Siniſtro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adeſſe, & ſuos fugere cernerent, ueriti, ne anguſtijs intercluderentur, cum extra, et intus hoſtem haberent, eodem, quo uenerant, receptui conſulebant, omniaq; erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, ut cum Cæſar ſigna fugientium manu prehenderet, & conſiſtere iuberet, alij dimiſſis equis eundem curſum conficerent, alij ex metu etiam ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret. His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius inſidias timens, credo, ꝙ hæc præter ſpem acci-

derant, eius, qui paulo ante ex caſtris fugiẽtes ſuos cõſpexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu nõ audebat, equiteſq; eius anguſtijs, portiſq; Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendũ tardabantur. Ita par uæ res magnum in utranq; partem momentum habuerunt. munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis iam caſtris Pompeij, propriam, & expeditam Cæſaris uictoriam interpellauerunt. eadem res celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit. duobus his unius diei prælijs Cæſar deſyderauit milites nongentos ſexaginta, & notos equites Ro. Felginatem, Tuticanum, Gallum Senatoris filium, C. Felginatem, Placentia, A grauiũ, Puteolis, M. Sacratiuirũ, Capua, Tribunos mil. L. & Centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in foſſis, munitionibuſq;, & fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore, ac fuga ſine ullo uulnere interijt, ſignaq; ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo prælio imperator eſt appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt. Sed neq; in literis, quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus inſignia laureæ protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauiſſet, ut ſibi captiuos tradi iuberet, omneſq; deductos oſtentationis, ut uidebatur, cauſa, quo maior perfugis fides haberetur. cõmilitones appellans, et magna uerborũ contumelia interrogans, ſolerent ne ueterani milites fugere, in omnium conſpectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac ſpiritus pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed uiciſſe iam ſibi uiderentur, nõ illi paucitatem noſtrorum militum, nõ iniquitatem loci, atq; anguſtias præoccupatis caſtris,

et ancipitem terrorē intra, extraq́; munitiones, nō abſciſſum in duas parteis exercitum, cum alter alteri auxilium ferre nō poſſet, cauſæ fuiſſe cogitabant, non ad hæc addebant, non ex concurſu acri facto, non prælio dimicatum, ſibiq́; ipſos multitudine, atq; anguſtijs maius attuliſſe detrimentum, quàm ab hoſte accepiſſent, non denique communes belli caſus recordabantur, quorum quàm paruulæ ſæpe cauſæ, uel falſæ ſuſpitionis, uel terroris repētini, uel obiectæ religionis magna detrimenta intuliſſent, quoties uel culpa Ducis, uel tribuni uitio in exercitu eſſet offenſum. Sed perinde, ac ſi uirtute uiciſſent, neq; ulla commutatio rerum poſſet accidere per orbem terrarū, fama, ac literis uictoriā eius dieī concelebrabant. Cæſar à ſuperioribus conſilijs depulſus, omnem ſibi commutandā belli rationem exiſtimauit. Itaq; uno tempore, præſidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactoq́; in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusq́; eſt, ne ea, quæ accidiſſent, grauiter ferrent, ne'ue his rebus terrerentur, multisq́; ſecundis prælijs unum aduerſum, & id mediocre opponerent. habendam fortunæ gratiam, quod Italiam ſine aliquo uulnere cœpiſſent, quod duas Hiſpanias bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis, atq; exercitatiſſimis Ducibus pacauiſſent, quod finitimas, frumentariasq́; Prouincias in poteſtatem redegiſſent, deniq; recordari debere, qua facilitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portubus, ſed etiam litoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati. ſi nō omnia cæderent ſecunda, fortunam eſſe induſtria ſublenandā, quod eſſe acceptum detrimenti, cui uis potius,

quàm ſuæ culpæ debere tribui. locum ſecurum ad dimicandum dediſſe, potitum eſſe ſe hoſtium caſtris, expuliſſe, ac ſuperaſſe pugnantes, ſed ſiue ipſorum perturbatio, ſiue error aliquis, ſiue etiam fortuna, partam iam, præſentemq; uictoriam interpellaſſent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodũ uirtute ſarciretur, qđ ſi eſſet factum, detrimẽtum in bonum uerteret, uti ad Gergouiam accidiſſet, atq; iis, qui ante dimicare timuiſſent, ultro ſe prælio efferrent. Hac habita concione, nonnullos ſigniferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor, tantumq; ſtudium infamiæ ſarciẽdæ, ut nemo aut Tribuni, aut Centuriones imperium deſyderaret, & ſibi quiſque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, ſimulq; omnes arderent cupiditate pugnandi, Cum ſuperioris etiam ordinis nõnulli oratione permoti manendum eo loco, & rem prælio committendam exiſtimarent, Contra ea Cæſar, neq; ſatis militibus perterritis confidebat, ſpatiumq; interponendum ad recreandos animos putabat, relictisq; munitionibus magnopere rei frumẽtariæ timebat. Itaq; nulla interpoſita mora ſauciorũ modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia ſilẽtio prima nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum uetuit, his una legio miſſa præſidio eſt. his explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus portis eductas, eodem itinere præmiſit, paruoq; ſpatio intermiſſo, ut, et militare inſtitutũ ſeruaretur, et, ne citiſſima eius profectio cognoſceretur, conclamari iuſſit, ſtatimq; egreſ-

ſus,& nouiſſimum agmen conſecutus, celeriter è con-
ſpectu caſtrorũ diſceſſit. Neq; uero Pompeius, cognito
conſilio eius morã ullã ad inſequendũ intulit, ſed ea
dem ſpectans, ſi itinere impeditos, et perterritos depre
hendere poſſet, exercitum è caſtris eduxit, equitatumq́;
præmiſit ad nouiſſimum agmen demorandũ, neq; con
ſequi potuit, ꝙ multũ expedito itinere anteceſſerat Cæ
ſar. ſed cũ uẽtum eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis
erat impeditis conſecutus equitatus nouiſſimos prælio
detinebat. Huic ſuos Cæſar eqtes oppoſuit, expeditosq́;
anteſignanos admiſcuit CCCC, qui tãtũ profecere, ut
equeſtri prælio commiſſo pellerẽt omnes, compluresq́;
interficerent, ipſiq; incolumes ſe ad agmen reciperent.
Confecto iuſto itinere eius diei, qđ propoſuerat Cæſar,
traductoq́; exercitu flumen Genuſum, ueteribus ſuis
in caſtris contra Aſparagum conſedit, militesq́; omnes
intra uallum caſtrorũ continuit, equitatumq́; per cau
ſam pabulandi emiſſum, confeſtim decumana porta in
caſtra ſe recipere iuſſit. Simili ratiõe Pompeius cõfecto
eiuſdẽ diei itinere, in ſuis ueteribus caſtris ad Aſpara=
gũ conſedit, eiusq́; milites, ꝙ ab opere ĩtegris munitiõi
bus uacabãt, alij lignandi, pabulandiq́; cauſa longius
progrediebãtur, alij qđ ſubito conſiliũ profectionis cœ
perant, magna parte impedimentorũ, et ſarcinarũ re=
licta, ad hæc repetenda inuitati propinqtate ſuperiorũ
caſtrorũ, depoſitis in conturbernio armis uallũ relique
bãt. quibus ad ſequẽdũ ĩpeditis Cæſar, quod fore pro
uiderat, meridiano ferè tẽpore, ſigno profectiõis dato,
exercitũ educit, duplicatoq́; eius diei itinere, VIII mil
libus paſſuũ ex eo loco procedit, quod facere Pompeius

diſceſſu militum non potuit. Poſtero die Cæſar, ſimiliter præmiſſis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipſe egreditur, ut ſi qua impoſita eſſet dimicandi neceſſitas, ſubitũ caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum eſt, ut altiſſimis fluminibus, atq; impeditiſſimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pópeius enim primi diei mora illata, & reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto, cum ſe magnis itineribus extenderet, et progreſſos conſequi cuperet, quarta die finem ſequendi fecit. atq; aliud ſibi conſilium capiendũ exiſtimauit. Cæſari ad ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dandum, ſocios confirmãdos, præſidium urbibus relinquẽdum, neceſſe erat adire Apoloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properãti neceſſe, timensq́; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & ſtudio incitatus ferebatur. totius autem rei conſilium his rationibus explicabat, ut ſi Pompeius eodem contenderet, abductum illũ à mari, atq; ab his copijs, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret. Si in Italiã tranſiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ ſubſidio proficiſceretur. Sin Apolloniam, Oricumq́; oppugnare, & ſe omni maritima ora excludere conaretur, obſeſſo tamen Scipione, neceſſario illum ſuis auxilium ferre cogeret. Itaq; præmiſſis nuntijs ad Cn. Domitium Cæſar ſcripſit, & quid fieri uellet oſtendit, præſidioq́; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyſſi una, tribus Orici relictis, quiq́; erant ex uulneribus ægri de-

poſitis, per Epeirum, atq; Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoq; de Cæſaris conſilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat, ſi Cæſar iter illò haberet, ut ſubſidium Scipioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyrâq; diſcedere nollet, quod legiones, equitatumq́; ex Italia expectaret, ipſe ut omnibus copijs Domitiū aggrederetur. His de cauſis uterq; eorum celeritati ſtudebat, ut ſuis eſſet auxilio, & ad opprimēdos aduerſarios, ne occaſio tēporis deeſſet. Sed Cæſarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniā expeditum habebat. Acceſſit etiam improuiſo aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariæ cauſa ab eo diſceſſerat, et Heracleā Senticam, quæ eſt ſubiecta Candauiæ iter fecerat, ut ipſa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatesq; dimiſſis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiusq; multo, quàm res erat geſta, fama percrebuerat, pulſum fugere Cæſarem penè omnibus copijs amiſſis. Hæc itinera infeſta reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterant, quibus accidit rebus, ut pluribus dimiſſis itineribus, à Cæſare ad Domitium, et ab Domitio ad Cæſarem nulla ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges, Roſcilli, atq; Aegi familiares, quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtrauimus, cōſpicati in itinere exploratores Domitij, ſeu priſtina ſua cōſuetudine, quod unà in Gallia bella geſſerant, ſeu gloria elati, cuncta, ut erant acta, expoſuerunt, et Cæ

ſaris profectionem, & aduentum Pōpeij docuerunt, à quibus Domitius certior factus, uix IIII horarum ſpatio antecedēs, hoſtium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium, quod eſt obiectum, oppoſitumq; Theſſaliæ Cæſari uenienti occurrit. coniuncto exercitu Cæſar Gomphos peruenit, quod eſt oppidū primum Theſſaliæ uenientibus ab Epeiro, quæ gens paucis ante diebus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur, præſidiumq; ab eo militum petierat. Sed eò fama iā præcurrerat, quam ſupra docuimus, de prælio dyrracchino, quod multis auxerat partibus. Itaq; Androſthenes prætor Theſſaliæ, cum ſe uictoriæ Pompeij comitem eſſe mallet, q̄ ſocium Cæſaris in rebus aduerſis, omnem ex agris multitudinem ſeruorum, ac liberorum in oppidū cogit, portasq; præcludit, & ad Scipionem, Pompeiumq; nuntios mittit, ut ſibi ſubſidio ueniant, ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur, longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio diſceſſu exercituum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiões adduxerat. Pōpeius non dum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis, ſcalas, muſculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iuſſit. quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum uſum haberet ad ſubleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulento. Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius, q̄ auxilia concurrerent. Itaq; uſus ſingulari militum ſtudio eodem, quo uenerat die, poſt horam nonam oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare ag-

greſſus, ante ſolis occaſum expugnauit, et ad diripiendum militibus conceſſit, ſtatimq; ab oppido caſtra mouit, et Metropolim uenit, ſic, ut nũtios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primũ uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, murosq; armatis compleuerunt. ſed poſtea caſu ciuitatis comprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curauerat, portas aperuerũt. quibus diligentiſſime conſeruatis, collata fortuna Metropolitum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas præter Lariſſæos, q magnis exercitibus Scipionis tenebãtur, quin Cæſari pareret, atq; imperata faceret. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eoq; omnem rationem belli conferre conſtituit. Pompeius paucis poſt diebus in Theſſaliam peruenit, concionatusq; apud cunctum exercitum ſuis agit gratias. Scipiõis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorũ uelint eſſe participes, receptisq; omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur, claſſicumq; apud eum cani, & alterũ illi iubet prætoriũ tendi. auctis copijs Põpeij, duobusq; magnis exercitibus cõiunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes uictoriæ augetur, adeo, ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur, et ſiquando qd Pompeius tardius, aut conſyderatius faceret, unius eſſe negocium diei, ſed illũ delectari imperio, et conſulares, prætoriosq; ſeruorum habere numero, diceret. Iamq; inter ſe palàm de præmijs, ac ſacerdotijs cõtẽdebãt, in annosq; cõſula-

tum definiebant. alij domos, bonaq́; eorum, qui in caſtris erant Cæſaris, petebant, magnaq́; inter eos in conſilio fuit controuerſia, oporteret ne L. Hirtij, quod is à Pópeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitijs prætorijs abſentis rationem haberi. cum eius neceſſarij fidem implorarent Pompeij, ut præſtaret, quod proficiſcenti promiſiſſet, ne per eius authoritatem deceptus uideretur. reliq, in labore pari, ac periculo, ne unus omneis antecederet, recuſarent. Iam de ſacerdotio Cæſaris, Domitius, Scipio, Spintherq́; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauiſſimas uerborum contumelias palàm deſcenderunt. Cum Lentulus ætatis honorem oſtentaret, Domitius, urbanam gratiam, dignitatemq́; iactaret. Scipio, affinitate Pompeij confideret. Poſtulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus, Acius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpania diceret, & L. Domitius in conſilio dixit, placere ſibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis eſſent ſenatorij, belloq́; unà cum ipſis interfuiſſent, ſentẽtiasq; de ſingulis ferrẽt, qui Romæ remanſiſſent, quiq́; inter præſidia Pompeij fuiſſent, neq; operam in re militari præſtitiſſent, unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent, Alteram, qui capitis damnarent, Tertiã, qui pecunia mulctarent. Poſtremo omnes aut de honoribus ſuis, aut de præmijs pecuniæ, aut de perſequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; militibus, & ſatis longo ſpatio temporis à dyrrhachinis prælijs intermiſſo, quod ſatis perſpectum habere uideretur,

bere uideretur, tentandum Cæſar exiſtimauit, quidnã Pompeius propoſiti, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; ex caſtris exercitum eduxit, aciemq́; inſtruxit, primum ſuis locis, pauloq́; à caſtris Pompeij longius, continentibus uero diebus, ut progrederetur à caſtris ſuis, collibusq́; pompeianis aciẽ ſubijceret, quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. Superius tamen inſtitutum in equitibus, quod demonſtrauimus, ſeruabat, ut quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes, atq; expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana conſuetudine uſum quoq; eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis ſeptem millium pompeianorum impetum, cum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent, neq; magnopore eorum multitudine terrerentur. Nanq; etiam per eos dies prælium ſecũdum equeſtre fecit, atq; unum Allobrogem ex duobus, quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuimus, cum quibuſdam interfecit. Pompeius quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciẽ inſtruebat, ſemper, ut uidebatur, expectãs, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubijceret. Cæſar nulla ratione ad pugnã elici poſſe Pompeium exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem iudicauit, uti caſtra ex eo loco moueret, ſemperq́; eſſet in itineribus: hoc ſperans, ut mouendis caſtris, pluribusq́; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, ſimulq́; in itinere, ut aliquã occaſionem dimicandi nanciſceretur, et inſolitum ad laborẽ Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſtitutis

rebus,ſigno iam profectionis dato,tabernaculisq; de- tenſis,animaduerſum eſt pauloante, extra quotidia- nam conſuetudinem longius à uallo eſſe aciem Pompeij progreſſam,ut non iniquo loco poſſe dimicari uidere tur. Tunc Cæſar apud ſuos,cum iã eſſet agmen in por tis,differendum eſt,inquit iter in præſentia nobis,& de prælio cogitandum,ſicut ſemper depopoſcimus, ani mo ſumus ad dimicandum parati. non facile occaſionẽ poſtea reperiemus. Confeſtimq; expeditas copias edu- cit. Pompeius quoq;,ut poſtea cognitum eſt,ſuorum o- mnium hortatu ſtatuerat prælio decertare. Nanq; eti- am in concilio ſuperioribus diebus dixerat,prius,quã concurrerẽt acies fore,ut exercitus Cæſaris pelleretur. Id cum eſſent pleriq; admirati. ſcio me,inquit,penè in credibilem rem polliceri,ſed rationem conſilij mei acci pite,quò firmiore animo in prælium prodeatis,perſua ſi equitibus noſtris,idq; mihi ſe facturos confirmaue- runt,ut cum propius ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu ab latere aperto aggrederentur,ut circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerẽt,q̃ à nobis telum in hoſtem iaceretur. Ita ſine periculo le gionum,& penè ſine uulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non eſt,cum tantum equitatu ualeamus. ſimul denũtiauit,ut eſſent animo parati in poſterum, &,quoniam fieret dimicandi poteſtas,ut ſæpe cogita- uiſſent,ne uſu,manuq; reliquorum opinionem falle- rent. Hunc Labienus excepit,ut cum Cæſaris copias deſpiceret,Pompeij conſilium ſummis laudibus effer- ret. noli inquit exiſtimare Pompei hunc eſſe exerci- tum,qui Galliam,Germaniamq; deuicerit, omnibus

interfui prælijs, neq; temere incognitam rem pronuntio, perexigua pars illius exercitus ſupereſt, magna pars deperijt, quod accidere tot prælijs fuit neceſſe, multos autumni peſtilentia in Italia conſumpſit, multi domum diſceſſerunt, multi ſunt relicti incontinẽti. An non audiſtis ex ijs, qui per cauſam ualetudinis remãſerunt, cohortes eſſe Brũduſij factas? Hæ copiæ, quas uidetis ex delectis horum annorum in citeriore Gallia ſunt refectæ, & pleræq; ſunt ex colonijs tranſpadanis. Attamẽ quod fuit roboris duobus prælijs dyrrhachinis interijt. Hæc cum dixiſſet, iurauit ſe niſi uictorem in caſtra non reuerſurum, reliquosq; ut idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit quiſquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta eſſent in concilio, magna ſpe, et lætitia omnium diſceſſum eſt, ac iam animo uictoriã percipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil fruſtra confirmari uidebatur. Cæſar, cum Pompeij caſtris appropinquaſſet, ad hunc modum aciem eius inſtructam animaduertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ traditæ à Cæſare initio diſſenſionis, ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipſe erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus ſyriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta, cum cohortibus hiſpanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erãt collocatæ. has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuáq; interiecerat. numeroq; cohortes CX expleuerat. Hæc erãt millia LV, euocatorũ circiter duo millia, quæ ex bene-

ficiarijs ſuperiorum exercituum, ad eum conuenerat, quæ tota acie diſperſerat. reliquas cohortes VII ca-ſtris, propinquisq; caſtellis præſidio diſpoſuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat, quam ob cauſam cunctum equitatum, ſagittarios, funditoresq; omnes in ſiniſtro cornu obiecerat. Cæſar ſuperius inſtitutum ſeruans decimam legionem, in dextro cornu, nonam in ſiniſtro collocauerat, tametſi erant dyrrhachinis prælijs uehementer attenuatæ, & huic ſic adiunxit octauam, ut penè unam ex duabus efficeret, atq; alteram alteri præſidio eſſe iuſſerat. Cohortes in acie LXXX conſtitutas habebat, quæ ſumma erat M XXII. cohortes duas caſtris præſidio reliquerat. Siniſtro cornu Antonium, dextro P. Syllá, media acie Cn. Domitium præpoſuerat. Ipſe contra Pompeium conſiſtit. Simul his rebus animaduerſis, quas demonſtrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex terna acie ſingulas cohortes detraxit, atq; ex his quartam inſtituit, equitatuiq; oppoſuit, & quid fieri uellet, oſtendit, monuitq; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute conſtare, ſimul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit ne iniuſſu ſuo concurreret. Se, cum id fieri uellet, uexillo ſignum daturum. exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, ſuaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit teſtibus ſe militibus uti poſſe, quanto ſtudio pacem petiſſet, quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Claudium cum Scipione egiſſet, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis cōtendiſſet, neq; ſe unquá abuti

militum ſanguine, neq; remp. alterutro exercitu priuare uoluiſſe. hac habita oratione expoſcentibus militibus, & ſtudio pugnæ ardentibus, tuba ſignum dedit. Erat Craſtinus euocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir ſingulari uirtute. hic ſigno dato, ſequimini me inquit, manipulares mei qui fuiſtis, & ueſtro Imperatori quam conſtituiſtis operam date. Vnum hoc prælium ſupereſt, quo confecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. ſimul reſpiciens Cæſarem, faciam, inquit hodie imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agis. Hæc cum dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit, atq; eum milites electi circiter CXX uoluntarie eiuſdem centuriæ ſunt proſecuti. inter duas acies tantum erat relictum ſpatij, ut ſatis eſſet ad cócurſum utriuſq; exercitus. Sed Pompeius ſuis prædixerat, ut Cæſaris impetum exciperent, ne'ue ſe loco mouerent, aciem'q; eius diſtrahi paterētur, id'q; admonitu C. Triarij feciſſe dicebatur, ut primus excurſus, uis'q; militum infringeretur, acies'q; diſtenderetur, atq; ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur, leuius'q; caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quã ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent. Simul fore, ut duplicato curſu Cæſaris milites exanimarētur, & laſſitudine conficerentur, quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio uidetur, propterea quod eſt quædam animi incitatio, atq; alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. hãc nõ reprimere, ſed augere imperatores debent, neq; fruſtra antiqtus inſtitutum eſt, ut ſigna undiq; concinerent, cla

morémq; uniuerſi tollerent, quibus rebus, & hoſtes ter reri, & ſuos incitari exiſtimauerunt. Sed noſtri mili tes dato ſigno, cum infeſtis pilis procurriſſent, atque animaduertiſſent non concurri à pompeianis, uſu pe riti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſponte cur ſum repreſſerunt, & ad medium ferè ſpatium cõſti terunt, ne conſumptis uiribus appropinquarent, par uóq; intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu pila miſerunt, celeritérq;, ut erat præceptum à Cæſare gladios ſtrinxerunt. Neque uero pompeiani huic rei defuerunt, Nam & tela miſſa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conſerua uerunt, pilíſq; miſſis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeij cornu, ut erat im= peratum, uniuerſi procurrerunt, omníſq; multitudo ſa gittariorum ſe profudit, quorum impetum noſter equi tatus non tulit, ſed paulum loco motus ceſſit, equitéſq; pompeiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explica re, aciémq; noſtram à latere aperto circuire cœperũt. quod ubi Cæſar animaduertit, quartæ aciei, quam in= ſtituerat, ex cohortium numero, ſignum dedit. Illi cele riter procurrerũt, infeſtíſq; ſignis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omnéſq; conuerſi non ſolũ loco excederent, ſed proti nus incitati fuga montes altiſſimos peterent, qbus ſum motis, omnes ſagittarij, funditoréſq; deſtituti inermes ſine præſidio interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu pugnantibus etiam tum, ac reſiſtenti bus in acie pompeianis circuierunt, eóſq; à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciẽ Cæſar, quæ quieta

fuerat, et ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere iuſ ſit. Ita cum recētes, atq; itegri defeſſis ſucceſſiſſent, alij autem à tergo adorirentur, ſuſtinere pompeiani nō potuerunt, atq; uniuerſi terga uerterunt. Neque uero Cæſarem fefellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ eſſent, initium uictoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his enim primum equitatus eſt pulſus, ab iiſdē facta cædes ſagittariorum, atq; funditorum, ab iiſdem acies pompeiana à ſiniſtra parte erat circūuenta, atq; initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum ſuum pulſum uidit, atq; eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, aliјſq; diffiſus, acie exceſſit, protinuſq; ſe in caſtra equo contulit, & iis Cē turionibus, quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat clare, ut milites exaudirent, tuamini inquit caſtra, & defendite diligenter, ſi quid durius acciderit, ego reliquas portas circumeo, & caſtrorum præſidia confirmo. Hæc cum dixiſſet, ſe in prætorium contulit ſummæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæſar pompeianis ex fuga intra uallum compulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere exiſtimans, milites cohortatus eſt, ut beneficio fortunæ uterentur, caſtráq; oppugnarent, qui, & ſi magno æſtu fatigati, nā ad meridiem res erat perducta, tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. caſtra à cohortibus, quæ ibi præſidio erant relictæ, induſtrie defendebātur, multo etiam acrius à thracibus, barbariſq; auxiliis. Nā qui acie refugerant milites, et animo perterriti, & laſſitudine confecti, miſſis pleriq; armis, ſi

gniſq; militaribus, magis de reliqua fuga, quàm de caſtrorum defenſione cogitabant. Neq; uero diutius, qui in uallo conſtiterant, multitudinem telorũ ſuſtinere potuerunt, ſed confecti uulneribus locũ reliquerunt, protinuſq; omnes ducibus uſi Cẽturionibus, Tribuniſq; militum in altiſſimos montes, qui ad caſtra ꝑtinebant, cõfugerũt. In caſtris Põpeij uidere licuit triclinia ſtrata, magnum argenti pũdus expoſitum, recentibus cęſpitibus tabernacula conſtrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multáq;, præterea, quæ nimiam luxuriam, et uictoriæ fiduciam deſignarent, ut facile exiſtimari poſſet, nihil eos de euentu eius diei timuiſſe, quin neceſſarias conquirerent uoluptates. atq; ij miſerrimo, ac patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriem obijciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent. Põpeius iam cum intra uallum noſtri uerſarentur, equum nactus, detractis inſignibus imperatorijs, decumana porta ſe ex caſtris eiecit, protinuſq; equo citato, Lariſſam contendit. Neq; ibi conſtitit, ſed eadẽ celeritate paucos ſuo ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum XXX ad mare peruenit, nauemq; frumentariam conſcendit, ſæpe, ut dicebatur, querẽs, tantum ſe opinionem fefelliſſe, ut à quo genere hominum uictoriam ſperaſſet, ab eo initio fugæ facto penè proditus uideretur. Cæſar caſtris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negocij gerẽdi facultatem dimitterẽt. qua re impetrata, montem opere circunuenire inſtituit. Põpeiani, q̃d is mons erat ſine aqua, diffiſi ei loco relicto monte, uniuerſi ſimul Lariſſam uerſus ſe recipere cœpe

runt. qua re animaduerſa, Cæſar copias ſuas diuiſit,
partemq́; legionum in caſtris Pompeij remanere iuſſit.
partem in ſua caſtra remiſit, quatuor ſecũ legiones du-
xit, commodioreq́; itinere pópeianis occurrere cœpit,
& progreſſus millia paſſuum VI aciem inſtruxit.
qua re animaduerſa, pompeiani in quodam monte con
ſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat, Cæſar mili-
tes cohortatus eſt, & ſi totius diei continenti labore erãt
confecti, noxq́; iam ſuberat, tamen munitione flumen à
monte ſecluſit, ne noctu pópeiani aquari poſſent, quo
iam perfecto opere, illi de deditione miſſis legatis agere
cœperunt, pauci ordinis Senatorij, qui ſe cũ ijs coniun
xerant, nocte fuga ſalutem petierunt. Cæſar prima lu
ce omnes eos. qui in monte conſederant, ex ſuperioribus
locis in planitiem deſcendere, atq; arma proijcere iuſ-
ſit, quod ubi ſine recuſatione fecerunt, paſſisq́; palmis
proiecti ad terram flentes ab eo petierunt ſalutem, con
ſolatus conſurgere iuſſit, & pauca apud eos de lenitate
ſua locutus, quò minore eſſent timore, omnes conſerua-
uit, militibusq́; ſuis iuſſit, ne qui eorũ uiolarentur, neu
quid ſui deſyderarent. Hac adhibita diligentia, ex ca-
ſtris ſibi legiones alias occurrere, et eas, quas ſecum du-
xerat, inuicem requieſcere. atq; in caſtra reuerti iuſſit,
eodemq́; die Lariſſam peruẽnit, in eo prælio nõ amplĩ
us ducentos milites deſyderauit, ſed Centuriones fortes
uiros circiter XXX amiſit. Interfectus eſt etiam for
tiſſime pugnans Craſtinus, cuius mentionem ſupra fe-
cimus, gladio in os aduerſum coniecto. Neq; id fuit fal
ſum, quod ille in pugnã proficiſcens dixerat. Sic enim
Cæſar exiſtimabat, eo prælio excellentiſſimam uirtutẽ

Craſtini fuiſſe, optiméq; eum de ſe meritum iudicabat, ex pompeiano exercitu circiter millia XV cecidiſſe ui debantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIIII. nanq; etiam cohortes, quæ præſidio in caſtel lis fuerant, ſeſe Syllæ ſimiliter dediderunt. multi præ terea in finitimas ciuitates refugerunt, ſignáq; milita= ria ex prælio ad Cæſarem ſunt relata CLXXX, & aquilæ LIX. L. Domitius ex caſtris in montē refu giens, cum uires eum laſſitudine defeciſſent ab equiti= bus eſt interfectus. Eopem tempore D. Lælius cum claſ ſe ad Brūduſium uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone antea demonſtrauimus, Inſulam obiectam portui brunduſino tenuit. Similiter Vatinius, q̄ Brun duſio præerat, tectis, inſtructisq; ſcaphis, elicuit naues Lælianas, atq; ex his longius productam unam quin= queremem, & minores duas in anguſtijs portus cepit. Itemq; per eqtes diſpoſitos aqua prohibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius tempore anni cōmodiore uſus ad nauigandū onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachióq; aquā ſuis ſupportabat, neq; à propoſito deterrebatur, neq; ante prælium in Theſſalia factum cognitum, aut ignominia amiſſarum nauium, aut neceſſariarum re rum inopia, ex portu, inſuláq; expelli potuit. Iiſdē fe rè temporibus Caſſius cum claſſe Syrorū, et Phœnicū, et Cilicum, in Siciliam uenit, et cum eſſet Cæſaris claſ ſis diuiſa in duas partes, et dimidiæ parti præeſſet P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pom= ponius ad Meſſanam, prius Caſſius ad Meſſanam na- uibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu co gnoſceret, perturbatumq; eum nactus, nullis cuſtodijs,

neq; ordinibus certis, magno uento, et ſecundo comple=tas onerarias naues, teda, et pice, et ſtupa, reliquiſq; rebus, quæ ſunt ad incendia, in pōponianā claſſem immiſit, atq; omnes naues incendit XXXV, in quibus erant XX conſtratæ, tantuſq; eo facto timor inceſſit, ut, cum eſſet legio præſidio Meſſanæ, uix oppidum de=fenderetur, & niſi eo ipſo tempore quidam nuntij de Cæſaris uictoria per diſpoſitos equites eſſent allati, exiſtimabant pleriq; futurum fuiſſe, ut amitteretur. Sed opportuniſſime nūtijs allatis oppidum fuit defenſum. Caſſiuſq; ad ſulpitianā inde claſſem profectus eſt Vibonem, applicatiſq; noſtris ad terrā nauibus, propter eundē timorē, pari atq; antea ratione egerūt. Caſſius ſecundū nactus uentum, onerarias naues circiter XL præparatas ad incendium immiſit, et flāma ab utroq; cornu cōprehenſa, naues ſunt combuſtæ quinq;, cumq; ignis magnitudine uenti latius ſerperet, milites, qui ex ueteribus legionibus erant relicti præſidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiā nō tulerūt, ſed ſua ſponte naues conſcenderūt, et à terra ſoluerunt, impetuq; facto in caſſianā claſſem, qnqueremes duas, in quarū altera erat Caſſius, ceperunt. ſed Caſſius exceptus ſcapha refugit. Præterea duæ ſunt deprehenſæ triremes, neq; multo poſt de prælio facto in Theſſalia cognitum eſt, ut ipſis pompeianis fides fieret, nam ante id tēpus fingi à legatis, amiciſq; Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Caſſius cum claſſe diſceſſit. Cæſar omnibus rebus relictis, perſequendū ſibi Pompeiū exiſtimauit, quaſcūq; in parteis ex fuga ſe recepiſſet, ne rurſus copias comparare alias, et bel-

lum renouare poſſet, & quantum itineris equitatu effi cere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq́; unà minoribus itineribus ſubſeq iuſſit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propoſitũ, uti omnes eius Prouinciæ iuniores græci, ciuesq́; Ro. iurãdi cauſa conuenirent. Sed utrum auertendæ ſuſpitionis cauſa Pompeius propoſuiſſet, ut quamdiutiſſime longioris fugæ conſilium occultaret, an nouis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, exiſtimari non poterat. ipſe ad anchoram una nocte conſtitit, & uocatis ad ſe Amphipoli hoſpitibus, & pecunia ad neceſſarios ſumptus corrogata, cognito Cæſaris aduentu, ex eo loco diſceſſit, et Mitylenas paucis diebus uenit, biduũ tẽpeſtate retentus, nauibusq́; alijs additis actuarijs in Ciliciã, atq; inde Cyprum peruẽnit. Ibi cognoſcit conſenſu omnium Antiochenſium, ciuiumq́; Ro. qui illic negociarentur, arcem Antiochiam captam eſſe, excludendĩ ſui cauſa, nuntiosq́; dimiſſos ad eos, qui ſe ex fuga in finitimas ciuitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiã adirent, id ſi feciſſent magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicunq; ex fuga Pompeium ſequerentur, atq; in inſulam ueniſſent, oppido, ac portu recepti non erant, miſſisq́; ad eos nuntijs, ut ex his locis diſcederent, contra uoluntatem ſuam naues ſoluere iubebantur. Iamq́; de Cæſaris aduẽtu fama ad ciuitates perferrebatur. quibus cognitis rebus, Põpeius depoſito adeundæ Syriæ cõſilio pecunia ſocietatis ſublata, et à quibuſdam priuatis ſumpta, & æris magno pondere ad

militarem uſum in naueis impoſito, duobusq; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs ſocietatum delegerat, partim à negociatoribus coegerat, quosq; ex ſuis quisq; ad hanc rem idoneos exiſtimabat, Peluſium peruenit. ibi caſu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum ſorore Cleopatra gerens bellum, quam paucis ante menſibus per ſuos propinquos, atq; amicos regno expulerat, caſtráq; Cleopatræ non longo ſpatio ab eius caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, ut pro hoſpitio, atq; amicitia patris, Alexãdria reciperetur, atq; illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſſi erãt confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt. Eosq; hortari, ut ſuum officium Pompeio præſtarent, ne'ue eius fortunam deſpicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatẽ eius in procuratione erant regni, ſiue timore adducti, ut poſtea prædicabant, ne ſolicitato exercitu regio, Pompeius Alexãdriam, Aegyptumq; occuparet, ſiue deſpecta eius fortuna, ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici exiſtunt, ijs qui erant ab eo miſſi, palàm liberaliter reſpõderunt, eũq; ad Regẽ uenire iuſſerũt. Ipſi clàm conſilio inito Achillam præfectum regium, ſingulari hominem audacia, & L. Septimum Tr. militum, ad interficiendum Pompeium miſerunt. ab his liberaliter ipſe appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam par=

nulam conſcendit cum paucis ſuis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus cōprehenditur à Rege, et in cuſtodia necatur. Cæſar, cū in Aſiam ueniſſet, reperiebat T. Apiū conatū eſſe tollere pecunias Epheſo ex Fano Dianæ, eiuſq; rei cauſa, Senatores omneis ex Prouicia uocaſſe, ut his teſtibus ſummæ pecuniæ uteretur, ſed interpellatum aduentu Cæſaris profugiſſe. Ita duobus tēporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxilium tulit. Item cōſtabat Elide in templo Mineruæ repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die prælium ſecūdum feciſſet Cæſar, ſimulachrū uictoriæ, quod ante ipſam Mineruam collocatum erat, & ad ſimulachrum Mineruæ ſpectabat, ad ualuas ſe tēpli, limēq; conuertiſſe. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, et ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata ciuitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaidæ accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter ſacerdotes, adire fas non eſt, quæ græci ἄδυτα appellant, tympana ſonuerunt. Itē Trallibus in tēplo uictoriæ, ubi Cæſari ſtatuā conſecrauerāt, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidū ex pauimēto extitiſſe oſtendebatur. Cæſar paucos dies in Aſia moratus, cum audiſſet Pompeium Cypri uiſum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquaſq; eius loci opportunitates, cū legionibus, una, quā ex Theſſalia ſe ſequi iuſſerat, et altera, quā ex Achaia à Fuſio legato euocauerat, equitibuſq; octingentis, et nauibus lōgis Rhodijs decē, et Aſiaticis paucis, Alexandriam peruenit. in his erant legionibus hominū tria millia ducenti. Reliq uulne-

ribus ex prælijs, et labore, ac magnitudine itineris confecti conſequi non potuerant. Sed Cæſar Confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxilijs proficiſci non dubitauerat, atq; omnem ſibi locum tutũ fore exiſtimabat. Alexandriæ de Põpeij morte cognoſcit, atq; ibi primũ è naui egrediens clamorẽ militum audit, quos Rex in oppido præſidij cauſa reliquerat, et cõcurſum ad ſe fieri uidet, q̃d faſces anteferrẽtur. In hoc omnis multitudo maieſtatem Regiam minui prædicabat. Hoc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant, compluresq; milites, huius urbis omnibus partibus ĩterficiebãtur. q̃bus rebus animaduerſis, legiões ſibi alias ex Aſia adduci iuſſit, quas ex pompeianis militibus confecerat. Ipſe enim neceſſario Eteſijs tenebatur, q̃ Alexandria nauigantibus, ſunt aduerſiſſimi uenti. Interim cõtrouerſias Regum ad populum Ro. & ad ſe q̃ eſſet conſul, ptinere exiſtimans, atq; eo magis officio ſuo conuenire, quod ſuperiore conſulatu, cum patre Ptolemæo, & lege, et ſenatusconſulto ſocietas erat facta, oſtendit ſibi placere Regem Ptolemæum, atq; ſororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere, et de controuerſijs iure apud ſe potius, quàm inter ſe armis diſceptare. Erat in procuratione Regni propter ætatẽ pueri nutritius eius eunuchus nomine Photinus. Is primũ inter ſuos queri, atq; indignari cœpit, Regem ad dicendã cauſam euocari. Deinde adiutores quoſdam conſcios ſui nactus ex regijs amicis, exercitum à Peluſio clàm Alexandriam euocauit, atq; eundẽ Achillã, cuius ſupra meminimus, ...ibus copijs præfecit. Hũc incitatũ ſuis, et Regis inflatũ

pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis, nuntijsq; edocuit. In teſtamento Ptolemæi patris hæredes erant ſcripti, ex duobus filijs maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat, hæc uti fierēt, per omnes deos, perq; fœdera, quæ Romæ feciſſet eodem teſtamento Ptolemæus populum Roma. obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti, unæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur, eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitæ. Alteræ eodem exemplo relictæ, atque obſignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæſarem, isq; maxime uellet pro communi amico, atq; arbitro controuerſias Regum componere, ſubito exercitus regius, equitatusq; omnis uenire Alexandriá nuntiatur. Cæſaris copiæ nequaquá erant tantæ, ut eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandum, confideret, relinquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumq; Achillæ cognoſceret, milites tamen omnes in armis eſſe iuſſit, Regemq; hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſarijs, quos haberet maximæ authoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid eſſet ſuæ uoluntatis oſtenderet. A quo miſſi Dioſcorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamq; apud patrem Ptolemæum authoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt, quos ille cum in cóſpectu eius ueniſſent, prius, quàm audiret, aut cuius rei cauſa miſſi eſſent, cognoſceret, corripi, ac interfici iuſſit. Quorum alter accepto uulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. quo facto, Regem ut in ſua poteſtate haberet, Cæſar effecit, magnamq; regium nomen apud ſuos authoritatem

habere exiſtimans,

habere eixſtimans, & ut potius priuato paucorũ, & latronum conſilio, quàm regio ſuſceptum bellum uideretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neq; numero, neq; genere hominum, neq; uſu rei militaris contemnẽdæ uiderentur. millia enim uiginti in armis habebat. hæ cõſtabant ex gabinianis militibus, qui iam in conſuetudinem alexandrinæ uitæ, atq; licentiæ uenerant, et nomẽ, diſciplinamq́; populi Ro. dedicerant, uxoresq́; duxerant, ex quibus pleriq; liberos habebant. huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusq́; Syriæ, Ciliciæq́; Prouinciæ, finitimarumq́; regionum. Multi præterea capitis damnati, exulesq́; conuenerant, fugitiuisq́; omnibus noſtris certus erat Alexãdriæ receptus, certaq́; uitæ conditio, ut dato nomine, militũ eſſent numero, quorum ſi quis à domino comprehẽderetur, concurſu militum eripiebatur, qui uim ſuorum, quod in ſimili culpa uerſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi Regũ amicos ad mortem depoſcere, hi bona locupletum diripere, ſtipendij augendi cauſa, Regis domum obſidere, regno expellere alios, alios arcerſere, uetere quodam alexandrini exercitus inſtituto conſueuerant. Erãt præterea equitum millia duo, qui inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant. Bibuli filios duos interfecerant. Bella cum Aegyptijs geſſerant, hũc uſum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatemq́; militum Cæſaris deſpiciens, occupabat Alexandriam. præterea oppidi partem, quam Cæſar cũ militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus eſt. Sed Cæſar diſpoſitis per uias cohortibus,

impetum eius ſuſtinuit, eodemq; tempore pugnatum eſt ad portum, ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pugnabatur, et magna multitudine naues lōgas occupare hoſtes conabantur, quarū erant auxilio L miſſæ ad Pōpeium, prælioq; in Theſſalia facto, domū redierāt. Illæ triremes omnes, et qnqueremes aptæ, inſtructæq; omnibus rebus ad nauigandum, præter has, XXII erāt, quæ præſidij cauſa Alexādriæ eſſe conſueuerāt, cōſtratæ omnes, quas ſi occupaſſent, claſſe Cæſaris erepta, portum, ac mare totum in ſua poteſtate haberent, commeatu, auxilijsq; Cæſarem prohiberent. Itaq; tanta eſt contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi ſalutem ſuam cōſiſtere uiderent. Sed rem obtinuit Cæſar, omnesq; eas naues, et reliquas, quæ erant in naualibus incēdit, quod tam late tueri, tā parua manu nō poterat, confeſtimq; ad pharum nauibus milites expoſuit. Pharus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab inſula accepit. hæc inſula obiecta Alexandriæ portum efficit. Sed à ſuperioribus regionibus, in longitudinem paſſuum nōgentorū in mare iactis molibus anguſto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In hac ſunt Inſula domicilia ægyptiorum, & uicus, oppidi magnitudine, quæq; ubiq; naues imprudentia, aut tempeſtate paululū ſuo curſu deceſſerit, has more prædonum deripere cōſueuerūt. his autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe propter anguſtias nauibus introitus in portum. hoc tum ueritus Cæſar hoſtibus in pugna occupatis, militibusq; expoſitis,

Pharon apprehendit, atq; ibi præſidium poſuit. quibus eſt rebus effectum, uti tuto frumētum, auxiliaq; nauibus ad eum ſupportari poſſent. deduxit enim circum omnes propinquas regiones, atq; inde auxilia euocauit, reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatū, ut æquo prælio diſcenderetur, et neutri pellerētur. Id efficiebant anguſtiæ loci, paucisq; utrinq; interfectis Cæſar loca maxime neceſſaria complexus noctu præmunit, nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quā ipſe habitandi cauſa initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusq; habebat ad portum, et ad reliqua naualia. has munitiones inſequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis uacuā poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillam ſe ex Regia traiecit, unaq; bellum adminiſtrare cœpit, ſed celeriter eſt inter eos de principatu cōtrouerſia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis ſibi quiſq; eorum animos cōciliabat. Hæc dum apud hoſtes geruntur, Photinus nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæſaris cū ad Achillam nuntios mitteret, hortareturq;, ne negocio deſiſteret, ne'ue animo deficeret, indicatis, deprehēſisq; internuntijs, à Cæſare eſt interfectus. Hæc initia belli alexandrini fuerunt.

A. HIRTII AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER QVARTVS.

BELLO ALEXANDRINO conflato, Cæſar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciáq; omnem claſſem accerſit, ex Creta ſagittarios, equites ab Rege Nabatheorum Malco euocat. tormenta undiq; conquiri, & frumentum mitti, auxiliáq; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atq; omnes oppidi partes, quæ minus firmæ eſſe uiderentur, teſtudinibus, atq; muſculis aptantur, ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quãtumq;, aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantũ munitiones proferuntur, nam incendio ferè tuta eſt Alexandria, quod ſine contignatione, ac materia ſunt ædificia, & ſtructuris, atq; fornicibus continentur, tectáq; ſunt rudere, aut pauimentis. Cæſar ſtudebat maxime, ut, quam anguſtiſſimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, uineisq; agendis, à reliqua parte urbis excluderet, illud expectans primũ, ut cum eſſet in duas parteis urbs diuiſa, acies uno conſilio, atq; imperio adminiſtraretur. Deinde ut laborantibus ſuccurri, atq; ex altera oppidi parte auxilium ferri poſſet. In primis uero, ut aqua, pabuloq; abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullã omnino facultatem habebat, quodq; utrũq;

palus large præbere poterat. Neq; uero Alexandrinis in gerendis negocijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. Nã in omneis parteis, per quas fines Aegypti, regnum'q; pertinet, legatos, conquiſitores'q; delectus habendi cauſa miſerant, magnum'q; numerum in oppidum telorum, atq; tormentorum miſerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianum, ſtipendium'q; præbebant. Hac multitudine diſpoſita munitiones ſe motarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas ĩ celeberrimis urbis locis habebant, ut quacunq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum opportuni eſſent, omnibus uijs, atq; angiportis triplicem uallum obduxerãt. Erat autem quadrato extructus ſaxo, nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat, quæ'q; partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, ſubiectis'q; eis rotis, funibus, iumentis'q; obiectis, directis plateis in quãcunq; erat uiſum partem mouebant, urbs fertiliſſima, & copioſiſſima omnium rerum apparatus ſuggerebat. ipſi homines ingenioſiſſimi, atq; acutiſſimi, quæ à nobis fieri uiderant, ea ſolertia efficiebãt, ut noſtri illorum opera immitari uiderentur, et ſua ſpõte multa reperiebant, uno'q; tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant, atq; hæc principes in conſilijs, concionibus'q; agitabant populum Ro. paulatim in conſuetudinem eius regni uenire occupandi, pau

cis annis antea Gabiniũ cũ exercitu fuiſſe in Ægypto. Pompeium ſe ex fuga eodem recepiſſe, ac Cæſarem ueniſſe cum copijs, neq; morte Pompeij quicquam profectum, quo minus Cæſar apud ſe commoraretur, quem ſi nõ expuliſſent, futuram ex regno Prouinciam, idq; agendum mature. Nanq; eum interclusum tempeſtatibus propter anni tempus recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim diſſenſione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Arſinoen Regis Ptolemæi minorem filiam, ut ſupra demonſtratum eſt, cum uterq; utriq; inſidiaretur, & ſummam imperij ipſe obtinere uellet, præoccupat Arſinoe per Ganymedem eunuchum nutriciũ ſuum, atq; Achillã interficit. Hoc occiſo ipſa ſine ullo ſocio, et cuſtode omne imperium obtinebat, exercitus Ganymedi traditur. Is ſuſcepto officio largitionem in milites auget. reliqua pari diligentia adminiſtrat. Alexandria eſt ferè tota ſuffoſſa, ſpecusq; habet ad Nilum pertinentes, qbus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim ſpatio temporis liqueſcit, ac ſubſidit, hac uti domini ædificiorum, atq; eorum familiæ conſueuerunt. Nã quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa, atq; turbida, ut multos, uariosq; morbos efficiat, ſed ea plebs, ac multitudo contenta ẽ neceſſario, quod fons urbe tota nullus eſt, hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexãdrinis tenebatur, Quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi, qui diſtributi munitionum tuendarum cauſa uicatim ex priuatis ædificijs ſpecubus, & puteis extracta aqua utebantur. hoc probato conſilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. Interſeptis enim

ſpecibus, atq; omnibus urbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. Quamobrem ſalſior paulò præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnamq; hominibus admirationem præbebat. quã ob cauſam id accidiſſet, nec ſatis ſibi ipſi credebant, cum ſe inferiores eiuſdem generis, ac ſaporis aqua dicerent uti, atq; ante conſueſſent, uulgóq; inter ſe conferebant, & deguſtando, quãtum inter ſe different aquæ, cognoſcebãt. paruo uero temporis ſpatio hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior iam, ſalſiorq; reperiebatur. quo facto dubitatione ſublata, tantus inceſſit timor, ut ad extremum caſum omnes deducti uiderẽtur. Atque alij morari Cæſarem dicerent, qn naues conſcendere iuberet. Alij multo grauius extimeſcerent caſum, qđ neq; celari Alexandrinis poſſent in apparanda fuga, cum hi tam paruo ſpatio diſtarent ab ipſis, neq; illis imminentibus, atq; inſequentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autẽ magna multitudo oppidanorũ in parte Cæſaris, quã domicilijs ipſorũ non mouerat, qđ ea ſe fidelem palàm noſtris eſſe ſimulabat, et deſciuiſſe à ſuis uidebatur, ut mihi defendẽdi eſſent Alexãdrini, ꝙ neq; fallaces eſſent, neq; temerarij, multa oratio fruſtra abſumeretur. cum uero uno tẽpore, et natio eorũ, et natura cognoſcatur, aptiſſimũ eẽ hoc genus ad proditionẽ nemo dubitare poteſt. Cæſar ſuorum timorẽ cõſolatione, et ratione minuebat. Nã puteis, foſſiſq; aquã dulcem poſſe reperiri affirmabat. Oia enim li-

tora naturaliter aquæ dulcis uenas habere, quod ſi alia eſſet litoris ægyptij natura, atq; omnium reliquorum, tamē quoniam mare libere tenerent, neq; hoſtes claſſem haberent, prohiberi ſeſe non poſſe, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, uel à ſiniſtra parte à Paretonio, uel à dextra ab inſula, quæ diuerſæ nauigationes nunquam uno tempore aduerſis uentis præcluderentur, fugæ uero nullum eſſe conſilium non ſolum ijs, qui primam dignitatem haberēt, ſed ne ijs quidē, qui nihil, præterquam de uita cogitarent, magno negocio impetus hoſtium aduerſos, ex munitionibus ſuſtineri, quibus relictis, nec loco, nec numero pares eſſe poſſe. magnam autem moram, & difficultatem aſcenſum in naues habere, præſertim ex ſcaphis, ſummam eſſe contra in Alexandrinis uelocitatem, locorumq́;, & ædificiorum notitiam. Hos præcipue in uictoria inſolentes, præcurſuros, & loca excelſiora, atq; ædificia occupaturos, ita fuga, nauibusq́; noſtros prohibituros, proinde eius conſilij obliuiſcerentur, atq; omni ratione eſſe uincendū cogitarent. Hac oratione apud ſuos habita, atq; omnium mentibus excitatis dat Cēturionibus negocium, ut reliquis operibus intermiſſis, ad fodiēdos puteos animum conferant, ne'ue quam partem nocturni temporis intermittant. quo ſuſcepto negocio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximisq́; conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt. Eo biduo legio trigeſimaſeptima ex dedititijs pompeianis militibus cum frumento armis, telis, tormētis, impoſita in naues à Domitio Cal

uino, ad litora Africæ paulo ſupra Alexandriam delata eſt. Hæ naues Euro, qui multos dies continēter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenēdas anchoras. hi cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerētur, nauigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar, ut per ſe conſilium caperet, quid faciendū uideretur, nauim conſcendit, atq; omnem claſſem ſe ſeq. iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis, quod, cū lōgius paulo diſcederet, munitiones nudare nolebat. Cumq; ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherrhoneſus, aquandiq; cauſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex numero, cum longius à nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti, ex ijs cognouerunt Cæſarem ipſum in claſſe ueniſſe, nec ullos milites in nauibus habere. Quare comperta magnam ſibi facultatē fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. Itaq; naues omneis, quas paratas habuerāt ad nauigandū, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſariq; redeunti cū claſſe occurrerunt, qui duabus de cauſis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in nauibus habebat, & poſt horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorū notitia confidebant, ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum, quod nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quæ neq; uirtutem poſſet notare, neq; inertiā. quibus de cauſis naues, quas potuit Cæſar ad terram detraxit, quem in locum illos ſucceſſuros nō exiſtimabat. erat una nauis rhodia in dextro Cæſaris cornu, longe ab reliquis collocata, hanc conſpicati hoſtes non tenuerunt ſeſe, ma

-gno'q; impetu quatuor ad eam constratæ naues, & cõplures apertæ contenderunt, cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliá acciperet, q̃q̃ siquid grauius accidisset merito casurum iudicabat. præliũ cõmissum est magna contentione Rhodiorum, qui cum in omnibus dimicationibus, & scientia, et uirtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne qđ suorũ culpa detrimẽtum acceptum uideretur, ita prælium secũdissimum est factum, capta est una hostium quadriremis, depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudatæ, magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus aduerso uento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco uictricibus suis Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum nõ iam uirtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se uictos uiderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, ut uix ædificijs defendi possent, et materiam cunctam obijcerent, quod nostra classis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. Iidem postea quam Ganymedes in cõcilio confirmauit sese et eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres reficere naues, accuratius'q; huic rei studere, atq; inseruire instituerunt, ac tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu, naualibus'q; amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. uidebãt enim non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari

poſſe, ſi claſſe ipſi ualerent. prætereà nautici homines, et urbis, et regionis maritimæ, quotidianóq; uſu à pueris exercitati, ad naturalē, ac domeſticū uſum refu=gere cupiebant, & quantum paruulis nauigijs profe-ciſſent, ſentiebant. Itaq; omni ſtudio ad parādā claſ ſem incubuerunt. Erant omnibus oſtijs Nili cuſtodiæ, exigendi portorij cauſa diſpoſitæ, naues ueteres erāt in occultis R giæ naualibus, quibus multis annis ad naui gandum nō erant uſi, has reficiebant, illas Alexan-driam reuocabant, deerant remi, porticus, gymnaſia, ædificia publica detegebant, aſſeres, remorū uſum ob tinebant, aliud naturalis ſolertia, aliud urbis copia ſubminiſtrabat. poſtremo non longam nauigationem parabāt, ſed præſentis temporis neceſſitati ſeruiebāt, & in ipſo portu confligendum uidebant. Itaq; paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigin=tiduas, quinqueremes quinq; confecerunt, ad has mino res, apertasq́; complures adiecerunt, et in portu periclī tati remigio, quid quæq; earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt, ſéq; ad cōfligendum omnibus re bus parauerunt. Cæſar rhodias naues nouē habebat. Nam decem miſſis, una in curſu litore ægyptio defece rat, ponticas octo, lycias quinq; ex Aſia XII, ex his quinqueremes quinq; erāt, et quadriremes X, reliquæ infra hanc magnitudinē, et pleræq; apertæ, tamē uir tute militum confiſus, cognitis hoſtium copijs, ſe ad dimi candum parabat. Poſtq̄ cō uentū eſt, ut ſibi uterq; eorū confideret. Cæſar Pharon claſſe circumuehitur, aduer=ſasq́; naues hoſtibus cōſtituit. In dextro cornu rhodias collocat. i ſiniſtro pōticas. Inter has ſpatiū quadringēto

rum paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explicãdas naues uidebatur. Poſt hũc ordinem reliquas naues ſubſidio diſtribuit, quæ quanq; earum ſequatur, et cui ſubueniat, conſtituit, atq; imperat. Non dubitanter Alexãdrini claſſem producunt, atq; inſtruunt, in fronte collocant XXII, reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt. Magnum præterea numerum minorũ nauigiorum, et ſcapharum producunt cum malleolis, ignibusq;, ſiquid ipſa multitudo, et clamor, et flamma noſtris terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes uada tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem Africæ, ſic enim prædicant, partem eſſe Alexandriæ dimidiam Africæ, ſatisq; diu inter ipſos eſt expectatum, ab utris tranſeũdi fieret initium. Propterea quod ei, qui intraſſent ad explicandam claſſem, & ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore uidebãtur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor animi magnitudine, ac uirtute magis cũ noſtris hominibus, q̃ cũ græcis comparandus, Hic ob notiſſimam ſcientiã, atq; animi magnitudinem, delectus eſt ab Rhodijs, qui imperium claſſis obtineret, qui, ubi Cæſaris animum aduertit, uideris mihi, inq̄t Cæſar uereri, ſi hæc uada primus nauibus ĩtraueris, ne prius dimicare cogaris, q̃ reliquam claſſem poſſis explicare, nobis rem committe, nos prælium ſuſtinebimus, neq; tuum iudicium fallemus, dum reliqui ſubſequantur. Hos quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori eſt. Cæſar illum adhortatus, atq; omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnæ, progreſſas ultra uadum quatuor rhodias naues circũſiſtunt Ale

xandrini, atq; i eas impetũ faciunt, ſuſtinent illi, atq; arte, ſolertiaq; ſe explicãt, ac tantum doctrina potuit, ut in diſpari numero, nulla tranſuerſa hoſti obijceretur, nullius remu detergerentur, ſed ſemper uenientibus aduerſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſario diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci, atq; omne certamen in uirtute conſtitit. Neq; uero Alexandriæ fuit quiſquam aut noſtrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atq; ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibusq;, & uotis uictoriam ſuis ab Dijs immortali bus expoſceret. Minime autem erat par prælij certamen, noſtris enim pulſis, neq; terra, neq; mari effugium dabatur uictis, omniaq; uictoribus erant futura in incerto. Illi, ſi ſuperaſſent nauibus, omnia tenerẽt, ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue, ac miſerum uidebatur, per paucos de ſumma, ac de ſalute omnium decertare. Quorũ ſiquis aut animo, aut uirtute ceſſiſſet, reliquis etiã eẽt cadendum, quibus pro ſe pugnandi facultas nõ fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis ex poſuerat, ut hoc maiori animo contẽderent, quod omnium ſalutem ſibi commendatam uiderent, eadem ſuũ quiſq; contubernalem, amicum, notum, proſequẽs erat obteſtatus, ne ſuam, atq; omniũ falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficiſceretur. Itaq; hoc animo eſt decertatum, ut neq; maritimis, nauticasq; ſolertia, atq; ars præſidium ferret, neq; numero nauium præſtãtibus multitudo prodeſſet, neq; flexi ad uir-

tutem ex tanta multitudine uiri uirtuti noſtrorum poſ ſent adequari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defenſoribus, remigibusq́; & deprimuntur tres, noſtris incolumibus omnibus. reliquæ propinquã fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, atq; ædificijs immunentibus, et noſtros adire propius prohibuerunt. Hoc ne ſibi ſæpius accidere poſſet, omni ratione Cæſar contendendum exiſtimauit, ut inſulam, molemq́; ad inſulam pertinentem, in ſuam redigeret poteſtatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illã, & urbẽ uno tempore tentari poſſe confidebat, quo capto conſilio cohortes X. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex eqtibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, ſcaphasq́; imponit, alteram inſulæ partem diſtinendæ manus cauſa cum conſtratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propoſitis, qui primus inſulam cœpiſſet. Ac primo impetũ noſtrorum pariter ſuſtinuerunt, uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabãt, & litora armati defendebant, quo, propter aſperitatẽ loci, nõ facilis noſtris aditus dabatur, et ſcaphis, nauibusq́; longis V mobiliter, et ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed ubĩ locis primum cognitis, uadisq́; pertentatis, pauci noſtrĩ in litore conſtiterunt, atq; hos ſunt alij ſubſecuti, conſtãterq́; in eos, q in litore æquo inſtiterãt, ipetum fecerũt, omnes Pharitæ terga uerterũt. His pulſis, cuſtodia portus relicta ad litora, et uicũ applicauerũt, ſeq́; ex nauibus ad tuẽda ædificia eiecerũt, neq; uero diutius ipſi ex munitione ſe continere potuerunt. et ſi erat non diſ ſimile, atq; Alexandriæ genus ædificiorũ, ut minora

maioribus cōferātur, turresq; editæ, et coniunctæ, muri locum obtinebāt, neq; noſtri aut ſcalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnādum, ſed terror hominibus mentem, conſiliumq; eripit, et mēbra debilitat, ut tūc accidit, q̄ ſe in æquo loco, ac plano pares eſſe cōfidebant, ijdem perterriti fuga ſuorū, & cæde paucorū triginta pedum altitudine in ædificijs cōſiſtere auſi non ſunt, ſeq; per molem in mare præcipitauerunt, & octingentorum paſſuum interuallo ad oppidum enatauerunt. multi tamē ex his capti interfectiq; ſunt. Sed numerus captiuorū omnino fuit ſexcenti. Cæſar præda militibus cōceſſa ædificia diripi iuſſit, caſtellūq; ad pontem, qui propior erat Pharo communiuit, atq; ibi præſidium poſuit. Hūc fuga Pharitæ reliquerant, fortiorē illum, propioremq; oppido Alexandrini tuebantur. ſed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus, omnē nauigiorum excurſum, & repentina latrocinia ſublatumiri uidebatur. Iamq; eos, qui præſidio eū locum tenebant, tormentis è nauibus, ſagittiſq; depulerat, atq; in oppidum redegerat, & cohortium trium inſtar in terram expoſuerat. Non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur, reliquæ copiæ in nauibus ſtationem obtinebant, quo facto imperat pontem aduerſus hoſtem præuallari, & qua exitus nauibus erat fornice extructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri, atq; obſtrui, quorum altero opere effecto, ut nulla omnino ſcapha egredi poſſet, altero inſtituto, omnes Alexandrinorū copiæ ex oppido ſe eiecēre, et contra munitiones pontis latiore loco cōſtiterūt, eodemq; tēpore, quæ cōſueue

rant nauigia per pontes ad incendia onerariarũ emit tere ad molem conſtituerũt. Pugnabatur à noſtris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduerſus põ tem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupa to Cæſare, militesq́; hortante, remigum magnus nume rus, et claſſiariorum ex longis nauibus noſtris in mo lem ſe eiecit. Pars eorũ ſtudio ſpectandi ferebatur. Pars etiam cupiditate pugnandi. hi primum nauigia hoſtiũ lapidibus, ac fundis à mole repellebãt, ac multum pro ficere multitudine telorum uidebãtur. Sed poſtquam ultra eum locum ab latere eorũ aperto, auſi ſunt egre di ex nauibus Alexãdrini pauci, ut ſine ſignis, certisq́; ordinibus ſine ratione prodierant, ſic temere in naues refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexãdri ni ex nauibus egrediebãtur, noſtrosq́; acrius pertur= batos inſequebãtur. Simul qui in nauibus lõgis remã= ſerant, ſcalas rapere, nauesq́; à terra repellere prope= rabant, ne hoſtes nauibus potirentur. quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri, cohortium trium, qui in ponte, ac prima mole conſtiterant, cum poſt ſe clamo rem exaudirent, fugam ſuorum uiderent, magnam uim telorum aduerſi ſuſtinerent, ueriti ne ab tergo cir cumuenirentur, & diſceſſu nauium omnino reditu in= tercluderentur, munitionem in pontem inſtitutam reli= querunt, & magno curſu incitati ad naues contende- runt. Quorum pars proximas nacta naues multitudi ne hominum, atq; onere depreſſa eſt, pars reſiſtens, & dubitans, quid eſſet capiendum conſilij, ab Alexandri nis interfecta eſt. nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues conſecuti, incolumes diſceſſerunt, Pauci

allenati ſcutis,

alleuati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxi ma nauigia adnatarunt. Cæſar quoad potuit cohortan do ſuos ad pontem, & munitiones contendere. eodem in periculo uerſatus eſt, poſtquam uniuerſos cedere ani- maduertit, in ſuum nauigium ſe recepit, quo multitu- do hominum inſecuta cum irrūperet, neq; admniſtrā di, neq; repellendi à terra facultas daretur, fore qđ acci dit, ſuſpicatus, ſeſe ex nauigio eiecit, atq; ad eas, quæ lō gius conſtiterant naues, adnatauit. Hinc ſuis laboranti bsn ſubſidio ſcaphas mittens, nunnullos conſernauit. na uigium quidem eius multitudine depreſſum militum unà cum hominibus interijt. Hoc prælio deſyderati ſunt ex numero legionariorū militum circiter CCCC, & paulo poſt eum numerum claſſiarij, et remiges. Ale xandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus, mul tiſq; tormentis confirmauerūt, atq; egeſtis ex mari lapi dibus, libere ſunt uſi poſtea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites noſtri tantum abfuerunt, ut pertur- barentur, ut incenſi potius, atq; incitati, magnas acceſſio nes fecerint in operibus hoſtium expugnandis, in præ lijs quotidianis, quādocunq; ſors obtulerat procurrenti bus, & erūpentibus Alexādrinis * manum comprehē di multum operibus, et ardentibus ſtudijs militum. Nec diuulgata Cæſaris hortatio, ſubſequi legionum, aut la borē, aut pugnandi poterat cupiditatem. ut magis de- terrendi, & continendi à periculoſiſſimis eſſent dimi- cationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexan- drini, cum Romanos, & ſecundis rebus confirmari, et aduerſis incitari uiderent, neq; ullum belli tertium ca ſum noſſent, quo poſſent eſſe firmiores, ut coniectura.

conſequi poſſumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæſaris erant præſidijs, aut ſuopte conſilio, per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæſarem miſerũt, ut dimitteret Regem, tranſireq; ad ſuos pateretur. paratam enim omnẽ multitudinem eſſe, cõfectam tædio, puellæ fiduciario regno, dominatióe crudeliſſima Ganymedis, facere id quod Rex imperaſſet. quo ſi authore in Cæſaris fidem, amicitiamq́; uenturi eſſent, nullius periculi timorẽ multitudini fore impedimento, quo minus ſe dederent. Cæſar, et ſi fallacem gentem, ſemperq́; alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniam utile eſſe ſtatuit. quod ſi quo facto ſentirent ea, quæ poſtularent, manſurum in fide dimiſſum Regem credebat. Sin id quod magis illorũ naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendum Regem habere uellent, ſplẽdidius, atq; honeſtius ſe contra Regem, quàm contra conuenarum, ac fugitiuorum manum bellum eſſe geſturũ. Itaq; Regem cohortatus, ut conſuleret regno paterno, parceret præclariſſimæ patriæ, quæ turpiſſimis incendijs, & ruinis eſſet deformata, ciues ſuos primum ad ſanitatẽ reuocaret, deinde conſeruaret, fidem populo Ro. ſibiq́; præſtaret, cum ipſe tantum ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At regius animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne à gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæſarem cœpit, ne ſe dimitteret. non enim regnũ ipſum ſibi cõſpectu Cæſaris eſſe iucundius. Compreſſis pueri lacrymis, Cæſar ipſe commotus celeriter, ſi illa ſentiret, fore eũ ſecũ

affirmans ad ſuos dimiſit. Ille, ut ex carceribus in liberum curſum emiſſus, adeo contra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudiſſe. Accidiſſe hoc complures Cæſaris legati, amici, Centuriones, militesq; lætabantur, quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri eluſa eſſet, quaſi uero id Cæſar bonitate tantum adductus, et non prudentiſſimo conſilio feciſſet, cum duce aſſumpto Alexādrini nihilo ſe firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent. Eludentibusq; militibus Regis ætatem, atq; infirmitatem, magnū dolorem acciperent, neq; ſe quicquam proficere uiderent, rumoresq; exiſterent, magna Cæſari præſidia, terreſtri itinere Syria, Ciliciaq; adduci, quod non dum Cæſari auditum erat, commeatum, qui noſtris mari ſupportabatur intercipere ſtatuerunt. Itaq; expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in ſtatione, diſpoſitis nauibus, inſidiabantur noſtris commeatibus. Quod ubi Cæſari nūtiatū eſt, claſſem iubet expediri, atq; inſtrui. Præficit huic Tiberiū Neronem, proficiſcuntur in ea claſſe rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, ſine quo nulla unquam dimicatio maritima parū etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunq; eos, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorē caſum reſeruat, ſuperiorū temporū diſſimilis Euphranorē pſequebatur. Nam cum ad Canopū uentum eſſet, inſtructaq; utrinq; claſſis conflixiſſet, et ſua conſuetudine Euphranor primus præliū cōmiſiſſet, et illic triremem hoſtiū perforaſſet, ac demerſiſſet, proximā longius inſecutus, parū celeriter inſequētibus reliquis, circumuētus ab Alexādrinis

eſt, cui ſubſidium nemo tulit, ſiue q in ipſo ſatis præſidij pro uirtute, ac felicitate eius putarent eſſe, ſiue quod ipſi ſibi timebant. Itaq; unus ex omnibus eo prælio bene rem geſſit, ſolus cum ſua quadriremi uictrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, ſcientiæq; in bello, et uirtutis fidei, dignitatisq; in amicitia Cæſaris miſſus in Syriā, Ciliciamq; initio belli alexandrini ad auxilia accerſenda, cū magnis copijs, quas celeriter, et propenſiſſima ciuitatum uolūtate, et ſua diligentia confecerat, itinere pedeſtri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ Peluſium adducit. idq; oppidum firmo præſidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, nanq; tota Aegyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, uelut clauſtris munita exiſtimatur, repente magnis circundatum copijs, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis, defeſſiſq; ſubijciebat, & perſeuerantia, conſtantiaq; oppugnandi, quo die eſt aggreſſus, in ſuā redegit poteſtatem, præſidiumq; ibi ſuum collocauit. Inde re bene geſta Alexandriam ad Cæſarē contendit, omneſq; eas regiones, per quas iter faciebat, authoritate ea, quæ plerūq; adeſt uictori, placarat, atq; in amicitiam Cæſaris redegerat. Locus eſt fere regionum illarum nobiliſſimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, qđ nomen à ſimilitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili deriuata inter ſe duobus itineribus paulatim medium inter ſe ſpatium relinquēs, diuerſiſſimo ad litus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognouiſſet, & tranſeun

dum ei flumen ſciret, magnas aduerſus eum copias miſit, quibus uel ſuperari, deleriq; Mithridatem, uel ſine dubio retineri poſſe credebat, quemadmodum autem optabat eum uinci, ſic ſatis habebat interclusum à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta tranſire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiſerunt, feſtinantes præripere ſubſequentibus uictoriæ ſocietatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia conſuetudine noſtra caſtris uallatis ſuſtinuit. Cum uero incaute, atq; inſolenter ſuccedere eos munitionibus uideret, eruptiõe undiq; facta, magnum numerum eorum interficit. quod niſi locorũ notitia reliqui ſe texiſſent, partimq; in naues, quibus flumen trãſierant, recepiſſent, funditus deleti eſſent, qui ut paululum ab illo timore ſe recrearunt, adiunctis ijs, q̃ ſubſequebantur, rurſus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuntius Cæſari, qui rem geſtam perferret. cognoſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe Rex, ita penè ſub idem tempus & Rex ad opprimẽdum Mithridatem proficiſcitur, & Cæſar ad recipiendum, celeriore fluminis Nili nauigatione Rex eſt uſus, in qua magnam & paratam claſſem habebat. Cæſar eodem itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur ſicuti ſupra demonſtrauimus, prius tamen Regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi poſſet, eumq; ad ſe uictorem incolumi exercitu recepit. Cõſederat cum copijs Rex, loco natura munito, quod erat ipſe excelſior, planicies ex omnibus partibus ſubiecta. Tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus

tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo. alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret. Tertium palude cingebatur. Inter caſtra, & Cæſaris iter flumen intercedebat āguſtum, altiſſimis ripis, quod in Nilum influebat. Aberat autem ab Regis caſtris millia paſſuum circiter ſeptem. Rex cum hoc itinere uenire Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem, expeditosq́; delectos pedites ad id flumen miſit, qui trāſitu Cæſarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. nullum enim proceſſum uirtus habebat, aut periculum ignauia ſubibat, quæ res incendit dolore milites, equitesq́; noſtros, quod tandiu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaq; eodem tempore equites Germani diſperſi uada fluminis quærentes partim demiſſioribus ripis flumen tranarunt, et legionarij magnis arboribus exciſis, quæ longitudine utranq; ripam contingerent proiectis, repentinoq́; aggere iniecto, flumen trāſierunt, quorū impetum adeo pertimuerunt hoſtes, ut in fuga ſpem ſalutis collocarēt. Sed id fruſtra, nanq; ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæſar re præclariſſime geſta, cum ſubitum aduentum ſuū iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad Regis caſtra pertendit. hæc cū & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, confertamq́; armatorum multitudinem collocatā in uallo uideret, laſſos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit. Itaq; non magno interuallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum, quod Rex in proximo uico non longe à ſuis ca

ſtris munierat, brachijsq; cum opere caſtrorum coniũxerat, uici obtinendi cauſa, Cæſar aggreſſus omnibus copijs expugnat. non quo id minori numero militum conſequi diffiale factu putaret, ſed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus caſtra Regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt; acerrimeq; eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur, una, quà liberum acceſſum haberi demonſtraui. altera, quæ mediocre interuallum inter caſtra, & flumen Nilum habebat. maxima, & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat, plurimum autẽ proficiebant hoſtes in repellendis, uulnerandisq; noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuerſis enim telis noſtri figebantur, aduerſi ex uallo caſtrorum, auerſiq; ex flumine, in quo multæ naues inſtructæ funditoribus, & ſagittarijs noſtros impugnabant. Cæſar cum uideret milites acrius præliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis, quod et per ſe munitus eſſet, et ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi decurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circuire caſtra, & ſummum locum aggredi iuſſit, hisq; Carfulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientia uirum præſtantem. quò ut uentum eſt, paucis defendentibus munitionem, noſtris contra militibus acerrime pugnãtibus,

diuerſo clamore, & prælio perterriti Alexãdrini tre
pidãtes in omnes partes diſcurrere cœperunt. quo-
rum perturbatione noſtrorum animi adeo ſunt incita
ti, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi
tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent, ex quo
decurrentes, magnam multitudinem hoſtium interfece
runt, quod periculum pleriq; Alexandrini fugientes,
aceruatim ſe de uallo præcipitauerunt in eam partẽ,
quæ flumini erat adiũcta. horum primis in ipſa foſſa
munitionis magna ui oppreſſis, cæteri faciliorem fugã
habuerunt. conſtat fugiſſe ex caſtris Regem ipſum, re=
ceptumq́; in nauem, et multitudine eorum, qui ad pro
ximas naues adnatabant, demerſo nauigio periſſe. Re
feliciſſime, celerrimeq́; geſta, Cæſar magnæ uictoriæ fi
ducia proximo terreſtri itinere Alexãdriam cum equi
tibus contendit, atq; eã partem oppidi uictor introijt,
quæ præſidio hoſtium tenebatur, neq; eum conſilium
ſuũ fefellit, quin hoſtes eo prælio audito, nihil iã de bel
lo eſſent cogitaturi. dignum aduenienſ fructum uirtu
tis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo
oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq́; ſuis re
lictis, ueſte ea ſumpta, qua ſupplices dominantes depre
cari conſueuerunt, ſacriſq́; omnibus prolatis, quorum
religione precari offenſos, iratosq́; animos Regum erãt
ſoliti, adueniẽti Cæſari occurrerunt, ſeq́; ei dediderũt.
Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium muni=
tiones in ſuam partem oppidi magna gratulatione ue
nit ſuorum, qui non tantum bellum ipſum, ac dimica
tionem, ſed etiam talem aduẽtum eius felicem fuiſſe læ
tabantur. Cæſar Aegypto, atq; Alexãdria potitus, Re

ges conſtituit, ut quos Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atq; obteſtatus erat populum Ro. ne mutarentur. nam maiore ex duobus pueris Rege amiſſo, minori tradidit regnum, maiori ex duabus filij Cleopatræ, quæ manſerat in fide, præſidijsq; eius minorem Arſinoen, cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno ſtatuit, ne qua rurſus noua diſſenſio, prius quàm diuturnitate confirmarentur Regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur, legione ueterana ſexta ſecum deducta, cæteras ibi relinqt, quo firmius eſſet eorum Regum imperium, qui neq; amorem ſuorum habere poterant, quod fideliter permanſerant in Cæſaris amicitia, neq; uetuſtatis authoritatē, paucis diebus Reges conſtituti, ſimul ad imperij noſtri dignitatem, utilitatemq; publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide Reges, præſidijs eos noſtris eſſe tutos, et hos, ſi eſſent ingrati, poſſe ijſdem præſidijs coerceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitiū Caluinum, cui Cæſar Aſiam, finitimasq; prouincias adminiſtrandas tradiderat, uenit oratum, ne Armeniam minorem regnum ſuum, ne'ue Cappadociam regnum Ariobarzanis, poſſideri, uaſtariq; pateretur à Pharnace, quo malo niſi liberarentur, imperata ſibi facere, pecuniamq; promiſſam Cæſari non poſſe ſe pſoluere. Domitius non tantum ad explicandos ſumptus rei militaris, cum pecuniam neceſſariam eſſe iudicaret, ſed etiā turpe populo Ro. & Cæſari uictori, ſibiq; infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum, atq; amicorū ab externo Re

ſte eum poſtulare, ut in Cæſaris aduentu res integra
differretur, Id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, ut fu
iſſet. His reſpōſis datis, cū ijs copijs · quas ſupraſcripſi,
profectus eſt in Armeniam, locisq́; ſuperioribus iter fa
cere inſtituit. Nam ex ponto à Comanis iugum editum
ſylueſtre eſt pertinens in Armeniam minorē, quo Cap
padocia finitur ab Armenia, cuius itineris hæ erant
certæ opportunitates, quod in locis ſuperioribus nul-
lus impetus repētinus accidere hoſtiū poterat, et quod
Cappadocia his iugis ſubiecta magnam commeatus co
piam erat ſubminiſtratura. Complures interim lega-
tiones Pharnaces ad Domitiū mittit, quæ de pace age-
rent, regiáq; munera Domitio ferrent, ea conſtanter
omnia aſpernabatur, nec ſibi quicquā fore antiquius,
quàm dignitatem populi Ro. & regna ſociorum recu
perare, legatis reſpōdebat, magnis & continuis itine
ribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolin, quod op
pidū in Armenia minore poſitum ē, plano ipſum lo-
co, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis
ſatis magno interuallo ab oppido remotis, caſtra po-
ſuit longe à Nicopoli circiter millia paſſuum ſeptem.
Quibus ex caſtris, cum locus anguſtus, atq; impeditus
eſſet trāſeundus, Pharnaces in inſidijs delectos pedites,
omnesq́; penè diſpoſuit equites. magnam autem multi
tudinem pecoris intra eas fauces diſſipari iuſſit, paga-
noſq́;, & oppidanos in his locis obſeruari, ut ſi ami-
cus Domitius eas anguſtias tranſiret, nihil de inſi-
dijs ſuſpicaretur, cum in agris, & pecora, & homi-
nes animaduerteret uerſari, tanquam amicorum ad-
uentu, Sin uero, ut in hoſtium fines ueniret, præda

diripienda milites diſſiparentur, diſperſiq; cæderentur. Hæc cum adminiſtraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace, atq; amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipſo crederet eum facilius decipi poſſe. At contra ſpes pacis Domitio in eiſdem caſtris morandi attulit cauſam. Ita Pharnaces à miſſa proximi temporis occaſione, ueritus ne cognoſcerētur inſidiæ, ſuos in caſtra reuocauit. Domitius poſtero die propius Nicopolin acceſſit, caſtráq; oppido contulit, quæ dum muniunt noſtri Pharnaces aciem inſtruxit ſuo more, atq; inſtituto. in fronte enim ſimplici directa acie cornua trinis firmabantur ſubſidijs, eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, ſiniſtráq; interuallis, ſimplicibus ordinibus inſtructis, perfecit inceptum caſtrorū opus Domitius, parte copiarum pro uallo inſtructa, proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoſcit Cæſarem magno in periculo uerſari, flagitaréq; à Domitio, ut quamprimū ſibi ſubſidia mitteret, propiusq; ipſe Alexandriā per Syriam accederet. qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet, cum diſcedendum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido, qua facillimū acceſſum, et æquiſſimum ad dimicandum noſtris uidebat, foſſas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius conſtituerat ſuam non producere aciē. Inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra foſſam collocabat, q̃ neq; aliter utilis eſſe poterat, & multum numero anteibat noſtrum

equitatum. Domitius autem, cum Cæſaris magis periculo, quàm ſuo commoueretur, neq; ſe tuto diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas reiecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſa diſcederet, ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit, tricæſimam ſextam legionem in dextro cornu collocauit, ponticam in ſiniſtro. Deiotari legiones in mediam aciē contulit, quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit interuallū, reliquis cohortibus in inſidijs collocatis, ſic utrinq; acie inſtructa proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroq; dato, concurritur acriter, uarieq; pugnatur. Nā tricæſima ſexta legio, cum extra foſſam in equitatum Regis impetum feciſſet, adeo ſecundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi ſuccederet, foſſamq; tranſiret, aduerſosq; hoſtes aggrederetur. At pontica ex altera parte legio, cum paululum auerſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam autem circuire acies ſecundo conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem, in ipſo tranſitu foßæ confixa, et oppreſſa eſt. Deiotari uero legiones uix impetum ſuſtinuerunt. Ita uictrices Regis copiæ cornu ſuo dextro, mediáq; acie conuerterunt ſe ad tricæſimam ſextam legionem, quæ tamen fortiter uincentium impetum ſuſtinuit, magnis copijs hoſtium circundata, præſentiſſimo animo pugnans in orbem ſe recepit ad radices montium, quò Pharnaces inſequi propter iniquitatem loci noluit; Ita pontica legione penè tota amiſſa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricæſima ſexta legio in loca ſe ſuperiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta deſyderatis. Ceciderunt eo prælio ſplendidi, ac illuſtres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incom

modo Domitius accepto, reliquias exercitus diſſipati collegit, itineribuſq; tutis per Cappadociam ſe in Aſiã recepit. Pharnaces rebus ſecundis elatus, cum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret, pontum omnibus copijs occupauit. Ibiq;, & uictor, & crudeliſſimus Rex, cum ſibi fortunam paternam feliciore euentu deſtinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium romanorum, ponticorumq; diripuit, ſupplicia conſtituit in eos, qui aliquam formæ, atq; ætatis commendationem habebant, eaq;, quæ morte eſſent miſeriora, potumq; nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico eſt incommodum acceptum, quæ Prouincia ſuperioribus menſibus retenta nõ tantũ ſine ignominia, ſed etiã cum laude erat. Nanq; eò miſſus æſtate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæſaris quæſtor pro prætore, quanquam erat Prouincia minime copioſa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac diſſenſionibus uaſtata, et confecta, tamen prudentia, ac diligentia ſua, quod magnam curam ſuſcipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit, & defendit. nanq; & caſtella complura locis editis poſita, quorũ opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eaq; præda milites donauit. quæ & ſi erat tenuis, tamen in tanta Prouinciæ deſperatione erat grata, præſertim uirtute parta, & cum Octauius ex fuga pharſalici prælij magna claſſe in illum ſe ſinum cõtuliſſet, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum ſemper in remp. ſingulare conſtiterat officium, diſperſis octauianis nauibus erat potitus, ut uel claſſe dimicare poſſet

adiunctis captiuis, nauibus ſociorum, cum diuerſiſſima parte orbis terrarum Cn. Pompeiũ uictor Cæſar ſequeretur, compluresq́; aduerſarios in Illyricũ propter Macedoniæ propinquitatem, ſe reliquis ex fuga collectis, compuliſſe audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cũ legionibus tyronum, quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum, coniunctisq́; copijs cum Q. Cornificio, ſi quod periculum Prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea nõ magnis copijs tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adduceret. omnem enim illam partem, regionemq́; uiuo Cn. Pompeio bellum inſtauraturá eſſe credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili, ſiue copioſiorem Prouinciam exiſtimans, ſiue multum fortunæ uictoris Cæſaris tribuens, ſiue uirtute, et ſcientia ſua confiſus, qua ſæpe in bellis periclitatus, magnas res, et ſecũdas ductu, auſuq́; ſuo geſſerat, neq; Prouĩciæ facultatibus ſublenabatur, quæ partim erat exinanita, partim ĩfidelis, neq; nauibus intercluſo mari tẽpeſtatibus, commeatus ſupportari poterat, magnisq́; difficultatibus coactus, non ut uolebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. ita cum duriſſimis tempeſtatibus propter inopiá caſtella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incõmoda accipiebat, adeoq́; eſt à Barbaris contemptus, ut Saloná ſe recipens in oppidum maritimum, qđ ciues romanĩ fortiſſimi, fideliſſimiq́; incolebãt, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prælio duobus millibus militũ amplius amiſſis, Cẽturionibus XXXVIII, Tribunis IIII cum reliqs copijs Saloná ſe recepit, ſummaq́; ibi difficultate rerum omnium preſſus paucis menſibus morbo

periit, cuius & infelicitas uiui, & ſubita mors in magnam ſpem Octauium adduxit, Prouinciæ potiundæ, quem tamen diutius in rebus ſecundis, et fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uerſari paſſa non eſt, Vatinius Brundu ſij cum eſſet, cognitis rebus, quæ geſtæ erāt in Illyricū, cum crebris literis Cornificij, ad auxilium Prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret, cum Barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribusq; locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copijs per Barbaros, etſi graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum ſequebatur, tamen uirtute uicit incommodum naturæ, difficultatesq; hyemis, & ſubitæ præparationis. Nam cū ipſe paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiā, atq; Calenum miſit, uti ſibi claſſem mitteret, quod cum tardius fieret, quàm periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuarijs, quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quāquam non ſatis iuſta ad præliandum, roſtra impoſuit. Has adiunctis nauibus longis, & numero claſſis aucto militibus ueteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundu ſij, cum exercitus in Græciam tranſportaretur, profectus eſt in Illyricum, maritimasq; nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioq; ſe tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio, præteruehebatur. nec ſibi ullius rei moram, neceſſitatemq; iniūgebat, qui quamcelerrime poſſet, ipſum Octauium per ſequeretur.

ſequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra, mariq; ubi noſtrum erat præſidium, aduentu ſuo diſcedere ab oppugnatione coegit, præſidiumq; noſtrum recepit. Octauius, cum Vatinium claſſem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouiſſet, confiſus ſua claſſe, ſubſtitit ad inſulam Thauridē, qua regione Vatinius inſequens nauigabat, nō quod Octauium ibi reſtitiſſe ſciret. ſed quod eum longius progreſſum inſequi decreuerat. Cum propius Thauridem acceſſiſſet, diſtenſis ſuis nauibus, quod & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpitio, hoſtis repente aduerſam ad ſe uenientem nauem, antennis ad medium malum demiſſis, inſtructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conſpexit, celeriter uela ſubduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, et uexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum, quæ primæ naues ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabat, parabant ſe Vatiniani repēte oppreſſi, parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Inſtruitur utrinq; acies, ordine diſpoſita magis octauiana, paratior militum animis uatiniana. Vatinius, cum animaduerteret, neq; nauium ſe magnitudine, neque numero parem eſſe futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaq; primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octauij impetum fecit, celerrime, fortiſſimeq; contra illo remigante, naues aduerſæ roſtris concurrunt adeo uehementer, ut nauis octauiana roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. committitur acriter reliquis locis prælium, cōcurriturq; ad duces maxime, nam, cum ſuo quiſq; auxiliū ferret, magnum comminus in anguſto mari prælium fa

ctum eſt, quantoq; coniunctis magis nauibus confligendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex ſuis nauibus in hoſtiũ naues tranſilire non dubitabant, et dimicatione æquata longe ſuperiores uirtute, rem feliciter gerebant, deprimitur ipſius Octauij quadriremis, multæ præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur, propugnatores octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur, ipſe Octauius ſe in ſcaphã confert, in quam plures cũ cõfugerent, depreſſa ſcapha, uulneratus tamen adnatat ad ſuum myoparonem. eò receptus, cum prælium nox dirimeret, tempeſtate magna uelis profugit. ſequuntur hunc ſuæ naues nonnullæ, quas caſus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius re bene geſta receptui cecinit, ſuiſq; omnibus incolumibus, in eum ſe portum uictor recepit, quo ex portu claſſis octauiana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prælio pẽtiremem unam, triremes duas, dyerotas octo, compluresq; remiges octauianos. poſteroq; ibi die fuit, dum ſuas, captiuasq; naues reficeret. poſt diem tertium contendit in inſulã Iſſam, quod eò ſe recepiſſe ex fuga credebat Octauium. Erat nobiliſſimum regionum earum oppidum, coniunctiſſimumq; Octauio, quò ut peruenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt. comperitq; ipſum Octauium, paruis, paucisq; nauigijs uento ſecundo regionem Græciæ petiſſe, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui ſpatio re præclariſſime geſta, Prouincia recepta, & Cornificio reddita, claſſe aduerſariorum ex illo toto ſinu expulſa, uictor ſe Brunduſium incolumi exercitu, &

claſſe recepit. His autem temporibus, quibus Cæſar ad Dyrrhachium Pompeiū obſidebat, et prælio pharſali rem feliciter gerebat, Alexandriæq; cum periculo magno, tū etiā maiore periculi fama, dimicabat, Caſſius Longinus in Hiſpania pro prætore, Prouinciæ ulterioris obtinendæ cauſa relictus, ſiue conſuetudine naturæ ſuæ, ſiue odio, quod in illam Prouinciā ſuſceperat quæſtor, ex inſidijs ibi uulneratus, magnas odij ſui fecerat acceſſiones, quod uel ex conſcientia ſua, cum de ſe mutuo ſentire Prouinciam crederet, uel initis ſignis, & teſtimonijs eorum, qui difficulter odia diſſimulant, animaduertere poterat, et compenſare offenſionem Prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaq;, cū primū in unū locum exercitum cōduxit, ſeſtertia C militibus eſt pollicitus, nec multo poſt, cum in Luſitania Medobregam oppidum, montemq; Herminium expugnaſſet, quò Medobregenſes confugerant, ibiq; imperator eſſet appellatus, iterum ſeſtertijs C milites donauit. multa præterea, & magna præmia ſingulis cōcedebat, quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitus amorem, paulatim tamen, & occulte militarem diſciplinam, ſeueritatemq; minuebant. Caſſius legionibus in hyberna diſpoſitis, ad ius dicendū Cordubā ſe recepit, contractumq; in ea æs alienum grauiſſimis oneribus Prouinciæ conſtituit exoluere, &, ut largitionis poſtulat conſuetudo per cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quærebātur, pecuniæ locupletibus imperabātur, quas Longinus ſibi expēſas ferri, non tantū patiebatur, ſed etiam cogebat, in gregem locupletium ſimultatum cauſæ tenues conijciebantur, neq; ullum genus quaſtus, aut

magni, & euidentis, aut minimi, et ſordidi, prætermit tebatur, quo domus, & tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere poſſet, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna ſolicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris, adiungebantur. Quibus de cauſis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte eius prouinciales conſilia inirent. Horum odium confirmabant nõnulli familiares eius, qui, cum in illa ſocietate uerſarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, ſibiq; quod rapuerant, acceptũ ferebant, qđ interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio aſſignabant, quintam legionem nouam conſcribit, augetur odium & ex ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis. complentur equitum tria millia, maximiſq; onerantur impenſis, nec Prouinciæ datur nulla requies. interim literas accepit à Cæſare, ut in Africam exercitum trajceret, perq; Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba Rex miſerat auxilia, maioraq; miſſurus exiſtimabatur. quibus literis acceptis inſolẽti uoluptate efferebatur, quod ſibi nouarum Prouinciarum, et fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaq; ipſe in Luſitaniam proficiſcitur ad legiones accerſendas, auxiliaq; adducẽda, certis hominibus dat negocium, ut frumentum, naueſq; centum præpararentur, pecuniæq; deſcriberentur, atq; imperarẽtur, ne qua res, cũ rediſſet, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut uigilãtia cupienti præſertim aliquid Caſſio deerat. exer

citu coacto in unum locum, caſtris ad Corbubam po-
ſitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæſaris
iuſſu gerere deberet, pollicetur'q; ijs, cum in Maurita-
niam traiecisſet, ſeſtertia ſe daturum. quintam fore in
Hiſpania legionem. ex concione ſe Cordubam recepit,
eo'q; ipſo die meridiana hora, cum in Baſilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilij libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet ut miles, ei tradit, deinde poſt Racilium, nam is latus Caſsij tegebat, quaſi reſponſum ab
eo peteret, celeriter dato loco, cum ſe inſinuaſſet, ſiniſtra
corripit eũ, dextra'q; bis ferit pugione, clamore ſublato
fit à coniuratis impetus uniuerſis. Munatius Flaccus
proximum gladio traijcit lictorẽ. Hoc interfecto, Q.
Caſſium legatum uulnerat. Ibi T. Vaſius, & L. Mer
gilio ſimili confidentia Flaccum municipem ſuum ad-
iuuant. erãt enim omnes Italicenſes. ad ipſum Longi-
num. L. Licinius Squillus inuolat, iacentem'q; leuibus
ſauciat plagis. concurritur ad Caſſium defendendum.
Semper enim Berones, compluresq; euocatos cum telis
ſecum habere conſueuerat, à quibus cæteri intercludũ
tur, qui ad cædem faciẽdam ſubſequebantur. quo in nu
mero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tuſcu
lus, Minutius inter ſaxa, quæ iaciebantur, in itinere fu
giens opprimitur, & relato ad domum Caſſio, ad eum
deducitur. Racilius in proximam ſe domum familiaris
ſui confert, dum certum cognoſceret, confectus ne Caſſi
us eſſet. Laterenſis, cum id nõ dubitaret, accurrit lætus
in caſtra, militibus uernaculis, et ſecundæ legionis, qui-
bus odio ſciebat præcipue Caſſiũ eſſe, gratulatur. Tol-
litur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. Ne

mo enim in Prouīcia natus, aut uernaculæ legionis mi
les, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in nu
mero erat ſecunda legio, non cum omni Prouincia cō=
ſenſerat in odio Caſsij. Nam legiones trigeſimam, et ui
geſimamprimā paucis menſibus in Italia ſcriptas, Cæ=
ſar attribuerat Longino. quinta legio ibi nuper erat
confecta. Interim nuntiatur Lateréſi uiuere Caſſium,
quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo ꝑtur=
batus, reficit celeriter ſe, & ad Caſſium uiſendum pro
ficiſcitur. Re cognita, trigeſima legio ſigna Cordubā in
fert ad auxilium ferendum imperatori ſuo. Facit hoc
idem uigeſimaprima. ſubſequitur has quinta. cum duæ
legiones reliquæ eſſent in caſtris, ſecundarij ueriti ne
ſoli relinquerentur, atq; ex eo quid ſenſiſſent, indicare
tur, ſecuti ſunt factum ſuperiorum. permāſit in ſentē
tia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta
eſt. Caſſius eos, qui nominati erant conſcij cædis, iubet
comprehendi. Legionem quintam in caſtra remittit co
hortibus XXX retentis. Indicio Minutij cognoſcit L.
Raciliū, et L. Laterenſem, et Anniū Scapulā maximæ
dignitatis, et gratiæ prouincialem hominem, ſibiq; tā
familiarem, quàm Laterenſem, et Racilium in eadem
fuiſſe coniuratione. Nec diu moratur dolorem ſuum, qn
eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciā
dum. Item Calfurnium Saluianum, q profitetur in=
dicium, coniuratorumq; numerum auget, uere, ut qui-
dam exiſtimant, ut nōnulli queruntur, coactus. Iiſdē
cruciatibus affectus, L. Mergilio Squillus nominat
plures, quos Caſſius īterfici iubet, exceptis ijs, q ſe pecu
nia redemerunt. Nā palàm ſeſtertijs decem cum Cal-

furnio paciſcitur, & cum Q. Sextio quinquaginta, qui, ſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculũ uitæ, dolorq́; uulnerum pecunia remiſſus, crudelitatem cũ auaritia certaſſe ſignificabat. Aliquot poſt diebus literas à Cæſare miſſas accipit, q̃bus cognoſcit Põpeium in acie uictum amiſſis copijs fugiſſe. Qua re cognita, miſtam dolori uoluptatẽ capiebat, uictoriæ nũtius lætitiam exprimebat, cõfectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrũ nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, accerſit omnes, q ſibi pecunias expenſas tulerant, acceptasq́; eas iubet referri, quibus parum uidebatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aequa autem ratione delectum inſtituit, quos ex omnibus conuentibus, colonijsq́; conſcriptos, transmarina militia perterritos, ad ſacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamẽ creabat odium. His rebus confectis totum exercitum luſtrat. Legiones quas in Africa ducturus erat, et auxilia mittit ad Traiectum. Ipſe claſſem, quam parabat, ut inſpiceret Hiſpalim accedit, ibiq́; moratur, propterea quod edictum tota Prouincia propoſuerat, ut quibus pecunias imperaſſet, neque contuliſſent, ſe adirent. quæ euocatio uehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tr. mil. legionis uernaculæ fuerat, nunciat fama, legionem trigeſimam, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat, cum ad oppidũ Leptim caſtra haberet, ſeditione facta, Cẽturionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe, & ad ſecundam legionem conten-

diſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V cohortibus undeuicęſimanorum egreditur, mane peruēnit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perſpiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cum legio trigeſima, & uigeſimaprima, & cohortes quatuor, et quinta legio, totusq; conueniſſet equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppreſſas ad Obuculam, cū his ad ſecundam perueniſſe legionem, omnesq; ibi ſe cōiunxiſſe, & T. Torium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito conſilio, Marcellum Cordubam, ut eā in poteſtate retineret, Q. Caſſium legatum Hiſpalim mittit. Paucis ei diebus affertur conuētum cordubenſem ab eo defeciſſe, Marcellumq; aut uoluntate, aut neceſſitate adductum (nanq; id uarie nuntiabatur) conſentire cum Cordubēſibus. duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſſius his rebus incenſus, mouet caſtra, & poſtero die Segouiam ad flumen Silicenſe uenit. ibi habita concione, militum tentat animos, quos cognoſcit non ſua, ſed Cæſaris abſentis cauſa ſibi fidiſſimos eſſe, nullumq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæſari Prouīcia reſtitueretur. Interim Torius ad cordubam ueteres legiones adducit, ac ne diſſenſionis initium natum ſeditioſa militum, ſuaq; uideretur natura, ſimul, ut contra Q. Caſſium, qui Cæſaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio ſe Prouinciam recuperare uelle palàm dictitabat. Et forſitan etiā hoc fecerit odio Cæſaris, & amore Pompeij, cuius nomē multū poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat, ſed id qua mente commotus fecerit,

cõiectura ſciri poteſt. Certe hoc præ ſe Torius ferebat. Milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in ſcutis inſcriptum haberent, frequẽs legionibus conuẽtus obuiam prodit, neq; tantum uirorum, ſed etiã matrum familias, ac prætextatorum, deprecaturq́; ne hoſtili aduentu Cordubam diriperent. Nam ſe contra Caſſium ſentire cum omnibus, contra Cæſarem ne facere cogerẽtur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus commotus, cum uideret ad Caſſium perſequẽdum nihil opus eſſe Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamq́; omnibus Cæſarianis, quàm Pompeianis Longinum eſſe in odio, neq; ſe conuẽtum, neq; M. Marcellum contra Cæſaris cauſam poſſe perducere, nomen Pompeij ex ſcutis detraxerunt, Marcellum, qui ſe Cæſaris cauſam defenſurum profitebatur, ducem aſciuerunt, prætoremq́; appellarunt, & ſibi conuentum adiunxerunt, caſtraq́; ad Cordubam poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter quatuor millia paſſium à Corduba citra flumen Betim in oppidi conſpectu loco excelſo facit caſtra. literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconſ. in Hiſpaniam citeriorem mittit. ſubſidio ſibi, Prouinciæq́; Cæſaris cauſa quamprimum ueniret. ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros uaſtat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atq; indignitate legiones, quæ Marcellum ſibi ducem ceperãt, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, orant, priusq́; confligendi ſibi poteſtas fieret, quàm cum tanta contumelia nobiliſſimæ, cariſſimæq́; poſſeſſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammaq́; conſumerentur. Marcellus, cum confligere miſerrimum putaret,

quod & uicti detrimentum ad eundem Cæſarem eſſet redúdaturum, neq; ſuæ poteſtatis eſſet, legiones Betim traducit, atq; aciem inſtruit. Cum Caſſium contra pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore uideret, cauſa interpoſita, quod is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiãt. Itaq; copias reducere cœpit. Caſſius quo bono ualebat, Marcellumq́; infirmum eſſe ſciebat, aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures nouiſſimos in fluminis ripis ĩterficit, cum hoc detrimẽto, q̃d trãſitus fluminis uitij, difficultatisq́; haberet, cognitũ eſſet, Marcellus caſtra Betim tranſfert, crebroq́; uterq; legiones in aciẽ educit, neq; tamen confligitur propter locorum difficultates. Erat copijs pedeſtribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranas legiones, multisq́; prælijs expertas. Caſſius fidei magis, q̃ uirtuti legionum cõfidebat. Itaq; cum caſtra caſtris collata eſſent, & Marcellus locum idoneum caſtello cœpiſſet, quo prohibere aqua Caſſianos poſſet, Longinus ueritus, ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis, ſibiq́; infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur, celeriq́; itinere Vllam contendit, quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat. ibi adeo coniuncta ponit mœnibus caſtra, ut et loci natura, nanq; Vlla in edito monte poſita eſt, & ipſa munitione urbis, undiq; ab oppugnatione tutus eſſet. Hunc Marcellus inſequitur, & quàm proxime poteſt Vllam, caſtra caſtris confert, locorumq́; cognita natura, quo maxime rem deducere uolebat, neceſſitate eſt adductus, ut neq; confligeret, cuius ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non pote-

rat, neque uagiri Caſſium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, operibusq́; in circuitu oppidi continuatis Vllā, Caſſiumq́; munitionibus clauſit, quæ priuſquam perficeretur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit, quem magno ſibi uſui fore credebat, ſi pabulari, frumentariq́; Marcellum nō pateretur. Magno autem impedimento ſi clauſus obſidione, & inutilis neceſſarium conſumeret frumentum. Paucis diebus literis Caßij acceptis, Rex Bogud cum copijs uenit, adiungitq́; ei legionem, quam ſecum adduxerat, compluresq́; cohortes auxiliarias Hiſpanorum, nanque ut in ciuilibus diſſenſionibus accidere conſueuit, ita temporibus illis in Hſpania nonnullæ ciuitates rebus Caßij ſtudebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones, pugnatur utrinque acriter, crebroq́;, ut accidit, fortuna ſæpe ad utrunq; transferente uictoriam, nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore Prouincia cum cohortibus legionarijs trigintaqnq;, magnoq́; numero eqtum, et reliquorū auxiliorū uenit ea mente Vllā, ut ſine ullo ſtudio contentiones Caßij, Marcelliq́; cōponeret. Huic uenienti ſine dubitatione Marcellus ſe credit, atq; offert. Caſſius contra ſuis ſe tenet prædijs, ſiue eo, qđ plus ſibi iuris deberi, quàm Marcello exiſtimabat, ſiue eo, qđ ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio aduerſarij, uerebatur. ponit ad Vllam caſtra Lepidus, neq; habet à Marcello qcquam diuiſi, ne pugnetur interdicit, ad exeundum Caſſium inuitat, fidemq́; ſuā in re omni

interponit. Cum diu dubitaſſet Caſſius, quid ſibi facien dum, quid'ue Lepido eſſet credēdum, neq; ullum exitum conſilij ſui reperiret, ſi permaneret in ſententia, poſtulat, uti munitiones diſijcerentur, ſibiq; liber exitus daretur, non tantum inducijs factis, ſed prope iam conſtituta opera cum complanarent, cuſtodiæq; munitionum eſſent deductæ. auxilia Regis in id caſtellū Marcelli, quod proximum erat regijs caſtris, neq; opinantibus omnibus, ſi tamen in omnibus fuit Caſſius, nam de huius conſcientia dubitabatur, impetum fecerūt, compluresq; ibi milites oppreſſerunt, quod niſi celeriter indignatione, et auxilio Lepidi prælium eſſet diremptum, maior calamitas eſſet accepta. Cum iter Caſſio patefactum eſſet, caſtra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq; Cordubā cum ſuis proficiſcitur. Narbonem ſub idem tempus Trebonius proconſul ad Prouinciam obtinendam uenit. de cuius aduentu, ut cognouit Caſſius, legiones, quas ſecum habuerat, eqtatumq; in hyberna diſtribuit. Ipſe omnibus ſuis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibiq; aduerſo tempore nauigādi naues conſcendit, ut ipſe prædicabat, ne ſe Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret, ut amici eius dictitabant, ne per eam Prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat, ut cæteri exiſtimabāt, ne pecunia illa ex infinitis rapinis cōfecta in poteſtatem cuiuſquā ueniret. Progreſſus ſecunda ut hyberna tempeſtate, cū in Iberum flumen noctis uitandæ cauſa ſe cōtuliſſet, inde, paulo uehementiore tempeſtate nihilo perículoſius ſe nauigaturum credens, profectus aduerſis fluctibus

occurrentibus oſtio fluminis in ipſis faucibus, cum neq; flectere nauem propter uim fluminis, neq; directã tantis fluctibus tenere poſſet, demerſa naui perijt. Cum in Syriam Cæſar ex Aegypto ueniſſet, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eum, cognoſceret, literiſq; urbanis animaduerteret multa Romæ male, & inutiliter administrari, neq; ullam partem reip. ſatis commode geri, quod & contentionibus tribunitijs pernitioſæ ſeditiones orirentur, & ambitione, atq; indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, conſuetudinemq; militarẽ fierent, quæ diſſoluendæ diſciplinæ, ſeueritatiſq; eſſent, eaq; omnia flagitare aduentum ſuum uideret, tamen præferendum exiſtimauit, quas in Prouincias, regioneſq; ueniſſet, eas ita relinquere cõſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur, iura, legeſq; acciperent, & externorum hoſtium metum deponerẽt. Hæc in Syria, Cilicia, Aſia celeriter ſe confecturũ ſperabat, quod hæ Prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac ponto plus oneris uidebat impendere ſibi, nõ enim exceſſiſſe ponto Pharnacem audierat, neq; exceſſurum putabat, cum ſecundo prælio eſſet uehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores ſunt dignitate, præmia benemeritis, & uiritim, & publicæ tribuit. de controuerſijs ueteribus cognoſcit, ac ſtatuit Reges, tyrãnos dynaſtas Prouinciæ, finitimoſq;, qui omnes ad eum concurrerãt, receptos in fidem, conditionibus impoſitis Prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & ſibi, & populo Ro. amiciſſimos. Paucis diebus in ea Prouincia conſumptis,

Sex. Cæſarem amicum, & neceſſarium ſuum legionibus Syriæ præficit, ipſe eadem claſſe, qua uenerat, proficiſcitur in Ciliciam, cuius Prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarſum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimũ, fortiſſimumq; eſt. ibi rebus omnibus Prouinciæ, & finitimarũ ciuitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ab bellum gerendũ non diutius moratur, magniſq; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, Comana uetuſtiſſimũ, et ſanctiſſimũ in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut ſacerdos eius Deæ maieſtate, imperio, & potentia ſecundus à Rege conſenſu gentis illius habeatur, id homini nobiliſſimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, q regio Cappadocũ genere ortus, propter aduerſam fortunam maiorũ ſuorũ, mutationemq; generis iure minime dubio, uetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotiũ id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum benemeritus uterq; eorũ de rep. eſſet, ne aut regni hæreditas Ariaratẽ ſolicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, q ſub eius imperio, ac ditione eſſet. ipſe iter cœptum ſimuli uelocitate conficere cœpit. cum propius pontum, fineſq; Gallogreciæ acceſſiſſet, Deiotarus Tetrarches Gallogreciæ, tũc qdem penè totius, quod ei, neq; legibus, neq; moribus conceſſum eſſe cæteri Thetrarchæ contendebãt. Sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depoſitis Regijs inſignibus, neq; tantum priuato ueſtitu, ſed etiam reorũ habitu ſupplex ad Cæſarẽ uenit oratum, ut ſibi ignoſceret, quod ĩ ea parte poſitus terrarũ, quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus, impe=

uijsq; in Cn. Pōpeij caſtris fuiſſet. neq; enim ſe iudicem debuiſſe eſſe controuerſiarū populi Ro. ſed parere præſentibus imperijs. Contra quem Cæſar, cum plurima ſua cōmemoraſſet officia, quæ conſul ei decretis publicis tribuiſſet, cum'q; defenſionem eius, nullam poſſe excuſationem eius imprudentiæ recipere coarguiſſet, qđ homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ ſcire potuiſſet, qs urbē, Italiam'q; teneret, ubi Senatus, Populus'q; Ro. ubi reſp. eſſet. Quis deinde poſt L. Lentulum, M. Marcellum conſul eſſet. ſed tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficijs, ueteri hoſpitio, atq; amicitiæ, dignitati, ætati'q; hominis. precibus eorum, qui frequentes concurriſſent, hoſpites, atq; amici Deiotari ad deprecandum. De controuerſijs Tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe dixit, regium ueſtitum ei reſtituit. Legionem autem, quam ex genere ciuiū ſuorū Deiotarus natura, diſciplina'q; noſtra conſtitutam habebat, equitatum'q; omnem ad bellum gerendum adducere iuſſit. Cum in pontum ueniſſet, copias'q; omnes in unū locum coegiſſet, quæ numero, atq; exercitatione bellorum mediocres erant, excepta enim legione ſexta, quam ſecum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculis'q; functam, multis'q; militibus partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea eſſet. reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant. Legati à Pharnace miſſi Cæſarem adeunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hoſtilis eſſet. Facturum enim omnia

Pharnacem, quæ imperata eſſent, maximeq; cõmemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæſarẽ Pompeio dare uoluiſſe, cum Deiotarus, qui dediſſet, tamen ei ſatisfeciſſet. Cæſar reſpondit ſe fore æquiſſimum Pharnaci, ſi quæ polliceretur, repræſentaturus eſſet. monuit autem, ut ſolebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum ſibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non miſiſſent, nam ſe neq; libentius facere quicquam, quàm ſupplicibus ignoſcere, neq; Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs poſſe, qui non fuiſſent in ſe officioſi. Id ipſum, quod commemoraſſent officium, utilius Pharnaci fuiſſe, qui prouidiſſet, ne uinceretur, quàm ſibi, cui Di immortales uictoriã tribuiſſent. Itaq; ſe magnas, et graues iniurias ciuium romanorum, qui in ponto negociati eſſent, quoniam in integrum reſtituere nõ poſſet, concedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amiſſam uitam, neq; exectis, uirilitatem reſtituere poſſe, quod quidem ſuppliciũ grauius morte ciues Romani ſubiſſent. Põto uero decederet cõfeſtim, familiasq; publicanorũ remitteret, cæteraq; reſtitueret ſocijs, ciuibusq; Romanis, quæ penes eum eſſent. Si feciſſet, iam tunc ſibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus geſtis Imperatores ab amicis accipere conſueſſent. Miſerat enim Pharnaces coronam auream. his reſponſis datis, legatos remiſit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum feſtinantem, ac properantem Cæſarem ſperaret, libẽtius etiam crediturum ſuis promiſſis, quàm res pateretur, quo celerius, honeſtiusq; ad res magis neceſſarias proficiſceretur. nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſis ad urbem Cæſarem reuocari, lentius

cari, lentius agere, decedendi diem poſtulare, longiores pactiones interponere, in ſumma fruſtrari cœpit. Cæſar cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere conſueuerat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret. Zela eſt oppidum in ponto, poſitu ipſo, ut in plano loco, ſatis munitũ. tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelſiore undiq; faſtigio ſuſtinet murum. circumpoſiti ſunt huic oppido magni, multiq; itercisi uallibus colles, quorum editiſſimus unus, qui propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumq; exercitus noſtri ſuperioribus locis, atq; itineribus penè coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multo lõgius millibus paſſuum tribus abeſt ab Zela. Hũc locum Pharnaces ueteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copijs omnibus ſuis occupauit. Cæſar, cum ab hoſte millia paſſuum quinq; caſtra poſuiſſet, uideretq; eas ualles, quibus regia caſtra munirẽtur, eodem interuallo ſua caſtra munituras, ſi modo ea loca hoſtes priores nõ cepiſſent, quæ multo erãt propiora Regis caſtris, aggerẽ comportari iubet intra munitiones. quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentisq; in caſtris relictis, prima luce nõ opinãtibus hoſtibus, eũ ipſum locum cepit. in quo Mithridates ſecundum bellum aduerſus Triarium fecerat. Huc omnem cõportari aggerem è caſtris, ſeruitiaq; agi iuſſit, ne quis ab opere miles diſcederet, cum ſpatio nõ amplius mille paſſuum intercisa uallis caſtra hoſtiũ diuideret ab opere incepto Cæſaris caſtro-

rum. Pharnaceſ, cum id repẽte prima luce animaduer tiſſet, copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit, quas interpoſita tanta locorum iniquitate, conſuetudine magis ꝓuulgata militari credebat inſtrui Cæſar, uel ad opus ſuum tardandum, quo plures in armis tenerentur, uel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, q̃ manu defendere locum Pharnaces uideretur. itaq; deterritus non eſt, quo minus prima acie pro uallo inſtructa reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulſus ſiue loci felicitate, ſiue auſpicijs, & religionibus inductus, quibus obtẽperaſſe eum poſtea audiebamus, ſiue paucitate noſtrorũ, q̃ in armis erãt, comperta, cum more operis quotidiani, magnã illã ſeruorũ multitudinẽ, quæ aggerẽ portabat, militũ eſſe crediſſet, ſiue etiã ueterana fiducia exercitus ſui, quem cum legione XXII in acie conflixiſſe, & uiciſſe legati eius gloriabantur, ſimul contemptu exercitus noſtri, quem pulſum à ſe Domitio duce ſciebat, inito cõſilio dimicandi, deſcendere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquãdiu Cæſar irridebat inanem oſtentationẽ, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet. Cum interim Pharnaces eodẽ gradu, quo in prælium deſcenderat, uallem aſcendere aduerſus arduum collẽ inſtructis copijs cœpit, Cæſar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neque opinans, imparatusq; oppreſſus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cuius rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris, non dum ordinibus inſtructis, falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant, quæ

tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur, inſequitur has acies hoſtium, & clamore ſublato confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui cum omnibus caſibus bellis interſunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari. Magno atq; acri prælio facto, cominus dextro cornu, quo ueterana legio ſexta erat collocata, initium uictoriæ natum eſt ab ea parte, cum in procliui detruderentur hoſtes, multo tardius, ſed tamē yſdem Dys adiuuantibus, ſiniſtro cornu, mediaq; acie, totæ profligantur copiæ Regis, quæ quàm facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ, premebantur loci iniquitate. Itaq; multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, uallē trāſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At noſtri uictoria elati ſubire iniquum locum, munitionesq; aggredi non dubitarūt. Defendentibus autem his cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, uiuus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet. Tali uictoria toties uictor Cæſar incredibili eſt lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodq; ſubiti periculi recordatione lætior, quod uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat, ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe pro-

ſicaſcitur. Legionem ſextam decedere ad præmia, atq; honores accipiendos in Italiā iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cœlio Vintiano in ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamq; in Aſiam iter facit, omniumq; earū Prouinciarum de controuerſijs cognoſcit, & ſtatuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates diſtribuit. Mithridatem Pergamenum, quo rem feliciter, celeriterq; geſtam in Aegypto ſupraſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regijs educatum, nam eum Mithridates Rex Aſiæ totius propter nobilitatē Pergamo paruulum ſecum aſportauerat in caſtra, multosq; tenuerat annos, Regem Boſphori cōſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat, Prouinciasq; populi Ro. à barbaris, atq; inimicis Regibus interpoſito amiciſſimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis, et cognationis adiudicauit, occupatam, & poſſeſſam paucis ante annis à Deiotaro. Neq; tamē uſquam diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati uidebatur. Rebus feliciſſime, celerrimeq; cōfectis i Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRTII, AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICA LIBER QVINTVS.

CAESAR ITINERIBVS IVſtis confectis, nullo die intermiſſo ad XIIII Calendarū Ian. in Lilybæū peruēnit, ſtatimq; oſtendit ſeſe naues uelle conſcendere, cum non amplius legionem tyronum haberet unam, equitesq; uix ſexcentos. Tabernaculum ſecundum litus ipſum conſtituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo conſilio fecit, ne quis moræ quicquam fore ſperaret, et ut omnes in dies, horasq; parati eſſent. Incidit per id tempus, ut tempeſtates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges, milites q; continere, & nullā prætermittere occaſionem profectionis, cum præſertim ab incolis eius Prouinciæ nuntiarētur aduerſariorū copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decē, elephāti centum uiginti, claſſesq; eſſe complures, tamen non deterrebatur, animoq;, et ſpe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tyronum conuenire. In his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis ſex, & equitum duobus millibus, ut quæq; prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias, ita maiorē partem nauium antecedere iuſſit, et Inſulā petere Aponianam,

quæ abeſt à Lilybeo. Ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publice. deinde Alieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipſe nauem conſcendit ad VI Calendarũ Ian. et reliquas naues ſtatim eſt conſecutus. ita uento certo, celeriq; nauigio uectus, poſt diem quartam cum longis paucis nauibus in conſpectum Africæ uenit. Nanq; onerariæ reliquæ præter paucas, uento diſperſæ, atq; errabundæ diuerſa loca petierunt. Clupeam claſſe præteruehitur. deinde Neapolim, complura præterea caſtella, et oppida non longe à mari relinquit. Poſtquam Adrumetum acceſſit, ubi præſidium erat aduerſariorum, cui præerat C. Cõſidius, & à Clupea ſecundum oram maritimã, cum eqtatu Adrumeti Cn. Piſo cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. Ibi pauliſper Cæſar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitũ. Cuius numerus in præſentia fuit peditum trium milliũ, eqtum centumq̃nquaginta. Caſtriſq; ante oppidum poſitis, ſine iniuria cuiuſquã conſedit, cohibetq; omneis à præda. Oppidani interim muros armatis complent. ante portum frequẽtes conſidunt ad ſe defendendum, quorũ numerus duarũ legionum intus erat. Cæſar circum oppidum uectus, natura loci perſpecta, redit in caſtra. Non nemo culpæ eius, imprudentiæq; aſſignabat, quod neq; certum locum gubernatoribus, præfectiſq;, qđ peterent, præceperat, neq;, ut more ipſius conſuetudo ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certũ peterent uniuerſi. qđ minime Cæſarem fefel-

ſerat.nanq; nullum portum terræ Africæ, quò claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur, ſed fortuitu oblatam occaſionem egreſſus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæſare, ut ſibi daret facultatem cum Cõſidio agendi, ſi poſſet aliqua ratione perduci ad ſanitatem. Itaq; data facultate literas cõſcribit, et eas captiuo dat ꝑferendas in oppidum ad Conſidium. Quò ſimulatq; captiuus cum perueniſſet, literasq;, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœpiſſet, prius, quàm acciperet ille, unde inquit iſtas? Tum captiuus uenio à Cæſare. Tunc Conſidius unus eſt, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi R. Deinde in conſpectu ſuo captiuum ſtatim interfici iubet, literaſq; nõdum perlectas, ſicut erant ſignatæ, dat homini certo ad Scipionem perferẽdas. Poſtquam una nocte, & die ad oppidum conſumpta, neq; reſponſum ullum à Conſidio dabatur, neq; ei reliquæ copiæ ſuccurrebant, neq; equitatu abundabat, et ad oppidũ oppugnandum non ſatis copiarum habebat, et eas tyronũ, neq; primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat, & oppidi egregia munitio, difficiliſq; ad oppugnandũ erat acceſſus, et nũtiabantur auxilia magna eqtatus oppidanis ſuppetias uenire, nõ eſt uiſa ratio ad oppugnandum oppidũ commorãdi, ne, dũ in ea re Cæſar eſſet occupatus, circumuentus à tergo ab eqtatu hoſtium laboraret. Itaq; caſtra cũ mouere uellet, ſubito ex oppido erupit multitudo, atq; eqtatus ſubſidio uno tempore eis caſu ſuccurrit, q erat miſſus ab Iuba ad ſtipendium accipiendum, caſtráq;, unde Cæſar egreſſus, iter facere cœperat occupant, et eius agmen extremũ inſe-

qui cœperunt. Quæ res cum animaduerſa eſſet, ſubitò legionarij conſiſtunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audaciſſime cõcurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerentq́; in oppidum, poſtquam repulſi, & coniecti erant intra munitione, Cæſar iter conſtitutum ire contendit. Quod cum ſæpius facerent, et modo inſequerentur, modo rurſus ab equitibus in oppidum repellerẽtur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas ſecũ habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quanto lõgius ab oppido diſcedebatur, tanto tardiores ad inſequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, et caſtellis legationes uenire, polliceri frumentum, paratoſq́; eẽ, quæ imperaſſet, facere. Itaq; eo die caſtra poſuit ad oppidum Ruſpinam Calen. Ianua. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptin liberam ciuitatem, et immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam, libenter ſe omnia facturos, quæ uellet, pollicentur. Itaq; Centurionibus ad portas oppidi, & cuſtodijs impoſitis, ne quis miles in oppidũ introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido ſecũdum litus facit caſtra. Eodem naues onerariæ, & longæ nõnullæ caſu aduenerunt. Reliquæ, ut eſt ei nuntiatum, incertæ locorum Vticam uerſus petere uiſæ ſunt. Interim Cæſar à mari non digredi, neq; mediterranea petere propter nauium errorẽ, equitatumq́; in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uaſtarentur, aquam in naues iubet comportari, Remiges interim, qui aquatum è nauibus

exierant ſubito equites mauri, neq; opinantibus Cæſarianis adorti multos iaculis conuulnerauerũt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in inſidijs cum equis inter conualles, et ſubito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæſar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimiſit, ut ſibi auxilia, commeatus, frumentum, ſimulatq; literas legiſſent, mittenda curarẽt, exoneratisq; partim nauibus longis, Rabirium Poſthumium in Siciliam ad ſecundum commeatum arcerſendum mittit. Interim cum X nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerraſſent, & ſimul mare tuendũ ab hoſtibus iubet proficiſci. Item C. Saluſtium Criſpũ prætorem ad Cercinnam Inſulam uerſus, quam aduerſarij tenebant, cum parte nauiũ ire iubet, quod ibi magnũ numerũ frumenti eſſe audiebat. Hæc ita imperabat, itaq; uniciuiq; præcipiebat, ut ſi fieri poſſet, nec locum ullum excuſatio haberet, nec moram terguerſatio. ipſe interea ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra ſe bellum gerebant, miſerari. Regium enim equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat, tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis eſſe uectigales, quàm cum ciuibus in patria i ſuis fortunis eſſe incolumes. Cæſar ad III Nonarum Ian. caſtra mouet, Leptiq; ſex cohortiũ præſidio cum Saſerna relicto, ipſe rurſus unde pridie uenerat, Ruſpinam cum reliquis copijs conuertit, ibiq; ſarcinis exercitus relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum uillas frumentatum, oppidanisq; imperat, ut plauſtra, iumentaq; omnia ſequantur. Itaq; magno fru

menti inuento numero, Ruſpinam redit. Hoc eum idcir co existimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe uacua re linqueret, præſidiáq; firmata ad claſſis receptacula muniret. Itaq; ibi relicto P. Saſerna fratre eius, quē Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipſe cum cohortibus ſeptem, quæ ex ueteranis legionibus in claſſe cum Sulpitio, & Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui ab eſt ab oppido millia paſſuū duo. Ibiq; claſſem ſub ueſperum cum ea copia conſcendit, omnibus in exercitu inſcijs, & requirentibus imperatoris conſilium, magno metu, ac triſtitia ſolicitabantur. parua enim cum copia, & ea tyronum, neque omni expoſita in Africa contra magnas copias, et inſidioſæ nationis, eqtatumq; innumerabilem, ſe expoſitos uidebant, neq; quicquam ſolatij in præſentia, neq; auxilium in ſuorum conſilio animaduertebant, niſi in ipſius imperatoris uultu uigore, mirabiliq; hilaritate. animum enim altum, & erectum præ ſe gerebat. Huic acquieſcebant homines, & in eius ſcientia, & conſilio omnia ſibi procliuia, omnes fore ſperabant. Cæſar in nauibus una nocte cō ſumpta, iam cœlo albeſcente, cum proficiſci conaretur, ſubito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæſar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atq; armatos in litore reliquos aduenientes milites expectare. Itaq; ſine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum, equitumq; copijs, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit, atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus

expeditis XXX frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium. illum cum claſſe, nauibus onerarijs, quæ deerraſſent, ſubſidio ire clàm hoſtibus uoluiſſe, ne caſu imprudentes ſuæ naues in claſſem aduerſariorum inciderent, neque eam rem eos uoluiſſe ſcire, qui in præſidijs relicti milites fuiſſent, ne propter ſuorum paucitatem, & hoſtium multitudinem metu deficerent. Interim cum iā Cæſar progreſſus eſſet è caſtris circiter millia paſſuum tria per ſpeculatores, & antecesſores equites nuntiatur ei copias hoſtium haud longe à ſeſe uiſas, & Hercle cum eo nuntio puluis ingens conſpici cœptus eſt. Hac re cognita, Cæſar celeriter iubet equitatum uniuerſum, cuius copiam habuit in præſentia non magnam, & ſagittarios, quorum paruus è caſtris ſecum exierat numerus, acceſſi, atque ordinati ſigna ſe leniter conſequi, ipſe antecedere cum paucis armatis. Iamq;, cum procul hoſtis conſpici poſſet, milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari, quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC, & ſagittarijs. Et hoſtes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, ſed equitum confertam, & inter eos leuis armaturæ Numidas, & ſagittarios pedites interpoſuerant, & ita condenſauerant, ut procul Cæſariani pedeſtres copias arbitrarentur, & dextrum, ac ſiniſtrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæſar aciem dirigit ſimplicem, ut poterat, propter paucitatem, ſagittarios ante aciem conſtituit, equites dextro, ſiniſtroq; cornu opponit, & ita præcipit, ut pro-

uiderent, ne multitudine equitatus hoſtium circumueni rẽtur. Exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copijs acie inſtructa dimicaturum, cum utrinq; expectatio fieret, neq; Cæſar ſe remoueret, & cum ſuorum paucitate cõtra magnam uim hoſtium artificio magis, quàm uiribus decertandum uideret, ſubito aduerſariorũ equitatus ſeſe extendere, & in latitudinem promouere, colleśq; cõplecti, et Cæſaris eqtatum extenuari; ſimulq́; ad circumeundum cõparare ſe cœperant. Cæſariani equites eorũ multitudinem ægre ſuſtinebant, Acies interim mediæ cum concurrere conarẽtur ſubito, ex cõdenſis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conyciunt. Hic cum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant, pedites interim reſiſtebant, dũ equites rurſus cõcurſu renouato peditibus ſuis ſuccurrerent. Cæſar nouo genere pugnæ oblato, cum animaduerteret ordines ſuorum in procurrendo turbari, pedites enim, dum equites longius à ſignis perſequuntur latere nudato à proximus Numidis iaculis uulnerabantur, equites autem hoſtium, pilum militis curſu facile uitabant, edicit per ordines ne quis miles à ſignis quatuor pedes lõgius procederet. Eqtatus interim Labieni ſuorum multitudine confiſus, Cæſaris paucitatem circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hoſtium defeſſi, equis conuulneratis, paulatim cedere, hoſtis magis, magiśq; inſtare. Ita puncto temporis omnibus legionaryjs ab hoſtium equitatu circumuentis, Cæſariśq; copijs in orbem compulſis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo

capite nudo uerſari in prima acie, ſimul ſuos cohortari, nonunquã legionarios Cæſaris ita appellare. Quid tu inquit miles tyro, tam feroculus es? uos quoq; iſte uerbis infatuauit. in magnum mehercule uos periculũ impulit, miſereor ueſtri. Tum miles, non ſum inqt tyro Labiene, ſed de legione decima ueteranus. Tum Labienus non agnoſco, inquit, ſigna decumanorum. Tũ miles, iam me quis ſim, intelliges. Simul caſſidem de capite deiecit, ut cognoſci ab eo poſſet, atq; ita pilum uiribus contortũ, dum in Labienum mittere contendit, eq grauiter aduerſo pectori affixit, et ait, Labiene decumanum militem, qui te petit, ſcito eſſe. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tyronum. Circunſpicere enim Cæſarem, neq; amplius facere, niſi hoſtium iacula uitare. Cæſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximã porrigi, et alternis conuerſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro, ſiniſtróq; cornu mediam diuidit, et unam partem ab altera excluſam, eqtibus intrinſecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit, neq; longius progreſſus ueritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum, peditumq; Cæſaris fecit. His rebus geſtis, et procul hoſtibus repulſis, cõuulneratisq;, ad ſua præſidia ſeſe, ut erat iſtructus, recipire cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piſo cum equitibus numidis M C electis, peditatuq; eiuſdem generis ſatis grãdi ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At cohortes ſuis ex terrore firmatis, rurſuſq; renouatis animis legionarios cõuerſis equitibus recipientes, nouiſſimos adoriri, & im=

pedire cœperunt, quo minus ſe in caſtra reciperēt. Hac re animaduerſa, Cæſar iubet ſigna conuerti, & medio campo redintegrari prælium, cum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, Cæſarisq́; equites, iumentaq́; ex nauſea recenti, ſiti, langore, paucitate, uulneribus, defatigata ad inſequendū hoſtem, perſeuerandumq́; curſum tardiorē haberent, dieiq́; pars exigua iam reliqua eſſet, cohortibus, equitibus, circundatis imperat, ut uno ictu contenderent, neq; remitterent donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent, atq; eorum eſſent potiti. Itaq; ſigno dato, cū iam hoſtes languide, negligenterq́; tela mitterent, ſubito immittit cohortes, turmasq́; ſuorum, atq; puncto temporis, hoſtibus nullo negocio campo pulſis, poſt collemq́; deiectis, nacti locum, atque ibi pauliſper commorati, ita ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones. Itemq́; aduerſarij male accepti, tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt. Interim ea re geſta, & prælio dirempto, ex aduerſarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hoſtium complures equites, peditesq́;, ex quibus cognitum eſt hoſtium conſilium, eos hac mente, et conatu ueniſſe, ut nouo, atq; inuſitato genere prælij tyrones, legionarijq́; pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur. Et ita Labienum dixiſſe pro concione, tantam ſeſe multitudinem auxiliorum aduerſarijs ſubminiſtraturum, ut etiam cædendo in ipſa uictoria fatigati uincerentur, atq; à ſuis ſupeperarentur. Quippe nō illorū ſibi confideret, Primū, quod audierat Romæ legiones ueteranas diſſentire,

neq; in Africam uelle tranſire. Deinde quod Triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos, fideles iã ſibi effeciſſet, maxima autem auxilia haberet Numidarũ, equitumq́; leuis armaturæ. Præterea ex fuga, prælioq́; pompeiano, quos ſecum à Brunduſio tranſportauerat, equites Germanos, Gallosq́;, ibiq́; poſtea ex hybridis libertinis, ſeruisq́; conſcripſerat, armauerat, equoq́; frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia elephantes C XX, equitatusq́; innumerabilis. deinde legiones conſcriptæ ex cuiusq; modi generis amplius XII millibus. Hac ſpe, atq; ea audacia inflammatus Labienus cũ eqtibus Gallis, Germanisq́; DCCC Numidarũ ſine frenis VIII millibus. Præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus. M C peditum, ac leuis armaturæ quater tantis, ſagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq́; compluribus, his copijs pridie nonarum Ianua. poſt diem tertium, q̃ Africã attigit in campis planiſſimis, puriſſimisq́; ab hora diei qnta uſq; ad ſolis occaſum eſt decertatum, in eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receſſit. Cæſar interim caſtra muni re diligentius, præſidia firmare maioribus copijs, uallumq́; ab oppido Ruſpina uſque ad mare deducere, & à caſtris alterum eodem, quo tutius ultro, citroq́; commeare, auxiliaq́; ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent. Tela, tormentaq́; ex nauibus in caſtra comportare, remigum partem ex claſſe Gallorum, Rhodiorumq́;, epibatarumq́; armare, & in caſtra euocare, uti ſi poſſet, eadem ratione, qua aduerſarij, leuis armatura interiecta inter equites ſuos interponeretur, ſagittarijsq́; ex omnibus nauibus ithyreis, ſyrijs, & cu-

ciusq; generis ductis in caſtra compluribus, frequenta-
bat ſuas copias. Audiebat enim Scipionem poſt diẽ ter
tium eius diei quo prælium factum erat, appropin-
quare, copias ſuas cum Labieno, & Petreio coniun
gere. Cuius copiæ legionum octo, et equitum quatuor
milliũ eſſe nuntiabantur, officinas ferrarias inſtruere,
ſagittasq́;, et tela uti fierent complura, curare, glan-
des fundere, ſudes comparare, literas in Siciliam, nun-
tiosq́; mittere, ut ſibi crates, materiemq́; cõgererent ad
arietes, cuius inopia ĩ Africa eſſet. Præterea ferrũ, plũ
bumq́; mitteretur, etiam aĩaduertebat frumento ſe in
Africa niſi ĩportato uti nõ poſſe. Priore enim ãno pro-
pter aduerſariorũ delectus, qđ ſtipẽdiarij aratores mi
lites eſſent facti, meſſem non eſſe factã. Præterea ex oĩ
Africa frumẽtum aduerſarios in pauca oppida, et bene
munita cõportaſſe, omnemq́; regionẽ Africæ exinaniſ-
ſe frumẽto, oppida, præter pauca, quæ ipſi ſuis præſi-
dijs tueri poterant, reliqua dirui, atq; deleri, et eorum
incolas intra ſua præſidia coegiſſe, cõmigrare, agros
deſertos, ac uaſtatos eſſe. Hac neceſſitate Cæſar coactus
priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantu
lum frumẽti numerum in ſua præſidia congeſſerat,
& eo parce utebatur. Opera interim ipſe quotidie cir-
cumire, & alteras cohortes in ſtatione habere propter
hoſtium multitudinem. Labienus ſaucios ſuos, quorum
numerus maximus fuit, iubet in plauſtris adrumetum
deportari. Naues interim Cæſaris onerariæ errabun-
dæ male uagabantur, incertæ locorum, atq; caſtrorum
ſuorum, quas ſingulas ſcaphæ aduerſariorum complu-
res adortæ incenderant, atq; expugnauerant. Hac re

nuntiata

nuntiata Cæſari, claſſes circum inſulas, portusq; diſpoſuit, quo tutius commeatus ſupportari poſſet. M. Cato interim, q Vticæ præerat, Cn. Pompeium filiũ multis uerbis, aſſiduéq; obiurgare non deſiſtebat. Tuus, inquit, pater iſtius ætatis cum eſſet, & animaduertiſſet, remp. ab audacibus, ſceleratisq; ciuibus oppreſſam, bonosq; aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitateq; carere, gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atq; adoleſcentulus paterni exercitus reliquijs collectis, penè oppreſſam funditus, & deletam Italiam, urbemq; romanam in libertatem uẽdicauit. Idemq; Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. quibus ex rebus ſibi eam dignitatem, quæ ẽ per genteis clariſſima, notiſſimaq;, cõciliauit, adoleſcentulusq;, atq; eques romanus triumphauit. Atque ille nõ ita amplis rebus patris geſtis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neq; tãtis clientelis, nominisq; claritate præditus, in rẽp. eſt ingreſſus. Tu contra et patris nobilitate, & dignitate, et per te ipſe ſatis animi magnitudine, diligentiaq; præditus, non'ne eniteris, et proficiſceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reiq; publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His uerbis hominis grauiſſimi incitatus adoleſcentulus, cum nauiculis cuiusq; modi generis XXX, inibi paucis roſtratis, profectus ab Vtica eſt in Mauritaniam, regnumq; Bogudis eſt ingreſſus. Expeditoq; exercitu numero ſeruorũ, liberorum duorum milliũ, cuius partem inermem, partẽ armatam habuerat, ad oppidum Aſcurum accedere cœpit, ĩ quo oppido præſidium fuit regium. Pompeio aduenie͂te, oppidani uſq;

eo paſſi propius eum accedere, donec ad ipſas portas, ac murum appropinquaret, ſubito eruptione facta, proſtratos, perterritosq́; Pompeianos in mare paſſim, nauesq́; compulerunt. Ita re male geſta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neq; poſtea litus attigit, claſſemq́; ad inſulas Baleares uerſus conuertit. Scipio interim cum his copijs, quas paulo ante demonſtrauimus, Vticæ grandi præſidio relicto profectus, primũ Adrumeti caſtra ponit, deinde ibi paucos dies cõmoratus, nocturno itinere facto, cum Petrei, & Labieni copijs ſe coniungit, atq; unis caſtris factis, III millia paſſuum lõge conſidunt. Equitatus interim eorum circum Cæſaris munitiones uagari, atq; eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra uallum progreſſi eſſent, excipere, & ita omnes aduerſarios intra munitiones continere. quare Cæſariani graui annona ſunt cõflictati, ideo q̃d nõdũ neq; ab Sicilia, neq; ab Sardinia cõmeatus ſupportatus erat, neq; p anni tẽpus ĩ mari claſſes ſine ꝑiculo nauigari poterãt, neq; amplius millia paſſuũ ſex terræ Africæ, quoquo uerſus tenebant, pabuliq́; inopia premebãtur. Qua neceſſitate coacti ueterani milites, equitesq́;, qui multa terra, mariq́; bella confeciſſent, et periculis, inopiaq́; tali ſæpe eſſent conflictati, algã è litore collectã, & aquã dulci elotã, & ita iumentis eſurientibus datã, uitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæſaris difficultatibus, copiarumq́; paucitate, non eſt uiſum dari ſpatium conualeſcendi, augendarumq́; eius opum, itaq; comparatis equitum magnis, peditumq́; copijs, ſubſidio ſuis egreſſus è regno ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud con

iunctis ſuis copijs, cognito Regis Iubæ egreſſu, propius eius regnum copias ſuas admouere. Cirtamq́; oppidū eius regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Getulorum, quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederēt, idq́; ſibi uacuum traderent, conditionemq́; repudiaſſent, poſtea ab eis capti, interfectiq́; ſunt omnes. Inde progreſſi agros, oppidaq́; uexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe à Scipione, atque eius ducibus abeſſet, capit conſiliū, ſatius eſſe ſibi, ſuoq́; regno ſubſidio ire, quàm dum alios adiuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utraque re expelleretur. Itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, ſibi, ſuisq́; rebus timens, elephantisq́; triginta relictis ſuis finibus, oppidisq́; ſuppetias profectus eſt. Cæſar, cum de ſuo interim aduentu dubitatio in Prouincia eſſet, neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copijs in Africam ueniſſe, conſcriptis literis circum Prouinciam omnes ciuitates facit de ſuo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris deuenire, & de aduerſariorum eius acerbitate, crudelitateq́; commemorare cœperunt. Quorum lacrymis, querelisq́; Cæſar commotus, cum antea conſtituiſſet in ſtatiuis caſtris, æſtate inita cunctis copijs, auxilijsq́; coactis, bellum cum aduerſarijs ſuis gerere inſtituit, literisq́; celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Poſthumum conſcriptis, & per Cataſcopum miſſis, ut ſine mora, aut ulla excuſatione hyemis, uentorumq́;, exer-

citus ſibi quamcelerrime tranſportaretur, Africam Prouinciã perire, funditusq́; euerti à ſuis inimicis, quod niſi celeriter ſocijs foret ſubuentum, præter ipſam Africã terram nihil, ne tectum quidẽ, quò ſe reciperẽt, ab illorum ſcelere, iĩſidijsq́; reliquum futurum, atq; ipſe in tanta erat feſtinatione, & expectatione, ut poſtero die quàm miſiſſet literas, nuntiumq́; in Siciliam, claſſem, exercitumq́; morari diceret, noctes, diesq́; oculos, mentemq́; ad mare diſpoſitos, directosq́; haberet. Nec mirum, animaduertebat enim uillas exuri, agros uaſtari, pecus diripi, trucidariq́;, oppida, caſtellaq́; dirui, deſeriq́;, principesq́; ciuitatum, aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſeruitutẽ abripi. His ſe miſeris, ſuamq́; fidẽ implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim i opere exercere, caſtra munire, turres, caſtella facere, molesq́; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere inſtituit; duas inſtruxit acies, unam funditorum contra elephãtos, quæ quaſi aduerſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduerſam lapillos minutos mitteret. deinde in ordinem elephantos conſtituit. Poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit, ut cum ab aduerſarijs lapides mitti cœpiſſent, & elephanti perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent, rurſus à ſua acie lapidibus miſſis eos conuerterẽt aduerſum hoſtem, quod ægre, tardeq́; fiebat. Audere enim elephanti multorum annorũ doctrina, uſuq́; uetuſto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruſpinam ab utriſq; ducibus adminiſtrãtur. C. Vergilius

Petronius,qui Thapſo oppido maritimo præerat, cum animaduertiſſet naues ſingulas cum exercitu Cæſaris incertas locorum,atq; caſtrorum ſuorum uagari,occaſionem nactus,nauim, quam ibi habuit actuariã cõplet militibus,et ſagittarijs, eidem ſcaphas de nauibus adiũgit,ac ſingulas naues Cæſarianas cõſectari cœpit, & cum plures adortus,pulſus, fugatusq; inde diſceſſiſſet,nec tamẽ deſiſteret periclitari,forte incidit in nauẽ, in qua erant duo Titi Hiſpani adoleſcentes tribuni legionis V, quorum patrẽ Cæſar in Senatum legerat, & cum his T. Salienus Centurio legionis eiuſdem, qui M. Meſſalam legatum obſederat Meſſanæ, et ſeditioniſſima oratione apud eum eſt uſus, idemq; et pecuniam, & ornamenta triumphi Cæſaris retinenda, & cuſtodienda curauerat, & ob has cauſas timebat ſibi. Hic propter conſcientiam peccatorum ſuorũ perſuaſit adoleſcentibus,ne repugnarent,ſeſeq; Vergilio traderent. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipionem,cuſtodibus traditi, & poſt diem tertium ſunt interfecti. Qui,cum ducerentur ad necem,petiſſe dicitur maior Titus à Centurionibus,uti ſe priorem, quàm fratrem interficerent. Idq; ab eis facile impetraſſe,atq; ita eſſe iterfectos. Turmæ interim equitum,quæ pro uallo in ſtationibus eſſe ſolebant,ab utriſq; ducibus quotidie mutuis prælijs inter ſe pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani,Galliq; labieniani cum Cæſaris equitibus fide data inter ſe colloquebãtur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidũ, cui præerat Saſerna cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur,quod à defenſoribus propter egregiam muni

tionem oppidi, & tormentorum multitudinem facile, et ſine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus ſæpius non intermittebat, & cum forte ante portam turma denſa aſtitiſſet, ſcorpione accuratius miſſo, atque eorum decurione percuſſo, et ad decumanam defixo, reliq perterriti, fuga ſe in caſtra recipiunt. Quo facto, poſtea ſunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie nō lōge à ſuis caſtris paſſibus CCC inſtruere aciem, ac maiore diei parte conſumpta, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod cum ſæpius fieret, neque ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret, neque propius eius copias accederet, deſpecta patientia Cæſaris, exercitus'q; eius uniuerſis copijs productis, elephantis'q; turritis XXX ante aciem inſtructis, quamlatiſſime potuit porrecta equitum, peditum'q; multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longe à Cæſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæſar iubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, qui'q; pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæ'q; ad eandem rē opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modeſte'q;, ſine tumultu, aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere, equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, præcipit, ut uſq; eo locum obtinerent, in quo paulo ante conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perueniret, quod ſi propius accederetur, quamhoneſtiſſime ſe intra munitiones reciperent. Alij quoq; equitatui edicit, uti quiſq; ſuo loco paratus, armatus'q; præſtò eſſet. at hæc non ipſe per ſe corām, cum de uallo perſpecularetur, ſed mirabili peritus ſcientia bellandi, in prætorio ſedens, per ſpeculato-

res, et nuntios imperabat, quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quanquam magnis eſſent copijs aduerſarij freti, tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritiſq;, et conceſſam uitam, & ignota peccata. Quibus rebus nũquam tanta ſuppeteret ex ipſorum inertia, conſciẽtiáq; animi, uictoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderẽt. Præterea ipſius nomen, authoritaſq; magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam, Tum egregiæ munitiones caſtrorum, & ualli, foſſarumq; altitudo, et extra uallum ſtili cæci mirabilem in modum conſiti, uel ſine defenſoribus aditum aduerſarijs prohibebant. Scorpionum, catapultarũ, cæterorumq; telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatem, & tyrocinium præparauerat, non hoſtium ui, & metu commotus, ſapientem ſe, timidumq; hoſtium opinioni præbebat. Neq; idcirco copias, quanquam erãt paucæ, tyronumq; non educebat in aciem, quod uictoriæ ſuorum diffideret, ſed referre arbitrabatur, cuiuſmodi uictoria eſſet futura. Turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantiſq; exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduerſariorum ſuorum ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari uictoriam, itaque conſtituerat gloriam, exultationemq; eorum pati, donec ſibi ueteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet. Scipio interim pauliſper (ut ante dixi) in eo loco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem uideretur, paulatim reducit ſuas copias in caſtra, & concione aduocata, de terrore ſuo, deſperationeq; exercitus Cæſaris

uerba facit, et cohortatus ſuos uictoriā propriam ſe eis breui daturū pollicetur. Cæſar iubet milites rurſus ad opus redire, et per cauſam munitionū tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getūliq́; diffugere quotidie ex caſtris Scipionis, & partim in regnum ſe conferre, partim quod ipſi, maioresq́; eorū beneficio C. Marij, uſi fuiſſent, Cæſaremq́; eius affinem eſſe audiebant, in eius caſtra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illuſtriores Getūlos, literis ad ſuos ciues datis, cohortatus, ut manu facta ſe, ſuosq́; defenderēt, et ne ſuis inimicis, aduerſarijsq́; dicto audientes eſſent, mittit. Dum hæc ad Ruſpinam fiunt legati ex Acilla ciuitate libera etiam undiq; ad Cæſarem ueniunt, ſeq́; paratos quæcunq; imperaſſet, & libenti animo facturos pollicentur, tantum orare, & petere ab eo, ut ſibi præſidiū daret, quo tutius id & ſine periculo facere poſſent, ſe et frumētum, & quæcunq; res eis ſuppeteret, communis ſalutis gratia ſubminiſtraturos. Quibus rebus facile à Cæſare impetratis, præſidioq́; dato C. Meſſium ædilitia functum poteſtate, Acillā iubet proficiſci. Quibus rebus cognitis Cōſidius Lōgus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter ibi parte præſidij relicta cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Meſſius celerius itinere cōfecto prior Acillam cum cohortibus peruēnit. Conſidius interim cum ad urbem cum copijs acceſſiſſet, et animaduertiſſet præſidium Cæſaris ibi eſſe, non auſus periculo ſuo rē facere, nulla re geſta pro multitudine hominum rurſus Adrumetū ſe recipit. Deinde paucas poſt diebus eque

ſtribus copijs à Labieno adductis, rurſus Acillitanos caſtris poſitis obſidere cœpit. Per id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem paucis ante diebus miſſum à Cæſare cum claſſe demonſtrauimus, Cercinnam peruēnit, cuius aduentum C. Decius quæſtorius uir, qui ibi cū grādi familiæ ſuæ præſidio præerat commeatui, paruulū nauigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat. Salluſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumēti inuento, naues onerarias, quarū ibi ſatis magna copia fuit, cōplet, atq; in caſtra ad Cæſarem mittit. Allienus interim proconſul è Lilybæo in naues onerarias īponit legiones XIII, et XIIII, & equites Gallos DCCC funditorum, ſagittariorumq́; mille, ac ſecūdum commeatum in Africam mittit ad Cæſarem, quæ naues uentum ſecundum nactæ, quarto die in portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra habuerat, īcolumes peruenerūt. Ita Cæſar duplici lætitia, ac uoluptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsq́; tandem ſuis exhilaratis animo, atq; leuata ſolicitudine deponit legiones, equitesq́; ex nauibus egreſſos iubet ex langore, nauſeaq́; reficere. dimiſſos ī caſtella, munitionesq́; diſponit. Quibus rebus Scipio, quiq́; cum eo eſſent comites mirari, & requirere C. Cæſarem, ꝗ ultro conſueſſet bellum inferre, ac laceſſere prælio, ſubito commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur. Itaq; ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis præmijs, pollicitationibusq́; propoſitis pro perfugis ſpeculandi gratia in Cæſaris caſtra mittunt, qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, ut ſibi

liceret ſine periculo uerba proloqui. Poteſtate facta, ſæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui ſumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues romani, qui ſunt in legione quarta, & ſexta ad te uoluimus, in tuáq; præſidia confugere, ſed cuſtodijs equitum Numidarũ, quo id ſine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate, pro ſpeculatoribus miſſi à Scipione, ad te cupidiſſime uenimus, ut perſpiceremus, numquæ foſſæ, aut inſidiæ elephantis ante caſtra, portasq; ualli factæ eſſent, ſimulq; conſilia ueſtra contra eaſdem beſtias, comparationemq; pugnæ cognoſceremus, atq; ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæſare, ſtipendióq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Nanq; poſtero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerunt milites legionarij complures à Scipione in caſtra Cæſaris perfugerunt. Dũ hæc ad Ruſpinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, afrorum, ſeruorum denique, & cuiuſq; modi generis hominum, qui modo per ætatẽ arma ferre poterant, habere, atq; ſub manũ Scipionis in caſtra ſubmittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tiſdre, in quo tritici modia millia CCC comportata fuerant, à negociatoribus Italicis, aratoribusq; ad Cæſarem uenere, quantáq; copia frumenti apud ſe ſit docent, ſimulq; orant, ut ſibi præſidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ ſuæ conſeruentur. Quibus Cæſar in præſentia gratias agit, præſidiumq; breui tempore ſe miſſurum dixit, cohortatusq; ad ſuos ciues iubet proficiſci. P. Sitius interim cum copijs Nu-

midiæ fines ingreſſus, caſtello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia, & frumentum, et res cæteras, quæ ad bellum uſui ſolent eſſe, comportauerat, ui expugnando, eſt potitus. Cæſar poſtquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura, copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat, naues ſex onerarias ſtatim iubet Lilybæũ ad reliquum exercitum tranſportandũ proficiſci. Ipſe VI Calendarũ. Feb. circiter uigilia prima imperat ſpeculatores, apparitoresq; omnes, ut ſibi præſtò eſſent. Itaq; omnibus inſcijs, neq; ſuſpicantibus, uigilia III iubet omnes legiones ex caſtris educi, atq; ſe conſequi ad oppidũ Ruſpinam uerſus, in quo ipſe præſidiũ habuit, & qđ primum ad amicitiam eius acceſſit, inde paruulam procliuitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi, propter mare legiones educit. Hic campus mirabili planicie patet milia paſſuũ XV, quem iugũ ingens à mari ortum, neq; ita præaltum, uelut theatri efficit ſpeciem. In hoc iugo colles ſunt excelſi pauci, in quibus ſingulæ turres, ſpeculæq; ſingulæ perueteres erant collocatæ, quarũ apud ultimam præſidium, & ſtatio fuit Scipionis. Poſtquam Cæſar ad iugum, de quo docui, aſcendit, atq; in unumquẽq; collem turres, caſtellaq; facere cœpit, atq; ea minus ſemihora efficit. Et poſtquã non ita longe ab ultimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe præſidium, ſtationemq; Numidarum, Cæſar pauliſper commoratus, perſpectaq; natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit. brachiumq; medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, uſquæ ad eum, unde egreſſus erat,

iubet dirigi, ac muniri. Quod poſtquam Scipio, Labie-
nusq́; animaduerterunt equitatu omni ex caſtris edu-
cto, acieq́; equeſtri inſtructa, à ſuis munitionibus circi-
ter paſſus mille progrediuntur, pedeſtrem copiam in
ſecunda acie minus paſſus CCCC à caſtris ſuis con
ſtituunt. Cæſar in opere milites adhortari, neq; aduer-
ſariorum copijs moueri. Iam cum non amplius paſſu-
um mille quingentis inter hoſtium aciem, ſuasq́; muni
tiones eſſe animaduertiſſet, intellexiſſetq́; ad impedien
dos milites ſuos, & ab opere depellendos hoſtem propi
us accedere, neceſſeq́; haberet legiones à munitionibus
deducere, imperat turmæ Hiſpanorum, ut ad proxi-
mum collẽ propere accurrerent, præſidiumq́; inde de-
turbarẽt, locumq́; caperẽt, eodemq́; iubet leuis arma-
turæ paucos conſequi ſubſidio. Qui miſſi celeriter Nu-
midas adorti partim uiuos capiunt, nonnullos equites
fugiẽtes conuulnerauerunt, locoq́; ſunt potiti. Poſtquã
id Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxilium
ferret, ex acie inſtructa equitatus ſui propè totum dex
trum cornu auertit, atq; ſuis fugientibus ſuppetias ire
contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum ab
ſuis copijs longius abſceſſiſſe, equitatus ſui alam ſiniſtrã
ad intercludẽdos hoſtes immiſit. Erat in eo campo, ubi
ea res gerebatur uilla permagna, quatuor turribus ex-
tructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſ-
ſet animaduertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi.
Itaq; non prius uidit turmas iulianas, quàm ſuos cædi
à tergo ſentit. Ex qua re ſubito in terrorem conuerſo eq
tatu Numidarũ, recta in caſtra fugere contendit. Gal
li, Germaniq́;, qui reſtiterant, ex ſuperiore loco, et poſt

tergum circumuenti, fortiterq; reſiſtentes conciduntur uniuerſi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro caſtris erant inſtructæ, animaduerterunt, metu, ac terrore ob cæcatæ omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperũt. Poſtquam Scipione, eiuſq; copijs campo, collibuſq; exturbatis, atq; in caſtra cõpulſis, cum receptui Cæſar cani iuſſiſſet, equitatumq; omnem intra ſuas munitiones recepiſſet, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumq;, qui partim eius authoritatem erãt ex Gallia ſecuti, partim pretio, pollicitationibuſq; adducti, ad eum ſe contulerant, nõnulli qui ex Curionis prælio capti, conſeruatiq; parem gratiã in fide partienda præſtare uoluerant. Horũ corpora mirifica ſpecie, amplitudineq; cæſa toto campo, ac proſtrata diuerſe iacebant. his rebus geſtis poſtero die Cæſar ex omnibus præſidijs cohortes deducit, atq; omneis ſuas copias ĩ campo ĩſtruxit. Scipio ſuis male acceptis, occiſis, uulneratiſq; intra ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar inſtructa acie ſecundum infimas iugi radices propius munitiones leniter acceſſit, iamq; minus mille paſſuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ, cum Scipio ueritus, ne oppidũ amitteret, unde aquari, reliqſq; rebus ſubleuari eius exercitus conſueuerat, eductis omnibus copijs quadruplici acie inſtructa, ex inſtituto ſuo, prima equeſtri turmatim directa, elephantiſq; turritis interpoſitis, armatiſq; ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratũ, ad ſe certo animo uenire, in eo loco, quem paulo ante cõmemoraui ante oppidum conſtitit, ſuamq; aciem me-

diam eo oppido texit. Dextrũ, ſiniſtrumq́; cornu, ubi elephanti erant, in conſpectu patenti aduerſariorum conſtituit, Cum iam propè ſolis occaſum Cæſar expectauiſſet, neq; ex eo loco, quo conſtiterat, Scipionem progredi propius ſe animaduertiſſet, locoq́; ſe magis defendere, ſi res coegiſſet, quàm in campo comminus conſiſtere audere, non eſt uiſa ratio propius accedēdi eo die ad oppidum, quoniam ibi præſidium grande Numidarũ eſſe cognouerat, Hoſtesq́; mediam aciem ſuã oppido texiſſe, ſibiq́; difficile factu eſſe intellexit, ſimul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, et ſiniſtrum, ex iniquiore loco pugnare, præſertim cum milites à mane diei ieiuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaq; reductis ſuis copijs in caſtra, poſtero die propius eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones. Interim Conſidius, qui Acillam, & octo cohortes ſtipendiarias Numidis, Getũlisq́; obſidebat, ubi C. Meſſius, cohortibus præerat, diu, multumq́; expertus, magnisq́; operibus ſæpe admotis, & ijs ab oppidanis incenſis, cum proficeret nihil, ſubito nuntio de equeſtri prælio allato commotus, frumento, cuius in caſtris copiã habuerat incenſo, uino, oleo, cæterisq́; rebus, quæ ad uictum parari ſolent, corruptis, Acillam, quam obſidebat, deſeruit, atq; itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum ſe recipit. Interea ex ſecundo commeatu, quem à Sicilia miſerat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Comminus, & L. Ticida eques Romanus, ab reſidua claſſe, cum errauiſſet, delataq́; eſſet uento ad Thapſum, à Vergilio ſcaphis, nauiculisq́; actuarijs excepta eſt, & ad Scipionē

deducta. Item altera nauis triremis ex eadẽ claſſe errabunda, ac tempeſtate ad egimurum delata, à claſſe Vari, & M. Octauij eſt capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nonnulli tyrones fuerunt, quos Varus aſſeruatos ſine contumelia deducẽdos curauit ad Scipionem, qui, poſtquam ad eum peruenerunt, & ante ſuggeſtum eius conſtiterunt, non ueſtra inquit ſponte uos, certo ſcio, ſed illius ſceleratı ueſtri imperatoris impulſu, et imperio coactos ciues, et optimũ quẽq; nefarie conſectari, quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem, ſi id quod facere debetis, rẽpublicã cum optimo quoq; defenditis, certum eſt uobis uitam, et pecuniam donare, quapropter quid ſentiatis proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum exiſtimaſſet pro ſuo beneficio ſine dubio ab ijs gratias ſibi actũiri, poteſtatem ijs dicẽdi fecit. Ex eis Cẽturio legionis XIIII. Pro tuo, inquit, ſummo beneficio Scipio tibi gratias ago, Non enim imperatorem te appello, ꝙ mihi uitam incolumitatemq́;, belli iure capto, polliceris, et forſan iſto uterer beneficio, ſi non ei ſummum ſcelus adiũgeretur. Ego ne contra Cæſarẽ imperatorẽ meum, apud quem ordinem duxi, eiuſq́; exercitum, pro cuius dignitate, uictoriaq́; amplius XXXVI annis depugnaui, aduerſus, armatuſq́; conſiſtam? Neq; ego iſtud facturus ſum, et te magnopere, ut de negocio deſiſtas adhortor. Cõtra cuius enim copias cõtendas, ſi minus antea expertus es, licet nunc cognoſcas, elige ex tuis cohortem unam, quã putas eſſe firmiſſimã, et conſtitue cõtra me, ego autẽ ex meis cõmilitonibus, quos nũc in tua tenes poteſtate non amplius X ſumã, tũc ex uirtute noſtra intelliges, quid

ex tuis copijs ſperare debeas. Poſtquam hæc Centurio præſenti animo aduerſus opinionẽ eius eſt locutus, ira peratus Scipio, atq; animi dolore incenſus, annuit Centurionibus, quid fieri uellet, atq; ante pedes Centurionẽ interfecit, reliquosq; ueteranos à tyronibus iubet ſecerni. Abducite, inquit, iſtos nefario ſcelere contaminatos, & cæde ciuium ſaginatos. Sic extra uallum deducti ſunt, & cruciabiliter interfecti. Tyrones autem iubet inter legiones diſpartiri, & Commium cum Ticida in conſpectum ſuum prohibet adduci. Qua ex re Cæſar commotus, eos, quos in ſtationibus cum longis nauibus apud Thapſum cuſtodiæ cauſa eſſe iuſſerat, ut ſuis onerarijs, longisq; nauibus præſidio eſſent, ob negligentiam ignominiæ cauſa dimittendos ab exercitu, grauiſſimumq; in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus ferè Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu, nanq; Vergiliarum ſigno confecto, circiter uigilia ſecunda noctis, nimbus cum ſaxorũ grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autẽ incommodum acceſſerat, quod Cæſar non more ſuperiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat, ſed in tertio, quartoq; die procedendo, propiusq; hoſtem accedendo, caſtra communiebat, opereq; faciendo milites ſe circunſpiciendi nõ habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum trãſportauerat, ut præter ipſum militem, & arma, neq; uas, neq; mancipium, neq; ullam rẽ, quæ uſu militi eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. In Africam autem non modo ſibi quidquã non acquiſierant, aut parauerant, ſed etiam propter annõnæ caritatem, ante parata conſumpſerant. Quibus re

bus attenuati,

bus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant. Reliq. ex ueſtimentis tentoriolis factis, atq; arundinibus, corijsq; contectis permanebant. Itaq; ſubito imbre, grandineq; conſecuta, grauati pondere, tenebris, aquaq; omnes ſubruti, diſiectiq; nocte intempeſta ignibus extinctis, rebusq; ad uictum pertinētibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim uagabantur, ſcutisq; capita contegebant. Eadem nocte V legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt. Rex interim Iuba de equeſtri prælio Scipionis certior factus, euocatusq; ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut ſecum ipſe aliquid authoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæſaris cū tribus legionibus, equitibusq; frenatis DCCC, Numidis ſine frenis, peditibusq; eius armaturæ grādi numero, elephantisq; XXX egreſſus è regno ad Scipionē eſt profectus. Poſtquam ad eum peruenit caſtris regijs ſeorſum poſitis, cum eis copijs, quas cōmemoraui, haud ita longe à Scipione conſedit. Erat in caſtris Scipionis ſuperiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis ſuſpenſione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Poſtquam uero caſtra caſtris cōtulit, deſpectis eius copijs, omnem terrorē deponit. Ita quā antea abſens habuerat authoritatem, eā omnē præſens dimiſerat. Quo facto, cuiuis facile fuit illatum Scipioni additum animum, fiduciamq; Regis aduentu. Nam poſtero die uniuerſas ſuas, Regisq; copias cum elephantis LX productas in aciem, quamſpecioſiſſime potuit, inſtruxit, ac paulo longius progreſſus à ſuis munitionibus, haud ita diu com

moratus, ſe recepit in caſtra. Cæſar poſtquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectaſſet omnia, cõuenisſe, neq; moram pugnandi ullam fore, per iugum ſummum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & caſtella munire, propius'q; Scipionem capiendo loca excelſa occupare contendit. Aduerſarij magnitudine copiarum confiſi proximum collem occupauerunt, atq; ita longius ſibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiuſdem collis occupandi gratia Labienus conſilium cœperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis ſatis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis ſpeluncæ in modum ſubruptis, quæ erant tranſeunda Cæſari, ante, quàm ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur, ultrá'q; eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condenſum. Hic cum Labienus animaduertiſſet Cæſarem, ſi uellet eum locum occupare, prius neceſſe conuallem, oliuetum'q; tranſgredi, eorum locorum peritus, in inſidijs cum parte equitatus, leui'q; armatura conſedit, & præterea poſt montem, collem'q; equites in occulto collocauerat, ut, cum ipſe ex improuiſo legionarios adortus eſſet, ex colle ſe equitatus oſtenderet, ut re duplici perturbatus Cæſar, eius'q; exercitus, neque retro regrediundi, neq; ultra procedendi ablata facultate, circunuentus concideretur. Cæſar eqtatu ante præmiſſo, inſcius inſidiarum, cum ad eum locum ueniſſet, abuſi, ſiue obliti præceptorum Labieni, ſiue ueriti, ne in foſſa ab equitibus opprimerentur, rari, ac ſinguli de rupe prodire, et ſumma petere collis, quos Cæſaris eqtes conſecuti partim interfecerunt, partim uiuis ſunt

potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atq; eum decuſſo Labieni præſidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum uix fuga ſibi peperit ſalutem. Hac re per equites geſta Cæſar legionibus opera diſtribuit, atq; in eo colle, quo erat potitus, caſtra muniuit. Deinde ab ſuis maximis caſtris per mediū campum è regione oppidi VZitæ, quod inter ſua caſtra, & Scipionis in planicie poſitum erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia inſtituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum, ſiniſtrumq; eius oppidi conuenirent. Is hac ratione opus inſtruebat, ut cum propius oppidum copias admouiſſet, oppugnareq; cœpiſſet, tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea quo facilius colloquia fieri poſſent, & ſi qui pſugere uellent (id, quod antea ſæpe accidebat magno cum eorum periculo) tum facile, et ſine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hoſtem acceſſiſſet, haberet ne in animo dimicare. accedebat etiam ad reliquas cauſas, quod is locus depreſſus erat, puteiq; ibi nonnulli fieri poterant. aquatione enim longa, & anguſta utebatur. Dum hæc opera, quæ antedixi fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus inſtructa ſub hoſte ſtabat, equites barbari, leuiſq; armaturæ, prælijs minutis comminus dimicabant. Cæſar ab eo opere, cū iam ſub ueſperū copias in caſtra reduceret, magno incurſu cum omni equitatu, leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites cæſariani ex ui uniuerſæ, ſubitæq; hoſtium multitudinis pulſi, parumper ceſſerunt, quæ res aliter ad-

uerſarijs cecidit. nanq; Cæſar ex medio itinere copijs re ductis, equitibus ſuis auxilium tulit. Equites autem ad uentu legionum animo addito conuerſis equis in Numi das cupide inſequētes, diſperſoſq; impetum fecerunt, atq; eos conuulneratos uſq; in caſtra regia repulerunt, multoſq; ex his interfecerunt. quod ni in noctem prælium eſſet coniectum, puluiſq; uēto flatus omnium pro ſpectibus offeciſſet, Iuba cum Labieno capti in poteſta tem Cæſaris ueniſſent, equitatuſq; cum leui armatura funditus ad internitionem deletus eſſet. interim incredibiliter ex legionibus quarta, & ſexta Scipionis mili tes diffugere, partim in caſtra Cæſaris, partim in quā quiſq; poterat regionem peruenire. Itemq; equites Curiani diffiſi Scipioni, eiuſq; copijs complures ſe eodem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utriſque du cibus adminiſtrantur, legiones duæ, VIIII, & X ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iā non lon ge à portu Ruſpinæ abeſſent, conſpicatæ naues cæſarianas, quæ in ſtatione apud Thapſum ſtabant, ueriti ne in aduerſariorū, ut inſidiandi gratia ibi commemorantium claſſem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu, multumq; iactati, tādē multis poſt diebus ſiti, inopiaq; confecti, ad Cæſarē peruenerunt. Quibus legionibus expoſitis, memor in Italia priſtinæ licētiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulā modo cauſulam nactus Cæſar, quod Auienus Tr. mil. X legionis nauem commeatu familia ſua, atque iumentis occupauiſſet, neque militem unū ab Sicilia ſuſtuliſſet. poſtero die de ſuggeſtu cōuocatis omnium legionum Tribunis, Centurio=

nibusq́;, Maxime uellem, inquit, homines ſuæ petulantiæ, nimiæq́; libertatis aliquando finẽ feciſſent, meæq́; lenitatis, modeſtiæ, patientiæq́; rationem habuiſſent. Sed quoniam ipſi ſibi neq; modum, neq; terminum conſtituunt, quo cæteri diſſimiliter ſe gerãt, egometipſe documentum more militari conſtituam C. Auiene, quod in Italia milites populi R. contra remp. inſtigaſti, rapinasq́; per municipia feciſti, quodq́; mihi reiq́; pub. inutilis fuiſti, & pro militibus tuam familiam iumentaq́; in naues impoſuiſti, tuaq́; opera, militibusq́; tempore neceſſario reſp. caret, ob eas res ignominiæ cauſa ab exercitu meo te remoueo, hodieq́; ex Africa abeſſe, & quantũ potes, proficiſci, iubeo. Itemq́; te A. Fontei, quod Tribunus militum ſeditioſus, malusq́; ciuis fuiſti, te ab exercitu dimitto. T. Alliene. M. Tyro. C. Cluſiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, nõ uirtute conſecuti, ita uos geſſeritis, ut neq; bello fortes, neq; pace boni, aut utiles fueritis, & magis in ſeditione, concitandisq́; militibus aduerſariorũ noſtrorũ imperatoris, q̃ pudoris, modeſtiæq́; fueritis ſtudioſiores, idignos uos eſſe arbitror, q in meo exercitu ordines ducatis, miſſosq́; facio, & quantum poteſtis, abeſſe ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos Centurionibus, & ad ſingulos non amplius ſingulis additis ſeruis, in naui imponendos ſeparatim curauit. Getũli interim perfugæ, quos cum literis, mandatisq́; à Cæſare miſſos ſupra docuimus, ad ſuos ciues perueniunt, quorum authoritate facile adducti, Cæſarisq́; nomine perſuaſi, à Rege Iuba deſciſcunt, celeriterq́; cuncti arma capiunt, cõtraq́; regem facere nõ dubitant. Quibus rebus cognitis, Iu-

ba diſtentus triplici bello, neceſſitate coactus, de ſuis copijs, quas contra Cæſarem adduxerat, ſex cohortes in fines regni ſui mittit, quæ eſſent præſidio contra Getūlos. Cæſar brachijs perfectis, promotisq́; eo uſq; ut telum x oppido abijci non poſſet, caſtra munit, baliſtis, ſcorpionibusq́; crebris ante frontem caſtrorum, contraq́; oppidum collocatis, defenſores muri deterrere non intermittit, eoq́; quinqe legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. Qua facultate oblata, illuſtriores, notiſſimiq́; conſpectum amicorum, propinquorumq́; efflagitabant, atque inter ſe colloquebantur. quæ res, quid utilitatis haberet, Cæſarem non fallebat. Nanq; Getūli ex equitatu regio nobiliores, equitumq́; præfecti, quorum patres, cum Mario ante meruerant, eiusq́; beneficio agris, finibusq́; donati poſt Syllæ uictoriam, ſub Hyempſalis regis erant poteſtate dati, occaſione capta, nocte iam luminibus accenſis, cū equis, calonibusq́; ſuis circiter mille perfugiunt in Cæſaris caſtra, quæ erant in campo proxime VZitæ locata. Quod poſtquam Scipio, quiq́; cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo eſſent, ferè per id tempus M. Aquinium, cum C. Saſerna colloquentem uiderunt, Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, eum cum aduerſariis colloqui, Cum nihilominus eius ſermonem nuntius ad ſe referret, diceretq́;, ut reliqua, quæ uellet, perageret. uiator poſtea ab Iuba ad eum eſt miſſus, qui diceret audiente Saſerna, uetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, diſceſſit, & dicto audiens fuit Regi. Vſu ueniſſe hoc ciui romano miror, & ei, qui à populo romano honores accepiſſet, incolumi

patria,fortuniſq́; omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuiſſe, quàm aut Scipionis obtemperaſſe nuntio, aut cæſis eiuſdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam ſuperbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruumq́; Senatorem, ſed in Scipionem hominem illa familia dignitate, honoribusq́; præſtantem. Nam, cum Scipio Sagulo purpureo ante Aegis aduentum, uti ſolitus eſſet, dicitur Iuba cum eo egiſſe non oportere illum eodem uti ueſtitu, atque ipſe uteretur. Itaque factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe ueſtitum transferret, & Iubæ homini ſuperbiſſimo inertiſſimoq́; obtemperaret. Poſtero die uniuerſas omnium copias de caſtris omnibus deducunt, & ſupercilium quoddam excelſum nacti non longe à Cæſaris caſtris aciem conſtituunt, atq; ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias, celeriterq́; his inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in campo, conſtituit, ſine dubio exiſtimans ultro aduerſarios, cum tā magnis copijs, auxilijsq́; regis eſſent præditi, promptiusq́; proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiusq́; ſe acceſſuros, equo circumuectus, legionesq́; cohortatus, ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim à ſuis munitionibus longius nō ſine ratione non procedebat, quod in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hoſtiū erant cohortes armatæ. Eidē autem oppido ad dextrū latus eius cornu erat oppoſitum. uerebaturq́;, ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoq; eum cauſa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro oc

currendum fore exiſtimabat. Non arbitror eſſe prætermittendum quemadmodum exercitus utriuſq; fuerunt in aciem inſtructi, Scipio hoc modo aciem direxit. collocabat in fronte ſuas, & Iubæ legiones. poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul ſimplex eſſe acies à legionarijs militibus uideretur. In cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur, elephantos dextro, ſiniſtroq́; cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. Poſt autē elephātos armaturas leues, Numidasq́; ſubſtituerat auxiliares, equitatū frenatum uniuerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat, ſiniſtrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neq; erat ſpatium equitatus explicandi, propterea Numidas, leuisq́; armaturæ infinitam multitudinem ad dextrā partem ſuæ aciei oppoſuerat, ferè interiecto non minus mille paſſuum ſpatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq́; ab aduerſariorū, ſuisq́; copijs promouebat. Id hoc conſilio, ut cum acies duæ inter ſe concurriſſent initio certaminis, paulo longius eius equitatus circumuectus ex improuiſo clauderet multitudine ſua exercitum Cæſaris, atq; perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæſaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab ſiniſtro eius cornu ordiar, et ad dextrū perueniam. habuit legionem nonam, ſeptimā in ſiniſtro cornu, trigeſimam, uigeſimānonā, tertiādecimam, quartamdecimam, uigeſimamoctauam, uigeſimā ſextam in media acie, ipſum autem dextrum cornu ſecundam aciem ferè in earum legionum parte cohortiū collocauerat. Præterea ex tyronum paucas adiecerat.

Tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat, et uſq; ad aciei ſuæ mediam legionem porrexerat, et ita collocauerat, uti ſiniſtrum ſuum cornu triplex. Id eo conſilio fecerat, quod ſuum dextrum latus munitionibus adiuuabatur. Siniſtrum autem, equitatus hoſtium multitudini reſiſtere poſſet, eodemq; ſuum omnem contulerat equitatum, & quod ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem quintam præmiſerat, leuemq; armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios uarie, paſſimq;, locis certis, maximeq; in cornibus collocauerat. Sic utrorũq; exercitus inſtructi, non plus paſſuum trecentorum interiecto ſpatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à mane uſq; ad horam decimam diei perſtiterunt. Iamq; Cæſar, dum exercitum reducere intra munitiones ſuas cœpiſſet, ſubito uniuerſus equitatus ulterior Numidarũ, Getulorumq;, ſine frenis ad dextrã partem ſe mouere, propiusq; Cæſaris caſtra, quæ erant in colle, ſe conferre cœpit. Frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq; diſtinere, cum ſubito pars equitatus Cæſaris cum leui armatura contra Getũlos iniuſſu, ac temere longius progreſſi, paludemq; trangreſſi, multitudinem hoſtium ſuſtinere pauci non potuerunt, leuiq; armatura deſerti, ac pulſi, conuulneratiq; uno equite amiſſo, multis equis ſaucijs, leuis armaturæ uigintiſex occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri prælio facto Scipio letus in caſtra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere nõ decreuit. Nanq; poſtero die Cæſar, cum parte equitatus ſui Leptim frumenti gra-

tia miſit. In itinere prædatores equites Numidas, Getu loſq; ex improuiſo adorti circiter centum partim occi derunt, partim uiuorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus fa= cere, uallumq;, & foſſam per medium campum duce re, aduerſariorumq; excurſionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne à Cæſare excluderetur, ad properare. Ita du ces utrique & in operibus occupati erant, & nihi lo minus equeſtribus prælijs inter ſe quotidie dimi cabant. Interim Varus claſſem, quam antea Vticæ hyemis gratia ſubduxerat, cognito legionis ſeptimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibiq; Getũlis remigibus, epibatiſq; complet, inſidiandiq; gratia progreſſus, Adrumetum cum quinquaginta- quinq; nauibus peruẽnit. Cuius aduentus inſcius Cæ- ſar, L. Ciſpium cum claſſe XXVII nauium ad Tha pſum uerſus in ſtationem præſidij gratia commeatus ſui, mittit. Itemq; Q. Aquilam cum tredecim naui- bus longis Adrumetum eadem de cauſa præmittit. Ci- ſpius quò erat iuſſus, celeriter peruenit. Aquila tem- peſtate iactatus, promontorium ſuperare non potuit. Atq; angulum quendam tutum à tempeſtate nactus, cum claſſe ſe longius à proſpectu remouit. Reliqua claſſis in ſalo ad Leptim egreſſis remigibus, paſſimq; in litore uagantibus, partim in oppido uictus ſui me- candi gratia progreſſis, uacua à defenſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionem nactus, uigilia ſecũda Adrumeto ex Cothone egreſſus primo mane Leptim uniuerſa claſſe uectus, naues one-

varias, quæ longius à portu in ſalo ſtabant, incendit, & pentiremes duas, uacuas à defenſoribus nullo repugnante cœpit. Cæſar interim celeriter per nũtios in caſtris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberãt à portu millia paſſuum VI, equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus celeriter peruẽnit Leptim, ibiq; moratus, omnes ut ſe naues conſequerentur, primum ipſe nauigiolum paruum conſcendit, in curſu Aquilam multitudine nauigiorum perterritum, atq; trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæſaris, audaciaq; motus, cum uniuerſa claſſe conuerſis nauibus, Adrumetum uerſus fugere cõtendit, quem Cæſar in millibus paſſuũ quatuor conſecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus ſuis epibatis, atq; etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in ea naue captis, triremem hoſtiũ proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum, epibatarumq; cœpit, Reliquæ naues hoſtium promontorium ſuperarunt, atq; Adrumetum in Cothonem ſe uniuerſæ contulerũt. Cæſar eodem uento promontorium ſuperare non potuit, atq; in ſalo in anchoris ea nocte commoratus, prĩma luce Adrumetum accedit, ibiq; nauibus onerarijs, quæ erant extra Cothonem incenſis, omnibusq; reliqs alijs, aut ſubductis, aut in Cothonẽ cõpulſis, pauliſper cõmoratus, ſi forte uellẽt claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra, In ea naue captus eſt P. Veſtrius eques romanus, et P. Ligarius, Afranianus, quem Cæſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat, et poſtea ſe ad Pompeiũ cõtulerat, Inde ex prælio effugerat, in Africamq; ad Varũ uenerat. quem ob periuriũ, perfidiamq; Cæ

ſar iuſſit necari P. Veſtrio autem, quod eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, et quod ipſe ſuam cauſam Cæſari probauerat, ſe Naſidij claſſe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſeruatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam transeundi, ignouit. Eſt in Africa conſuetudo incolarum, ut in agris, et in omnibus ferè uillis ſub terra ſpecus condendi frumenti gratia clàm habeant, atq; id propter bella maxime, hoſtiumq; ſubitum aduentum præparent. Qua de re Cæſar certior per indicem factus, tertia uigilia legiones duas cũ equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuum decẽ, atq; inde magno numero frumẽti onuſtos recepit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum VII per iugum, & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat, ibi caſtra duarum legionum facit, atq; ibi ipſe quotidie exiſtimans Cæſarem eadẽ ſæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuiq; armatura inſidiaturus locis idoneis conſedit. Cæſar interim de inſidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, ſubito mane imperat porta decumana legiones ſe octo ueteranas cum parte equitatus ſequi, atq; equitibus præmiſſis, neq; opinantes inſidiatores ſubito in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpiſſimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerſo equitatu fugientibus ſuis ſuppetias occurrit, cuius uim multitudinis cum equites pauci cæſariani iam ſuſtinere nó poſſent, Cæſar inſtructas legiones ho-

ſtum copijs oſtendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, ſuos equites recepit icolumes. Poſtero die Iuba Numidas eos, qui loco amiſſo fuga ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit. Cæſar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omneis in caſtra cõducit, atq; præſidio Lepti, Ruſpinæ, Acyllæ relicto. Ciſpio, Aqlæq; claſſe tradita, ut alter Adrumetũ, alter Thapſum mari obſiderent, ipſe caſtris incenſis quarta noctis uigilia acie inſtructa impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur, & peruẽnit ad oppidum Agar, quod à Getũlis ſæpe antea oppugnatũ, ſummáq; ui per ipſos oppidanos erat defenſum. ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuẽto hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atq; recreato exercitu, redijt in caſtra. Scipio interim cognito Cæſaris diſceſſu, cum uniuerſis copijs per iugum Cæſarem ſubſequi cœpit. atq; ab eius caſtris millia paſſuum VI longe trinis caſtris diſpartitis copijs conſedit. oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia paſſuum decem, ad eius regionẽ, et partem caſtrorum collocatũ. À Cæſare autem diuerſum, ac remotũ, quod erat ab eo lõge millia paſſuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia miſit. Quod poſtquam Cæſar ex perfugis cognouit, caſtris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atq; ibi præſidio relicto, ipſe quarta uigilia egreſſus præter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copijs, et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari, et cum eò contendere conaretur, animaduertit copias hoſtium ijs

legionibus occurrere ſuppetias, quæ res eius impetum retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino equite R. Scipionis familiariſſimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite romano de conuentu uticenſi, & camelis XXII Regis adductis, præſidio ibi cum Oppio legato relicto, ipſe ſe recipere cœpit ad caſtra. Cum iam nó longe à caſtris Scipionis abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi, Labienus, Afraniusq;, cum omni equitatu, leuiq; armatura ex inſidijs adorti, agmini eius extremo ſe offerunt, atque ex collibus primis exiſtunt. Quod poſtquam Cæſar animaduertit eqtibus ſuis hoſtium ui oppoſitis ſarcinas legionarios in acerum iubet comportare, atque celeriter ſigna hoſtibus inferre, quod poſtquam cœptum eſt fieri, primo impetu legionis, equitatus & leuis armatura hoſtium nullo negocio loco pulſa, et deiecta eſt de colle. Cum iam Cæſar exiſtimaſſet hoſtes pulſos, deterritosq; finem laceſſendi facturos, & iter cœptum pergere cœpiſſet, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadē ratione, qua ante dixi, in Cæſaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuisq; armaturæ, mirabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabant, & unà, pariterq; cum equitibus accurrere, & refugere conſueuerant. Cum hoc ſæpius facerent, & Iulianos proficiſcentes inſequerētur, et refugerent ſtantes, propius non accederent, & ſingulari genere pugnæ uterentur, eosq; iaculis conuulnerare ſatis eſſe crederēt, Cæſar intellexit nihil aliud illos conari, niſi, ut ſe cogerent caſtra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil eſſet, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia uſq; ad horā de-

timam diei nihil guſtaſſet, ac iumēta ſiti perirent, cum iam ad ſolis occaſum eſſet, & non totos centum paſſus in horis quatuor eſſet progreſſus, equitatu ſuo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat, ita uim hoſtiū placide, leniterq́; procedens per legionarium militem commodius ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, ſiniſtraq́; per colles pcurrere, coronæq́; in modū cingere multitudine ſua Cæſaris copias, pars agmen extremum inſequi. Cæſariani interim non amplius tres, aut quatuor milites ueterani, ſi ſe conuertiſſent, & pila uiribus contorta in Numidas infeſtos coniecissent, amplius duorum millium ad unum terga uertebant, ac rurſus ad aciem paſſim conuerſis equis ſe colligebant, atq; in ſpatio conſequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæſar modo procedēdo, modo reſiſtēdo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omneis ſuos ad unū in caſtris incolumes ſaucijs X factis reduxit. Labienus circiter CCC amiſſis, multis uulneratis, ac defeſſis inſtādo oībus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephātis, quos ante caſtra in acie terroris gratia in conſpectu Cæſaris collocauerat, reducit in caſtra. Cæſar cōtra eiuſmodi hoſtiū genera, copias ſuas, nō ut imperator exercitū ueteranum, uictoremq́; maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tyrones gladiatores condocefaceret, quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quemadmodum obuerſi aduerſarijs, & in quantulo ſpatio reſiſterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturq́; impetum, ac propè quo loco, & quemadmodum tela mit-

terent, præcipit, mirificæ enim hoſtium leuis arma- tura anxium exercitum noſtrũ, atque ſolicitum ha- bebat, quia et equites deterrebat prælium inire, pro- pter equorũ interitum, quod eos iaculis interficiebant, & legionarium militem defatigabant, propter ueloci tatem. grauis enim armaturæ miles, ſimulatq; ab his inſectatus conſtiterat, in eos'q; impetum fecerat, illi ue loci curſu facile periculum uitabant. Quibus ex rebus Cæſar uehementer commouebatur, quia quodcũq; præ lium, quoties erat cõmiſſum equitatu ſuo, ſine legiona rio milite, hoſtium equitatui, leui'q; armaturæ eorum nullomodo par eſſe poterat. Solicitabatur autem his re bus, quod non dum hoſtium legiones cognouerat, & quo nam modo ſuſtinere ſe poſſet, ab eorum equitatu, le ui'q; armatura, quæ erat mirifica, ſi legiones quoq; ac- ceſſiſſent. Accedebat etiam hæc cauſa, quod elephanto- rum magnitudo, multitudo'q; militum animos detine- bat in terrore. Cui uni rei tamẽ inuenerat remedium. Nanq; elephantos in Italiam trãſportari iuſſerat, quo & miles noſter, ſpeciem'q;, & uirtutem beſtiæ cogno- ſceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi poſ- ſet, ornatus'q;, ac loricatus elephantus cum eſſet, quæ pars eius corporis nuda ſine tegmine relinqueretur, ut eò tela conijcerentur. Præterea ut iumenta beſtiarum odorem, ſtridorem, ſpeciem, conſuetudine captarum, nõ reformidarent. quibus ex rebus largiter erat conſecu- tus. Nam et milites beſtias manibus pertractabant, ea rum'q; tarditatem cognoſcebant, equites'q; in eos pila præpilata conijciebant, atq; in cõſuetudinem equos pa tientia beſtiarum adduxerat. Ob has cauſas, quas ſu-

pra commemoraui,

pra commemoraui, ſolicitabatur Cæſar, tardiorq́;, & conſyderatior erat factus, & ex priſtina bellandi conſuetudine, celeritateq́; excæſſerat. Nec mirum, copias enim habebat in Gallia bellare conſuetas, locis campeſtribus, et contra Gallos homines apertos, minimeq́; inſidioſos, qui per uirtutem, non per dolum dimicare conſueuerunt. Tum autem erat ei laborãdum, ut conſuefaceret milites, hoſtiũ dolos, inſidias, artificia cognoſcære, et quid ſequi, quid uitare cõueniret. Itaq; quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones nõ uno loco contineret, ſed per cauſam frumentandi huc, atq; illuc raptaret. Ideo, quod hoſtium copias ab ſe, ſuoq́; ueſtigio nõ diſcæſſuras exiſtimabat, atq; poſt diem tertiũ productas accuratius ſuas copias, ſicut inſtruxerat, propter hoſtium caſtra prætergreſſus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere uidet, reducit ſub ueſperum legiones in caſtra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimũ fuit Zitæ, cuius Cæſarem potitum eſſe demõſtrauimus, ueniunt, petunt, & obſecrant, ut ſibi præſidium mittat, ſe res complureis, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos. Per id tẽpus decorum uolũtate, ſtudioq́; erga Cæſarẽ transfuga ſuos ciues facit certiores, Iubã Regem celeriter cũ copijs ſuis ante quàm Cæſaris præſidium eò ꝑueniret, ad oppidum accurriſſe atq; adueniente multitudine circundãta eo potitum omnibusq́;, eius oppidi incolis ad unum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum, delendumq́; militibus. Cæſar interim luſtrato exercitu, ad XII Calẽdarũ Apri. poſtero die productis uniuerſis copijs proceſſus à ſuis caſtris millia paſſuum V à Scipione

circiter duum millium interiecto ſpatio in acie conſtitit. Poſtquam ſatis, diu'q; aduerſarios à ſe ad dimicandum inuitatos, ſuperſedere pugnæ animaduertit, reducit copias. poſtero die caſtra mouet, atq; iter ad oppidũ Sarſurã, ubi Scipio Numidarum habuerat præſidiũ, frumentum'q; comportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leui'q; armatura agmen eius extremum carpere cœpit, atq; ita lixarum, mercatorum'q;, qui paluſtris merces portabant, interceptis ſarcinis, addito animo, propius, audacius'q; accedit ad legiones, quod exiſtimabat milites ſub onere, ac ſub ſarcinis defatigatos, pugnare non poſſe. quæ res Cæſarem non fefellerat. nanq; expeditos ex ſingulis legionibus trecentos milites eſſe iuſſerat. itaq; eos in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mittit. Tum Labienus conuerſis equis ſignorum cõſpectu perterritus, turpiſſime contendit fugere, multis eius occiſis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad ſua ſe recipiunt ſigna, atq; iter inceptum ire cœperũt. Labienus per iugum ſummũ collis, dextrorſus procul milites ſubſequi non deſiſtit. Poſtquam Cæſar ad oppidũ Sarſuram uenit, inſpectantibus aduerſarijs, interfecto præſidio Scipionis, cum ſuis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atq; à multitudine circunuento, interfecto'q;, oppido potitur, atq; ibi frumento exercitui dato, poſtero die ad oppidum Tiſdram peruenit, in quo Cõſidius per id tempus fuerat, cum grãdi præſidio, cohorte'q; ſua gladiatorum. Cæſar oppidi natura perſpecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, pro

tinus profectus circiter millia paſſuum quatuor, ad aquam fecit caſtra, atque inde quarta die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua caſtra copias reducit. Thabenenſes interim, qui ſub ditione, & poteſtate Iubæ eſſe conſueſſent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præſidio, legatos ad Cæſarem mittunt, rem male geſtam docent, petunt, orantq;, ut ſuis fortunis præſto, quod benemeriti eſſent, auxilium ferret. Cæſar eorum conſilio probato, M. Criſpum tribunum cum cohorte, & ſagittarijs, tormentisq; compluribus præſidio Thabenam mittit. Eodē tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum ſignis non potuerant ante tranſire in Africam, ad millia quatuor, eqtes CCCC, funditores, ſagittariјq; mille uno commeatu Cæſari occurrerunt. Itaq; tum his copijs, et omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, VIII millibus paſſuum à ſuis caſtris, ab Scipionis uero quatuor millibus paſſuum, longe conſtitit in campo. Erat oppidū infra caſtra Scipionis nomine Tegea, ubi præſidium equeſtre circiter CCCC habere conſueuerat. Eo equitatu dextra, ſiniſtraq; directo ab oppidi lateribus, ipſe legionibus ex caſtris eductis, atq; in iugo inferiore inſtructis, non longius fere mille paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus, in acie conſtitit. Poſtquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in ocio conſumebatur, Cæſar equitum turmas ſuorum iubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem, leuemque armaturam ſagit-

tarios, funditoreſq; eodem ſummittit. Quod ubi cœptum eſt fieri, et equis concitatis Iuliani impetum feciſſent, Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas iulianas circunfundere, et nihilo minus fortiſſime, acerrimeq; pugnare. Quod ubi Cæſar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos conſueuerat ex proxima legione, quæ ei prælio in acie conſtiterat, iubet equitatui ſuccurrere. Labienus interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſummittere ſaucijſq;, ac defatigatis integros, recentioribuſq; uiribus eqtes ſubminiſtrare. Poſtquam equites iuliani CCCC uim hoſtium, ad quatuor millia numero ſuſtinere non poterant, & à leui armatura Numidarum uulnerabantur, minutatimq; cedebant, Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerēt. Quo facto, ſui ſublati uniuerſi in hoſteis impreſſione facta, in fugam aduerſarios dederūt, multis occiſis, compluribus uulneratis, inſecuti per tria millia paſſuum, uſque in coles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam X cōmoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo per caſſidem caput ictus, compluresq; duces, ac fortiſſimus quiſq; interfecti, uulneratiq; ſunt. Poſtquam nulla cōditione cogere aduerſarios poterat, ut in æquum locū deſcenderent, legionumq; periculum facerēt, neq; ipſe propius hoſtem caſtra ponere propter aquæ penuriam ſe poſſe animaduerteret, aduerſarios non eorum uirtute confidere, ſed aquarū inopia fretos, deſpicere ſe intellexit. Pridie Nonarum April. tertia uigilia egreſſus

ab Agar XVI millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cũ grandi præſidio præerat, caſtra ponit, oppidumq́; eo die circummunire cœpit, locaq́; idonea, opportunaq́; complura præſidijs occupare, ne hoſtes intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim cognitis Cæſaris conſilijs, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos, & Vergilium amitteret, confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus millia paſſuum octo à Tapſo binis caſtris conſedit. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod, et mare, anguſtiæ quædam non amplius mille, et quingentos paſſus intererant, quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxilium ferre conabatur, quod futurum Cæſarem non fefellerat. Nanq; pridie in eo loco caſtello munito, ibiq́; trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copijs lunatis caſtris Thapſum operibus circummuniuit. Scipio interim excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die, & nocte confecta, cœlo albeſcente non longe à caſtris, præſidioq́;, quod ſupra commemorauimus mille quingentis paſſibus, ad mare uerſus conſedit, & caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nuntiatũ eſt, milites ab opere deductos, caſtris præſidio Aſprenate proconſule cum legionibus duabus relicto, ipſe cum expedita copia in eum locũ citatim contendit, claſſisq́; parte ad Thapſum relicta, reliquas naues iubet poſt hoſtiũ tergũ, quammaxime ad litus appelli, ſignumq́; ſuum obſeruare. quo ſigno dato, ſubito clamore facto, ex improuiſo hoſtibus auerſis incuterent terrorem, ut perturbati, ac perterriti reſpicere poſt terga cogerẽtur.

Quo poſtquam Cæſar peruenit, & animaduertit aciẽ pro uallo Scipionis caſtris, elephantisq; dextro, ſiniſtroq; cornu collocatis, & nihilo minus partem militũ caſtra non ignauiter munire. ipſe acie triplici collocata, legione decima, ſecundaq; dextro cornu, octaua, & nona ſiniſtro, oppoſitis quinque legionibus, in quarta acie ante ipſa cornua quinis cohortibus contra beſtias collocatis, ſagittarijs funditoribus in utrisq; cornibus diſpoſitis, leuiq; armatura inter equites interiecta, ipſe pedibus circum milites concurſans, uirtutesq; ueteranorum, præliaq; ſuperiora commemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquam in acie dimicaſſent, hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumq; famam, nomen, locumq; uictoria parta cuperent poſſidere. Itaque in circumeundo exercitum, animaduertit hoſtes circa uallum trepidare, atque ultro, citroq; pauidos concurſare, & modo ſe intra portas recipere, modo inconſtanter, immoderateq; prodire. Cumq; idẽ à pluribus animaduerti cœptum eſſet, ſubito legati, euocatiq; obſecrare Cæſarem, ne dubitaret ſignum dare, uictoriam ſibi propriã à Dijs immortalibus portendi, dubitante Cæſare, atque eorum ſtudio, cupiditatiq; reſiſtente, ſibiq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam, atque etiam aciem ſuſtentante, ſubito dextro cornu iniuſſu Cæſaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab uniuerſis cohortibus ſigna in hoſtem cœpere inferri, cum cẽturiones pectore aduerſo reſiſterent, uiq; continerent milites, ne iniuſſu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod poſt-

quam Cæſar intellexit, incitatis militum animus reſiſti nullo modo poſſe, ſigno felicitatis dato, equo admiſſo, in hoſtem contra principes ire contẽdit. A dextro interim cornu funditores, ſagittarijq; concita tela in elephantos frequentes inijciunt. quo facto, beſtiæ ſtridore fundarum, lapidumq; perterritæ, ſeſe conuertere, & ſuos poſt ſe frequẽtes, ſtipatoſq; proterere, & in portas ualli ſemifactas ruere contendunt. Itẽ Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præſidio deſerti, principes fugiunt. Ita celeriter beſtijs circuitis, legiones uallo hoſtium ſunt potitæ, & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in caſtra, unde pridie erant egreſſi, confugiunt. Non uidetur eſſe prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis. nam, cũ in ſiniſtro cornu elephãtus uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum feciſſet, eumq; ſub pede ſubditum, deinde genu innixus, pondere ſuo, proboſcide erecta, uibrantiq; ſtridore maximo premeret, atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin ſe armatum beſtiæ offerret, quem poſtquam elephantus ad ſe telo infeſto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboſcide circundat, atq; in ſublime extollit armatum, qui in eiuſmodi periculo cum conſtanter agendum ſibi uideret, gladio proboſcidem, quo erat circundãtus cædere quantum uiribus poterat, non deſtitit, quo dolore adductus elephãtus, milite abiecto, maximo cum ſtridore, curſuq; conuerſus ad reliquas beſtias ſe recepit. Interim Thapſo qui erant præſidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & ſiue ut ſuis ſubſidio occurre-

rent, ſiue, ut oppido deſerto, fuga ſalutem ſibi pararēt, egrediuntur, atq; ita per mare umbilici fine ingreſſi, terram petebant. Qui à ſeruitijs, pueriſq;, qui in caſtris erant, lapidibus, piliſq; prohibiti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs proſtratis, paſſimq; toto campo fugientibus, confeſtim Cæſaris legiones conſequi, ſpatiumq; ſe non dare colligendi, qui poſtquam ad ea caſtra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis caſtris rurſus ſeſe defenderent, ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cuius authoritate, imperioq; rem gererent, qui poſtquā aduerterunt, neminem ibi eſſe præſidio, protinus armis abiectis, in regia caſtra fugere contendunt. Quò poſtquam peruenerunt, ea quoq; ab Iulianis teneri uident. Deſperata ſalute in quodā colle conſiſtunt, atq; armis dimiſſis ſalutationem more militari faciunt, quibus miſeris ea res paruo præſidio fuit. nanq; milites ueterani ira, et dolore incenſi, non modo, ut parcerent hoſti, non poterant adduci, ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos, quos authores appellabant complures, aut uulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus Quæſtorius, qui pilo traiectus conſulto à milite interijt. Item Pompeius Rufus brachiū gladio percuſſus, niſi celeriter ad Cæſarē accurriſſet, interfectus eſſet. Quo facto complures equites romani, ſenatoreſq; perterriti ex prælio ſe recepe rūt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam ſibi aſſumpſiſſent immoderatæ peccandi impunitatis propter maximas res geſtas, ipſi quoq; interficerentur. Itaq; omnes Scipionis milites, cum fidem Cæſaris implorarent, inſpectante ipſo Cæ

ſare, & à militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum ſunt interfecti. Cæſar trinis caſtris potitus, occiſisq; hoſtium decem millibus, fugatisq; compluribus, ſe recepit, quinquaginta militibus amiſſis, paucis ſaucijs, in caſtra. Ac ſtatim ex itinere ante oppidũ Thapſum conſtitit. elephãtosq; ſexagintaquatuor, ornatos, armatosq; cum turribus, ornamentisq; capit, captos ante oppidum inſtructos conſtituit. Id hoc conſilio, ſi poſſet & Vergilius, quiq; cum eo obſidebãtur rei male geſtæ ſuorum indicio à pertinacia deduci. Deinde ipſe Vergilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, ſuamq; lenitatem, & clementiam commemorauit. quem poſtquam animaduertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido receſſit. Poſtero die diuina re facta, concione aduocata, in conſpectu oppidanorũ milites collaudat, totumq; exercitum ueteranorum donauit præmijs, ac fortiſſimo cuiq;, ac bene merẽti pro ſuggeſtu tribuit. Ac ſtatim inde digreſſus T. Rebillo proconſule cũ tribus ad Thapſum legionibus, et Cn. Domitio cum duabus Tiſdræ, ubi Cõſidius præerat, ad obſidendum relictis, M. Meſſala Vticam ante præmiſſo, cum equitatu ipſe eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cũ Vticam uerſus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi, cum ab incolis nõ reciperentur, ideo quod fama de uictoria Cæſaris præcucurriſſet, ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq; rebus eorum congeſtis, ignem ſubijciũt, Atq; eius oppidi incolas cuiusq; generis, ætatisq;, uiuos, conſtrictosq; in flammam conijciunt, atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio. Deinde protinus Vti-

cam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticenſibus propter beneficium legis Iuliæ parum in ſuis partibus præſidij eſſe exiſtimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam belli cauſa, caſtris, foſſaq́; paruula duntaxat munierat, ibiq́; cuſtodijs circundatis habitare coegerat. Senatum autem oppidi cuſtodia tenebat. Eorum caſtra L equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæſaris fauiſſe ſciebant, ut eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Vticenſes animo addito ex Cæſaris uictoria, lapidibus, fuſtibusq́; equites repulerunt. Itaq́; poſtquam caſtris nõ potuerant potiri, Vticam ſe in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenſes interfecerunt, domosq́; eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. q̃bus cũ Cato perſuadere nulla ratione quiret, ut ſecum oppidum defenderent, & cæde, rapinisq́; deſiſterent, & quid ſibi uellent, ſciret, ſedandæ eorum importunitatis gratia, ſingulis C diuiſit. Idẽ Sylla Fauſtus fecit, ac de ſua pecunia largitus eſt, unaq́; cum ijs ab Vtica proficiſcitur, atque in regnum ire contendit. Cõplures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omneis Cato conuocatos, unà cum trecẽtis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut ſeruitia manumitterent, oppidumq́; defenderent, quorum cum partem aſſentire, partem animum, mentemq́; perterritam, atque in fugã deſtinatam habere intellexiſſet amplius de ea re agere deſtitit, nauesq́; ijs attribuit, ut in quas quisq́; parteis uellet, proficiſceretur. Ipſe omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ibi

pro quæſtore fuerat, commendatis, & ſine ſuſpitione, uultu, atque ſermone, quo ſuperiore tempore uſus fuerat, cum dormitum iſſet, ferrum intro clàm in cubiculum tulit, atque ita ſe traiecit. qui, dum anima nondum expirata concidiſſet, impetu facto in cubiculum, ex ſuſpitione medicus, familiaresq; continere, atque uulnus obligare cœpiſſent, ipſe ſuis manibus uulnus crudeliſſime diuellit, atque animo præſenti ſe interemit. quem Vticenſes, quanquam oderant partium gratia, tamen propter eius ſingularem integritatem, & quod diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munierat, turresq; auxerat, ſepultura afficiunt. quo interfecto, L. Cæſar, ut aliquod ſibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omneis, ut portæ aperirentur, ſe in Cæſaris clementia magnam ſpem habere. itaque portis patefactis, Vtica egreſſus Cæſari imperatori obuiam proficiſcitur. Meſſala, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusq; portis cuſtodias ponit. Cæſar interim à Thapſo progreſſus, Vſcetam peruenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumq; rerum cum paruo præſidio habuerat. hoc adueniens potitur. deinde Adrumetum peruenit. quò cum ſine mora introiſſet, armis, frumento, pecuniaq; conſyderata, Q. Ligurio C. Conſidij filio, qui tum ibi fuerat, uitam conceſſit. deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Luneio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit, cui in itinere fit obuius. L. Cæſar, ſubitoq; ſe ad genua proiecit, uitamq; ſibi, nec amplius quicquam deprecatur, cui Cæ-

ſar facile, et pro ſua natura, & inſtituto conceſſit. Item Cecinnæ, Ceteio, P. Atrio, L. Cællæ patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damaſippiq; liberis, ex ſua conſuetudine tribuit, circiterq; noctem luminibus accenſis Vticam peruēnit, atque extra oppidum ea nocte manſit. poſtero die mane oppidum introijt, concioneq; aduocata, Vticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum ſtudio erga ſe agit, ciues autem romanos negociatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerant, Varro, & Scipioni, multis uerbis accuſatos, & de eorum ſceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut ſine metu prodirent, edicit, ſe eis duntaxat uitam conceſſurum, bona quidem eorum ſe uenditurum, ita tamen, ut qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorū uenditionem indicturum, & pecuniam, mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere poſſent. qbus metu exanguibus, de uitaq; ex ſuo pro merito deſperantibus, ſubito oblata ſalute, libentes, cupidiq; conditionem acceperunt, petieruntq; à Cæſare, ut uniuerſis trecentis uno nomine pecuniā imperaret. Itaq; bis mille ſeſtertium his impoſito, ut per triennium ſex penſionibus populo R. ſoluerent, nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæſari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis in regnum peruēnit, atq; ad oppidum Zamam, ubi ipſe domicilium, coniuges, liberosq; habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimasq; res comportauerat, quodq; inito bello operibus maximis munierat, accedit. quem

antea oppidani rumore exoptato de Cæſaris uictoria audito, ob has cauſas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum romanum ſuſcepto in oppido Zama lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram cõſtruxerat, ut ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coacervatis; de hinc ciuibus cunctis interfectis, eodemq́; proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atq; unà cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaq́; gaza regia cremaretur. Poſtquã Iuba ante portas diu, multumq́; primo minis, pro imperio egiſſet cũ Zamenſibus. deinde, cum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoq; oraſſet, uti ſe ad ſuos deos penates admitterent. ubi eos in ſententia perſtare animaduertit, nec minis nec precibus ſuis moueri, quo magis ſe reciperẽt, tertio petit ab eis, ut ſibi cõiuges, liberosq́; redderent, ut ſecum eos aſportaret. poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſpõſi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama diſcedit, atq; ad uillã ſuam cum M. Petreio, paucisq; equitibus ſe confert. Zamenſes interim legatos de his rebus ad Cæſarem Vticã mittũt, petuntq́; ab eo, uti ante, quàm Rex manũ colligeret, ſeſeq́; oppugnaret, ſibi auxilium mitteret, ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad uita ſuppeteret, oppidum, ſeq́; ei reſeruare. legatos collaudatos Cæſar domũ iubet antecedere, ac ſuum aduentum prænuntiare. Ipſe poſtero die Vtica egreſſus cũ equitatu ire in regnum contendit. Interim ĩ itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæſarem ueniunt, orantq́;, ut ſibi ignoſcat. quibus ſupplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaq́;,

propemodum omnes regni equites Zamam perueniūt ad Cæſarem, ab eoq; ſunt metu, periculoq́; liberati. Dū hæc utrobiq; geruntur, Cōſidius, qui Tiſdræ cum familia ſua, gladiatoria manu, Getulisq́; præerat, cognita cæde ſuorum, Domitijq́;, & legionum aduentu perterritus, deſperata ſalute, oppidum deſerit, ſeq́; clàm cum paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getūli ſui comites in itinere prædæ cupidi concīdunt, ſeq; in quaſcunq; potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, poſtquā terra, mariq́; clauſus, ſe nihil proficere intellexit, ſuosq́; interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ ſibi ipſi manus intuliſſe, Regem uagum, à ſuis deſertum, ab omnibus aſpernari, Saburam, eiusq́; copias ab Sitio eſſe deletas, Vticæ Cæſarem ſine mora receptum. De tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi, ſuisq́; liberis prodeſſent, à Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeq́;, & ſua omnia, et oppidum proconſuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus excluſus, deſperata ſalute, cum iam conatus eſſet cum Petreio, ut per uirtutem interfecti eſſe uiderentur, ferro inter ſe depugnant, atq; firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro comſumpſit. deinde ipſe ſibi cum conaretur gladio traijcere pectus, nec poſſet, precibus à ſeruo ſuo impetrauit, ut ſe interficeret, idq́; obtinuit. P. interim Situs pulſo exercitu, Saburæ præfecti Iubæ, ipſoq́; interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæſarē faceret, forte incidit in Fauſtum, Afraniumq́;, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerāt, iterq́; in Hiſpaniam tendebant, et erāt numero circiter MD.

itaq; celeriter nocturno tempore inſidijs diſpoſitis, eos prima luce adhortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionē accipit, Afraniū, et Fauſtū uiuos capit, cum coniuge, & liberis. paucis poſt diebus, diſſenſione in exercitu orta, Fauſtus, et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fauſti liberis Cæſar incolumitatē, ſuaq; omnia conceſſit. Scipio interim cum Damaſippo, & Torquato, & Pletorio Ruſtiano, nauibus longis diu, multumq; iactati, cum Hiſpaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur, ubi claſſis P. Sitij per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. Ibiq; Scipio cum ijs, quos paulo ante nominaui interit. Cæſar interim Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum uenditis, qui ciues Romani contra populum romanum arma tulerant, præmijsq; Zamenſibus, qui de Rege excludendo conſilium cœperant, tributis, uectigalibusq; regijs irrogatis, ex regnoq; Prouincia facta, atque ibi Criſpo Salluſtio populi romani procōſule, cum imperio relicto ipſe Zama egreſſus Uticam ſe receperit. Ibi bonis uēditis eorū, qui ſub Iuba, Petreioq; ordines duxerāt. itē Thapſitanis HS uiginti millia, conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, conuētui eorū HS quinquaginta millia, multæ nomine imponit. Ciuitates, bonaq; eorū, ab omni iniuria, rapinisq; defendit, Leptitanos, quorū ſuperioribus annis Iuba bona diripuerat, et ad Senatū queſti ꝑ legatos, atq; arbitris à Senatu datis, ſua receperāt, triginta cētenis millibus pōderis olei in ānos ſingulos multat, Ideo ꝙ initio per diſſenſionē principū, ſocie-

tatē, cū Iuba inierāt, eumq́; armis militibus pecunia iuuerāt. Tiſdritanos, propter humilitatē ciuitatis, certo numero frumēti multat. His rebus geſtis Idibus Iunij, Vticæ claſſem conſcendit, et poſt diem tertiū Caraleis in Sardiniā peruēnit. Ibi Sulcitanos, quod Naſidium, eiusq; claſſem receperāt, copijsq; iuuerant, HS centum millibus multat, & pro decumis, octauas pendere iubet, bonaq́; paucorum uendit, & ante diem III Calendarū Quintilis naues conſcendit. Et à Caralibus ſecūdum terram prouectus, duo de trigeſimo die, eo quod tempeſtatibus in portubus cohibeatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRTII, AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANENSI LIBER SEXTVS.

PHARNACE SVPERATO, Africa recepta, qui ex his prælijs cum adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent, cum & ulterioris Hiſpaniæ potitus eſſet, dum Cæſar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præſidia contra compararet pompeius, in fidem uniuſcuiuſq; ciuitatis cōfugere cœpit. Ita partim præcibus, partim ui, bene magna cōparata manu Prouinciam uaſtare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates ſua ſponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudebant; ex qbus, ſi qua oppida ui ceperat,

cum aliquis

cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio me-
ritus ciuis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua
ei inferebatur cauſa, ut eo de medio ſublato, ex eius pe-
cunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis ho
ſte hortato, maiores augebantur copiæ. Ideóq; crebris
nuntijs in Italiam miſſis, ciuitates contrariæ Pompeio
auxilia ſibi depoſtulabãt. C. Cæſar dictator tertio, de
ſignatus quarto, multis itineribus ante confectis, cum ce
leri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniã
conueniſſet, legati cordubenſes, qui à Cn. Põpeio diſceſ
ſerant, Cæſari obuiam ueniunt, à quibus nuntiabatur
nocturno tempore oppidum Cordubã capi poſſe, quod
nec opinãtibus aduerſarijs eius, Prouincia potitus eſſet.
Simulq́; quod tabellarij à Cn. Põpeio diſpoſiti omni
bus locis eſſent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæſa-
ris aduentu facerent, multa præterea ueriſimilia pro-
ponebant. quibus rebus adductus, quos legatos ante ex
ercitui præfecerat Q. Pædiũ, & Quintum Fabium
Maximum de ſuo aduẽtu facit certiores, ut quem ſibi
equitatum ex Prouincia feciſſent, præſidio mitterẽt. Ad
quos celerius, quàm ipſi opinati ſunt, appropinquauit,
atq; ut ipſe uoluit, equitatũ ſibi præſidio habuit. erat
per idem tempus Sex. Põpeius frater, qui cum præſi-
dio Cordubam tenebat, quod eius Prouinciæ caput eſſe
exiſtimabatur. Ipſe autem Cn. Pompeius adoleſcẽs Vl
lam oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot men
ſibus ibi detinebatur. quo ex oppido cognito Cæſaris
aduentu, legati clàm præſidio Cn. Pompeij Cæſarem
cum adiſſent, petere cœperunt, ut ſibi primo quoq; tem
pore ſubſidium mitteret. Cæſare eam ciuitaté omni tẽ-

pore optime de populo Romano meritã eſſe ſciebat, ſex cohortes ſecunda uigilia iubet proficiſci, pariq; equites numero, quibus præfecit hominem eius Prouinciæ notum, et non parum ſciẽtem L. Iunium Patiecum. qui, cum ad Cn. Pompeij præſidia ueniſſet, incidit idẽ temporis, ut tempeſtate aduerſa, uehementiq; uento afflictaretur, qua ui tẽpeſtatis ita obſcurabatur, ut uix proximum cognoſcere poſſet, cuius incommodum ſummam utilitatem ipſis præbebat. Ita cum ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduerſariorum præſidia ad oppidũ contendere, medijſq; ex præſidijs, cum quæreretur, qui eſſent, unus ex noſtris reſpondit, ut ſileat uerbũ facere, nam id temporis conarĩ ad murũ accedere, ut oppidũ capiant, et partim tempeſtate impediti uigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſponſo deterrebantur, cum ad portam appropinquaſſent, ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti, & pedites, equitesq; clamore facto, diſpoſitis ibĩ partim, qui remanſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt. Sic illud cum inſciẽtibus accidiſſet, exiſtimabat magna pars hominum, qui in ijs caſtris fuiſſent, ſe propè captos eſſe. Hoc miſſo ad Vllam præſidio, Cæſar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ab Cordubã contendit, exq; itinere loricatos uiros fortes cum equitatu ante præmiſit, qui ſimul in conſpectũ oppidi ſe dederunt, in equis recipiuntur, hoc à Cordubenſibus nequaquam poterat animaduerti, appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum cõcidendũ cum exiſſet, loricati, ut ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, & magnum prælium fecerũt,

ſic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio ueniret, ne prius Cæſar Cordubam caperet, quàm ipſe illò ueniſſet. ita Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæſar, cum ad flumen Bætim ueniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit, ita inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartitò traduxit. Tenebant aduerſus oppidum è regione pontis trabes, ut ſupra ſcripſimus, bipartitò. Huc cum Pompeius cum ſuis copijs ueniſſet, ex aduerſo pari ratione caſtra ponit. Cæſar, ut eum ab oppido, commeatuq; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet, ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi ſuperiores diſcederent. Quæ res, cum ad maiorem contentionem ueniſſet, ab utriſq; comminus pugna iniqua dũ cupidius locum ſtudent tenere, propter pontem coanguſtabantur, & fluminis ripis appropinquantes coanguſtati præcipitabantur. Hic alteri alteris non ſolum mortem morti exaggerabant, ſed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæſar ſi qua conditione poſſet, aduerſarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere, cum animaduerteret aduerſarios minime uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquũ deduceret, copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fie-

ri magnos. Ita firmiſſimum eius præſidium Ateguam proficiſcitur. Id cum Pompeius ex perfugis reſciſſet, ea die per uiarum anguſtias, carra complura, multosq; lanistas retraxit, et ad Cordubam ſe recipit. Cæſar munitionibus Ateguã oppugnare, et brachia circũducere cœpit. cuius rei Pompeio cum nuntius eſſet allatus, eo die proficiſcitur, cuius in aduentum, præſidij cauſa, Cæſar complura caſtella occupauit, partim ſub equitatu, partim ut pedeſtres copiæ in ſtatione, & in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tẽpore nebula eſſet craſſiſſima. Itaq; ĩn illa obſcuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circuncludunt Cæſaris equites, et concīdũt, ſic, ut uix in ea cæde pauci effugerent. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pompeius, & trans flumen Salſum per conualles caſtra inter duo oppida Ateguam, et Vcubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, cæterisq;, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, uineasq; agere inſtituit. Hæc loca ſunt montuoſa, & natura edita ad rem militarẽ, quæ planicie diuiduntur Salſo flumine proxime tñ Ateguã, ut ad flumẽ ſint circiter paſſuũ duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit poſita Pompeius in conſpectu utrorunq; oppidorũ, neq; ſuis auſus eſt ſubſidio uenire. Aquilas habuit, & ſigna tredecim legionum. Sed ex quibus aliquid firmamẽti ſe exiſtimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio trāſfugerant, et una facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit afraniana ex Africa, quam ſecũ adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares conſiſte-

bant. Nam *de leui armatura, & equitatu, longe et uirtute, et numero noſtri erãt ſuperiores*. Accedebat huc, *ut longius bellum duceret* Pompeius, *quod loca ſunt edita, et ad caſtrorum munitiones non parum idonea*. Nam *ferè totius ulterioris* Hiſpaniæ *regio propter terræ fœcunditatem inopem, difficilemq; habet oppugnationem, & non minus copioſam aquationem*. Hic *etiã propter barbarorum crebras excurſiones omnia loca, quæ ſunt ab oppidis remota, turribus, et munitionibus retinentur, ſicut in* Africa, *rudere, non tegulis teguntur, ſimulq; in his habent ſpeculas, & propter altitudinem longe, lateq; proſpiciunt*. Item *oppidorum magna pars eius* Prouinciæ *montibus ferè munita, & natura excellentibus locis eſt conſtituta, ut ſimul aditus, aſcenſusq; habeat difficiles*. Ita *ab oppugnationibus natura loci diſtinentur, ut ciuitates* Hiſpaniæ *non facile ab hoſtibus capiantur. quod in hoc contigit bello*. Nam *ubi inter* Ateguam, & Vcubim, *quæ oppida ſupra ſunt ſcripta*, Pompeius *habuit caſtra conſtituta, in conſpectu duorum oppidorum, ab ſuis caſtris circiter millia paſſuum quatuor* Grumus *eſt excellẽs natura, qui appellatur* Caſtra poſthumiana. *ibi præſidij cauſa caſtellum* Cæſar *habuit conſtitutum*. Pompeius, *qui eodem iugo tenebatur, loci natura, et quod remotum erat à caſtris* Cæſaris, *animaduertebat loci difficultatem, & quod flumine* Salſo *intercludebatur, non eſſe permiſſurum* Cæſarem, *ut in tanta loci difficultate ad ſubſidium committendum ſe mitteret, iſta fretus opinione, tertia uigilia profectus, caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret*. Noſtri *cum appro*

pinquaſſent, clamore repentino, telorumq; multitudi-ne iactus facere cœperunt, uti magnam partem homi-num uulneribus afficerent. quo peracto, cum ex ca-ſtello repugnare cœpiſſent, & maioribus caſtris Cæſa-ri nuntius eſſet allatus, cum tribus legionibus eſt pro-fectus. Et cum ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorũ ſcuta ſunt rela-ta octoginta. Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit, Is ſigna Saguntinorum retulit quinq;, quæ ab oppidanis cœpit. Suo loco pterritus eſt, qđ equi-tes ex Italia cum Aſprenate ad Cæſarem ueniſſent, ea nocte Pompeius caſtra incendit, & ad Cordubam uer-ſus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equi-tatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen ad-uerſariorum inſequitur à uernaculis legionarijs ex-ceptus eſt, & interfectus. Poſtero die equites noſtri lon-gius ad Cordubam uerſus proſecuti ſunt eos, qui com-meatus ad caſtra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Qu. Martius Tr. mil. qui fuiſ-ſet Pompeij, ad nos transfugit, & noctis tertia uigi-lia in oppido acerrime pugnatum eſt, ignemq; mul-tum miſerunt, ſicut & omne genus, quibus ignis per-iactus ſolitus eſt mitti. hoc præterito tempore, C. Fun-danius eques romanus ex caſtris aduerſariorũ ad nos transfugit. Poſtero die ex legione uernacula milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt ſe ſer-uos eſſe. cum uenirent, cogniti ſunt à militibus, qui antea cum Babilio, & Pædio fuerant, & à Trebo-

nio transfugerant, Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas, & à militibus noſtris interfecti ſunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium miſſi erant, perperamq; ad caſtra noſtra peruenerant, præciſis manibus miſſi ſunt facti. Pari conſuetudine uigilia ſecunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactando, bene magnum tempus conſumpſerunt, compluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem ſextam fecerunt, cum in opere noſtri diſtenti eſſent, acriterq; pugnare cœperunt. Quorum uis repreſſa à noſtris, & ſi oppidani ſuperiore loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptionem facere cœpiſſent, tamen uirtute militum noſtrorum, qui, & ſi inferiore loco premebantur, tamen repulſi aduerſarij bene multis uulneribus affecti in oppidum ſe contulerunt. Poſtero die Pompeius ex caſtris ſuis brachium cœpit ad flumen Salſum facere, & cum noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti, de ſtatione ſunt deiecti, & occiſi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in caſtris Pompeij fuiſſet, omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecunda pompeiana captus à militibus, & interfectus eſt. Per idem tempus glans miſſa eſt inſcripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, ſe ſe ſcutum eſſe poſiturum. Qua ſpe nonnulli dum ſine periculo murum aſcendere, & oppidum potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperũt, et bene magna prioris muri pars deiecta eſt. Quo facto ab oppidanis, ac ſi ſuarum par

tium eſſent conſeruati , miſſos fecere loricatos . quiq́; præſidij cauſa præpoſiti oppido à Pompeio eſſent , orabant. Quibus reſpondit Cæſar ſe conditiones dare, nõ accipere conſueuiſſe , qui cum in oppidũ reuerſi eſſent, relato reſponſo, clamore ſublato , omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominũ , qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die eſſent facturi. Ita corona circundata pugnatum eſt aliquandiu uehementiſſime. Simulq́; baliſta miſſa à noſtris turrem deiecat, qua aduerſariorum , qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti ſunt, & puer , qui baliſtam ſolitus erat obſeruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salſum caſtellum conſtituit, neq; à noſtris prohibitus, falſáq; illa opinione gloriatus eſt, quod propè in noſtris partibus locum tenuiſſet. Item inſequenti die eadem conſuetudine dum longius proſequitur , quo loco equites noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmæ cũ leui armatura impetu facto, loco ſunt deiectæ, & propter paucitatem noſtrorum equitum, ſimulq́; leui armatura inter turmas aduerſariorum, protritæ. Hoc in conſpectu utrorunq; caſtrorum gerebatur , et maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quod noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent. qui cum aliquo loco à noſtris recepti eſſent, ut conſueſſent , ex ſimili uirtute clamore facto aduerſati ſunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc eſt equeſtris prælij conſuetudo, cum eques ad dimicandum dimiſſo equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur, id quod in hoc accidit certamine. cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam e-

quitibus noſtris nec opinantibus ueniſſent, idq; in prælio animaduerſum eſſet, complures equites deſcenderunt. Ita exiguo tempore eques pedeſtre, pedes equeſtre prælium facere cœpit, uſq; eo ut cædem proxime à uallo fecerint. In quo prælio aduerſariorum ceciderunt cẽtum uigintitres, complures'q; armis exuti, multi uulneribus affecti in caſtra ſunt redacti, noſtri ceciderunt tres, ſaucij XII pedites, & equites quinque. Eius diei inſequenti tempore priſtina conſuetudine pro muro pugnari cœptum eſt. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignem'q; noſtris defendentibus inieciſſent, nefandum, crudeliſſimum'q; facinus ſunt aggreſſi, in conſpectu'q; noſtro hoſpites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros, quod poſt hominum memoriam nunquam eſt factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clàm ad noſtros tabellarius eſt miſſus, ut ea nocte turres, aggerem'q; incenderent, et tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorum'q; multitudine iacta, cum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, portam, quæ è regione, & in conſpectu Pompeij caſtrorum fuerat, aperuerunt, copiæ'q; totæ eruptionem fecerunt, ſecum'q; extulerunt calcatas ad foſſas complẽdas, & harpagones ad caſas, quæ ſtramentis ab noſtris hybernorum cauſa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, et ueſtimenta, ut dum noſtri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præſidia Pompeij ſe reciperent. Nam, quod exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salſum in acie. Quod factum licet nec opinanti-

bus noſtris eſſet geſtum, tamen uirtute freti repulſos, multiſq; uulneribus affectos, oppido repreſſerunt, prædáq;, & armis eorum ſunt potiti, uiuoſq; aliquos cœperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eodemq; tempore transfuga nuntiauit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuiſſet, iugulatione oppidanorum facta, clamaſſe facinus ſe nefandum, & ſcelus feciſſe. Nam eos nihil meruiſſe, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos ſuos recepiſſent, eoſq; hoſpitum ſcelere contaminaſſe, multa præterea dixiſſe, qua oratione deterritos amplius iugulationem non feciſſe. Ita poſtero die Tullius legatus cum Catone Luſitano uenit, & apud Cæſarem uerba fecit. Utinam quidem Dij immortales feciſſent, ut tuus potius miles, quàm Cn. Pompeij factus eſſem, & hanc uirtutis conſtantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præſtarem. cuius funeſtæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues romani indigentes præſidij, & propter patriæ luctuoſam perniciem dedimur hoſtium numero, qui neque in illius proſpera acie primam fortunam, neque in aduerſa ſecundam obtinuimus uictoriam, qui legionum tot impetus ſuſtentantes, nocturnis, diurniſq; operibus gladiorum ictus, telorumq; miſſus expectantes, uicti, & deſerti à Pompeio tua uirtute ſuperati, ſalutem à tua clementia depoſcimus, petimuſq;, ut qualem tegentibus præſtitiſti, ſimilem in ciuium deditione præſtes. Remiſſis legatis, cum ad portam ueniſſet Tiberius Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius inſecutus non eſſet, reuerſus eſt ad portam, & hominem apprehendit.

Quod Tiberius cum fieri animaduertit, ſimulq́; pugionem eduxiſſet, manum eius incidit, ita refugerunt ad Cæſarem. Eodemq́; tempere ſignifer de legione prima tranſugit, & nuntiauit quo die equeſtre prælium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines triginta- quinque, neq; licere caſtris Cn. Pompeij nuntiari, neq; dici periſſe quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet, uxoremq́; , & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæſaris præſidijs in Pompeij caſtra diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita literis acceptis, cum in oppidum reuerſi eſſent, qui mittere glandem ſcriptam ſolebant, inſequenti tempore duo Luſitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuiſſet: quoniam oppido ſubſidio non poſſet uenire, noctu ex aduerſariorum conſpectu ſe deducerent ad mare uerſum. Vnum reſpondiſſe, ut potius ad dimicandum deſcenderent, quàm ſignum fugæ oſtenderent. Tum, qui ita locutus eſſet, iugulatum. Eodem' tempore tabellarij eius deprehenſi, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Cæſar oppidanis obiecit, & qui uitam ſibi peteret, iuſſit turrem ligneam oppidanorum incendere, Id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem ſine periculo quis incenderet. Ita facturus de ligno cum propius acceſſiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Eadem nocte tranſfuga nuntiauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos eſſe. Vigilia ſe-

cunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ noſtra fuiſſet, ab imo uitium fecit, uſq; ad tabulatum ſecundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim noſtram, ut ſuperiorem incenderunt. idcirco quod uentum oppidani ſecundum habuerunt. In ſequenti luce materfamilias de muro ſe deiecit, & ad nos tranſilijt, dixitq; ſe cum familia conſtitutum habuiſſe, ut unà transfugerent ad Cæſarem, illam oppreſſam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro ſunt deiectæ, in quibus ſcriptum eſt inuentum. L. Minutius Cæſari, Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio ſum deſertus, qualem me illi præſtiti, tali uirtute, & conſtantia futurum me in te eſſe præſtabo. Eodẽ tempore oppidanorum legati, qui antea exierant Cæſarem adierunt, ſi ſibi uitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidum eſſe dedituros. Quibus reſpondit, ſe Cæſarem eſſe, fidemq; præſtaturum, ita ante diem XI Calendarum Martij oppido potitus, imperator eſt appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, caſtra mouit Vcubim uerſus, ſed circum ea loca caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere cœpit. Cæſar mouit, & propius caſtra caſtris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos trãſfugit, & nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenſes cõuocaſſe, eiſq; imperauiſſe, ut diligentia adhibita perquirerent, qui eſſent ſuarum partium, itemq; aduerſariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, ſeruus eſt prehenſus in cuniculo, quem ſupra demonſtrauimus, dominum iugulaſ-

ſe,is uiuus eſt combuſtus. eodemq; tempore Cẽturiones loricati octo ad Cæſarẽ tranſfugerunt ex legione uer=nacula, & equites noſtri cum aduerſariorum equiti-bus congreſſi ſunt, et ſaucij aliquot occiderunt leui ar matura. Ea nocte ſpeculatores prehenſi ſerui tres, & unus ex legione uernacula. Serui ſunt in crucem ſub=lati, militi ceruices abſciſſæ. Poſtero die equites, cum le ui armatura ex aduerſariorum caſtris ad nos trãſfuge runt. Et eo tempore circiter undecim equites ad aquato=res noſtros excucurrerunt, nõnullos interfecerunt, itẽ alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equi-tes octo. In ſequenti die Pompeius ſecuri percuſſit ho=mines ſeptuagintaquatuor, qui dicebantur eſſe fautores Cæſaris uictoriæ. reliquos in oppidũ iuſſit deduci, ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad Cæſarem ue=nerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Burſauolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum no-ſtris, uti rem geſtam Burſauolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio, cum uiderent hoſpites iugu lari. Præterea multa ſcelera ab ijs fieri, q præſidij cau-ſa ab his reciperẽtur. qui, cum ad oppidũ ueniſſent, noſtri, qui fuiſſent eq̃tes romani, et Senatores non ſunt auſi introire in oppidum, præterquam, qui eius ciuita=tis fuiſſent: quorum reſponſis ultro, citroq; acceptis, & redditis, cum ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppĩ dum fuiſſent. illi de præſidio inſecuti, ex auerſione le-gatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæ=ſari rẽ geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad oppidũ Ateguam miſerunt. Qui cum certum comperiſſent le gatorum reſponſa, ita eſſe geſta, quemadmodum il=

li retuliſſent, ab oppidanis concurſu facto, eum, qui le gatos iugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera ſe periſſe. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci, illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate data, cum inde eſſet profectus præſidio comparato, cum bene magnam manum feciſſet, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum eſſet receptus iugulationem magnam facit. principibus, qui ſibi contrarij fuiſſent interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recipit. Hoc præterrito tempore, ſerui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, nec cui extra uallum liceret exire, niſi diſcinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neq; ſibi ullam ſpem uictoriæ propoſitam habere, ut ſi quis ex noſtris tranſfugerit, in leuem armaturam conijci, eumq; non amplius ſexdecim accipere. Inſequenti tempore Cæſar caſtris caſtra contulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hic dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperiore loco aduerſariorum decurrerunt. Nec detinentibus noſtris, multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, noſtri ceſſere parumper. Itaque præter conſuetudinem, cum à noſtris animaduerſum eſſet cedere Centuriones, ex legione quinta flumen tranſgredi duo, reſtituerunt aciem, acriterq; eximia uirtute plures, cum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cum his compar prælium facere cœpiſſet, & cum undiq; ſe circunueniri animaduer-

tiſſet, parumper ingreſſus, pedem offendit. Huius conſidentis uiri caſu paſſim audito, cum complures aduerſariorum concurſum facerent, equites noſtri tranſgreſſi interiore loco aduerſarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præſidia illorum ſtudent cædem facere, à turmis, et leui armatura ſunt interclusi. quorum niſi ſummam uirtus fuiſſet, uiui capti eſſent. Nam & munitione præſidij ita coangustabantur, ut equites ſpatio intercluſo uix ſe defendere poſſent. Ex utroq; genere pugnæ complures ſunt uulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aquitius. Inter quos ita comminus eſt pugnatum, ut ex noſtris præter duos Centuriones ſit nemo deſyderatus, gloria ſe efferentes. Poſtero die ab Soricatria utræq; conuenere copiæ. Noſtri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum animaduerteret caſtello ſe excludi Aſpauia, quod ab Vcubi millia paſſuum quinque diſtat, hæc res neceſſario uocabat, ut ad dimicandum deſcenderet, neque tamen æquo loco ſui poteſtatem faciebat, ſed ex Grumo excelſum tumulum capiebat, uſque eo, ut neceſſario cogeretur iniquum locum ſubire. Quo facto, cum utrorunq; copiæ tumulum excellentem petiſſent, prohibiti à noſtris ſunt, deiectiq; planicie. Quæ res ſecundum noſtris efficiebat prælium, undique autem cedentibus aduerſarijs, noſtri magna in cæde uerſabantur. quibus mons, non uirtus ſaluti fuit: qui ſubito tunc, niſi aduesperaſſet, à paucioribus noſtris omni auxilio priuati eſſent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uigintiquatuor, ex legionarijs centum trigintaocto, præterquàm quorũ arma, & ſpolia ſunt allata.

Ita pridie duorũ centurionum internitio hac aduerſariorũ pœna eſt litata. In ſequenti die pari conſuetudine, cum ad eundem locum eius præſidium ueniſſet, priſtino illo ſuo utebãtur inſtituto. Nam præter equites nullo loco æquo ſe committere audebant. Cum noſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt. Simulq; uociferãtibus legionarijs, cum locum efflãgitarent, ut conſueti inſequi exiſtimare poſſent, ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili cõ ualle bene longe ſunt egreſſi, & planicie in æquo loco conſtiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendũ in eum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem, qui fidens uiribus ex aduerſarijs ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. hic (ut fertur) Achillis, Memnoniſq; congreſſus. Q. Pompeius niger eques Romanus Italicenſis ex acie noſtra ad congrediendum progreſſus eſt, quoniam ferocitas Antiſtij omnium mentes conuerterat ab opere ad ſpectandũ, acies ſunt diſpoſitæ. Nam inter bellatores, principesq; dubia erat poſita uictoria, ut propè uideretur finem bellandi duorũ dirimere pugna. Ita auidi, cupidiq; ſuarum quiſq; partium, expertorum uirorum, fautorumq; uolũtas habebatur. Quorum uirtute alacri cũ ad dimicandum in planiciẽ ſe contuliſſent, ſcutorumq; laudis inſignis præſulgens opus cælatum, quorum pugna eſſet prope profecto dirempta, niſi propter equitum conceſſum, ut ſupra demonſtrauimus, leui armatura præſidij cauſa non longe ab opere caſtrorum cõſtitiſſent, ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt aduerſarij cupidius ſunt inſecuti. uniuerſi cla-

more facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cũ in fuga eſſent, multis amiſſis in caſtra ſe recipiũt. Cæſar ob uirtutem turmæ caſſianæ donauit millia XIII, & præfecto torques aureos II & leui armaturæ millia X. hoc die A. Bebius, et C. Flauius, & A. Trebellius eqtes romani haſtenſes argento prope tecti eqtes ad Cæſarẽ transfugerunt, qui nuntiauerunt equites romanos coniuraſſe omnes, qui in caſtris Pompeij eſſent, ut tranſitionem facerent, ſerui indicio omnes in cuſtodiã eſſe cõiectos, è quibus occaſione capta, ſe tranſfugiſſe. Item hoc die literæ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius. ſ. u. g. e. u. & ſi, prout noſtra felicitas ex ſententia aduerſarios adhuc propulſos habemus, tamen, ſi æquo loco ſui poteſtatem facerent, celerius, quàm ueſtra opinio eſt, bellum confeciſſem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, noſtriſq; adhuc freti præſidijs bellum ducunt. Nã ſingulas ciuitates circunſident, inde ſibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates noſtrarum partium conſeruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam, cohortes animo habeo ad uos mittere. Profecto noſtro commeatu priuati neceſſario ad dimicandum deſcendent. Inſequenti tempore cum noſtri temere in opere diſtenti eſſent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. ſerui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad tert. nonarũ martij præliũ aſſore ad Soritiam, quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum. et Acium Varum circum caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra mouit, et circa Hiſpalim in oliue-

to conſtitit. Cæſar prius, quàm eodem eſt profectus, luna hora circiter ſexta uiſa eſt. Ita caſtris motis V cubim præſidium, qđ Pópeius reliquit, iuſſit, ut incenderent, et deuſto oppido in caſtra maiora ſe reciperēt. Inſequēti tempore Ventiſponte oppidū cum oppugnare cœpiſſet, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij caſtra poſuit. Pópeius oppidū, qđ contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit. miles'q;, qui fratrē ſuū in caſtris iugulaſſet, interceptus eſt à noſtris, & fuſte percuſſus. Hinc itinere facto, in campum mundenſem cum eſſet uentum, caſtra contra Pompeium conſtituit. Sequenti die cum iter facere Cæſar cum copijs uellet, renuntiatum eſt ab ſpeculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuntio allato, uexillum propoſuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Verſaonenſium ciuitati fuiſſent fautores, antea literas miſerat. Cæſarem nolle in conuallem deſcendere, quod maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Et enim & natura loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione ubi caſtra habuit conſtituta. Nanq;, ut ſuperius demonſtrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum Prouinciam diuidit. ſed ratione nulla placuit taceri id quod eo incidit tempore. Planicies inter utraq; caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum quinque, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus. Oppidi excelſi, & loci natura. hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decur-

ſum antecedebat riuus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem. Nam paluſtri, & uoraginoſo ſolo currebat ad dextram partem, & Cæſar, cum aciem directam uidiſſet, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduerſarij procederent, hoc erat in omnium conſpectu, huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, ſolisq; ſerenitas, ut mirificum, & optādum tempus propè ab Dijs immortalibus illud tributum eſſet ad prælium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæq; omnium deducerentur, ut quidquid poſt horam caſtris fieret, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt, id, quod aduerſarios exiſtimabamus eſſe facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille paſſibus longius non audebant procedere, in quo ſibi propè murum aduerſarij conſtituebant. Itaq; noſtri procedunt, interdum æquitas loci aduerſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neque tamen illi à ſua conſuetudine diſcedebant, ut aut ab excelſo loco, aut ab oppido diſcederēt. Noſtri pede preſſo propius riuum, cum appropinquaſſent aduerſarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. erat acies XIII aquilis conſtituta, quæ lateribus eqtatu tegebatur, cum leui armatura millibus ſex. præterea auxiliares accedebant propè alterū tantum. Noſtra præſidia LXXX cohortibus, et octomillibus eqtum. Ita cum in extrema planicie iniquū in locum noſtri appropinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior,

ut tranſeundi ſuperius iter uehementer eſſet periculoſum. Quod cum à Cæſare eſſet animaduerſum, nequid temere culpa ſua ſecus admitteretur, eum locum definire cœpit. quod cum hominum auribus eſſet obiectum, moleſte, et acerbe accipiebant, ſe impediri quo minus prælium conficere poſſent. Hæc mora aduerſarios alacriores efficiebat Cæſaris copias timore impediri ad commitendum prælium. Ita ſe efferentes iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno tamen periculo acceſſus eorũ haberetur. hic decumani ſuum locũ cornu dextrum tenebãt, ſiniſtrum tertia, et quinta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus. prælium clamore facto, committitur. Hic & ſi uirtute noſtri antecedebãt, aduerſarij loco ſuperiore defendebantur acerrime, & uehemens fiebat ab utriſq; clamor, telorumq; miſſus, concurſus, ſic ut propè noſtri diffiderent uictoriæ. congreſſus enim, & clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrẽtur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroq; genere pugnæ, cum parem uirtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur, & concidit aduerſariorum multitudo. dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe, qui, & ſi erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduerſarios timore eorum opera afficiebãt, quod ſuo loco hoſtes uehementer premere cœperunt, ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparentur, legio aduerſariorum traduci cœpta ſit ad dextrum. quæ ſimul eſt mota equitatus Cæſaris ſiniſtrum cornu premere cœpit, at ij eximia uirtute prælium facere incipiunt, ut lo=

cus in acie ad ſubſidium ueniendi non daretur in cœlum clamor, intermixtus gemitus, gladiorumq́; crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduerſariosq́; uehementiſſime pugnantes noſtri agere cœperunt. quibus oppidum fuit ſubſidio, ita ipſis liberalibus fuſi, fugatiq́; non ſuperfuiſſent. niſi in eum locum cófugiſſent, ex quo erant egreſſi, in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & ſi quid amplius. præterea Labienus, Accius Varus, quibus occiſis, utriſque funus eſt factum. Itemq́; equites Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Noſtri deſyderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, ſaucij ad quingentos. Aduerſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII, & ſigna, & faſces. Præterea duces belli XVII capti ſunt, hos habuit res exitus, ex fuga hac, cum oppidum Mundam ſibi conſtituiſſent præſidium. noſtri cogebantur neceſſario eos circumuallare, ex hoſtium armis, pro ceſpite cadauera collocabantur, ſcuta, & pila pro uallo. inſuper occiſi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuerſa uniuerſa hoſtium timorem, uirtutisq́; inſignia propoſita uiderent, & uallo circuncluderentur aduerſarij. Ita Galli tragulis, iaculisq́; oppidum ex hoſtium cadaueribus ſunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adoleſcens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam refert. Cognito hoc negocio, quos equi-

tes, quod pecuniæ ſecum habuit, eis diſtribuit, & oppidanis dixit, ſe de pace ad Cæſarem proficiſci, & ſecunda uigilia ab oppido diſceſſit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nõnulliſq; peditibus ad naualε præſidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abeſt à Corduba millia paſſuum.

CLXX. Quò cum ad octauum milliarium ueniſſet, P. Caluicius, qui caſtris antea Pompeij præpoſitus eſſet, eius uerbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri poſſet, literis miſſis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores eſſent, conueniunt in domum, quò erat delatus, qui arbitrati ſunt clanculum ueniſſe, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerent cum frequentia conueniſſet, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæſar ex prælio munitione circundata, Cordubam uenit, qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt. cum eò eſſet uentum conuitiari cœperunt, nos ex prælio paucos ſupereſſe, quò confugeremus. Ita pugnare cœperũt de ponte. Cæſar flumen traiecit, & caſtra poſuit. Scapula totius ſeditionis familiæ, & libertinorum caput ex prælio Cordubam cum ueniſſet, familiam, & libertos conuocauit. pyram ſibi extruxit, cœnam afferri quàm optimam imperauit. item optimis ſuper additis ueſtimentis, pecuniam, & argentum in præſentia familiæ donauit. Ipſe de tempore cœnauit, uinum, & nardum identidem ſibi infundit. ita nouiſſimo tempore ſeruum iuſſit, & libertum, qui fuiſſet eius

concubinus, alterum ſe iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem ſimul Cæſar caſtra contra id oppidum poſuit, diſcordare cœperunt, uſq; eo, ut clamor in caſtra noſtra perueniret, quæ ferè inter Cæſarianos, & inter Pompeianos erant. hic legiones, quæ ex perfugis conſcriptæ, partium oppidanorum ſerui, qui erant à Sex. Pompeio manumiſſi, tunc in Cæſaris aduentum deſcendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit, nam, cum iam repugnarent turres ex parte, et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæſarem mittunt, ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret. Hoc cum animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt. qui ſuperati à noſtris, ſunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæſar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos ſuperius demonſtrauimus eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum ſunt redacti. Cæſar Hiſpalim cum contendiſſet, legati deprecatum uenerunt. Ita cum oppidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum præſidio intromittit. Ipſe caſtra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra pompeianas parteis præſidium, quod Cæſaris præſidiū receptum indignabatur, clàm cuidam Philoni, illi, qui pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus. Is tota Luſitania notiſſimus erat, hic clàm præſidio Luſitaniam proficiſcitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Rurſus in Hiſpalim

oppidum denuo noctu per murum recipitur, præſidium, uigilesq́; iugulant. portas præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteieńſes renunciarunt, quod Pompeium in poteſtate haberent, quod ante Cæſari portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpalim oppugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Cæſar cum animaduerteret, ſi oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita conſilio habito, noctu patitur Luſitanos eruptionem facere, id quod conſultò non exiſtimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Bætim flumen fuiſſent, incendunt. Noſtri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus concidūtur. Quo facto, oppido recuperato Haſtam iter facere cœpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt, Mundenſesq́;, qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circunſiderentur, bene multi deditionem faciunt, &, cum eſſent in legionem diſtributi, coniurant inter ſeſe, ut noctu ſigno dato, qui in oppido fuiſſent, eruptionem facerent. Illi cædem in caſtris adminiſtrarent. Hac re cognita, inſequenti nocte, uigilia tertia, teſſera data, extra uallum omnes ſunt conciſi Mundenſes duces. Cæſar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium diſſentire cœperant, pars erat, quæ legatos ad Cæſarem miſerat. pars erat, quæ pompeianarum partium eſſent fautores. ſeditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, ſaucius Pompeius naues XXX occupat lon-

gis, & profugit. Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet, ad quem ſimul nuntius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad perſequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, inſequuntur, qui imperati à Carteia profecti ſine aqua fuiſſent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quendam munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad perſequendum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus ante miſſis certiores fiunt, diem, et noctem iter faciunt. Pompeius humero, & ſiniſtro crure uehementer erat ſaucius, huc accedebat, ut etiam talum intorſiſſet, quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre, qua eſſet allatus in ea ferebatur. Luſitanus more militari, cum à Cæſaris præſidio fuiſſet conſpectus celeriter equitatu, cohortibusq; circuncluditur. Erat acceſſus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter ſuos à noſtro præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum natura ceperat ſibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent. ſubeunt in aduentu noſtri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius inſequebantur aduerſarij, & confeſtim tardabant ab acceſſu. Hoc ſæpius facto animaduertebantur noſtro magno id fieri periculo. Opere circummunire inſtituit, pari autem, & celeri feſtinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduerſarijs congredi poſſent. À quibus cum animaduerſum eſſet, fuga ſibi præſidium capiunt. Pompeius,

ut ſupra demonſtrauimus, ſaucius, & interto talo, idcirco tardabatur ad fugiendū. Itemq; propter loci difficultatem, neq; equo, neq; uehiculo ſalutis ſuæ præſidiū parare poterat. Cædes à noſtris undiq; adminiſtrabatur. Excluſa munitione, amiſſisq; auxilijs, ad conuallē autem, atq; ex:ſum locum in ſpeluncã Pompeius ſe occultare cœpit, ut à noſtris non facile inueniretur, niſi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. cū Cæſar gradiebatur Hiſpalim, pridie Iduū Aprilis caput allatū, & populo datum eſt in conſpectum. Interfecto Cn. Pōpeio adoleſcente, Didius, quem ſupra demonſtrauimus illa affectus lætitia, proximo ſe recepit caſtello, nonnullasq; naues ad reficiendum ſubduxit. Luſitani, q ex pugna ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium ſe reportant. Huic et ſi nō aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunq̃ ex caſtello propter eorum crebras excurſiones, eijciebatur, & ſic propè quotidianis pugnis inſidias ponunt, & tripartitò ſigna diſtribuunt. erãt parati, qui naues incenderent, incenſisq; qui ſubſidiū repeterent. ij ſic diſpoſiti erant, ut à nullo conſpectu omnium ad pugnam cōtenderent. Ita cum ex caſtello Didius ad propellendum proceſſiſſet cum copijs ſignū à Luſitanis tollitur, naues incenduntur, ſimulq; qui in caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugientes latrones dum perſequuntur, à tergo inſidiæ clamore ſublato circūueniunt. Didius magna cum uirtute cū compluribus interficitur, nonnulli ea pugna ſcaphas, quæ ad litus fuerant, occupãt. Item complures nando,

ad naues, quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt. Anchoris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt. quæ res eorũ uitæ ſubſidio fuit. Luſitani præda potiuntur. Cæſar Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipſe ad præſidium oppugnandum reliquerat, operibus aſſiduis, hoſtesq; circũ ſeſe intercluſi, inter ſe decernere, facta cæde bene magna eruptionẽ faciũt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem nõ prætermittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrſaonem proficiſcũtur, quod oppidum magna munitione continebatur, ſic, ut ipſe locus nõ ſolum opere, ſed etiam natura editus, ad oppugnandum hoſtem appeteret. Hoc acciderat, ꝙ aqua, præterquam in ipſo oppido, non erat, nam circuncirca riuus uſquã reperiebatur propius millia paſſuũ octo. Quæ res magno erat adiumeuto oppidanis. tum præterea accedebat, ut ager, materiesq;, unde ſolitæ ſunt turres agi, propius millia paſſuũ ſex non reperiebantur. ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidũ ſuccisam intro congeſſit. Ita neceſſario diducebantur noſtri, ut à Munda, quod proximè ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrſaonem, Cæſar, cum à Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die concione aduocata, commemorat initio quæſturæ ſuæ eam Prouinciam ex omnibus Prouincijs peculiarem ſibi conſtituiſſe, & quæ potuiſſet eo tempore beneficia largitum eſſe. inſequenti prætura ampliato honore, uectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, à Senatu petiſſe, & eis pecunijs Prouinciam liberaſſe. Simulq; patro-

cinio ſuſcæpto multis legibus ab ſe in Senatum inductis ſimul publicis, priuatisq; cauſis, multorum inimicitijs ſuſceptis defendiſſe. Suo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet commoda Prouinciæ tribuiſſe, eorum omnium commodorum eſſe immemores, & ingratos in ſe, & in populum romanum hoc bello, et in præterito tempore cognoſſe, uos iure gentium, & ciuiũ romanorum, inſtitutis cognitis more barbarorum popolo romano magna tranſiero ſanctis Romanis ſemel, & ſæpius attuliſtis, & luce clara captum in medio foro nefarie interficere uoluiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint populi R. in hac Prouincia haberi, apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neq; in ocio concordiam, neq; in bello uirtutem ullo tempore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adoleſcens à uobis receptus, faſces, imperiumq; ſibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum romanũ comparauit, agros, ueſtramq; Prouinciam ueſtro impulſu depopulauit. In quo uos uictores exiſtimabatis? An me deleto non animaduertebatis, decem habere legiones populum Romanum? quæ non ſolum uobis obſiſtere, ſed etiam cœlum diruere poſſent? Quarum laudibus, & uirtute

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk.

Omnes ſunt Quaterniones.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI,
MENSE IANVARIO.
M. D. XVIII.

AL DVS

INDEX EORVM, QVAE IN COMMENtarijs C. Iulij Cæſaris habentur per ordinem Alphabeti per Raimundum Marlianũ, hominem ſui temporis eruditiſſimũ. In quo diligenter quidẽ, ſed curſim recognito, quædam emendata ſunt, quædam uel dempta, uel mutata, multa addita uſq; ad hæc tempora.

A

CAeſar in commentarijs Galliã in treis parteis diuidẽs locat Galliæ prouinciæ à Romanis tũc poſſeſſæ, Britãniæ ulterioris, quã Angliam dicimus, Hiſpaniæ etiã citerioris, ac populorum cis rhodanum, transq; rhenum flumina ſitorum annectit, qui omnes ligua, inſtitutis, legibusq; inter ſe etiam tunc differebant.

Aquitania regionũ latitudine, et multitudine hominum ex tertia parte Galliæ exiſtimãda eſt, hanc garumna flumen à celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac ſunt metropoles Burdegalenſis Auxitana, earumq; ſuffraganeæ, pars item aliarum metropolum extra terminos eoſdem ſitarum, que tamen Aquitaniæ attribuuntur. gennam hanc Galli hodie nũcupant. hæc cũ olim à regibus Francorum ducibus Normanniæ tradita eſſet, qui poſtea regnum Angliæ occuparunt, cum illam poſt uarias contentiones centum et LX amplius annos Angli tenuiſſent, Caroli ſeptimi auſpicijs tandem ad Fràcos redijt. in hac cum alij principatus celebres ſunt, tum Fuxenſis, quorũ princeps nepos ex ſorore Ludouici XII, qui nũc rerum in Gallia potitur, uictis apud Rauẽnam Hiſpanis memorabili prælio, uitam cum principatu amiſit,

ſicq; eius oppida ad regem nullis relictis hæredibus re diere, ſorore ſuperſtite, Ferdinando Regi nupta.

Arar Celticæ fluuius eſt, nũc Laſone. Oritur in diœceſi Tullenſi, finibusq; Burgundiæ, et Lotoringiæ, nõ lõge à monte Voſego. quò Moſa flumen profluit, Interſecat tum eam Burgundiæ partem, quæ imperatoria, tũ eã, quæ Regia dicitur. illi comes, ut hodie loquũtur, huic dux à Francorum rege inſtitutus præerat, qui tamen mortuo Carolo Philippi, ab Heluetijs occiſo, ad ſupremũ ius regiũ adſcriptus eſt, ut nullus adhuc Burgundiæ dux ſit. ſed comes tantum, Interſecat Gabillonẽ, ac Matiſconem ciuitates, tunc Heduorum oppida prolapſus Lugdunum urbem Rhodanum influit. Quem fluuium Virgilius in bucolicas, Lucanus in primo, et Tibullus elegia ſua ſeptima memorant.

Alexia inter Celtas oppidũ Mandubiorũ in ducatu Burgundiæ, finibusq; Heduorum non longe à Lingonibus, nunc in uici formam redactum nomen retinens, à quo etiam hodie, ut pleriſq; placet, magna pars eius regionis Alſetum nuncupatur, nec longe diſtat à uico, qui Flauiacũ appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæſaris iuſſu, ut ipſe ſcribit, factæ ſunt.

Atrebates iter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacenſibus, et Morinis, partem Picardiæ continent, ciuitas eſt nomen adhuc retinens in Prouincia Remenſi regem agnoſcit Arras hodie uulgo nuncupatur, in hac laudatiſſima texuntur aulæa.

Ambiani damiens uulgo, in Picardia poſita, hanc rex à duce Burgundiæ repetit.

Axona inter Belgas fluuius eſt in extremis Rhemorũ finibus, quo pedibus uado trãſitus eſt, Ladiſne uulgo dicitur. in huius fluminis tranſitu Germani ab inſequentibus Gallis magnum incommodum accepere, ferè octo millibus; aſſuum ultra Rhemos, Laudunenſem, & Rhemenſem diœceſim partiens. Gallicè Auaix nunc dicitur propè oppidum, quod uocatur Gallicè Latomio.

Aduatici Belgarũ populi regni Eburonum, nũc Leodienſium finitimi, ac Neruijs, nunc Tornacenſibus proximi, habebant amplum, & in altiſſimis rupibus oppidum, forte nunc, ut quibuſdam uidetur, eſt oppidum appellatum Beamunth. uicinum Rhodano in finibus Hannoniæ. Hos ex alluſione uocabuli complures credunt eſſe eos, qui Donacum Atrebatenſis diœceſis oppidum non longe à Cameraco urbe diſtans incolunt. Hi Aduaci Cimbris, Theutoniſq́; prognati erant, q Trãsrhenani fuerunt, ſed magis coniectura eſt Aduaticos fuiſſe eos, qui hodie Gallicam Brabantiam, ubi oppidũ Niuella eſt, partemq́; Hannoniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida Cameracenſis diœceſis, finitimaq́; his loca extra Francorum regnum inhabitant, ubi locus quidam in uia formam redactus eſt ferè deſertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri ſatis alludit, et monimenta adhuc quædam præclara uetuſtatis uiſuntur. hi Bosleducenſes dicti.

Auaricum erat oppidũ Celtarũ maximũ, munitiſſimumq́; in finibus Biturigum, agri fertiliſſima regione ferè ex omnibus partibus, flumine, & palude perpetua circundãtum, trans Ligerim fluuium, habens unum,

& perangustum aditum, proximũ Nouioduno oppido biturigum, ac gennabi oppido carnutum, & uelaunoduno oppido Senonum in francorum regno ſitum, burges, uel uiaron à gallis appellatum.

Ambuariti, q beuuni, ſiue brabãtini inter belgas populi erant citra Rhenum, et moſam flumina. Ad quos prædandi, frumẽtandiq; cauſa partem equitatus miſerant uſipetes germani, & thencteri populi, qui cis rhenum tranſeuntes finibus ſuis menapios nunc iuliacẽſes expulerãt. Inde coniectura eſt hos ambuaritos incoluiſſe eam ducatus Brabãtiæ partem, in qua Buſcouſducis, Breda, & Bergis oppida, Leodienſis diœceſis, & anuerpia oppidum, camaracenſis diœceſis extant. Nuſiáq;, & geldria citerior ſitæ ſunt, circa quæ loca per campaniam Brabantiæ uſque Tungris oppidum propè uſq; Leodium, ut pleriſq; placet, mare oceanum protendebatur.

Ancalites populi ĩ anglia Trinobãtibus, Biarogis, caſsijs, & ceuimagnis proximi.

Ambilates populi ĩter celtas, lexobijs, nanetibus, diablintribus, et oſiſſinis proximi in Britãnia citeriore, qui oppoſitis ſunt angliæ in regno Francorũ ſiti dauranches à gallis.

Aulertij populi erant inter celtas heduorũ cliẽtes, de ange dicunt, ſiue rhoanum.

Auſci populi ĩ aqtania proximi garumnis, uocatijs, caruſatijs, ſontiatibus, cocoſatibus, & hiſpaniæ citeriori in regno francorum ſiti, quos coniectura eſt fuiſſe auſcitanos, ciuitas eſt metropolis, hi ſunt aqtanorum clariſſimi, quorum urbs opulentiſſima helui umberrum,

ut refert Pomponius Mella.

Ambari inter celtas neceſſarij erãt et, cõſanguinei heduorum, quos quidam opinantur eſſe borbonienſes. Nonnulli autem, quod fuerint niuernenſes heduis finitimis, ſiue pro parte bituricenſes alluſione uocabuli, quo ætas noſtra utitur. Ambaros etiam dicimus ciuitatum cliẽtes, ſeu adhærentes, oppidũ ambarorum pagus ſemurius, ſiue mons barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanũ fluuiũ, & ad lemanni lacus ripas extra belgas, celtas, & aqtanos. Gebennam oppidũ, ubi ſolennes Nundinæ noſtra ætate celebrantur ĩ ſabaudia, locáq; finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi uocuntijs populis, propinqui ceutronibus, nũc tarentaſijs, ac trans Rhodanũ uicos, & poſſeſſiones habebant circa regionem, quæ hodiæ Brixia dicitur duci ſabaudiæ ſpectantem, quã fluuius idis irrigat citra ararim flumẽ. hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Saluſt. in Catilinæ hiſtoria, referũturq; in epiſtola Plãci inter familiareis Tullij, quæ incipit. Nũquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ Prouinciæ Romanorum propter quod, cum Romanis paulo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant, Inde conſtat delphinatum fuiſſe, tunc ex parte Galliæ Prouinciæ, quæ Romanorũ erat, cum eſſet finitima Allobrogibus. fuiſſe item partẽ allobrogum, inter quos fuit Viẽna ciuitas Metropolis ſecundũ Strabonem. hi ſunt hodie ſabaudienſes appellati, quibus Dux præeſt uetuſtate imperij, & nobilitate generis longe clariſſimus, caput gentis Taurinũ. nam uercelles in dotem eius ma

ſores à uicecomitibus habuere, pacis admodũ ſtudioſi.

Aruerni populi ĩter Celtas finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borboniẽſibus, nec lõge à Lemouicibus nomẽ retinẽt. ducatus eſt, cuius titulus duci Borbonij aſcribitur in Frãcorũ regno ſiti. hos memorat Lucanus ĩ primo.

Aulertij itẽ populi inter Celtas ex ciuitatibus maritimis oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Seſuuijs, Curioſolitis, Oſiſſinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis ĩ Prouincia Turonẽſi, & Francorum regno ſiti, quos nonnulli Aurelianenſes eſſe opinantur. Sed illi Prouinciæ ſunt Senonenſis.

Aulertij itẽ inter Belgas proximi Eburonibus, Lixouijs, ac Velocaſſis.

Alduaſduſius Celtarum eſt fluuius gallicæ Ledouix oriens circa montem Iura Seqũanos ab Heluetijs diuidens, lapſusq; per comitatum Burgundiæ montem Belliccardum, Inſulã, ac Claraualle caſtella perluit, ac urbem Biſuntinam nunc interſecat, dehinc Dolam oppidum præterfluens circa Viredunum caſtrum non longe à Cabilonenſi urbe Arari fluuio miſcetur, & Dubius nunc uocatur, ad Seqũanos prorſus pertinens.

Andes populi ĩter Celtas, Curioſolitis, Venetis, carnutibus, et Turõibus finitimi, ac ducatui Bituricẽſi, oceanoq; proximi, quos Ligeris flumẽ alluit, ciuitas eſt ĩter Galliæ primarias Andaguẽſes dicti in Prouincia Turonenſi, et Francorũ regno ſiti ducatus titulo inſigniti. hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, qđ ad illã familiam regni iura deuenerant, quæ mox reges Frãcorum ex teſtamento renati ultimi ſibi adſciuerunt.

Agendi cum inter Celtas oppidũ Senonibus, Pariſiis

Velaunoduno oppido Senonum Genabi Carnutum oppido, et Nouioduno, Auaricoq; Biturgium oppidis proximum in regno Francorum ſitum a proxins gallicæ.

Ambibareti erãt populi in quos Cæſar hyemãdi cauſa Caium Antiſtium Rheginum cum legione una in ſeptimi commentarij fine miſiſſe commemorat, & forte erant Ambianenſes, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebateſq; & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim eſt uériſimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut ſuperioribus annis conſueuerat, de qua non conſtat, niſi de hac intelligimus.

Ambibari populi Celtarum armoricas ciuitates oceanum attingentes finitimi Rhedonibus, et Lenouicibus, circa Britãniam citeriorẽ, & Normanniam in regno Francorum ſiti.

Armoricæ ciuitates poſitæ erãt in ultimis Galliæ finibus oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Oſiſſini, Lemonices, Vnelli populi oppoſiti Angliæ Britãnia citerior, et Britonans appellata, Cui dux olim regi ſubditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filiæ ad regem redacta.

Arduena ſylua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atq; igens, à Rheno fluuio per fines Treuirorũ ad Neruios, nunc Tornacenſes, et Rhemorũ pertinens millibus paſſuũ amplius qngentis in lõgitudinẽ patet. attingit enim Menapios, nũc Iuliacenſes, Aquiſgranũ oppidũ Eburones, nũc Leodiẽſes, Cõdruſos, Aduaricos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucẽburgenſem, Bulionienſem, Barrẽſem, Latorigũ, Limburgenſemq;

ducatus Eſliam, et comitatum Namurcenſem, Metenſiũ, Maguntinorum, confluentiæ, & Vbiorum, nunc Colonienſium, & catalaunæ diœceſis fines, in qua ſunt uici, caſtella, & oppida multa, ac complures inſignes abbatiæ, præſertim ordinis Diui Benedicti, ſcilicet Diui Vberti Leodienſis diœceſis. Diui Cornelij Colonienſis diœceſis, cuius ſyluæ extrema pars uerſus belgas ſunt Moſa, & Scaldes fluuij. Scaldes uero Moſam influit, qui fluuij, & ſylua nomen retinent priſcum hac etiam tempeſtate.

Auartij populi trans Rhenũ, et danubiũ, cui ac herciniæ ſyluæ, quæ ingens erat ſylua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui daci, ut pleriſq; placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Antuates populi citra Rhodanũ extra belgas, celtas, & aquitanos, finitimi Allobrogibus, et Gebennæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi huius nominis. adhuc extat uicus, & præfectura quædam monachorum inter Gebennam, & Delphinatum, qui eſt gebẽnenſis diœceſis, uidentur tamen ſecundum Cæſaris deſcriptionem Antuates magis fuiſſe iter Allobroges, & uicum ueragrorum, cui Diuus Mauritius Sedunenſis diœceſis nomen eſt.

Aremici populi, uel artomici extra celtas, Belgas, et Aeqtanos citra Rhodanum fluuiũ finitimi uolcis, non lõge à Gaballis, aruernis, heluijs, rhutenis, maſſiliẽſibus & cadurcis, hos coniectura eſt fuiſſe artomicorũ populos, quorum ciuitas eſt epiſcopalis, & prouinciæ Vienenſis in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos auracenſes dicimus, ubi principatus eſt Frãcorum Regi

non ſubditus. armeniacus uulgo dictus horũ princeps Iacobus nomine, cum à Florẽtinis in Italia accerſitus eſſet aduerſus Ioannem Galeatiũ Mediolanenſẽ Ducẽ, apud Alexãdriã magno prælio uictus, et cæſus eſt.

Alpes erant, quibus initio gallici belli Cæſar ex Italia ĩ Galliam quinq; legiones traduxit per fineis ceutronum, qui hodie Tarentaſij nominantur. hæ graiæ dicuntur, quibus uulgo mons cineſius, ſeu cinerum nomen eſt, quæ & pœninæ, ut quidam uolunt dicuntur, quod Hannibal pœnus his in Italiã penetrauerit. Tacitus autem pœnina iuga, quibus ex Italia in noricum, & Germaniam iter eſt, deſignat. Aliæ erant alpes, quas ſummas Cæſar appellat, quod inter omneis magis emineant, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magniſq; cũ portorijs mercatores ire cõſueuerant, proximæ ueragrijs populis, quorum uicus erat octodorus, nũc diuus Mauritius dictus, harũ una diœceſis auguſtenſis Diui Bernardi montẽm uulgus nominat. Alteri ſedunẽſis diœceſis mons briga nomẽ eſt. Sunt et alpes, quas Cornelius Tacitus, et ueteres dixere maritimas, hæ ĩ Prouincia Hebredunẽſi, lociſq; liguſtico mari finitimis conſiſtunt, qua ex Italia iter erat ad aggrediẽdã Narbonenſem Prouinciã. Alpes itẽ fuere, quas idem Tacitus, et priſci dixere rheticas à rhetis populis, qui ex Thuſcia profecti duce Rheto ea loca tenuere, forſam dictæ. hæ agro tridẽtino adiacẽt, et Veronenſi, quibus ex Italia in ſueciam, & auſtriam iter eſt, fuerunt & illæ, ex qbus rhenus inter fineis ſedunenſis, & Curienſis diœceſum oritur, quas lepontias Cæſar & alij ſcriptores appellauere. Nunc Diui Got-

tardi, ac Diui Nicolai dicuntur, quas Cottias eſſe quibuſdam placet, quibus in loca Rheno, oceanóq; finitima ex Italia additus eſt. Iulias prætere a alpes memorat Tacitus, quas ſentit eſſe proximas Rhetis, qua forte ex Italia per Triuiſinam urbem in Stiriam, et Auſtriam iter eſt.

Aſſiburgiū oppidū Germaniæ non longe à Rheno fluuio, & cis eum inter Geldubam, & uetera caſtra ſitum Nuſciæ, & Cliuenſi ducatui proximum non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Agrippinam, quæ nūc colonia dicitur, archiepiſcopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem ad ripas Rheni citerioris ſitam Tacitus, in qua gente Agrippinam Claudij Cæſaris coniugem, Neronisq; matrem natam eſſe, ac ueteranos, & coloniam illuc deduci impetraſſe, Vbiorumq; gentem Rheno transgreſſam auum eius Agrippam in fidem ſuam accepiſſe, ac eam urbē fatali igne paulo poſt conſumptam refert, in qua capitolium, et loca, ac ædificia fuere, & ritus ad Romanorū inſtar. Ex his adhuc non omnia periere.

Antona in Anglia fluuius. Tacitus.

Anſuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phryſiis pulſos à Caucis non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Arenacij inter coloniam, & traiectum urbes epiſcopales locum ultra Noueſium Rheno adiacentem non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

B

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorū, ac lo

eorum mari oceano Rheno, Matrona, & Sequana flu minibus includuntur, horum pleriq; orti à Germanis Rhenum antiqtus traductis Gallos inde expulerunt. hi moribus legibus, & ornatu nũc ſunt ualde culti, humani, & ſatis effœminati, continueq; ſunt apud eos mercatores, quo per ætates cõmercia, moresq; hominum mutari cõſtat. In his ſunt Metropoles, Treuerẽſis, Coloniẽſis, Magũtina, Rhemẽſis, et earũ ſuffraganeis intra oceanũ mare, ac eadẽ tria flumina conſtitutis, item Barbãtia, Flandria, Holãdia, Gheldriæ, ac Phryſiæ pars, tota Picardia, Hãnonia, Iuliacum, uirtutum comitatus, ac campaniæ maxima portio. Sylua Arduenna uniuerſa cum ſingulis ſibi adiacentibus, & ea incluſis populis, ac locis, & pleriq; principes, tum profani, tum ſacri, ducesq; & comites, ciuitatesq;, quarum multæ liberæ, ſuoq; iure agunt. aliæ Frãcorum regi obtẽperant, quod supereſt imperatorias partes ſeqtur. in his ſunt tres imperatorum electores, ſunt & Frãcorum regis, quos pares uocant, fermè omnes. Imperator certe, & Rex in Belgis coronatur, cõſecratur, et inungitur. alter Aquiſgrani, alter Rhemis. hos memorat Lucanus in primo. in his Belgarum clariſſimi erant Treuiri, quorum urbs opulentiſſima Anguſta, ut refert Pomponius Mella, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæſare uſq; in tempus inclinantis imperij Legatum Romani diutius habuerunt. Nunc uero uice proconſulũ, & legatorũ Romani Pontificatus Monarchia extat, & legatos natos, et primates habet, qbus ſubſunt epiſcopi ad inſtar præſidiis Prouinciæ inſtituti. Sũt et collectores, quos priſca ætas quæſtores appellauit, atq; reges, et

principes, qui uelut cenſores decreta Pōtificis Maximi, & cenſuras reuerenter exequuntur, huic ſinguli obediẽntiam exhibent, et ad eum in cauſis maioribus recurrunt, quas ad ipſum aſſidue deferunt.

Belgiũ erat bellouacorũ ciuitas magna et inter belgis authoritate, atq; hominum multitudine præſtans, in qua Cæſar interdum hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere, nomen adhuc retinet.

Bellouaci ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia rhemenſi, ac Francorum regno ſita. hi hodie de beamoiſim.

Bibrax oppidũ Rhemorũ in belgis ultra Axonã flumen, nec longe ab eo, quod flumen in extremis rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorũ regno ſitus, nunc naui, et interdum uado traijcitur, portus priſcum oppidi nomen latine retinet.

Bibracte oppidũ heduorũ in celtis longe maximũ, ac copioſiſſimum, & maximæ apud hæduos authoritatis, in quo totius Galliæ concilium Cæſar indixit, ius dixit, et ſæpe hyemauit in Francorũ regno ſitum in formam ruris redactum, et in radicibus montis nõ longe ab Hedua ciuitate poſitum nomen retinet.

Bibrogi populi ĩ Anglia mari proximi, et caſſijs ancalitibus, trinobantibus, ceuimagnis, ac ſengoriacis.

Bigerrones populi in Aqtania proximi tarbellis, uocatijs, taruſcijs, ſonciatibus, et hiſpaniæ citeriori in Frãcorum regno ſiti comiti de fuxo ſubditi. Vbi comitatus eſt in Vaſconia, conſiſtens nomen retinent ubi turſa eſt, & caſtrum begora, et epiſcopatus bicterenſis Prouinciæ narbonenſis. Hinc profectus uir fortis Enequus no

mine Regnũ Nauarræ conſtituit, pulſiſq; inde mauris ſucceſſoribus ſuis, regnum per manus reliquit.

Bractuſpancium oppidũ Bellouacorũ inter Belgas finitimum Sueſſionibus in Frãcorum regno ſitum.

Brãnouices populi ĩter celtas proximi Seguſianis, Ambuaretis ac Heduis, quorũ clientes erant. hodie Lemoriane.

Blanonij populi ĩter celtas proximi ſeguſianis ãbuaretis, ac heduis, quorum clientes erãt, qui fuerunt forte brannonices, qui dicuntur à Gallis de blano.

Bituriges populi ĩter celtas, eorũ fines ab hedueis, quorũ erãt ĩ fide, ligeris flumius diuidit, proximi ſunt Aruernis. XXI urbeis eorum uno die incenderunt, ut Cæſarem cómeatu, ut pabulatione prohiberent. ciuitas eſt Metropolis retinẽs nomen, Carolus ſeptimus, qui pulſis Anglis Frãcorum Regnum reſtituit, cum nihil fermè aliud eſſet, q̃d in Gallia retineret occupantibus Anglis omnia, bituricẽſis rex in deriſum appellabatur. regno Frãcorũ ſita, hos memorat Luca. primo.

Batauí populi inter belgas. Nã Moſa flumen parte quadam ex Rheno recepta lóge ferè ab oceano octoginta millibus paſſuũ, quæ appellatur Vualis, Inſulã efficit Batauorum in oceanum influit, hi hodie, ut pleriſq; placet, Holãdini dicũtur diœceſis traiectenſis propinqui phryſiæ, & ducatui Gheldriæ, ac mari oceano finitimi, hos memorat Luca. in primo, hi à Cattis populis Transrhenanis, ceruſis, & ligijs Pannoniæ populis ultra Hercyniam ſyluam finitimis hermũduris orti dicũtur, & ſeditione domeſtica pulſi extrema Galliæ oræ uacua cultoribus, ſimulq́; inſulam inter uada

ſitam occupauere. quam mare oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera circunluit, ut refert Cornelius Tacitus dicens, apud Batauos fuiſſe olim lucum ſacrum, qui, ut coniectura eſt, hodie in finibus uici Aghe ducis in Holandia extat, nec longe ſecundum Tacitum eſt inſula nomine Mona, unde forte Monachum oppidum, uel Monaſterium ciuitas epiſcopalis eſt.

Britāniæ maioris, cui nomē eſt anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli cauſa ex Belgis tranſierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, et bello illato ibi ermanſerunt, atq; agros colere cœperunt. Inde opinio eorum linguam ex populorū diuerſitate compoſitam intellectu, ſcientiáq; loquendi difficiliorem eſſe, quodq; Germanos præ cæteris caros habeant, quia pleriq; Belgæ orti ſunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum tranſiuerunt, à quibus poſt hæc Angliæ pars maritima origínem ſumpſit, hos refert Lucanus ultra oceanum eſſe, & toto diſcretos orbe, continet tota Anglia inſula in circuitu bis mille millia paſſuum. apud hos erat, et eſt magnus pecorum numerus. hæc inſula Angliæ Germaniæ populis in eam claſſe ſæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis Anglorū terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad ſeptentrionem uergit Scoti, & ipſi Germani pictis admiſtis occuparunt, hodiéq; tenent, Francis amiciſſimi, Anglorum regi maxime ſemper infeſti. populi moribus inconditi, efferi, nullas propè urbes habent. nemora, & ſyluas bellis ingruentibus petunt.

Boij populi Tranſrhenani Franconiæ alpibus Italiæ ſueuis auſtralibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum noricum tranſiuere, Noricóq; oppugnarũt expulſis, ut coniectura eſt, Noricos, quorum Noricorum adhuc pars trans Danubium non longe ab ortu eius, & Atheſis fluminis ſita Noricus appellatur. Boiorum pars Heduis Cæſarẽ deprecantibus deuictis Heluetijs, quorum in ſocietate domo exceſſerant, in finibus Heduorum à Cæſare ſunt collocati. Vbi Gergobinam ciuitatem exiguam, et infirmam non longe ab Auarico oppido in finibus Biturigum ſito, cis per Heduos attributo habitarunt Boij primum, poſt Boioarij, & nũc Bauari dicti à finibus Herbipolenſiũ per Noricum agrũ, ubi Nurimberga eſt oppidum in medio ferè Germaniæ ſitu in anguſtenſes protenduntur. cum quibus, & alijs finitimis Thanſrhenanis uſq; ad Briſſinam urbem, et terras, quas hodie Sigiſmundus Auſtriæ dux poſſidet, ac in fineis tridentinos ſæpe tunc, et continue uſq; nũc Heluetij Rhenum tranſeuntes bella geſſere. hi Borbonij hodie dicuntur.

Bacenis ſylua ingens trans Rhenũ Sueuos à Cheruſis pro natiuo muro diuidit, nũc, ut opinio eſt Nigra ſylua dicitur non longe Friburgo oppido, et badenſi agro inter Atheſim, Rhenum, Necharum, Mogũnum, et Danubium Germaniæ flumina, Hercyniamq; ſyluam, & Haſſiæ regionis Germanicæ monteis.

Bellocaſſi populi inter Celtas proximi Lexouijs, quos opinio eſt eſſe Baiocenſes. eorum ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia rhotomagẽſi, ducatu Normãniæ, et regno Francorum ſita.

Brigantes in Anglia populos gentem nõ memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Batauo durũ inter colonienſem, et traiectenſem urbeis epiſcopaleis locum ultra Noueſiũ in finibus ducatus cliuenſis ſitum Rheno adiacentem belgis aſcribendum non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Bonnam oppidũ ad citeriores Rheni ripas ſitum, & colonienſi urbi, ac cõfluentiæ oppido proximum inter belgas numerãdũ nõ memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Bethaſios Germaniæ populos ĩter belgas proximos caninefatibus, batauis, tũ gris, ac marſacis traiectẽſes ſuperiores fuiſſe coniectura eſt, ad utrãq; Moſæ fluminis ripam cis Rhenum ſitos, in diœceſi lodienſi, hos Cæſar non memorat, ſed Tacitus.

Bingiam nunc Pinguiam Germaniæ oppidũ Belgis aſcribendum inter maguntiã urbem, & confluentiã oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Bruteros, ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ Germanis religionem aĩos corũ occupãtibus aliquando præfuit, ut author eſt Tacitus, Germaniæ inferioris populos Henteris, et Phryſijs proximos non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

C

Celtica, quæ et Gallia olim à Romanis dicebatur Biſuntinã, Senonẽſem, Bituricenſem, Lugdunẽſem ciuitates metropolicas, earumq; ſuffraganeos omneis inter garumnam matronam, ſequanam, & rhodanum flumina ſitas cõplectitur. ĩ hac ſunt ducatus Bituricẽſis, Burgundiæ, Borbonij, Arueniæ, aurelianenſis, ualeſij à

quo recentiores

quo recentiores Francorum Reges à Philippo .ſ. Valleſio cognominantur, et Normaniæ, quoad citra Sequanam ſe extendit, comitatus etiã Burgundiæ, Niuernẽſis, Antiſſiodorenſis, montis Belicardi, Ferretenſis Carolotenſis, Matiſconenſis, Bleſenſis, Belluacenſis de Iouigni principatus aure ſiccæ, multiq; alij, & pars comitatus Campaniæ Celtarum clariſſimi ſunt Hedui. horum urbs oppulentiſſima Auguſtodunum, ut refert Pōponius Mella, cui Gallica lingua alludit autun appellãdo, cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallis uiguit. Rhodanus fluuius præfiniebat, ut nõnulli ſcripſerunt, hi proprie Franci nunc dicuntur.

Ceutrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus non longe à Vocuntijs, & Allobrogibus erant inter Alpes graias, quæ hodie dicuntur mons cinerum, ſiue Cineſius, et urbem Gebennam, lacumq; Lemanũ, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Ceutrones ſunt Tarentaſij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas eſt Metropolis.

Caturiges populi finitimi Ceutronibus, ac Garocellis, qua iter erat ab alpibus graijs ad oppidum Gebennam lacum lemanum, & Rhodanum fluuium, quos uerisimile eſt fuiſſe diœceſis, uel ſaltem Prouinciæ Tarentaſiæ extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium trãſeuntes depoſitis, ubi poſtea Aduatici incoluerũt, citra id flumẽ impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, ſolis Bellouacis reſiſtentibus, iterq; per Galliã Prouinciam Romanorum faciẽtes in Italiã contenderunt, hos memorat Lucanus in primo, quos à Dacia dicitur ue-

niſſe opinio eſt. hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq; nuncupantur.

Cargali populi Tranſrhenani in Galliam Celticā circa fineis Sequanorū, ac Heduorū ab Arioviſto Germanorū Rege trāſportati, quos non ab re opinari poſſumus eoſdem fuiſſe cum Harudibus ab ipſo rege ſimiliter translatis.

Caletes populi inter Belgas Morinis, oceanoq; mari finitimi, ac Ambianis, et Attrebatibus proximi. ab his breuiſſimus in Britāniā, nūc Angliā traiectus, nomen retinent. Normanniæ ſunt diœceſis in Regno Frācorum ſiti, Anglorum regi ſubiecti.

Catuaci populi inter Belgas Neruijs, Caletis, Viromādijs, ac Condruſis proximi, quos forte Doaci oppidi incolas Attrebatenſis opinari licet.

Cheruſci populi Germani gente nomine, & numero appellati Cis Rhenum fluuium inter Belgas Eburonibus, qui hodie Leodienſis, & Cōdruſis proximi, hos cōiectura eſt fuiſſe inter populos Leodienſis diœceſis.

Condruſi Belgarū populi inter Eburones, qui nunc Leodiēſis ſunt, Segnos, et Treuiros, quorū erāt cliētes, Menapijs, Moſæ fluuio, et ſyluæ Arduēnæ finitimi, gente nomine, et numero Germani, apud quos eſt ad ripas Moſæ oppidū ab Antonino Pio, ut q̄dā ſcribūt, conditū, et Beneſacta appellatū nomē retinēt, diœceſis ſunt leodienſis, et uſq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius antiſtiti etiā ſubiacent, nūc ducatui Lucēburgenſi, ac comitatui Namurcenſi, et Moſæ fluuio finitimi.

Curioſolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanū attingētibus, quæ Armoricæ appellātur,

proximi Andegauenſibus, Seſuuijs, Oſiſſinis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. hos Coriſopitenſes eſſe pleriſq; placet. quæ ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Turonenſi Britaniæ ducatu, regnóq; Francorum ſiti. Cornouaide à Gallis.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauẽſibus, Cenomannis in regno Francorum ſiti.

Cadurci populi inter Celtas proximi Hebeuteris, Gaballis, Velaunijs, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum ſub imperio eſſe conſueuerat ciuitas epiſcopalis in Prouincia Bituricenſi, ac regno Francorum ſita nomẽ retinẽt. hos memorat Iuuenalis in prima ſatyra tertij libri. Nec longe erãt à finibus Prouinciæ Romanorũ.

Cauillonum oppidum Heduorum inter Celtas, qđ coniectura eſt fuiſſe oppidum Cabillon ad ripas Araris fluuij ſcilicet fluminis, ubi rei frumentariæ, commercijq;, & commeatus cauſa ſæpe Romani negociabãtur.

Carnutes populi inter Celtas Andegauẽſibus, Turonibusq; finitimi, ac oceano proximi erãt ĩ cliẽtela Rhemorũ regio eorũ totius Galliæ media, à qua tamen extra regnum Frãcorũ biduo iter expedito, patet. ciuitas ẽ epiſcopalis nomẽ latine retinẽs, ĩ Frãcorũ regno ſita.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hiſpaniæ finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerũt Vocatijs, Taruſatijs, Tarbellis, Bigeronibus, Garumnis, Cocoſatibus, ac reliquis populis, et ciuitatibus Aqtaniæ contra exercitũ Cæſaris, cuius dux erat P. Craſſus Marci Craſſi filius, qui cum patre à Parthis interẽptus eſt. finitimi ocea-

no Aquitanico, Pyrreneis mốtibus, ac Garũnæ fluuio.

Cocoſates populi in Aquitania proximi Subuzatibus, Vocatijs, Taruſatijs, ſontiatibus, Garumnis, ac Hiſpaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio in Francorum regno ſiti.

Confluens Moſæ, et Rheni fluminũ in Sicambros, nunc Ghelrenſes ad Menapios, nunc Iuliacenſes, ut olim ſeipſi Menapij protendebant, eſt longe ab oceano ferè octuaginta mille paſſuum proximus Nouomagio Ghelrẽſiũ oppido, diœceſis Traiectenſis, Prouinciæ Colonienſis inter Buſcũ ducis, & Hoeſdem oppida ducatus Barbantiæ, in quorum Sicambrorum fineis equitatus Vſipetum, & Tencatherorum poſt prælium, & fugam ſuorum ſe Transrhenum recepit, inter quem confluentem, et Colonienſem ciuitatem, quæ poſt Vbiorum fuit ponte facto Cæſar primo traiecit exercitum.

Cantium in Anglia ad mare eſt in Angulo Imi, minorisq; lateris ex tribus eius inſulæ lateribus contra Galliam, quò ferè omnes Galliæ naues appellunt, & ad orientem ſolem ſpectat. ex omnibus autem Anglicis longe ſunt humaniſſimi, qui Cantium incolunt. quæ regio eſt maritima omnis, neq; multum à gallica differunt conſuetudine. huic maritimæ regioni quatuor reges præerant, quibus Cæſar, quicquid in annos ſingulos uectigalis populo romano Anglia pendĕret, conſtituit. Nũc regnum Angliæ ex uoto Henrici regis uectigalis romano Pontifici facta eſt, queſtorq; à R. Pốtifice in Angliam mittitur, qui cenſum annuum exigat non diſſentiente rege. In Cãtio ciuitas eſt Metropolis nomen retinens, ferè habet omneis epiſcopos Angliæ ſibi ſuffraga

neos, eius archiepiſcopus legatus natus eſt. ſimiliter, & Eboracenſis, cui i Anglia, quæ eas duas Metropoles ſolũ habebat, duo tantum ſubſunt ſuffraganei, qđ omnes olim epiſcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepiſcopum, illi ſubijcerentur.

Ceuimagni populi in Anglia mari proximi, et Trinobãtibus, Sẽgotiacis, Ancalitibus, Bibrogis, ac Caſſijs.

Caſſij populi Angliæ mari proximi, et Ceuimagnis. Trinobãtibus, Sẽgoriacis, Ancalitibus, et Bibrogis.

Centrones item Belgarum populi, qui ſub imperio Neruiorum, nunc Tornacenſium, erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumoſijs, & Gordunis, forte ſunt nunc Gordracenſes in Flandria Tornacenſis diœceſis.

Cheruſci Germaniæ populi Trãſrhenani, quos Bacenis ſylua Germaniæ ingens nunc Nigra, ut pleriſq; placet, dicta à Sueuis pro natiuo muro diuidit, hos Tacitus refert proximos Hermonduris, Cattis, & Ligijs Hungariæ populis.

Camulodinum in Anglia oppidum, ſeu Colonia.

Canine fates populos Batauis finitimos, & eandẽ inſulam colentes, qui origine, uirtute, lingua pares Batauis, numero ſuperantur, Tacitus.

Cathos populos Germaniæ Tranſrhenum flumen Ligijs Hũgariæ populis, Cheruſcis, Herciniæq; ſyluæ proximos, ac Hermoduris, cum quibus pro flumine finitimo ſale fœcundo pugnabant, et in æternum diſcordabant Cauci Germaniæ populi.

Ciuaronem oppidum proximum Hiſaræ flumini Vocuntionibus populis, montiq; Ciniſio, & Allobrogibus in Sabaudia, Plancus inter epiſtolas familiares

Tullij, in illa, quæ incipit. Nunq̄ mehercule, quibus in locis opinio eſt Cæſarem initio galliæ belli quinq; legiones ex Italia traduxiſſe, et uerisimilius eſt, q̄ quod per Eporediam urbem epiſcopalē, & auguſtam prætoriā, ac montem, cui Coloniæ iugum uulgo nomen eſt inter Cineſiū, & ſancti Benardi monteis iter fecerit, cū hoc impeditius, ac prolixius uideretur.

Cammanos Germaniæ inferioris populos pridem Phryſiæ partem oceanum mare Rhenum fluuium, & lacus attingentem paludibus, ac ſaltibus uberrima incolentes, quā mox Tubantes populi poſt Vbij, Germani et itidem gens inhabitarunt. Tacitus.

Ceracates Germaniæ Tranſrhenanæ populos Vangionibus, ac Tribotis proximos. Tacitus.

D

Diablinthres populi inter Celtas Lexobijs, Nanetibus, Ambiliatibus, Venellis, Curioſolitis, Venetis, & Seſuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus oppoſiti Angliæ, in Prouincia Turonenſi, & regno Francorū ſiti. Leondoul galliçe.

Danubius flu. Germaniæ, ex monte qui Iraneus dicitur nō lōge à Rheticis Alpibus, Atheſiſq;, et Rheni Germaniæ fluminum fontibus inter Tridentinam, & Curienſem diœceſis oriens Germanos ſiniſtra, & Hungaros, ac Theutones dextra alluēs. poſt Iſter dictus, ac iterū Danubius Euxino mari pluribus hoſtijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Daci populi erāt Tranſrhenani Danubio fluuio, et Auaritis, ſyluæq; Herciniæ finitimi, quos olim Hūga-

riæ partem habitaſſe pleriq; tradunt, & poſt in maritima loca Noruegiæ proxima ceſſiſſe. Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in quod Galliæ conciliũ Cæſar indixit, ac de coniuratione Senõnum, et Carnutum quæſtionẽ habere inſtituit, et de Accone, qui princeps eius coniurationis fuerat, grauiori ſententia pronuntiauit, ac more maiorum ſupplicium ſumpſit, cæteris aqua, et igni interdixit in regno Francorum ſitum.

Duracij populi in finibus pictonum, qui perpetuo in amicitiam remanſerant Romanorum propinqui oppido Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis inter Celtas in regno Francorum ſiti. hic Duraſiorum familia inter Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metenſis ciuitatis, quo ex Colonia urbe Rhenũ attingente ad eam ciuitatem iter eſt. Tacitus. forte Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gente nomine, et numero Germani appellati, Cõdruſis, Menapijs, Aduaticis, Treueris, quorum Clientes erant, & ſyluæ Arduẽnæ finitimi, nunc Leodiẽſes dicti apud Gallos Liege. horũ maxima pars inter Rhenũ, et Moſam, qui ſcilicet Moſa fluuius eos alluit, his Sicambri, qui Ghelrenſes erant Transrhenani ſunt proximi. ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atq; humilis, proximi oceano, & ſyluis, continentesq; paludes habebant, his duo reges præerant, quo magis conſtat eos fines quamlatiſſimos extitiſſe, quibus coniectura eſt ducatũ Luxẽburgenſem, et Lotoringenſem, ac Iuliacẽſis partẽ et comitatũ Namurcen-

ſem, urbemq́; Aquiſgranũ, ubi imperatores primam ex more ſuſcipiunt coronam, incluſos extitiſſe, ac quãtum diœceſis ipſa Leodienſis uſquequaq; ſe extendit, reges illos poſſediſſe. Apud Eburones autem ſtirpem Caroli magni in uico Lupilia nomine, Leodienſi ciuitati proximo, ortum habuiſſe tradunt, Pipinosq́;, et Carlomanos, Belgas, ſimulq́; Germanos fuiſſe, ſicq́; in Germanos, Ciſrhenanos, qui Belgæ ſunt à Græcis non in Tranſrhenanos eſt translatum imperium. Ciuitas nũc eſt epiſcopalis Prouinciæ Colonienſis, Lucanus, & Suetonius in uita Iulij Cæſaris, quem refert cladẽ Cottæ, & Aurunculei egerrime tuliſſe. hanc ciuitatem Carolus dux Burgundiæ ultimus ſolo æquauit, omnesq́; puberes, & ſacerdotes interfecit, quod epiſcopo conſanguineo ſuo infeſtiores aliquanto fuiſſent.

Eburonices inter Celtas populi Aulertijs, Lexouijs, Vnellis, & Curioſolitis proximi ex maritimis ciuitatibus oceanũ attingentibus, hos opinio eſt populos eſſe ciuitatis Ebroicorũ, quæ eſt epiſcopalis in Prouincia Rhotomagenſi ducatu Normãniæ, et Francorũ regno ſita.

Eſſui populi pacatiſſimi, & quietiſſimi proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia paſſuum. hos inter Celtas fuiſſe coniectura eſt, forte in Normãnia, aut Britãnia citeriore, & regno Frãcorũ ſiti. Galli Retolus appellant.

Elauer fluuius inter Celtas apud Aruernos, Gergouiam oppidũ in altiſſimo monte poſitum præterfluens, qui fere ante Autumnum uado trãſiri non ſolet, proximus Heduorũ finibus in regno Francorum ſitus, nomen adhuc retinens.

F

Fluſtates populi in Aquitania proximi Vocatijs, Taruſatijs, Sontiatibus, Garumnis, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti. comitatus eſt in Vaſconia conſiſtens ad comitem de Fuxo pertinens. nomen retinet etiam nunc.

Friſios oceano, & Batauis finitimos, pluráq; loca, & inſulas circa Holandiam, Ghelriam, Barbantiam, & Traiectenſem urbẽ, ac Oſtia, quibus Rhenus oceanũ mare influit habitanteis. Tacitus refert eos trans rhenanam gentem tunc fuiſſe.

G

Geneua oppidum Allobrogum proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons ſuper Rhodanum fluuium ſitus ad Heluetios pertinebat, ubi à lacu Lemano, quẽ Lauſane dicunt, Rhodanus ad Liguſticum mare profluit finitimũ Antuatibus, & à Gallia Prouincia Rhomanorum non longe diſtans, nunc duci Sabaudiæ, ſiue eius ciuitatis Antiſtiti proprio comitatus nomine ſubeſt extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Vienenſi, nomen præſertim galliæ retinens. Lucanus.

Garocelli populi citra Rhodanum finitimi Caturicibus ultra Alpes graias, quibus hodie nomẽ eſt mons Ciniſius, ſiue Cinerum. hac Hannibal authore Liuio, non ſine ingenti difficultate exercitum in Italiam traduxit. hi nõ longe à Ceutronib., qui Tarentaſij ſunt, nec ab Hiſara flu. extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia conſtituti.

Gaballi populi inter Celtas proximi Eluetijs, &

Cadurcis Velaunijs, et Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerant, ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Bituricenſis olim, nũc Arelatenſis in regno Francorum ſita nomen retinens.

Genabis inter Celtas Carnutum oppidũ, quod pons Ligeris fluminis continebat proximum Velaunoduno, & Agendico oppidis Senonum, ac Auarico, & nouioduno oppidis Biturigum in regno Francorum ſitum.

Gergobina inter Celtas Boiorũ oppidum, quos Heluetico prælio uictor Cæſar ibi collocauerat, Heduiſq; attribuerat, ut ſupra deſcripſimus, in finibus Heduorum proximum auarico, & Nouioduno Biturigum oppidũ in regno Francorum ſitum.

Gorgouia in Celtis inter Aruernos oppidum ſecundum flumen Elauer in altiſſimo monte poſitum omnes aditus difficiles, ac oppoſitum collem ſub ipſius montis radicibus egregie munitum, omniq; ex parte circunciſum habens, erat & iugum, cuius dorſum propè æquũ ſyluestre, et anguſtum, qua ad alteram oppidi partem aditus, oppidi murus à planicie, atque initio aſcenſio recta regione, ſi nullus anfractus intercederet, mille ducentos paſſus aberat, forte nunc Claromontenſis ciuitas epiſcopalis in Prouincia Bituricenſis, & Francorum regnoſita.

Garites populi in Aquitania proximi Auſcis, Garũnis, Vocatijs, Taruſatijs, Sonciatibus, & Hiſpaniæ citeriori, quos coniectura eſt fuiſſe Lacorites, nunc Lectorenſes ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Auſcitana, et in Vaſconia, ac Francorum regno ſita.

Garumni populi in Aquitania proximi Aucis, Vo

[ca]tijs, Taruſatijs, Sonciatibus, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti.

Germania, ut pleriſq; placet, inter Danubiũ, et Rhenum flumina protenditur, omneisq́; illic habitantes populos à fontibus eorum uſq; ad maria, quæ ambo influunt, complectitur, nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, ac Eburones, Condruſos, Treuiros, Aquiſgrani urbem, & plerosq́; Belgis ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos ſuperior Germaniæ pars, quæ alta dicitur ab Alpibus Italiæ imminentibus uſq; ad Maguntinam urbẽ Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentẽ protenditur inferior ab inde uſq; in mare oceanum, horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longiſſime expellere.

Galli omnes in ſeptentrionibus ſunt poſiti, Carnutum autem fines regio totius Galliæ media Galli uirtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos ſuperabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agriq́; inopiã Transrhenum Colonias mitterent, & quod à dite patre ſe prognatos prædicabant ſpatia totius temporis non numero dierum, ſed noctium finiẽdo, ita ut nocteis dies ſubſequatur. Cõiectura eſt horarum initium apud eos media nocte incipere conſueuiſſe, apud hos ſunt tres præcipuæ ciuitates Treuerenſis, ſcilicet Colonienſis, & Maguntina, quæ in imperatoris electione principatum obtinent. Conſtitutas autem apud Gallos eas coniectura eſt, ut Chriſti forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Grudij populi inter Belgis ſub im pio Neruiorũ pro-

ximi Centronibus, Pleumoſijs, & Gordunis, Galli Louanois.

Gorduni populi inter Belgas ſub imperio Neruiorum proximi Ceutronibus, Pleumoſijs, & Grudijs, Gantois gallice.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, quã ſcilicet Aquitani conſiſtunt inter illud flumẽ, montesq; Pyrenæos, ex quibus oritur, & mare oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. Lucanus.

Geldubam Germaniæ locum propè Rhenum, Maguntinam, & Coloniã urbeis Metropoliticas. Tacitus.

Gugernos Germaniæ populos propè Rhenum fluuium, & Geldubam Batauis proximos. Tacitus. ſunt qui Cugernos malint.

Grunes iter Colonienſem, Traiectenſem urbeis locũ ultra Noueſium oppidum Rheno adiacẽtem. Tacitus, qui, ut cõiectura aſſequi poſſumus, Cliuis eſt, unde Cliuenſis ducatus dicitur, cui ſatis uocabulum alludit. hinc mater Ludouici XII Francorũ regis Maria nomine.

H

Hedui populi finitimi ſunt, Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebuſianis inter Celtas, hi adhuc nomen priſcum latine retinent inter Burgundos, nunc nominati, nec citra Ararim flumen, qui nunc Sagona appellatur, aliquos habent fineis, nec hodie ſunt Sebuſianis finitimi. In ducatu Burgundiæ, & Francorum regno ſiti. ciuitas horum Heduorum epiſcopalis eſt in Prouincia Lugdunenſi.

Heluetij inter Celtas populi ſunt bonitatem agri habẽtes, finitimi Conſtantienſi, Baſilienſi, Sedunenſi, ac Ge-

Benenſi, et Biſuntinæ diœceſibus, ac ultra Lauſanenſem agrum protenſi ſunt, atque ex maxima parte Biſuntinæ Prouinciæ ſunt, atq; ad Sabaudiæ ducatũ extendebantur. Quorũ fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curienſem, et Sedunenſem diœceſes, monteſq; Brigam, et Sancti Bernardi, uſq; ferè in Bellicenſem diœceſim, cuius populi, ut coniectura eſt, olim Sebuſiani ſunt dicti. In latitudine autem à mõte Iura circa Baſilienſem, & Conſtantienſem agros, uſq; ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde uſq; in finem lacus Lemanni, ubi pons eſt, ciuitas Gebennæ anguſtior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Heluetiorũ pagi quemadmodũ tempore Cæſaris conſiſtunt. Berna caput nũc gentis Suricum Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus, & cætera dicebantur, qui ſæpe ultra Rhenum tranſeuntes bella cum Bauarijs Sueuis, & alijs Tranſrhenanis finitimus, quos altos Alamanos nominamus, ſeu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quæ loca, nunc Coſtantienſis, Curienſis, Tridentinæ, & finitimarum ſunt diœceſum gerebant, hos, cum per Galliam Prouinciam Romanorum trãſire prohibiti eſſent à Cæſare, anguſto, & difficili itinere uix qua ſinguli carri ducerẽt, per loca, ubi claues, et Iougni caſtella, nunc ſunt in extremus Sabaudiæ & Burgũdiæ finibus in Sequãnos, qui nunc comitatum Burgũdiæ habitãt, penetraſſe creditur, et ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum caſtella id flumen attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus eſt Burgundiæ contendiſſe, hi à pleriſq; Suitenſes, à nõnullis fœderati dicuntur. agroſq;, & uicos poſſident in

Italia citra montem, qui ſancti Gottardi dicitur, in diœceſi Mediolanenſi. contra hos Cæſar ſuo, ac ſuorum eqs amotis, ſe prælium commiſiſſe refert, & cum ſex legionibus, equitatuq́;, & auxiliaribus copijs duobus prælijs uno ad Ararim flu. altero in Heduis, Heluetios, quorum CCLXIII millia ferre arma poterant, fudiſſe, & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atq; acriter, ut toto prælio, cum ab hora diei ſeptima, uſq; ad ueſperam pugnaretur, auerſum hoſtem nemo uidere potuerit. Hi cum ſæpe in Italiam erumperēt à Carmaniola duce Philippi Mediolanenſis principis prælio uicti, intra fines ſe ſuos poſtea continuere, noſtra demum ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti magnum ſibi nomē comprararunt, ut nullus peditatus melior eſſe cenſeatur. Quod ſuperiore anno XXX eorum millibus à Venetis euocatis, id, quod nū quā ante acciderat, fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum eſt. Atq; hoc anno fugatis eiſdē ad Nouariam per inſidias caſtra nocte aggreſſi, magnum ſibi nomen compararunt.

Harudes populi Tranſrhenani ſunt in Galliā Celticam circa fines Sequanorū, ac Heduorum ab Arioviſto Germanorum Rege tranſportati.

Helueteri populi inter Celtas proximi Cadurcis, Gaballis, Velaunis, et Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerant in Prouincia Bituricenſi, & regno Francorum ſiti.

Heluij populi inter Celtas Aruernorum fines contingunt, hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit, proximi ſunt Gaballis, Rhutenis, Cadurcis, Volcis, et Arem

tis, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum. ciuitas eſt epiſco palis in Prouincia Bituricenſi, & Regno Francorum ſiti, nunc Albienſes dicti. hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam eſſe Euſebius, & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ Tranſrhenana ſylua eſt forte ab Hercino mõte Germaniæ dicta, latiſſima, ac ſupra omnes alias longiſſima. Oritur ab Heluetiorum, et Nemetum, & Tauriacorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regionibus pertinet ad fines Auarũ, et Dacorũ, quos pleriq; putant Hũgariæ partẽ habitaſſe, hinc conſtat Nemetes, qui Spirenſes uocãtur, et Heluetios Trãſrhenũ fines tempore Cæſaris habuiſſe, quæ ſylua multo longior, atq; latior eſt, quàm Italia uel Gallia tota.

Hermonduros Tranſrhenanos Germaniæ populos Ligijs Hũgariæ populis, Cattisq; Cheruſcis, ac ſyluæ Herciniæ, & ultra illam proximos. Tacitus.

I

Ibernia inſula eſt ad Hiſpaniã, occidentemq; ſolem ſita, quà medium Angliæ latus uergit, dimidio minor exiſtimatur, quàm Anglia. Sed pari ſpatio trãſmiſſis XXX millibus paſſuũ in Hiberniã apelles, ut in Britãniam. in hac ſunt plures Metropoles, & ciuitates epiſcopales, q̃ in Anglia. eam qdam nominant Irlandã.

Ioſcædum ter Celtas oppidũ fluminis Sequãnæ ripas attingens citeriores ſupra Maledonum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ, quæ Pariſij dicitur proximũ non longe à Senonibus in Francorum regno ſitum.

Icius portus inter Belgas Morinis, oceanoq; mari finitimus eſt Ambianis, & Attrebatibus proximus, à cõtinenti, Britãniæ, quam Angliã dicimus XXX milli-

bus paſſuum diſtans et traiectui cõmodiſſimus, cui ad dextram Zelandia inſula Holandia, et Flandria, ad ſiniſtrã autem comitatus, q̃ dicitur portus Picardiæ pars & Normandiæ ducatus ex oppoſito uero Anglia con=ſiſtunt. oppidum eſt illic populorum, quibus Calete nomen eſt. Id adiecto Iccij portus nomine, ut quibuſdam placet, Caletum nuncupatur. Normanniæ eſt diœceſis in regno Francorum, et poteſtate Anglorum Regis ſitum. Lucanus.

Iura mons Sequãnos ab Heluetijs diuidit incipiẽs in finibus Baſilienſium, ac Conſtantienſium protenſus ferè in Sebuſianos, nunc Bellicenſes Prouinciæ Biſuntinæ, qua Sequanorũ fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæſarem ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxiſſe opinio, ciuitates, nãq; oppida, & uici, ſicut olim continebantur nominibus populorũ, ita, ut plurimum eiſdem in locis remanſerunt de illorum diœceſibus Prouincijs Tribubus, ac regionibus.

Icenos in Anglia populos ab Oſtorio Romano duce ſubactos Tacitus, qui forte Icci portus accolæ, fuerant, refert.

L

Latobrogi finitimi Heluetiorum ſunt inter Celtas non longe ab Allobrogibus, quos Lauſanenſes fuiſſe cõiectura eſt. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Biſuntinæ in ducatus Sabaudiæ ſita , ac eius proprio antiſtiti ſubdita.

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis , Sequãnis, ac Tullenſibus, qui dicebantur Leuci, nomẽ retinent. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Lugdunẽſi,

ac Francorum

ac Francorum regno ſita. Langies ab indigenis.

Leucij populi finitimi Lingonibus, et Sequănis, qui Burgundi ſũt, ac Mediomatricibus, qui Metenſes hodie dicuntur, Belgis attribuuntur, & Treuerenſi Prouinciæ. hodie Tulenſes dicti, ciuitas eſt epiſcopalis in Lotoringia regione. Lucanus.

Lemouices item populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellătur proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauĕſibus, Cenomannis, Lexouijs in Prouincia Turonenſi, regnóq; Francorum ſiti. Limoſins gallice.

Lutetia inter Celtas eſt, prouinciæ Senonenſi aſcribitur, oppidum erat Pariſiorum poſitum in inſula fluminis Sequănæ, quod perpetua palus influit proximũ Bellouacis Agendici oppido, ac Senonibus, & Melloduno oppido finitimum. nunc urbem Pariſienſem eſſe dicunt. ciuitas eſt epiſcopalis in Francorum regno ſita, in quam Cæſar ſe concilium tranſtuliſſe, et patrum ſuorum memoria à Pariſijs populis conſtructam eſſe ſcribit.

Lexouij populi inter Celtas ſunt proximi Oſiſſinis, Nanetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, et Auleras, ex ciuitatibus oceanum attingentibus. hos quidă oppinantur eſſe accolas ciuitatis Lixouienſis, quæ eſt epiſcopalis in Prouincia Rhotomagenſi ducatu Normanniæ, & Francorum regno ſita. Galli Liſieux.

Lemanus lacus inter Celtas, quĕ Rhodanus influit, Galliamq; Prouinciă Romanorum ab Heluetijs diuidit, qui hodie Luxanæ lacus dicitur, quĕ Rhodanus ad pontem Gebennæ urbis effluit. Lucanus.

Lepontij populi ſunt Germaniæ, qui alpes incolunt inter Sedunenſem, & Curienſem diœceſes. hos quibuſdam placet fuiſſe Sarmatas, apud quos Rhenus flu. oritur, forte hodie Suitenſes dicti inter fontem Rhodani flu. & Rhetias alpes ſiti.

Leuaci inter Belgas ſub imperio Neruiorũ populi proximi Grudijs, Pleumoſijs, Gordunis, et Cẽtronibus.

Ligeris flumen non longe ab Heduorum finibus in Celtis oriens, eos à Biturigibus diuidit in Carnutes diu per Celtas lapſus, multisq́; obliquis gyris, Aquitaniam Alluens oceanum mare, quod Britãnicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur à Philippo, qui ſecundus hoc nomine regnauit apud Gallos uadum primum inuentum. cum antea nunquam uado tranſiri potuiſſet.

Londinum oppidum in Anglia inſigne, copia negociatorum, & mercatuum maxime celebre. Tacitus. ciuitas eſt epiſcopalis in qua Angliæ reges, principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in Prouincia Cantaurienſi ſita.

Ligios populos in Hungaria Tacitus proximos Hermonduris, & Cattis.

Lucum municipium Vocuntiorum propè Caturiges, Garrocellos, Centrones, & Allobroges. Tacitus.

Lugdunum urbem ad Rhodani ripas, & Viẽnæ finitimam Seneca in epiſtola ad Lucilium refert eam regionem fatali igne ſuo tempore exuſtam, quam inter Celtas aſcribere quibuſdã placet, quoniam omnes eius ſuffraganei, et pars urbis, eccleſiaq́; ipſa matrix in Celtis ſunt. hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricam do.

ciuit latinam, ortus eſt, à quo Romæ ſe puerũ cum Q. fratre latine primum doctum eſſe Cicero refert. oppidum hoc Munatius Plancus condidit, ſed annis poſt centum incenſum Romani reſtituere.

Longobardos Cheruſcis, Cattis, Caucisq; propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert, quos nonnulli Veſtaflos fuiſſe opinantur non longe à Canine fatibus, ac Phryſijs. quidam uero eos Pannones fuiſſe tradunt. hi ſunt, qui, cum Italiam fermè omnem occupaſſent per ducentos, & quatuor annos, tandẽ à Gallis rege Carolo pulſi ſunt, ita tamen ut Ciſalpinæ Galliæ nomen ab his ad noſtra tempora peruenerit.

M

Matrona fluuius eſt, Celtas à Belgis definiens in finibus Lingonum, & propè Tulenſem agrum, nec longe à fonte Moſæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem epiſcopalem in Campania Franciæ interfluẽs per Francorũ regnum prorſus labens parum ſupra Pariſienſem urbem Sequanæ fluuio miſcetur.

Matiſcon inter Celtas oppidum tunc in Heduorum finibus ad Ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter Lugdunenſem, et Cabilonenſem urbeis. Ciuitas eſt nunc epiſcopalis Prouinciæ Lugdunenſis nomen retinens in comitatu Matiſconenſi, & Francorum regno ſita.

Mandubij populi erant inter Celtas Incolæ oppidi, cui nomen Alexia inter fineis Lingonum, & Heduorum proximi uico, quem Flauigneum dicimus. Nũc in ducatu Burgundiæ, regioneq; Alſetum ab Aleſia, ut

quibuſdam placet, dicitur, quibus uocabulū alludit, in diœceſi Heduenſi, & regno Francorum ſiti.

Magetrobia locus in Celtis, in quo Arioviſtus Germanorum rex copias Gallorum prælio uicit, non longe à paludibus, quē Rheno flumini proximum, et circa ipſum fuiſſe coniectura eſt. Galli Toaut.

Marcomanni populi Germani ſunt, qui cum Arioviſto Germanorum Rege à Cæſare ſunt prælio ſuperati, quos coniectura eſt fuiſſe Tranſrhenanos. Sic & Harudes, & Arioviſtus ipſe Germani fuerunt, cuius ferè omnes reliquas copias cis Rhenum incoluiſſe uidemus, ut ſunt Tribetes. hodie Argentinenſes, & Nemetes, nunc Spirenſes, ac Vangiones, qui Vormacienſes appellantur, ac Seduiſi, quos forte Sedunos propè montes Brigam, et Sancti Bernardi opinari poſſumus, niſi quis forte Marcomannos coniĳciat eos eſſe, qui uallem Heluetĳs finitimā incolunt, cui nomen eſt Marecōmanna Sequanis, et monti Iura proximam. cum his Marcus Antonius cognomento philoſophus periculoſiſſimū, & diuturnum bellum geſſit. Tandem Chriſtianorū precibus, qui pluuiā à ſuperis impetrarunt, cum exercitus Romanus ſiti laboraret, uicti, & in deditinem accepti.

Morini populi ſunt inter Belgas Attrebatibus, Ambianis, Neruĳs, oceaniq; Mari finitimi, à quibus breuiſſimus in Britāniā, nunc Angliam eſt traiectus. continētes ſyluas, et paludes habebant, eorū finibus comprehenditur comitatus, cui nomen eſt Pontus ad abatiā ſancti Bertini, directo iure ptinēs ueteri nomine Ponti, quo regio illa à pleriſq; deſcribitur, ciuitas eſt epiſcopa=

lis, quæ latine nomẽ retinet, gallice uero Terauana nũcupatur. In prouincia Rhemẽſi, et regno Frãcorũ ſita.

Menapij populi Galliæ inter Belgas, Treueris, Condruſis, Arduẽnæ ſyluæ, Rhenóq; finitimi denſiſſimas ſyluas, perpetuaſq; paludes ad utranq; Rheni ripam, agros ædificia, uicoſq; habebant, proximi Vbijs, Eburonibus, et Sicambris, qui hodie Ghelrenſes ſunt, hi ſcilicet Sicambri, et ad confluentem Moſæ, Rheniq; oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacenſis ducatus eſt, Colonienſis diœceſis. Anguſtior ſatis, ut uidetur, ac ſubductior, quam pridem Menapiorum fines eſſent.

Meledunum inter Celtas oppidum in inſula fluminis Seqũanæ poſitum Agendici oppido, Senonibuſq; proximũ, ac Lutetiæ, quæ hodie ciuitas Pariſienſis eſt. Et Loſedo ad ripas Seqũanæ poſito finitimum olim, ciuitas epiſcopalis erat, nunc etiam oppidum eſt in Frãcorum regno nomen retinet.

Moſa flumen profluit ex monte Voſego, qui eſt in finibus Lingonum in Francorum regno nõ longe ab ortu Matronæ, et Araris fluuiorum, & parte quadam circa Nouimagum ducatus Ghelriæ oppidum lõge ab oceano ferè octoginta millia paſſuum ex Rheno recepta, quæ appellatur Vallis. Inſulamq; efficit Batauorũ, qui hodie Holãdini dicuntur oceanũ influit, ſicq; in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mediomatrices populi inter Belgas, finitimi Treueris, Tullenſibus, et Tribotis, hodie Argentinẽſibus. Hos Metenſes eſſe conſtat. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Treuerenſis.

Mona inſula eſt ſic nominata in medio curſu inter

Angliam, & Hyberniam ferè ab utraq; quindecim millia paſſuum diſtans, ad occidẽtem uergens, circa quæ loca etiam complures minores ſubiectæ inſulæ eſſe exiſtimantur, ubi multo breuiores ſunt noctes, quàm in continenti, ſicut etiam quanto magis ad occidentem uergimus breuiores æſtate noctes, & hyeme longiores manifeſte uidemus.

Monam inſulã in Rheno fluuio Holandiæ, Phryſiæ ac Ghelriæ proximam, unde forte dicti ſunt Monaſterienſes. Tacitus.

Marſacos Germaniæ populos Battauis, Caninefatibus, Tungris'q; proximos, et, ut coniectura eſt, Cis rhenanos. Tacitus.

Maguntiacus inter Belgas Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur citeriores Rheni rĩpas attingens, à Tacito relata, qui etiam Molem à Druſo ad remorandum Rhenum flu. factam refert, & à Paulino Pompeio romanarum legionum in Germania duce ſub Nerone imperatore perfectam.

Moſellam flu. qui circa fineis lingonum in Celtis oriẽs Metenſem, ac Treuerenſem urbeis præterfluit, et confluentiam Germaniæ Ciſrhenanæ oppidum interſecat. Illic'q; Rhenum influit. Tacitus eſt author, referens Lucium Verum Nerone imperante romanarum legionum in Germania legatum, Moſellam, atq; Ararim flumina facta inter utrunq; foſſa paraſſe connectere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare ſub uectæ per eam foſſam, mox flumine Moſella in Rhenum & in oceanũ decurrerent, ſublatis'q; itineris difficultatibus nauigabilia inter ſe occidentis, ſeptentrio-

niſq; litora fierent, cui operi Selium Gracilem Belgicæ legatum inuidiſſe dicit deterrendo Verum, ne legiones alienæ Prouinciæ aſueſceret ſtudia Galliarum affectare, formidoloſum id imperatori dictitans, quo plerunq; prohiberentur conatus honeſti.

Marcodurum Vbiorum uicum procul à Rheni fluminis ripa, et, ut coniectura eſt, tranſrhenanum. Tacitus.

Moeſios trans Danubium flumen populos Pannonibus finitimos. Tacitus.

N

Nemetocerna in Belgio, ubi interdum hyemauit Cæſar inter Belgas, dicta forte à Nemetibus. nunc Spireſibus.

Narbona Galliæ ciuitas Prouinciæ Romanorum finitima Toloſatibus, & non longe à Sonciatibus populis in Aquitania. ciuitas eſt Metropolica nomen retinens. in hac cum C. Cæſar dictator Colonos ex Martia legione milites deduxiſſet. Martius Narbo poſtea dictus.

Nemetes populi Germani inter Belgas numerantur finitimi Metenſibus, Argentinenſibus, Vormatiéſibus, & Rheno flumini ferè omnes germanica lingua utentes. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Maguntinæ Halſatiæ aſcribitur, nunc Spirenſis dicta eſt, & alia Halſatia maritima propè Inſulam quãdam Phryſiæ. Halſatia autem, in qua Spira, & Argentina ciuitates conſiſtunt, ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundiæ in qua Alſetum regio eſt, ſita. neq; id nomen ab Alexia olim oppido dictũ putant, quaſi

Arioniſtus Germanorum Rex, qui Halſatiæ præerat, id ei nomen impoſuerit.

Nitiobriges populi inter Celtas proximi Rhutenis, et Gaballis, ac Narbonēſibus, Galliæq; Prouinciæ Romanorũ in Bituricēſi Prouincia, & Francorũ regno ſiti. Monpolier hodie à Gallis dictum.

Neruij populi inter Belgas maxime feri Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocaſibus, Viromanduis, ac Treueris finitimi. A Bellouacis longe abſunt, quos Sabis, et Scalde flumina irrigant, Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil uini, relinquarumq; rerũ ad luxuriam pertinentium patiebantur inferri, ne eorum animi elangueſcerent, uirtusq; remitteretur, magnæ uirtutis homines maius in diſcrimen, q̃ uſquã in tota Gallia, Germania, aut Britãnia fuerit uniuerſum Cæſaris exercitum deduxerũt, ita, ut Neruiorum prælio rem in anguſto uidiſſe, neq; ullũ fuiſſe ſubſidiũ, quod ſubmitti poſſet, & ſcuto à nouiſſimis uni militũ detracto in primam aciem ſe proceſſiſſe, quod ſolum in extrema ſpe ſalutis imperatori licet, Cæſar ipſe teſtetur. nũc Tornacenſes dicti. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Rhemenſi, & limitibus Francorum regni ſita.

Noricus ager trans Rhenum nõ longe à Danubio, & Atheſi Germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac Conſtantienſem, et Curienſem diœceſes. Satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij oppugnata Norica, tranſierant. Inde Tacitus affirmat, quod Noricos, Rhetosq; Rhenus fluuius interfluit, q̃bus Rhetis Lepontij fuere proximi. Norimberga nunc à Germanis.

Nouiodunum inter Belgas oppidum finitimū Sueſſionibus, & Viromanduis proximum Pariſijs. nūc ciuitas epiſcopalis nomen retinens in Prouincia Rhemenſi, & Francorum regno ſita.

Nouiodunum item Celtarū oppidū ultra Ligerim flu. in finibus Biturigum proximū Auarico Biturigū oppido, ac Genabi Carnutum oppido, et Velaunoduno, & Agendico Senōnum oppidis in regno Francorū ſitum Noron Galli.

Nouiodunū item inter Celtas Heduorū oppidū ad ripas Ligeris flu. proximum Bibracte oppido Heduorum in eorum finibus, & Francorum regno ſitum.

Nanetes populi itér Celtas, Oſiſſinis, Lexobijs, Ambiliatibus, Diablintribusq́; proximi ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus oppoſiti Angliæ. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Turonenſi, ac Britānia citeriore Britonante, et Regno Francorum ſita nomen retinens, & comitatus titulū habens, qui ſemper ducis Britāniæ primogenito aſcribitur. Nātes hodie Britāni.

Nantuates populi Germaniæ citra Rhenum flu. per quorum fineis longo ſpatio, quaſi ab eius ortu Rhenus ipſe citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequānis, hos Conſtantienſes nunc eſſe ſatis conſtat. ciuitas eſt epiſcopalis Maguntinæ Prouinciæ.

Noueſium oppidum Germaniæ, nunc Nuſſia dictum Colonienſis diœceſis Rheno flumi. & Cliuenſi ducatui proximum citeriores Rheni ripas attingens. Tacitus.

Nabaliæ flumen trans Rhenū, Ghelrenſem, et Phryſium agrum alluens. Tacitus.

O

Octodorus uicus Veragrorum hodie dicitur ſancti Mauritij extra Celtas. Belgas, & Aquitanos in Sabaudia inter Sedunos. Antuates, & Allobrogas in ualle nõ magna adiecta planiciae altiſſimis montibus undiq; continentur in duas parteis Rodano flu. diuiſus diœceſis Sedunenſis.

Oſiſſini populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, proxim Lexobijs, Vnellis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablitribus, Curioſolitis, Seſſuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates armoricas nominantur in Prouincia Turonenſi, regnóq; Francorũ ſiti. horum litora Britãnico ſunt mari aduerſa, ut refert Pomponius Mella.

Ocellũ eſt citerioris Prouinciæ extremum, à quo per alpeis in ulteriorem Galliam, Ceutroneſq;, nunc Tarẽtaſios, ac Garocellos, Caturiges, Vocuntios, et Allobrogas tranſitus eſt. Auillanæ, et Secluſæ uicis proximum, nunc, ut coniectura eſt, Nouelenſium nuncupatur. Secluſa autem, ut nonnullis placet, dicitur quaſi citeriorẽ Galliam ab ulteriori Secludens, diœceſis eſt Tauricenſis. Tres enim legiones in Aquileia hyemãtes poterat Cæſar per Rheticas uel Lepontias Alpeis breuius ultra monteis, et in agrũ Heluetiorũ eundo Tridentum traducere, ſed intendens in ulteriorem Galliam ad cõprimendum Heluetiorum agmen iam in agro Heduorum conſiſtentium proficiſci, ut opinio eſt, in agrũ Cremonæ paulo ante ædificatæ, dehinc Placentiã, ac Taurinum peruenit, qua proximum iter in ulteriorem Galliam erat per alpeis legiones traducturus.

Ordolucas populos in Anglia arduis montibus proximos apud quos Hoſtorius dux Romanus Caratacũ in Anglia imperantem proſtrauit. Tacitus.

P

Pemani populi inter Belgas nomine, et numero Germani appellati Eburonibus, Condruſis, Cheruſis proximi. hos coniectura eſt fuiſſe inter populos diœceſis Leodienſis.

Pariſij populi inter Celtas, qui Senonenſi Prouinciæ attribuuntur Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Melloduno oppido finitimi Lutetiam habent oppidum, quam nunc Pariſienſem epiſcopalem urbẽ inhabitant poſitam in Inſula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat in regno Frãcorũ ſiti.

Pictones populi inter Aquitanos Sanctonibus, Toloſatibus, Engoliſinenſibus, & Petragorijs proximi, corũ ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Burdegalenſi, regnóq; Francorum ſita nomen retinens, comitatus titulo inſigniti. nõ longe ab his Philippus Valleſius Gallorũ Rex ab Edoardo Britãniæ rege memorabili pugna uictus eſt Poictiers Gallorum lingua.

Prætiani populi in Aquitania proximi Bigeronibus, Vocatijs, Taruſatijs, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti.

Pleumoſii populi inter Belgas ſub imperio Neruiorum proximi Gordunis, Leuaſijs, Grudijs, ac Centronibus in diœceſi Tornacenſi ſiti. Flamingi uulgo.

Petragorij populi in Aqtania proximi Pictauis, ac Sanctonibus. Eorum ciuitas eſt epiſcopalis nomen reti-

nens in Prouincia Burdegalenſi, et Frãcorũ regno ſiti.

Prouincia Gallia Romanorũ finitima erat Rhodano fluuio, qui eã à Celtis diuidebat, ac mari Liguſtico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouinciæ, ſeu Metropoles Ebredunenſis, Toloſana, et Narbonenſis, pro parte includebantur, licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus aſcribat.

Pyrenæi montes altiſſimi, maximiq; diuidũt ulteriorem Hiſpaniam ab omni Gallia.

Primugenos in Anglia populos Antonæ, et Sabrinæ flu. propinquos, ſocios aliquando Romanorum. Tacitus refert.

Pannones trans Danubium flu. populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

R

Rauratij populi finitimi erãt Heluetiorũ inter Celtas proximi Rheno flumini in Prouincia Biſuntina, quos eſſe Baſilienſes coniectura eſt, quia per Heluetiorum, et Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipſis Sequãnis aſcribuntur. ciuitas eſt epiſcopalis, quam Rhenus ipſe interſecat. Bernenſes appellantur.

Rutheni pòpuli Prouinciales nó longe ab Aruernis, et Sanctonibus Narbona, ac Toloſa extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. eorum ciuitas eſt epiſcopalis nomẽ latine retinens in prouincia Bituricenſi ſita. hi comiti Armeniaci ſubijciuntur, & Rhodes dicti.

Rhemi inter Belgas proximi Celtis fratres, & conſanguinei, proximiq; Sueſſionibus, cum quibus eodẽ iure, & hiſdem legibus utebantur unum imperiũ,

unumq́; magiſtratum, cum eis habentes, finitimi quoq; Viromáduis, Treueris, Metenſibus, Catalaunẽſi, et Laudunẽſi diœceſibus, ac ſyluæ Arduẽnæ. ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Belgica nomen retinens, in qua Francorum Rex ungitur, et cōſecratur, in regno Francorum ſita.

Rhedones populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellãtur, proximi Aulercis, Seſſuuijs, Curioſolitis, Oſiſſinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomannis. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Turonenſi, & Frãcorum regno ſita, nomen retinet, in Britãniæ ducatu conſiſtit.

Rhenus Germaniæ flu. non longe à Danubij, & Rhodani flu. fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepótijs, qui à nonnullis Sarmatæ dicti, alpeis incolunt, inter fineis diœceſum Curienſis, et Tridentinæ non longe ab Italia, longóq; ſpatio per fineis Nãtuatiũ, qui hodie Cóſtantienſes eſſe creduntur, Heluetiorum, et Sequanorum, ex quibus ſunt Baſilienſes, et comitatu Ferretenſis Mediomatricum, hodie Metẽſium, qui tunc uſq; ad Rhenum extẽdebãtur, tribotum nũc Argentinenſium, & Treuirorũ citatus fertur, ac ubi oceano proximus eſt in plureis defluit parteis multis, ingentibusq; inſulis effectis, quarũ tres ferè à Phryſijs, ac reliquæ à Sicambris nunc Gherenſibus, & Holandinis, qui olim Batatui dicebantur, ac à quibuſdã feris nationibus incoluntur. Sunt etiã qui hunc, & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longe à locis, ubi uina Oltrinaſcæ naſcuntur. Rhenus igitur non attigit Sequãnos, hodie Burgũdos, niſi à finibus Hel=

uetiorum circa Baſileam uſq; in fineis argentinenſium. Baſilea enim comprehenditur inter Sequanos, & ſuffraganea eſt Biſuntinæ Metropolis. inde eſt, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curienſem diœceſim Prouinciæ Maguntinæ uſq; in fineis Baſilienſium circa ipſum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Ro. in militaribus ſignis imitati capita Boum, Aprorum, Vrſorum, & ſimiliū uexilis ſuis depingere conſueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam Prouinciam Romanorum à Celtis diſpartiens oritur non longe à Danubij, & Rheni flu. fontibus circa fineis diœceſis Sedunenſis, propè montem, cui nunc Briga nomen eſt, & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens uicum Varagrorum, qui hodie ſanctus Mauritius dicitur, interſecat, lacuíq; Lemano, quem accolæ Luxanenſem nominant, admiſtus, et ad Pontem Gebennæ urbis eundem lacum egreſſus in Lugdunū, Viēnam, aliasq; urbeis, et inſignia loca ad Volcas, nūc Auionionenſes prolapſus, Liguſticum mare tribus hoſtijs influit. Roſne à Gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas ſupra Moſellam fluuium non longe à finibus Treuirorum editum, ubi Petilius Cerealis Romanus copias Treuirorum, & Germanorum magis caſu, quàm prudentia fudit proximum Metenſium finibus montibus, & Moſella flunio.

S

Sanctones inter Aquitanos populi finitimi Toloſatibus, & propinqui Petragoris Engolis menſibus Picta-

nis, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Burdegalenſi Francorum regno ſita, nomen retinens.

Sebuſiani populi inter Celtas extra Galliam Prouinciam Romanorum Transrhenum fluuium primi Allobrogibus, Sequănisq;, ac Heduis, quorũ erant cliẽtes finitimi inter Lauſanenſem, & Lugdunenſem diœceſim ſitæ, quos Bellicenſes eſſe coniectura eſt. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Biſuntina duci Sabaudiæ ſubdita, ſiue eius antiſtiti, per horũ fineis ad loca, ubi nunc uicus, cui ſanctus Amor nomen eſt, in comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur. ubi pagum Heluetiorum Tugurinum deleuit Cæſar, peruenit circa Viredunum & Turegium caſtella illius fluminis citerioris ripas attingenti.

Sequana flu. prorſus in Francorũ regno Celtas, poſtquam Matrona flu. ſibi immiſtum eſt à Belgis definiens oritur propè fineis Heduenſis, ac Lingonenſis diœceſum in ducatu Burgundiæ in alſeti regione non longe à uico abbatiæ, & monaſterij ſancti Sequăni, ac Trecenſem agrum, et Pariſienſem urbem delapſus Rothomagum ciuitatem, & mare oceanum influit nomen retinens adhuc.

Sequăni populi inter Celtas, hodie Burgundiæ comitatum incolentes, quos à Gallia Prouincia Romanorũ Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per fineis comitatus, nunc Feretenſis, nihil ut uidetur, de his, quæ in ducatu Burgundiæ ſunt, tunc poſſidentes, qđ illa omnia ſpeciali nomine Heduis, et Lingonibus aſcriberẽtur, nec illi diceren

tur Sequani,ſed hi ſolũ, qui à Rhodano propè Bellĩcenſis urbis diœceſim uſq; ad Biſuntinam ciuitatem maximam Sequanorum, et ab inde uſq; in fineis comitatus Ferretẽſis, ac diœceſis Argentinæ, Rhenumq́; fluuium protendebatur, iter quos fluuios Rhodani, et Rheni per ciuitatem illam Biſuntinam, quæ quaſi ĩ medio eſt, quinq; dierum iter expedito patet finibus hiſdem. Vltra quoq; Ararim flu. non longe poſt eius ortum Sequanorum fines, quos ipſa Biſuntina diœceſis complectitur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens Transrhenum Bauaris, & Franconibus finitima plus, quàm centum pagos habens maxima, & bellicoſiſſima Germanorum omnium laudem putantes eſſe maximam, quam latiſſime à ſuis finibus uacare agros, et uaſtatis circum ſe finibus, ſolitudines habere. Itaq; una ex parte ab eis circiter millia paſſuum ſexcenta agri uacare dicebantur, opprobriũ uirtutis exiſtimantes expulſos agris finitimos cedere, neque quẽquam propè audere conſiſtere, inter hanc gentem ſunt Vlma oppidum, ciuitatesq́;, & loca inſignia multa. Bauariæ uetus eſt principatus, et Auſtriæ ducibus, ac Marchionibus Badẽſibus, comitibus de Virtẽberh. alÿsq́; principibus eccleſiaſticis, & ſecularibus ſubiecta, qui, ut olim referẽte Cæſare principes regionum, atq; pagorum ſunt, & in pace inter ſuos ius dicunt, cõtrouerſiasq́; minuunt.

Seduſÿ, uel Seduni populi Germani, ſi pro Sedunũ urbẽ incolentibus capiantur, ut coniectura eſt, Heluetÿs, et pro parte Celtis annumerãtur, uel ſaltẽ eis ſunt finitimi, ipſosq́; Rhodanus flu. irrigat finitimi etiam

ſunt Veragris

ſunt Veragris iter monteis, qbus nunc Briga, et ſancti Bernardi nomen eſt, non longe ab Antuatibus, et Allobrogibus germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas eſt epiſcopalis Tarentaſiæ latine nomē retinēs, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec lóge ab eis uerſus Curienſem, et Tridentinā diœceſes Rhenus exoritur.

Sueſij populi Germaniæ, quos coniectare licet fuiſſe Conſtantienſi, Baſilienſi, ac Sedunenſi agro finitimos, & iter Celtas, Heluetioſq; annumerari, ſiue forte Suitenſes eſſe, qui cum Turicenſibus quondā, Heluetijs noſtra memoria bella geſſere, uel Sueſij, ideſt Sueui. nā, cum ſingulis annis domo Sueuorū media pars excederet, forte diuerſas ſibi ad habitandū regiones delegerūt. Ex qbus forſan ſunt illi maritimi, q Daciæ, et Noruegiæ ſunt finitimi, ac q circa Lepōtios, Rhetoſq; habitant, idē ferè nomē Sueuorū habētes à Sueuo monte, q ab ortu ſolis Germaniæ initiū faciēs, ad Cimbrorū uſq; promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones iter Celtas, finitimi Belgis Pariſijs, ac Carnutibus fuerant antiqtus ante Cæſarem in fide Heduorū. ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica in regno Francorum ſita retinens nomen, quam in Burgundia ſitam uulgus uocitat. forſan.n.id inoleuit à primis Burgundionum regibus, quos Senonis Lugduni, ac Viennæ poſt natum Chriſtum ꝑ multa ſecula regnaſſe in Celtica pleriq; tradunt.

Sueſſiones populi iter Belgas, fratres, & conſanguinei Rhemorū, eiſq; attributi, qbus, ac Bellouacis, et oppidis Nouioduno, qđ hodie eſt ciuitas, Bractuſpātioq; erant finitimi, agros feraciſſimos, & latiſſimos fineis habebāt, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentiſſi-

mus q̃ etiã Britãniæ regnũ obtinuerat XII oppida in Sueſſionibus habens. tẽpore autem Cæſaris regnabat Galba, multiq; Gallorũ reges uſq; poſt magni Caroli tẽpora diu in Belgica regnaſſe, et coronã apud Sueſſiones accepiſſe leguntur. Ciuitas eſt epiſcopalis nomen retinens in Prouincia Rhemenſi prima ſuffraganea, & regno Francorum ſita.

Segni iter Belgas populi gentes, et numero Germanorũ Cõdruſis finitimi, q̃ ambo populi ſunt iter Eburones, et Treuiros comitatui Namurcẽſi Arduẽnæ ſyluæ, et ducatu Lucẽburgẽſi, Moſæq; flu. proximi nomẽ retinent. eorũ oppidũ diœceſis Leodiẽſis illius epiſcopo ſubijcitur.

Scalde flumen inter Belgas Moſam influẽs in extrema parte Arduẽnæ ſyluæ. nec lõge ab Aduaticas, Neruios, & Tornacenſem urbẽ iterſecat nomen retinens.

Sabis inter Belgas flumen Neruios irrigat, & Moſam flu. penes Condruſios Namurcio oppido Leodienſis influit. hodie Sambram uulgus nominat.

Seſſuuij populi iter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanũ attingẽtibus, quæ Armoricæ appellãtur, proximi Auleras, Curioſolitis, rhedonibus, Oſiſſinis, unellis, et Venetis. hos q̃dã putãt eẽ Exiſinos, quæ ciuitas eſt epiſcopalis Prouĩciæ Turonẽſis in regno Francorum ſiti.

Sõtiates populi iter Aq̃tanos finitimi Vocatijs, et Taruſatijs populis Aq̃tanis, et Toloſæ, ac Narbõæ ciuitatibus Galliæ Prouĩciæ Romanorũ, et Hiſpaniæ citeriori habẽtes oppidũ natura loci, ac manu munitũ in regno Francorũ ſiti.

Sibuzates populi in Aquitania proximi Garũniæ, Hauſis, Haſeis, Vocatijs, Taruſatijs, Cocoſatibus, et Hiſpaniæ citeriori Francorum regno ſiti.

Sicambri populi Germaniæ olim ex toto Trãſrhena

nī proximī Vbijs trāſrhenū tūc ſitis, ſyluas, et ſolitudī nes habebāt, ad quos ex Menapiorū, ac Eburonū finibus Rheni tranſitū, maxime ubi ipſe, et Moſa cōfluunt, breuis eſt aditus. Eburones enim Rheni citerioris ripas, Sicābri autē ulteriores īcolebāt, nūc oppida, uicos, & agros. Sicambri, quos Ghelrēſes appellamus ēt iter Moſam, et Rhenū poſſidēt, quorū pars ē diœceſis Leodiēſis.

Samarobrinæ locus iter Belgas, ubi Cæſar Gallorū concliū īdixit, et aliqñ hyemauit, ac īpedimenta exer citus obſides ciuitatū, literaſq; publicas, ac frumentum reliqt. hanc Cameracenſem eſſe urbem qbuſdā placet. Sabis .n. fluuius eā īterfluit, et his gallica lingua ſatis alludit uocabulū, eſtq; ferè locus ipſe in medio Belgarū ſitu fertilis, ac ſolo opportuno conſtitutus. ciuitas eſt epi ſcopalis, & imperialis Prouinciæ Rhemenſis, forſan ab Eburonibus populis ciuitatū oceanū attingentium, quæ iter Celtas erant, orti, uel à Segnis Belgarū populis. In hoc oppido qnto ab hinc āno fœdus iter omnes Chriſtianos prīcipes ad īternitionē Veneti nōis ictū ē, authore pōtifice Iulio II, qđ Cameracēſe ab oppido di ctū eſt. Sunt tñ qui Sancti Quintini oppidum malint.

Sengoriaca populi in Anglia mari proximi, et Caſſijs, Bibrogibus, Trinobantibus, Ceuimagnis, & Ancalitibus, nunc forte Ebroicenſes dicti, cui ſatis alludit uocabulum. ciuitas eſt Metropolis.

Siluros populos Angliæ. Tacitus refert.

Sinici populi propè Coloniam urbem olim Agrippinam dictam, & Rheni fluminis ripis citerioribus adiacentes à Tacito proditi.

Sarmatas Germaniæ populos, q contra Sueuos Vānio Sueuorum regi ab eis expulſo opem tulere. Tacitus.

Sabrinam in Anglia flu. Tacitus.

T

Tulligni populi erant finitimi Heluetijs inter Celtas non longe ab Allobrogibus, & , ut qdã opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios ſiti, quod forſan tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Conſtantienſi diœceſi habitantes, ſed ab Allobrogibus ſitis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quaſi Duregum, ideſt duorum Regũ, & Tullingos credunt nunc Lotoringos eſſe dictos nomine cõpoſito, ex Lotario eorũ rege Carlomani ſtirpe.

Toloſates populi Galliæ Prouinciæ finitimi Narbonenſibus, & Santonibus nec longe à Sontiatibus populis in Aquitania nomen retinent. ciuitas eſt Metropolis Francorum regi ſubdita.

Tigurinus pagus, & populi eius quartam partem Heluetiæ continebãt, ac iter Celtas erãt, ide forte coniectura eſt eos eſſe, q nunc Turegum cum agro adiacent apud Sulenſes, Baſilienſes, Conſtantienſes incolunt.

Theutoni populi ultra Rhenum flu. fuerunt, ex quibus & Cymbris Aduatici fuere prognati, apud quorũ loca, cũ id flumen in Galliã uenientes tranſijſſent, impedimenta cũ unius ferè legionis præſidio reliquerũt. uſus autem Theutonos credit, q Franconiã, & Bauariam Germaniæ regiones, eiſq; finitimas terras inhabitant. Vulgus uero omneis citra, et trãs Danubiũ populos appellat Theutones. hi forte eorũ finibus quõdã pulſi à Sueuis, q quamlatiſſime agros deſertos poſſidere gloriabãtur, ſeſe Cymbris ſociarũt, cum qbus à Romanis duce Mario cæſi ſunt, quos Põponius Mella albi flu. Cymbriſq; Hermonibus, et Sarmatis propiquos tradit,

Theutones tamẽ eos eſſe, qui trãs Danubiũ ad dextrã eius inhabitant. plures ſcripſere inter Alpes ſcilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueũ incolentes, dicti autem forte ſunt à Tuiſcone eorum Rege Manni filio, ut ſentit Tacitus lib. de ſitu Germaniæ. Italica, ac gallica lingua alludunt.

Treueri populi inter Belgas in confinibus Germaniæ finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, mediomatricibus, ideſt Metenſibus, & Rheno flu. uſq; in pontem, quo Cæſar traiecit exercitũ, quæ pars nunc eſt Colonienſis diœceſis. ferè autẽ omnes Treueri germanica lingua utuntur, et niſi exercitu coacti imperata non faciebant. Nã ciuitas propter Germaniæ uicinitatẽ quotidianis exercita bellis, cultu, et feritate nõ multũ à Germanis differebat. horũ inter Gallos uirtutis opinio erat ſingularis, et plurimũ equitatu, peditatuq; ualere exiſtimabãtur, nomen retinent. ſitus ciuitatis eſt natura munitus, et Metropolis huius ciuitatis præſul unus ex electoribus imperatoris eſt, q̃ proximis his annis legatus à Maximiliano Cæſare ad Venetos ueniens unà cũ Cardinali Lucemburgenſis, re infecta abijt.

Tribotes populi Germaniæ in finibus Celtarũ, et Belgarũ finitimi Tullẽſibus, Baſiliẽſibus, Spirẽſibus, Lingonibus, & Rheno ferè omnes germanica lingua utentes. ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Maguntinæ. nunc Argentinenſes latine dicti, quibus uulgaris ſermo cum ueteri ſatis alludit uocabulũ. hi ſunt in regione Alſatia olim, ut quibuſdam placet, Heluetia.

Turones populi inter Celtas Carnutibus, et Andegauẽſibus finitimi proximi oceano. Ciuitas ẽ Metropolitica, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica, & ex

maiore parte in Britāniæ citerioris ducatu nomen retinens in regno Frācorū ſita, quam et Andegauenſem urbē Diuus Lodouicus Francorū rex, Britāniæ ducatu detraxit, cuius tamen Prouinciæ omnes aliæ Britāniæ etiam Britonantis ciuitates remanſerunt.

Taruſatij populi Aquitaniæ proximi Vocatijs. Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citerioris. hos coniectura eſt fuiſſe populos Turſæ, quæ ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Auſcitana, et Francorum regno ſita.

Tarbelli populi in Aqtania proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatijs, Taruſatijs. Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti.

Tencatheri Germaniæ populi, Tranſrhenani, qui cū Vſipetibus, et magna multitudine hominū, à Sueuis diu agitati, et triēnio uagantes Rhenū flu. trāſierūt, nō lōge ab hoſtio, quo Rhenus ipſe mare īfluit Menapiorū agros utrāq; flu. ripā incolētiū occuparūt, quo ſatis cōſtat Menapiorū fines, quos pleriq; opinātur Iuliacēſes fuiſſe multo, q̄ nūc maiores extitiſſe. hæc gens poſthac Rheno diſcreta ſolicitauit Vbios, nūc Agrippinēſes, ut à Romanis deficerēt initio imperij Veſpaſiani. Tacitus.

Tameſis flu. in Anglia fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens à mari circiter paſſuū mil. octoginta, id uno omnino loco pedibus, atq; ægre trāſiri poteſt, et in mediterraneis illius locis inſulæ oriens, nauigabilisq; oceanum influit. Tamiſam uulgus.

Trinobātes populi in Anglia, propè firmiſſimā earū regionū ciuitatē incolentes mari proximi, et Ceuimagnis, Sengoriacis, Ancalitibus, Bibrogis, Caßijs Angliæ populis.

Tectoſages populi olim Galli fertiliſſima Germaniæ loca circa hercyniã ſyluã occupauerũt, atq; ibi cõſederũt ſummã iuſtitiæ, et bellicæ gloriæ opinionẽ habentes in ea inopia, egeſtate, et patientia, qua Germani permanentes eodẽ uictu, et cultu corporis utẽtes. his forte Frãcones Germaniæ populi eiſdẽ locis proximi ſucceſſerunt, à quibus Franconibus poſtea cis Rhenũ trãſeuntibus, et Galliã occupantibus, uelut priſcum, propriumq; ſolum repetentes citráq; Pariſios populos ſedẽ eligentibus Frãcia dicta eſt, ut pleriſq; placet, ex his Tectoſagibus erant hi, quos Mallius Romanorũ dux in Gallo græcia ſtrauit, & uicit, triumphumq; retulit.

Tauciaci populi Germaniæ proximi Nemetũ, et Heluetiorũ finibus, à quibus ſylua Hercynia oritur. et forte erãt Rauraci, q proximi Heluetijs circa Baſilieſiũ fineis habitabãt, hi tñ Hercyniæ Syluæ nõ erãt proximi, ſed Baceni Syluæ, quæ nigra dicitur interfluẽte tñ Rheno.

Tungros Belgarũ populos Tacitus facit. hi cis Rhenũ, & Moſam inter Eburones numerantur. oppidum eſt nomen retinens. olim ciuitas epiſcopalis. huius ſedes poſthac fuit ad Leodienſem urbem translata uſque ad cuius oppidi mœnia, ut pleriq; uolunt oceanus protendebatur cuius rei quædã illic uetuſtatis adhuc monimẽta uidentur. Inde Cæſar ſcribit Eburones fuiſſe mari proximos. Taſandrum oppidum in Leodienſi diœceſi, cui Diuo Trudo nomen fecere.

Tarbiacos in finibus Aggrippenſium populos. Taci.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phryſiæ partẽ mari oceano, Rhe. flu. ac lacubus proximã ſaltibus, et paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Mani populi habitarant. Tacitus.

Tygenos populos Angliæ, quorũ Rex Praſutagus Neronem imperatorem hæredem inſtituit. Tacitus.

V

Vxellodunũ oppidũ in finibus Cadurcorũ inter Celtas nõ longe à Gallia Prouincia Romanorũ monte egregie loci natura munito ſitum, cuius partes omnes præruptiſſimis ſaxis difficili aſcenſu, et flumine infimam uallem diuidente totum penè montem cingente præmunitæ erant, ſub cuius etiã muro magnus fons aquæ prærumpebat, ab ea parte, qua ferè pedum trecentum interuallo fluminis circuitus uacabat.

Vatuca iter Belgas caſtellũ, quaſi in medijs Eburonũ finibus, nõ lõge à colle uno ſyluis, et tumulo, ac magna conualle, ubi Titurius, et Arũculeius Romani hyemantes cum legione una, & qnq; cohortibus à duobus Eburonũ regibus dolis intercepti ſunt. Id caſtellũ proximũ fuiſſe Liburgenſi, nec longe ab Aquiſgrani urbe ueriſimile eſt, forſan eo loco, ubi eſt nũc caſtellũ, cui Valcatus mons nomen eſt, Vatuccæ tamen caſtello, ut Cæſar ipſe deſcribit, ſuberat Rhenus flu, propterea nonnulli credunt Vatucam caſtellũ fuiſſe, ubi nunc eſt Iuliacũ oppidum, quod ducatus eſt titulus inter Aquiſgranum, et Coloniam Germaniæ urbeis Ciſrhenanas, quod à Iulio Cæſare denominari putant, ubi adhuc plura inſignia uetuſtatis monimenta apparent.

Vocatij populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanũ, Centronibus, ideſt Tarẽtaſijs finitimi, et Allobrogibus ultra Alpeis graias, qbus hodie mons cinerũ, ſiue Cineſius nomẽ eſt, hos Iſara flu. alluit Vaſa(tiũ Galli.

Vrbigenus pagus Heluetiorũ iter Celtas.

Veſuntio oppidũ maximũ Sequanorũ natura loci mu

nitũ inter Celtas,nũc comitatu Burgũdiæ circũſeptum, ciuitas eſt imp̃ialis,ac Metropolitica nomẽ retinẽs mutata litera.u.in.b.ut Romanis,& Vaſconibus pronuntiandi mos eſt.ſitũ habet,qualẽ Cæſ.in cõmentarijs deſcripſit,præterq̃ nũc eã idem fluuius ex magna parte interſecat.in illa ſunt loca uetuſta,qualia Romæ, quæ Pãtheõ cãpus Martius,cãpuſq; Mineruæ,uulgo ſemp̃ latine dicta ſunt,multaq; alia priſcæ uetuſtatis monimẽta cõſiſtunt.

Vangiones populi Germani inter Belgas numerãtur,finitimi Tulluẽſibus, Metẽſibus,Spirẽſibus,Maguntinus,ac Rheno flu.omnes ferè germanica lingua utentes.ciuitas eſt epiſcopalis Prouĩciæ Magũtinæ,nũc Vormacienſes dicti,Halſatiæq; olim Heluetia,tunc Gallica,nũc autẽ Germanici iuris aſcripti,quo magis ipſi,& Spirenſes,ac Argentinenſes,q̃n et Magũtini,tanq̃ omnes altæ Alamaniæ attributi,et ad ripas Rheni citeriores ſiti uidẽtur,ĩter Celtas forſan collocãdĩ niſi quis recta à Matronæ fluminis ortu ad Rhenũ flu. Celtas his finibus Belgis diſpartiat quibus Belgis parĩ ratiõe Viredunũ,quæ ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Treuerenſis in ducatu Barrenſi conſiſtens aſcribitur.

Volgæ populi Prouinciales nõ longe ab Artomicas,q̃ nũc Auraſicenſes ſunt,Toloſatibus,Narbonẽſibus,Maſſiliẽſibus,Gaballis,Cadurcis,Heluijs,ac Rhutenis extra Celtas,Belgas,et Aquitanos.hos Rhodanus fluuius alluit,poſthac Liguſticum mare influit.Anennica pridẽ à nonnullis,nũc Auinionenſes dicti.ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Arelatenſis olim nunc uero Viennenſis maiorum noſtrorũ memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita.Hic Romani põtifices ſedẽ magno totius Italiæ icõmodo,maiore urbis Romæ Te

uiuere ſeptuaginta, et amplius annos, donec feliciſſimo euentu Italiæ reſtituti põtifices, ad hanc diẽ manſere.

Viẽna ciuitas metropolis in Gallia Prouĩcia Romanorũ, nunc Delphinatu extra Celtas, Belgas, et Aqtanos, quã flu. Rhodanus præterfluit ad eius citeriores ripas ſitam, proxima Aruernorum finibus diſpartiente Rhodano Heduorum finibus Cæſaris tempore, ad quos Matiſco oppidum, nunc ciuitas pertinebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, beneq́; ſita.

Velocaſſes populi iter Belgas Morinis, Neruijsq́; finitimi proximi ambianis, et à trebatibus. hi hodie caſtletenſes dicti in comitatu Flandriæ, et Francorũ regno, Morinenſiq; diœceſi ſiti inſtar pagi ſunt. hãc Prouinciã repetit rex Franciæ nunc à duce Burgundiæ.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis Attrebatibus, Neruijsq́; finitimi, nomen retinent in Frãcorũ regno ſiti, at ex magna parte in diœceſi laudunẽſi, ac Sueſſionenſi, et ex toto in Prouincia Rhemenſi, inſtarq́; prouinciæ hñtes, inter quos ſunt incolæ oppidi ſancti Quintini, quos rex repetit. Vermãdois à Gallis mutata aliquantulum nominatione dicti.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, et Aqtanos intra Sedunos, Antuates, et in Allobrogas, montesq́; ſancti Bernardi, et Brigã, quos Veragros Rhodanus flu. ĩterlabitur. caput gẽtis eſt uicus, ubi abbatia, cui ſanctus Mauritius dicitur diœceſis Sedunenſis, qcqd tamen agri Trãſrhodanum poſſidebãt Celtis aſcribitur. per hos ad mõtes illos, quos Cæſ. ſummas Alpes nominat ex Gallia in Italiam uenientibus aditus eſt.

Veneti populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellãtur,

proximi Vnellis, Oſiſmis, Curioſolitis, Seſuuijs, Auler cis, Rhedonibus, hi, ut qbuſdã placet, etiã Vanes dicti ſunt in Prouincia Turonenſi, et Regno Francorũ ſiti. ciuitas eſt epiſcopalis, cuius ampliſſima erat authoritas omnis oræ maritimæ regionũ earum in Britãnia Britonante. ſunt præterea alij qdã populi Auinionen ſibus proximi Venuxinum comitatum incolentes patrimonio beati Petri ſubditi. hos partẽ Galliæ Prouinciæ Romanorum fuiſſe quibuſdam placet.

Vnelli populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanũ attingẽtibus proximi Andibus, Venetis, Oſiſmis, Lexobijs, Curioſolitis, Seſſuuijs, Auleras, Rhedonibus inter ciuitates Armoricas numerati in Prouincia Turonenſi, & Francorum regno ſiti.

Vellauni populi inter Celtas proximi Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, et Aruernis, quorũ ſub imperio eſſe cõſueuerãt. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Bituricenſi nomen retinẽs, à multis iñ Sãcti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunũ inter Celtas oppidũ Senonum propinquũ Agendico Senonum oppido, ac Genabi oppido Carnutum, quod Genabis oppidum pons Ligeris flu. continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum in Francorum regno ſitum.

Vocatij inter Aqtanos proximi Taruſatijs, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti. ab his forte Vaſcones dicti. hos coniectura eſt fuiſſe Veſaticos. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Auſitana Frãcorũ regno ſita, quos Vaſatenſes dicimus.

Vſipetes Germaniæ populi Trãſrhenani, q cum tencatheris, et magna multitudine hominum à Sueuis diu

agitati, et triēnio uagantes Rhenū flu. trāſierūt nō longe
ab hoſtio, ubi mare influit, et Menapiorū agros utrāq;
fluminis ripam incolentes occuparunt. ex hoc conſtat
Menapiorum fineis, quos pleriq; opinantur iuliacen-
ſes fuiſſe multo latiores, maioresq́; extitiſſe, et agros du
catus montenſis rheni ripis ulterioribus adiacentes, ac
etiam Cliuenſis poſſediſſe.

Vbij Germani populi olim Trāſrhenani, quorum
fuit ciuitas ampla, et florēs, ut eſt captus Germanorū,
qui paulo ſunt eiuſdem generis, et cæteris humaniores
quia Rhenū attingunt, multumq́; ad hos mercatores uē
titant, et ꝙ ipſi propter propinq̄tatē gallicas ſunt mori-
bus aſſuefacti, hos Sueui diu, & ſæpe bellis expertī
finibus expellere adnixi ſunt, et ſibi uectigales fecerūt,
multoq́; humiliores, et infirmiores reddiderūt, in quo
rū fineis Cæſar primo Trāſrhenū exercitu ꝑ pōtem in
Menapijs factū ducto, uaſtatis agris Sicābrorū ſe rece-
pit, iterū aūt paululū ſupra eū locū, quò antea exercitū
traduxerat pontē in finibus Treuirorū fecit, legiōesq́;
traduxit, cuius pontis ultima pars Trāsrhenana ripas
Vbiorū cōtinebat. hos eſſe aggrippinēſes, nūc Coloniē
ſes à Claudio Cæſare aggrippinæ uiro, acceptos pleriſq;
placet, q, ut ueriſimile eſt, à Sueuis cōpulſi, citra Rhe-
nū hortante Aggrippina, urbē condere, et habitare cœ
perunt, quæ ciuitas paulo poſt cū Romanorū ſocia eſſet,
ac recens cōdita fatali igne, ut Taci. ſcri. conſumpta eſt,
& ferè eodē tempore ſimili caſu Lugdunū incenſum,
& dirutū eſſe conſtat, ut in epiſtolis refert Seneca. Cæ
ſaris igitur tempore coniectura ē loca, ubi Marchiæ co
mitatus à duce Cliuenſi nunc poſſeſſus Veſtflia oppida
ſunt, parsq́; ducatus montenſis incoluiſſe præſumuntur,

quorũ adhuc magna pars ad Coloniēſem eccleſiá perti net. hos Taci. Trāſrhenanos etiá ſuo tēpore fuiſſe ſcribit, ꝙ forte ad utranq; Rheni ripam uicos agros, poſſeſſionesq; haberent. Sic & Allobrpges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranq; ripā, ſic & Phryſij, & Ghelrenſes, nunc ad ipſius Rheni ambas ripas uicos agros, poſſeſſionesq; habebant, et adhuc poſſident. quin & aliquando uſq; ad Rhenũ flu. protenſos Saxones fuiſſe qbuſdam placet, quod facile eſt, cum quis origine ſaxo illic forte aliqd poſſederit, ut ſæpe principibus alienigenis hoc diuerſo iure contingit.

Voſecus mōs in finibus Ligonũ à quo Moſa flu. profluit, nō lōge à fonte matrōe flu. i Frācorũ regno ſitus.

Vocetus mons in Heluetijs. Tacitus.

Vatasticam íſulam in flu. Rheno finitimā Batauis, et Phryſijs, quæ eſt diœceſis traiectenſis. Taci. Battauos autem, quos Holādinos dicimus, lōge alios eſſe certũ eſt, ab illis Holandinis, q propè balteum mare, ac Daciá habitāt, ſicut et alia ē circa id mare, et Daciá, Zelādia.

Vuallis eſt pars flu. Rheni quam Moſa flu. recipit ante, quàm in Battauos, et mare oceanum fluat, et eſt diœceſis traiectenſis propè Nouomagium oppidum et traiectenſem urbem epiſcopalem nomen retinens.

Vindoniſſe locum propè maguntiam urbem Ciſrhenanam. Tacitus.

Vaſcones in Aquitania populos. Tacitus.

Vetera caſtra hybernorum romanorũ locum citra, & propè Rhenũ flu. amplũ habentem uallũ, cuius pars in collem leniter exurgens pars æquo aditur. Vbi oppidũ, & obliqua in Rhenũ moles, cuius obiectu uolutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Tra

iectenſem, et Colonienſem, q̄bus hybernis obſideri, pre miq; Germanias Cæſar Augu. crediderat. Tacitus. nunc incliuenſi ducatu ſitum.

Vadam inter Colonienſem & Traiectenſem urbeis locum ultra Noueſium Rheno flu. & Cis eum adiacentem in Ducatu Cleuenſi ſitum.

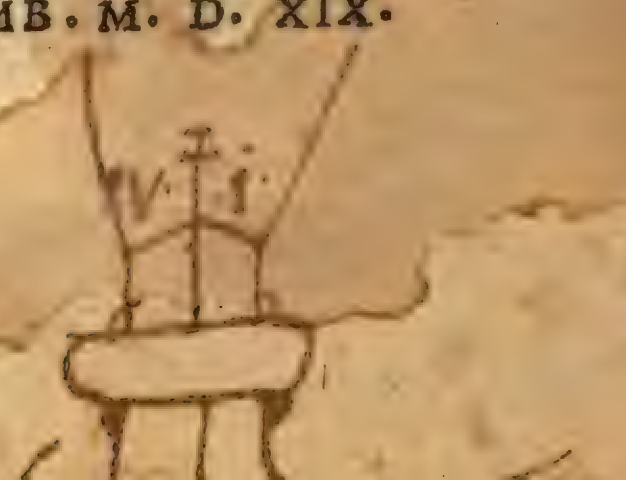
Tq; hæc de Gallorum, Gallis'q;, q aut proximi, aut finitimi ſunt populis ita pſtrinximus, ut quãuis uetuſtatē illuſtrare pro uirili conſilium fuerit, multa tamen inſerta quoq; ſint, quæ tēpora hæc recentiora, mores, et uiros, ac res præclare geſtas ab his explicent, nec tamen ſingula perſecuti ſumus, ſed ſummas rerũ, et ex his illuſtriſſima quæq; libauimus. Nã ſi aliarũ quoq; gentiũ, quæ toto orbe nunc degunt, nominũ mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorum diuerſas appellationes, aut fluminum, uires, res geſtas ad hanc normã dirigere uoluiſſem, id ſane & operoſum nimis, ac imenſi pene operis fuiſſet, & conſilij obliti noſtri uideremur, q̄ppe qui ab initio Cæſarē tantum, aut Tacitũ, et Gallos, ac finitimas his genteis hoc noſtro indice complecti uoluerimus, reliquũ operis, & in aliud tempus, et in alias commētationes reiecerimus. illud admonuiſſe diligentem lectorē uolo, multa illum ex uaria hiſto[illegible]rum lectione collecturũ, quæ Europã, & Aſiam, ac Africam ſaltem oram litoralē notiora nobis factura ſint. nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuerſitas à Chriſtiana pietate, prohibet, ſed & ipſa orbis parens gentiũ omniũ Regina Italia tantas mutationes ſenſit, ut uix nomen ullũ retineat, q̄d olim habuit. q̄s. n. neſcit eã Italiæ partem, quã Sãnites Appuli Græ

ĩ Cãpani illi tenuere, totã nunc in regni Neapolitani nomen abiiſſe, q̄d olim Latiũ, nunc Campaniã, aut terram Romanam, quæ Gallia Ciſalpina in Lombardiam, quæ Venetia in Marchiam Taruiſinam, quæ Flaminia olim nunc in romandiolã eſſe mutatum. Iã quæ priſcis illis temporibus clariſſima oppida fuerãt, aut penitus concidere, aut in uicos abiere, ſucceſſereq́; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoq; nominationes diuerſiſſimæ. Lyrim enim à ueteribus amnẽ dictum iã ſeptingentos ab hinc annos à Gariliano caſtello, quod ſaraceni munitiſſimũ propugnaculũ ſibi conſtruxerant, Garilianũ appellamus. Ticinũ olim, nunc Papiam, à Papio quodã Gallorũ Duce. Fregellæ ipſæ i Cãpania in pontẽ curuũ mutatæ. Egnatia Appuliæ iuuenatiũ à nobis dictũ. Anienũ ipſum patrẽ, Tiberonum accolæ uocãt. Sipũs illa ſæpiarũ captura celebris, et inde nomen adepta, nunc Mãfredonia uulgo à Manfredo ſecundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verum longius, q̃ par forſan erat euagati ſumus. Cætera ſibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

FINIS.

A B a b c d e f g h i k l m n o p q r
s t u x y z aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk
ll mm nn oo Omnes ſunt Quaterniones.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI, MEN
SE NOVEMB. M. D. XIX.

AL DVS

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google